ئىسلامجان شېرىپ

كرىزىس ۋە بەرپاچىلىق

شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى (K)

ئىسلامجان شېرىپ

كرىزىس ۋە بەرپاچىلىق

تەھرىرى: ئابدۇقادىر جالالىدىن

شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى (K)

图书在版编目(CIP)数据

危机与创新/斯拉木江・谢里甫著.—乌鲁木齐：新
疆科技卫生出版社(K),2001.1
ISBN 7-5372-2649-0

Ⅰ.危… Ⅱ.斯… Ⅲ.企业管理—维吾尔语(中
国少数民族语言) Ⅳ.F270

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 04604 号

مەسئۇل مۇھەررىرى: رىزۋانگۈل قادىر
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

كرىزىس ۋە بەرپاچىلىق

* * *

شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى (K) نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى يەنئەن يولى №21 پوچتا نومۇرى: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى
شىنجاڭ MORTOM مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 11.875 قىستۇرما ۋارىقى: 2
2001 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى
2001 - يىل 1 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 —3000
ISBN 7—5372—2649—0/Z・130
باھاسى: 15.00 يۈەن

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1

بىرىنچى قىسىم 1

ئىجادىيەت دەۋرى ۋە بەرپاچىلىق دولقۇنى 1

I پاراسەت ۋە ئۆگىنىش ئىنقىلابى 2

II بەرپاچىلىق ئاساسىدىكى ئىگىلىك، ئىگىلىك تەلىپىدى-
كى ئىجادىي مائارىپ 29

III زامان تەلىپى بويىچە نادانلىقتىن قول ئۈزۈش ... 39

IV بەرپاچىلىقتا يۈزلىنىش 49

ئىككىنچى قىسىم 84

دەۋرنىڭ مەۋقەسى ۋە ئىجادىي مۇھىت يارىتىشتىكى
مۇھىم نۇقتىلار 84

I هازىرقى زامان جەمئىيىتىنىڭ مەۋقە ۋە مۇھىم نۇقتى-
سىنى تونۇش 87

II دەۋرىمىزنىڭ ئەقىل چەمبىرىكىگە ھۆرمەت قىلىش ... 97

III ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جارى بولۇشىغا پايدىلىق ئىجتى-
مائىي مەدەنىيەت ئامىللىرىنى تونۇش 107

IV ئىجادىي مائارىپ ئۆتكىلىدىن ئۆتۈش 127

ئۈچىنچى قىسىم 186

سەرخىللار ۋە ئۇتتۇق قازانغۇچىلاردىن ئۆلگە
ئېلىش 186

I سۆز بېشى 187

II سەرخىللار ياكى ئالاھىدە تالانتلار 190

Ⅲ ئالىملار ياكى ئوتتۇق قازانغۇچىلارنىڭ ئۇلگىلىك پەزىلەتلىرى 230
ئۈچىنچى قىسىم 292
ئۆزىنى ئۇتتۇۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۈستۈرۈپ مېڭىش 292
I ئۆزىنى ئۇتتۇۋېلىش قابىلىيىتىنىڭ مۇھىملىقى ... 293
Ⅱ تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستە تۇتۇپ، ئۇتتۇقنىڭ مېخانىزمىنى ئىگىلەش 300
Ⅲ ئەنسىزلىك ۋە خاتىرجەمسىزلىككە توغرا قاراش ... 313
Ⅳ ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى تۈگىتىش ... 325
V روھىيەتتىن چۈشكۈنلۈكنى ھەيدەش 341

مۇقەددىمە

هۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، يېڭى ئەسىردە ئاجايىپ زور ئۈمىد
ۋە ئۈمىدنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرۇشقا توسقۇن بولۇۋاتقان كىرد-
زىسلەر ئالدىدا بىز بىلىم ئىگىلىكىنى باشلىدۇق. ئەمما، بۇ
ئىگىلىكنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن بىلىم كامالىتىمىزنىڭ يېتەر-
سىزلىكىدىن زامانغا لايىقلىشىش ئىستىكىدە جىددىي تەقەززالىق
تۇيغۇسىغا كىرىپ قالدۇق. كىرىزىس بىزدىلا ئەمەس، تەرەققىي
تاپقانلاردىمۇ كۆرۈلۈۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار تېخىمۇ يۇك-
سەك چارە - تەدبىرلەر بىلەن دۇنيانىڭ قالاق رايونلىرىدىن
يۇلۇپ ئېلىش پىلانلىرىنى يولغا قويدى. ئېلىمىزدە «ئارقىدا
قالساق تاياق يەيمىز» دېگەن شوئار ئاستىدا كۆتۈرۈلگەن زامان-
ۋىلىشىش دولقۇنى ئەنە شۇ دۇنيانىڭ نوچىلىرىمۇ كىرىزىستا
قېلىۋاتقان ۋەزىيەتتە مىللەتلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن
كۆتۈرۈلدى. بىزنىڭ ساپا قايغۇسىدا قاتمۇقات چوڭقۇر پىلانلار
بىلەن توختاپ قالماي، مائارىپنى ئىجتىمائىيلاشتۇرۇش، پۈت-
كۈل جەمئىيەتنى گويا يېڭى تەپەككۇر ئۇپۇقىغا تۈتىشىپ تۇرىدى-
غان مەكتەپكە ئايلاندۇرۇش بويىچە ئىلگىرىلىشىمىز، ئىجادىي
مائارىپنى بارلىق تەلىم - تەربىيىنىڭ سەركىسى قىلىشىمىز ئەنە
شۇ دولقۇن ھارپىسىدىكى ئىجادچانلىققا بېسىلغان غالىب قەدەم-
لەردۇر. بۈگۈنكى كۈندە، ئەگەر بىز ئۇزاق مەدەنىيلىك تارىخى-
مىزنى زامانىمىزغا ئۇلاپ بىزنى مەدەنىي مىللەتلەر قاتارىدا ساق-
لاپ قالىدىغان ئىجادچانلىققا سۇس قاراپ، يەنىلا ئاددىي ھېسسى-
ياتپەرەسلىك كوچىسىغا مېڭىپ، باشقىلار دۇنيا بويىچە يۈكسەك

بىلەن يۇغۇرۇپ مۇنەججىم سۇپەت كەيپىيات بىلەن يۇلتۇزغا قاراپ قاغجىراپ ياتماقتا. بىزدە ‹ئاۋىستا›، ‹بۇددا نوملىرى›، ‹ئىنجىل›، ‹تەۋرات› لارنىڭ ئۆزىمىزگە لايىقلاشقان ۋارىيانتلىرى بار. تەپەككۇرىمىزنىڭ ھالقىلىرى سوقرات، ئەپلاتون، ئارستوتېللارنىڭ ھېكمەتلىرى بىلەن مۇناسىپ سۇغۇرۇلغان. چۆچەكلىرىمىزدىكى قەھرىمانلار ئەرەپ، ھىندى، پارس، گرېك، رىم دالالىرىنى كېزىپ يۈرىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەجدادىمىز تۇتاشتۇرغان مەدەنىيەت رىشتىلىرىنىڭ نەقەدەر ئۇزۇن، كەڭلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. دېمەك، بىز باشقىلارنى چۈشىنىش، ئۆزىمىزنى باشقىلارغا چۈشەندۈرۈش، ئەقىل - پاراسەت جەۋھەرلىرىنى دەل ۋاقتىدا قوبۇل قىلىپ قۇدرەت تېپىش جەھەتتە ئۆزگىچە ئەنئەنىگە ئىگە خەلق، بىراق بۇنداق ئەنئەنە يىللار سېرى ھەيۋەتلىك تۈسىنى يوقىتىپ، تارجىلغا سۇيىگە ئوخشاپ قالدى»①. بۇ ھال بىزنىڭ دۇنيادا تېخىچە سىر بولۇپ كېلىۋاتقان خىسلەتلەرگە ئىگە تارىخىمىزنىڭ سۈپىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ، شۇ ۋەجىدىن تار جىلغىدىن زامان تەلەپىدىكى ئەزىم دەرياغا ئۆتۈش ئۈچۈن ئەجدادلىرىمىزنىڭ پۈتكۈل ئىنسانلار تارىخى بويىچە مەدەنىيەت روھىنى ئۇلاش ئىجادىيىتىنى زامان تەلەپىدە ئۇرۇنداش بىزگە ۋىجدانىي بۇرچتۇر.

ئەجدادلىرىمىز نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيلىك تارىخىمىزنى ئۈزۈپ قويماي تۇتاشتۇرۇپ مېڭىشتا گادايلىق ياكى جەڭ ئەرۋاھلىرى بېشىمىزغا قارا بالا قىلىپ قويغان مەسىلىلەر بىلەن ئىللەتلەرنى توغرا ھەل قىلدى، دەۋر ئېتىبارىدىكى ئىجتىمائىي ھەقىقەتلەرگە مەردانىلىك قىلىشتىن باشقا، ئىجادچانلىق كۆزقارىشى بىلەن پائالىيىتىنى خۇددى نامايىشچى قوشۇننىڭ ئالدىدا

① ئابدۇقادىر جالالىدىن: «بىزنىڭ ئەدەبىي تەرجىمىچىلىكىمىز ۋە دۇنيا ئەدەبىياتى» ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى، 1998 - يىل 21 - سان 166 - بەت.

ئەھمىيەت بېرىۋاتقان ماتارىپقا، پەن - تېخنىكىغا، ئىجادچانلىققا جان ۋە قېنىمىز بىلەن پەرۋانە بولمايدىكەنمىز، مەدەنىيەت ۋە ئىقتىسادتا ئارقىدا قالغىنىمىز قالغان.

توغرا، ئارقىدا قېلىش، مەدەنىيەت ۋە ئىقتىسادتا گادايلى- شىپ كېتىش دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ بېشىغا ئوخشىمىغان دەۋرلەردە نۆۋەتچىلىك قىلىدىغان بىر خىل ئەرۋاھ، لېكىن پەلەكنىڭ گەردىشى يالغۇز بىزنىڭ بېشىمىزدىلا تەتۈر چۆرگىلە- مەيدۇ. ئۇنى توغرا ھەل قىلىپ كۈچەيگەن مىللەتلەرلا بەختلىك تارىخنى ئۇزارتىدۇ. تەجرىبە ۋە ساۋاقلار بويىچە تارىخنى ئەس- لىگەندە، مەسىلىلەرنى توغرا ھەل قىلىشنىڭ چارىسى ئىجادىيەت بىلەن مەدەنىيەت روھىنى ئۇلاشتۇر. چۈنكى «مەدەنىيەت بىر خىل روھ سۈپىتىدە پايانسىز زېمىننى ئارىلاپ يۈرىدۇ. ئەگەر ھەربىر مەدەنىيەت تىپىنى بىر يېگانە ئارالغا ئوخشاتساق، مەند- ۋىيەت قوتۇپلىرىنىڭ تۇرلۇك بۇرجەكلىرىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرد- دىغان نۇرغۇن ‹يېگانە ئارال› لارنى دەل مەدەنىيەت روھى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. تارىخنى ۋاراقلاپ كۆرسەك، مەدەنىيەت روھى ئەقىلنى سەگەكلەشتۇرىدىغان يارقىن نۇر قۇيۇنى بولۇپ، بەزىدە كىرىت ئارىلىنى، بەزىدە ۋىزانتىيە، مىسوپوتامىيەلەرنى، بەزىدە نىل دەريا ۋادىلىرىنى، بەزىدە تارىم تۈزلەڭلىكىنى ئارد- لاپ يۈرىدۇ. بۇ خۇددى كۈچلۈك بىر دولقۇن چەمبىرى پۈتۈن سۇ يۈزىنى ئارىلاپ قىرغاققا ئۇرۇلۇپ، يەنە لەرزە قايتۇرغاندەك بىر ئىش. تارىم ئېتەكلىرىدە تۇرلۇك تىل - يېزىق، دىن، مەدەنىيەت ۋە قانلار ئۇچرىشىپ بۈگۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى سىستېمىسىنى ۋۇجۇدقا چىقاردى، تەكلىماكاننىڭ قەدىمىي باغ- رى زارا ئاستىر، ساكيامۇنى، ئېيسا ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسا- لامنىڭ مەرىپەتلىرى ئوغۇزخان، بىلگە قاغانلارنىڭ باھادىر چۇ- قانلىرى بىلەن جۇشقۇن بىر ئېقىنغا ئايلاندى. بۇ ئېقىندىن ھاسىل بولغان لاتقىلار بىھېساپ يوشۇرۇن بايلىقلارنى ئۆزى

ئارقىدا قالساق تاياق يەيمىز دېگەن نېمە؟ — دەيدۇ پروفېسسور فالك نىڭ «جۇڭگونىڭ چىقىش يولى» دېگەن كىتابىدا مېنىڭچە، ماددىي قالاقلىقتىنمۇ قورقۇنچلۇق بولغىنى مىللىي روھنىڭ يوقىلىشىدۇر. «بىر مىللەتنىڭ روھىي جەھەتتە يىلىگ-دەپ كېتىشى ئېلىپ كەلگەن ئاجىزلىق نوقۇل ئىقتىسادىي قالاقلىقتا قارىغاندا يەڭمەك تېخىمۇ تەس بولغان بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قالاقلىقىدۇر». مەن بۇ سۆزنى بىزدىكى زامانىۋىلىشىشقا لايىقلىشىش ئىستىكىدە يۈرىكىمىزدە پەيدا بولغان ئىجادىيەت تەقەززالىقىنى قاندۇرۇشقا بېرىلگەن دەلمۇ دەل جاۋاب دەپ قارايمەن. باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ «بەرپاچىلىق بىر مىللەتنىڭ تەرەققىياتىدىكى جېنى» دېگەن سۆزىنى بولسا، ئاشۇ بۈيۈك ئالىملار مەسىلىھەتىدىكى «بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قالاقلىقى» نى تۈگىتىشتىكى ئاچقۇچ دەپ قارايمەن.

ئۇنداق بولسا، بىز مۇشۇ يەكۈن بويىچە ئۆتكەن ئەسىرنى ۋە ھازىرقى خەلقئارا ئىشلارنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ باقايلى: XX ئەسىردە ئىختىرا، ئىجادىيەتنى بايراق قىلغان پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى ئىنسانىيەتنىڭ ئىقتىسادىنى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدۇردى. پەن - تېخنىكا ئەمەلىيەتتە ئىنسانلار ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن قۇياش، پەن - تېخنىكىدىكى تەرەققىيات ئىنسان مېڭىسى تەرەققىي قىلغانلىقتىن، ئىنسانلار مېڭىسى توختىماستىن مەدەنىي روھلارنى دۇنياۋى تۈتاشتۇرۇپ ماڭغانلىقتىن يۈز بەردى. بۇ تەرەققىيات ئىنسانلارنىڭ بىلىپ ئېلىنغان بىلىملەرنى ئۆزلۈكسىز جۇغلاش ۋە بىلىپ ئېلىنمىغان دۇنيا ئۈستىدە ئۆزلۈكسىز ئىزدىنىشى ئارقىسىدا قولغا كەلدى. شۇ ۋەجىدىن بىز XX ئەسىرنىڭ ئىجادىيەت قاتلىمى بويىچە قۇچاق ئېچىۋاتقان XXI ئەسىرنى مەدەنىيەت قالاقلىقىنى يېڭىش ئۈچۈن تالانتنىڭ يېڭى گۈللىرىنى ئېچىلدۇرىدىغان ئىجادىيەت ئەسىرى دېگەن يەرگە كېلەلەيمىز. ھازىرقى دۇنيا مانا مۇشۇنداق قاراشقا

بىر سەپكە مەشئەل كۆتۈرۈپ ماڭغاندەك كۆتۈرۈپ ماڭدى، ئۆزى-
نىڭ خاسلىقىنى كۈچ ئۇلاپ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدەك ئەۋلاد-
تىن - ئەۋلادقا داۋاملاشتۇردى، ھەربىر دەۋردە مىللىي خاسلىق-
نى دۇنياۋى سەۋىيىدە ئىنسانىيەت مەنىۋىيىتىگە قوشىدىغان
سەپ - سەپ ئالىم - ئۆلىمالىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، بىزنى
دۇنيانىڭ كاتتا مىللەتلىرى قاتارىغا كىرگۈزدى، بىز مەۋجۇد
بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن بۈگۈنكى مىللىي خاسلىقىمىزنى يەنە شۇ
مەدەنىيەت داۋامچانلىقى ۋە ئۇنىڭ يېتەكچى ئورنىدىكى «بىلىك»
«بىلگە» گېنىنىڭ يىلتىزى بىلەن ئۇلاپ يېڭى نوتىلارنى كۆكلە-
تىشىمىز كېرەك. بۇ نوتىلارنىڭ مېۋىلىشى ئېلىمىز جۇڭگو-
نىڭ، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن خاسىيەتلىك
دورا: ئارقىدا قېلىش، گادايلىشىش ياكى چىرىپ چېكىنىپ
كېتىشلەر مۇشۇنداق ئۇلۇغ ئەجدادلارنىڭ مەدەنىيەت روھىغا
زامان تەلىپىدە ۋارىسلىق قىلالمىغانلىقىمىزدىن كېلىپ چىققان.
مەدەنىيەت ئۇلىنىشىدىكى بۇنداق ئىزچىللىقتىن كۆرۈلىدۇكى،
بىزدىكى ئىجادچانلىق خۇددى ئۇلۇغ بۇزرۇكۋارلىرىمىزنىڭ قەب-
رىسى ئالدىدىكى بۇلۇقلىما ھاسىل قىلغان مۇھەببەتلىك كۆز
يېشى بىلەن قىلغان دۇئا - تىلاۋەتلىرىمىزدەك مۇقەددەس،
بوۋىلىرىمىزنىڭ روھىغا ئەگىشىپ ئۇچۇۋاتقان لاچىنلار توپىدەك
ھەيۋەتلىك ھەرىكەت. بىز پەقەت ئىجاد قىلغاندىلا، باشقىلار
خۇددى ناغرا - سۇنايلىرىمىزنى ئاڭلاپ بىزنىڭ يىراق مەدەنىيەت
گېنىمىزنىڭ سەنئەتلىك ئۇلىنىشىنى كۆرگەندەك، بىزنىڭ ماد-
دىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك ساھەسىدە مىللەت تارىخىمىزنى
ئۇلاپ كېتىۋاتقانلىقىمىزنى كۆرىدۇ، ئىجادىيەت سەۋىيىمىزگە
قاراپ مەدەنىيەت بويىمىزنىڭ ئېگىز - پەسلىكىنى ئۆلچەپ ئېتى-
راپ قىلىدۇ. ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلىش، ھۆرمەت قىلىش،
باشقىلارغا ھەم ئېتىراپ قىلدۇرۇش دېگىنىمىزنىڭ مېغىزلىق
مەزمۇنى ئەنە شۇ خاسلىق — ئىجادچانلىقتۇر.

بولىدىغان نەتىجىلەرگە ئايلاندۇرالمىغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئۇتۇق
قازانغان سەر خىللار قاتارىغا كىرەلمىدۇق. بىز گەرچە بەزى
نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولساقمۇ، پەقەت ئەقلىمىزدىكى
پاراسەتنىڭ ناھايىتى ئاز قىسمىنىلا ئىشقا سالدۇق. بىزدە يەنىلا
ناھايىتى يۈكسەك قىممەتكە ئىگە بايلىقلار يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ.
بىزدىكى مېڭە بايلىقى شۇنداق زوركى، ئەگەر بىز مېڭىمىزنىڭ
يېرىمىنى ئىشقا سالغان تەقدىردە 40 خىل چەت ئەل تىلىنى
بىمالال ئۆگىنىۋالالايمىز، چوڭ قامۇسلارنى يادلاپ چىقالايمىز،
12 تۈرلۈك پەندە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالالايمىز. دېمەك، بىزدى-
كى پاراسەت يېڭى ئەسىردىكى ئىگىلىكىمىزنى راۋاجلاندۇرۇپ،
دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىدا قەد كۆتۈرۈشكە كاپالەت بېرىدىغان
غايەت زور خەزىنە. ئۇ بىزنىڭ ئېچىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا،
ئۇ ھەربىر ئادەم ۋە مىللەتنىڭ مېڭىسىگە يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ.
شۇڭا، ئۇنى ئېچىش ئاللىقانداق سىرتقى كۈچلەرنىڭ ياردىمىگە
ئەمەس، ھەربىر ئادەم ۋە خەلقنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەتلىنىشى-
گە باغلىق. مەدەنىيەت تارىخى بىزگە ئېچىپ بەرگەن ھەقىقەت
بويىچە قارىغاندا، تالانتلىق دەپ ئاتالغانلارنىڭ ھەممىسى، دۇنيا
تەرەققىياتىدا باشقىلارنىڭ ئالدىغا كىرىۋالغان مىللەتلەرنىڭ
ھەممىسى ئەنە شۇنداق تالانتى بىلەن ئۆز تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ
چولپان بولغانلاردۇر. تالانت ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئۆزى
ئازاد قىلغانلىقىنىڭ، ئۆزىگە ئىشىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەقلىدە سۇس
تەرەپلىرىنى يېڭىپ، تۆۋەن ھالەتتىن ھالقىپ كەتكەنلىكىنىڭ
نەتىجىسى؛ ئۆزىنىڭ ئەقلىنى بۇلغايدىغان ناچار تەرەپلىرىنى
تېپىپ تۈزىتىپ، سەرخىل ئادەملەر توپىغا كىرگەنلىكىنىڭ نە-
تىجىسى. بۇنداق ئىكەن، بۇ تەرەققىيات جەريانى بىزگە تالانت
ئازادلىقىنى ئادەم ئازادلىقى، ئىقتىدار ئازادلىقى ۋە قەلب ئازاد-
لىقىنىڭ يۈكسەك بىرلىكىدە قولغا كەلتۈرۈشنى، زامانىۋى مىل-
لەت بولۇش ئۈچۈن بەرپاچىلىق يولىغا مېڭىپ، ئۈمىدنى مىللەت-

ئورتاقلاشقانلىقتىن، ئادەمدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ۋە ئادەم ئازادلىقىنى كونا مۇقامدىن تامامەن پەرقلىق هالدا بىر پۈتۈن چۈشىنىشكە باشلىدى. يەنى ئادەم ئازادلىقىنى سىياسىي ئازادلىق، ئىقتىسادىي ئازادلىق، ئىدىيىۋى ئازادلىق ۋە پاراسەت ئازادلىقىدىن ئىبارەت تۆت تەرەپنىڭ بىرلىكىدە چۈشىنىپ، يېڭى ئەسىردە ئىدىيە ۋە پاراسەت ئازادلىقى ئارقىلىق ئالدىنقى ئىككى تەلەپنىڭ كەم جايلىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن تالانت جېڭىگە چۈشتى.

پۈتۈن دۇنيا مۇشۇ جەڭدە ئىكەن، ئۇنداقتا، قايسى ئادەم، قايسى جاي، قايسى خەلق ئىجادچانلىقىنى قوزغاشقا ئېگىشلىك شەرتلەرنى هازىرلاپ، كۆزگە كۆرۈنىدىغان ۋە كۆرۈنمەيدىغان تۈرلۈك ئىدىيىۋى ئاسارەتلەرنى پاچاقلاپ تاشلىيالىسا، ئادەم ئازادلىقىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى بولغان تالانت ـ پاراسەت ئازادلىقىنى ئورۇنداپ، ئادەمدە يوشۇرۇن تۇرغان ئەقلىي ئىقتىدار بايلىقىنى ئېچىپ، ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق يارىتىش بويىچە جاهاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلالايدۇ. زامان تەلىپىدە مەدەنىيەت روهىنى ئۇلاش دېگەن ئەنە شۇدۇر.

راست، هازىرقى كۈندە ئادەمدىكى مەنىۋى دۇنيادىن باشقا بايلىقلار ئاساسەن ئاشكارا بولۇپ بولدى، باشقىلارغا سىرلىق تۇيغۇ بېرىدىغان پەقەت ئەقىل ـ پاراسەت بولۇپ قالدى. بۇ بايلىق تېخىچە كىشىلەرنىڭ مېڭىسىدە يوشۇرۇن ئۇخلىماقتا، شۇڭا، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا ئەللىرىدىكى تەسىرى كۈچلۈك ئالىملار دۇنيانىڭ يېڭى ئىش، يېڭى شەيئىلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشنى، بولۇپمۇ ئادەمدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارنى ئېچىش هەققىدە ئىزدىنىشنى تەشەببۇس قىلدى. پەننىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشىچە، هەربىرىمىزدە خىيالىمىزدىكى بارلىق شېرىن چۈشلەرنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرۇشقا قادىر تالانت ۋە پاراسەت بار. بىز پەقەت ئۆزىمىزدىكى ئاشۇ يوشۇرۇن ئىقتىدارنى كۆز بىلەن كۆرگىلى

كۆچلۈك باي دۆلەتلەرنى، ئىلغار مەدەنىي مىللەتلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇنداق ئىلگىرىلەش قانۇنى دۇنيانىڭ بارلىق مىللەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ! بىز ئۇنداق ئۇلاشنىڭ نۇرغۇن ھالقىلىرىدا بىمار تۇرۇۋېلا قالماي، يەنە بىرمۇنچە تارىخىي مىراس سۈپىتىدىكى ساناقەت، تېبابەت ۋە تېخنىكا تۈرلىرىنى دەۋر تەلىپىدە زامانىۋىلاشتۇرماي يوقىتىپ قويدۇق. يوقىتىپ قويۇش بىزدىكى ئىجادچانلىقنىڭ كەملىكىدىندۇر. بۇنى تونۇپ يەتمىسەك، يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى يوقىتىپ قويىمىز، مەنىۋىلىكتە يوقىتىش ئاخىرلاشمايدىكەن، يوقىلىپ كېتىش ئۈستىدىكى ئەندىشىلىكمۇ تۈگىمەيدۇ.

ئەنە، ھەقىقەت شۇنداق يورۇق. ئارقىدا قېلىپ تاياق يېمەسلىك ئۈچۈن بىزگە تالانت ۋە ئىجادىيەت بويىچە ئىلگىرىلەپ، بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قالاقلىقىنى يېڭىشتىن باشقا يول يوق. ئىجادىيەت قۇدرىتى مەدەنىيەت ۋە ئىقتىساد قالاقلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەرۋاھنى قوغلايدىغان كۈچ. كەمىنە «كرىزىس ۋە بەرپاچىلىق» نى تەقدىم قىلىشتا ئەنە شۇنداق دۇنيا ۋەزىيىتىنى نەزەردە تۇتقان ھەمدە ساپايىمىزدىكى ئەيىبنى كۆرۈشتىن ئەيىبنى تۈزىتىدىغان چارىلەرنى ئىزدەش ئەلا دېگەن ئەقىدىدە بولۇپ، ئوقۇرمەنلەرگە زامانىمىزدىكى مەدەنىيەت قالاقلىقىنى يېڭىپ، رىقابەتتە ئۇتۇپ چىقىشنىڭ بىر پۈتۈن ئىجادىي قۇرۇلۇش سىستېمىسى — بەرپاچىلىقنى يېزىپ چىقىپ، زامانىۋىلىششنىڭ بەرپاچىلىق - ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى زەنجىرىدىكى جەمئىيەت زىممىسىگە ئالىدىغان ماكرولۇق نۇقتىلارنى ئاساس قىلغان بىر قىسىم پىكىرلەرنىلا ھۆزۈرۈڭلارغا سۇندۇم. بۇلار ئوقۇرمەنلەرنىڭ تالانت ۋە ئىجادىي-روھنى جارى قىلدۇرۇشقا ئائىت ئىجتىمائىي مەزمۇنلارنى نۇقتىلىق ئىگىلىۋېلىشىغا مەسلىھەت پىكرى بولالايدۇ ياكى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ بەرپاچىلىق

ته يېتىلىۋاتقان ئىجادچان ئەۋلادقا باغلاشنى شەرت قىلىدۇ. بىزدىكى بىھېساپ يوشۇرۇن بايلىق ئەنە شۇ چاغدا — ئاشۇ ياش ئالىملىرىمىز يېتىلگەندە، خەلقىمىز ئۆزىدىكى ئىجادىي قۇدرەتكە ئىشەنگەندە ئېچىلىدۇ.

تەرەققىي تاپقان دۆلەت، مىللەت دېگەنلەر نېمە؟ ئەنە شۇ ھەقىقەتنى چۈشىنىپ يەتكەنلەردۇر. ئەمەلىيەتكە قارىساق، ئۇلار ئۆز ئەللىرىدە تالانت ئازادلىقىنى ئىشقا ئاشۇرۇش بىلەن توختى-ماي، دۇنيا بويىچە تالانت كۈرىشىدىمۇ سەزگۈر ئىنسانلار بول-دى. ئىشسىزلىق، ئۈمىدسىزلىك، نامراتلىقنى ئەنە شۇ تالانت بايلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى ئىككى يول بىلەن ھەل قىلدى. ئەنە، ئامېرىكا تالانت تالىشىش بويىچە بىزگە تونۇشلۇق دۆلەت. ئۇ XX ئەسىردە دۇنيا بويىچە تالانتنى قەدىرلەش ۋە ئىجادچانلىق-نى قوزغاش بىلەن ئۇتتۇپ چىقتى. ياۋروپا، ئامېرىكا، ياپونىيە-لەرنىڭ 10 يىل بۇرۇنقى ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيىسى ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. بۈگۈنكى كۈندە، كومپيۇتېر يۇم-شاق دېتاللىرى، بىئو تېخنىكا ۋە ئالاقە تورى بولغان ئىنتېرنېت ساھەسىدە نېمە ئۈچۈن ئامېرىكا شىركەتلىرى دۇنيا بازىرىنىڭ خوجايىنى بولۇپ قالدى؟ ياۋروپا بىلەن ياپونىيە تالانت ئازادلىقى-نى ئۆز ئەللىرىدە ئىشقا ئاشۇرۇش بىلەن قانائەت ھاسىل قىلغان بولسا، ئامېرىكا پۈتۈن دۇنياغا تور سېلىپ، تالانت بېلىقلىرىنى تۇتۇش بىلەن شىركەتلىرىنى دۇنيانىڭ جاي - جايلىرىدىكى دانىش-مەنلەر بىلەن تولدۇرۇۋالدى. ئامېرىكىنىڭ تالانت ئازادلىقىغا ئېرىشكەن يەرلىك خەلق بىلەن چەتتىن كەلگەن دانىشمەنلەر بىرلىكتە ئۇنىڭ ئىقتىسادىنى مۆجىزە خاراكتېرلىك ئۈستۈرۈپلا قالماي، ئۇنىڭ يۇقىرى پەن - تېخنىكا سانائىتىدىكى دۇنياۋى ئۈستۈنلۈكىنى تۇرغۇزۇپ بەردى. دېمەك، دۇنيا XX ئەسىردە ئىجادچانلىق بىلەن ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىنى ئۇلاپ، شۇنچە

تاپالايمىز. ھەربىر جۇڭگولۇقنىڭ يۈرەك قېتىدىكى مىللىي ئاڭ-
نى، ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتۇپ، ۋەتەننى پەرۋاز
قىلدۇرۇش ئۈچۈن باتۇرلۇق بىلەن يېڭى ئەسىر بورانلىرىنى
كۆتۈۋالايلى!»①. روشەنكى، مىللەتتىكى ئىجادچانلىقنى قوز-
غاش بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قالاقلىقىنى يېڭىپ ھەقىقەت ۋە
چىقىش يولىغا يېتىپ بېرىشنىڭ تۈگۈنىدۇر. ھازىرقى كۈندە،
ئەگەر بىر زىيالىيدا، ھەتتا بىر تىجارەتچىدىمۇ مۇشۇنداق بۇرچ
تۇيغۇسى، خەلقى ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بولمايدىكەن،
ئۇ ھېچقانداق ئىجابىي رول ئوينىيالمايدۇ. بىر مىللەتتە بۇنداق
تۇيغۇلار كۈچلۈك بولمايدىكەن، زامان رىقابىتىنى ئەۋج ئالدۇ-
رۇۋاتقان جاھان بازىرىدا ئۆلۈپ كېتىدۇ. ھاياتىمىزغا تاقىشىدى-
غان بۇ ئەنسىزلىكلەر ئالدىدا داۋاملىق ياشاش ئۈچۈن، بىز
ئىجادچانلىقتىن ئىبارەت ھازىرقى زامان ئىنسانىيەت ھەقىقىتىگە
سەمىمىي مۇئامىلىدە بولۇشىمىز كېرەك، ئەجدادلىرىمىز ئۆز
تارىخىدا ئىجادچانلىق بىلەن بىزنى ھازىرقى كۈنگە ئۇلىدى،
بىزمۇ بۇ ھەقىقەتكە بولغان ساداقەتلىك ۋە ئىززەتلەش ھېسسىيا-
تى بىلەن ئۇلارغا ئۇلىنىشىمىز كېرەك. بىر ئادەم، بىر مىللەت
ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ سەۋەبلەردىن نۇرغۇن خاتالىقلارنى
ئۆتكۈزىدۇ، تۈزىتىدۇ. بۇ خاتالىقلار ئىچىدىكى ئەڭ چوڭى ئۆز
كاللىسى بىلەن ئويلاش، ئۆز پۇتى بىلەن يول مېڭىش، ئۆز
قولى بىلەن ئىشلەش روھىدىن يېنىۋېلىش، بىر ئېغىز گەپ
بىلەن ئېيتقاندا، مەدەنىيەت ھاياتلىقىنىڭ بۆلىقى بولغان ئىجادى-
يەت قۇدرىتىگە سەل قاراشتۇر. بۇنداق خاتالىقنى تۈزىتىش
توغرىسىدا «ئەتە» دېيىشكە بولمايدۇ. ئۇنى «بۈگۈن» لا تۈزى-
تىش كېرەك. چۈنكى پەن مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىجادىي روھ-

① «جۇڭگونىڭ چىقىش يولى» خەنزۇچە نەشرى، 8 ـ بەت.

بىر پۈتۈن ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى ھەققىدىكى بىلىملىرىگە زاماس-
كىلىق رولىنى ئالالايدۇ، دەپ قارايمەن. ئەڭ مۇھىم سۆز
شۇكى، بىلىم ئىگىلىكى مىسلىسىز بىر ئىنقىلاب، بۇ يەردە بىر
مۇنچە ئادەملەر توپى يوقىلىپ، بىر مۇنچە يېڭى جامائەتلەر باش
كۆتۈرىدۇ. ئەمما جەڭ قۇراللىرى كۆپ ئىشلىمەيدۇ، بىلىم
قۇرالى ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. ئىجادچانلىق بىلىم قۇرالىنى
ئاخىرغىچە مۇستەقىل تۇتۇپ تۇرۇشنىڭ بىردىنبىر دەسمايىسى-
دۇر. بىلىم جېڭى قۇرال - ياراغ جېڭى بىلەن ئوخشاش،
بەلكىم قۇرال - ياراغ جېڭىدىن يامان. جەڭ بولغانىكەن، ئۇ-
نىڭغا ئۆتكۈر قۇرال كېرەك بولىدۇ. مەن بۇ قورالنى ئالىم،
دوكتور فاڭ نىڭنىڭ مۇنۇ سۆزى بىلەن ئىپادىلەيمەن. «جۇڭگو-
لۇقلار يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان بوران - چاپقۇنلاردىن
قورقماسلىقى ياكى كەينىگە چېكىنمەسلىكى كېرەك. ئىستىبلا-
چىلار ئالدىدا ياشاپ قېلىش ياكى ئۆلۈپ تۈگىشىپ كېتىش
بىزنىڭ ئالدىمىزدىكى مەسىلە، ئۆزىنى دالدىغا ئالغىلى بولمايدى-
غان چېلىش ئالدىدا كىشىلەر ئۈمىدلىك ۋە ئۈمىدسىزلىك بىلەن
نۇرغۇن سەۋەبلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما بىز ئۈمىدۋار بولىمىز،
بىز شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى، ئىقتىسادىي جەھەتتە باشقىلاردىن
تۆۋەن بولۇش، تېخنىكىدا ئارقىدا قېلىش، ھەربىي كۈچلەر
سېلىشتۇرمىسىدا ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرۇش قاتارلىق ئامىللار
مۇھىم، لېكىن ئۇ ئۆزگەرمەس نەرسە ئەمەس. تەرەققىي قىلغان
دۆلەتلەر بىلەن ئارىلىقنى قىسقارتىشنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالدىنقى
شەرتى مىللىي روھنى ئۇرغۇتۇش ۋە غەربنىڭ ئىدىيە
ھەم سۆز - چۆچەك زومىگەرلىكىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشتۇر.
مىللىتىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ياشاپ قېلىش ماھىيەتتىن
ئالدىدا تۇرىدۇ، ياشاپ قېلىشقا جۈرئەت قىلغانىكەنمىز، ياشاپ
قېلىشنىڭ ھەقىقىتىنى تاپالايمىز، ياشاپ قېلىشنىڭ يولىنىمۇ

بىرىنچى قىسىم

ئىجادىيەت دەۋرى ۋە بەرپاچىلىق دولقۇنى

بەرپاچىلىق — گۈللىنىش، كونىلىقنى ساقلاش
ئۆلۈشتۇر .①

① «جۇڭگو بەرپاچىلىق خىتابنامىسى» دىن.

نىڭ ئۆلۈشى مىللىي روھنىڭ يېرىم ئۆلۈشى، مىللىي غۇرۇرنىڭ يەرگە ئۇرۇلىشىدۇر.

پېقىرنىڭ تۆۋەندىكى پىكىرلىرى ئەنە شۇنداق خاتالىقلار ۋە ئۇلارنى تۈزىتىشنىڭ ئومۇمىي بايانى ئەمەس، بەلكى، دۇنيانىڭ هازىرقى ئىگىلىك ۋەزىيىتى ۋە هەربىر خەلقنىڭ ئىجادچانلىقىنى ئۆزلىرىدە يېتىلدۇرۇشكە زۆرۈر بولغان، «بۈگۈن» لا قىلىندىغان هەرىكەت — مۇهىت تەييارلىقى هەققىدىكى دەسلەپكى قاراشلاردۇر.

خەزىنىلىشىپ، يەنە يېڭى بىلىملەر بەرپا بولىدۇ. دېمەك، پارا-
سەت بىلەن بەرپاچىلىق ئىنسانلار هاياتى بىلەن تەڭ باشلىنىپ،
ئىنسانلارنىڭ ئىزچىل پائالىيىتىگە كىيىللىك قىلىدۇ. شۇنداق
بولغاچقا، بۈگۈنكى بىلىم ئىگىلىكىدە بىزنى ياشارتىدىغان بىلىم
ئىجاد قىلىشنى كونا بىلىملەرنى ئۆگىنىشتىن ئۈستۈن ئورۇنغا
قويىمىز. توغرا، تارىختا هاسىل بولغان بىلىملەر خەزىنىسى
تۇرمۇشىمىزدا مۇهىم رول ئوينايدۇ، بىلىم ئىگىلىكىدە پەقەت
هازىرقى كۈندە جانغا ئەسقاتىدىغان تېخنىكا، تۇرمۇشنى گۈزەل-
لەشتۈرىدىغان هۈنەر، يىراقنى يېقىن قىلىدىغان، قىيىننى ئا-
سان قىلىدىغان ماهارەتلەر ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا،
بىلىم ئىگىلىكى دېگىنىمىزدە، كونا بىلىملەرنى ساتىدىغان ئەس-
كى بازارنى نەزەردە تۇتمايمىز، بەلكى بۈگۈنكى هاياتىمىزنى
بەدىئىي گۈزەللىك دەرىجىسىگە ئېلىپ بارىدىغان يېڭىدىن ئىجاد
بولۇۋاتقان بىلىملەرنىڭ بازارلىششى، يېڭىدىن ئىختىرا قىلى-
نىۋاتقان تېخنىكا بىلىملىرىنىڭ مەهسۇلاتلاشتۇرۇلۇشى ۋە تا-
ۋارلاشتۇرۇلۇشىنى نەزەردە تۇتىمىز. بۇ بىلىملەرنىڭ كۆپچىلى-
كى ئىجاد قىلىنغاندىن كېيىن ماددىي ۋە مەنىۋى مەهسۇلاتقا
ئايلىنىپ بازارغا كىرىدۇ. بەزىلىرى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تى-
لى، قەلىمى ئارقىلىق گېزىت ـ ژۇرنال، رادىئو ـ تېلېۋىزى-
يە، پۇتۇكچە ـ ئوكيانۇسلار ئارقىلىق بىۋاسىتە جامائەتكە تارقى-
تىلىدۇ. ئەگەر بۇنداق يېڭى قىممەتلەر يارىتىلمايدىكەن، ئۇنى
بىلىم ئىگىلىكىنىڭ بازارلىرى كونا ماللار قاتارىدا بىر تەرەپ
قىلىۋېتىشكە بۇيرۇيدۇ ـ دە، بۇنداق كونا ماللارنىڭ ئىگىلىرى
تېزلىكتە نامراتلىششقا قاراپ يۈزلىنىدۇ. يېڭىدىن ئىجاد قىلى-
ۋاتقانلارنىڭ بىلىملىرى مەهسۇلاتقا ئايلىنىپ كەڭ بازار تاپقانلى-
قى ئۈچۈن، ئۇلار تېزلىكتە باي بولىدۇ. ئەڭ كەمبەغەل، ئەمما
كۆز ئالدىمىزدىكى تۇرمۇشتىن كېلەچەككىچە تەرەققىيات ئىس-

I پاراسەت ۋە ئۆگىنىش ئىنقىلابى

رىقابەتچىلىكتىن تېز ئۆگىنىش قابىلىيىتىنىڭ
ئېھتىمال سەن ساقلاپ قالالايدىغان بىردىنبىر
رىقابەت ئۈستۈنلۈكى.

— ج. ۋاس

خىيالىمدىن شۇ نەرسە تەكرار كېچىپ ئۆتىدۇ: بوۋاقلاردا
دوراشنىڭ ئۈستۈن ئورۇندا تۇرغانلىقى ئېھتىمال ئادەمدە ئۆگە-
نىش قابىلىيىتى يېتىلمىگەندە ئۇنىڭ ھايۋانغا يېقىن ھالەتتە
تۇرغانلىقىدىن بولسا كېرەك. بىزنىڭ ئۆگىنىشتىكى يادلامچى-
لىقىمىزنىڭ ھازىرقى دۇنيادىكى ئىلمىي مۇكاپات دەرىجىلىرى-
نىڭ يۇقىرى قاتلىمىغا چىقالماسلىقى ئېھتىمال ئىنسان كامالى-
تىنىڭ نوقۇل بىلىم ئۆگىنىش ئارقىلىقلا يېتىلمەيدىغانلىقىدىن
بولسا كېرەك. ئالايلۇق، بىز تۇرمۇش ئېھتىياجلىرىمىز تۈپەيلى
ئۆگىنىمىز، ئەمما، ئۆگىنىش بىلەن توختاپ قالمايمىز. ئەج-
دادلىرىمىزنى دورايمىز، ئەمما دەۋرىمىزنىڭ تەلەپلىرى بويىچە
يېڭىچە تۇرمۇش قۇرۇش ئۈچۈن يېڭىلىق يارىتىمىز. ئىنساندى-
كى كامالەت ئىزدەش ئادىتى بەلكىم ئۆگىنىش بىلەن يېڭىلاش
بىرلەشكەن ئۈزۈلمەس مەدەنىيەت سىستېمىسى بولۇپ شەكىللەن-
گەن. بۇ يەردە پاراسەت ئىككى تەرەپنى ئۇلايدىغان ئاساسلىق
رولچى بولغان.

راست، ئەنئەنىمىزدە ساقلانغان بىلىملەر بىر خەزىنە بولسا،
ئىجاد قىلىنغان بىلىملەر دەل بۈگۈنكى كۈندە ئۈنۈم بېرىدىغان
ئىستېمال بولۇپ، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بۇ بىلىملەرمۇ

تاغلار قارغا كۆمۈلۈپ كەتكەندەك يىمىرىلىپ كېتىدۇ ـ دە،
تارىخنىڭ داۋامىدىكى كەنجىلەر غۇرۇرلىنىپ تۇرۇپ باتۇرلۇق
قىلىدىغان مەنۋى تۈۋرۈكلىرىدىن ئايرىلىپ كېتىدۇ. بۈگۈن
بىزدە شۇنچە كۆپ زىيالىي، يۈكسەك ئوقۇل ۋە ئۇنىڭ ئوقۇرمەنـ
لىرى تۇرۇپ زىيالىيلىقنى باشقىلارنىڭ مودىلىرىنى دوراش بىـ
لەن ئۆلچەيدىغانلارنىڭ لاغايلاپ يۈرۈشىگە شۇنداق خەۋپ يوشۇـ
رۇنغان. ئۇلارنىڭ بۇنداق دورامچۇق بولۇپ قېلىشى پەۋقۇلئاددە
جان ئالار ھادىسىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئادەملەرنىڭ بارلىق
ئۇستۇنلۈكلىرىنىڭ ئادەمنىڭ ئۆزىگە يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلىپ
يېتەلمىگەنلىكىدۇر.

چۈنكى، ئادەم ئالەمدىكى جىمى مەخلۇقلار ئىچىدە مەنۋى
زەرەتلىنىش ئارقىلىق ئۆزىنى تەكرار يارىتىدىغان يېگانە مەخـ
لۇق. ئۇنىڭ تۇرمۇشى خۇشلۇق ۋە خاپىلىق، ئاسايىشلىق ۋە
خېيىمخەتەر، كۈرەش ۋە ئەمىنلىك، يۈكسەك ماھارەت چېنىقتۇـ
رىدىغان سەنئەتلىك پائالىيەت ۋە چىرىكلىشىپ كېتىدىغان رەزىلـ
لىك... لەرگە تولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ،
تارىخنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى ياشاش ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن
ئىجاد قىلىدىغان بىر خىل سەنئەتلىك پائالىيەت. ئىنسانىيەتنىڭ
مەدەنىيلىك تارىخى ئەمەلىيەتتە ئادەمنىڭ مۇشۇ خۇسۇسىيىتى
بىلەن قىلغان ئىجادىيەتلىرىدىن ھاسىل بولغان تارىخ بولۇپ،
بۇ تارىخ ئادەملەرنىڭ ئەجدادلاردىن ئۆگىنىش ئاساسىدىكى بىـ
لىملىرى بىلەن يېڭى غايىلەرنى قوغلىشىشى، ئىجادىي پائالىيەتـ
لەر بىلەن تۇرمۇش سەھىپىلىرىنى ئېچىشى — ئۆزلىرىنىڭ
دەۋرلەر ئېتىبارىدىكى قىممەتلىرىنى يارىتىشى ئارقىسىدا بەرپا
قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن ھەرقانداق بىر خەلق ئۈچۈن ئەڭ
ئاۋۋال ئۆزى ھايات ياشاۋاتقان جەمئىيەت قوينىدا ئۇلۇغ ئەجدادـ
لارنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئۇلۇغ ئىجادىيەت

تىقبالى بار مەھسۇلاتلارنى ئەمەلىي بازارنى نەزەردە تۇتۇپ ئىخ-
تىرا قىلالايدىغان، ئۇنى ياشاشقا قوماندانلىق قىلالايدىغان بىر
ئىختىراچى بىلەن يېڭىدىن ئىش تەۋرىتىش قولىدىن كېلىدىغان
بىر كارخانىچى ساداقەت بىلەن ھەمكارلىشىدىكەن، ئۇلار تېز-
لىكتە باي بولۇپ كېتىدۇ. ئىجادكار دانىشمەنگە، چېۋەر ئىختى-
راچىغا دىمىغىدا كۈلىدىغان بىر باي ياكى ئۇلارنى چەتكە قاقىدى-
غان قاتمال بىر زاۋۇت ئىگىسى تېزلىكتە نامراتلىشىپ كېتىدۇ.
بۈگۈنكى بۇ مۇقەررەرلىك پۈتكۈل مەدەنىيەت تارىخىدا ئىزچىل
ئۆگىنىش بىلەن بەرپا قىلىش بىرلىكىنىڭ داۋامى بولۇپ، بۇ
ئەجدادلىرىمىزدىن ئۆگەنگەندە ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ مەدەنى-
يەت تارىخىدا ئۆزلۈك بىلەن قالدۇرغان ئۈچمەس ئىزلىرىنى
قەدىرلەپ ئۆگىنىشىمىز لازىملىقىنى ئۇقتۇرىدۇ.

تارىختىكى مەنۇۋى ئابىدىلەر ھازىرغىچە بېسىپ ئۆتكەن
تارىخىمىزدىكى ئىنسانىيەت ۋە مىللەتنىڭ مەڭگۈلۈك ياشاش ئۈ-
چۈن يول ئېچىپ ماڭىدىغان روھىي دۇنياسىنى بىزگە ئۇلايدۇ،
بىزگە ئەجدادلىرىمىزدىن پەخىرلىنىدىغان غۇرۇر، قىيىنچىلىق-
لارغا باش ئەگمەيدىغان جاسارەت، ھەقىقانىيەت ئۈچۈن پىداكار
بولىدىغان باتۇرلۇق ئاتا قىلىپلا قالماي، ھەر زاماندا ياشىغان
ئەۋلادلارنى دەۋر ئېتىبارىدىكى ئىجادىي ئۆگىنىش دولقۇنىدا تا-
رىخىي شەرەپلىرىنى تەكرار ئۆستۈرۈشكە ئېلىپ بارىدۇ. بەزى
خەلقلەر تارىختا ئىنسانىيەت ئەقلىنى ئويغىتىدىغان ئۇلۇغ چۇقان-
لارنى سېلىپ ئۆتكەن باتۇر ئەجدادلارنىڭ ئەۋلادى بولسىمۇ،
ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەقىدىلىرىدە چىڭ تۇرۇپ ھەربىر
ئەمەلىي تەلەپلىرى بويىچە ئۆزلىرىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئىسپاتلاي-
دىغان ئىجادىيەت پۇرسەتلىرىنى قولغا كەلتۈرەلمىسە، ئۇلارنىڭ
تارىخىدىكى بۈيۈك مەدەنىيەت ئابىدىلىرى تەبىئەتنىڭ ئۇزاق ئۆز-
گىرىشى بىلەن دېڭىزلار قۇمغا، زىمىستان سوغۇقلىرى بىلەن

ئولتۇرۇشنىڭ بىرىنچى قەدىمىنى باسقان. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا Altair—8800 تىپىدىكى كومپيۇتېر ئېلىپ كەلگەن تولىمۇ قىممەتلىك سودا پۇرسىتىنى چىڭ تۇتۇش ئۈچۈن كەسكىنلىك بىلەن ئوقۇشنى توختىتىپ كومپيۇتېرنىڭ يۇمشاق دېتاللىرىنى ئېچىشتىن ئىبارەت يېڭى كەسپكە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ، دۇنيانىڭ بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ھەيۋەتلىك زىيالىي بېيىغا ئايلانغان.

قارائىلار، پاراسەتنىڭ قىممەتلىكلىكىنى، قارائىلار، ئۇنىڭ پاراسەتتىن پۈتكەن ھېكمەتلىك سۆزدىن كەچكەن مەغرۇر نوچىلارنى يېڭىلگۈچىگە، كىچىككىنە بىر ئوقۇغۇچىنى كىشىلەرگە سېھرىي خىياللار بېغىشلايدىغان دانىشمەن بايغا ئايلاندۇرۇپ قويغىنىنى. بىز تارىختا ئەجدادلىرىمىزغا خاس بەرپاچىلىق، ئىجادچانلىق خۇسۇسىيەت بىلەن ياشاش ئۈچۈن بۇنداق پاراسەتنى قەدىرلىمەي نېمىنى قەدىرلەيمىز؟

بىزدە باشقا بىر قېلىپلار بىلەن كېسەك قويىدىغان ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە مودا بولغان كانالاردىن نەقىل ئېلىپ تۇرۇپ ئۆزىنىڭ گېپىنى راستقا چىقىرىدىغان سەنئەتچىلىك پۈتۈن XX ئەسىردە ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتتۇۋالدى. بۇ جەرياندا باشقا خەلقلەر مۇستەقىل خىيال ۋە ھەرىكەتلەردە ئىدى. شۇڭا، بىز ئىلغار خەلقلەر كەسپكە ئايلاندۇرغان پاراسەت پائالىيەتلىرىنى ئاجايىپ سىرلىق ھېس قىلىپ، ئۆز پاراسىتىمىزنى ئۇلارغا تەققاسلاشتىن ئەيمىندۇق. بىزدە «ئۆتكەنگە پۇشايمان ئۆزىگە دۈشمەن» دەيدىغان ئەقىدە بار. ئۆتكەن ۋاقىتلار كەتسە ـ كەتسۇن، بەلكىم قىممەت شۇنداقتۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئەمدى ھاجىتى يوق. چۈنكى، بىزنىڭ ھازىرقى كۈندىمۇ ئادەم بولۇش ھەققىمىز بار، ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئۆز پاراسىتىمىزنى ئىشقا سېلىش بۇرچىمىز بار. يەنە كېلىپ بىز بارلىق ئىنسانلار تۈركۈملىرى بىلەن ئورتاق

مەيداندا تۇراتتىم، ژۇرنالغا بېسىلغان شۇ ماقالىنى تەشنالىق بىلەن ئوقۇپ چىقتىم. ژۇرنالنىڭ مۇقاۋىسىغا بېسىلغان Altair 8800— تىپلىق كومپيۇتېرنىڭ سۈرىتى، بولۇپمۇ ئۇ سۈرەت ئۈستىگە بېسىلغان «بۇ شەخسىي ئىشلىتىدىغان كومپيۇتېر (PC)»، دېگەن سۆز يۈرىكىمنى جۇلغۇۋالدى، شۇ ھامانلا مېڭەمدە ئىلھاملار ئۇچقۇنداپ، كۆڭلۈم ۋال - ۋۇل يورۇپ كەتتى: ئاھ، بۇ دېگەن شەخسلەرگە مەنسۇپ بولىدىغان كومپيۇتېر ئەمەسمۇ؟ بۇ نېمىدېگەن قالتىس ئىش ـ ھە! ھازىرقى كومپيۇتېرلار شۇنچە يوغان، ئېغىر، قوپال، باھاسى قىممەت، ئۇنىڭغا ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ قۇربى يەتمەيدۇ. بۇنداق كىچىك كومپيۇتېرنىڭ كېلەچەكتىكى باھاسى جەزمەن ئەرزان بولىدۇ، ئۇ مىڭلاپ، مىليونلاپ ئادەملەرنىڭ قۇرالىغا ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭ سېتىلىش سانى شۇنچە كۆپ بولىدۇكى، بۇنى ھازىر مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. دېمەك، شەخسىي كومپيۇتېر جەزمەن يۈز مىليونلىغان ئادەمنىڭ تۇرمۇشىغا تەسىر كۆرسىتىپ، مۇقەررەر يوسۇندا پۈتۈن دۇنيانى ئۆزگەرتىپ تاشلايدۇ. مەن ئاشۇلارنى خىيالىمدىن كەچۈرگەندە شۇنداق چوڭقۇر ھاياجانلاندىمكى، تۈن بويى كىرپىك قاقماي تاڭ ئېتىپ كەتتى.» بىر كېتىمىز ئەنە شۇنداق خىياللار دېڭىزىغا چۆمۈلۈپ يۈرۈپ، تازا پۇختا ئويلاپ بىر يەرگە كەلگەن ۋە ئېلىن بىلەن جىددىي ھەرىكەت قىلىپ ئىنتايىن تېزلىكتە Basic ناملىق يۇمشاق دېتالنى مەيدانغا كەلتۈرۈپ پۇرسەت ئالدىغا كىرىۋالغان، ھەمدە Altair—8800 تىپىدىكى كومپيۇتېرنى ئىشلەپچىقىرىدىغان سودىگەر روبېرتىس بىلەن Basic تىل پاتېنت ھوقۇقىنى ئىشلىتىش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىغان. كېلىشىمدە بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە كېتىمىز بىلەن ئايرىن ھەر يىلى 180 مىڭ دوللار پاتېنت ئۆتۈنۈپ بېرىش ھەققى ئېلىپ، دۇنيانىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك بېيى كۆرسىغا

خۇسۇسىيەتكە كىرىپتۇ.
يۇنان ئەپسانىسى بىر توقۇلما بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئادەم بىلەن ھايۋاننىڭ پەرقىنى بىزگە ئىما قىلغان. بۇنىڭدىن شۇنداق قارارغا كېلىشكە بولىدۇكى، ئادەم بىلەن ھايۋان نۇرغۇن تەرەپلەردە ئايرىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ گەۋدىلىك، ئەڭ مۇھىم پەرق ئادەمنىڭ ئەقىل ئىشلىتىپ ئىجاد قىلىشتىن ئىبارەت پاراسەتكە ئىگە بولغانلىقى بولۇپ، ئادەمنىڭ ھايۋانلاردىن ئالىي ھايۋانلارغا ئۆتۈشى، جاھالەت - نادانلىقتىن يۇكسەك مەدەنىيلىككە ئۆتۈشى ئۇنىڭ ئاشۇ پاراسەتنى ئىچىش دەرىجىسى بىلەن ئۆلچەنگەن. ئىنسانلارنىڭ ھەرقانداق تۇركۇمىنى بۇنىڭدىن باشقا ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بولمىغان. دېمەك، پاراسەتتىن ئايرىلسا، ھەرقانداق ئادەملەر تۇپى تەرەققىي قىلالمايدۇ. پاراسەتتىن ئايرىلسا، مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندىمۇ ئىنسانچە بەرپا قىلىش سەنئىتىدىن مەھرۇم بولىدۇ.
ئۇنداقتا، سىز بىلەن بىزنىڭ پاراسەت بايلىقىمىزنى ئېچىشقا جۇرئەت قىلالمايدىغان قانداق كەم جايلىرىمىز بار؟
«ئادەم ئادەمدىن قالسا قۇلىقىنى كەس»، - دەيدۇ بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز، ھەربىر ئاددىي ئادەمدىكى يوشۇرۇن تالانت پەم بىلەن ئېچىلسا، ھازىرقى بەزى ئالىملارنىمۇ ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدۇ. بۇنىڭغا كەلگەندە ھەربىر ئادەم قورقماي «مەنمۇ پاراسەتلىك» دېگەن يەرگە كېلىشى كېرەك.
توغرا، ئادەملەردە پەرق بولىدۇ. بەزىلەر ئەقىللىق بولىدۇ، بەزىلەر بۇ ئەقىللىقلاردىنمۇ ئەقىللىق بولىدۇ، بەزىلەر بەزى ساھەلەردە ھەممە ئادەمنىڭ ئالدىغا كىرىۋالىدۇكى، ئۇلارنىڭ چېۋەر، چېچەنلىكىدىن ئۇلارنى دانىشمەن ھېسابلىماي مۇمكىن ئەمەس. ئادەملەر ئارىسىدىكى بۇنداق پەرقلەرنى ئېتىراپ قىلمىغاندا، ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەر يوقىتا چىقىپ كې-

قائىدىدە يارىتىلغان ئەمەسمۇ؟

يۇنان ئەپسانىلىرىدە تەڭرى پىرومېتېس بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسى ئېپىمېتېسنى ھايۋانلارغا خۇسۇسىيەت ئاتا قىلىشقا ئەۋەتكەن. ئۇلار بەزى ھايۋانلارغا قامەت ۋە زەبەردەست كۈچ ئاتا قىلغان؛ بەزى ھايۋانلارغا ئۇچقۇرلۇق، چەبدەسلىكنى ئاتا قىلغان؛ بەزى ھايۋانلارغا قىلىچتەك چىش، تىرناق ئاتا قىلغان؛ بەزى ھايۋانلارغا تۈگۈلىدىغان، سوزۇلىدىغان ھۇنەر ئاتا قىلغان؛ بەزى ھايۋانلارغا قويۇق تۈك ۋە مۈڭگۈز ئاتا قىلسا، يەنە بەزى ھايۋانلارغا نەشتەر ياكى قۇيرۇق ئاتا قىلغان؛ بەزى ھايۋانلارنى بېلىق، راك، . . . لارنى يەپ سۇدا ياشاشقا بۇيرۇسا، يەنە بەزى ھايۋانلارنى داۋۇ ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپ يەپ قۇرۇقلۇقتا ياشاشقا بۇيرۇغان. لېكىن، بۇ ئىككىسى ئادەمگە نېمىلەرنى ئاتا قىلىشنى ئۇنتۇپ قالغان. ئۇلار تەڭرى تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداپ بولۇپ شۇنداق قارىغۇدەك بولسا ئادەم تۇرغۇدەك، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ياشىغۇدەك قابىلىيىتى يوق ئىكەن: بەدەنلىرىدە يۇڭ يوق بولۇپ سوغۇققا مۇداپىئە قىلالمايدىكەن؛ تېرىلىرى نازۇك، سۆڭەكلىرى چۈرۈك بولۇپ، ئۇرۇلغانغا بەرداشلىق بېرەلمەيدىكەن؛ كۈچى ئاجىز، چىشى كالتە بولۇپ، دۈشمەنلەرگە تاقابىل تۇرالمايدىكەن؛ قوللىرى قىسقا، تىرناقلىرى يۇمشاق بولۇپ، ئوۋ قىلالمايدىكەن؛ بۇ ئىككىسى «قانداق ھايۋانلار ـ بۇ؟ مۇشۇ ھالى بىلەن ئاشۇ ھايۋانلار ئارىسىدا قانداق ياشايدۇ؟» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ساراسىمىگە چۈشۈپتۇ. پىرومېتېس ئىشنىڭ خەتەرلىكلىكىنى بىلىپتۇ ـ دە، كەسكىن تەدبىر قوللىنىپتۇ: ئوت ئىلاھىنىڭ چوغىدىن بىر تال ئۇرۇقلۇق ئوت ئېلىپ كېلىپ ئادەمگە بېرىپتۇ، يەنە پاراسەت ئىلاھىنىڭ ماشىنا ـ سايمانلارنى ياساش تېخنىكىسىنى ئادەمگە تەقدىم قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئادەم ھايۋانلاردىن ئۆزگىچە

قابىلىيىتى قاتارلىقلارنى ئومۇملاشتۇرغان ھالدا ئېچىشنى تەكىتلەيمىز. قىسقىسى، مېڭىسى ساق ھەربىر بەندىدە ئۆزىگە لايىق بىر تالانت ئۇرۇقى بولۇپ، ئۇنى ئېچىش مۇمكىن. تالانتلىق ئەمەس دېيىلگەنلەر پەقەت ئۆزىدىكى شۇ تالانت ئۇرۇقىنى ئېچىشقا، جارى قىلدۇرۇشقا جۈرئەت قىلمىغانلاردۇر، خالاس. شۇنى بىلىپ قېلىش لازىمكى، شارائىت سەل - پەل يار بەرسىلا، ھەرقانداق ئادەم گىگانت شەخسلەرگە ئايلىنىپ كېتەلمىسىمۇ، ئۆزىدىكى ئۈستۈنلۈك بار ساھەلەردە كۆزگە كۆرۈنگۈدەك ئىجادىيەتچىگە ئايلىنىپ، ئۆزىنىڭ دانا ئادەملەر قوشۇنىدا ئىلىمنىڭ بىر ساھەسىدە ھۆددىگەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىيالايدۇ.

گەپ شۇ يەردىكى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزىنىڭ تەن، روھ، ئەقىل جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلىرىنى بىلىۋالالمىغاندەك ئۆزلىرىگە يوشۇرۇنغان تالانت ئۇرۇقلىرىنى بىلىپ يېتەلمەيدۇ. بۇنداق بىلمەسلىك ئالىملار بىلەن باشقا كىشىلەردىكى ئورتاقلىق بولۇپ، يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ زامان ئېتىبارىدا ئېچىلىشىغا قاراپ يەنە كىملەرنىڭ يېڭىدىن ئالىم بولۇپ كېتىشىنى ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ. بۇنداق ئۈمىد سىزگە، بىزگە ۋە باشقىلارغىمۇ مەنسۇپتۇر.

بىزنىڭ چۈشەنچىمىزدە پاراسەت دېگەن كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرنى بىلىش، تەھلىل قىلىش، ھۆكۈم چىقىرىش ھەمدە ئەمەلىيەت داۋامىدا شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ ھەرىكەت مەقسىدىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش قابىلىيىتىدۇر. مەسىلەن، ياغاچ سۇدا لەيلەيدۇ. ياغاچتا كېمە ياسىغىلى بولىدۇ، كېمە ئارقىلىق ئادەملەر دەريانىڭ بۇ قىرغىقىدىن ئۇ قىرغىقىغا ئۆتەلەيدۇ. ئادەم مۇشۇلارنى تونۇپ يەتسە ھەمدە ئەمەلدە يەتتە كېمە ياساپ چىقسا، كېمە ئارقىلىق دەريادىن ئۆتۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. مانا مۇشۇ بىر پۈتۈن جەرياندا

تىدۇ. لېكىن، شۇنى جەزملەشتۈرۈش كېرەككى، ئەقىللىق بىلەن دۆتلۈك نىسپىي ھالەت، ئۇلار ھەرگىز مۇتلەق بولمايدۇ. بىر ئادەم بۇ جەھەتتە ئەقىللىقراق بولسا، يەنە بىر ئادەم ئۇ جەھەتتە ئەقىللىقراق بولىدۇ، ھەر بىر ئادەمنىڭ بىر تەرەپتە ئارتۇق يېرى بولىدۇ. شۇڭا، ھەممە مەخلۇقاتلارنىڭ خاقانى بولغان ئادەملەردە مۇتلەق ئەقىللىقلىق، مۇتلەق دۆتلۈك دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس. يەنە شۇنى ئەستە چىڭ تۇتۇش كېرەك-كى، ئادەملەردە زېھنىي بۆلۈنمە يۇقىرىراق ياكى تۆۋەنرەك بول-سىمۇ، يوشۇرۇن قابىلىيەت ھەممە ئادەمدە ئومۇمىيۈزلۈك مەۋ-جۇت بولىدۇ. بۇنداق يوشۇرۇن قابىلىيەت يەنە ھەربىر ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدا بولىدۇ. ئۇ ئېچىلىشقا باشلىغان ھامان ئۇنىڭدىن نۇر ئېھسانلار چاقناپ، خەير - ساخاۋەتلىك شەربەتلەر شاپشىپ تام-چىپ، ئادەمنى بارغانسېرى قەددى - قامەتلىك ، كۆركەم، سالاپەتلىك، دائىمىي قۇدرەتكە توشۇۋاتقان زەبەردەست قىلىپ قويىدۇ.

يەنە كېلىپ ئادەمدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت پەقەت پاراسەت جەھەتتىلا بولۇپ قالماستىن، «جىسمانىي يوشۇرۇن قابىلىيەت» ، «ئەقلىي يوشۇرۇن قابىلىيەت» دېگەن ئىككى تۈركۈم بويىچە تۈرلۈك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەت ئۆمرىنىڭ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئۆسۈپ بېرىشى، تەنتەربىيە رېكورتلىرىنىڭ يېڭىلىنىشى، پەن تەتقىقاتىدىكى ئىختىرا - كەشپىياتلار بىلەن ئۇچۇرلارنىڭ تارقىلىشى، تۈرلۈك ئىلغار شەخسلەرنىڭ يول ئېچىپ مېڭىش روھى ۋە پىداكارلىق روھى جەھەتلەردە ئەتراپلىق ئىپادىلىنىۋېرىدۇ. شۇڭا، بىز ئادەمنىڭ تۇرمۇشتىكى تۈرلۈك ئىپادىلىرىدىن، مەسىلەن، ئادەمنىڭ ھېسسىياتى ۋە ئىرادە جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيىتى، ئادەم-نىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت جەھەتتىكى

تەس ئىدىكى، نەق مەيداندا ئۆگىتىش ۋە ئۆگىنىش بىلەنلا ئىش پۈتمەيتتى، بەلكى ئۆگەتكۈچى ئۆگەنگۈچىگە قولىنى تۇتۇپ يېتە-لىگەن هالدا ئۆگىتەتتى. شۇڭا، شۇ زاماننىڭ ئادەملىرى ئۆز-لىرىگە هۈنەر ئۆگەتكەن تەجرىبىلىك ئادەملەرنى «پىرىم» دەپ هۆرمەتلىدى. بۇ دەۋرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە گەرچە مىس، چويۈن، تۆمۈر ئېرىتىش ۋە ئۇلاردىن قورال - جابدۇقلارنى ياساش بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، بۇلارمۇ ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش بىلەن تېخنىكا تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەشكە ئەهمىيەت بېرىدىغان بىخ هالىتىدىكى «بىلىم» لەر بولۇپ، بۇ بىلىملەر ساپ نەزەرىيە بىلەن تولغان پەلسەپە، ئىلاهىيەت ۋە دىن بىلەن بىرلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇنى نەزەرىيىۋى بىلىم تەرىقىسىدە كۆز بىلەن كۆر-مىگەن بىر ئادەم ئۆگىنىۋېلىپ ئىجادكارى يوق بىر جايدا تەتبىق-لىيالمايتتى. يەنىلا تەن ئەزالىرىغا تايىنىپ مۇشكۇللەر ئىچىدە ياشاشقا توغرا كېلەتتى.

كېيىنچە، ئىنسانلارنىڭ ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقتا ۋە كەڭلىككە قاراپ ئىلگىرىلىشى بىلەن بىلىش ئوبيېكتلىرى ۋە ئەلالاشتۇرۇش مەسىلىلىرى بارغانسېرى مۇ-رەككەپلىشىپ باردى. تەن ئەزالىرىنىڭ ئىش قابىلىيىتىگە تايى-نىش بىلەن يولۇقتان مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى هەل قىلىش مۇمكىن بولمىدى. بۇنىڭ بىلەن كىشىلەر تەن ئەزالىرىنىڭ ئىش قابىلىيىتىنى سىرتقا كېڭەيتىدىغان نەرسىلەرگە — قورال - سايمانلارنىڭ ياردىمىگە تايانغاندىلا، ئاندىن داۋاملىق ئالغا باسا-لايدىغان بولۇپ قالدى. قورال - سايمانلارنى ياساش ئۈچۈن ياساش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىلىم ۋە قورال - سايمانلارغا كېرەكلىك ماددىي بايلىق زۆرۈر بولدى. بۇ چاغدا زۆرۈر بولۇۋاتقان بۇ بىلىم ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى بىلىشلىرىنىڭ يەكۈنى بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندە بىز

ئىپادىلەنگەن قابىلىيەت پاراسەتتۇر.
ئادەمدىكى پاراسەتتە بىر تەرەققىيات جەريانى بار. ئۇ بى-
لىشتىن باشلىنىپ، ھەرىكەتتە ئەمەلىيلىشىپ، ئۈزلۈكسىز ئە-
مەلىيەت داۋامىدا سەۋىيە جەھەتتە ئۆسۈپ بارىدۇ ھەمدە نەچچە
بالداق ئىجادىيەتنى مۇجەسسەم قىلغان بىر بەرپاچىلىق جەريانى
بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئادەملەرنىڭ پاراسەت ئارقىلىق ھايۋانلار-
دىن ئايرىلىپ بۈگۈنكى كۈنگىچە بولغان تەرەققىياتىنى يىغىنچاق-
لاپ نەزەرگە ئالغاندا، ئىنسانلار ئاشۇنداق كىمە ياساپ دەريادىن
ئۆتۈشتەك بىر سەۋىيىدىن شۇ چاغدىكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ خىيا-
لىغىمۇ كىرىپ چىقمىغان ئۇچار كېمىلەرنى ياساپ كائىنات سە-
پىرىنى باشلىدى. زەررىچىلەرنى بىلىشتە ئاتوم يادروسىدىكى
مىكرو زەررىچىلەر توغرىسىدا ئاجايىپ ئىچكىرىلەپلا قالماي،
ھەتتا جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ نۇسخىلىرىنى ياسىدى، ھايۋانات-
لارنى خۇددى ھايات ياشاۋاتقان ھايۋانلاردەك مودېللاشتۇردى.
ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئاشۇ قائىدە
بويىچە دۇنيانى بىلىش ۋە ئۇنى ھەرىكەت ئارقىلىق ئەللاشتۇ-
رۇش تارىخى. پەن - تېخنىكا ئىنسانلارنىڭ دۇنيانى بىلىش ۋە
ئۇنى ئەللاشتۇرۇش پائالىيىتى تەرەققىي قىلىپ مۇئەييەن تارى-
خىي باسقۇچقا يەتكەنلىكىنىڭ مەھسۇلى.
ئىنسانلار ئەڭ باشتا كۆز، قول، ئېغىز، بۇرۇن تەجرىبى-
لىرى ۋە تەجرىبە خاراكتېرلىك ماھارەتلەرگە تايىناتتى. تەبىئەت-
تىكى نەرسىلەرنى بىۋاسىتە كۆزىتىپ ئۇلارغا ئەقىل يۈرگۈزەت-
تى. ئوت ئېلىش، تاش قوراللار، ياساداقلارنى ياساش قاتارلىق
پائالىيەتلىرىمۇ پۈتۈنلەي ھېسسىي تەجرىبىگە ۋە ماھارەتكە تايى-
ناتتى. ئاساسلىقى ئاستا - ئاستا تەجرىبىگە ئىگە بولۇش،
تەجرىبىلەرنى توپلاش، تەجرىبىلەرنى تارقىتىش ئارقىلىق تەرەق-
قىياتنى قولغا كەلتۈرەتتى. تەجرىبىلەرنى تارقىتىش شۇنداق

بايلىق مەنبەلىرىدىن يۇقىرى ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشنى ئۆگىنىۋالغان ۋە ئۇنى ماددىي ماتېرىياللار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ كۈچ - قۇۋۋەت بىلەن ئىشلەيدىغان قورال - سايمانلار (ئىككى قاتلاملىق، جانلىق قورال - سايمانلار) نى ياساپ چىققان؛ پەقەت زامانىمىزغا كەلگەندىلا، ئىنسانلار تەدرىجىي ھالدا ئۈچ بايلىق مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىشنى ئۆگىنىۋالدى ۋە ئۇلارنى ماددا ۋە ئېنېرگىيە بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئەقلىي قابىلىيەتكە ئىگە قورال - سايمانلار (ئۈچ قاتلاملىق، ئەقىللىق قورال - سايمانلار) نى ياساپ چىقتى. پۈتۈن دۇنيا خەلقلىرىنىڭ XXI ئەسىرنى ئاجايىپ خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋېلىشى ۋە شۇنىڭ بىلەن يەنە جىددىيلىشىپ كېتىشى مانا مۇشۇ ئەقىللىق سايمانلارنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن بولۇپ، بۇ، ئىنسانلارنىڭ ئەسىرلەر بويى ئارزۇ قىلىۋاتقان شېرىن خىياللىرى ئىدى. ئۇ مانا ئەمدى رېئاللاشتى. ئەمما، ئۇ تولىمۇ مۇرەككەپ ۋەزىپە بولغاچقا، ئۇ مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالغان، مەدەنىيەتلىك بولسىمۇ ئوتتۇرا ئالىملىرى يوق خەلقلەرنىڭ قولىدىن كەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنداق ئەللەرمۇ يېڭى ئەسىرگە پۇل - بايلىق بىلەنلا ئەمەس، مانا مۇشۇنداق جىددىيەتلىكنى ھەل قىلىدىغان ئىجادىي كاللا بىلەن، ئالىملارنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ساپا تەييارلىقى بىلەن كىرىش كېرەك دېگەن يەرگە كېلىشتى - دە، ھەممە تەڭ تىپىرلاپ، بەرپاچى ئالىملارنى تەربىيىلەش، تاللاش، ئاھالىسىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن جان تىكتى. بۇنداق ۋەزىيەتتىن كۆرگىلى بولىدۇكى، XXI ئەسىردىكى پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئاچقۇچلۇق نۇقتا مانا مۇشۇ ئەقىللىق قوراللارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۈچۈر پەن - تېخنىكىسىدا بولىدۇ، ئۇنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى بولسا، خىلمۇ خىل ئەقىللىق قورال - سايمانلارنى ياساپ، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ ئادەم كۈچى

ئېيتىۋاتقان «ئىلىم ـ پەن» دەل شۇ ئىدى. ماددىي بايلىقلاردىن پايدىلىنىپ قورال ـ سايمانلارنى ياساشنىڭ كونكرېت ئۇسۇللىرى بىلەن ماھارەتلىرى بولسا «تېخنىكا» ئىدى. پەن ـ تېخنىكا مانا مۇشۇنداق ئېھتىياج بىلەن مۇمكىنچىلىكنىڭ ئورگانىك باغلىنىش شەرتى بىلەن مەيدانغا كەلدى ۋە راۋاجلاندى. 300 ـ 400 يىل داۋام قىلغان بىلىم دەۋرى مانا شۇنىڭ بىلەن باشلىنىپ، قول بىلەن ئىشلىتىدىغان قوراللارنى ئېنېرگىيە ئارقىلىق كۈچ ھاسىل قىلىدىغان كۈچتۈڭگۈر قوراللارغا ئۆزگەرتىشنى پاراسەت بىلەن تەمىن ئەتتى.

ھازىر ئىنسانلار ماددا، ئېنېرگىيە، ئۇچۇر بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىدۇ. ماددىي بايلىقلار پىششىقلاش ئارقىسىدا ماتېرىيالغا ئايلاندۇرۇلۇپ قورال ـ سايمانلارنىڭ گەۋدە تەييارلىقىنى پۈتتۈرىدۇ؛ ئېنېرگىيە كۈچكە ئايلاندۇرۇلۇپ قورال ـ سايمانلارغا ھاياتلىق بېغىشلايدۇ؛ ئۇچۇر پىششىقلىنىپ بىلىمگە ئايلاندۇرۇلۇپ، قورال ـ سايمانلارنى پاراسەت بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

ئۇلارنىڭ رەت تەرتىپىدىكى رولىغا قارىساق، ئۇچ خىل بايلىق مەنبەسى ئىچىدە ماددىي بايلىق مەنبەسى بىۋاستە كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، ئۇچۇر بايلىق مەنبەسى ئابستراكت بولىدۇ، ئېنېرگىيە بايلىق مەنبەسى يۇقىرىدىكى ئىككى خىل بايلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرىدۇ؛ ھالبۇكى، ئىنسانلار ماكرولۇق بىلىدىغان قانۇنىيەتلەر بولسا ھەرقاچان بىۋاستە كۆزىتىشتىن ئابستراكتسىيىلەشكە ئۆتۈپ بايقىلىدۇ. بۇ ئەھۋال ئىنتايىن قىزىقارلىق بىر مۇساپىنىڭ پارلىققا كېلىشىنى بەلگىلىگەن؛ قەدىمكى ئىنسانلار (تەجرىبە دەۋرى) ئاساسلىقى ماددىي بايلىق مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىپ ئادەم كۈچى بىلەن ئىشلەيدىغان قورال ـ سايمانلار (بىر قاتلاملىق، ئۆلۈك قورال ـ سايمانلار) نى ياسىغان؛ يېقىنقى زاماندىكى ئىنسانلار (بىلىم دەۋرىدىكى) ئېنېرگىيە

رەپلەردە رول ئوينايدۇ. ئايروپىلاننى مىسالغا ئالىدىغان بول- ساق، ئايروپىلاننىڭ كەشىپ قىلىنىشى بىزگە شۇنچە كۆپ قۇلايلىقلارنى تۇغدۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھاۋادا شۇنچە ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ ئۇچۇشى يەنە بىزنى ئاللىقانداق تەرەپلەر- دىن ئەنسىرىتىپ تۇرىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ قانات ياكى باشقا بىر يېرىدە كىچىككىنە ئەھۋال كۆرۈلسە ياكى يېڭىنە تۆشۈكىدەك بىر يېرىق بولسا، يۇقىرى ئاتموسفېرادا بىزگە مۆلچەرلىگۈسىز زى- يانلارنى كەلتۈرىدۇ. ئەگەر ئاشۇنداق ئېغىر بىر ۋەقە ئايروپىلان ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندا يۈز بەرسە، ئايروپىلان ئۆزى ئۇنى سېزىۋالا- لىسا ۋە شۇ ھامان ئادەملەر ئۆز بەدىنىدە كۆرۈلگەن ھادىسە ۋە زېدىلەرگە ئامال قىلغاندەك بىر ئامالLARنى قىلىپ ئۆزىنى قۇتۇل- دۇرۇپ كېتىۋەرسە، نېمىدېگەن ياخشى - ھە!

ھازىر ئالىملار مانا مۇشۇنداق مەسىلىلەرگە دەللەپ نۇرغۇن تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىپ، تۈرلۈك يېڭى ماتېرىيال ۋە يېڭى ئۇسۇللارنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. ئايروپىلاننى ئالساق، ئايروپى- لاننىڭ ئاچقۇچلۇق قۇرۇلما زاپچاسلىرىنى ئۆزىنىڭ «نېرۋا سىستېمىسى» غا، «سىڭىر» ۋە «چوڭ مېڭە» گە ئىگە قىلىش يولىدا ئىزدەنمەكتە. ھازىر بۇ ھەقتە ئالىملار ئوتتۇرىغا قويغان ئۇسۇللاردىن بىرى شۇ بولدىكى، ئايروپىلان ياساشقا ئىشلىتىلى- دىغان چىداملىقلىقى يۇقىرى بىرىكمە ماتېرىياللار ئىچىگە قىل- سىمان نۇر نەيچىلىرى ئۆتتۈشتۈرۈلدى. بىرىكمە ماتېرىياللاردا قاتمۇ قات گىرەلىشىپ كەتكەن ئاشۇ نەيچىلەر بولغاچقا، ئۇلار خۇددى «نېرۋا» تالالىرىغا ئوخشاش ئايروپىلان بەدىنى ۋە ئۇنىڭ قانىتىدىكى ھەرقانداق بىر ئەزاسى ئۇچراۋاتقان بېسىم كۈچىنى سېزىۋالدى ھەمدە بۇ ئەھۋالنى ۋاقتى - ۋاقتىدا «چوڭ مېڭە» گە — كومپيۇتېرغا دوكلات قىلدى. ئەگەر بۇ ماتېرىيال ۋە ئۇسۇللار ھەممە ئايروپىلانلاردا ئىشلىتىلسە، بۇنىڭدىن كېيىن،

ۋە ئېنېرگىيە كۈچى بىلەن ھەرىكەتلىنىشتىن ئەقىل بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان قوراللارغا ئۆزگىرىشىنى ئورۇنداش، سانائەت جەمئىيىتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئۇچۇر جەمئىيە-تىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈ-رۈش، ماددا تېپىدىكى ئىگىلىكنىڭ ئۇچۇر تېپىدىكى ئىگىلىككە ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش شۇنداقلا سانائەت - يېزا ئىگى-لىك جەمئىيىتىنىڭ ئۇچۇر جەمئىيىتىگە ئۆزگىرىشىنى — ئىنسانىيەت جەمئىيىتى دۇچ كەلگەن ئەڭ ئۇلۇغ ئۆزگىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش بولىدۇ.

ھازىرقى كۈندە بارلىققا كېلىۋاتقان سۈنئىي ئەقلىي ئىقتى-دار سىستېمىسى ھەققىدىكى تۈرلۈك ئىزدىنىشلەر، يەنى كومپ-يۇتېرلارنى گويا ئادەم مېڭىسىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە قى-لىش يولىدىكى ئىزدىنىشلەر مۇشۇ مۇقەررەرلىككە ئۇيغۇنلى-شىش پاراستىدۇر. بىز بۇ يەردە ئەقلىلىق ماتېرىياللارغا غىل - پال قاراپ ئۆتەيلى:

ئەقلىي ئىقتىدار ماتېرىياللىرى ياكى ئەقلىلىق ماتېرىياللار دېگىنىمىز، يۇقىرى تېخنىكىلىق ئۆتكۈزگۈچلەر، سەزگۈ زاپ-چاسلارنىڭ ئەنئەنىۋى قۇرۇلما ماتېرىياللىرى، فۇنكسىيىلىك ماتېرىياللار بىلەن بىرىكىشى ھەمدە بۇنداق يېڭى ماتېرىياللارغا يېڭى خۇسۇسىيەت ئاتا قىلىپ ھاياتلىق يوق ماتېرىياللارنى «سې-زىدىغان» ۋە «ئىدراك قىلىدىغان» ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇشى بولۇپ، ئالىملارنىڭ ھۆكۈمالىقلىرىدىن قارىغاندا، كېلەچەكتە بۇنداق ئەقلىي ئىقتىدار ماتېرىياللىرى ئىنتايىن مۇھىم سالماق-نى ئىگىلەپ كېتىدۇ. بۇنداق ماتېرىياللار ھازىرقى كۈندىكى كومپيۇتېر ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرىنى كۈندىن - كۈنگە مۇكەممەللەش-تۈرۈپلا قالماستىن، نۆۋەتتە بىزگە ئىنتايىن زۆرۈر، ئەمما بىزنى بەزى ھاللاردا قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرىدىغان تۈرلۈك تە-

مان ماددا ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، توك ئېقىمىنىڭ يېلىمسىمان ماددا ئىچىدە ئېقىپ تۇرۇشىنى ئېلېكتر قۇتۇپى ئارقىلىق ئۆلچىگىلى بولىدۇ. تېرىنىڭ تاشقى قېتى بېسىمغا ئۇچرىغاندا، يېلىمسىمان ماددىنىڭ شەكلى ئۆزگىرىدۇ - دە، ئىچكى ۋە تاشقى ئىككى قات تېرىدىكى توك بېسىمىدا ئۆزگىرىش بولىدۇ. توك بېسىمىدا ئۆزگىرىش بولغان سىگنال ماشىنا ئادەمنىڭ ئېلېكترونلۇق مېڭىسىگە يېتىپ بارغان ھامان ماشىنا ئادەم ئۆز تېرىسىنىڭ مەلۇم يېرىگە چۈشكەن بېسىمنى بىلىۋالىدۇ - دە، تېگىشلىك ئىنكاس قايتۇرىدۇ. ئىككى قات تېرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يەنە بىر قانچە مىكرولۇق زەرەتلىنىدىغان نەيچە ئۆتكۈزگۈچلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، بېسىمغا ئۇچرىغان ھامان زەرەتلىنىدۇ. بېسىم قانچە كۈچەيسە، زەرەتلىنىش شۇنچە چوڭىيىدۇ. بۇنداق مىكرولۇق زەرەتلىنىدىغان چىنە ئۆتكۈزگۈچلەر تولىمۇ سەزگۈر بولۇپ، ھەتتا قەغەز يۈزىدىكى بۇدۇر - چوقۇرنىمۇ سېزەلەيدۇ. ئالىملارنىڭ مۆلچەرىچە، ئەقلىي ئىقتىدارلىق ماتېرىياللار بىلەن كومپيۇتېردىن قۇراشتۇرۇلىدىغان ماشىنا ئادەملەر XXI ئەسىردە كارامەت كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. ئۇلارنىڭ تەقى - تۇرقى ۋە قىياپىتى ئۇزاقتا بارماي رەسمىي ئادەملەردەك بولۇپ قالىدۇ. «2010 - يىلىدىن كېيىن ئەقلىي ئىقتىدارلىق ماشىنا ئادەملەر كۆپلەپ دۇنياغا كېلىدۇ، ئۇ چاغدا كۆپلىگەن ماشىنا ئادەملەر كان ئېچىش، مۇھىم ئورۇنلارنى ساقلاش، ئائىلە ئىشلىرىنى قىلىش، سۇ ئاستىدا قىدىرىش ئېلىپ بېرىش، تاشقى بۆلۈم كېسەللىكلىرىنى ئوپېراتسىيە قىلىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە سېلىنىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە ئىشلىتىلىدىغان ئورنى ھەربىي ئىشلاردا بولۇپ، ئۇلار دۈشمەنلەرنىڭ يۈرىكىدەك رايونلارغا كىرىپ پائالىيەت ئېلىپ

ئايروپىلاننىڭ مەلۇم يېرىدە غەيرىي ئەھۋال كۆرۈلسە، مەسىلەن، ئىنتايىن كىچىك بىر چاك كەتكەن بولسا ياكى ئايروپىلاننىڭ ھاۋادىكى ھەرىكىتىگە دەخلى بولىدىغان بىرەر ئېھتىمالىتكارلىق ئامىل سېزىلسە، نۇر نەيچە نېرۋىلار ئايروپىلانغا ئورنىتىلغان «چوڭ مېڭە» ئورنىدىكى كومپيۇتېرغا دەلمۇ دەل ۋاقتىدا خەۋەر قىلىپ، ئۇچقۇچىغا ئايروپىلاننىڭ مەلۇم يېرىدە كۆرۈلگەن كاشىلىغا دىققەت قىلىشنى ئۇقتۇرىدۇ. «چوڭ مېڭە» يەنە شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا چاتاق چىققان يەرنىڭ ئەتراپىدىكى يېپىشقاق ماتېرىياللارغا بۇيرۇق بېرىپ، شۇ ھامان ئايروپىلاندىكى چاتاق چىققان يەرنى ياماپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئايروپىلان يەرگە چۈشۈپ كەتمەيدۇ ھەمدە ھاۋادا ئۆز - ئۆزىنى رېمونت قىلىپ كېتىۋېرىدۇ. مانا بۇ ھاۋا قاتنىشىدا قوللىنىلىدىغان ئەقلىي ئىقتىدار ماتېرىياللىرىنىڭ خىلى بولۇپ، ئالىملار يەنە مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئەقلىي ئىقتىدار ماتېرىياللىرى ئارقىلىق راكېتا، سۈنئىي ھەمراھ، مۇھىم كۆۋرۈكلەرنىمۇ ئۆزىنى ئۆزى ھەرقاچان پۇختىلاپ، قوغداپ ماڭىدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈش ئۈستىدە ئىشلىمەكتە.

ئىتالىيە ئالىملىرى ياساۋاتقان «سەزگۈ» فۇنكسىيىسى بار «ئەقلىي ئىقتىدارلىق تېرە» تېخىمۇ قىزىقارلىق بولۇپ، بۇ كېلەچەكتىكى ماشىنا ئادەملەر ئۈچۈن ئادەم تېرىسىنى تەقلىد قىلىپ تۇرۇپ لايىھىلەنگەن سۈنئىي تېرىدۇر. بۇنداق سۈنئىي تېرە ئىچكى ۋە تاشقى ئىككى قات بولۇپ، ئۆز تەۋرىنىشچانلىقىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، قېلىنلىق دەرىجىسىدىن قارىغاندىمۇ ھەقىقىي ئادەم تېرىسىگە يېقىنلايدۇ.

سۈنئىي تېرىنى تاشقى دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىر غىدىقلىشىنى «سېزىدىغان» قىلىش ئۈچۈن، تېخنىك خادىملار ئىككى قات تېرە ئارىسىغا بىر قات سۇ ئارىلاشقان توك ئۆتكۈزگۈچ يېلىمدى-

كەممەل بىر كىتاب بولمىغان ھەم ھېچقاچان بولمايدۇ. ھەربىر مۇھىم ئۇتۇق يېڭى سوئاللارنى ئۈزلۈكسىز تۇغدۇرىدۇ. ھەرقانداق تەرەققىيات ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يېڭىدىن - يېڭى ۋە يەنىمۇ چوڭقۇرراق قىيىنچىلىقلارنى پەيدا قىلىدۇ.»[1]

XX ئەسىرنىڭ ھارپىسىدىكى مۇنازىرىدە دۇنيانىڭ كاتتىلىرى ئۆتكۈر تەنقىدات ئارقىلىق XX ئەسىرگە بىلىم ئەسىرى دەپ نام بەرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭدا بىلىم ئارقىلىق ئۇلۇغ يۈكسىلىشلەر بولغاندىن باشقا، غەرب بىلەن شەرقنىڭ قارىمۇ قارشىلىقى، ئوت بىلەن سۇدەك چىقىشالمايدىغان ئىككى ئىزىم، پىلانلىق ئىگىلىك بىلەن بازار ئىگىلىكى ئۆز ئالدىغا ئىش تۇتىدىغان سوغۇق ئۇرۇش، ھەربىي تەھلىكە، ئىقتىسادىي توساق، مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقى ھۆكۈم سۈرۈپ، ئاساسىي رولنى سىياسىيونلار بىلەن گېنېراللار ئالغانىدى. XX ئەسىردە پەن - تېخنىكا ۋە ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ئىجتىمائىي مەدەنىيلىك ۋە دۆلەتنىڭ گۈللەپ ياشنىشىنىڭ قۇۋۋەت بۇلىقى بولۇشى مۇقىم تۇرسىمۇ، لېكىن بۇ ئەسىر ئىگىلىكىدە ئىجادىيلىق ئۆسۈپ ئىگىلىكنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدىغان يېڭى ۋەزىيەت شەكىللەندى. XX ئەسىردىكى بىرنەچچە يىلدا بىر قېتىم ھەقىقىي يېڭىلىنىدىغان ھالەتتىن ئايدا، كۈندە، ھەتتا سائەت ئىچىدە ھەقىقىي يېڭىلىنىدىغان، بىرەر ساھەدە ئىجادىي رېكورت يارىتىدىغان ھالەتتىن ھەممە ساھەلەردە رېكورت يارىتىدىغان، ئاز ساندىكى ئادەملەر ئىجاد قىلىشتىن ھەممە ئادەم ئۆز ئالدىغا ئىجاد قىلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئىلغار ئەللەردە ھەتتا كىشىلەر كەسىپلەر ئاتلاپ ئىجاد قىلىدىغان، ئىساك ئاسىمۇپتەك

---

[1] «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 392 - بەت.

بارىدۇ.» [1] لېكىن، ئەنسىرىمەسلىك كېرەككى، ماشىنا ئادەم-لەر يەنىلا ياسىغان خوجايىنلىرىنىڭ — راست ئادەملەرنىڭ خىزمەتكارى بولىدۇ.

هازىر ئاشۇ قانۇنىيەت بويىچە ئىنسانىيەتنى ئېلىپ كېتىۋات-قان دەۋر پاراۋوزى بىزنى ئىجادىيەت دەۋرىگە ئېلىپ كىردى. كىشىلەر يېڭى ئەسىر، يېڭى ئىراغا زور ئۈمىدلەر بىلەن قاراۋات-قانلىقتىن بولسا كېرەك، يېڭى ئەسىر هارپىسى بىلەن بىللە كېتىۋاتقان بۇ دەۋر ئاخباراتلىرىنى هاياجان بىلەن مۇهاكىمە قىلىپلا قالماي، ئۇنى XXI ئەسىرنىڭ خاراكتېرى هېسابلىدى ۋە بۇ ئەسىر قانداق ئەسىر بولىدۇ، دېگەن سوئالغا جاۋاب ئېلىش ئۈچۈن تېخىمۇ چوڭقۇر خىياللارغا پاتتى.

كەمىنە دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى مۇهاكىمە قىلىدىغان كىشى-لەردىن بولماي تۇرۇقلۇق ئۇشبۇ پىكىرگە ئىشتىراك قىلىشتا، چەت - ياقىلاردىكى چارۋىچى ۋە ئېكىنچىلەرنىمۇ XXI ئەسىردە قانداق ياشاش هەققىدە يېڭى پىكىرگە كەلمىسە ۋە بەرپاچىلىقنى هاياتلىق هەرىكىتىگە ئايلاندۇرمىسا بولمايدىغان ئاقىۋەتكە قىستا-ۋاتقان رېئاللىقنىڭ ئاچلىق پۇقراسى بولۇش ئۈستىدە ئۇستاز هەم سەپداشلار بىلەن پىكىرلىشىش خىيالىدا بولدۇم. بىزنى يادلاشتىن ئىجادىي ئۆگىنىشكە باشلاپ كېتىۋاتقان بۇ پاراسەت هەرىكىتىگە دانىشمەنلىك قىلغانلىرىڭلاردا كاللام يەتمەي پېقىر-لىق قىلغان جايلىرىمغا تەلىم - تەربىيە ئىلتىپات قىلىشىڭلارنى سورايمەن. چۈنكى، بۇ نامىمىز مۇناسىۋەتلىك پەنلەر گىرەلە-شىپ كەتكەن بىر ساهەدە پۇتلۇقۇۋاتقاچقا، هەرقانداق بىر مەسىلىنى بىلىپ يەتكەن دەرىجىمىزدە ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىمىزكى، مۇپەسسەل، مۇكەممەل بايان قىلىپ بېرەلمەيمىز. «پەن مۇ-

[1] «ئىختىرا ۋە ئىسلاھات ژۇرنىلى» 2000 - يىل 2 - سان، 34 - بەت.

يولى بىلەن بىر پۈتۈن ياپون خەلقىنى ئەركىن ئىجاد قىلىدىغان بەرپاچىلىقا باشلاش ئارقىلىق پۈتۈن دۇنيادا ھۆرمەتلىك مىللەت بولۇپ كەتتى. «ئامېرىكىدا 80 ـ يىللاردا يېڭىدىن كۆپەيگەن 22 مىليون ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىچىدە 2/3 قىسمى ئاياللار بولدى. ئامېرىكىدا رەھبەر بولۇۋاتقان ئاياللارنىڭ سانىمۇ تېز كۆپىيىۋاتىدۇ: ھازىر %40 دىرېكتور، %35 كومپيۇتېر ئالىمى ئايال، بوغالتىرلارنىڭ يېرىمى ئايال بولۇپ كەتتى. ئايال ئادۋوكات، ئايال دوختۇرلارنىڭ سانىمۇ ئۇزلۇكسىز ئۆسمەكتە. ئەگەر سىز تېببىي پەن مەكتەپلىرى ياكى سودا مەكتەپلىرىگە بارسىڭىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېرىمى قىزلار ئىكەنلىكىنى كۆرىسىز. ئاياللار، قىزلاردىن شىركەت ئېچىۋاتقانلارنىڭ نىسبىتى ئەرلەردىن ئىككى ھەسسە كۆپ بولۇپ كەتتى.»[1]بۇلارنىڭ ۋە باشقا ئىلغار ئەللەرنىڭ تەرەققىي قىلىپ كېتىشىدە باشقا سىر يوق، ئۇلارنىڭ ھۈنىرى پەقەت باشقىلارنىڭ ئالدىغا تۇيدۇرماي كىرىۋالىدىغان، تەرەققىياتنىڭ مۇتلەق ئېھتىياجى بولغان، ئىجادكارنىڭ كاللىسىدىن باشقا ھەرقانداق ئادەمگە سىر بولغان ئىجادىي پىكىرنى ئۆگىنىش ئىنقىلابى ئارقىلىق خەلق ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇشتۇر.

ئىنتېرنېت تورى، ئېلېكترونلۇق پوچتا ـ تېلېگراف ئالاقىسىدىن ئۇچۇر تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىغا، شۇنداقلا WTO دىن سەيياررمىز ئىگىلىكىنىڭ بىر گەۋدە بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىغا قارىغاندا، XXI ئەسىر جەزمەن ئۇچۇرلىشىش، بازارلىشىش، كۆپ مەنبەلىشىش خاسلىقىغا ئىگە يېڭى ئەسىر بولۇپ، بۇ ئەسىردە XX ئەسىردىكىدەك جېدەللەر دائىرىلىك بولۇپ تۇرسى-

---

① ج. ۋاس. گ. درودېن: «ئۆگىنىش ئىنقىلابى» شاڭخەي سانلىيەن نەشرىياتى، 39 ـ بەت.

بىئولوگىيە ئالىملىرى داڭلىق يازغۇچىغا ئايلانسا، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر، مەدەنىيەت مۇلازىملىرى، ئائىلىدە ئولتۇرىدىغان ئاياللارمۇ پەن - تېخنىكىغا يۈزلىنىپ ئىختىراچى بولۇپ كەتتى. نەچچە ۋاقىتتىن بىرى «تەسەۋۋۇر، ئىختىرا ۋە يېڭى مەھسۇلاتلارنى لايىھىلەپ چىقىش تەبىئەت ۋە سانائەت پەنلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلارنىڭ ئىشى دېگەن قاراش ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەنىدى. مەدەنىيەت مۇلازىملىرى (غەيرىي پەن - تېخنىكا خادىملىرى) بىلەن ئائىلە ئاياللىرى بۇ جەھەتتە ئۆزىنى سۇندۇراتتى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىختىراچىلىقنىڭ جامائەتلىشىش دەرىجىسى ئۆسۈپ كەتتى. ھازىرقى كۈندە تۈرلۈك ئىختىرا لايىھىلىرىنى تىزىملاش پائالىيىتىدە مەدەنىيەت مۇلازىملىرى ياكى ئائىلە ئاياللىرىدىن تىزىملاتقانلارنىڭ سانى مۇتلەق ئۈستۈن بولۇپلا قالماستىن، مۇكاپاتلانغانلار ئىچىدىمۇ ئۇلار مۇتلەق كۆپ ساننى ئىگىلەپ كەتتى.»[1] ياپونىيە ئىختىراچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولغان بۇ ئالىم گەپنى ئۆز ئېلىنىڭ 60 - يىللاردىكى ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ قىلغان بولۇپ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ياپون ئىختىراچىلىرى ۋە ئالىملىرىنىڭ نىسبىتىنى خوتۇن - قىزلار ئىگىلەپ كەتتى. بۇ ياپونىيە تەرەققىياتىغا ھەيران قالمايلىكى، ئۇلار مانا مۇشۇنداق خەلق قەلبىدىكى ئىجادىي پىكىرلەرنى ئويغىتىش، ئاسراش، ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرۇش، غوجىكودىلىكتىن خالى ئالىم ئۆلىمالىرى، ماھارەتلىك تەشكىلاتچى ۋە كارخانىچىلىرى، ھەقىقانىيەتچى يازغۇچى - سەنئەتكارلىرىنى ھۆرمەتلەش، قوغداش، ئۇلغايتىش، ھەربىر زامان تەلىپىدە ئۇلارنى تەكرار ئىشلەپچىقىرىش

① فىڭزى فىڭشيۇلى: «مەدەنىيەت مۇلازىملىرىنىڭ ئىجادىيەت قۇرۇشى» شاڭخەي پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، كىرىش سۆز.

يەت خاتالىقىغا سوت ئېلان قىلغاندەك تەنتەنىلىك ئىش بولۇپ، ئەمدىلىكتە بۇنى تونۇپ يېتەلمىگەنلەر تەبىئىيكى، ھەقىقەتنىڭ سوتقا چاقىرىشىغا لايىق بولۇپ قالدۇ. لېكىن شۇنى ئەسكەر- تىپ ئۆتىمىزكى، بىز دەۋاتقان كارخانىچى ھازىرقى تۇرمۇشى- مىزدا ئارىلاپ يۇرىدىغان ئېلىپ - ساتارلار ئەمەس، ئۆز خەلقى ۋە دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىر يېرىدىكى دانىشمەن بىر ئالىمنى ياكى كارامىتى بار بازار سەركىسىنى قولغا كەلتۇرۇپ، ئۇلار- نىڭ ئىختىرا ئىجادىيەتلىرىنى، پەن - تېخنىكىسىنى تېزلىكتە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە ئايلاندۇرغۇچى، تاۋارلاشتۇرغۇچى، قىممەتلەشتۇرگۈچى، مىللىي بايلىق يارىتىشنىڭ تەشكىلاتچىسى- دۇر. ئالىم دېگەنمۇ ئىنسانلارنىڭ ئورتاق گۈزەللىكى ۋە مىللىي مەنپەئەتدارلىق تارازىلىرىدىن ئايرىلغان ئاللىقانداق قۇرۇق گەپ- لەرنى دەۋېرىدىغان سەپرا ياكى قامۇسى پۇتۇكلەرنى ۋاراقلاپ، يادلاپ يۇرىدىغان كىتاب موللىسى ئەمەس، بىزنى ھە دېسىلا باشقىلارنىڭ پورما ئەندىزىلىرىگە سالىدىغان، ئانىمىزدىن ئەم- چەك سۈتى بىلەن كىرگەن خۇي - پەيلىمىزنى بۇرمىلاپ چۈشەن- دۇرىدىغان، شۇ ئانا بىزگە مېھرى بىلەن ئاتا قىلغان تىلىمىزنى- مۇ يىراق قىتئەلەر ۋە سىستېمىمىز بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز ئاتالغۇلار بىلەن تولدۇرماقچى بولىدىغان ئازغۇنلارمۇ ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت ۋە ئۆز خەلقىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان كۈنلەرنى چەنلەپ ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق ياراتقۇچى، خەلق ئىستىقبالى ئۈچۈن چېلىشىۋاتقان بىلىملىك ئوغۇل - قىزلار بىلەن يىراقنى كۆرىدىغان كارخانىچى چېھرىلىرىگە مۇھەببەت باغلاپ، ئۇلارنىڭ پەن - تېخنىكا بىلەن قوراللانغان ئىگىلىك تىكلىشىگە ياردەم بەرگۈچى ئىجادچان، ئىختىراچى، زېرەك ئىنساندۇر ھەمدە خەلقنىڭ روھىنى غەمكىنلىكتىن ئازاد قىلىپ ئىجادكارلىققا ئۇرغۇتىدىغان دانىشمەن يېتەكچىدۇر.

مۇ، ئىنسانىيەت ئۆز ئارا سىڭىشىپ بارىدۇ، ئىنسان تۈركۈملە-
رىنىڭ كۆپچىلىكى ياخشى كۆرىدىغان ياكى ئۆچ كۆرىدىغان
ئىشلاردا ئورتاق تەدبىر قوللىنىدۇ. ئۆز مىللەتلىرىگە نىجادلىق
ئېلىپ كېلىدىغان ئالىملار بىلەن كارخانىچىلارنىڭ سىياسىيونلار
بىلەن گېنېراللاردەك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇشى يېڭى ئىنسانچە-
لىق ئېقىمى بولۇپ قالىدۇ. ھەممە ئەل ئىجادچانلىق بىلەن
بەرپاچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. جەمئىيەت بىلىملىك ۋە ئىجادچان
كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىقىدا ئۆسىدىغان خۇسۇسىيىتىنى گەۋدى-
لەندۈرۈپ ماڭىدۇ. ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئىگىلىك تىكلەش يولى-
دىكى بۇنداق مۇقەددەس ئۆگىنىش ئىنقىلابىدا، پەن ۋە ئەمەلى-
يەت بىرلىكىدىكى ئىجابىي بەرپاچىلىق ھەرىكىتىدىن ئايرىلغان
ۋەز - نەسىھەتلەر، ھەممە ئۇنى كەسىپ قىلىپ جان بېقىش
كويىغا كىرگەن چاكىنا ئادەملەر خۇددى دىنىي كەسىپكە ئايلان-
دۇرۇپ جان باقىدىغان «قۇيماق مەخسۇم» لاردەك كىشىلەرنىڭ
نەزەرىدىن قالىدۇ. بىلىم بىلەن ئىجادىيەتنىڭ بىرلىكى، ئالىم-
لار بىلەن كارخانىچىلارنىڭ بۈيۈك ھەمكارلىقى، ئىشچى - دېھ-
قانلار بىلەن تېخنىكلارنىڭ بىرلىكى ۋە ئىشچى - دېھقانلارنىڭ
تېخنىكلارغا ئۆزگىرىپ كېتىشى يېڭى دەۋرنىڭ مىسلىسىز مۆ-
جىزىسى سۈپىتىدە ئىنسانىيەت بەختىگە ھۆسن قوشىدۇ. بۇ
ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكى يەنە ئىنسانىيەتنىڭ بىلىم بىلەن سو-
دىنى ئايرىپ تاشلاش تراگېدىيىسىنىڭ زامانىۋى ئويغىنىش ئە-
چىدە تۈزىتىلىشى بولۇپ، ئەمدى ئالىملارنىڭ ئىختىرا ئىجادى-
يەتلىرى بولمىسا، كارخانىچىلارنىڭ بەرپاچىلىقى ئۇزۇقسىز قا-
لىدۇ؛ كارخانىچىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش جەريانىدىكى بەرپا-
چىلىقى بولمىسىمۇ، ئالىملارنىڭ ئىختىرا ئىجادىيەتلىرى ئۈنۈم
يارىتالمايدۇ. بۇ گويا تەڭرى ئۇزاق داۋام قىلغان بىلىم بىلەن
سودا، بىلىم بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئايرىلىپ كەتكەن ئىنساند-

II بەرپاچىلىق ئاساسىدىكى ئىگىلىك، ئىگىلىك تەلىپىدىكى ئىجادىي مائارىپ

ئەمدى كۆپلەپ شىركەتلەر ئالىي مەك-
تەپلەرنىڭ ئەندىزىسى بىلەن ئىلگىرى-
لەيدۇ. ئۇتۇق قازىنىدىغان شىركەتلەر
ئۆگىنىشكە ماھىر جامائەتچىلىك بولى-
دۇ.

— توم پېتىرىس

ئىجادىيەت دەۋرى بىزگە ئېچىپ بەرگەن بىلىم ئىگىلىكى ئىجادىيەتنى ئاساس قىلىدىغان، بىلىم ۋە بىلىم مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش، ئوبوروت قىلىش ۋە ئىستېمال قىلىشنى يې-تەكچى قىلىدىغان ئىگىلىك بولۇپ، بۇ ئىگىلىك تەرەققىياتىدا بىلىم بەرپاچىلىقى (ئىجاد بولغان بىلىمنى تەتبىقلاپ ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىش) مەركەزلىك ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى ۋە ئىن-سانىيەتنى XVI ئەسىردىن باشلانغان «بىلىم – كۈچ» دېگەن ئەقىدىدىن «ئىجادىيەت – كۈچ» دېگەن ئەقىدىگە يۆتكىدى. بۇ ئەقىدە ھەربىر دۆلەت ۋە مىللەتتە ئۆزلىرىنىڭ ھاياتلىق كۈرە-شىدە بەرپاچىلىققا تايانمىسا بولمايدىغان، دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرۇش ئۈچۈن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىختىراچى، بەرپاچى ئالىملار، كارخانىچىلارنى تەربىيىلىمىسە بولمايدىغان بىر ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈردى. ھەتتا بەزى جايلاردا بەرپاچىلىق سەنئىتىنىڭ يېڭى تۈرلىرىگە يۈرۈش قىلمىسا كارخانىلار ھەر-قانچە باي بولغان تەقدىردىمۇ، ئۆزىنى ساقلاپ قالالمايدىغان،

قىسقىسى، بۇگۈنكى كۈندە، ئىجادىيەت بىر پۈتۈن دەۋر-
نىڭ غوللۇق رىتىمى. شۇ سەۋەبتىن بۇ دەۋردە كىمىكى ئىجاد
قىلسا، دەۋرنىڭ ئالدىدا ماڭالايدۇ، ئىجاد قىلمىسا، ئارقىدا
قالىدۇ، زامانىمىز ھاياتىنىڭ يېڭى بوشلۇقلارنى ئىزدەپ يۇرۇپ
تېپىش قانۇنى بويىچە ئەتراپىدىكى بوشلۇقلارنى تېپىپ ئىگىلە-
ۋالمىسا، تېگىشلىك ھاياتلىق شارائىتلىرىدىن بارغانسېرى تېز-
لىكتە مەھرۇم بولۇپ كېتىدۇ. بىر پۈتۈن خەلقمۇ مۇشۇ ئورتاق
ۋەزىيەتكە بويسۇنۇپ مىللىي ھاياتىنى زامان تەلىپىدە ياشارتىدى-
غان بەرپاچىلىق يولىغا ماڭىدۇ.

ئۇمىدلىك بولغان بۇ جايدا 1998 ـ يىلىنىڭ ئىچىدىلا 3575 شىركەت يېڭىدىن قۇرۇلغان. بۇ شىركەتلەر ھازىر سودا ـ سېتىقتا يەر شارىنىڭ ھەرقانداق بىر يېرىگە كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قاراپ تۇرىدۇ. دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىر يېرى ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت ئۇستۇنلۇكىگە يېتىدىغان يەنە بىر ئىقتىدار ياكى ئىجادىي رېكورتنى مەيدانغا كەلتۈرمىگۈچە ئۆز رايونلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ چۆنتىكىدىكى پۇلنىڭ ئامېرىكىدىكى بۇ شىركەتلەرنىڭ ئىجادىيەت ئاساسىدىكى يېپيېڭى مەھسۇلاتلىرىغا قاراپ ئېقىشىنى تىزگىنلەپ قالالمايدۇ. دېمەك، باشقا ئەللەر ئەگەر ئاشۇلارنىڭ شۇ ئىجادىيەتلىرىنى دورىماي، ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان ياكى ئۇنى بېسىپ چۈشىدىغان يەنە بىر ئىجادىيەتنى بارلىققا كەلتۈرمىسە، ھامان بىر كۈن بازار رىقابىتىدە مەغلۇپ بولۇپ نامراتلىشىدۇ ـ دە، ئاخىرىدا باشقىلارغا يەم بولۇپ كېتىدۇ. كىرىمنىيدىكىلەرنىڭ مۇنداق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىشىدىكى سىر زادى نېمە؟ ئالىملارنىڭ بىردەك جاۋابى شۇكى، ئۇلار ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىجادىيەت، ئىختىرالارنى بارلىققا كەلتۈرگۈچى ئالاھىدە ئالىملىرىنى يېتىشتۈرگەن، باشقا جايلاردىكى ئەقىللىق ئادەملەرنىمۇ قولغا كىرگۈزۈۋالغان، ئۇلارنى ئۇلۇغ داھىي، گېنېرال، سىياسىيونلىرىنى ئاسرىغاندەك ئاسرىغان، ھۆرمەتلىگەن. مانا بۇ جاي بىز بوسۇغىسىدا تۇرغان يېڭى ئەسىرنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى. بۇرۇنقى دۇنيادا بىر خىل يېڭى تېخنىكا ئىختىرا قىلىنسا، ئۇنى بىرنەچچە يىل ياكى بىرنەچچە ئاي ئىشلەتكىلى بولغان بولسىمۇ، ھازىرقى كۈندە خۇددى كىرىمنىيدىكىگە ئوخشاش، ئىختىرا قىلىنغان تېخنىكىنى قولغا ئېلىپ بولغۇچە ۋاقتى ئۆتۈپ كېتىدىغان ئەھۋال يۈز بەردى. ئۇچۇرلار ھەر كۈنى دېگۈدەك يېڭىلىنىپ كەتكەچكە، ھەرقاچان باشقىلار ئىجاد قىلغان ئۇچۇرلارنى ئىگىلىۋېلىش بى-

ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ قىممىتىنى يوقىتىپ قويىدىغان، دۆلەت ۋە مىللەت رىقابەت ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالىدىغان بولۇپ قالىدى. ئالايلۇق، ئامېرىكىنىڭ كالىفورنىيە شتاتىدا كارىدورغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان كىرىمنىي دېگەن بىر جاي بار. بۇ جاي ھازىر دۇنيا بويىچە ئەڭ تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان جاي. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 50 چاقىرىم كېلىدىغان بۇ يەرگە 7000 پەن - تېخنىكا شىركىتى جايلاشقان. پەن - تېخنىكا سودىسى قىلىدىغان شىركەتلەرنىڭ بۇ يەرگە مۇنداق كۆپ مەركەزلىشىپ كېتىشى نەتىجىسىدە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت شىددەت بىلەن كۈچىيىپ كەتكەن. ئۇلار بىر - بىرىنى بېسىپ چۈشۈش ئۈچۈن، خۇددى ئامېرىكا ھاۋالە قىلىنغان ئىمتىھان ئارقىلىق پۈتۈن دۇنيادىن ئەقىللىق، پاراسەتلىك ياشلارنى ئامېرىكىغا ئېلىپ كەتكەندەك، تەجرىبىلىك ئىنژېنېرلار، كومپيۇتېرغا پروگرامما تۈزىدىغان مۇتەخەسسىسلەر، تەتقىقاتچىلار، بىلىم ئەگىلىكىنى باشقۇرىدىغان ئالىملار، قىسقىسى، دۆلەت ۋە دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىجادكار ئالىملارنى نەدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پۇلنىڭ كۈزىگە قارىماي ئۆزىگە قارىتىشقا ئىنتىلىپ، ئىجادىيەتنى، بەرپاچىلىقنى ئىگىلىكنىڭ دەسمايىسى قىلغان. بۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە ئۆتكۈر تەتقىقات نەتىجىلىرى كۈندۈزى ئىجاد بولسا كېچىسى، كېچىسى ئىجاد بولسا كۈندۈزى ئەمەلىي مەھسۇلاتقا ئايلىنىپ بازارغا قاراپ ئاققان. باشقا جايلاردىكى سەل بۇرۇنقى چاغلاردا باي بولۇۋالغان ئاجايىپ كاتتا شىركەتلەر كاپىتالنى دەسمى قىلغانلىقتىن، ئاجىزلاپ ساراسىمىگە چۈشكەن بولسا، كىرىمنىيدىكى شىركەتلەر ئىجادىيەتنى دەسمى قىلغانلىقتىن، كاپىتالى ئازراق بولغان تەقدىردىمۇ داۋاملىق كۈچىيىپ ماڭغان. ئۇنىڭ خوجايىنلىرى تولۇپ تاشقان ئۈمىدۋارلىق بىلەن يېڭىلىققا ئىنتىلىپ تۇرغان. ئىجادچانلىقى بىلەن

شى، جاھان بازىرىدا تۇتقان ئورنىنىڭ قانچىلىك ئۈستۈن بولۇشى، بايلىقىنىڭ قانچىلىك كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ كېلەچەك ئىستىقبالىغا بىر نېمە دېمەك تەس. مانا بۇ زامانىمىزدىكى پەلەكنىڭ چاقىدۇر. بىزنىڭ ئادەتلەنگەن ھاماقەتلىكىمىز بىلەن «ئۇ تەرەققىيات بىزگە 100 يىلدا يېتىپ كېلىدۇ»، «ئۇلارغا بىز يەنە مۇنچە يىلدا يېتىمىز» دېگەن خام خىياللارنى قىلىپ قانداق ئويلاش ۋە نېمىلەرنى سۆزلەپ يۈرۈشىمىزدىن قەتئىينەزەر، ئىجادىيەت دەۋرىنىڭ بۇ شەرتى ئالاھىدە تالانتنى تالىشىش كۈرىشىدە بىزنىڭ «قاتار ـ قاتار قۇشلارىم» ئويۇنىمىزدىكى «ماڭا بىرنى بەرسەڭچۇ، كۈچۈڭ يەتسە ئالساڭچۇ» دېگەندەك، كۈچى يەتكەنلەر ئالاھىدە تالانت بىلەن تەييار تالانتلارنى ئۆزىگە قارىتىش ئارقىلىق يەر شارىنىڭ ھاياتلىق پاراستى جەھەتتىكى رىقابەتنىڭ يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى مىسلى كۆرۈلمىگەن يەنە بىر ئۆزگىرىش ۋە بەرپا قىلىش ئىنقىلابىغا ئېلىپ كەلدى. مول ماتېرىياللار ئاساسىدا بەرپاچىلىق ۋە تالانتنى دەرسلىك قىلىپ يېزىش ۋە ئوقۇتۇش ھەرىكىتى ھازىرقى كۈندە مەدەنىي دۆلەتلەردىن تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرگىچە ئومۇمىي ھادىسە بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ ئالبېرت دۇنيا بويىچە ئالاھىدە تالانت تەتقىقاتى ئۈستىدىكى تەلىماتلارنى خۇلاسە قىلىپ، ئالاھىدە تالانت ياكى ئىجادكارلىقى بىلەن مەشھۇر بولغان ئادەملەر ئۈستىدىكى تەتقىقاتتا نەزەرىيىۋى تالاش ـ تارتىشنى تاشلىۋېتىپ، بىۋاسىتە جانلىق ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنى تەتقىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلغاندىن كېيىن، ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئالاھىدە تالانت تەتقىقاتىنىڭ ئوبيېكتى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى، ئىز قوغلاپ تەتقىق قىلىش ۋە سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشنىڭ قىممىتى مۇئەييەنلەشتۇرۇلدى. ئالاھىدە تالانتنىڭ ھەرىكەتلىك كۆرۈنۈشكە ئىجادىيەتتە تەسىرى كۈچلۈك،

لەن ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇمكىن بولمىدى ـ دە، دائىم خەقنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ تېخىنە-كىسىنى سېتىۋالمىسا بولمايدىغان، سېتىۋېلىپ كەلسە كۆزلە-گەن پايدىغا ئېرىشكىلى بولمايدىغان، ئاخىر باشقىلارنىڭ ئارقى-سىدىن يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ھالىدىن كېتىدىغان ئەھۋال مۇقىملە-شىپ قالدى. بۇنىڭ بىلەن دەۋر ئوتتۇرىغا قويغان تېخىمۇ يېڭى ئېھتىياجنى قاندۇرۇش، ھەقىقىي تۈردە يېڭى مەھسۇلات ئىشلە-لەپچىقىرىش ئۇچۇن ئۆزلىرى تەتقىق قىلمىسا، ئىجاد قىلمىسا بولمايدىغان ۋەزىيەت مۇقىملاشتى. ۋەزىيەتنىڭ بۇ مۇقىملىقىدا پۈتۈن دۇنيا خەلقى ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئويغانغانلىقتىن، بۇ دەۋر يەنە مەدەنىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىجادىيەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈشنىڭ شارائىت ۋە مۇھىتىنىمۇ پەيدا قىلدى، دۇنيانىڭ مۇتلەق كۆپ يېرىدە كىشىلەر قولايلىق ھالدا دۇنيانىڭ ئۇچۇرلىرىنى ۋاقتىدا قوبۇل قىلىپ ئىجاد قىلىش ئەركىنلىكى-گىمۇ ئېرىشتى. دېمەك، پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيت-قاندا، ئىجاد قىلىش ئىنسانلارنىڭ ئورتاق پائالىيىتى بولۇشقا باشلىدى.

بۇنداق ئىكەن، بۈگۈنكى كۈندە يېڭى تېخنىكا ئىختىرا قىلىش ۋە ئۇنى مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇش ئارىلىقىنى قىسقارتىش زامانىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ بازار رىقابىتىدە ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ۋە ئىنسانلىق ھەققىنى تالىشىش يولىدىكى مۇقەددەس مىللىي بۇرچى. بىر خەلق ئەمدىلىكتە مەيلى قايسى قىتئە، قايسى دۆلەتتە ياشىسۇن ۋە قايسى تىلدا، قانداق ئېتىقادلاردا بولسۇن، ئەگەر ئۇنىڭ داھىيلىرى يېڭى تېخنىكا ئىختىرا قى-لىش ۋە ئۇنى تەتبىقلاشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان بەرپاچىلىق-نى مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرالمىغا-نىكەن، ئۇ مىللەتنىڭ ھازىرقى سانىنىڭ قانچىلىك كۆپ بولۇ-

ۋە ئىجادكار تالانتلىقلارنى تەربىيىلەپ چىقىۋاتقانلارنىڭ بولسا، ئاپەت ئەكسىچە ھېسسىياتلارغا بېرىلگەن ۋە ئۇزاق مۇددەت مىللىي تەرەققىياتقا پايدىسى يوق شاكال ئىدىيىلەرگە ھامى خوراپىي ھەرىكەت قىلغۇچىلارغا، ئەقىل - پاراسەت، پۇل - بايلىق، كاپىتال ئۈستۈنلۈكى بىلەن دۇنيانى ئىگىلىمەكچى بولغان غەرب دۇنياسىنىڭ ئىجادىيەت پاراستىنى ئۆگەنمەي، ئۇلاردىكى بىر تۈركۈم چاكىنىلار بازارغا سالغان كۆپۈك مەدەنىيەتنى دوراپ يۈرگەن ئەخمەقلەرگە تەئەللۇق بولىدۇ. ئەگەر بىز ئۇلۇغ ئابىدىلىرىمىزنى ھازىرقى كۈندە دۇنيا مىللەتلىرىگە يېتىشىۋاشتىن تەقدىم قىلىش غەيرىتىگە كېلىپ، ئەقلىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان ئىجادىي مائارىپ ياكى ئەمەلىي ئىجادىيەت سورۇنىغا كىرسەك، تامىقىمىزنى چېكىپ تۇرۇپ ئارزۇ قىلىۋاتقان ئۆزىنى بىلىپ يېتىش، ئۆزىنى يېتىشىۋاشتىن ئىجاد قىلىش، ئۆزىنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ھالقىپ كېتىشتەك غايىۋى تەرەققىيات نىشانلىرىمىزنى ئەمەلىي ھەرىكەتلەرگە ئايلاندۇرالايمىز. ئەقىلدىن ئىبارەت مۇقەددەس بايلىقتا تايىنىپ تەبىئەت ھەقىقەتلىرىنى (ئادەمنۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بىلىش جەھەتتە ھېسسىيات كەينىدىن يۈرگەن ۋاقىتلىرىمىزدىن چەندان ئىلگىرىلەپ، كۈچ - قۇدرەت، بەخت - سائادەت، يۈكسەك ھۆرمەت دېگەنلەرنىڭ ھەقىقەتەن ئەقىل ۋە ئەقىلنىڭ ئىلھاملاندۇرۇلۇشى ئاساسىدىكى تىرىشچانلىقتا تەئەللۇق قىلىنغانلىقىنى ئىجادچانلىق ئەمەلىيىتىدە كۆرىمىز.

ئەسلەپ كۆرسەك، بىزگە ئاپەت يولۇققان يىللار سەزگۈر ئالىملىرىمىز دۇنيانىڭ مانا مۇشۇنداق ئورتاق يۈزلىنىشىنى «ئويغان» خىتابلىرى ۋە ياكى «ئۇخلا» تەئەددىلىرى بىلەن ئەمەلىي ھەرىكىتىمىزگە ئايلاندۇرالمىغان كۈنلەر بولغانىدى. دۇنيا ھېلىمۇ شۇ مىجەزىدە «سەن دېگەن سەن، مەن دېگەن مەن» مۇقامىدا ئالاھىدە تالانت بايلىقى بار خەلقلەرنى ئارزۇلاپ كېتىۋاتىدۇ.

ئىجادىيەت مۇددىتى ئۇزاق، ئىجادىيەت مەھسۇلاتى كۆپ دېگەن تەبىر بېرىلدى. ئەڭ قىممەتلىك يېرى شۇكى، ماسلوۋ، ئوسبو- رن ۋە ئېلىمىزدىكى بىر مۇنچە تالانتشۇناس ئالىملارنىڭ ئەمەلد- يەتچىل تەتقىقاتى نەتىجىسىدە، بارلىق كەسىپلەردە ئىشلەۋاتقان مېڭىسى ساق ئاددىي ئادەملەرنىڭمۇ ئالاھىدە تالانتقا ئايلىنىش مۇمكىنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. 80 ـ يىللاردا تالانت نامىدا قولغا ئېلىنىپ خېلى كۆپ ئالىي مەكتەپلەردە دەرسلىك قىلىپ ئۆتۈلدى ۋە بۇ تەتقىقات ئېلىمىزدە 90 ـ يىللاردا ھۆكۈمىتىمىز- نىڭ دىققىتىنى ئالاھىدە قوزغىدى ـ دە، دۇنيادىكى دۆلەتلەرنىڭ كۈچلۈكلۈكنى تالىشىدىغان مۇسابىقە تۈچكىسى بولۇۋاتقان بۇ مەسىلە تۈنجى بولۇپ دەرسلىك سۈپىتىدە ئۆتۈلدى. ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئالدىنقى قاتاردىكى مۇتەخەسسىس، ئالىملارنى يېتىش- تۈرۈش نامىدا پۈتۈن دۆلەتنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسىگە ئايلاندۇ- رۇلدى. ئېلىمىزنىڭ نۇقتىلىق ئۇنىۋېرسىتېتلىرى بولسا دۇنيا- نىڭ ئاشۇ بەيگىسىدە ئېلىمىزنى قاتارغا قوشۇش ئۈچۈن تالانت قۇرۇلۇشى «211» يۈنىلىشىنى بويلاپ ئىلگىرىلىمەكتە.

ئىجادىي مائارىپ ياكى ساپا مائارىپى ئالاھىدە تالانتلىقلارنى يېتىشتۈرۈپ دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتۈش ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە بارلىققا كېلىپ ئەقلىنى ئىلھاملاندۇرماقتا. بۇنداق ئىلھاملاندۇرۇش ئەنئەنىۋى مائارىپ ئۇسۇلىدىكى ئەقىل- نىڭ مۇقەددەسلىكىنى قەدىرلەيدىغان مەدەنىي ۋە مەنىۋى تەربىيە ئىجابىيلىقىنىڭ راۋاجى بولۇپ، ئىنسان ئۆز بەختىنى ئەقلىنى ئىشقا سېلىش، تەپەككۇر قىلىش، تىرىشىپ ئىشلەش ئارقىسىدا قولغا كەلتۈرىدىغان پائالىيەت سورۇنىدۇر. بۇ سورۇنغا ھەممە ئەللەرنىڭ بېشىغا كېلىدىغان ئامەت ۋە ئاپەتلەر يوشۇرۇنغان. ئامەت دەۋرىمىزنىڭ ئىجادىيلىق خاراكتېرىنى تونۇپ يېتىپ شۇ خاراكتېر بويىچە ئىجادىيەت ئەركىنلىكىگە كەڭرى يول ئاچقان

ھەممەيلەن بىلىپ تۇرۇپتىمىزكى، سەييارىلەرنىڭ ئۆزئارا ئورۇلۇپ كېتىشى، قۇياش قۇۋۋىتىنىڭ ئاجىزلاپ كېتىشىگە ئوخشاش دۇنيادىكى قارشى تۇرغىلى بولمايدىغان تەبىئىي ئاپەتلەردىن باشقا بارلىق سۇنئىي ئاپەتلەر، بالا - قازالار ئادەم ساپاسىنىڭ تۆۋەنلىكى، سۇپەتسىزلىكىدىن بېشىمىزغا قارا بۇلۇت بولۇپ قونغان. بارلىق شۇملۇق، خورلۇق، گادايلىق تەبىئىي بايلىقلىرىمىزنىڭ ئازلىقىدىن ئەمەس، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى ئۆگەنتىدىغان ئىجادچان مائارىپنىڭ بولمىغانلىقى، مائارىپىمىزنىڭ سۇپەتلىك پەن - تېخنىكا ئادەملىرىمىزنى تەربىيەلەپ چىقالمىغانلىقى، تەرەققىياتقا ئىنتىلىپ كېلەچەكنى كۆزلەيدىغان ئۇلۇغ پىكىرلەر بىلەن مەنزىل قوغلىشىدىغان ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملىرىمىزنىڭ يوق دېيەرلىك بولغانلىقىدىن يۈز بەرگەن. دۇنيانىڭ ئىلىم مۇنبەرلىرىدە، يېڭىچە ئىگىلىك سەپلىرىدە كۈچ كۆرسىتەلمەيدىغان تۇرۇقلۇق يەنە نېمىلەرنى دەپ ھېسسىياتچانلىقنى چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىمىز، ئاز - تولا نەتىجىلىرىمىز بىلەن ئۆزىمىزنى ئەمەكلەيمىز؟

گەپنى ئوچۇق ئېيتقاندا، پەن ۋە دىنىنىڭ يادرولۇق مەزمۇنلىرىدىن خەۋەرسىز ھالدىكى ھېسسىياتنىڭ ھەقىقەتنى بىلىش بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق. ئۇ ھاياتلىقنى قوغداش ھەقىقەتنى بىلىشتە مۇستەقىل قابىلىيەتكە ئىگە بولغان ئەقىلگە ھەمىشە دېگۈدەك توسقۇنلۇق قىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭغا چوڭقۇر زىيان يەتكۈزىدۇ. بۇ ھەقىقەتنى دۇنيانىڭ ئەڭ بۈيۈك ئالىملىرى بۇنىڭدىن يۈز يىل بۇرۇن پۈتۈن دۇنيا خەلقىگە ھەق راست دېگۈزگەندى. ئەگەر بىزدىكى ئىلىم - پەن تەربىيىسى كۆرمىگەن ھېسسىياتپەرەس بايۋەچچىلەر، خېنىملار بۇنىڭغا يەنىلا كۆزلىرىنى چەكچەيتىدىغان بولسا، خۇشال - خۇراملىق بىلەن دۇنيانىڭ بارلىق بىلىملىرىنى يۇقىرى سۈرئەتتە ئىگىلەپ، ئىن-

تىدۇ. «بۇ ئالەم گويا چېلىش مەيدانى»، بۇ جاھان تاكى بىز
ئۆز كاللىمىزنى ئىشقا سېلىپ ئۆزىمىزنىڭ بەختىگە يول ئاچىدى-
غان ھەقىقىي ئىجادىي رېكورت ياراتمىغۇچە بىزگە زادىلا ئىچ
ئاغرىتمايدۇ. ھەر نېمىدېگەن بىلەن ھەر كىم ئۆز ئۆيىنى ئۆزى
ساقلىغاندەك ئالاھىدە تالانت بىلەن چېلىشىدىغان بۇ مەيداندىمۇ
ھەممە ئەل ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدە تالانتلىرى بىلەن ئۆزىنى ساقلا-
يدۇ. «قازاننى يالىغاننىڭ تويىدا قار يېغىپتۇ» دېگەندەك، ئۆز-
ئالىملىرىنى دۇنياغا كەلتۈرمەي باشقىلارنىڭ ئىجادىيەت قالدۇق-
لىرىنى دوراپ يۈرگەن مىللەتنىڭ ھېچقانداق ئىشىنىڭ ئاخىرى
چىقمايدۇ. ئۇ ھامان ئۆز خەلقىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان
بۈيۈك ئالىملارغا موھتاج بولىدۇ. ئېيتايلى، ئەگەر بىز ئىنسا-
نىيەتنىڭ تارىخى بىلەن تەڭ داۋام قىلغان تەپەككۇر ئۇپۇقلىرىدى-
كى ئۇلۇغ سىلجىشلارنى ئۆگىنىپ بۈگۈنكى ئىلىم - پەن ساھە-
سىدە رېكورت بۇزماي، ھە دېسىلا تارقاق دېھقانچىلىق، مەمۇر-
يەتچىلىك، باشقىلار ئىشلەپچىقارغان تەييار تاۋارلار ئۈستىدىكى
ئىلىم - سېتىم ۋە دىنىمۇ ئىلىمدىن ئايرىلغان ھېسسىياتپە-
رەسلىك تەرىپىگە باشلاپ كېتىشتەك نادانلىق ئىلكىدە تېڭىرقاپ
يۈرسەك، بىزنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ئىجادىيەت تۈرلىرىنى بار-
لىققا كەلتۈرىدىغان ئالاھىدە ئالىملىرىمىز بولمىسا، چېلىش
مەيدانىدا نېمە ئىش قىلىمىز؟ لېكىن، بىرلا ئۈمىد شۇكى،
ئىنسان تۈركۈملىرىنىڭ چوڭ مېڭە تۈزۈلۈشى ئوخشاش بولۇپ،
ئالاھىدە تالانت ئاددىي ھەم ئارقىدا قالغان ئادەملەرنىڭ چوڭ
مېڭىسى ئوبدان ئىشقا كىرىشكەن ھامان بىخلىنىشقا باشلايدۇ.
ھەتتا ئۇنىڭدىكى «كەمبەغەل ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىشنىڭ كو-
يىدا بولىدۇ» دېگەندەك ئۆزىنىڭ ئارقىدا قالغان ئەھۋالىنى ئۆز-
گەرتىش ئىدىيىسى ئىجادىيەت ھۆرلۈكىدە ھۇزۇر سۇرۇۋاتقانلار-
دىن كۈچلۈكرەك بولغاچقا، تېزلىكتە شاخلاپ مېۋە بېرىدۇ.

Ⅲ زامان تەلىپى بويىچە ناداندىقتىن قول ئۈزۈش

ئىنسانلار تارىخى بارغانسېرى مائارىپ بىلەن ئاپەتنىڭ يۈگۈرۈك مۇسابىقىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ھەركىم يېڭى ماھارەت ئۆگەنمەيدىكەن، مۇسابىقىدە يېڭىلىدۇ.

— گ. دوردېن

تارىختا تۇنجى بولۇپ مەيدانغا كەلگەن بۇ ئۇلۇغ دەۋرنىڭ يەر شارى خاراكتېرلىك بىلىم تارقىتىش خاسىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلۈكتىن ئايرىلغان ۋە روھىيىتىمىزنى ئازابلايدىغان، كېلەچەككە بولغان كۈچلۈك تەلپۈنۈش ۋە ئۈمىدنى ئاجىزلاشتۇرىدىغان چۈشكۈن پىكىرلەرنىڭ دەككىسىنى بېرىپ، ھازىرقى تەرەققىياتنىڭ مۇتلەق تەلىپى بولغان ئۆگىنىش ئىنقىلابى — بەرپاچىلىق دولقۇنىغا لايىق سۈپەت ھازىرلاش ھەممىمىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىدۇر.

بۇ بىزنىڭ ئاللىقانداق ئىچكى ھاياجانلىرىمىزنىڭ بايانى ئەمەس، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ دۆلەتتىن ھالقىشى، سودىنىڭ ئەركىنلىشىشى، تاۋارنىڭ دۇنيالىشىشى، كاپىتالنىڭ خەلقئارالىشىشى، بازارنىڭ يەر شارىلىشىشىغا قاراپ قەدەم تاشلاشنىڭ ھەممىگە ھۆكۈمران ئېقىم ئىكەنلىكىنى ئەمەلىيەت ئاساسىدا ئېتىراپ قىلىشتۇر. بۇ دۇنيادا ئەمدى بىر دۆلەتنىڭ ئىگىلىكى، مەھسۇلاتى، شىركىتى ۋە سانائىتى بولمايدۇ. ئەمما، ھەممەيلەننىڭ يەنىلا بىر دۆلەتلىك جەمئىيىتى بولىدۇ. ھەربىر جەم-

سانىي ۋە مىللىي روھ بىلەن بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت ئۆگىنىش
ئىنقىلابىنىڭ دولقۇنىغا ئېتىلىپ كىرمىسە، بىزنىڭ راۋاج تاپ-
ماي گادايلارغا ئايلىنىپ كېتىشىمىز ھەممە ئىلىم - پەن جەھەت-
تە زاۋاللىقا يۈزلىنىپ كېتىشىمىزگە ھېچكىم ئارا تۇرمايدۇ.

بۇ سۆزلەرنى دەۋاتقاندا مەن ئېھتىمال بەرپاچىلىق تەرەققى-
ياتى ئەپۇ قىلمايدىغان دەرىجىدىكى ھېسسىياتچان تەرەپلىرىمىز-
گە زىيادە سەزگۈر بولۇپ كېتىۋاتقاندىمەن. ئەمما، ئىنسانىيەت
ئەقلى نۇرلىنىپ ئادەم ۋە ئالەمدىكى سىرلارنى گويا دانە - دانە
دەپ بېرىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندىمۇ «شېئىرىي مىللەت»، «ئەق-
لىي مىللەت» دېگەندەك ھېسسىياتنى ھەل قىلىش يولىدىكى
تۆۋەن سەۋىيىلىك سۆھبەتلەردىن تېزلىكتە نان تېگىدىغان ئىخ-
تىراچىلىق، ئىجادىيەتنى قولغا ئېلىشقا ئالدىرىمىساق بولمايدى-
غان ئەمەلىيەتنى ئويلاپ كۆرگەيسىز. قاراڭ، دۇنيانىڭ ئىجاد-
چانلىق ئېقىمىدا بارلىققا كېلىۋاتقان مۆجىزىلەر ئىلغار مىللەت-
لەرگە نېمىدېگەن كاتتا شان - شەرەپ ۋە كۈچ - قۇدرەتلەرنى
بەردى؟ بۇ شەرەپلەرنىڭ كۆپچىلىكىدىن مەھرۇم بولمىش خەلقى-
مىزدىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئانىمىز ئىجادىيەت دەۋرىنىڭ بەرپاچىلى-
قى ئالدىدا گويا بىر بىمار، بىمار ئانىنى داۋالىتىش بۇرچىنى
ئۆتەيدىغان ھەربىر پەرزەنت ھەرقانداق ھېسسىياتپەرەسلىكتىن
قول ئۈزۈپ، ئىنسانىيەتچىلىك بىلەن ئۆزلۈك ئېڭىنى توغرا
كىرەلەشتۈرۈپ، پاراسەتنىڭ تۆۋەن ھالىتىدىكى بىلەرمەنلىك-
تىن، جاھىللىقتىن، باشقا بىر يەرلەرگە بويۇن سوزۇشتىن
ئۆزىنى تارتىپ، ئۆگىنىش - بەرپاچىلىقتىن ئىبارەت شىپالىق
دورا كوچىسىغا يۈگۈرۈشى كېرەك، ئەلۋەتتە.

تەپەككۇر ئۇپۇقلىرىنى يارىتىدىغان ئالىملارنى تۇركۇم - تۇركۇملەپ تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئادەملىرىنىڭ ساپاسىنى، ماھارىتىنى، تالانت قۇرۇلمىسىنى مۇشۇ خەلقئارالىق يۈزلىنىشكە ئۇيغۇنلاشتۇرۇش ئۇچۇن ئەتراپلىق ئىزدەنمەكتە، ھەرىكەت قىلماقتا.

ئىلغار ئەللەردە بولۇۋاتقان بۇ ھەرىكەت ئۇچۇر ئىنقىلابى بىلەن بىللە ماڭىدىغان ئۆمۈرۋايەتلىك ئۆگىنىش ئىنقىلابىنىڭ ھەممە كىشىنى ئۆزىدىكى غايەت زور يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشقا ئېلىپ بېرىۋاتقان رېئال كۆرۈنۈشى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئۇلار بىر دۆلەتتىكى 20% سەر خىل ئاھالە دۆلەت دارامىتىنىڭ 60% ىنى ئىگىلىۋالسا، ئۇنداق قىلالمايدىغان كەمبەغەل ئاھالە پەقەت 20% دارامەتكە ئىگە بولۇش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان نامراتلىق، ئوقۇشتىن چېكىنىش، زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى چېكىش، ئۈمىدسىزلىنىش، ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، تۈرلۈك توقۇنۇش پەيدا قىلىش، بايلىق ئىگىلىرىگە تېررورلۇق يۈرگۈزۈش قاتارلىق جىنايەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا، ئۆز جەمئىيەتلىرىنى ھەممە ئادەم تەڭ تەرەققىي قىلىش ۋە باي بولۇش مۇسابىقىسىگە باشلاپ كىرىشكە، ھەربىر سائەت ئىچىدە 12 مىڭ بوۋاق تۇغۇلۇۋاتقان بۇ دۇنيانى كىشىلەر ئەقىل ئىقتىدارى جەھەتتە ئەركىن تەرەققىي قىلىدىغان پارلاق مەنزىلگە يېتەكلەشكە تىرىشماقتا.

بۇ تىرىشچانلىقلار «بىز تۇرۇۋاتقان يېڭى ئېرانىڭ باشلىمى بولغان ئالدىمىزدىكى 10 يىلنى مەدەنىيلىك تارىخىدا ئەڭ مۇھىم يىللارغا، ئادەمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان تېخنىكا يېڭىلاش، مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىقتىسادىي پۇرسەت، ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان سىياسىي ئىسلاھات ۋە خاسىيەتلىك مەدەنىيەت گۈل-

ئىيەتنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى بارلىق جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئۆزلىرىنىڭ كېلەچىكىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇش، دۇنيا بويىچە بىر گەۋدە بولۇپ كېتىۋاتقان ئىگىلىكتە ئۇتۇق قازىنىشقا ئېھتىياجلىق تۇرلۇك ماھارەتلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتىشتىن ئىبارەت بولىدۇ. ھېچقانداق جەمئىيەت دۇنيانىڭ ئورتاق يۆنىلىشىدىكى بۇ ۋەزىپىدىن باش تارتىپ كېتەلمەيدۇ. يېڭى ئەسىر باشلىنىش ھارپىسىدا ئامېرىكىنىڭ ئۆز جەمئىيىتىنىڭ بارلىق ئەزالىرىغا ئالىي مەلۇمات ئېلىش تەلىپىنى قويۇشى، گېرمانىيە، ياپونىيىلەرنىڭ ئاھالىسىنىڭ 50% ىنى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتۇشقا مەبلەغ سېلىشى، كىچىككىنە سىنگاپور ھۆكۈمىتىنىڭ دۇنيانىڭ ئۆزگىرىش ئىنقىلابىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۇچۇن، بەرپاچىلىق تەپەككۇرىنى XXI ئەسىردە پۈتكۈل جەمئىيىتىنى «تەپەككۇر قىلىۋاتقان مەكتەپ، ئۆزگىرىۋاتقان دۆلەت» كە ئايلاندۇرۇش نىشانىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى قىلىشى ئەنە شۇنداق مۇقەددەس بۇرچنى ئىجتىمائىيلاشتۇرۇشنىڭ غولاچ تاشلىشىدۇر. ماھىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھازىرقى كۇندىكى دۆلەت دېگەندە ھەممە نەرسە باردەك قىلغان بىلەن ئۇلار ئەمەلىيەتتە دۇنياۋىلاشقان بازارنىڭ كۆرۈنۈشى بولۇپ، دۆلەتكە، مىللەتكە نەق قالغىنى پەقەت ئۇنىڭ ئاھالىسى بولۇپ قالدى. ئەگەر بىر دۆلەت مېنىڭ مۇھىم بايلىقىم بار دېسە، ئۇ ئەنە شۇ خەلقىنىڭ ماھارىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ گەپ قىلمىسا بولمايدۇ. دېھقان ئۇنۇمسىز يەردىن ئۇرۇقنى يىغىۋالالمىغاندەك، بولۇمسىز، ماھارەتسىز، بەرپا قىلىشنى بىلمەيدىغان خەلقتىنمۇ دۆلەت ھېچنېمە ئالالمايدۇ. ئۇ پەقەت خەلقنى شۇ ماھارەتلەرگە ئىگە قىلغاندىلا، خەلقنى باي قىلىپلا قالماي، ئۆزىنىمۇ كۈچەيتىپ، دۇنيادىكى زومىگەرلەردىن قورقماي تۇرىدىغان ئورۇنغا ئۆتىدۇ. شۇڭا ئىلغار ئەللەر ئەڭ ئاۋۋال مىللىي مائارىپنىڭ

قۇتۇلدۇرۇشى كېرەك. چۈنكى، ھازىرقى زامان نادانلىقىنى يوقىتىش ئىشى «تالىپ بىزدىن، مۇئەللىم - مۇئەللىمە چەتتىن» دېگەن قائىدە بويىچە باشقىلارنىڭ خەت ساۋاتىنى چىقىرىپ قويۇشى ياكى ۋەز خانلىق قىلىشى بىلەن ئورۇندالمايدۇ. بەلكى، زامانىمىزغا ئۇيغۇن پىكىر - تەپەككۇردىن مەھرۇم بىر پۈتۈن خەلقنى ئۆزلىرىنىڭ دەۋر ئېتىبارىدىكى ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرىدىغان ئەقلىي پائالىيەت (يەر تېرىش، باغۋەنچىلىك، مال بېقىش ۋە ھۈنەرۋەنچىلىكلىرىنى يېڭى تېخنىكا يولى بىلەن ئىلمىي ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىش، بىر نەچچە تىلدا سۆزلەش، ماشىنا ھەيدەش، كومپيۇتېر مەشغۇلاتى بىلەن شۇغۇللىنىش. . . قاتالىقلار) ۋە بىلىم ئىشلەپچىقىرىش شۇنداقلا بىلىمنى مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇشتەك بەرپاچىلىققا باشلاپ كىرىش بىلەن ئورۇندىلىدۇ. نادانلىق يېڭى تەپەككۇر ۋە بەرپاچىلىق بىلەن باي بولۇش تەرەپتىن ھەل قىلىنمايدىكەن، بازار رىقابىتىدە خېيىمخەتەرلەرگە تەكرار ئۇچراشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. ئېلىمىزنىڭ خەلقئارا بازار رىقابىتىدىكى ئەھۋالىنى ئالايلۇق، يېقىنقى يىللاردا ئېلىمىز خەلقئارا بازاردا ئاھالە ۋە زېمىن بايلىقى جەھەتتىن كاتتا دۆلەتلەرنىڭ قاتارىدا تۇرۇقلۇق، ئەمگەك كۈچىنىڭ ئەرزانلىقى بىلەن تەننەرخى تۆۋەن مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ ئېكسپورت قىلىش ئۈستۈنلۈكىنى ساقلاپ قالالماي يېڭى تەھدىتلەرگە يولۇقتى. سانائەتلەشتۈرۈشنى چوڭقۇرلاشتۇرغانسېرى، ئېكسپورت قىلىدىغان ئېنېرگىيە ۋە خام ماتېرىياللار جەھەتتىن چېكىنىپ كەتتى. ئېكسپورتنىڭ خەلقئارادىكى رىقابەت كۈچىنى قانداق ئۆستۈرۈش، خەلقئارا بازار رىقابىتىدىكى تەرەققىيات ئۈستۈنلۈكى بىلەن ئېكسپورتنىڭ ئىچكى ئىگىلىك تەرەققىياتىنى يۈكسەلدۈرۈش رولىنى قانداق ساقلاش، دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا قاتناشقاندىن كېيىن، دۆلەت ئىچىدە تۇرمۇش سەۋىيىسى ئېشىپ

لىنىشى بىلەن تولىدىغان بىر دەۋرگە ئايلاندۇرماقتا»[1]. دې-
مەك، بۇ دۇنيا بۇرۇنقىغا زادىلا ئوخشىمايدىغان يېڭى بىر قىيا-
پەتكە كىرىپ، بىزنى بەرپاچىلىق ھاياتىغا قەدەم قويۇشقا مەج-
بۇرلىماقتا. بۇ يولدا ماڭماي ئاپەت دېڭىزلىرىغا غەرق بولۇش
ياكى دەرھال كاللىمىزنى ئىشلىتىپ بۇ يولغا بۇرۇلۇش بىلەن
ئىگىلىكنىڭ ئالتۇن دەۋرىگە كىرىش تامامەن ئۆزىمىزنىڭ تاللى-
شىدۇر.

دانالارنىڭ ھېكمەتلىرىگە قۇلاق سالايلىكى، ئۇلار «ئىنسان-
لار تارىخى بارغانسېرى مائارىپ بىلەن ئاپەتنىڭ يۈگۈرۈك مۇسا-
بىقىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، ھەر كىم يېڭى ماھارەت ئۆگەنمەيدى-
كەن، مۇسابىقىدە يېڭىلىدۇ» دەيدۇ. ئۇلار ئۆگىنىش ئىنقىلابى-
دىكى ئۇتۇق يوللىرىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرغان بۈگۈنكى
كۈندە، بەرپاچىلىق يولىنى تاللاپ مىللىي گۈللىنىشنىڭ كېلە-
چىكى ئۈچۈن مەجبۇرىيەت ئۆتىمەسلىك ھازىرقى زاماندىكى تى-
پىك نادانلىق دەپ قارايدۇ. ئاچارچىلىق بىلەن نادانلىقنى بېشى-
دىن كەچۈرۈپ باقمىغانلار بىلمەيدۇ، ئاچارچىلىق بەكمۇ يامان،
ئەمما تىپىك نادانلىق ئاچارچىلىقتىنمۇ يامان. چۈنكى، ھازىرقى
كۈندە بىر يۇرت ياكى بىر مىللەت ئاچ قالسا، ئۇلارنى باشقا
يۇرت ياكى مىللەت ئىنسانپەرۋەرلىك قولىنى سوزۇپ ئاچارچى-
لىقتىن ۋاقىتلىق قۇتۇلدۇرۇپ قويالايدۇ. دۆلىتىمىزدە تېخىمۇ
شۇنداق. ئەمما، ئۇلارنىڭ كاللىسىغا بازار رىقابىتىگە كېرەك-
لىك تېخنىكىلارنى قويۇپ قويالمايدۇ ـ دە، ئۇلارنى ئاچارچى-
لىققا تەكرار تۇتۇپ بېرىدىغان نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالالماي-
دۇ. بۇنداق نادانلىقتىن ھەر مىللەت جەزمەن ئۆزىنى ئۆزى

---

① ج. ۋاس، گ. دوردان «ئۆگىنىش ئىنقىلابى» شاڭخەي سەنلىيەن نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 15 ـ بەت.

رىكلەر جۇڭگودا ئالىملارنى زامانىمىزنىڭ بۈيۈك باتۇرلىرى
قاتارىدا ئۇلۇغلاش بولسا، ئۇزاقتا سوزۇلغان گۇلدۇراس ئالقىش-
لار يىغىن ئەھلىنىڭ پۈتكۈل جۇڭگولۇقلارغا ۋاكالىتەن: «نادان-
لىق - ياۋۇزلۇق، دۈشمەن ھەرقانچە يامان بولسىمۇ نادانلىقتەك
رودۇپاي، ۋەھشىي بولمايدۇ. ئۇ سانى ھەرقانچە كۆپ خەلقنىمۇ
قولىغا ھېچقانداق قورال - ياراغ ئالماي تۇرۇپ غەرق قىلىۋېتە-
لەيدۇ. بىز مۇشۇ تۈپەيلى يوقىلىپ كەتكىلى تاس قالغان بۈگۈن-
كى كۈنگە ناھايىتى تەستە ئېرىشتۇق. بىز جۇڭگولۇقلارنىڭ
بەرپاچىلىق روھىدىن ئۇرغۇپ چىقتۇق. مۇشۇ مۇبارەك كۈندىن
باشلاپ ئىجاد قىلالمايدىغان ھازىرقى زامان نادانلىقىغا قارشى
كۈرەشنى مىللىتىمىزنىڭ روھىي دۇنياسى قىلىمىز» دېگەن
قەسەمىيادىنى دۇنياغا جاكارلاپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ قەلب
بىرلىكىدە پەن ۋە مائارىپ بىلەن ۋەتەننى گۈللەندۈرۈش روھىنى
ئۇرغۇتتى. مانا بۇ مىللىي روھ، بۇنداق روھلا بولىدىكەن،
مىللەتنىڭ يېشى مەڭگۈگە ئۇزىرايدۇ. بۇ قائىدە جۇڭگودىكى ۋە
دۇنيادىكى ھەرقانداق مىللەتكە ئۇيغۇن كېلىدۇ. باش شۇجى
جياڭ زېمىننىڭ مۇنۇ چاقىرىقى بەرپاچىلىقنى مىللىي قەھرىمان-
لىق ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن بىزگە بېرىلگەن كوماندى-
دۇر: «مەيلى قايسى مىللەت، قايسى دۆلەت بولسۇن، مۇشۇن-
داق مىللىي روھنى ئۇرغۇتۇپ، بىر ئەۋلادقا يەنە بىر ئەۋلاد
ئۇلىنىپ كۈچىيىش يولىدا كۈرەش قىلىشى كېرەك، ئەجدادلار
سالغان ئۇل ئاساسىدا ئۈزلۈكسىز ئىجاد قىلىشى، ئالغا ئىلگى-
رىلىشى كېرەك. بىز كۆپچىلىكتە مانا مۇشۇنداق مىللىي مەج-
بۇرىيەت ۋە تارىخىي جاۋابكارلىق تۇيغۇسى بولۇشى كېرەك،
مۇشۇنداق باتۇرانە ئىرادە بولۇشى كېرەك»①.

① جياڭ زېمىن: «جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 15-قۇرۇلتىيىدا بېرىلگەن دوكلات.»

بازارنىڭ ئېچىلىش دەرىجىسى چوڭىيىپ بېرىۋاتقان ئەھۋال ئاس-تىدا، مىللىي ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىمپورت قىلىنغان مەھسۇلاتلار ئالدىدىكى رىقابەت كۈچىنى قانداق كۈچەيتىش قاتار-لىق يېڭى - يېڭى باش قېتىنچىلىقلارغا ئۇچرىدى، ھەمدە بۇ جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن دۆلەت رەھبەرلىرى-مىز ئىمكانىيەت يار بەرگەن ھەممە دۆلەتلەرگە بېرىپ تەجرىبە -پىكىر ئالماشتۇرۇشتىن باشقا، كۆپ تەرەپلىمە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق بەرپاچىلىق «مىللىي تەرەققىياتنىڭ جېنى» ، دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشنىڭ مەشئىلى دېگەن ھەمدە بەرپاچىلىق ئىختىيارلىقى ۋە بەرپاچىلىق قابىلىيىتى بار تالانتلا-رنى قانداق قىلىپ تېزلىكتە يېتىلدۈرۈش، بىلىم ۋە تېخنىكىنى ئارقا تېرەك قىلغان سودا رىقابىتىنى قانداق كۈچەيتىش ھەققىدە جىددىي پىلان - تەدبىر تۈزۈشكە كىرىشتى.

1999 - يىلى 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى دۆلەت رەھبەرلىرى-نىڭ خەلق سارىيىدا جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن خىزمەت كۆرسەتكەن ئالىملارغا «مەشھۇر مۇتەخەسسىس، تېخنىك تالانت ئوردېنى» تارقىتىشى جۇڭگو تارىخىدا ئالىملارغا زور مۇكاپات بەرگەن تۇنجى سەھىپە بولۇپلا قالماستىن، ئېلىمىزنىڭ باشقىلارنى دوراشتەك ئەگەشمە تارىخىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، بەرىتىپ ئىجا-دىي رېكورت بۇزىدىغان مىللىي گۈللىنىش يولىغا ماڭغانلىقىنىڭ خىتابنامىسى بولدى. بۇ كاتتا مەرىكىدە دۆلەت نامىدىن «بۇلار-نىڭ ۋۇجۇدىغا توپلانغان ئېلىشىش، بەرپا قىلىش، يۇقىرى چوققىلارغا ئۆرلەش، پىداكارلىق كۆرسىتىش روھى تو-لىمۇ قىممەتلىك. . . » [1] دېگەندەك مەزمۇنلاردا ئوقۇلغان تەب-

---

[1] ۋاڭ جۇڭيۇ: «مەشھۇر مۇتەخەسسىس، تېخنىك تالانت ئوردېنى» تارقىتىش يىغىنىدا قىلىنغان سۆز.

ئاسارىتىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، مائارىپنى زامان تەلىپىدە ئىختىرا قىلىشقا، بەرپا قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. يەنى مائارىپنىڭ تۈزۈلمىدە، مەزمۇنىدا، ئۇسۇلىدا، ۋاستىلىرىدە ئۆزگىرىش ياساپ، ئۇنى بەرپاچىلىق روھى، بەرپاچىلىق قابىلىيىتى، بەرپاچىلىق خاسلىقى يېتىلدۈرىدىغان يېڭىچە بازىغا ئايلاندۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. مانا مۇشۇلار بىزنىڭ «بىر دۆلەت» لىك جەمئىيىتىمىزنىڭ «ئەزالىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ كېلەچىكىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇش، دۇنيا بويىچە بىر گەۋدە بولۇپ كېتىۋاتقان ئىگىلىكتە ئۆتۈق قازىنىشىدا ئېھتىياجلىق تۈرلۈك ماھارەتلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش» ئۇسۇلىدۇر.

بىزنىڭ ھازىر بىلىدىغانلىرىمىز بەكمۇ چەكلىك، مەكتەپلىرىمىزدە ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر، تېلېفون - چاقىرغۇلار، تېلېۋىزور - كومپيۇتېرلار، قۇرۇقلۇق، ھاۋا، سۇ ئۈستى قاتناش قوراللىرى، خىمىيىلىك بىرىكمىلەر، تۈرلۈك نازۇ نېمەتلەر بىلەن تونۇشلۇق ياكى ئۇچراشقان ئوقۇغۇچىلار ئۇنداق ئالىي نەرسىلەرنى كۆرەلمەيدىغان، ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىيالمايدىغان، قولى بىلەن ئۇلارنى تۇتۇپ باقالمايدىغان، ئۇلارغا چىقىپ يۈرەلمەيدىغان، ئۇلارنىڭ تەمىنى تېتىپ باقالمايدىغان، ئۇلارنى ياساپ مەشىق قىلىپ باقالمايدىغان بىر سىنىپقا قاۋۇشۇلۇپ دوسكىغا قاراپ ئولتۇرماقتا. ئۇلارنى تېخى ئۇ شەيئىلەر ئۈستىدە مەشغۇلات ئېلىپ بارالمايدىغان ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇتماقتا. كەلگۈسىدە ئومۇمىيۈزلۈك باش كۆتۈرىدىغان شىركەت ۋە كارخانىلار كېرەك قىلىدىغان يېڭىچە تەپەككۇر ۋە ئۇقۇملاشتۇرۇش ماھارىتى، خېيىمخەتەرگە تەۋەككۈل قىلىش، تەجرىبە قىلىپ كۆرۈش، ئۆزگىرىش ۋە پۇرسەتلەرنى تونۇپ يېتىش ماھارىتى دېگەنلەرنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپلەر يوق دېيەرلىك بولماقتا. بەزى مەكتەپلەر ھېلىمۇ بۇنداق ئەمەلىيەت سورۇنلىرىغا

راست، بىزگە نادانلىقتىن قول ئۈزىدىغان مۇشۇنداق بىر كوماندا، ئەمەلىي بىر قەدەم، بۇ يولنى توسقانلارنى ئەدەبلەيدىغان بىر تەدبىر كېرەك. چۈنكى پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىدىكى هازىرقى تېزلىك زامانىمىزنىڭ ئىگىلىك تۇرمۇشىنى ۋە دۇنيانىڭ قىياپىتىنى شۇنداق چوڭقۇر ئۆزگەرتمەكتىكى، بۇنىڭدىن بىز كېلەچەكتە جەمئىيەت ۋە ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ بۇرۇنقى هەرقانداق چاغقا قارىغاندا پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىغا، پەن ـ تېخنىكىنىڭ تارقىتىلىشى ۋە تەتبىقلىنىشىغا بېقىنىپ كېتىدىغانلىقىنى، بۇنىڭدىمۇ پەن ـ تېخنىكىنى مېڭىسىدە كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان جانلىق ئادەمگە بېقىپ كېتىدىغانلىقىنى، يېڭى ئەسىردىكى ئىس ـ تۈتەكسىز بولىدىغان رىقابەت ئېلىشىشىدا هەممە ئىشنىڭ نېگىزى پەن ـ تېخنىكا، ئۇل تاش مائارىپ، ئاچقۇچى تالانت، بولۇپمۇ ساپاسى يۇقىرى تالانت بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالماقتىمىز. ئەگەر كۆزىمىزنى يوغان ئېچىپ رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلساق، بىز دەۋاتقان نېگىز (پەن ـ تېخنىكا) دە پارتلاش خاراكتېرلىك تەرەققىيات بولغانىكەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى ئادەملەرنىڭ كەسپىدە، يەنى بىر خىل هۈنەرۋەنچىلىكىدە مۇقىملىق بولمايدۇ، پەقەت ئۇ ئىگىلەپ ماڭىدىغان ماھارەتلەردە مۇقىملىق بولىدۇ. مەكتەپتە بىر خىل كەسىپتە ئوقۇپ، بىر خىل خىزمەتنى ئىشلەپ ئۆمۈرلۈك جان باقىدىغان تۈزۈم تارىخ بولۇپ قالىدۇ. هەربىر ئادەم ئۆزىنىڭ خىزمەتكە ئورۇنلىشىش قابىلىيىتىنى كېلەچەكتىكى خىزمەتلەر ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۆمۈرۋايەت ئۆگىنىشنى تەن ئېلىشى كېرەك بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىز دەۋاتقان ئۇل تاش (مائارىپ) ئومۇمىي جەھەتتىن ئۆمۈرۋايەتلىك ئۆگىنىشنى تەكىتلەيدىغان داۋاملىق مائارىپ بولۇپ قالىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، مائارىپ جەھەتتە كونىراپ كەتكەن تەپەككۇر ئۇسۇلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنىڭ

بەرپاچىلىقتا يۈزلىنىش Ⅳ

بىز باشقىلار يارانقان ئىختىرالارنىڭ ھالاۋىتىدە ياشاۋاتىمىز. بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ ئىختىرالىرى بىلەن باشقىلارغا مۇلازىم بولۇشىمىز كېرەك.

— فرانكىلىن

يېڭى ئەسىر، يېڭى ئېرا ھارپىسىدىكى ئۆزگىرىشلەر تۈمەنمىڭ. ئىگىلىك ياكى ئىقتىساد نۇقتىسىدىن ئالساق، بەزى كىچىككىنە دۆلەتلەر 20 ـ 30 يىل ئىچىدە تارىختىكى ئۇلۇغ ئىمپېرىيىلەردىنمۇ باي بولۇپ كەتتى. كىچىك ـ كىچىك شىركەت ياكى بىرلا دۇكان بىلەن ئىش باشلىغان فىرمىلار نەچچە ئون يىللىق، ھەتتا ئەسىرلەپ تارىخى بار باي مانۇفاكتۇرالاردىن ئۆتۈپ كەتتى. گېتىزدەك ياشلار ئالىي مەكتەپنىڭ ئاددىي ئوقۇغۇچىلىقىدىن 20 نەچچە يىل ئىچىدە ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ 1/10 قىسمىنى ئىگىلەپ، گىزى كەلگەندە بىر ياكى بىر نەچچە كىچىك دۆلەتنى شەخسىي ئۆز ئالدىغا سېتىۋالىدىغان غەنى باي بولۇپ كەتتى. . . بۇ دولقۇن دۇنيانىڭ سەييارىلەشكەن ئىگىلىكىدە يەنە قانداق يېڭىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ھېچكىم ناھايىتى توغرا سان ياكى بىر سۆز بىلەن بېكىتەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان خاسلىق بار. ئەمما، باي بولۇش نۇقتىسىدا شۇنداق بىر ئورتاقلىقنى ئېتىراپ قىلىش لازىمكى، ئۇلار مەيلى مىللەت، دۆلەت ياكى شەخس بولسۇن، بەرپا قىلىشقا جۈرئەت قىلالايدىغان، بەرپاچىلىقتا ماھىر بولغان-

بارمىغانلار يازغان كىتابنى ئوقۇپ چۈشەندۈرۈش بىلەن ئاۋارە.

ياق! ياق!! ياق!!! بىزگە مانا مۇشۇ زاماندا نان تېگىدىغان ماھارەتلەرنى ئۆگىتىدىغان ئوقۇتقۇچىلار كېرەك. ئۇلۇغ ئوقۇتقۇچىلار جەزمەن مېڭىمىزدىكى 7 خىل ئەقىل مەركىزىدىكى قابىلىيەتنى ئەمەلىيەت بىلەن، ئەمەلىي خىزمەت ۋە كەسىپلەر بىلەن باغلاپ تۇرۇپ بىزنى ئوقۇتىدۇ. «ئۇلۇغ ئوقۇتقۇچى ئەلۋەتتە ھەر خىل قابىلىيەتلەرگە ناھايىتى پىششىق ئادەمدۇر. پەن بىلىملىرى، ھېسداشلىق، پىكىرلىشىش، ئالماشتۇرۇش، قىزغىنلىق، ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش قابىلىيىتى، مۇزىكا، سەنئەت، خەرىتىلەشتۈرۈش ۋە كۆپ خىل ۋاسىتىلەر بىلەن ئىپادىلەش ئوقۇتۇش ئۇسۇللىرىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىدۇر» [①].

① ج. ۋاس: «ئۆگىنىش ئىنقىلابى» شاڭخەي سەنلىيەن نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 469 ـ بەت.

بۇ ئىش شەخسلەر بىلەن توختاپ قالماي، جامائەتلەر ئوتتۇ- رىسىدا، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا، دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئەۋج ئېلىپ، بەرپاچىلىق دېگەنگە كىرىپ سۇ ئۇزۇشنى ئۆگەنمىسە، بىر دەمدىلا سۇدا تۇنجۇقۇپ ئۆلىدىغان، يەل بېرىلگەن شار ۋە ھالقىلىق رېزىنكە كۆتۈرگۈچىلەرگە مىنىۋالسىمۇ، بەرپاچىلىق ماھارىتى بىلەن دېڭىزدا غەۋۋاسلىق قىلىدىغانلار ئۇلارنى تېگى- دىن ئۇسۇپ چۆكتۈرۈۋېتەلەيدىغان، مىللەتلىك، دۆلەتلىك، جاما- ئەتلىك ئورنىدا تېزلىكتە كۆتۈلمىگەن ھادىسىلەر يۈز بېرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بەرپاچىلىقنى ئىجادىيەت ياكى ئىخ- تىرا مەزمۇنلىرىدا ئۆگىنىشتىن ئۇلارنىڭ ئىگىلىك سىستېمى- لىرىغا لايىقلاشقان زەنجىرلىك ئۆلىنىش ۋە تۇتىشىش يۈكسى- لىشلىرىنى ئۆگىنىش ئېھتىياجى ھەممىمىزگە مەجبۇرىيەت بول- دى. بىز مۇشۇ مەجبۇرىيەت بىلەن نامىمىزدىكى بەرپاچىلىق دائىرىلىرىنى ئېنىق بىلىپ مېڭىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، بۇ يەردە ئالدى بىلەن بەرپاچىلىقنىڭ ئىختىرا، ئىجادىيەتتىن بەرپا قىلىنىدىغان تەرەپلىرىگە نەزەر سېلىپ ئۆتۈپ، بەرپاچىلىق تەپەككۇرى توغرىسىدا ئىككىنچى قىسىمدا گەپ ئالىمىز.

1. بىزدە بەرپاچىلىقنىڭ تىلغا ئېلىنىشى

بەرپاچىلىق دېگەن نېمە؟ ئۇنى بىز خەنزۇ تىلىدىن تەرجىمە ئارقىلىق قوبۇل قىلغان يېڭىلىق يارىتىش دېگەن سۆز گۇرۇپپى- سى بىلەن ئىپادىلەشكە بولامدۇ؟ تىل مەنىسىدىن تەكشۈرگەندە، يېڭىلىق يارىتىش دېگەن سۆز گۇرۇپپىسى تەرجىمە ئارقىلىق لۇغەت تەركىبىمىزگە كىرىشتىن ناھايىتى مۇقەددەم بولۇپ، بىز ئۆز مېڭىمىز بىلەن مۇستەقىل ئويلاپ ۋە ئۆز قولىمىز بىلەن

لاردۇر. شۇڭا، مۇشۇنداق ئورتاقلىققا قاراپ ئالىملار مۇنۇلارغا هۆكۈم قىلىدۇ:

بىلىم ئىگىلىكىنىڭ جېنى نېمە؟ بەرپاچىلىق. بىر تەشكىلات ياكى كوللېكتىپنىڭ يادرولۇق قابىلىيىتى نېمە؟ بەرپاچىلىق دەۋرنىڭ، مىللەتنىڭ، دۆلەتنىڭ ئېھتىياجى. ئۇ بىر جامائەت، كوللېكتىپ بويىچە ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدۇ.

راست، قۇللۇق ۋە فېئوداللىق جەمئىيەتلەردە كىشىلەر هوقۇق قوغلىشىشلىرىدا ئۆز مۇددىئاسىغا زوراۋانلىققا تايىنىپ يەتكەنىدى. كاپىتال ئۈچۈن كۈرەشىدىغان كاپىتالىستلار جەمئىيىتىدە پۇل ۋە ئالتۇننىڭ رولى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەچكە، كىشىلەر پۇل ۋە ئالتۇن قوغلىشىشلىرىدا ئۇنى تىزگىنلەش مۇددىئاسىنى بىلىم ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئورۇن — مەرتىۋىلىرى بىلەن ئەمەلىي كۈچىنى ئىپادىلىدى. ئەمدى بولسا، بىلىمگە ئىگە بولۇش، ئۇنى تەتبىقلاش ۋە يېڭى ئىگىلىكلەرنى ئىجاد قىلىشنى ئۆز مۇددىئاسىغا يېتىدىغان ئاساسىي ئېقىمغا ئايلاندۇرۇۋالدى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟

بۈگۈنكى كۈندە بىلىم گويا ۋاقتى يېزىقلىق قۇتىلىق يېمەكلىككە ئوخشاپ قالدى. بىلىمنىڭ ۋاقتى ئۆتسە، كىشىلەر ئۆزىنىڭ ۋاقتى ئۆتكەن بىلىملىرى ئورنىغا يېڭى بىلىم ئىجاد قىلمىسا، ئۇلارنىڭ كەسپىي هاياتى خۇددى ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن يېمەكلىك قۇتىدا سېسىپ تۈگەشكەندەك تۈگىشىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى. بۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بەرپاچىلىق بىلەن بىللە مېڭىشقا، بارلىق هۈنەرلىرىنى ئەمدى بەرپاچىلىق قىلىدىغان مەيداندا ئىشقا سېلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەت ياكى ئىجادىيەتلەر سىستېما قۇرۇلۇشى زامانىمىزدىكى ئادەملەرنىڭ ياشاش سەنئىتىگە، جاهاندارچىلىق دەستۇرىغا ئايلىنىپ قالدى.

دائىرىسىدە چۈشەنگەن ۋە ھەربىر پۈتۈنلەنگەن ئىجادىيەتنى (يې-
رىم پۈتكەن ئىش ھەرىكەت ياكى يېرىم پۈتكەن ئىجادىيەت ئە-
مەس) بەرپاچىلىق نامى بىلەن ئاتىغان. راست دېگەندەك، ئىجا-
دىيەت ياكى ئىختىرا بەرپاچىلىقنىڭ جېنى، بەرپاچىلىق جەريانى-
دىكى ئەڭ چوڭ پائالىيەت بولسىمۇ، ئىجادىيەت ياكى ئىختىرا
مەزمۇنى بەزىدە بەرپا قىلىنغان شەيئىنىڭ مەلۇم قىسمىنى ئىپا-
دىلەپ، قالغان قىسمىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ. مەسىلەن، ئى-
جادىيەت ياكى ئىختىرا ئالىم، مۇتەخەسسىس، تېخنىك . . .
قىسقىسى مەلۇم بىر تالانت تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەلى-
مات، ئەسەر، لايىھە بىلەن ئاخىرلىشىدۇ ياكى شۇ ئەسەر،
تەلىمات، لايىھە ئاساسىدا ئىشلەنگەن ئىككىنچى قاتلامدىكى تېخ-
نىكىلىق ئىجادىي پائالىيەتمۇ ئىجادىيەت، ئىختىرا بولۇۋېرىدۇ.
بەرپاچىلىق نەزەردە تۇتقان شەيئى بولسا، ئاشۇ تەلىمات، ئەسەر،
لايىھىلەرگە ئۇلاپ تامامەن يېڭى بىر ئىش ياكى شەيئىنى ۋۇجۇد-
قا چىقىرىدىغان بىر پۈتۈن جەرياندىكى نەچچە قاتلام ئىجادىيەت،
ئىختىرانى كۆرسىتىدۇ. ئالايلۇق، ئۇسما قاشنى قارايتىدۇ،
دېگەن بوۋىلىرىمىزدىن مىراس قالغان تەلىمات، ئۇنى خوتۇن -
قىزلىرىمىزنىڭ قاشقا قويۇشنى ئىگىلىشى شۇ چاغدىكى تېخنى-
كىلىق ئىختىرا. ھازىرقى كۈندە ئۇنىڭ تامامەن زامانىۋى پەنلەر
ئاساسىدا تەتقىق قىلىنىپ، يۇقىرى پەن - تېخنىكا ساھەسىدە
سانائەتلىشىپ، تۈرلۈك پەرداز بۇيۇملىرىغا ئايلىنىشى بولسا
بەرپاچىلىقنىڭ بىر پۈتۈن شەيئىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش جەريانى.
دېمەك، بەرپاچىلىق بىر مىللەت ياكى ئىنسانىيەتنىڭ ئاشۇنداق
بىر ئىجادىي پىكرىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈپ تاكامۇللىشىشىنى،
ئىجادىي روھىنىڭ چېچەكلەپ داۋاملىق مېۋە بېرىشىنى كۆرسى-
تىدۇ. يەنى، بەرپاچىلىق خۇددى پەننىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان
قۇرۇلۇش جەريانىغا ئوخشايدۇ. «پەن كوللېكتىپىنىڭ ئىجادى-

هۈنەر ـ كارامەتلىرىمىزنى ئىشلىتىپ بارلىققا كەلتۈرگەن بىر
پۈتۈن ئەمگەك مېۋىلىرىنى بەرپاچىلىق دائىرىسىدە تاق سۆز ياكى
ئۇنىڭغا ئانا تىلىمىز بىلەن تومۇرداش ئىسىم، ئات قوشۇمچىلى-
رىنى قوشۇش ئارقىلىق بەرپاچىلىق دەپ ئاتاپلا قالماستىن،
ئەھيا، بىنا سۆزلىرىنىمۇ بەرپا سۆزىگە يانداپ قوللانغان. باشقا
تىللاردىن تەرجىمە ئارقىلىق قوللىنىشتىن بۇرۇنقى چاغلاردا
ھەتتا بىر سايغا مېۋىلىك جىرىم تىكىپ باغ قىلسا، «باغ ئەھيا
قىلدى» دېسە، شۇ سايلاردىن ئېقىپ كەلگەن سۇلار ئاقىدىغان
ئۆستەڭلەرگە تۈگمەن ياساپ ئۇن تارتسا «تۈگمەن بىنا قىلدى»
دەپ، بۇددا يادىكارلىقلىرى بىلەن ئىسلام ئىبادەتخانىلىرىنى
«بېزەكلىك بەرپا قىلدى»، «مىڭئۆي بەرپا قىلدى»، «مەس-
چىت بەرپا قىلدى»، «خانىقا بىنا قىلدى»، «مەدرىسە بىنا
قىلدى» دەپلا قالماستىن، ئىمارەتلەرنىمۇ بىنا قىلدى دەپ ئا-
تاپ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە كۆپ قەۋەتلىك ئىمارەتلەرنى
«بىنا» دەپ ئاتايدىغان يوسۇن تۇرغۇزغان ۋە بىنالار تۈركۈمى
بىلەن يول، كۆۋرۈك، باغچا قاتارلىق نۇرغۇن ئەسلىھەلەر بىر-
لىكىنى «شەھەر بەرپا قىلدى» دېگەن نام بىلەن ئاتاپ، بۇرۇن
يوق نەرسىلەرنى ھاسىل قىلىدىغان بىر پۈتۈن ئىجادىي پائالى-
يەتلەرنى — خۇددى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەھەرلەر-
دەك مۇرەككەپ ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى سىستېمىلىرىنى بەرپاچى-
لىق تەۋەلىكىگە كىرگۈزگەن. بۈگۈنكى كۈندە بولسا، ھەرقان-
داق بىر ساھەدە بىر يېڭىلىق يارىتىلىپ ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا
ئورۇنلانسا، زاغرا تىلىدا سۆزلەيدىغان خەلق ئۇنى ئەنە شۇ تىل
ئادىتى بويىچە بەرپا قىلدى دەپ ئاتايدۇ. دېمەك، ئۇيغۇرلار ئۆز
تۇرمۇشىنى قۇرۇش جەريانىدىكى ئەڭ ئاددىي ئىجادىي پائالىيەت-
لەردىن تاكى پۈتكۈل بىر شەھەر ياكى پۈتكۈل ھاياتىنى قۇرۇش-
قىچە بولغان پۈتۈنلەنگەن ئىجادىيەتلەر تىزمىسىنى بەرپاچىلىق

لىش مەنىلىرىدە ئىزاھلىغان. شۇڭا، بىز بەرپاچىلىق ئاتالغۇسىنى قوللىنىشتا ئالدى بىلەن ئانا تىل قائىدىسى بىلەن ئەشۇ نازۇك پەرقلەرنى نەزەرگە ئالىمىز، ئەلۋەتتە. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، خەنزۇلار خەلقئارادا مەيدانغا كەلگەن «ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى» نى ھازىر ئاساسلىقى « 创新 » دەپ ئۆز تىلىغا ئۆزگەرتىپ، ئۇ ئارقىلىق ئاشۇ ئىجادىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىپادىلەپ بېرىۋاتىدۇ. ئەگەر بىز ئۇنى يېڭىلىق يارىتىش دەپلا تەرجىمە قىلىۋېلىپ، بۇ پېئىلنى ئاتالغۇ ئورنىدا ھەممە يەرگە تاڭىدىكەنمىز، ئۇ خەلقئارادىكى ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى دېگەن مەنەنى بېرەلمەي قالماستىن، خەلقىمىز تىلىدىكى بەرپاچىلىقنىڭ چىن مەنەسىنىمۇ بېرەلمەي، بىزنى بىلىم ئىگىلىكىدە يەنە نۇرغۇن ئاۋارىچىلىكلەرگە قويىدۇ. شۇڭا، بۇ ئاتالغۇنىڭ دۇنيادىن جۇڭگوغا كىرىش جەريانىغا قاراپمۇ بەرپاچىلىق ئاتالغۇسىنى ئىككىلەنمەي قوللىنىمىز.

ئۇنىڭدىن قالسا، ئۇنىڭ ئىپادىلەپ بەرگەن مەزمۇنىنىڭ كەڭلىكى بىلەن بىر پۈتۈنلۈكىنى نەزەرگە ئالىمىز. مەسىلەن، بۇ ھەقتە ئەڭ بۇرۇن ئىزدەنگەن ئالىملاردىن ئامېرىكىلىق س. ئارەت ئۇنى ئىنسانلىقنىڭ كۆپ تەرەپلىرىگە تاقاپ تۇرۇپ چۈشەندۈرگەن. «يالغۇز پەن ئۇستىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتكە تايەنىپ، ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىدىكى بەختسىزلىك ۋە كۈلپەتلىرىنى ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ھەتتا ئۇ تېخى دۇنيانىڭ تۇرمۇشىغا يوشۇرۇن خېيىمخەتەرلەرنىمۇ پەيدا قىلىپ قويىدۇ. ھالبۇكى، ئەخلاقشۇناسلىق، سىياسىيشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق. . . قاتارلىقلار ئۈستىدىكى بەرپاچىلىق بولسا ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى ئىشەنچ ۋە ئۆزئارا ياردەم جەھەتلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرەلەيدۇ. بىر ئادەم يەنە شۇنىمۇ بىلىپ يېتىشى كېرەككى، تۇرمۇشنى

دۇر. ئۇنىڭدىن باشقا بىرەر نەرسە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ ئەسىرلەر داۋامىدا قۇرۇلىدىغان ئۇلۇغ بىر ئىمارەتكە ئوخشايدۇ. بۇ يەرگە ھەربىر ئادەم بىردىن خىش ئېلىپ كېلىدۇ. ئەمما، مۇشۇ خىشنى كەلتۈرۈشكە كۆپىنچە ئۇنىڭ ئۆمرى كېتىدۇ»①. خەنزۇ خەلقىنىڭ بەرپاچىلىق دېگەن ئاتالغۇنى ئىستېمال قىلىشىمۇ بىزنىڭ ئاشۇ باياننىمىزدىكى مەزمۇنلاردەك بولۇپ، پۈتۈنلەنگەن ئىجادىيەت مەنىسىدە ئېيتىلىدىكەن. يېڭىلاش ۋە يېڭىلىق يارىتىش دېگەن ئاتالغۇلار ئۇلاردا ئەسلىدە بار بولغان ھەرقانداق بىرنەرسىگە ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش، ئىسلاھات يۈرگۈزۈش ئارقىلىق ئۇنى يېڭى قىياپەتكە كىرگۈزۈش مەنىسىدە ئىستېمال قىلىنىپ بەرپاچىلىقنىڭ بىر باسقۇچى ياكى بىر شاخچە باسقۇچى ھېسابلىنىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئاتالغۇلىرىمۇ ئايرىم ئىكەن. بۈيۈك برىتانىيە قامۇسىنىڭ خەنزۇچە نەشرى 2 - توم 311 - بېتىدە ئىجادىي قابىلىيەتنى بەرپاچىلىق قابىلىيىتى دەپ ئىزاھلاپ، بەرپاچىلىق قابىلىيىتىنى ھەرگىز يېڭىلاش ۋە ئاددىيغىنە يېڭىلىق يارىتىش مەنىسىدە ئىزاھلىمىغان، يەنى ئۇنى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ يېڭى يوللىرىنى تېپىش، يېڭى بىر لايىھە ياكى ئۇسۇل (مېتود) نى ئورۇنداش، يېڭى بىر سەنئەت شەكلىنى تۇرغۇزۇش، يوق بىر نەرسىنى، يوق بىر قائىدىنى، يوق بىر مۆجىزىنى بەرپا قىلىش دەپ ئىزاھلىغان. يېڭىلىق يارىتىش بىلەن يېڭىلاش دېگەننى خۇددى بۇزۇلغان ماشىنا ئۇسكۇنىلىرىنى رېمونت قىلغاندەك، مەۋجۇت بولۇۋاتقان نەرسىلەرنى ئىنكار قىلماسلىق ئاساسىدا ئۇنى رېمونت قىلىش، بىر يېرىنى ئۆزگەرتىش، قوپال، توسالغۇ بولىدىغان جايلىرىنى ئىسلاھ قى-

① ئا. يۇئانكارىي: «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 393 - بەت.

ئاچىدىغان، ھەربىر خەلق ئۆزىنى زامان تەلەپلىرىنى ئۇلاپ تۇ-
رۇپ بەرپا قىلىپ ماڭىدىغان پاراسەت ھەرىكىتى دەپ چۈشەندۈر-
گەن. بۇنداق ئىكەن، بەرپاچىلىقتىن ئىبارەت ياشاش سەنئىتىگە
تەبىئىي، ئىجتىمائىي، روھىي، بەدىئىي، تېخنىكا پەنلىرى ۋە
ئۇلارنىڭ ئەمەلىيەت ساھەلىرى بىرلىكتە قاتنىشىدۇ.

س. ئارەت بەرپاچىلىقنى ئىنسانلارنىڭ بىر پۈتۈن تۇرمۇ-
شىنى داۋاملىق تاكامۇللۇققا يەتكۈزىدىغان پۈتۈنلەنگەن ئىجادلىق
بىلەن چۈشەنچىنى ئىلگىرى سۈرگەندىن كېيىن، جەمئىيەتشۇ-
ناس ۋە ئىقتىسادشۇناس ئالىملار ئۇنى ئاساسلىقى ئىجاد قىلىنغان
بىلىملەرنى تەتبىقلاپ ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىش ساھەسىدە چۈ-
شەندۈرۈشنى دۇنياۋى ھەرىكەتكە ئايلاندۇردى. بۇنىڭ بىلەن بۇرۇن
قەدىمكى لاتىن تىلىدىكى يېڭىلىق يارىتىش «Innovore» (يېڭىلاش،
يېڭى بىر نەرسىنى ئىجاد قىلىش ياكى ئۆزگەرتىش) دېگەن مەنە
بارغانسېرى ئىجادىيەت بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنى بىرلەشتۈرگەن
پۈتۈنلەنگەن ھەرىكەت لىنىيىسىگە ئۆتۈپ كەتتى. بۇنى دۇنياۋى
ئۇلۇغ ئالىم شوبېرت ئىلىم ساھەسىدە ئوزۇل - كېسىل ھەل
قىلىپ، بەرپاچىلىقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مەزمۇنىنى ئېنىق بې-
كىتتى. ئۇ مۇنداق دېدى: «بەرپاچىلىق ئەمەلىيەتتە ئىقتىسادىي
سىستېمىغا يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مەزمۇنى (production funetion)
نى ئېلىپ كىرىش بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئەسلىدىكى تەننەرخ،
ئەگرى سىزىقى (cost curve) ئۈزلۈكسىز يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ.
«ئاۋۋال ئىختىراچىلىق ئورۇندىلىدۇ، ئاندىن بەرپاچىلىق ئورۇن-
دىلىدۇ.» كارخانىچىنىڭ ئۇسلۇبى ياكى كارخانىچىنىڭ فۇنك-
سىيىسى ئەنە شۇ بەرپاچىلىقنى ئورۇنداشتىن ئىبارەت». «ئە-
گەر ئۇ پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ بەرپا قىلالمىسا، كارخانىچىلىق-
نىڭ ئىناۋىتى تۆكۈلىدۇ.» دېمەك، شوبېرت ئېيتمۇاتقان بەرپا-
چىلىق ياكى تېخنىكا بەرپاچىلىقى ئىختىرا، يەنى يېڭى بىر بىلىم

ئىناقسىزلىق ۋە ئۆچمەنلىك كۆرۈلمەيدىغان ئالىيجاناپ سەۋىيىگە يەتكۈزۈشتە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە مۇزىكىلارمۇ كەم بولسا بولمايدىغان شەرت بولىدۇ.»① دېگەن ھۆكۈمالىقنى ئالغا سۈرۈپ، بەرپاچىلىقنى ئىنسانلار مەدەنىيلىكىنى ئالغا سۈرۈش ئۈچۈن تاللانغان ئالىيجانابلىق بىلەن خاسلىق بىرلەشكەن بۈيۈك نىشان، يېڭىنى بەرپا قىلىش بىلەن ئادەمدىكى ھايۋانغا تەۋە مىجەز ۋە قىلىقلارنى سۈپۈرۈپ تاشلايدىغان ئادەم تەبىئىتىدىكى ئىلگىرىلەش، بىر پۈتۈن تۇرمۇشنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى سەنئەت شەكلىدە بېزەكلەپ ماڭىدىغان ئۇدۇملۇق ـ خەلق ھەرىكىتى دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن. دېمەك، بۇ ئالىم دۇنيا خەلقىنىڭ ئىجادىيەت ئارقىلىق بەختىيارلىققا يېتىپ بېرىشىنى تەتقىق قىلغان ئەڭ نوپۇزلۇق دانىشمەنلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ قارىشى دۇنيانىڭ بەرپاچىلىق تەسۋىرىنىڭ ئانا يىلتىزىدۇر. باشقا ئەللەرنىڭ ئالىملىرىمۇ بۇ ھەقتە ئاجايىپ ئەھمىيەتلىك تەتقىقاتلارنى بېرىپلا قالماستىن، ئېلىمىزدىمۇ بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ ئەسەرلەر يېزىلدى. بىراق، س. ئارەت بىرقەدەر ۋايىغا يەتكەن كامىل ئىنسان بولۇپ، ئۇ بەرپاچىلىقنى يەككە ـ يەككە ئىجادىيەت، ئىختىرا بىلەنلا چەكلەپ قويماستىن، ئىنسانلارنىڭ يېڭىلىق، تىنچلىق، گۈزەللىك، ھەققانىيەت، ئالىيجانابلىق، ئادالەت ئىزدەش جەھەتتىكى ئىجتىمائىي ئەخلاق ئېڭى، دەۋرىمىزدىكى مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى، تارىخىي تەرەققىيات ئېڭى قاتارلىقلارنى كۈۋرۈك قىلىپ تۇرۇپ، ئىنسانىيەتكە، جەمئىيەتكە ۋە باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈپ تۇرۇپ ئىلگىرىلەيدىغان، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتلەرنى ئاشۇ نىشان ئۈچۈن ئۈزلۈكسىز

① س. ئارەت: «ئىجادىيەت سىرلىرى» لياۋنىڭ خەلق نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 530 ـ، 531 ـ بەتلەر.

لاندۇردى. ئۇلار مەيلى بىلىملىكلەر توغرىسىدا ئۆز تارىخلىرىدا
نېمىلەرنى دېگەن بولسۇن، ئەمەلىيەتتە مەدەنىيەت تارىخىنىڭ
ئەڭ شەرەپلىك بەتلىرىنى بەرپاچىلىقنىڭ ئاشۇ ئومۇمىي تەلەپلە-
رى بويىچە يېڭىۋاشتىن يېزىپ چىقىش ئۈچۈن، بەرپاچىلىقنى
ئۆزىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى دەۋر ئېتىبارىدا قايتا ئىپادىلەيدىغان
كۈچلۈك ئېقىمغا ئايلاندۇردى. ئېلىمىز بەرپاچىلىقنى مىللىي
تەرەققىياتنىڭ جېنى دېگەن يەكۈننى چىقارغاندا، بەرپاچىلىقنى
پۈتكۈل خەلقنىڭ ئىجادىيەتكە بولغان ئورتاق ئىختىيارلىقى ۋە
مىللىي روھى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئومۇمىي خەلقنىڭ
بۇنداق ئورتاق ئىختىيارلىقى بىلەن مىللەت روھىنى ئۆزلىرىنىڭ
پارلاق مەدەنىيەت تارىخىنى ياراتقان ئۇلۇغ ئەجدادلىرىنى ئەس-
لەش، ئۆزلىرىنىڭ تارىختا ئەمگەكچان، ئىجادكار، پاراسەتلىك
خەلق بولۇپ ئۆتكەنلىكىگە ئىشىنىش، بۇ ئارقىلىق بۈگۈنكى
كۈندىكى پەن - تېخنىكىدا ئۆزلىرىنىڭ بەرپاچىلىق سىستېمى-
سىنى شەكىللەندۈرۈپ، مىللەتنىڭ ھازىرقى زامان بەرپاچىلىق
قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى «مانا مەن زا-
مانىۋى مىللەت، مېنى يوقاتماقچى بولغان ھەرقانداق زوراۋاننىڭ
ھېلىسىنى تەبىئەتچىلىك، ئىنسانچىلىق، روھىيەتچىلىك پەنلىرى
جەھەتتىكى بەرپاچىلىق قابىلىيىتىم، يەنى، ئىجادىيەتتە ئالدىدا ما-
ڭىدىغان مىللىي غۇرۇرۇم بىلەن تارمار قىلىمەن» دەيدىغان
قابىل مىللەت بولۇش ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇش مەيدانىدا تۇر-
دى. شۇنداق بولغانلىقتىن، بەرپاچىلىقنىڭ مەزمۇنىنى شەرھلە-
گەندىمۇ يالغۇز تېخنىكا، بىلىم جەھەتتىكى ئىجادىيەت مەزمۇن-
لىرى بىلەن چەكلەنمەستىن، ئىسلاھات ئارقىلىق ئىجتىمائىي
تۈزۈم، تۈزۈلمىنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشى بىلەن مۇكەممەللىشىش-
نىمۇ نەزەردە تۇتۇپ، ئىسلاھات، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش —
جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ توختىماستىن ئۆزلىرىنى كۈچەيتىش ۋە

ياكى يېڭى بىر نەرسىنى ئىجاد قىلىشلا ئەمەس، ئاساسلىقى ئىجاد قىلىنغان بىلىم ياكى ئىختىرانى تەتبىقلاش ئارقىلىق پايدا ئې-لىش جەريانىدۇر. ئىقتىسادىي ئىسلاھات، تەننەرخنىڭ تۆۋەنلە-تىلىشى ئىقتىسادىي مۇۋازىنەتنىڭ بۇزۇلۇشى، دەھشەتلىك رىقا-بەتلەر مانا مۇشۇنداق بەرپاچىلىق ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. ئىك-كىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، بەرپاچىلىقنىڭ نېگىزلىك خۇسۇسىيىتى ئىجادىيەت بىلەن ئۇنۇم ھاسىل قىلىشنى بىرلەش-تۇرۇشتىن ئىبارەت. ئىجادىيەت بولمىسا، ئىختىراچىلىق بول-مايدۇ، لېكىن، بەرپاچىلىق ئاساسلىقى يېڭى بىر نەرسە ئىجاد قىلىش ئەمەس، بەلكى شۇ يېڭى نەرسىنى تەتبىقلاپ ئىقتىسادىي ئۇنۇم ھاسىل قىلىش، يېڭى ئىجادىي قىلغان نەرسىنى ئىجادىي يوسۇندا ئىجتىمائىي ئىگىلىك سىستېمىسىغا ئېلىپ كىرىش، بىرىنچى بولۇپ ئۇنىڭ سودا قىممىتىنى ھاسىل قىلىشتىن ئىبا-رەت. بۇنداق ئىكەن، بىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئىجادىيەت بىلەن ئىختىراچىلىق سىستېمىسىدىكى بۇ مەزمۇنلار ئارقىلىق ھېچقانداق ئىقتىسادىي ئۇنۇمى يوق نەرسىلەرنى «ئىجاد قىلدىم» دەپ يۈرىدىغان نادانلىقتىن قول ئۈزۈپ، بەرپاچىلىقنى پەن – تېخنىكىدىكى ئىجادىيەتلەر ئارقىلىق ئۆز ئىگىلىكىنى يارىتىش دەپ چۈشىنىش كېرەك.

ھازىرقى دۇنيانى تازا زەن قويۇپ تەكشۈرىدىغان بولساق، تەرەققىي قىلغان ئەللەر ئىجادىيەت دەۋرى توغرىسىدا پەرەز – تەسەۋۋۇرلارنى قىلىشتىن ھازىر ئۇنىڭ تۆۋەن باسقۇچىنى مەم-لىكەت خەلقىنىڭ مەشغۇلاتىغا ئايلاندۇرۇشقا ئۆتكەن بولسا، تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرمۇ ئۇنىڭ ئىجادىي ئۆگىنىشتىن ئىبارەت ئىپتىدائىي باسقۇچىغا تەمشىلىپ بەرپاچىلىقنى ھەربىر خەلقنىڭ بىر پۈتۈنلۈك ھالىتىدە ھازىرقى زاماندا ياشاش ماھا-رەتلىرىنى يېتىشتۈرىدىغان مىللىي قەھرىمانلىق ھەرىكىتىگە ئاي-

مىللەت تارىخىدىكى ئۇلۇغ نامايەندىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشتىن ئىبارەت. ئۇيغۇرلار پۈتۈن خەلق بويىچە دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىدا ئورنىدىن دەس تۇرىدىغان ھەتتا يېڭى ئەسىردە دۇنياغا خوجا بولىدىغان مىللىي روھ بولدى. بۇنداق ئىكەن، بەرپاچىلىق بۈگۈنكى جۇڭگودا تۇرلۇك ئامىللارنىڭ ئۆز ئارا تەسىر كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە تەرەققىيات - بەرپاچىلىق ئىدىيىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا شەكىللەنگەن ئىجتىمائىي تور بولۇپ، ئۇ ھەرگىز بىرنەچچە تۇرلۇك ئىجادىيەت ۋە يېڭىلاشنىڭ يىغىندىسى ئەمەس. شۇڭا، بەرپاچىلىق قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈشتە بەرپاچىلىق ئۇچۇنلا بەرپاچىلىقنى تۇتۇش كۇپايە قىلمايدۇ. بۇنىڭغا ھۆكۈمەت، پەن تەتقىقات ئورۇنلىرى، ئالىي مەكتەپلەر، كارخانىلار ئورتاق ھەمكارلىشىپ پىلان لايىھىلەرنى تۈزۈشى كېرەك. ئىجتىمائىي پەنلەر، تەبىئىي پەنلەر، باشقۇرۇش پەنلىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت پەنلىرى، تېخنىك پەنلىرى .... ئىش قىلىپ بارلىق ئىلىم - پەن ساھەلىرى ئومۇميۈزلۈك بەرپاچىلىققا ئۆتۈشى كېرەك. باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ «پۈتۈن پارتىيە ۋە پۈتۈن جەمئىيەت بىرلىكتە بىلىم بەرپاچىلىقىغا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، تالانت بايلىقىنى ئېچىشنىڭ ئىگىلىك ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىغا بولغان زور رولىغا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، پەن - تېخنىكا ئارقىلىق ۋەتەننى گۈللەندۈرۈشنى ھەقىقىي تۈردە پۈتۈن مىللەتنىڭ ئومۇمىي تونۇشىغا ۋە ئەمەلىي ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇش كېرەك.»[1] دېگىنى ئەنە شۇدۇر.

بىزدىن بۇرۇن تەرەققىي قىلىپ كەتكەن دۆلەتلەرچۇ؟ ئۇلارمۇ بەرپاچىلىقنى دۆلەتلىرىنى زامان تەلىپىدە قۇرۇپ چىقىشنىڭ

---

[1] «تالانت بايلىقىنى ئېچىش» ژۇرنىلى، 2000 - يىل 1 - سان، 5 - بەتتىكى نەقىل.

بەرپا قىلىش روھىنىڭ زامانىمىزدىكى مەركەزلىك ئىپادىسى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇلۇشى دېگەن مەنىدە گەپ قىلدى، ھەمدە بەرپاچىلىقنىڭ پۈتۈن دۇنيا ھەم ئېلىمىز ئىگىلىكىنىڭ ئىستىقبالى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغانلىقىنى ئىزاھلاپ، بەرپا-چىلىقتا ئىشىكنى تاقىۋېلىشقا، ئىجاد قىلغان نەتىجىلەرنى تەج-رىبىخانىلار ۋە كىتابنامىلەردە چەكلەپ قويۇشقا قارشى تۇردى. بىرىنچىدىن، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ يېڭى مەدەنىيەت جەۋ-ھەرلىرىگە يۈزلىنىپ، ئىلغار تېخنىكىلارنى نۇقتىلىق ھالدا تاللاپ كىرگۈزۈپ، ئۆز ئالدىغا بەرپا قىلىدىغان قابىلىيەتنى كۈچەيتىشنى تەكىتلىسە، ئىككىنچىدىن، يۇكسەك، يېڭى تېخ-نىكىنى سانائەتلەشتۈرۈش يولىدا مېڭىش تەكىتلىنىپ، بەرپا-چىلىقنى پۈتكۈل خەلقنىڭ مىللىي روھىغا، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە سىڭىشىپ بارىدىغان سىستېما قۇرۇلۇشىغا ئايلاندۇرۇپ، بۇ ئارقىلىق پارلاق قەدىمكى مەدەنىيەت تارىخى بار، ئەمما يېقىنقى زاماندا خارلانغان بىر مىللەتنى زامانىمىزدى-كى ئەڭ ئۇلۇغ مىللەتكە ئايلاندۇرۇشنىڭ بارلىق مەزمۇنلىرىنى بەرپاچىلىق مەنىسىدە چۈشەندۇردى. دېمىسىمۇ بەرپاچىلىقنىڭ ئىلمىي مەنىسىمۇ «ئىنسانىيەت مەدەنىيلىكىنىڭ بۇلىقى ئىجادى-يەت»، «ھاياتلىقنىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىجادىيەت»، «ئىجادىي پائالىيەت تارىخ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان مەڭگۈلۈك پىشاڭ»، «ئىنسانىيەت تۇرمۇشىنىڭ ماھىيىتى ئىجادىيەتتە»، «ئىنسانىيەتنىڭ كېلەچىكى ئىجادىيەتكە باغلىق»، «ئىجادىي قا-بىلىيەت ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تەشكىل قىلغان ئامىللار ئىچىدىكى يادرولۇق ئامىل» دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇن-داق توغرا تەشەببۇس بىلەن بەرپاچىلىق جۇڭگونىڭ كۈچلۈك، باي، دېموكراتىك دۆلەت بولۇش مۇسابىقىسىدە ئۇستۇنلۇك تالى-شىدىغان يېتەكچى ئىدىيىسىگە ئايلىنىپلا قالماستىن، پۈتكۈل

مەشئەل قىلىپ كۆتۈرۈپ چىققان. بۇ ئارقىلىق دۇنيانىڭ بايلىقىنى ئىگىلەشتە ئادەمنىڭ ئەقلىگە سىغمايدىغان دەرىجىدە كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئالايلۇق، ھازىر ئامېرىكا پۈتۈن دۇنيانىڭ ھەر يىللىق مىللىي دارامەت قىممىتى (GDP) نىڭ تەخمىنەن 1/3 قىسمىنى ئىگىلىگەن بولسا، ئامېرىكىدىكى مىكرو يۇمشاق دېتاللار شىركىتىنىڭ دىرېكتورى بىرگېتىزنىڭ شەخسىي پۇلى ئامېرىكا يىللىق دارامىتىنىڭ $\frac{1}{100}$GDP گە يەتكەن. بىلىمىزكى، بىر گېتىزنى دۇنيانىڭ بىرىنچى ئۇستازى ئارستوتىلغا، ئىككىنچى ئۇستازى فارابىغا، تېبابەت شاھى ئىبنىسىناغا، سەنئەت مۇنبىرىنىڭ شاھلىرى ئوبۇلقاسىم فىرداۋسى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەلىشىر نەۋائىيغا سېلىشتۇرغاندا، بىلىم كامىللىقىدا ھېچقانچە ئادەم بولمىسىمۇ، ئۇ ئىجاد قىلغان بىلىملەر ھېچكىمدە يوق بولغاچقا، ئۆزى ئىجاد قىلىۋاتقان ساھەدە دۇنيادىكى ھېچكىم يېتىشەلمەيدىغان بىلىملىك ھەم باي ئادەم بولۇپ كەتكەن، ئىلغار ئەللەر ئۆزلىرىنىڭ بەرپاچىلىقىدا مانا شۇنداق بايلىقنىڭ بىلىمنىڭ كۆپلۈكىگە ئەمەس، ئىجادچانلىق دەرىجىسىگە قاراپ ئېقىش يۆنىلىشىنى ئىگىلەپ، ئىجاد قىلالايدىغان ئادەمنىڭ پىكرىدىكى بايلىقنىڭ ھەممىدىن ئۈستۈن ئورۇننى ئىگىلەپ كېتەلەيدىغانلىقىنى ئۆز خەلقىگە تونۇتقان. بۇنىڭ بىلەن بەرپاچىلىق ئەۋج ئالغان بۇ ئەللەردە پەقەت 20% ئەمگەك كۈچى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجىنى قاندۇرغان. 200 يىل بۇرۇن دۇنيا بويىچە بارلىق دۆلەتلەردە 80% تىن ئارتۇق ئاھالە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان بولسا، زامانىمىزدىكى تەرەققىي قىلغان بۇ دۆلەتلەردە پەقەت 1 ـ 8% ئاھالە دېھقانچىلىق نوپۇسى بولغان. ئۇلار پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن، يەنە چەت ئەل-

ئىجتىمائىي سىستېمىسىغا ئايلاندۇرغان. ئۇلارنىڭ دۇنيانىڭ ئە-
گىلىك مۇسابىقىسىدىكى بارلىق پائالىيەتلىرىدە ئىزچىل ھۆكۈم
سۈرۈۋاتقان ئېقىمىغا نەزەر سالساق، ئۇلار دۇنيادا ئەڭ باي،
ئەڭ كۈچلۈك بولۇشنىڭ ئاچقۇچىنى ئىجادچانلىقنى يېتىشتۈرۈ-
دىغان مائارىپ ۋە ھۆرلۈك بەختى ئۈچۈن ئىجاد قىلىدىغان
زامانىۋى ئالىملار، بەرپاچى كارخانىچىلار. . . . دەپ چۈشى-
نىپ، مائارىپ ۋە ئىجادچان ئالىملار، كارخانىچىلارغا تايىنىپ
پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىجادىيەت قۇدرىتىنى ئۇيغىتىش
يولىغا ماڭغان. مۇشۇنداق بىر پۈتۈن بەرپاچىلىق جەريانىدا ئۇ-
لارنىڭ بەزىلىرى ئۆزلىرىنى «مائارىپچى» دېگەن نام بىلەن ئاتى-
غان بولسا (مەسىلەن، ئىسرائىلىيە ئۆزىنى مائارىپچى دۆلەت
دەيدۇ، يەھۇدىيلار بولسا ئۆزلىرىنى مائارىپچى مىللەت دەيدۇ)، بەزى-
لىرى ئۆزلىرىنى ئىنسانىيەتكە يېڭى تۇرمۇش ئۇسۇلىنى يەتكۈز-
گۈچى، يەنى بەرپاچى (ئىنسانچە تۇرمۇش كەچۈرۈشنى، ياشاش
سەنئىتىنى ئۆگەتكۈچى) دەپ ئاتىغان. مەسىلەن، ئامېرىكىنىڭ
سابىق زۇڭتۇڭى كىلىنتون ئامېرىكا خەلقىنىڭ دۇنيا خەلقىگە
قىلىپ بەرگەن ئىشلىرىنى يەكۈنلىگەندە: «ئەگەر ئامېرىكا دۇنيا
خەلقىگە نېمە ئىشلارنى قىلىپ بەردى دەپ سورىسا، مېنىڭچە
ئۇنىڭغا ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلى جەھەتتە يېڭىچە
ماھارەتلەرنى تەقدىم قىلدى دېگەن بىر سۆز بىلەن جاۋاب بېرىش
ئەڭ مۇۋاپىق بولسا كېرەك» دېگەن. ئۇلار مانا مۇشۇنداق زامان
تەلىپىدىكى بەرپاچىلىق قارىشى بىلەن ئىلگىرىلىگەچكە، بۈگۈن
بىلىم دائىرىسى كەڭ ئالىملىرىنى ئۆزلىرىنىڭ مىللىي روھىنى
ئويغىتىدىغان مەشئەل قىلغان بولسا، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنى تارى-
خىي شەرەپلىرىنى ئىپادىلەيدىغان ئانا مەدەنىيەت ئابىدىلىرى قاتا-
رىدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، دەۋر ئېتىبارىدا يېڭى بىلىم، يېڭى پەن
- تېخنىكا ئىجاد قىلىدىغان پاراسەتكە ئىگە ئىجادكارلىرىنى

شۇپ زېمىندىكى ئىستىبداتلارنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالغۇچى»
نامىنى ئالغان فرانكلىنىنىڭ XVIII ئەسىردە تەييارغا ھەييار بول-
ماي، بەرپاچىلىققا ئاتلىنىشنى تەشەببۇس قىلىشى ئۇنىڭ مەدە-
نىيەت تارىخىنىڭ ئىجادىيەت بىلەن ئىلگىرىلەيدىغان ئورتاق ھە-
قىقىتىنى ئامېرىكىلىقلارغا ئەڭ ئاۋۋال ئۇقتۇرغانلىقى بولسا
كېرەك. زامانىمىزنىڭ ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى ۋە بەرپاچىلىق
پىرلىرى ھېسابلانغان ماسلوۋ، گالتون، ئوسبورن. . . لارنىڭ
XX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىن باشلاپ ئامېرىكىنى ئىنسان
تەسەۋۋۇرى بەرپا قىلغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىشى ۋە ئامېرىكا
زېمىنىدىكى ئىجادكارلىق مۇنبەرلىرىدە تۇرۇپ: «ھەربىر ئادەم-
دە ھېچكىمگە ئوخشىمايدىغان تالانت بار، كىشىلەر ئارىسىدا
پەرقلەر بولسىمۇ، ھەرقانداق ئاددىي ئادەم تەسەۋۋۇر ئارقىلىق
ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى بىمالال ئىشقا سالالايدۇ، بۇنداق
يېگانە قابىلىيەتنىڭ مۇھىملىقىغا ھازىرقى مەكتەپلەر سەل قاراي-
دۇ، شۇڭا، ئامېرىكا ئەڭ باي، ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ دېموكرا-
تىك دۆلەت بولىمەن دېسە، كىشىلەرنى ئەركىن تەپەككۇر قى-
لىشقا، بەرپاچىلىق قىلىشقا يېتەكلىشى كېرەك» دېگەندەك ھۆ-
كۈملەرنى تەكرار تەكىتلىشى، فرانكلىنىدىن باشلانغان بەرپاچى-
لىق ئىدىيىسىنى زۇڭتۇڭلاردىن تارتىپ پۇقرالارغىچە ئومۇ-
لاشتۇرۇش ئۈچۈن بولسا كېرەك. ئەنە شۇنداق بەرپاچىلىق
ئىدىيىسى ئامېرىكا زېمىنىدا ئەڭ بۇرۇن يىلتىز تارتقانلىقتىن
ۋە ئەسىرلەپ ئۈزۈلمەي داۋام قىلغانلىقتىن، بەرپاچىلىق —
ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى سىستېمىسى بىرىنچى بولۇپ ئامېرىكىدا
بارلىققا كەلدى، ھەمدە بۇ سىستېما ئامېرىكىنى ھازىرقى كۈندى-
كى ئەڭ ئىجادكار دۆلەتكە ئايلاندۇرۇپلا قالماي، دۇنيا يىللىق
دارامىتىنىڭ ئازغىنە كەم 1/3 قىسمىنى ئىگىلەيدىغان، بىلىم
ۋە سانائەت سەۋىيىسىدە ھەرقانداق دۈشمىنىنى ئەيمەندۈرىدىغان

لەرگە كۆپ مىقداردا دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلغان. مۇشۇنداق ئىجادىيەت ئېھتىياجى بىلەن بۇ دۆلەتلەردە يەنە ماشىنا — ئۈسكۈنە، توك، ئاتوم، كىنو، تېلېۋىزور، ئانتىبىيوتىك دورىلار، يېرىم ئۆتكۈزگۈچلەر، لازېر نۇرى، مىكرو دولقۇن، كومپيۇتېر، ئۇچۇش ئەسۋابلىرى، ھاۋا قاتناش، پەلەكيات، ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش بىلەن يېڭى قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ۋە گېن، كلون قاتارلىق بىئولوگىيىلىك قۇرۇلۇشلار بىلەن تېببىي پەنلەر جەھەتتىكى ئىختىرا- ئىجادىيەتلەر ھەر كۈنى دېگۈدەك يېڭى - يېڭى رېكورتلارنى بۇزغان. بۇ جەھەتتىكى ئىجادىيەتلەرگە يەنە مەدەنىيەت ئىدېئولوگىيىسى، ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۇلارنىڭ كىشىلەر قەلبىگە سىڭىشى قوشۇلۇپ ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى زامان تەلىپىدە تېز - تېز ئۆزگەرتكەن. بۇ يەردىكى ئەڭ قىممەتلىك تەجرىبە شۇكى، بۇ دۆلەت ياكى رايونلاردا بىلىم بىلەن سانائەت بىرلىككە كەلگەن ئەندىزە ھۆكۈم سۈرگەن، مەكتەپلەر بىلەن سودا ھەمكارلىقى ۋە ئورتاق بەرپا قىلىش ئەمەلىلىشىپ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئوقۇتقۇچىلار ھەم ئىجادىيەتچى، ھەم ئۆگەنگۈچى بولغان، مەكتەپلەر قۇرۇلۇش بىلەنلا ئۆزى تەربىيىلەپ چىقماقچى بولغان تالانتلىقلار نىشانىغا يارىملىق، يېڭى دەۋر تەلىپىدە ئىجادىيەت لايىھىلىگۈچى ئوقۇتقۇچىلارنى تاللىغان. يەنە شۇنداق بىر سەزگۈرلۈك ئادەمنى چوڭقۇر قايىل قىلىدىكى، بۇ پائالىيەتلەر يېقىندىلا باش كۆتۈرۈپ دولقۇنغا ئايلانغان بولماستىن، نەچچە ئەۋلاد ئالىملارنىڭ ئۇلاپ ئىزدىنىشى ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن. ئۇ يەرلەردىكى بەزى ئالىملار بۇنداق بىر بەرپاچىلىق دولقۇنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى ۋە ئۇنىڭ ئەڭ ئىلغار مىللەتلەرنىڭ كەسپى بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ناھايىتى بۇرۇن سەزگەن. ئالايلۇق، «ئاسماندىكى چاقماق توكىنى تۇتۇپ چۇ-

ئىتلار بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنى دۆلەت قۇرۇلۇشىنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمىتى دەپ قارىسا، ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئامېرىكىنىڭ سابىق زۇڭتۇڭى كېلىنتون دۆلەت قۇرۇلۇشىدا «مائارىپتىنمۇ مۇھىم بولغان ھېچقانداق بىر ۋەزىپە يوق» دېدى.

بۇلار بىز ئىنسانىيەتنىڭ ھوقۇق جەمئىيىتىدىن بىلىم ئىجاد قىلىش جەمئىيىتىگە، تەبىقە جەمئىيىتىدىن كومپيۇتېرلىق تور جەمئىيىتىگە ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىمىزنىڭ تىپىك ئىپادىلىرى بولۇپ، بۇ دەۋردىكى بارلىق ئىجادىيەتلەر گەرچە بار بولغان ئالدىنقى قاتاردىكى ئۇچۇرلار ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلسىمۇ، لېكىن ئىجادىيەت ئۇچۇرغا، بىلىمگە تەڭ ئەمەس. بار بولغان ئۇچۇر ۋە بىلىملەر ئاللىقاچان بىلىۋېلىنغان نەرسىلەر بولۇپ، ئۇلار بىردەك ئىجادىيەتنىڭ قورالىدۇر. ئىجادىيەت بار بولغان ئۇچۇر ۋە بىلىملەرنى تەتبىقلاپ ئەجدادلار ۋە باشقىلار تېخىچە پىششىقلاپ چىقمىغان يېڭى ئۇچۇر، بىلىملەرنى پىششىقلاپ چىقىشتۇر. بىلىنگەن نەرسىلەر ئارقىلىق بىلىنمىگەن نەرسىلەرنى بايقاشتۇر. ئۇچۇر توپلاپ، بىلىم ئۆگىنىش ۋاسىتە، باشلىنىش بولۇپ، ئىجادىيەت بولسا مەقسەتتۇر. بىزنىڭ ئۇچۇر توپلاپ بىلىم ئۆگىنىشىمىز مىسلى كۆرۈلمىگەن يېڭى ئۇچۇر، يېڭى بىلىملەرنى ئىجاد قىلىش، ئۇلارنى مودېللاشتۇرۇش، ماددىيلاشتۇرۇش ئۈچۈن؛ يېڭى قۇۋۋەت — قابىلىيەتلەرنى ئىقتىساد ۋە تارىخنىڭ تېخىمۇ ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولىدىغان يېڭى مەھسۇلات، يېڭى شەيئىلەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈندۇر. شۇڭا، ھازىرقى كۈندە ئاشۇ ئەللەردە قوزغىلىۋاتقان ئۆگىنىش ئىنقىلابى ئاللىقانداق كونا بىلىملەر سىستېمىسىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەنە شۇنداق ئىجادچانلىقنىڭ قابىلىيەت، ئۇسۇل، تاكتىكا، ماھارەتلىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن بولۇپ، ئۇ ئۈزلۈكسىز تۈردە ھەربىر ئەستايىدىل ئۆگەنگۈچىنى

دەرىجىگە يەتكۈزدى.

ئۆزىمىزنى يەنە بىر ئويلاپ باقايلى، جۇڭگو تېخى يېرىم ئەسىر بۇرۇن، بىرىنچىدىن، كەمبەغەل، ئىككىنچىدىن، ئاق دۆلەت ئىدى. ئۇ چاغلاردا بىزدە فېئوداللىق تەبىقە ھۆكۈمرانلىقى ھۆكۈم سۈرەتتى. پۈتۈن دۆلەت مىقياسىدا تەپەككۇر غاپىللىقى، تەتقىق قىلىش ۋە چوڭقۇرلاپ چۈشىنىشكە ئىختىيارسىزلىق، قانائەتلىنىش ئومۇملاشقان بولۇپ، بۇلار ئەقىلنىڭ نامراتلىقىدىن كېلىپ چىققانىدى. «بۇنداق نامراتلىقنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئەخمەقلىق دەپ ئاتاش مۇمكىن»① ئىدى. يېڭىچە ئىدىيە ئازادلىقى باشلانغان 50 يىلدىن بۇيان، بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بارغان 20 يىلدىن بۇيان بىر مىليارد ئىككى يۈز مىليون جۇڭگولۇقنىڭ ھاياتىدا زور ئۆزگىرىش بولدى. بۇلار ئالدى بىلەن مانا ئاشۇنداق «ئەخمەقلىق» ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ ئادەمنىڭ ئىجادچانلىقىنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇش ۋە ئىجادچانلىقنى قوزغايدىغان ئەمەلىي ھەرىكەتلەرگە يۈرۈش قىلىش ئارقىسىدا قولغا كەلدى. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، ئادەملەرنىڭ مائارىپ تەربىيىسىدە ئىجاد قىلىشنى ئۆگىنىشى، بەرپاچىلىقنىڭ ئىجتىمائىي ئىسلاھات تەرىپىدە زامانىۋىلاشتۇرۇش دولقۇنى قوزغىشى ئارقىسىدا بارلىققا كەلدى. بىز ئىلغار دەپ قاراۋاتقان ياۋروپا ۋە شىمالىي ئامېرىكا ئەللىرى ھەمدە ئوكيانىيە ئەتراپىدا باش كۆتۈرۈۋاتقان باي ئەللەر ئىنچام قىلىپ ئېيتقاندا ئەنە شۇ ئادەمنى ئىجادچانلىققا ئۆگىتىدىغان مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق باش كۆتۈرگەن. ھازىر ئۇلار ئالىي مائارىپنى پۈتكۈل جەمئىيەت ئەزالىرىغىچە ئومۇملاشتۇرۇشنى نىشان قىلىپ ئىلگىرىلىمەكتە. ئۇ ئەللەرنىڭ داھىيلىرى مائارىپنى ئەۋزەل شارا-

① ماكسىم گوركىي: «ياشلار ھەققىدە» خەنزۇچە نەشرى، 50 ـ بەت.

يۇشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەتنى ئەۋزەل پۇرسەتلەر بىلەن ئەمىنلەش ھەرقانداق جەمئىيەت ئۈچۈن ئۇنىڭ ھايات ـ ماماتىغا تاقىشىدىغان بىر ئىش. بۇنى تونۇش تولىمۇ مۇھىم. . . ئەگەر جەمئىيەت مەشھۇر ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ ئۆز ئۇنۇمىنى جارى قىلدۇرۇشىغا يول بەرمىگەنىكەن، بۇ شۇ جەمئىيەتنىڭ ئۆز ئەزالىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتىنى يوقاتقانلىقىدۇر. بۇنداق جەمئىيەت ئاقىۋەت ئۆزىنى ئۆزى ئەيىبلەيدىغان بىر خىل جازاغا مۇپتىلا بولىدۇ. ئىشىنىمىزكى، ئىلىمىز ئۆتمۈشتىكى پىكىر نامراتلىقى ۋە پىكىر قاتماللىقىنى ئىنكار قىلىش بىلەن ئۆزىنى دۇنياغا يېڭىۋاشتىن تونۇتۇپ قويۇشقا تەييار تۇرغان بىر دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن بەرپاچىلىق يولىغا ماڭدى. بۇنىڭدا مەشھۇر ئالىملىرىنى تىرىك كۆمىدىغان ۋە كىتابنامىلەرنى كۆيدۈرىدىغان قەبىھلىك ئەمدى يۈز بەرمەيدۇ. بىز شۇ ئۇلۇغ دۆلەتنىڭ پۇقراسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن بەرپاچىلىقنىڭ بىر پۈتۈن روھىنى جەۋلان قىلدۇرۇش ھەققىمىز بار. ھازىرغىچە، ئانا تەبىئەت تۇمەنلىگەن ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقاندا، ئىنسانلار تارىخىمۇ تۈرلۈك مۆرەككەپچىلىكلەر بىلەن تولۇپ كەلدى. شۇ تۈپەيلى ھەقىقەتنى ئىزدەش يوللىرىدا شۇنچە كۆپ ئەگرى ـ توقايلىقلار گەۋدىلەندى. ئەمما، قورقماس ئىزدەنگۈچىلەر مۇدھىش توساقلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، جاپالىق ئەمگەكلىرى بىلەن ئۆزى ئىزدەنگەن ساھەلەردە تۆھپە قوشۇپ تارىخنى نۇرلاندۇردى. ئىنسانىيەتكە بەخت ـ سائادەت ياراتتى. ئۇلار ئۆزى تۇغۇلغان زېمىندىن دۇنيانىڭ ھەرقانداق يېرىگە نامى يېتىپ بارسا كىشىلەر سۆيىدىغان ئالىملار، ئىنقىلابچىلار، ئەدىبلەر، مۇتەپەككۇرلار، سەنئەتكارلاردۇر. لېكىن، ئۇلار «ئەۋلىيا» ياكى «پەيغەمبەر» ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ شۇنچە سۆيەتلىك ئوغۇل ـ قىزلىرىدىن بولۇپ كېتىشى ئۇلاردىكى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن كۆپ تەرەپلىمە ئىزدىنىپ يېڭى بايقاشلىرى

ئالىمغا، ئىختىراچىغا، مىللەتلەر ۋە دۆلەتلەرنى بولسا زامانىنىڭ
ئىجادىيەت باتۇرلىرى، بايلىق ھۆرلىرىگە ئايلاندۇرماقتا. بۇ
ئىنقىلاب ئۆزىنىڭ داۋاملىق ئىلگىرىلىشىدە يېڭى - يېڭى سانا-
ئەت تۈرلىرىنى تۇغماقتا. كىرىمنىيدىكى تەھلىلچى روبېرت كى-
لىنكىنىڭ قارىشىچە، پۇتۇنلەي يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن تېخنى-
كا تېلېۋىزور ئىشتىراكچىلىرىنى شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدىلا
كومپيۇتېر ئىشلىتىدىغان قىلىۋېتىدۇ. ھالبۇكى، بۇ ئىش گەر-
چە سەييارىمىزنىڭ يېرىمىدىكى تېلېۋىزورلارغا ئالاقىدار بولسى-
مۇ، مىلياردقا يېتىدىغان ئىشلەتكۈچى يېڭى تېلېۋىزور، كومپ-
يۇتېرلارغا كېرەكلىك بولغان يۇمشاق دېتاللارغا موھتاج بولى-
دۇ. بۇنىڭ بىلەن تامامەن يېڭى بولغان تەتقىقات ۋە يۇمشاق
دېتاللار سانائىتى مەيدانغا كېلىدۇ. بۇلاردىن كۆرگىلى بولىدۇ-
كى، بەرپاچىلىق دېگەن ئارقىدا قالغانلارنىڭ ئىلغار ئەللەرنىڭ
ھەربىر تېخنىكىسىنى ئايرىم - ئايرىم ئۆگىنىۋېلىشى ئەمەس،
ھەربىر خەلقنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەتنى ئاچى-
دىغان مىللىي قەھرىمانلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇپ زامانىۋى مىللەت
بولۇش قىزغىنلىقىدۇر. بۇ ئۇلۇغ سەنئەتكارلىقنى ئاڭلىق ھەرى-
كىتىگە ئايلاندۇرالىغان خەلقلەر گاتىستەك ھەپتىدە 400 مىل-
يون دوللار كىرىم قىلىدىغان بايلارنى، رادارغا كۆرۈنمەي ئۇ-
چىدىغان شەپەرەڭ ئۇچاقلارنى ياسايدىغان ئالىملارنى، خەلقنى
ئەڭ قايناق مۇھەببەت بىلەن ئۆزلىرىنى سۆيىدىغان، ئېتىراپ
قىلىدىغان، زامان تەلىپىدە ئىجاد قىلىدىغان تەرەپكە باشلايدىغان
يولباشچىلارنى تۇغالايدۇ. شۇڭا، بىز بەرپاچىلىقتەك بۇ ئۇلۇغ
ھەرىكەت نامىغا باشقا بىر تىلدىكى سۆز گۇرۇپپىسىنى قانداق
ۋە نېمە دەپ تەرجىمە قىلىش يولى بىلەن ئات قوبۇل قىلماس-
تىن، ئۇنىڭ يىلتىزلىق مەزمۇنى ۋە كېلەچەك ئىستىقبالى بى-
لەن بىرلەشتۈرۈپ قوبۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىمىز.

2. بەرپاچىلىقتا ئەنئەنە مەسىلىسى

بىز بەرپاچىلىق ئاتالغۇسىنى يۇقىرىدىكى دائىرە بىلەن تىلغا ئالغاندا، ئۇنىڭ ھەربىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن ياشاش شارائىتلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى نەزەرگە ئالىمىز. بىز بىلىمىزكى، بەرپاچىلىقنىڭ مەركىزىي مەزمۇنى بولغان ئىجادىيەت ئەڭ ئاۋۋال بىر ئادەم، بىر يۇرت، بىر مىللەت تەۋەلىكىدە بارلىققا كېلىپ، ئۆزىنىڭ يارالتقان قىممىتىگە قاراپ خەلقئاراغا يۈزلىنىدۇ. ھەربىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە ئاتالمىش «ئەنئەنە»، «ئۆرپ - ئادەت» نامى بىلەن خەلقنىڭ زامان تەلىپىدە كۆچىيىشىگە توسالغۇ بولىدىغان ناھايىتى كېرەكسىز شاكاللار بولىسمۇ، ئەمما ئۇ يەنە شۇ مىللەتنى تارىختا ساقلاپ كەلگەن ھاياتىي قۇدرەتكە ئىگە قىلغانلىقتىن، ئۇتايلىقچە شۇ مىللەتتىكى ئىجادكارلارنى تونجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدىغان پاسسىپ نەرسىلەرگە ئايلىنىپ كەتمەيدۇ. بىرەر مەزھەپكە كىرىۋالغان رادىكال ئۇنسۇرلار، دۇنيانىڭ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى ئۇلۇغ ھەقىقەتلىرىدىن خەۋەرسىز «قۇدۇقتىكى پاقىلار» ۋە مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى چۈشەنمەيدىغان، تارىخنى ئۇنتۇپ ھازىرقى كۈندىكى پاساتلار بىلەن بىر خەلققە ھۆكۈم چىقىرىدىغان يات - يالاڭ كىشىلەرنىڭ بۇرمىلاشلىرىدىن قەتئىينەزەر، ھەر دەۋردىكى مىللەتنى بىر پۈتۈنلۈكتە ئۆگىنىدىغان ۋە يىراقنى كۆرىدىغان ئالىملارنىڭ ئىجادىي روھ بېغىشلىشى بىلەن ئۇ ئەنئەنە ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۇ خەلقنى ئۆز غۇرۇرى بىلەن مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ

بىلەن ئىنسان بىلىمىدىكى كەملىكنى تولۇقلاش تەشنالىقى، ئا-لىيجاناب پەزىلەت، بۈيۈك غايە، چىدام ۋە تىرىشچانلىق، ۋاقىت -پۇرسەتلەرگە پەرۋانىلىق، ئۆگىنىش بىلەن بىرلەشكەن ئىلمىي ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىغا باغلانغان. بىز بەرپاچىلىق كوچىسىدا ئاۋۋال باشقىلارنىڭ بۈيۈك ئىجادكارلىقى بىلەن ئەقلىمىزنى نۇر-لاندۇرالايلى، ئاندىن ئۆز تەپەككۇرىمىز بىلەن ئۇمۇر بويى ئاشۇ تالانتلاردەك ماڭالايلى، شۇنداقتا ھازىرغىچە بىزنىڭ بېشىمىزنى قايدۇرۇپ، كۆڭلىمىزنى بىئارام قىلىۋاتقان نامراتلىق، نادانلىق جەزمەن بىزنىڭ يېڭىچە تەپەككۇرىمىزدىن قورقىدۇ. ئەمما، ئۇلۇغ ئالىم ئېينىشتېيىن كۆرسەتكەن ئادەملەردەك بولۇپ قې-لىشتىن ھەزەر ئەيلەيلى، ئۇنداقتا بىز ئىجادىيەت دەۋرىنىڭ داشقاللىرى بولۇپ قالىمىز:

«بەزىلەر گېزىتلا ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كەتسە بەزى يازغۇچىلارنىڭ بەزى ئەسەرلىرىنى ئوقۇيدۇ. مېنىڭچە، بۇنداق ئادەملەر ئۆتۈپ كەتكەن يىقىنچى كۆزلۈك، ئەمما يەنە ئەينەك تاقاشنى بىلمەيدىغان ئادەملەردۇر. ئۇلار تامامەن شۇ دەۋرنىڭ ئادەتلىرى ۋە بىرتەرەپلىمە قاراشلىرىغا بوي ئېگىپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئاشۇلاردىن باشقىنى ئوقۇمىغان ۋە ئاڭلىمىغان. ناۋادا بىر ئادەم يالغۇز ئۆزىلا ئويلىنىپ باشقىلارنىڭ ئىدىيە ۋە تەجرىبىلىرىنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشىغا ئېرىشەلمىسە، ئەڭ ياخشى ئەھۋالدىمۇ ئۇنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ ھېچقانداق قىممىتى بولماي-دۇ. ئۇ ئادەم جەزمەن تېتىقسىز بىر نېمە بولۇپ قالىدۇ»[1].

---

① ئېينىشتېيىن: «قەدىمكى ئەدەبىيات توغرىسىدا» («ئېينىشتېيىن ئەسەرلىرى») خەنزۇچە نەشرى، 3 - توم 303 - بەت.

ھازىرقى ئىدىيىسىگە مۇۋاپىق ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى مۇتەپەككۇرانىلىقنى رەتلەپ بارىدۇ. ھەربىر ئىجادىيەتچىنىڭ بۇنداق پائالىيىتى ئەمەلىيەتتە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىپ يەتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت كۆچ ئۇلاپ يۈگۈرۈش بولۇپ، كۆپ مەنبەلىك ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتتىن كۆچ ئۇلاپ يۈگۈرۈشكە ئەلا دەرىجىدە خىزمەت قىلالايدىغان، ئەڭ يېقىن كېلىدىغان نۇقتىلارنى تاللىۋالىدۇ. ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن زامانىۋى مەدەنىيەت ئوتتۇرىسىدىكى تارىخىي ئۇچرىشىش نۇقتىسىنى مۇنداق ئىزدەش ۋە تاللاش ئەۋلادلارنىڭ يېڭىۋاشتىن ئۇنى ھەزىم قىلىشىغا يەتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈندۇر. دېمەك، بەرپاچىلىق ھازىرقى دۇنيانىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق مەدەنىيلىك نەتىجىلىرىدىن، تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىدىن مەدەت ئالىدىغان ئاخىرقى نۇقتىلارنى تاللاپلا قالماستىن، ئۆزىنىڭ مىللىي بەرپاچىلىقىنى باشقا ھېچقانداق مىللەتتە يوق خاسلىق — ئىجادىيەتنىڭ بولاق سۈيى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

بەرپاچىلىقنىڭ بۇ تەلىپى ياۋروپا ۋە باشقا قىتئەلەردىكى بەزى ئەللەرنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانىدىكى مىللىي مەدەنىيەت بىلەن چەتنىڭ مەدەنىيىتى، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلارنى بىرتەرەپ قىلىشتا يا ئۇياققا، يا بۇياققا ئېغىپ كېتىدىغان خاھىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ناھايىتى ئۇزاق ئىزدەنگەندىن كېيىن، چەتنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش بىلەن ئۆزىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇشتەك بەرپاچىلىق يولىنى ئاچقان. يەنى ھەر مىللەت، ھەر دۆلەت باشقا دۆلەت، مىللەتتە يوق ئىشلارنى، ئۇسۇللارنى، ئىجادىيەت ئىختىرالارنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ھازىرقى كۈندىمۇ ھەرقايسى ئەللەردە يەر شارىلى-

تىك تۇرۇشقا ئىلھاملاندۇرىدىغان خىمىرتۇرۇچ قىلىپ قويىدۇ. ئەگەر بىر مىللەت ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ بىر مەھەل ئارقىدا قالغانلىقى بىلەن ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى پەس كۆرسە، ئەنئەنىسىنى تىللىسا، ئەجدادلىرىدىن قېيىدىسا، تازا بىر قارغىشتەگكۈر بولىدۇ -دە، ھەقىقىي تۇردە ئالغا باسالمايدۇ. ئۇ مىللىي غۇرۇرىنى، ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويغاندا بولسا، ھېچقانداق ئىستىقبالغا ئىگە بولالمايدۇ.

بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئاللىقاچان ئۆلۈپ تۈگىشىپ كەتكەن نەرسە بولماستىن، پۈتكۈل مىللەتنىڭ روھىي دۇنياسىنى جۇلغىغان، ئۇنىڭ مىجەز - خاراكتېرىگە سىڭىشىپ كەتكەن ھالدا ئۆتمۈشكىلا مەنسۇپ بولمايدۇ، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە توختىماستىن ھەدەپ تۇرىدىغان (رېئاللىقتىكى ئادەملەرنىڭ قاتنىششى بىلەن) ھازىرقى مەدەنىيەت ھاياتى بولۇپ ياشاپ كېلەچەككىمۇ يۈزلىنىپ بارىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ خاسلىقى ئەركىن ۋە ئاڭلىق ھالدا تارىخنى بەرپا قىلىش پائالىيىتىدە ئىزچىل ئىپادىلىنىدۇ؛ ئادەم پەقەت ئۆزى قاتنىشىۋاتقان جامائەت ئىجادىيىتىنىڭ ھەمكارلىق كۈچى تەركىبىدە ياشايدۇ ۋە تەرەككۇر قىلىدۇكى، بۇلاردىن ئايرىلىپ يېگانە تۇرالمايدۇ، يەنى پەقەت مەلۇم مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئىچىدە تۇرۇپ ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ كېيىنكىلەرگە يول ئاچىدۇ. ھەرقانداق دەۋردە ئەجدادلار ھەل قىلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەن تارىخىي ۋەزىپىلەرنى مۇقەررەر يوسۇندا ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ ماڭىدۇ. بۇ ۋەزىپىلەرنى ئەۋلادلار تىرىشىپ ئورۇنداشقا توغرا كېلىدۇ. ھەرقانداق بىر سەنئەتكارغا زەن قويىدىغان بولساق، ئۇ ئەمەلىيەتتە ئۆزى مۇۋاپىق كۆرگەن بىر خىل شەكىل بىلەن ئەنئەنىسىنى ئەسلەپ، ئۆتۈپ كەتكەن روھىناتلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئەجدادلار قالدۇرۇپ كەتكەن ئاشۇ ۋەزىپىلەرنى چۆرىدىگەن ھالدا

رىدا ساقلىنىپ، ھازىرقى كۈندە ئۇ خەلقنىڭ ھاياتىغا رېئال
روھ، كۈچ بېغىشلاپ كېلىۋاتقان ئىجادىيەتلەرنى يوققا چىقىرى-
دىغان، مېنىڭ قىلىۋالىدىغان كۆرەڭ نوچىلار بەرپاچىلىقنىڭ
بۇ بىلىم ساھەسىدە تولىمۇ بىچارە ساۋاتسىزلاردۇر.

بۇنداق بولمىغاندا، دۇنيا خەلقى ئۆزلىرىنى «مائارىپچى»
ئاتىغان يەھۇدىيلار ياكى «دۇنياغا ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى تەق-
دىم قىلغان ئىجادىيەتچى» ئاتىغان ئامېرىكىلىقلاردەك بىرنەچچە
دۆلەت ياكى مىللەتنى بەرپاچىلىققا قويۇپ بېرىپ، ئۆزلىرى
ئۇلاردىن ئەندىزە ئېلىش بىلەن ياكى ئۇلارنىڭ ئىلغار پەن-
تېخنىكىسىنى كۆچۈرۈش بىلەن ئۆتكەن بولاتتى. بىز بەرپاچى-
لىق دېگەن نامنى قوللانغاندا، ئۇنىڭ دۇنيانىڭ ئورتاق يۈزلىنى-
شىگە دىققەت قىلىش بىلەن بىرگە، ھەربىر مىللەت ئۆزىنى دەۋر
تەلىپىدە ئۈستۈن ئورۇنغا ئىگە قىلىدىغان ئانا مەدەنىيەتلىرىنىڭ
يىلتىزىغا يېقىنلىشىدىغان پائالىيەتلىكىنى، ئاللىقاچان ئىجاد
بولۇپ بولغان ئۇلۇغ نەرسىلەرنى تېزلىكتە ئۆزلەشتۈرۈش بىلەن
بىر چاغدا، ئۆزلىرىمۇ ھېچكىمنى دورىماي تۇرۇپ باشقا مىللەت-
لەرگە زادىلا ئوخشىمايدىغان رېكورتلارنى بۇزۇش ئىكەنلىكىنى
كۆزدە تۇتتۇق. مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا قارىمۇ قارشى ئاشۇ
ئىككى تەرەپ زۆرۈر چاغدا قوشۇلۇپ، زۆرۈر چاغدا ئۆز خاسلى-
قىنى ئىپادىلەپ تۇيدۇرماي باشقىلارنىڭ ئالدىغا كىرىۋالىدىغان
رېكورتلارنى بۇزىدۇ. بۇنداق ئىكەن، بىز بەرپاچىلىق جەريانىدا،
بىر پۈتۈن ئىجادىيەتنى بارلىققا كەلتۈرىمىز دەپ، بىلەر -بىل-
مەس نېگىزىدىن بىزگە پايدىسىز ئۆزگە نەرسىلەرگە قوشۇلۇپ
كەتمەستىن، ھاياتىي كۈچكە ئىگە مەدەنىيەت ئەنئەنىمىزدىن مۇ-
قىم، ئەمما قاتماللىشىپ كەتمەيدىغان، جەمئىيەتتە ئومۇمىي
ئېتىقاد ۋە قىممەت شەكىللەندۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە
زامانىۋى نوپۇزلىرىمىزنى تۇرغۇزۇشىمىز كېرەك. بۇنداق نو-

شىش ئىككى بىلەن يىلتىزىنى تېپىش ئىككى تەڭ باش كۆتۈرۈپ
تۇرماقتا. بۇنداق بولۇشى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئەڭ ئاۋۋال بىر
دۇنياۋى پىكىر ئېقىمى بولغانلىقتىن، ھازىرقى زامان مەدەنىيە-
تى نېگىزىدىن خەلقئارالىق بولىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەربىر
مىللەت مۇستەقىل تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ
ئانا يىلتىزىنى تېپىپ تۇرۇپ ئىلگىرىلىمىسە، ھېچنېمىدە باش-
قىلارغا ئۈلگە كۆرسىتەلمەيدۇ. مانا بۇ زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ
يەر شارى خاراكتېرلىك بەرپاچىلىق بولۇش بىلەن بىللە يەنە
ھەربىر دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ مىللىي مەنپەئەتلىرىنى ئۆز ئى-
چىگە ئالغان بەرپاچىلىق ئىكەنلىكىدۇر. بولۇپمۇ بەرپاچىلىق
دېگەن ھەربىر جاينىڭ، خەلقنىڭ، دۆلەتنىڭ ئېھتىياجلىرىنى
قاندۇرۇش ئۈچۈن ئەمەلىيەت ئاساسىدا كۆتۈرۈلىدىغان دولقۇن
بولۇپ، ھەرگىز باشقىلارنىڭ كارامەتلىرىگە قاراپ سەيياھلىق
قىلىش ئەمەسلىكىدىندۇر. دېمىسىمۇ ھەرقانداق بىر خەلقنىڭ
بۇ دۇنيادا پۇت دەسسەپ تۇرۇشىدا باشقا خەلقلەردىن ئەۋزەل بىر
يېرى بولىدۇ. بەرپاچىلىق ئەنە شۇ ئەۋزەللىكنى، باشقىلارغا
سىر بولۇپ تۇيۇلىدىغان بىلىم ساھەللىرىنى ئېچىشنى ئاساس
قىلغاندىلا، ئاندىن ئۇ خەلقنىڭ ھازىرقى كۈندىكى جېنىغا ئەسقا-
تىدىغان ھەرىكەتكە ئايلىنىدۇ. شۇنداقلا ئىجادىيەت ئەزەلدىن
ھەربىر جاينىڭ تۇپراق، ھاۋا، ئۆسۈملۈك، مەدەن، جان —
جانىۋار، ھايۋانات شارائىتلىرىدىن باشقا، ھەربىر ئىجادكار كې-
لىپ چىققان مىللەتنىڭ ئومۇمىي روھىي دۇنياسى بىلەن باغلى-
غانلىقتىن، ئۇنىڭ ئىجادىيىتى باشقا بىر خەلق ياكى ئىجادكار
مۇھىتىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ نۇقتىدا بىر ئىجادكارنىڭ
ئورنىنى يەنە بىرى زادىلا ئالالمايدۇ. ھەممىنى ئۆزى بىلىدىغان،
ھەممىنى ئۆگىتىپ قويماقچى بولغان، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىجا-
دىيەت قۇدرىتىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان ھەتتا ئۇلارنىڭ يادنامىلى-

سوپىتى بىلەن ئىجادىيەت، ئىختىرالارنىڭ يەككە تەبىرىدىن پەرقلىنىدۇ. شۇڭا، بەرپاچىلىقنىڭ تەبىرىگە ھۆكۈم قىلىشتا ئۇلار ئۇتتۇرىسىدىكى پەرقنى بىلىش كۆپايە.

— پەن ئۈستىدىكى كەشپىيات — دەيدۇ، دوكتۇر، پروفېسسور دىلى يىپەن ئۆزىنىڭ «پاراسەتلىشىدىغان ئەسىر» دېگەن ئەسىرىدە، — تېخنىكا ئۈستىدىكى ئىختىرالارنىڭ ھەممىسى ئىنسانلار بەرپاچىلىق پائالىيىتى جەريانىدىكى مۇھىم مەزمۇنلار بولسىمۇ، ئەمما، ئۇلار ئۇنىڭ ناھايىتى كىچىك بىر قىسمىدۇر. بەرپاچىلىق ئۇقۇمى ئىختىراغا قارىغاندا نۇرغۇن دەرىجىدە چوڭ بولىدۇ. ئۇ ئىختىرا بىلەن ئوخشاش بولماسلىقىغا ھەقلىق. مەسىلەن، بەرپاچىلىقتا باشتىن ـ ئاخىر ئىلگىرى كىشىلەر بىلىپ يەتمىگەن تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارنى مەيدانغا چىقىرىش ۋەزىپە بولۇپ تۇرۇشى ناتايىن. بەزى تېخنىكىلار بۇرۇن مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، بەرپا قىلىشقا ماھىر كارخانىچىلار ئەسلىدىكى تېخنىكا ئاساسىدا ئۇنى ياخشىلايدۇ، بازارنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرىدۇ. ئۇ ئارقىلىق بازارغا لايىق يېڭى مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ.

راست، بەرپاچىلىق توغرىسىدىكى مۇنداق بىر ئوي مېڭىمىزدە بارلىققا كېلىپ مەھسۇلات بولۇپ شەكىللەنگىچە، بازارغا كىرگۈچە نەچچە قاتلام ئىجادىي باسقۇچلارنى بېسىپ ئۆتىدۇ. ئالدى بىلەن بازارنىڭ ئېھتىياجى ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرىمىز، تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولغان مەھسۇلاتنى پىلانلايمىز. ئاندىن تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولغان تېخنىكا ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىمىز. ئاندىن شۇ مەھسۇلاتنىڭ مودېلىنى تۇرغۇزۇپ، بۇ ھەقتە مەبلەغ سالغۇچى بىلەن خېرىدارلارنىڭ پىكرىنى ئالىمىز، مۇشۇ بىر يۈرۈش خىزمەتلەر ئىشلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئەمەلىيەتتە ئۇنۇم قازىنىشقا كۆزىمىز يەتسە، ئۇ ھەقتە ئېلان بېرىپ بازارغا

پۈزلار ھاياتىمىزدا خاسلىقىمىزنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئاتا مىراس تەكتى ئىجادىي قابىلىيەت رولىنى ئېلىشى، ئەنئەنىمىزنى ئىجادىي ھالدا زامانىۋى مەدەنىيەتكە ئۆزگەرتىدىغان «يىلتىز» بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا بىز بەرپاچىلىقنىڭ تەتقىقات ساھەلىرىدە مەدەنىيەت يىلتىزى توغرىسىدا تەنتەكلىك قىلىشتىن ساقلىنىپ، ھۆرمەت بىلەن ئېسىل مۇنبەرلەردە ئولتۇرۇپ ئېكرانىدا سۆزلەيدىغان ئادەملەردەك مەدەنىيەت يىلتىزىمىز نېمە؟ ئۇ نەدە؟ ئۇنى قانداق ئىزدەپ تاپىمىز؟ بىزنىڭ ئانا مەدەنىيىتىمىزدە ئىجادىي قۇدرەتكە ئىگە ساپا ـ سۈپەتلىرىمىز قايسىلار؟ ئۇلارنى قانداقسىگە زامان تەلىپىدە يېڭىۋاشتىن رويئاپقا چىقىرىپ ئۆزىمىزنىڭ دۇنيا مەدەنىيىتىگە تۆھپە قوشالايدىغان مەدەنىي يىلتىزلىق خەلق ئىكەنلىكىمىزنى ئىسپاتلايمىز؟ دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ، زامانىۋى مىللەتلەرنىڭ ئىزدىنىش، ئىجاد قىلىش، رېكورت بۇزۇش ۋە بۇنداق روھقا پۈتكۈل خەلق بويىچە سەپ ـ سەپ تۇرۇپ مەدەت بېرىدىغان، ئىچكى ئۇپراشتىن خالىي بۈيۈك بىرلىك ئوبرازىنى تۇرغۇزۇشقا قاراپ قەدەم باسالايمىز.

3. بەرپاچىلىق ئىختىرانىڭ سىستېما قۇرۇلۇشى

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، بەرپاچىلىق بىلىم ئىگىلىكىنىڭ پۈتكۈل جەريانىغا قارىتا داۋاملىق ئۆستۇرۇش تەدبىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان سىستېما قۇرۇلۇشى بولۇپ، ئۇنىڭ كونكرېت تەدبىرى ئىجادىيەتنىڭ تەبىرىگە ئاساسەن ئوخشايدۇ، ئەمما، ئۇ بىلىم ئىگىلىكىنى ئۆستۇرىدىغان سىستېما قۇرۇلۇشى بولۇش

كى ئۇ تۇرمۇشقا قۇلايلىق ئېلىپ كېلىشتىن باشقا يەنە بىر قىسىم ئادەملەرگە ئىش ئورنى ھازىرلاپ تۇرىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش تەرتىپىدىكى بەرپاچىلىق ئۇنچىۋالا قارشى ئېلىنمىسىمۇ (چۈنكى ئىشلەپچىقىرىش ھالقىلىرىنى قىسقارتىۋېتىدۇ. مەھسۇلاتلارنى تېخىمۇ ئەرزان، تېخىمۇ ئىشەنچلىك ئۇسۇللار بىلەن ئىشلەپچىقىرىپ بۇ جەرياندا نۇرغۇن ئادەم ئىش ئورنىدىن قىسقارتىلىپ كېتىدۇ)، لېكىن مەھسۇلاتلارنىڭ تەننەرخىنى تۆۋەنلىتىپ، پايدىنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ مائاش، ئىش ھەققىنى ئۆستۈرۈشكە پۇرسەت بېرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يەنە جەمئىيەتتە باشقا تەرەپلەردىن كىشىلەرگە يېڭىچە كەسىپ ئېچىش يولىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بەرپاچىلىق گەرچە بەزى جەھەتلەردە قالاق ئۇسۇل ۋە تۈزۈملەرنى تارمار قىلغان بىلەن ياشاشنىڭ ئاساسي ئېقىمىدا جۇشقۇنلۇق ھاسىل قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ توختىماستىن ئىلگىرىلىشىنى تېزلىتىپ تۇرىدۇ.

ئالىملارنىڭ بەرپاچىلىقنىڭ پۈتۈن جەريانىنى تەسۋىرلەپ بېرىشىچە، بەرپاچىلىق ئومۇمەن بىر جەريان بولۇپ، تېخنىكا ئالماشتۇرۇش بولۇشىمۇ، مۇلازىمەتنى ياخشىلاش، ئىشلەپچىقىرىش تەرتىپىنى ياخشىلاش بولۇشىمۇ، شۇنداقلا يېڭى تېخنىكا ئىختىرا قىلىش، يېڭى كەشپىيات يارىتىش بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بەرپاچىلىق ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ: بىر تۈرى، تەدرىجىي ئىلگىرىلەپ بارىدۇ، يەنى ئەسلىدە بار بولغان تېخنىكىنى ئۆزگەرتىش تىپىدا بولىدۇ. ياپونىيىلىكلەرنىڭ ئامېرىكىلىقلار ئىختىرا قىلغان تېخنىكىنى ئۆزگەرتىپ ئىشلىتىپ، يېڭى بازارلارنى ئىگىلىۋېلىشى ئاشۇ تۈرگە كىرىدۇ. ئۇلار ئامېرىكا ئىختىرا قىلغان تېخنىكىلارنى ئەپلەپ قولغا چۈشۈرۈپ ئىشلەتكەندە يەنە ئۇنىڭغا دائىملىق ئۆزگەرتىش ئېلىپ

يۈزلىنىمىز. مەھسۇلات بازارغا كىرگەندە ئۇنى قوغداش، ئۇنى مۇكەممەللەشتۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەپ، ئۇنىڭ بازاردا ياشاش ئۆمرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن دائىمىي خىزمەتلەرنى ئىشلەيمىز.
بۇ جەريانلارنى قانداقمۇ بىر تۈرلۈك ئىختىرا ياكى يېڭىلاش بىلەن ئورۇنلاشتۇرغىلى بولسۇن دەيسىلەر؟
دېمەك، بەرپاچىلىق ناھايىتى زور بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ نۇرغۇن ئىدىيىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ پۈتكۈل بىلىم ئىگىلىكىنى يۈكسەلدۈرۈش داۋامىدا ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى بولۇپ، مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىنى ئۈستۈرۈشمۇ مۇمكىن، تېخىمۇ ئەرزان خام ئەشيالاردىن پايدىلىنىپ مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىش بولۇشمۇ مۇمكىن، ياكى تاۋارلارنى سېتىش ئۇسۇلىنى ياخشىلاپ سېتىش ۋە سېتىشتىن كېيىنكى مۇلازىمەت سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش بولۇشمۇ مۇمكىن ۋە باشقىلار. بىزنىڭ بۇ يەردە بەرپاچىلىقنى مەھسۇلات ئارقىلىق چۈشەندۈرۈشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، بەرپاچىلىقنى بۇ ئارقىلىق ئەڭ ئاسان چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. «مىكرو كومپيۇتېر» ، سىن ئالغۇ ۋە ئۇلارغا ئوخشايدىغان مەھسۇلاتلارنى ئالىدىغان بولساق، ئۇلار بازاردا توختىماستىن سېتىلىش بىلەن بىر چاغدا يەنە توختىماستىن يېڭىلىنىپ ماڭدى. مانا مۇشۇ جەريان بەرپاچىلىق جەريانىدۇر. مەھسۇلاتلارنى بەرپا قىلىش بىر تەرەپتىن، تەمىنلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ يېڭى ئېھتىياجلارنى دۇنياغا كەلتۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، تېخىمۇ ئەقىللىق ئادەملەرگە يېڭىدىن ئىشقا ئورۇنلىنىش پۇرسىتى بەردى. گەرچە ئۇ كونا مەھسۇلاتلارنى ۋەيران قىلىش خاراكتېرىنى ئالسىمۇ، ئادەملەرنى بىلىم ئېلىشقا، ئىجادىي ئويلاشقا قىستاپ مېڭىپ پۈتكۈل ئاھالىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشكە سورۇن ھازىرلىدى. ئادەتتە جامائەت يېڭى مەھسۇلاتلاردىن زېرىكمەي قالمايدۇ، چۈنـ

تەبىئىيكى، بۇ تەلەپنى ئورۇنداش بىزنىڭ تېخىمۇ كەڭ دائىرىلەر، ساھەلەر بويىچە پاراسەت قوغلىشىشىمىزغا باغلىق. ئەمما، پاراسەتنىڭ شۇنداق چاقچاقلىرى باركى، بىزنىڭ پارا-سەت بايلىقىمىز تۆۋەن دەرىجىدە تۇرغاندا بىزنى بىلەرمەن قىلىپ قويىدۇ، پاراسەت بايلىقىمىز كۆتۈرۈلگەندە بىزگە بىلمىگەن نەر-سىلەرنىڭ كۆپلۈكىنى ئېيتىدۇ. بۇ پەرقلەرنى بىلمىسەك قانا-ئەتلىنىپ قالىمىز. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئالەم بەك چوڭ، چوڭلۇقىدىن ئۇنىڭ چېكىنى تاپقىلى بولمايدۇ. ئالەم ۋە ئادەمنىڭ قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى ھەقىقەتلەر چوڭقۇر، چوڭقۇرلۇقتىن ئۇنىڭ تېگىگە يەتكىلى بولمايدۇ. بىز پاراسەت ئەنە شۇنداق چاقچاقلارنى قىلغاندا، ئۆزىمىزنىڭ ھەر ئىككى چەكسىزلىكتە قانچىلىك بىلگەنلىكىمىز ۋە نېمىلەرنى جەمئىيە-تىمىزگە تەقدىم قىلالايدىغانلىقىمىزنى ئەينەن ئويلاپ كۆرسەك كۇپايە. ئەگەر كىمىكى، بۇنداق چەكسىزلىكلەردە ئىزدىنىپ، چوڭقۇرلاپ ئېگىز پەشتاقلارغا چىقىش بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىدى-كى پاراسەتنىڭ ئادەم بىلەن ئالەم ھەقىقەتلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇق-لىرىنى بىلىشتە، ئەكس ئەتتۈرۈشتە، ھەرىكەتتە كۆرسىتىشتە شۇنچە تېيىزلىقىنى بىلسە، ئۇ كىشىگە يەنە بىر نۇسرەت قونى-دۇ. بۇ پاراسەتنىڭ ئومۇمىيلىقىغا قانائەت قىلماي بۈيۈك تەرەپ-لىرىگە ئىنتىلىشتۇر. بۇ چاغدا، پاراسەتنىڭ بۈيۈكلۈكى كەڭ تەرەپلەردىن بىر ئادەمگە شۇنداق مەركەزلىشىدۇكى، ئۇ كىشى-لىك ھاياتنىڭ ھەقىقەتلىرىنى تولۇق بىلىش تەشنالىقى، ھەرى-كىتى، ئىپادىلەش ئىرادىسى، باتۇرلۇقى بولۇپ قالىدۇ. ئۆز ھاياتى، ئۆز ھاياتىنى ياراتقان ئالەم ھەققىدىمۇ سوئال نەزەرى بىلەن ئىزدىنىشكە باشلايدۇ: ئادەم دېگەن نېمە؟ كىشىلىك ھايات-چۇ؟ ئادەم قانداق پەيدا بولغان؟ ئۇ ئالەمگە تۆرىلىشتىن بۇرۇن نېمە ئىدى؟ ئادەم ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن نېمە بولىدۇ؟

بېرىپ، ئەسلىدە ئىجاد قىلغان ئادەملەر ئويلىمىغان دەرىجىدە يېڭىلىقلارنى قوشۇپ، ئۇنى تامامەن ياپونىيىلىكلەرنىڭ مىللىي ئىجادىيەت دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە تامامەن يېڭى بىر شەيئىنى بارلىققا كەلتۈرۈش سەۋىيىسىگە يېتىپ بارغان. بەرپاچىلىقنىڭ يەنە بىر تۈرى، ئاساسلىقى تەپەككۇردىكى ئۆزگىرىشتە بولۇپ، بۆسۈش خاراكتېرىدىكى تېخنىكىنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. ئامېرىكا مانا مۇشۇنداق تېخنىكا بەرپاچىلىقىدا ئىزچىل ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، دائىم تېخنىكا ئىختىرا قىلىپ رىقابەتتە ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتتۈۋالغان. رىقابەت ئىنتايىن كەسكىنلىشىپ كەتكەن خەلقئارا بازاردا بەرپاچىلىقنىڭ بىرىنچى تۈرى بىلەن ئاساسى ئاجىز چاغدا ئەپلەپ پايدا ئالغىلى بولسىمۇ، ئۇزاققا داۋام قىلماق تەس. شۇڭا، رەقىبلەرنى يېڭىپ چىقىش ئۈچۈن، باشقىلارنىڭ تەپەككۇرىغا ئەگەشمەي باشقىچە تەپەككۇر يوللىرى بىلەن چارە ئىزدەپ، باشقىلارغا تامامەن ئوخشىمايدىغان تېخنىكا ئىختىرا قىلىپ، يېڭى بىر خىل مەھسۇلات ئارقىلىق ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتى ئالدىغا كىرىۋېلىش كېرەك بولىدۇ. بىزنىڭ ئىجادىيەت دەۋرىگە كىردۇق دېگىنىمىز مانا مۇشۇنداق بىر بەرپاچىلىق مۇسابىقە دەۋرىگە كىردۇق دېگىنىمىز بولۇپ، بۇ دەۋر ھەربىر ئەل ۋە خەلقتىن بەرپاچىلىق جەريانىدىكى قاتلاملىق ئىجادىيەتلەر بىلەن ئۆزلىرىنى دەۋر خاراكتېرى بويىچە ئۆستۈرۈشنى، تۈركۈم - تۈركۈملەپ ئىجادكارلىرىنى، ئالىملىرىنى يېتىشتۈرۈپ، ئىجادىيەت ۋە ئىختىرا نەتىجىلىرىنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇپ، مىللەتنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى جارستاندا كۆرسىتىدىغان كارخانىچىلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئۇلار ئارقىلىق پۈتۈن خەلقنىڭ ساپاسىنى ئىجادچانلىققا ئۆستۈرۈپ، سەييارىمىزنى قاپلىغان ئۆگىنىش ئىنقىلابى — بەرپاچىلىق دولقۇنىدا ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى ئىسپاتلاشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئىختىراچىلار ئىنسانىيەتنىڭ ئۇلۇغ سانائەت مەدەنىيىتىنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچتى. ئىنسانلار جەمئىيىتى ئىگە بولغان تۈرلۈك نازۇ نېمەتلەر، ھۇزۇر ۋە بايلىق بىردەك شۇلارغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك. ئۇلارنىڭ تالانتى ۋە جاپالىق ئەمگىكى ئارقىسىدا كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ تۈرلۈك تەرەپلىرى تېخىمۇ ھۇزۇرلۇق ۋە يۈرەككە راھەت بېغىشلايدىغان بولۇپ كەتتى. بىز يەۋاتقان نازۇ - نېمەتلەر، كىيىۋاتقان كىيىم - كېچەكلەر، ئۆيلىرىمىزدىكى جابدۇقلار، كۈن نۇرىنى خانىمىزغا چېچىۋاتقان ھەممە سوغۇقنى توسۇپ بىزنى ئىسسىق ساقلاۋاتقان ئەينەكلەر، يول - كوچىلىرىمىزنى يورۇتۇپ تۇرغان، قۇرۇقلۇق ۋە ھاۋا يوللىرىدىكى قاتناش قوراللىرىغا قۇۋۋەت بېرىۋاتقان يانار گازلار، تۈرلۈك تۇرمۇش بۇيۇملىرى بىلەن مەئىشەت بۇيۇملىرىنى ياسايدىغان قورال - سايمانلارنىڭ ھەممىسى نۇرغۇن ئادەملەر ۋە نۇرغۇن مېڭىلەرنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ۋە ئىجادچانلىقى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن. ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئىنسانلار مانا مۇشۇنداق ئىختىرا - ئىجادىيەت مېۋىلىرىنىڭ بەھرىمەنچىسىدۇر. ئۈزلۈكسىز كېڭىيىپ بارىدىغان شەخسىي تۇرمۇش ۋە جامائەت كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدە كىشىلەر ھەر كۈنى دېگۈدەك مانا مۇشۇ ئىختىرا، ئىجادىيەتلەرنىڭ مېۋىلىرىدىن نەپ ئېلىپ تۇرىدۇ[1].

— سمىيىل سمىلىز

① «ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ قۇتقۇز» 1999 - يىل خەنزۇچە نەشرى، 31 - بەت.

ئادەم بىلەن ئالەمنىڭ مۇناسىۋىتى نېمە؟ ئالەم دېگەن نېمە؟ ئالەمنىڭ تەقى ـ تۇرقى قانداق؟ ئادەم ئالەمدە قانداق ياشىشى كېرەك؟ ئادەمنىڭ بۇ دۇنيادىكى قىممىتى نېمە؟ ئۇ ئۆزىنىڭ هاياتلىق قىممىتىنى قانداق يارىتىدۇ؟ مەن نېمە؟ نېمىگە ياشاي-مەن؟ تۇرمۇشۇمدىكى قايغۇ ـ ئەلەملەرنى قانداق يوقىتىمەن؟ قانداق قىلسام تەبەسسۇم بىلەن ياشاپ دۇنيا بىلەن چىرايلىق خوشلىشالايمەن؟ . . . ئۇنىڭ پاراسەت ھەرىكىتىدە سوئال ۋە سوئال ئارقىلىق ھەقىقەت ئىزدەش، ئۆز تۇرمۇشىنىڭ، جەمئىـ-يىتىنىڭ، ۋەتىنىنىڭ بىناكارلىقى ئۈچۈن پەرۋانە بولۇش ئا-خىرلاشمايدۇ. ھەقىقىي ھايات ئەنە شۇنداق پاراسەت ئىگىسىنىڭ دەۋر تەلىپىگە يارىشا ئۆزىنى بىلىش، ئېتىراپ قىلىش، ھۆرمەت-لەش ۋە ھاياتلىق قىممىتىنى يارىتىش يولىدىكى ئىجادىيىتى-دۇر.

ئىجادچانلىقنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشىدىكى ئاچقۇچ — ئاساسلىقى ئىجادىي مۇھىت ھاسىل قىلىش بولۇپ، ئىجادىي مۇھىت ئادەمنىڭ ئۆزى ۋە تاشقى ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆزى دېگەندە، ئۇنىڭدىكى ئىجادىي خاسلىق ئامىللىرىنىڭ يېتىلىشى - پسىخىكىنىڭ ساغلاملىقى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ، ئەمما، ئىجادىي خاسلىق ۋە پسىخىك ساغلاملىقى يېتىلگەن ئادەم ناھايىتى ئەقىللىق بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇنى تەبىئەت بىلەن جەمئىيەت تۇغقانلىقى سەۋەبلىك ئۇ ئاللىقانداق تاشقى ئامىللارنىڭ بەنت قىلىشى بىلەن ئاۋارە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەربىر ئادەم تۇرۇۋاتقان ئالاھىدە مۇھىت ۋە ئۇنىڭدىن شەكىللەنگەن ئالاھىدە تاشقى ئامىللار شۇ ئادەمنىڭ ئىجادىيەت نىشانى ۋە تاكتىكىلىرىنى پايدىلىق ھالدا تەڭشىيەلىسە، شۇ ئادەمنى يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيىتىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇپ، خەلقى ۋە جەمئىيىتىگە كۆڭۈلدىكىدەك خىزمەت قىلىپ بېرىش ئەركىنلىكىگە ئېلىپ بارسا، مۇۋاپىق تەڭشىيەلمىسە ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئېچىش ئەمەس، ھەتتا ھەرىكەت ھالىتىدە مېڭىۋېرىۋاتقان تالانتىنىمۇ نابۇت قىلىدۇ. شۇڭا، «قەلبى ئەڭ پاك بىر پەيلاسوپنى كۈندىلىك تۇرمۇش ناھايىتى قۇلايسىز، ئەخلاقتا تۈگىشىپ كەتكەن قەبىھ مۇھىتتا قويۇپ قويسا، ئۇمۇ بىر پالەچ بىخۇدقا، نومۇسسىز ياۋۇزغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. . . ياۋۇزلۇق، نامراتچىلىق ۋە پاسكىنىچىلىق قاپلىغان مۇھىتتا ئاق كۆڭۈل، پاك ۋە ئالىيجاناپ ئەخلاقى بار ئادەمنى يېتىشتۈرگىلى بولمايدۇ.»[1] شۇڭا ئىجادىي مۇھىتنى بىز ئادەمنىڭ ئۆزى ھەم تاشقى ئامىللار بىرلىكىدە يارىتىمىز ۋە مەۋقەنى بىلىم ئىگىلىكىنىڭ ئەڭ جىددىي تەلىپى

① سىمىيىل سىمىلىز: «غۇرۇر - پەزىلەتنىڭ قۇدرىتى» بېيجىڭ كۇتۇپخانىسى نەشرىياتى، 1999 - يىل خەنزۇچە نەشرى 35 - بەت.

ئىككىنچى قىسىم

دەۋرنىڭ مەۋقەسى ۋە ئىجادىي مۇھىت يارىتىشتىكى مۇھىم نۇقتىلار

تالانت چۆلدىكى گىياھ ئەمەس، ئۇ جەمئىيەتنىڭ پەرۋىشىگە موھتاج.

— لۇشۈن

I هازىرقى زامان جەمئىيىتىنىڭ مەۋقە ۋە مۇھىم نۇقتىسىنى تونۇش

بىز بەرپاچىلىقنىڭ ئىجادىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەلەپلىرىنى جۇڭگودا تۇرۇپ ئۆگىنىۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۇ. نىڭ تەلەپلىرىنى ئۆز جەمئىيىتىمىزگە سىلىشتۇرىمىز. ئۇنداق بولسا، ئېلىمىز جەمئىيىتىدىكى تۆمەن مىڭ ئۆزگىرىشلەرگە تەسىر يەتكۈزۈپ ماڭىدىغان ئۆزگىرىش نېمە؟ بىز ياشاش ئۈچۈن مەۋقەنى نېمىگە توغرىلايمىز؟ ئېلىمىزنىڭ فېئوداللىق تارىخىغا قارىساق، بىز «هوقۇق - تەسىر دائىرە» ياكى «هوقۇق - كۈچ» دېگەن بىر مەۋقەنى كۆرەلەيمىز. ئۇ جەمئىيەتتە هوقۇق بىلەن كۈچ ياكى تەسىر دائىرە باغلىنىپ كەتكەن بولۇپ، هوقۇق بولسا كۈچ بولىدىغان بىر گەۋدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. هوقۇق بىلەن كۈچنى يا قانداشلىق مۇناسىۋەت، يا پۇل - مۈلۈك بەلگىلەيتتى. يىغىپ ئېيتقاندا، ئەنئەنىۋى قاراش بويىچە قارىغاندا، هوقۇق دېگەن ئادەمنىڭ قابىلىيىتى ۋە ساپاسىدىن ئايرىلىپ تۇراتتى. ئېلىمىزنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى شۇ نىجاسەت تۈپەيلى، بىزنىڭ ئىجادىيەت ئېڭىمىز قاتتىق بوغۇلۇپ، كونىلىقتا ئېسىلىۋېلىپ، ئەنئەنە ئاتالغان بەزى خوراپىي جەندىلەرگە يېپىشىۋېلىش، كىتابقا پۇتۇلگەننى، مەرتىۋىلىكلەر دېگەننى جەمئىيەتنىڭ مۇقامى قىلىۋېلىش بىزنىڭ غاپىللىقتا قىلىدىغان ئاساسلىق قىلىقلىرىمىز بولۇپ قالغانىدى. بۇنداق قالاق قاراش ۋە ھەرىكەت ھازىرقى دېموكراتىك پرىنسىپلىرىمىزغا نىگىزىدىن قارشى بولۇپ قالدى. ئۇلۇغ ئىش قىلغۇچىلارنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا يول قويۇش، پايدىلىق بىر ئىش ئۈچۈن تە-

بولغان ئىجادىي قابىلىيەتكە قارىتىمىز.

تاشقى ئامىللار دېگىنىمىز، ئىجتىمائىي ۋە تەبىئەت ئامىل-
لىرى بولۇپ، ئىجتىمائىي ئامىللار ئاساسلىقى شۇ جەمئىيەتنىڭ
مەدەنىيەت كۆزىنىكىدىكى ئىجاد قىلىپ تەرەققىي قىلىش قارىشى-
نىڭ سەۋىيىسى ۋە ئىجادىي قابىلىيەت بولىقىنى ئېچىشقا مۇنا-
سىۋەتلىك فۇنكسىيىلىك ئورۇنلارنىڭ شەخسلەرنىڭ ئىجادىي پا-
ئالىيىتىنى تەشكىللەش سەۋىيىسى، مۇكاپات بىلەن ئىلھاملاندۇ-
رۇش تۈزۈمىنىڭ شەخسلەرنىڭ ئىجادىيەت نەتىجىلىرىگە تۇتقان
پوزىتسىيىسى، ئىززەت ـ ئىكرام ۋە شۇ ھەقتىكى سىياسەت،
قانۇنلىرىنىڭ سەۋىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەبى-
ئەت ئامىللىرى بولسا، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ بىرلىكىنى ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئىككى تەرەپتىكى ئامىللار قوشۇلۇپ تاشقى
ئامىللار ئومۇملۇقىنى تەشكىل قىلىش بىلەن ئادەمنىڭ كاللى-
سىدا سۇبيېكتىلىق تۇسى ناھايىتى ئېغىر بولغان مۇددىئا ھاسىل
قىلىدۇ. مۇھىت ئامىلى جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇنداق مۇددىئا
ئادەمنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ يۆنىلىشى، مەزمۇنى، ئۇسۇلى
قاتارلىقلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى
— ئىچكى ئامىللارنى ئۆزگىنىش بىلەن بىر چاغدا تاشقى ئامىللار-
نى ئۆزگىنىش، ئۇنى ئىجادىي مۇھىت يارىتىشقا پايدىلىق تەرەپكە
يېتەكلەش، ئىجادىي پائالىيەتلەرنى ئەۋج ئالدۇرۇش ھەم ئىجا-
دىي ئادەملەرنى يېتىشتۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئى-
گە.

مىغان جايلىرىنى قاناتلاندۇرۇشنى، بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ئەخلاقلاشقان ئادەت ۋە مەشغۇلات دەرىجىسىگە يەتكەن قابىلىيىتىگە تايىنىپ جەمئىيەتتە پۇت دەسسەپ تۇرۇشىنى شەرت قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك. چۈنكى، بىز مانا مۇشۇنداق يېڭى جەمئىيەتنىڭ ئادىمى.

ئەمەلىيەتنى ئېخىمۇ چوڭقۇرلاپ كۆرەيلى، بازار ئىگىلىكىنىڭ نېگىزلىك پرىنسىپى باراۋەر تۇرۇپ رىقابەتلىشىش. باراۋەر تۇرۇپ رىقابەتلىشىش بولىدىكەن، ئۇ جەزمەن ئالدى بىلەن قابىلىيەتكە تايىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە ئاجىزلارنىڭ كۆز يېشىغا ئىچ ئاغرىتماستىن، بەلكى كۈچلۈكلەرگە كۆپرەك بەھرە بېرىش يولى بىلەن ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش، كۈچەيتىشنىڭ كويىدا بولىدۇ. بۇ ھەربىر ئەمەلىيەتتە ھەربىر ئادەمنى «ئەيىۇھا نناس! ھاياتىمىنىڭ ھەربىر مەزمۇنىنى ئۆزۈمنىڭ تىرىشچانلىقىم ۋە قابىلىيىتىمگە تايىنىپ ياراتمىسام بولمايدىكەن» دېگەن يەرگە ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇ ئادەم مۇشۇنداق ئىسسىق ـ سوغۇقلاردىن ئۆتكەندىلا، ھاياتتىكى بەختىنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىش ۋە كۈرەش قىلىش دەرىجىسىدە ئىپادىلىنىدىغان ھەرىكەتچان نەرسە ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ ھەققىنى يۇلۇپ ئېلىشقا قادىر قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشىنىڭ ھەرقانداق دەۋردە ھەرقانداق ئادەم، مىللەت، دۆلەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى ئالدىنقى شەرت ــ گويا تەڭرى تەرىپىدىن يارىتىلغان تەبىئىي قانۇن ئىكەنلىكىنى چۈشىنىدۇ. ئېلىمىزدە ھازىر يۇرگۈزۈلۈۋاتقان «ئىش ئورنىغا تاللىشىپ چىقىش»، «يۇقىرىغىمۇ چىقالايدىغان، تۆۋەنگىمۇ چۈشەلەيدىغان بولۇش» تۈزۈمى مانا مۇشۇنداق قانۇن بويىچە ھەقىقىي قابىلىيەتلىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ماھىرلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ سۆرەلمەپالاسلارغا قامچا ئۇرۇش مەقسىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇنىڭ ئىچكى مەزمۇنى ئادەملەرنىڭ پەزىلىتىدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىش،

ۋەككۈل قىلىپ ئوتتۇرىغا چىققانلارنى قوللاش، شەخسلەرنىڭ
باراۋەرلىك ئاساسىدا رىقابەت قىلىشىغا يول بېرىش، مۇستەقىل
پىكىر يۈرگۈزگۈچىلەرنى «هاكاۋۇر» دېمەسلىك، يېڭىلىق يارى-
تالايدىغانلارنى «ئالدىراڭغۇ» دېمەسلىك، ئىسلاھاتچىلارنى «قا-
رام، تەربىيە كۆرمىگەن» دېمەسلىك، كىچىككىنە چاتاق چىقسا
سىياسىي قالپاق كىيدۈرمەسلىكتەك دېموكراتىك كەيپىيات تۇر-
مۇشىمىزغا سىڭىپ كىردى. بۇ نېمىدېگەن زور ئىلگىرىلەش —
هە! بۇ يەردىكى ئىلگىرىلەش ئىلغار مەدەنىيەت، ئىلغار ئىشلەپ-
چىقىرىش كۈچلىرى، پۈتكۈل جەمئىيەت ئۈچۈن يولباشچىلىق
رولىنى ئالغان ئىجادچانلىقنى ئېتىراپ قىلىش بولۇپ، ئىلگىرى-
لەش ياكى تەرەققىياتنىڭ ماھىيىتى ئەمەلىيەتتە قابىلىيەت بىلەن
هوقۇق، قابىلىيەت بىلەن بايلىق بىرلەشكەن هازىرقى زامان
هوقۇق قارىشىنىڭ تىكلىنىشىدۇر.

بۇنداق هوقۇق قارىشى بويىچە ئېيتقاندا، هوقۇق بىر خىل
ئىجتىمائىي مەجبۇرىيەت ياكى ۋەزىپە ئۆتەش بولۇپ، ئۇ جەزمەن
ئۆزى يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئورۇننىڭ مەجبۇرىيەت هەم ۋەزىپىلىرى-
نى ئادا قىلالايدىغان قابىلىيەتلەر سىستېمىسى بىلەن چەمبەر-
چەس باغلانغان. هوقۇق يۈرگۈزگۈچى ئەگەر شۇنداق ساپا ۋە
قابىلىيەت هازىرلىمىغاندا، مەجبۇرىيەت ۋە ۋەزىپىلەرنى ئورۇن-
دىيالمىغانلىقى ئۈچۈن، جەزمەن ئۆزىگە ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىغا
قابىلىيەت تەلىپى قويۇشقا مەجبۇر. چىرىگەن نەرسىلەر بازار
تېپىۋاتقان بۇلۇڭ — پۇشقاقلاردىكى «سودا — سېتىق» نى چۆرۈپ
تاشلاپ، مەنىۋى ۋە ماددىي بايلىق رىقابىتىدە ئاشكارا ئېقىۋاتقان
پاكىتلارغا هۆرمەت قىلىدىكەنمىز، هازىر بىزنىڭ جەمئىيىتى-
مىزنىڭ هەربىر ئادەمنىڭ قابىلىيىتىنى توغرا، تولۇق جارى
قىلدۇرۇشنى، هەربىر ئادەمنىڭ پاك ۋىجدان ۋە گۈزەل ئەخ-
لاقىنى، ئۆز قابىلىيىتىگە تايىنىپ جەمئىيەتكە تۆهپە قوشۇش
ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى، قانائەت تاپ-

بۇ ئەسىردە پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتى ئىنسانلار ئىقتىسادىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. پەن ـ تېخنىكىدىكى بۇنداق تەرەققىيات تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئىنسانلار ۋۇجۇدىنىڭ تەرەققىياتى، ئىنسانلارنىڭ ئۆزى بىلىپ يەتكەن بىلىملەرنى ئۈزلۈكسىز جۇغلاش ۋە ئۇ ئارقىلىق ئۆز كېلەچىكى ئۈستىدە ئىزدىنىشى بولۇپ، ئۆتكەن يۈز يىلدىكى بۇ ساۋاقلار ئاساسىدا ئىلگىرىلەۋاتقان XXI ئەسىر جەزمەن مانا مۇشۇنداق ئىلىم ـ پەن ئاساسىدىكى قابىلىيەتنى تايانچ قىلىدۇكى، باشقا يولدا ماڭمايدۇ. بىز بىلىم ئىگىلىكىنىڭ يېڭى بازار سودىسىدا ۋەيرانچىلىقتىن قۇتۇلۇشنى، دەۋرنىڭ مۇشۇ تۇرغۇسىنى بايراق قىلغان ھالدا جەمئىيەتكە، ھوقۇققا، ئۆزىمىزگە، بەختىمىزگە، ئەۋلادىمىزغا... بارلىق نەرسىلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىشنى ئۆگىنىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىمىزنى قاپلىۋالغان ئېتىقاد، كۆندىلىك تۇرمۇشىمىزنى ئۇياق ـ بۇياق قىلىۋاتقان ئادەتلىرىمىزدىن تارتىپ تاكى بارلىق خىزمەتلىرىمىزگىچە ئەخلاق ۋە قابىلىيەتنى ئۈستۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىشنى ھەممىنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكەتكە ئايلاندۇرۇشىمىز كېرەك. بۇ ۋىجدان، بۇ مىللىي بۇرچ، ئۆزى ھەم ئەۋلادقا مەسئۇل بولىدىغان ئەڭ يارامىلىق ئەقىدىدۇر.

مەۋقەنى ئەخلاق بىلەن قابىلىيەتكە تۇرغۇزۇش دېگەننىڭ ئۆز ـ ئۆزىدىن مەلۇمكى، ئۇ ئادەمنىڭ يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى ئېچىشقا ئەھمىيەت بېرىش ھەمدە ئادەمنىڭ مۇشۇنداق قابىلىيىتىنى ئېچىش دەرىجىسى بىلەن جەمئىيەتكە تۆھپە قوشۇش دەرىجىسىنى ھەربىر ئادەمنى ئۆلچەيدىغان نېگىزلىك مىزانغا ئايلاندۇرۇشتۇر. ئېلىمىز ئىگىلىكىنىڭ جىددىي تەقەززالىقلىرىدىن قارىغاندا، بۇنداق ئېچىشتا پىكىر ھۆرلۈكى بىلەن ئىجادىي قابىلىيەت ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئالىملارنىڭ دۇنيانىڭ جاي ـ جايلىرىدا تەرەققىيات ھەققىدە

يەنى ئادەمدە غۇرۇر ، ئەخلاق ، پەزىلەتلەردىن تۆرەلگەن ئېتىقاد ،
ۋىجدانىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى كۆرسىتىشتۇر . يەنى ئۇ «مەنسەپ
مەۋقەسى» نى قابىلىيەت مەۋقەسىگە ئۆزگەرتىش ، نەسەب ، مۇنا-
سىۋەتكە ئەھمىيەت بېرىشنى كىشىلەرنىڭ تىرىشىپ كۈرەش قى-
لىشىغا ئەھمىيەت بېرىشكە ئۆزگەرتىش ، كونىلىقنى ساقلاپ
جىم تۇرۇۋېلىشنى ئاكتىپ رىقابەتلىشىشكە ئۆزگەرتىشتىن ئىبا-
رەت بولۇپ ، بۇنىڭغا ماسلاشقان ساپا مائارىپىنىڭ مۇھىم نۇقتى-
سى كىشىلەردە ئەنە شۇ رىقابەتلەرگە ياراملىق ئەمەلىيەت قابىلى-
يىتى ۋە ئىجاد قىلىش قابىلىيىتى يېتىلدۈرۈشنى مەقسەت قىلى-
دۇ . بۇنداق مائارىپ كىچىك مەھەللىۋازلىقنى ئوقۇتۇش مەزمۇ-
نىدىن چىقىرىپ تاشلايدۇكى ، ئۆز مەھەللىسىدە تۇرۇپ ئىنسانى-
يەتكە ئورتاق بولۇپ كەتكەن ئۇلۇغ تەلىماتلارنى ئۆگىنىش بىلەن
بىللە يەنە شۇ مەھەللىدىن نوبېل مۇكاپاتى ئېلىپ دۇنياغا قوشۇ-
لۇپ ، مىللەتنىڭ يۈزىدىكى ئىجادسىز داغلارنى ئۆچۈرىدىغان
قېرىنداشلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ .
دېمەك ، بىز ھازىر «تۇغقانچىلىق جەمئىيىتى» ، «مىللەت-
چىلىك جەمئىيىتى» ، «مۇناسىۋەت جەمئىيىتى» ، «ھوقۇق
جەمئىيىتى» دىن قابىلىيەت جەمئىيىتىگە كىرىپ كېتىۋاتىمىز .
قابىلىيەت جەمئىيىتى جەزمەن «قابىلىيەت مەۋقەسى» نى تۇرغۇ-
زۇپلا قالماستىن ، قابىلىيەت مەۋقەسى بويىچە باشقۇرۇشقا ئۆتى-
دۇ . شەخس ، مىللەت ، دۆلەتلىرىنى ئاغزاكى ئىبادەت كەلىمى-
لىرى بىلەن غاپىل ئولتۇرۇپ ، بىخۇدلۇق ئىلكىدە دەر مەھەل
خۇشال ـ خۇرام ئۆتىدىغان ھاماقەتلىكتىن ئورۇن ـ مەرتىۋىلەر-
نىمۇ زامانىۋى ئىشلارنى قىلىش ئىقتىدارىغا قاراپ دەرىجىلەشتۈ-
رىدىغان ھەرىكەتچان ھايات يولىغا باشلايدۇ . دېمەككى ، قابىلى-
يەت بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ ھەممى-
سىگە تەسىر يەتكۈزۈپ ماڭىدىغان تۇرغا ، دەۋرنىڭ مەۋقەسى
بولۇپ قالىدۇ . پۈتكۈل XX ئەسىر بىزگە شۇنى ئۇقتۇردى .

نوقۇل پۇلپەرەسلىك، ھوقۇقپەرەسلىك، مۇناسىۋەتپەرەسلىك تەرەپتىكى رەزىللىكلىرى، قورساق كويىدا ھەر ئىشنى قىلىدىغان ھايۋانىي چاكىنىلىقلىرىغا دەككە بېرىدۇ. ئادەمنىڭ ئىلمىي بىلىش قابىلىيىتى، ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتى، تاللاش قابىلىيىتى، ئىجاد قىلىش قابىلىيىتى، ھەمكارلىشىش قابىلىيىتى، كەسپىي خىزمەت قابىلىيىتى، مۇسابىقە قابىلىيىتى ۋە مۇقەررەر كېلىپ چىقىدىغان ئېغىرچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنى ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنى ئۆلچەيدىغان كۆرسەتكۈچ قىلىدۇ. . . قىسقىسى، پۈتكۈل جەمئىيەتتە ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىپ ئىشقا سېلىشقا پايدىلىق بىر مۇھىت يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز مۇھىم ئۆتكەللەرنى مانا مۇشۇنداق ئورتاق تەلەپنى ئورۇنداش ئېھتىياجى بىلەن ئويلاپ، كىشىلەردە ئىجادىي ئىختىيارلىق ۋە ئىجادىي قابىلىيەت يېتىشتۈرۈشنى مىللەتنىڭ ئۆلمەسلىك ئاساسى، ئىلگىرىلەش ۋە تەرەققىي قىلىشىدىكى يادرولۇق ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى ھېسابلايمىز — دە، پۈتكۈل جەمئىيەتتە ئىجادىيلىقنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ ئانا بۆشۈكى مەكتەپ ياكى مائارىپ تەربىيىسىنى قەدىرلەشنى، ئىجادىيلىقنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ چوڭ مۇھىت قارىشى ئەقىل چەمبىرىكىگە ھۆرمەت قىلىشنى، ئىجادىيلىقنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ تاشقى مۇھىت قارىشى — ئىجادىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئامىللىرىنى تونۇشنى؛ ھەربىر ئادەم ئۆزىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىپ ئىشقا سېلىشقا ئۆلگە ئالىدىغان ۋىجدان ۋە ئەقىدە سىمۋولى بولغان ئالىملار ياكى ئۇتتۇق قازانغۇچىلاردىن ئۆگىنىشنى تەكىتلەيمىز.

چۈنكى، زامانىۋى مىللەت دېگەن خۇددى بىر ئادەمگە ئوخشاش بوگۈنكى كۈندە ياشاپ قېلىش ۋە كېلەچەك ئىستىقبالىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تېجەشلىك ۋە ئاددىي — ساددا ياشاش،

ئېلىپ بارغان تەتقىقات، تەكشۈرۈشلىرىنىڭ نەتىجىسىدىن قارى-
غاندا، تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەر بىلەن تەرەققىي قىلمىغان
دۆلەتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ئەمەلىيەتتە ئادەمدىكى ئىجا-
دىي قابىلىيەتنى ئېچىش جەھەتتىكى پەرقتۇر. بۇنى ھەربىر
ئادەمگە، ھەربىر ئائىلىگە، ھەربىر مىللەتكە تەتبىقلاپ ئويلاپ
كۆرۈشكە بولىدۇ. يەنى ئەنئەنىۋى ئادەم بىلەن زامانىۋى ئادەم-
نىڭ پەرقى زامان تەلىپىدە ئۆزىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى ئې-
چىشتىكى پەرق بولىدۇ، زامانىۋى مىللەت دېگەنمۇ ئۆزىدىكى
بارلىق خۇراپىيلىقلارنى چۆرۈپ تاشلاپ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قا-
بىلىيەتنى ئاچالايدىغان مىللەت بولىدۇ. ئۇلار ئۇلۇغ ئىجادكار-
لىرىنى پىر - ئۇستاز تۇتىدۇ، ۋەتەنپەرۋەر ئالىمجاناب مەرتلەر-
دىن كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئۈلگە ئالىدۇ، بىلىمگە ۋە خەلق
بېشىدىكى كۈلپەتلەرنى يوقىتىشقا ئاتلانغان باتۇرلۇق روھىدىن
سۆيۈنىدۇ. بەرپاچىلىق بىلەن ئىشسىزلارغا پاناھ بولۇۋاتقان
كارخانىچىلىرىنى قوللايدۇ، ئالىم - ئۆلىمالارنى تەربىيىلىگەن
ئاتا - ئانىلارنى قەدىرلەيدۇ، ئىلىم - پەن ئۈچۈن جېنىنى پىدا
ئەيلىگەن ئوغۇل - قىزلىرىنى ياشلار، ئۆسمۈرلىرىنىڭ ئۈ-
لگىسى قىلىدۇ، ھەرقانداق گەپ - سۆز، ئىش - ھەرىكىتىدە
ئىجادىي ئاڭغا ئىلھام بېرىدۇ. ئوخشىمايدىغان پىكىردە بولغۇچى-
لارنى قەستلىمەيدۇ. يېڭىلىق ياراتقانلارنى باتۇر ھېسابلايدۇ.
نىزاكەش پىتنىخورلارنى، ھۇرۇن - پارازىتلارنى، بىلىمسىز
خۇشامەتچىلەرنى، ئەخلاقسىز تەڭنەبىكار قىلغۇچىلارنى ئۆچ كۆ-
رىدۇ. . . . ئىش قىلىپ بىلىمگە، مەنىۋى پاكلىققا، قابىلىيەت-
نى ئۆستۈرۈشكە، ساخاۋەتلىك پائالىيەتلەرگە ئىنتىلىشنى مىل-
لىي روھنى ئۆستۈرىدىغان زامانىۋى پائالىيەت ھېسابلاپ، بۇ-
نىڭغا قارشى سۈيىقەست ھەرىكەتلەردىن ئۆزىنى تارتىدۇ. بىلىمسىز
ۋە ئىجاد قىلىشقا ئىنتىلمەيدىغان ئەخلاقىي جەھەتتە نادان گاز-
زاپلارنىڭ ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا توسقۇن بولىدىغان

مىللەت ئىدى. لېكىن، ئۇلار شۇنچە ئۇلۇغ تۇرمۇشنى قۇردى،
ئۇلار ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىگە شۇنچە زور ۋە چوڭقۇر تەسىرلەر-
نى كۆرسەتتى. دۇنياغا پارلاق مەدەنىيەت نۇرىنى چاچقان يۇنان
بىلەن رىم بۇنىڭ ئەكسىچە بولدى. يۇنانلىقلار «چىرىپ چۇش-
كۈنلىشىپ كەتتى دېمىگەندىمۇ، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شاللاق
تۇرمۇش كەچۈردى. ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرى ئەڭ زور
نەتىجە قازانغان تەقدىردىمۇ ئىنتايىن شاللاق ياشىدى.» رىممۇ
شۇنداق ئۇسۇل بىلەن ھالاكەت يولىغا مېڭىپ كەتتى. بۇنى
ئاساسلىقى بۇ مىللەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك چۈشكۈنلىشىپ، راھەت ـ
پاراغەت ۋە خاتىرجەملىك قوغلاشقانلىقىغا مەنسۇپ قىلىش مۇم-
كىن. رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە خىزمەت پە-
قەت قۇللارغا لايىق ھەرىكەت دەپ قارالدى. ئۇنىڭ خەلقى ئاتا ـ
بوۋىلىرىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنى شەرەپ دەپ بىلمىدى. رىم ئىم-
پېرىيىسىنىڭ زەئىپلىشىپ كېتىشى ئۇنىڭدا ئاشۇ سەۋەبلىك
ھاياتىي كۈچنىڭ قالمىغانلىقىدىن كېلىپ چىققان. شۇنىڭ ئۈ-
چۈن، تۇرمۇشتا ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن ۋە ھۇرۇنلۇق،
تارقاقچىلىقتا چۆمۈپ كەتكەن مىللەت ئۆزئارا سوقۇشۇپ قان
ئاققۇزۇشقا رازى بولىدۇكى، سەممىمىي ئەمگەك ئۈستىدە تەر
ئاققۇزۇشقا رازى بولمايدۇ. ئۇ جەزمەن ھالاك بولىدۇ. ئۇلار-
نىڭ ئورنىنى ئەمگەكچان ھەم ھاياتىي كۈچ بىلەن تولغان مىللەت-
لەر ئىگىلەيدۇ.

ئەمما، ئەخلاق ۋە قابىلىيەتنى مەۋقە قىلىشتىن ئىبارەت
بۇنداق ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش ئارقىسىدا بىز تەكىتلەۋاتقان نۇق-
تىلار ئىجادىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇشتا مۇھىم نۇقتىلار
بولۇش سۈپىتى بىلەن، بىلىم ۋە ماھارەتنى رىقابەت نۇقتىسى
قىلىپ، جەمئىيەت بويىچە كىشىلەرنى ئىجادىي ساپا يېتىلدۈ-
رۈشكە يېتەكلەش؛ كىشىلەردە گۇمانلىنىش، تەۋەككۇل قى-
لىش، جۈرئەت قىلىشتەك ئىجادىي پەزىلەت تۇرغۇزۇش؛ كىشى-

ئۆز ئىشلىرىغا سەمىمىي ـ سادىق بولۇش، زامان رىقابىتىدىكى ئىشلاردا جەسۇرلۇق بىلەن توغرا نىشان تاللاش، مىللەت ھارۋى-سىنىڭ شوتىسىدا كېتىۋاتقان ئاقىللارنى ئۈلگە قىلىپ خەلققە تەر ئاققۇزۇش، تارىخىدىكى ئۇلۇغلىرىنى ئۆگىنىپ بۈگۈنكى كۈندە يېڭىدىن يېتىلىۋاتقان سەرخىللىرىنى ھىمايە قىلىش، ئەمگەك ئۈستىدە شجائەتلىك بولۇش ۋە قۇرۇق گەپنى ئاز قىلىش، قولغا كەلگەن پۇرسەتلەرنى ھەر قاچان قولدىن بەرمەي ئۆزىنى ھەر تەرەپتىن كۈچەيتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇپ تۇرغۇچىدۇر. سەن ۋەتەن-پەرۋەرمۇ؟ ئۇنداقتا خەلقىڭنى سۆي! سەن خەلقىڭنى سۆيەم-سەن، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئەخلاقى ۋە ۋىجدانىنى سۆي! ئەخلاقشۇ-ناس سمىيىل سىمىلىزنىڭ «قايسى جايدىكى مىللەتتە ئېسىل ۋىجدان، ئەخلاق ۋە ئادەت بولىدىكەن، بۇ مىللەتنىڭ ئىدارە قىلىنىشى سەمىمىي ۋە ئالىيجاناپ بولىدۇ. قايسى جايدىكى كى-شىلەرنىڭ ئەخلاقى بۇزۇق، شەخسىيەتچىلىكى ۋە شەخسىي شۆھرەتپەرەسلىكى ئۈستۈن، دىلىدا ساختىپەزلىك بولىدىكەن، ئۇنداقتا ئۇلار ھەقىقەتكە ياكى قانۇنغا تايىنىپ بىرلىشەلمەيدۇ ـ دە، ئۇلار ئۈستىدىكى ئۇششۇقلار بىلەن پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ كۈشكۈرتىدىغانلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىمۇ مۇقەررەر بولۇپ قالىدۇ» دېگىنى ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈندۇر. ۋەتىنىمىز جۇڭگو زېمىنى كەڭ، بايلىقى مول، نوپۇسى كۆپ دۆلەت. لېكىن، زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ تەلەپلىرى بۇنىڭ بىلەن كۇپايىلەنمەيدۇ. گەرچە تېررىتورىيىنىڭ كەڭلىكى ھەمىشە ئۇلۇغلۇق بىلەن بىر-لىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، بىر مىللەتنىڭ ئۇلۇغ بولۇ-شىدا ئۇنىڭ تېررىتورىيىسىنىڭ كەڭلىكى بولمىسا بولمايدىغان شەرت بولۇشى ناتايىن. تېررىتورىيە ۋە نوپۇس جەھەتتىن ئىنتا-يىن كاتتا بىر مىللەت بەلكىم قىلچىمۇ ھەقىقىي ئۇلۇغ بولماس-لىقى مۇمكىن. ئىسرائىل مىللىتى ئەسلىدە كىچىككىنە بىر

II دەۋرىمىزنىڭ ئەقىل چەمبىرىكىگە هۆرمەت قىلىش

ئەقىل چەمبىرىكى دېگىنىمىز، زامانىمىزدا ئىجادىيلىقنى جارى قىلدۇرۇشتىكى چوڭ مۇھىت قارىشى بولۇپ، بۇ ئالدى بىلەن تەربىيىلىگۈچى ۋە جەمئىيەتنى ئىدارە قىلغۇچىلار، ئاندىن قالسا تەربىيىلەنگۈچىلەرمۇ بىلىشكە تېگىشلىك مەسىلىدۇر. چۈنكى، ئۇلۇغ غايىمۇ ناچار مۇھىتتا بۇزۇلۇپ يىمەنىلىكلەرگە ئايلىنىپ كەتكەندەك، ئىجادىيلىقنىڭ چوڭ مۇھىتى بولغان ئەقىل چەمبىرىكى كۆپ هاللاردا يولباشچىلارنىڭ قولىدا ئۇياق - بۇياق بولۇپ كېتىدۇ.

بىز بىلىمىزكى، زامانىمىزدا سەنئەتكارلىقنىڭ ۋەزىپىسى ئەقلىدە كائىناتنى كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان مۇرەككەپ ئادەملەرنىڭ مول تۇرمۇش كارتىنىلىرىغا كۆرە ناهايىتى كۆپ بولىدۇ، ئەمما بۇلارنىڭ بېغىشى بىر يەردە، ئۇ بولسىمۇ ئىنسانىيەتنىڭ بارغانسېرى ياخشى ياشىشى ئۈچۈن هاياتلىق شارائىتى هازىرلاشتىن ئىبارەت. ئۇنداق بولسا، بۇنداق هاياتلىق شارائىتى قانداق هاسىل بولىدۇ؟

بۇ سوئالغا ناهايىتى كۆپ ئادەملەر خاس ئادەملەردىن ئىبارەت بىر تەرەپتە تۇرۇپ جاۋاب بېرىدۇ. بۇنداق ئادەملەرنىڭ نەزەرىگە بۇ جاهان خۇددى ئادەملەر ئۆزىلا پەيدا بولۇۋالغان جاهاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇنداق قاراشنى زامانىمىزنىڭ ئەقىل چەمبىرىكىگە قويۇپ تەكشۈرگەندە شۇنداق بىمەنە تۇيۇلىدۇكى، ئۇ ھەتتا بۇنىڭدىن 3000 يىل بۇرۇنقى جۇڭگودا بارلىققا كەلگەن «پالنامە» نىڭ ئادەمنى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ تەركىبىگە قويۇپ تەتقىق قىلىش ئۇسۇلى ئالدىدا، قەدىمكى زاماندىكى بوۋىلىرىد-

لەرنى ئەمەلىيەت ئاساسىدا يېڭى تەپەككۇر، يېڭى كۆز قاراش، يېڭى تەسەۋۋۇرغا ئۇندەش رولىنى ئوينىسىمۇ، بۇنىڭلىق بىلەن ھەممە مەسىلە ھەل بولدى دەپ قاراشقا بولمايدۇ. شۇڭا، كۆڭلى قارا ئادەملەرنىڭ قابىلىيەت مەۋقەسىنى ئاددىي شوئارلاشتۇرۇ- شىغا، قابىلىيەتنى ئەخلاقىي پەزىلەت بىلەن قارىمۇ قارشى قى- لىپ قويۇشىغا قارشى تۇرۇپ، قابىلىيەت دەرىجىسىنى بېكى- تىشتە ناھايىتى ئىلمىي بولغان مىزان تۈزۈپ چىقىپ، ئاددىي بىر ئىشتا ئۇتۇق قازانغانلارنى شاھى سۇلتانلاردەك ھۆرمەتلەپ، ئىلمىي ئىشلاردا تەكرار مەغلۇب بولىدىغان، قانچە ئۇلۇغ ئىجا- دىيەتتە بولغانسېرى، شۇنچە كۆپ مەغلۇب بولىدىغان ئەھۋاللارنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق لازىم. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، قابىلىيەت مەۋقەسىنى جەزمەن ئالىي ۋە پاك ئەخلاقىي پەزىلەت بىلەن تەمىن ئېتىش، پاراسەت قابىلىيىتىنى جەزمەن ئەخلاقىي پەزىلەت سۆيى بىلەن سۇغۇرۇش، شەخسلەرنىڭ قىم- مىتىنى بېكىتكەندە، ئۇنىڭ خەلقى ئۈچۈن پايدىلىق ياكى زىيان- لىق ئىش قىلىۋاتقانلىقىغا قاراش كېرەك.

لىش ھېساۋىغا ئۆزى پايدا ئېلىشنى ئويلايدىغان ھەرىكەت، ئىددىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتىن مەيلى قانچە يېڭىلىق تۇسىنى ئالسىمۇ، ئۇلارنى بىردەك نادانلىق ئىلكىدە گۇناھ سادىر قىلىش، ھوقۇق - مەنپەئەت بىلەن بولۇپ كېتىپ مەنىۋى راككا گىرىپتار بولۇش ۋە ياكى ئىنسان تەبىئىتىدىكى چۈشكۈنلۈكنى ئەۋج ئالدۇرۇش دەپ قاراپ، ئۇلارنى بۈيۈك بىرلىكنى بۇزغۇچى دۈشمەنلەر قاتارىدا تازىلاشقا ئىنتىلىدۇ. زامانىمىزدىكى ئەقىل چەمبىرىكى دېگەن ئۇقۇم تەبىئەت بىلەن ئادەمنىڭ ئەنە شۇنداق بىرلىكىگە قارىتا ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇ ھازىرقى كۈندە تۇرمۇش سەنئەتكارى بولىمەن دېگەن ئادەم ئالدىنئالا ئايدىڭلاشتۇرمىسا بولمايدىغان يەر شارى خاراكتېرلىك قاراشتۇر.

بۇ قاراشنى يورۇتقان ئالىملارنىڭ تەلىماتىغا كۆرە، مەدەنىيەت دېگەن تەبىئەت بىلەن ئادەمنىڭ قوشۇلۇشىدىن يارالغان تۆرەلمە. سەنئەتكارلىق پاراسىتى بولسا مۇشۇ تۆرەلمىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، تەرەققىي قىلىشىدىكى بىردىنبىر روھ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئىنسانىيەت كەلگۈسى بەختىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىجادىيەت پاراسىتىدىن ئىبارەت تەرەققىياتنىڭ سەۋەبكارىدا ئېغىش پەيدا قىلماسلىقى، بۇ روھنى ۋە بۇ روھنىڭ ئانىسى بولغان تەبىئەت دۇنياسىنى بۇلغىماي پاك ساقلاش زۆرۈردۇر. شۇڭا، بۇ ئىنسانىيەتتىكى ئەڭ مۇقەددەس ۋە ئەڭ ئاخىرقى ساقلاشتۇر. بۇ گۈزەللىكنى ساقلاپ قېلىش، ئۇنى نەمۇنە سۈپىتىدە ئاسراش، ئۇنىڭغا ئاساسلىنىش، ئۇنى بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات ئۈچۈن باشلانغۇچ نۇقتا سۈپىتىدىكى ھەقىقىي نەپىسلىك دەپ بىلىش لازىمكى، باشقىچە ئويلاردا بولماسلىق كېرەك. ئەگەر ئىنسانلار چوڭ تەبىئەتنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئېچىۋەرسە، نادانلىق بىلەن بۇلغىسا، ۋەيران قىلسا، ئەمەلىيەتتە ئۆزىدىكى سەنئەتكارلىقنى ھاسىل قىلغۇچى ئانىسىغا ۋاپاسىزلىق قىلغان بولىدۇ - دە، شۇ ۋاپاسىزلىق تۈپەيلى

مىزنىڭ ھەتتا تەبىئەتتىكى تۈرلۈك نەرسىلەرنى تۇتېم قىلىپ
چوقۇنغان چاغلاردىكى سەۋىيىسى ئالدىدىمۇ چېنىپ قالىدۇ. زا-
مانىمىزدا ياشاۋاتقان ئادەملەردە بۇنداق ئاددىيلىق تۇرغان يەردە
قەدىمكى پەيلاسوپلارنىڭ بەزى تەلىماتلىرى نېمىشقا ھازىرغىچە
قۇدرىتىنى يوقاتمىدى ۋە ھازىرقى بەزى پەيلاسوپلارنىڭ تەلىمات-
لىرى زامانىمىزنىڭ ئادەتلەنگەن قاراشلىرىدىن ھالقىپ كەتتى؟
بۇ ئېھتىمالىم ئۇلار ئالەمدە ئەبەدىلئەبەد ھۆكۈم سۈرىدىغان بۇ-
يۈك بىرلىك (ئادەم بىلەن تەبىئەت بىرلىكى) نى ئەلا بىلگەنلى-
كىدىن بولسا كېرەك. ئەگەر بىزنىڭ مۇشۇ پەرىزىمىز توغرا
بولسا، بۈگۈنكى كۈندە ئىنسانىيەت ئۆزلىرىنىڭ ھايات شارائىت-
لىرىنى باغانسېرى ياخشىلاش ئۈچۈن، ئالەمنىڭ ماسلىق، بىر-
لىك رىتىمى ئۈستىدە چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىشى، سەييارىمىزدىكى
نەق ھايات شارائىتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە، ئالدى
بىلەن ئادەمنى ئاپىرىدە قىلغان ئانا تۇپراققا بېقىنىشى، ئۇنىڭغا
مۇھەببەت باغلىشى، ئۇنىڭغا ئىنسانىيەتنىڭ تۇرمۇش سەنئىتىنى
ۋە گۈزەللىك تاللاش زوقىنى قوشۇشى كېرەك. راست، شۇنداق-
لا قارايدىغان بولساق، كۆز ئالدىمىزدىكى ئالەمدە ئادەم ئالەمدى-
كى جانلىقلار بىلەن بىرلىكتە جەۋلان قىلىۋاتىدۇ، بىرلىكتە
تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ، بىرلىكتە تەدرىجىي ئىلگىرىلەپ ھەيۋەت-
لىك ھايات دولقۇنلىرىنى ھاسىل قىلىۋاتىدۇ. ئادەمدىكى ئىجا-
دىيەت پاراسىتى بەزىدە ھېسسىياتنىڭ ئېھتىراس قىلىشى، ئىدى-
يىدە يېڭى كانالالارنىڭ ئېچىلىشى، قانۇنىيەتلەرنىڭ كەشىپ
قىلىنىشى، تېخنىكىنىڭ نازۇكلىشىشى بولۇپ ئىپادىلەنسىمۇ،
ئەمما ئۇ ئالەمدىكى جانلىقلارنىڭ بۈيۈك بىرلىكىنى يەنىلا ئەلا
بىلىدۇكى، كۆز ئالدىدىكى كىچىككىنە ئىشلارنى دەپ كېلەچەك
ئۈچۈن پىلان سوقمايدىغان، بىر دائىرىنى دەپ ئومۇمىنى دائىرى-
گە زىيان سالىدىغان، ئۆزىنى دەپ باشقىلارنى ئويلىمايدىغان
تەنتەك ھەرىكەتلەرگە بولۇشۇپ بەرمەيدۇ. باشقىلارغا زىيان سې-

بىلەن ئوزۇقلۇق ماددىلىرىنى ياساش رولى) ئېھتىياجىنى قاند-
ۇرىدۇ، ھەددىدىن ئارتۇق ھارارەت ھاسىل قىلمايدۇ؛ يەر
پوستىنىڭ ھەرىكىتى ۋە يانار تاغلار ھەرىكىتى يەر يۈزى بىلەن
يەر يۈزىدىكى ئۆسۈملۈكلەر ئوتتۇرىسىدا ماددا ئالماشتۇرۇش
بىلەن ھاياتلىققا كېرەكلىك ئېلېمېنتلارنى يەتكۈزۈپ بېرىدۇ.
يەنە بىرى، ھاياتلىقلار ئۆز نۆۋىتىدە يەنە يەر شارىنىڭ فىزىكى-
لىق، خىمىيىلىك ھالىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىپتىدائىي يەر
شارىنىڭ چوڭ ئاتموسفېرا قۇرۇلمىسى ۋە تەبىئىي تەقى - تۇرقى
ھازىرقى كۈندىكى ھالىتىدىن ناھايىتى پەرقلىق بولۇپ، ئۇ چاغ-
دا تەبىئىي شارائىت ئىنتايىن ناچار ئىدى، ھاياتلىقلار پەقەت
زورۇقۇپ تۇرۇپ جېنىنى ساقلاشقىلا قادىر ئىدى، ناھايىتى
ئۇزاق ئىرا - ئەسىرلەر داۋامىدا ھاياتلىقلار ھەرىكىتىنىڭ تەڭ-
شەش، تىزگىنلىشى ئارقىسىدا يەر شارىنىڭ مۇھىتى ئۆزگىرىپ
بۈگۈنكى سىياققا كىردى. مەسىلەن، ئۆسۈملۈكلەرنىڭ فوتو-
سىنتېزلىق رولى ۋە تۈرلۈك جانلىقلارنىڭ ماددا ئالماشتۇرۇش
ھەرىكىتى ئارقىلىق كەلگۈسىدە قۇياش نۇرىنى يەر شارىنىڭ
ئېنېرگىيە مەنبەسىگە (كۆمۈر، نېفىتلار ئورنىدىكى) ئايلاندۇ-
رۇپ ساقلاش ئارقىلىق يەنە يەر يۈزىدىكى ماددا ئالمىشىشقا
كېپىللىك قىلغىلى بولىدۇ. جانلىقلارنىڭ تەسىر كۆرسىتىشى
بىلەن يەر يۈزىدىكى ماددا (ئوكسىگېن، سۇ، مىنېرال) لار
ئۈزلۈكسىز ئايلىنىپ يەر شارىنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن، يەر شارىنىڭ ھازىرقى يۈزى جىسىملارنىڭ
فىزىكىلىق تەڭپۇڭلۇق ھالىتىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ - يۇ، كۈچ-
لۈك ھاياتلىق سىستېمىسىغا تايىنىپ بىرخىل ھەرىكەتچان تەڭ-
پۇڭلۇقنى ساقلايدۇ. شۇڭا، بەزىلەر يەر شارىنى «ھاياتلىق
سەييارىسى» دەپ ئاتىغان. ھازىرقى كۈندە ئىنسانلارنىڭ پائالى-
يەتلىرى يەر شارىنىڭ ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقىغا بۇزغۇنچى-
لىق كەلتۈرۈۋاتىدۇ. ئورمانلارنىڭ كۆپلەپ كېسىلىشى مۇھىت-

قاغمشتەگكۆر بالا بولۇپ، ئەسلىدە بار بولغان نۇرغۇن بەخت ئامەتلىرىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئىككى تەرەپ تولۇق ساغلاملىق بىلەن ھاسىل قىلىشقا تېگىشلىك مەدەنىيەت تۆرەلمىسىنى تۇر- لۇك كېسەللىكلەرگە گىرىپتار قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، يەر شارى ھاياتلىقنىڭ بۆشۈكى بولۇپ، پايانسىز ئالەمنىڭ سەي- يارىلەر سىستېمىسىدا ھاياتلىققا لايىق كېلىدىغان پەقەت يەر شارىلا بولۇشى مۇمكىن. دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار ئالىملار قۇياش سىستېمىسىدا ھاياتلىق شارائىتى بار سەييارىلارنى ئىزدەپ، ھەمدە قۇياش سىستېمىسى سىرتىدىكى ئالەملەرنى ئىزدەپ ئاجا- يىپ زور ئۇتۇقلارنى قازاندى. جەزىمكى، ئىنسانلار جىدەل قىلى- ماي ھەققە سېغىنىپ كۆرەش قىلسا، ئىزدەنسە، يەنە بىر ھايات- لىق شارائىتى تېپىلىدىغاندەك قىلىدۇ. ئەمما، ھازىر يەر شارىلا ئالەمدىكى بىردىنبىر ھاياتلىق سەييارىسىدۇر. ئۇنىڭدىكى بۇنداق ئۇستۇنلۇك تۆۋەندىكى ئىككى تۈرلۈك شارائىتنىڭ ئۆزئارا تو- لۇقلىنىشىدىن ھاسىل بولغان بولسا كېرەك. بىرى، يەر شارى- نىڭ فىزىكىلىق ۋە خىمىيىلىك شارائىتلىرى ئىنتايىن ئەۋزەل بولۇپ، بۇنداق ئەۋزەل شارائىت ئىپتىدائىي ھاياتلىقنىڭ ئۆز- لۇكسىز پەيدا بولۇشىغا تولىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. مەسىلەن، يەر شارىدىكى چوڭ ئاتموسفېرا چەمبىرىكىنىڭ زىچلىقى ۋە تەركىبى يەر يۈزىدىكى بەلگىلىك تېمپېراتۇرا ۋە سۇيۇقلىنىش ھالىتىدىكى سۇ چەمبىرىكىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى تەمىن ئېتىپ، ھاياتلىق ھەرىكىتىگە ۋە كۆپىيىشكە دەلمۇ دەل ئۇيغۇنلىشىدۇ؛ چوڭ ئاتموسفېرادىكى ئەركىن ئوكسىگېن ھەم ھاياتلىقلارنىڭ نەپەسلىنىشىنى تەمىن ئېتىدۇ، ھەم ئوزۇن قاتلىمى شەكىللەن- دۈرۈپ قۇياش ئۇلترا بىنەپشە نۇرىنىڭ بىۋاستە ھاياتلىقلارغا تېگىشىنى توسىدۇ؛ چوڭ ئاتموسفېرادىكى ئوگلېكسىلى گاز- نىڭ مىقدارىمۇ ئىنتايىن مۇۋاپىق بولۇپ، ئۇ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ فوتوسىنتېزلىق (يېشىل ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كۈن نۇرى ياردىمى

شى، بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ ماددىي نەرسىلەر بىلەنلا بولۇپ
كېتىپ مەنىۋىيەتنى قوغلاشمايدىغان، كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەت-
لەرگە ئۆزىنى ئېتىپ كېلەچەككە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، جان
باقارلىق ھەرىكىتىگە قىزىقىپ ئىجادىيلىقنى قوغلاشمايدىغان بىر
تەرەپلىمە ئادەملەرگە ئۆزگىرىپ كېتىشىنى چوڭقۇرلاپ تەتقىق
قىلىشى ئەنە شۇ سەۋەبتىندۇر. بۇنداق ئىكەن، بىز ئۇ ئالىملار-
نىڭ يېڭى بايقاشلىرىنى نەزەرگە ئالماي تۇرالمايمىز، ئەلۋەتتە.
چۈنكى، بىز بۇ يېڭى بايقاشلاردىن ئايرىلىپ، مەدەنىيەتنىڭ
تەبىئەت بىلەن ئادەمنىڭ بىرلىكىدىن تۆرىلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇ-
غان ھالدا «ئالەمنى بويسۇندۇرىمەن» دېسەك جۆيلىگەندەك،
«ھاياتلىق تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلايمەن» دېسەك ساراڭلىق قىلىۋات-
قاندەك بولۇپ قالىمىز. زامانىمىزنىڭ ئەقىل چەمبىرىكى ئىن-
سانىيەتنى مۇشۇنداق جۆيلۈش ھەم ساراڭلىق قىلىشتىن قۇتۇل-
دۇرۇش ئۈچۈن، ئىنسانلاردىن ئۆزىنى ئالەمدىكى ھاياتلىقلار
توپىنىڭ بىر ئەزاسى ئورنىغا قويۇشنى، ئۆزى تەرەققىي قىلىش
ئۈچۈن ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان باشقا ھەمراھلىرىنىمۇ ئاس-
راپ، ئۇلار بىلەن ئۆزئارا ماسلىشىپ ياشاشنى تەلەپ قىلىدۇ.
ئالىملارنىڭ بۇ قارىشى ئىنسانلارنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى-
دىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، بولۇپمۇ زاما-
نىمىزدا ئىنسانىيەت ئالدىغا قويۇلۇۋاتقان جىددىي مەسىلىلەرنىڭ
ئىنسانىيەتنىڭ ئەقلىي جەھەتتىكى چولتىلىقىدىن، ئېزىپ قېلى-
شىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى يەكۈنلەش ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قو-
يۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ نىشانى تەبىئەت بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرى-
سىدىكى ئاڭلىق تەشكىلاتچىلىق ئارقىلىق ئادەم بىلەن باشقا
جانلىقلارنىڭ ماسلىشىپ تەرەققىي قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش،
تامامەن يېڭى بولغان پەلسەپىۋى كۆز قاراش بىلەن ئىنسانىيەت-
نىڭ سانائەت ئىنقىلابىدىن بۇيانقى تەبىئەتكە تۇتقان پوزىتسىي-
سىنى تەكشۈرۈپ، يەن - تېخىمۇ تەرەققىياتنىڭ ئاخىر بېرىپ

نى بۇلغاۋاتىدۇ، بۇنىڭ بىلەن چوڭ ئاتموسفېرادىكى ئۇزۇن تەركىبى ئازلاپ، ئوگلېكسىلى گاز تەركىبى كۆپىيىپ، چوڭ ئاتموسفېرانىڭ ھارارىتى ئۆسۈپ كېتىۋاتىدۇ. ئەگەر بۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، يەر شارىنىڭ تېمپېراتۇرىسى ئۇزلۇكسىز ئۆرلەپ كېتىشى مۇمكىن. يۇقىرى تېمپېراتۇرىلىق ھاۋانىڭ تەسىرىدە يەر شارىدىكى دېڭىز - ئوكيانلار پەيدىنپەي قۇرۇپ، يەر شارى ئىسسىق، قۇرغاق، ئوكسىگېن كەمچىل ھەمدە ئوگ- لېكسىلى گازى كۆپ بولغان سەييارىگە ئايلىنىپ ھاياتلىقنىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، تەبىئەت بىلەن جانلىق- لارنىڭ بىرلىكىنى ساقلاش بىردىنبىر ھاياتلىق سەييارىمىزنى ئاسراشتىكى ئالدىنقى شەرتتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تېخىچە ئىن- سانلار تولۇق ئىسپاتلاپ چىقىشقا ئامالسىز قېلىۋاتقان بولسىمۇ، شۇنداق بىر نەرسە شەك - شۈبھىسىزكى، ئىنسانىيەت ھاياتىنى- مۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالەمدىكى بارلىق جانلىقلارنى غەيۇر نازۇك ھەرىكەتلەندۇرۇۋاتقان مېخانىزم، تەدرىجى تەرەققىي قىلدۇرۇۋاتقان لىنىيىلەر ھەم ئۇلار ئىما قىلىپ تۇرۇۋاتقان ئاجايىپ قانۇنىيەتلەر، سىرلىق ئۆزگىرىۋاتقان ئىنسانلار ئەقلىي ئىقتىدارى ئۇچۇن ئىزدەنسە - ئىزدەنسە تېگىگە يېتەلمەيدىغان بۈيۈك پاراسەت تېپىشمىقى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ. زامانىمىزدىكى نۇرغۇن پەيلاسوپ ۋە ئالىملار ئۇرۇش خۇمارلىقنىڭ جىنايەتلە- رى، ئىقتىساد، سىياسىي جەھەتلەردىكى مالىمانچىلىقلار، ئەخ- لاقىي جەھەتتىكى بۇزۇقچىلىقلار، باي، كەمبەغەللەرنىڭ بۆلۈ- نۈپ كېتىشلىرى ئۈستىدە؛ نوپۇسنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، باي- لىق مەنبەلىرىنىڭ قۇرۇقدىلىپ كېتىشى، مۇھىتنىڭ بۇلغىنى- شى قاتارلىق كونكرېت مەسىلىلەر ئۈستىدە... مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش بىلەن قانائەت ھاسىل قىلماستىن، تېخىمۇ چوڭ- قۇرلاپ ئىزدىنىشى، يەنى - تېخنىكا بىلەن ئادەم ياكى ئىنسان تەبىئىتىدىن ئىبارەت يادرولۇق مەسىلە ئۈستىدە تەتقىقات قىلە-

قىلىش ھايات شارائىتلىرىغا ئاكتىپ ئۇيغۇنلىشىشتۇر، يەنى تۇرغۇن ھالەتتىكى نەتىجىلەرگە، ئاللىقاچان يېتىپ بولغان ئى-جادىي قابىلىيەت سەۋىيىسىگە قانائەت قىلىدىغان پاسسىپ ئۇي-غۇنلىشىشقا قارشى تۇرۇپ، تۇرلۇك سۇنئىي توساقلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، رېئاللىققا باشلامچىلىق قىلىش، ئۆزىنىڭ نەق ھالىتى-دىن ئۇزلۇكسىز ھالقىپ ئۆتۈش ئاساسىدا پۈتكۈل ھاياتلىق شارائىتىنى گۈزەللەشتۈرۈش. بۇ مەسىلىدە سەييارىمىزنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى بۇزۇۋاتقان ستەمكار ھۆكۈمرانلارغا بولۇشۇپ بېرىش ئالىملىقتىن يۈز ئۆرىگەن مەككار نەپسانىيەتچى سىستې-مىلارنىڭ ئىشىدۇر.

ھازىرقى كۈندە بىز نېمە ئۈچۈن ئۈنچىۋالا ئىجاد قىلالمايدى-غان بولۇپ قالدۇق ياكى بىزدە ھەرخىل ئۈنۋاندا ئاتىلىدىغان ئادەملەر بولسىمۇ ھەقىقىي ئىلىم چولپانلىرى كەملەپ كەتتى، شۇنچە ئۇزاق زامانلارنى قولدىن بېرىپ قويۇپ يەنىلا ئوتتۇرا ئەسىردىكى بىرنەچچە ئادىمىمىز بىلەن كۆڭلىمىزنى ئەمەكلەيدى-غان كۈنگە قالدۇق؟ ئاساسلىقى، بىز دۇنيانىڭ مۇشۇنداق ئە-قىل چەمبىرىكىدىكى تەلەپلەر بويىچە پۈتكۈل دۇنيانىڭ بىرلىكى-نى ۋە ئۇنىڭدىكى سىرلارنى ئېچىش ۋەزىپىسىنىڭ مەڭگۈ توگى-مەيدىغانلىقىنى تونۇپ يېتەلمەي، مەلۇم تەلىماتلارنى دۇنيانىڭ ئورتاق ھەقىقىتى قىلىۋالدۇق. ھەتتا نوقۇل ھالدا زامانىمىزنىڭ مەدەنىيىتىدىن بەھرە ئالغۇچى، ئىلغار تېخنىكىنىڭ «قۇلى» بولۇۋېلىپ، بىرمۇنچە تەرەپلەردە ئالەمنىڭ بىرلىكى، ماسلىقى جەھەتتىكى سىرلارنى داۋاملىق ئېچىشتىن باش تارتتۇق. بۇ ئىجادىي ئادەملەرنى يېتىشتۈرۈشكە قاتنىشىدىغان ئائىلە، مەك-تەپ، جەمئىيەتتىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ ئۈچۈن ئۈنتۇلۇپ قالسا بولمايدىغان ئاچچىق ساۋاق. بۇ ساۋاق ھەممىمىزنى زامانىمىز-نىڭ ئەقىل چەمبىرىكى نەزەرى بىلەن پۈتكۈل جەمئىيەتتە تەرەق-قىياتتا ئادەمدىن ئىبارەت بىرلا تەرەپنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئانىسى

سەيياربمىزنى ۋە ئۆزىمىزنى ۋەيران قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتۇر
بۇنداق ئىكەن، زامانىمىزدىكى ئىنسان مەدەنىيىتىنىڭ گەز-
ئلىي پائالىيىتى باشقا جانلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەقلى-
پائالىيەت، باشقا جانلىقلاردىن ئىبارەت ھەمراھلىرى بىلەن «م-
دەنىي» ھالدا بىللە ياشايدىغان ئەقلىي پائالىيەت، ئادەملەرنىڭ
نەزەرىنى تاشقىرىدىن ئىچكىرى (ماددىغىلا تىكىلىپ تۇرۇۋېلىش-
تىن ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى تەكشۈرۈش) گە يۆتكەپ
زامانىۋى تەربىيە ئالدۇرىدىغان ئەقلىي پائالىيەت، ئىنسانىيە-
ئۆزىنى تېخىمۇ پارلاق قىلىش ئۈچۈن چوڭ تەبىئەتنى تېخىم-
گۈزەل ساقلايدىغان ئەقلىي پائالىيەت، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ
تەلەپلىرىنى قاندۇرۇش بىلەن بىر چاغدا، ھاياتلىق شارائىتلىرد-
نى بۇزغۇنچىلىقتىن ساقلايدىغان ئەقلىي پائالىيەت، بۇرنىنىڭ
ئۈچىنى كۆرىدىغان ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىپ مەڭگۈلۈك تەرەق-
قىيات ئۈچۈن جان تىكىدىغان ئەقلىي پائالىيەت بولىدۇ. شۇنداق
بولغاچقا، ئىجادىيلىقتا قەدەم تاشلاپ زامانغا يارىشا باش كۆتۈرۈپ
چىقىمەن دەيدىغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئەقىل چەمبىرىكىدىكى
مۇنداق بىر قانۇنىيەت بىلەن قارشىلىشىشقا ھەققى بولمايدۇ،
بەلكى ئىنسانىيەتنىڭ شۇنداق ئەقىل چەمبىرىكىنى قۇرۇشتىن
ئىبارەت ئىجادىيىتىدە ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇش ھەققى بولىدۇ.
ھازىرقى دۇنيادا نەق بار ئالىملارنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىمۇ
كىشىلەرگە تەبىئەت تەرتىپى بىلەن قانداق ماسلىشىپ ياشاشنى،
ئىنسانىيەت ئۇچراش ئېھتىمالى بولغان بەختسىزلىكتىن قانداق
قۇتۇلۇشنى، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، ئەمما ئۆز تەقدىرىگە تەسىر
كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتقان ئامىللارنى قانداق تونۇشنى ئۆگىتىش،
ئىنسانلار ھەرىكىتىنى دۇنيا مىقياسىدا تەشكىلىي بولغان ھالدا
ئۇنۇملۇك ماسلاشتۇرۇپ، يەر شارى خاراكتېرلىك بالايىئەزىم-
دىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ھەرقايسى ئەللەردىكى سىياسىيونلار ۋە
ھۆكۈمەتلەر رەھبەرلىرىگە تەربىيە بېرىش بولىدۇ. مانا مۇنداق

Ⅲ ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جارى بولۇشىغا پايدىلىق ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئامىللىرىنى تونۇش

بۇ ــ ئىجادىيلىقنى جارى قىلدۇرۇشتىكى ھەل قىلغۇچ تاشقى مۇھىت بولۇپ، تاشقى مۇھىت مىڭلاپ تالانتنىڭ مەيدانغا چىقىشى ياكى نابۇت بولۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جارى بولۇشىغا پايدىلىق ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئامىللىرىنى ھەرخىل تونۇمدىكى ئالىملار ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا پەرقلىق ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇلار ئىچىدە پۇتكۈل ئىنسانىيەت نەزەرى بىلەن سىياسىي تونۇمدىن بىتەرەپ تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويغۇچى ئامېرىكىلىق پسىخولوگ ئارەت بولۇپ، ئۇ بۇنداق ئامىللارنى توققۇز تۈرگە بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىنى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە زۆرۈر شەرت دەپ كۆرسەتكەن. شۇنداقلا يەھۇدىيلاردىن چىققان ئىلىم ـ پەن چولپانلىرىنى مىسالغا ئېلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى قوزغىغان ئىجتىمائىي ئامىللارنى تېپىپ، باشقا خەلقلەرنىڭ ئۆزىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن يول ئىزدىگەن، ھەمدە بىرىنچى ئامىلنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىدە تۆۋەن چاغلىنىشى بولمايدىغان مۇھىم ئامىللىقىنى تېخىمۇ جەزملەشتۈرگەن. ھازىر دۇنيادا ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىنى قوبۇل قىلغانلار ئىلمىي دېموكراتىيىنىڭ تەشەببۇسچىلىرى بولۇپ، ئالاھەزەل ئىلغار ئەللەردە ئۇنىڭ تەلىماتى يولباشچى نەزەرىيە بولۇپ قالدى. شۇنداقلا ئېلىمىزدە بەرپاچىلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇپ خەلقىمىزنىڭ ئىجادچانلىقىنى ئۈستۈرۈشتىكى يېڭى نەزەرىيە بولۇپ قالدى. بۇلارنى تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىپ ئۆتۈش مۇمكىن:

تەبىئەتنى ئۇنتۇيدىغان بىر تەرەپلىمىلىكنى تۈگىتىشكە، ئىجادىي
قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇشقا تېگىشلىك ئامىللارنى تونۇپ يې
تىشكە دەۋەت قىلىدۇ.

ئايلاندۇرۇش بىلەن زامان ـ ماكاندىن ھالقىپ كەتكەن ئۇلۇغ نەتىجە ياراتقان. دېمەك، ھەرقانداق بىر مىللىي مۇھىتتا خالىغان بىر تالانت جاڭگالدىكى گىياھلاردەك ئۆسۈپ يېتىلىۋەرمەيدۇ، بەلكى شۇ مىللىي مۇھىت ياراتقان كونكرېت مەدەنىيەت شارائىتى يول قويغان دائىرىدىكى تالانتلار باراقسانلاپ مېۋە بېرىدۇ. دەرۋەقە، ھەرقانداق چاغدا ھاياتلىقنى ساقلاش، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. لېكىن، مەدەنىيەت ۋاستىسى دېگەننى قورساق تويغۇزۇش ياكى ئويۇن ـ تاماشا قىلىش دەرىجىسىگە چۈشۈرۈپ قويۇشقا بولمايدۇ. ئۇ ئەلۋەتتە ئادەم كامالەتنى ئىزدەيدىغان، ئىلىم ـ پەن ئىجادىيىتىگە كەڭرى ئىمكانىيەت يارىتىدىغان، تورلۇق ئىلمىي تەڭلىككە، مالالچىلىقلاردىن خالىي بولغان ئىلمىي كەيپىيات ئىچىدىكى ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ۋاستىلىرىدۇر. مانا مۇشۇنداق مەدەنىيەت ۋاستىلىرى بولغان يەردە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە ئادەملەر ئۆزلىرىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇپ كېتەلەيدۇ.

دۇنيانىڭ پەن ـ مەدەنىيەت تارىخىدىكى پاكىتلارمۇ ئەنە شۇنداق: مەدەنىيەت ۋاستىلىرى جەھەتتىكى قولايلىقلاردىن مەھرۇم جەمئىيەت ۋە جايلاردا ئىجادىي ئادەملەرنى يېتىشتۈرۈش ۋە ئىجادىي پائالىيەتلەرنى ئۇلغايتىش تورلۇق توسالغۇلارغا ئۇچرايدۇ. بۇنداق توسالغۇ ئاساسلىقى ئىجتىمائىي، ئىدىيىۋى ۋە پىسخىك ئامىللاردىن ھاسىل بولۇپ بىرلىكتە قولايلىق مەدەنىيەت ۋاستىلىرىنى ۋەيران قىلىش تەرەپكە قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ. بىرىنچىدىن، ئىجتىمائىي ئامىللار ئالدى بىلەن چىرىك كۈچلەردۇر. چۈنكى، ئەركىن پىكىر مەھسۇلىدىن ئەزگۈچىلەر ھەممىدىن بۇرۇن پايدىلانسىمۇ، ئەمما، ئىجادكارلار ئىجاد قىلغان يېڭى ئىلمىي نەتىجىلەر چىرىك كۈچلەرنىڭ كونىلىقنى ساقلاش ئاساسىدا ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ھېلىسىنى

بىرىنچى، مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرى جەھەتتىكى قولايلىق
بۇ ئامىل ئىجادىي قابىلىيەتتە ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ
چۈنكى مەدەنىيەت ۋاسىتىسى يوق ياكى قولايلىق بولمىغان جە
مىيەتتە ئىجادكارلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئەمەس، تەسەۋۋۇر قى
لىشمۇ تەس. سەۋەب شۇكى، مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرى جەھەتتى
كى قولايلىق ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنلار (بەلگىلىك ماددى
ئاساسمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ھاسىل بولۇش ·
بولماسلىقى ياكى ئۇنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تەرەققىي قى
لىش - قىلماسلىقىدىكى ئاساس. مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرى جە
ھەتتە قولايلىقلارغا ئىگە بولمىغان جايلاردىن دەنايى - دانىشمەن
لەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقالماسلىقى ۋە ھازىرقى كۈندىمۇ دۇنيانىڭ
ئىلغار مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرىدىن مەھرۇم خەلقلەر ئارىسىدا ئى
جادىيلىقنىڭ ئاجىز بولۇشى مۇشۇ سەۋەبتىندۇر. كونكرېت زا
مان، ماكاندا مەيدانغا چىققان ئىجادىي ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىغا
قارايدىغان بولساق، پاكىت تېخىمۇ شۇنداق. ئالايلۇق، ليودۋان
بېتخوۋېن (1770 ـــ 1872) نىڭ XVIII ئەسىردىكى ئافرىقىدا
مەيدانغا كېلىشى ۋە مىكېلئاندجېلو (1475 ـ 1564) نىڭ ئال
ياسكىدا مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن بولمىدى. شۇنداقلا مەھمۇد
ۋە يۈسۈپنىڭ تۇرپاندا، سىڭقۇسەلى توتوقنىڭ قەشقەردە مەيدانغا
كېلىشىمۇ مۇمكىن بولمىدى. ئۇلار پەقەت گېرمانىيە (ھەم
ۋېنا) دا، فىلارونسىيىدىلا مەيدانغا كەلدى! مەھمۇد بىلەن يۈ-
سۈپ قەشقەردە، سىڭقۇسەلى توتوق تۇرپاندىلا مەيدانغا كەلدى.
چۈنكى ئۇلار ياشىغان شۇ زېمىن ئۇلارنىڭ چولپان بولۇپ ئۆسۈ-
شىگە ئىمكانىيەت (ئوخشىمايدىغان زېمىن) ھازىرلاپ بەرگەن،
ئۇلار شۇ زېمىندا ئۆزىدىكى تۇغما قابىلىيەت (يوشۇرۇن قابىلى-
يەت ۋە ساپامۇ شۇنىڭ ئىچىدە) نى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان
چېۋەرلىك بىلەن بايقاپ ھەمدە ئۇنى مۇۋاپىق بولغان ۋاقتى -
سائىتىدە ئىشقا سېلىپ، ئىمكانىيەتنى رېئال بولغان پۇرسەتكە

يارىتىش ئىمكانىيىتىنى بەرگەن. ھازىرقى كۈندە يەھۇدىيلار مەشھۇر تۆھپىلەرنى قوشقان غەربىي ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىن ئىبارەت ئىككى رايوندا ئۇلار يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا تەبىقىگە مەنسۇپ بولۇپ، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ ئەرلىرىدىن %90 كىشى ۋە ئاياللىرىدىن %65 كىشى ئالىي مائارىپ تەربىيىسى كۆرگەن، ئەرلىرىدىن %30 كىشى كەسپىي ئۇنۋان ياكى دوكتورلۇق ئىلمى ئۇنۋانى ئالغان. ئامېرىكىدىكى مەشھۇر ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ %20 ئوقۇتقۇچىسى يەھۇدىيلاردىن بولغان. 1948 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان ۋاقىتتا ئىسرائىلىيىگە كۆچۈپ بارغان يەھۇدىي كۆچمەنلىرى ئىچىدە دوكتور، دوكتورئاشتىلار ۋە دوتسېنت، پروفېسسور ئۇنۋانى بارلار 100 مىڭدىن كەم ئەمەس. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەنە مەشھۇر ئالىملارمۇ بار، مەسىلەن، «ئاتوم بوۋىسى» دەپ ئاتالغان ۋېيسمان قاتارلىقلار.

يەھۇدىيلاردىن مەشھۇر كىشىلەرنىڭ چىقىشىدىكى سىر شۇكى، ئۇلار مائارىپقا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئوقۇشنى (يەن ئوقۇشمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئىمان جۈملىسىگە قويىدۇ. ئوقۇشتىن، بىلىم ئېلىشتىن چېكىنگەننى مۇرتەت دەپ قارايدۇ. مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرىدىن پايدىلىنىشقا پۈتۈن زېھنى بىلەن دىققەت قىلىدۇ. ھازىرقى ئىسرائىلىيىدە 6 ـ 18 ياشقىچە بارلىق بالىلار ھەقسىز مەجبۇرىي مائارىپ تەربىيىسى كۆرىدۇ. دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى جىددىي ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندىمۇ 10 بالا بار يەردە بىردىن مەكتەپ ئېچىلىدۇ. ئورۇندۇق، كىتاب، چۈشلۈك تاماق ۋە بىر قۇر ئوقۇغۇچىلىق كىيىمنى ھۆكۈمەت بارلىق ئوقۇغۇچىلارغا ھەقسىز تارقىتىپ بېرىدۇ.

ھازىرقى دۇنيادا مائارىپ ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئامېرىكىدا ئالىي مەكتەپ يېشىدىكى بالىلارنىڭ %60 ى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. ئىسرائىلىيىدە بولسا %75 بالا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. يەھۇدىيلارنىڭ قارىشىچە، «ۋەتىنى بولمىغان» ئادەمنىڭ

لىنىش ئۈچۈن بۇ مەسىلىلەردىن ھەزەر ئەيلەشكە، بەزىلىرىدە يانداپ ئۆتۈشكە ماھىر بولۇشقا توغرا كېلىدۇ.
م. ئارەت مۇشۇنداق قاراشلار بويىچە يەھۇدىيلار ئۈستىدە مۇ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. ئامېرىكىلىقلار «ئامېرىكىنىڭ پۇلى يەھۇدىيلارنىڭ يانچۇقىدا» دېسە، ئىسرائىلىيىلىكلەر «يەھۇدىيلارنىڭ بايلىقى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا»، «ئىسرائىلىيىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك بايلىقى ئادەم»، «ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈشىدىكى دەسمايىسى مائارىپ» دېگەن مەسىلىنى يورۇتقان. ئۇ فرويد، خېيىنى، بېتخوۋېن، مېندېلسون، ماركس، زامېنفوت، لېرمون، سپىنوزا، چاپلىن، پىكاسو، ئېينىشتېيىن، ئېرېنبورگ ۋە بۇلار قاتارى دۇنيادا باش كۆتۈرگەن يەھۇدىي ئالىملىرىنى مىسالغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىش پىرسەنتىنىڭ دۇنيادىكى باشقا ئادەملەر توپىدىن 28 ھەسسە ئۈستۈنلۈكىنى، ياۋروپادا ئەڭ ۋەھشىي قىرغىنچىلىققا ئۇچرىغان بۇ مىللەتنىڭ ئالىملىرى دۇنياغا تارقاتقان پاراسەت نۇرىنىڭ ھەقىقەتەن دۇنيانى تەسلىم ئەيلىتىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن. ئۇ مۇنداق دەپ قارىغان: يەھۇدىيلار ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ ئۇرغۇشى ھەمدە قازانغان مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ كۆپلۈكىدىكى سىر شۇكى، ئۇلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىماي ھايات قالغان ساھەلەردە ئۆز ئىشلىرىغا پۇختا بولۇپ «قولايلىق مەدەنىيەت ۋاستىسى» گە ئىگە بولغان ياكى ئۇلاردىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولغان. مەدەنىيەت ۋاستىلىرىدىكى قولايلىق ئۇلارغا ھەرخىل چارىلەر بىلەن ئەجدادلىرىنىڭ «تەۋرات» ۋە ئۇ «تالمود» نى ئۇلۇغلاپ ئۆگىنىش ھەققىدىكى ۋەسىيەتلىرىنى ئەمەلدە كۆرسىتىش، ئىبىل مائارىپ تەربىيىسىگە ئىگە بولۇپ «تېخىمۇ ئالىي شەكىلدىكى بىلىمگە قىزغىن مۇھەببەت باغلاش»، «ئېچىۋېتىلگەن مەدەنىيەت غىدىقلىشى» نى قوبۇل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش ۋە شۇ ئاساستا يېڭىلىق

كەيپىيات ماتېماتىكا ۋە ئىلىم ـ پەنلەردە تەلەپ قىلىنىدىغان ئابستىراكتسىيلەش تەپەككۇرىغا ئالاھىدە لايىق كەلگەنلىكىدىندۇر.

ئارەت مەپتۇن بولغان «مەدەنىيەت ۋاستىلىرى جەھەتتىكى قولايلىق» دېگەن كۆز قاراشتا، مەدەنىيەت ۋاستىلىرىنىڭ بىر مىللەت ياكى شەخسنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇش ياكى بوغۇپ قويۇشتا تۈۋەن مۆلچەرلىگىلى بولمايدىغان ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكى ناھايىتى كەسكىن جەزملەشتۈرۈلگەن. ئۇنىڭدا بىر مىللەتكە نىسبەتەن مۇنداق تەلەپ قويۇلغان: بىر مىللەتتە ماھىيەتلىك بولمىغان پايدا ـ زىيان ئۈستىدە ھېساب ـ كىتاب قىلىپ يۈرمەيدىغان، ھەرقانداق شەخسنىڭ ئىجادىيىتىنى ئېتىراپ قىلىدىغان، ۋەزىيەت دەماللىققا قوبۇل قىلالمايدىغان غەلىتە قاراشلارنىڭ كوكۇلىسىغا ئېسىلىۋالمايدىغان ھەمدە مۇشۇنداق قاراشلار تۇپەيلى بەزى ـ بەزىدە كېلىپ چىقىدىغان تەتۈرلۈكلەرنى ئالدىراپ جازالىمايدىغان، مىللەت رەھبەرلىرى تالانتلىق ئادەملىرىنى كۆپلەپ يېتىشتۈرىدىغان ۋە مۇھىم مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى چىن قېرىنداشلىق بىلەن قوغدايدىغان روھنىڭ بولۇشى شۇ مىللەت ياكى شۇ مىللەت ئەزالىرىدىكى يېڭىلىق يارىتىش قۇدرىتىنى زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇش، ئىجادىي قۇدرەتنى تېخىمۇ زور دەرىجىدە ئۇرغۇتۇپ يول ئېچىپ مېڭىشتىن ئىبارەت چوڭ ئىدىيىۋى ئازادلىقنىڭ ئالدىنقى شەرتى. بۇ جەھەتتە ئويغىنىش ـ ئويغاناماسلىق بىلەن باشقىلارنىڭ ئۇنچىۋالا كارى بولمايدۇ. ئويغانمايمۇ بىر مەھەل بالا ـ قازاغا يولۇقماي ئۆتكىلى بولىدۇ. ئەمما، ئويغاناماسلىق مىللەتكە بولغان مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسىنىڭ بىمارلىقى بولۇپ، ئىجادكارلىق يوق بۇنداق خەلق مەنىۋى جەھەتتىكى گادايلىقى تۇپەيلى خۇددى بايلار تاشلىۋەتكەن كونا كىيىملەرنى تېرىۋېلىپ ياشاشنى تاما قىلىپ يۈرىدىغان قەلەندەرلەردەك مەدەنىيەت قەلەندەرى بولۇپ كېتىدۇ. ئەقىلدىكى تۆۋەنلىك تۇپەيلى ئۆزىنىڭ تۇرلۇك

مال ـ دۇنياسى ھەر ۋاقىت بۇلىنىپ كېتىش خەۋپى ئاستىدا تۇرىدۇ، لېكىن بىلىم ۋە قابىلىيەت «ئېلىپ يۈرۈشكە بولىدىغان، ئۆمۈربويى ئىشلىتىپ بولغىلى بولمايدىغان بىردىنبىر مال - دۇنيا» ئىكەن. مانا مۇشۇ بىر مەسىلىلا ئۇلارنىڭ ئۇتۇق قازىنىشىدا قولايلىق مەدەنىيەت ۋاستىسى، مەدەنىيەت ۋاستىسىنىڭ يادروسى مائارىپنىڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. دېمەك، دۇنيانىڭ باشقا مىللەتلىرىمۇ يەھۇدىيلاردەك ئادەم بولۇپ، مەدەنىيەت ۋاستىسى دۇنيادىكى ھەرقانداق مىللەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ئىنسانىيەتنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشتا ئالدىنقى ۋە ھەل قىلغۇچ ئامىلدۇر. ھەرقانداق مىللەتتىن چىققان خان ـ خاقان ۋە داھىي ـ سەركەردىلەر بۇنداق بىر مەسىلىدە تەۋرىنىدىكەن، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۆزىنىڭ نوپۇزى ئارقىلىق ئۆز خەلقىگە زىيانكەشلىك قىلغۇچىدۇر. مەدەنىيەت ۋاستىلىرى جەھەتتىكى قولايلىقلار ياكى ئۇنىڭ يادروسى مائارىپتىن تولۇق بەھرىمەن بولۇش ئۇستۇنلۇكىنى تالىشىش، ئەمەلىيەتتە ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىجادىيەت كېنىنى ئالاھىدە ۋەزىيەتتە تەتبىقلاش ئۇستۇنلۇكىنى تالىشىش بولۇپ، يەھۇدىيلار ئەسىرلەپ قوغلاشقان بۇ ئۇستۇنلۇككە باشقا كىشىلەرمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرسە ئەرزىيدۇ. چۈنكى ھازىرقى دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىسىم بولۇۋاتقان يېرىدىمۇ يۈكسەك مەلۇمات ئېلىشقا يول تېپىلىدۇ. شۇنداقلا ھازىرقى ھەرقانداق خەلقنىڭ ئەھۋالى ئەينى چاغلاردىكى يەھۇدىيلاردىن ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە. يەھۇدىيلاردا نېمە ئۈچۈن دانتې، شېكسپىر، باخ ياكى مىكلىئاند جىلۇدەك سەنئەت گېنىئاللىرىنىڭ مەيدانغا كەلمىگەنلىكىگە كەلسەك، بۇ يەھۇدىيلارنىڭ «يەھۋە دىنىنىڭ ئابستراكت قاراشلىرى (ئابستراكت خۇداغا چوقۇنۇش، ئوبرازلارنى چەتكە قېقىش، مەنتىققە ئەھمىيەت بېرىش) غا مەپتۇن بولغانلىقىدىن بولۇپ، بۇنداق دىنىي

ھازىرقى كۈندە ئەمەس، ئوتتۇرا ئەسىرگە سۈرۈپ ئېيتقاندىمۇ مەدەنىيەت غىدىقلىشىغا ئىشىك ئېچىش زۆرۈر بولىدۇ. بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىقىپ دۇنيادا «شەرق ئارىستوتېلى»، «ئىككىنچى ئۇستاز» دەپ نام ئالغان بوۋىمىز فارابىنى مىسالغا ئالساق، «فارابى ئۆز دەۋرىدىكى ئەدەبىيات ۋە ماتېماتىكا پەنلىرىنى زور قىزىقىش بىلەن ئۆگەنگەن. ت. خ. بوئىرنىڭ كۆرسىتىشىچە، ئۇ ئوتتۇرا ئەسىر خىرىستىئان دۇنياسىدا «ئۈچ بىلىم» دەپ ئاتالغان گىراماتىكا (نەھۋى)، ئىستىلىستىكا (ئىلمىي پاساھەت)، ئەخلاق دەرسلىكلىرىنى ۋە «تۆت ئىلىم» دەپ ئاتالغان ھېساب، مۇزىكا، گېئومېتىرىيە (ھەندىسە)، ئاسترونومىيە (پەلەكىيات) پەنلىرىنى پۇختا بىلگەن. ئۇ ھىرات - مەرۋى ئىلمىي گۇرۇھى دەپ ئاتالغان تەبىئەت ئىلمىي گۇرۇھىنىڭ ھەممە نەرسىنى تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش ۋە ئەقلىنى مىزان قىلىش توغرىسىدىكى ئىلغار پەلسەپىۋى كۆز قاراشلىرىنى قىزغىن قوللىغۇچى ئىدى. مەرۋى ئىلمىي گۇرۇھى بولسا، مىسوپوتامىيىدىكى ھەمىدان، بەسىر، تەبىئەت ئىلمىي گۇرۇھىنىڭ، ھىندىستان، جۇڭگو ئىلىم - مەدەنىيەت كۆز قاراشلىرىنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن ئىلمىي ئىزدىنىش گۇرۇھى بولۇپ، گىرېك باكتېرىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلاتتى»[①]. دېمەك، بىزنىڭ بوۋىلىرىمىزنىڭ دۇنياغا تونۇلغان ۋاقتى باشقا مەدەنىيەتلەرنىڭ غىدىقلىشىغا ئىشىكنى ئېچىپ، جۇڭگودىكى بەگلىكلەر، گىرېك، ھىندى، باكتېرىيە. . . پۈتۈن دۇنيانى ئۆگەنگەن ۋاقتى ئىدى.

زامانىمىزدىكى ئالىملارنىڭ دۇنيانىڭ ئىلىم چولپانى بولۇپ كەتكەن يەھۇدىي مىللىتى ھەققىدىكى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش-

---

① ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى، 34 -، 35 - بەتلەر.

چىمەنلىرى ۋە بايلىقلىرىنى يوقىتىپ قويۇپ، ئۆزىدە دۇنيانىڭ
كۆزىگە گۈلچىمەن كۆرسىتىدىغان قۇدرەتنىڭ يوقلۇقىدىن باش-
قىلارنىڭ چىمەنلىرىگە قول ئۇزىتىدۇ - دە، ھەربىر تال گۈل
ئۈزگەندە ئابرۇيى بىر دەرىجە خورلىنىدۇ. ھە دېسىلا ئۆزىنى
بۇنداق خورلاپ يۈرىدىغان مەجرۇھ خەلقتىن باشقا مىللەتلەرمۇ
زېرىكىدۇ. شۇ مىللەت ئەزالىرىمۇ زەردىگۆش بولۇپ روھىي
چۈشكۈنلۈككە ئۇچرايدۇ. شۇڭا خورلانماسلىقنى ئويلىغان ھەر-
قانداق مىللەت ۋە ئۇنىڭ ئەزالىرى ئۆزىنىڭ قورساق كويىدىكى
تۇرمۇش تەلەپلىرىگە ئىلاھى لىباسلارنى كىيدۈرۈش بىلەن بو-
لۇپ كەتمەي، ھەق يولدىن ئازغان، قەلبى ئۆز ئادالەتلىرىگە
قارشى يولغا كىرىپ كەتكەنلەرنىڭ چىرىك ئىدىيىلىرىدىن ئۆزى-
نى تارتىپ ئىجادىي قابىلىيەتنى ئۇرغۇتىدىغان ئىجتىمائىي مەدە-
نىيەت ۋاستىلىرىگە، بىلىم ئوچاقلىرىغا پەرۋانىلەرچە ئۆزىنى
ئۇرۇپ تۇرۇشى، مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى يوقىتىشنى چۆنتىكى-
دىكى پۇلنى يوقىتىشتىن ئېغىر بىلىپ پەن - مەدەنىيەت ئەسلى-
ھەلىرىنى جان تىكىپ قوغدىشى، جانلاندۇرۇشى، تەرەققىي قىل-
دۇرۇشى ھەمدە ئۆز ئارىسىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتتە ئۈستۈن
ئىجادىي رەھبەرلىرىنى ۋە قولايلىق مەدەنىيەت ۋاستىلىرىنى
يەتكۈزۈپ بەرگۈچى مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى قەدىرلەپ، ئىجادىي-
لىقى ئۈستۈن تالانتلارنى دادىل ئىشقا قويۇپ، مەيۈسلۈك ۋە
ئۈمىدسىزلىكنى قەلبىدىن چىقىرىپ تاشلاپ، دۇنيا مەدەنىيىتى-
گە ئۆز قولى بىلەن تۆھپە قوشىدىغان روھنى تىكلىشى كېرەك.

ئىككىنچى، مەدەنىيەت غىدىقلىشىغا قارىتا ئىشىكنى ئېچى-
ۋېتىش. بۇ — مەدەنىيەت غىدىقلىشىنى، مەدەنىيەت مۇھىتىنى
كۈچەيتىش ۋە بۇلار ئارقىسىدا تەرەققىي قىلىش ئېھتىمالى بول-
غان ئىجادىيەت قۇدرىتىنىڭ پايدىلىق، ئىستېمالچانلىق ۋە يار-
دەمچىلىك رولىغا ئەھمىيەت بېرىشتۇر. راست، دۇنيادا ھەرقان-
داق مىللەت بىر - بىرىدىن ئۆگەنمىسە بولمايدۇ. بۇ گەپنى

بەرمەستىن، يېتىشۋاتقان نەرسىلەرگىمۇ ئەھمىيەت بېرىش، ئارەتتىنىڭ قارىشىچە، سەزگۈ ئەزالىرى ئارقىلىق ھوزۇرلىنىش، خاتىرجەم ھەم ئەركىن ــ ئازادە ياشاش ۋە شۇ زامانلا خۇشاللىق بېغىشلاش تەلەپلىرىنى بىۋاسىتە قاندۇرۇشقىلا ئەھمىيەت بېرىدىغان راھەتپەرەسلىك يۈنىلىشىدىكى مەدەنىيەت ئىجادىي قابىلىيەتنى ئىلگىرى سۈرەلمەيدۇ. بەزى مەدەنىيەتلەردە ئاللىقاچان مەۋجۇت بولغان ۋە قېلىپلىشىپ كەتكەن بىرنەچچە خىل نەرسىلەرگىلا ئەھمىيەت بېرىپ، ھەتتا ئەتە يېتىپ كېلىدىغان ئىشلارغىمۇ گۇمان بىلەن قارىلىدۇ. ئۇ شۇ مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن تولىمۇ زىيانلىق. بۈگۈنكى كۈندە بىزدە مۇشۇنداق زۆرۈر ھالاۋەت تەلەپلىرىنى قاندۇرۇش شەكلىدىكى تۆۋەن قاتلام مەدەنىيەتكە بېرىلىش، مەدەنىيەت چوڭقۇر قاتلىمىغا بېرىلمەسلىك، مازار ــ ماشايىخلارغا دۇئا قىلىپ، كەلگۈسىدە ھازىرقى مازار ــ ماشايىخلىرىمىزدەك ئۇلۇغ گۇمبەزلەر بولۇپ ياتىدىغان ھايات ئادەملىرىمىزنى قەدىرلىمەسلىك ۋە بۇلارنى ئۇلگە قىلىپ يېڭى كەشپىيات ئۈچۈن چوڭقۇر ئىزدەنمەسلىك، يېڭى شەيئىلەرگە دائىلىقا ئىستېمال قىلىش ــ قىلماسلىق نەزەرى بىلەن مۇئامىلە قىلىش ئەھۋالى ئېغىر. شۇڭا، بىز يېڭى شەيئىلەرنىڭ يېتىلىشىنى ئالاھىدە تەكىتلىشىمىز كېرەك. يېتىلىش يالغۇز بىرخىل مەۋجۇتلۇق بولۇپلا قالماستىن، پىشىپ يېتىلىشنىڭ مەلۇم ھەرىكەت يۈنىلىشىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، يېڭىدىن پەيدا بولۇۋاتقان شەيئىلەرنى قوللاش بىر جەمئىيەتنىڭ گۈللەپ ياشىنىشىدىن دېرەك بەرسە، پەقەت مەۋجۇت شەيئىلەرنىلا تەشەببۇس قىلىپ تۇرۇۋېلىش شۇ جەمئىيەتنىڭ زەئىپلىشىشى ۋە توختاپ قېلىپ ئالغا باسالماسلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

تۆتىنچى، ھەممە ئادەم پەرقسىز ھالدا مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرىدىن ئەركىن پايدىلىنىش. ئاق كۆڭۈل ئارەت ھازىرلا مۇنداق قىلىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ مەسى-

لىرىدىن مەلۇم بولغان ئەھۋالمۇ خۇددى شۇنداق. يەھۇدىيلار-
نىڭ مەدەنىيەت غىدىقلىشىغا قارىتا ئىشىكنى ئېچىۋېتىشى دۇنيا-
دىكى ھەرقانداق مىللەتتىن ئۈستۈن بولغان. بىزدىمۇ ۋەتەن،
ئىلىم، تازىلىق، پاكلىق، بىرلىك «ئىمان جۇملىسىدىن» دې-
گەن ئەقىدە بارغۇ؟ قېنى بىزدىكى غەيرەت؟

دېمەك، ئوتتۇرا ئەسىردىكى بىزدىكى ئۆرلەش بىلەن يەھۇ-
دىيلارنىڭ دۇنيانىڭ مەدەنىيەت چولپانى بولۇپ كېتىشىدىن ئىبا-
رەت بۇ ئەھۋال باشقىلاردىن ئۆگىنىشنىڭ تەرەققىياتتىكى مۇت-
لەق تەلەپ ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇ قاراشنىڭ نەقەدەر
توغرىلىقىنى مانا بۈگۈنكى كۈندە بىز ئۆز ئەمەلىيىتىمىزدە كۆ-
رۈۋاتىمىز. ئېلىمىزدە ئىسلاھات، ئىشىكنى ئېچىۋېتىشنى يولغا
قويغاندىن كېيىنكى قىسقىغىنە ئون نەچچە يىلدا يۈز بەرگەن
ئۆزگىرىش ھەممىمىزنىڭ بۇنىڭدىن بۇرۇنقى تەسەۋۋۇرلىرى-
مىزدىن ھالقىپ كەتتى. بىز بۇرۇن سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا
قىلغان چاغلاردا ھەر كۈنى خۇددى ئەتىلا جەڭ بولۇپ كېتىدىغان-
دەك جىددىي تۇرمۇش كەچۈرەتتۇق، چەتنىڭ مەدەنىيىتىنى ئال-
لىقانداق گەپلەر بىلەن چەتكە قاقاتتۇق، ئىسلاھات داۋامىدا ئىل-
غار ئەللەرنىڭ مەدەنىيەت دولقۇنلىرىغا ئىشىكنى ئېچىۋېتىپ-
تۇق، خۇددى مەدەنىيەت كۆلچەكلىرىمىزگە يېڭى سۇ كىرىپ
ئۇنىڭ تىنىق ئايىغىنى چىقىرىۋەتكەندەك جانلىق ئىجادىي ۋەز-
يەت بارلىققا كەلدى. دېمەك، مەدەنىيەت غىدىقلىشىغا ئىشىكنى
ئېچىش كەلگۈسىگە كۈچ توپلاش، تەرەققىياتقا پىلتە سېلىشتۇر.
ھەرخىل مەدەنىيەت غىدىقلىشىدىن كېلىپ چىقىدىغان ۋاقىتلىق
پاسسىپ تەسىرلەردىن قورقۇش بولسا ئىچكى كونسېرۋاتىپلىق-
نىڭ ئاشكارىلىنىشى، مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا توختاپ قېلىش-
نىڭ ئالدىنقى ئالامىتى، ھاياتلىق پوزىتسىيىسىنىڭ خاتالىشى-
شىدۇر.

ئۈچىنچى، مەۋجۇت بولۇۋاتقان نەرسىلەرگىلا ئەھمىيەت

ئىجادىي قابىلىيىتىگە قارىتا مۇئامىلىدە كەلتە قورساق بولغان.
بۇنداق كەلتە قورساقلىقنىڭ يادروسى ئەركىنلىك بىلەن بېسىمنى
تەڭشەش بولۇپ، ئەركىنلىك دېگەندە ئىجادىيەتچىلەرنىڭ مەنىۋى
دۇنياسىدىكى يېڭى پىكىرلەرنى بوغۇشقا قارشى تۇرسا، بېسىم
دېگەندە، مەلۇم دەرىجىدە ئۆزىگە ئۆزى بېسىم قىلىشنى تەكىتلى-
گەن، يەنى ئۇلار ھېچقانداق بېسىم يوق راھەتپەرەسلىككە، مىل-
لەتنى نەزەردە تۇتمايدىغان نەپسى ئاۋارىسى بولۇشقا قارشى تۇ-
رۇپ، مەنىۋى دۇنيادا ھەرقاچان ئىجادىي پىكىر ئارقىلىق ئالغا
ئىنتىلىشنى ئالغا سۈرگەن. جەمئىيەتكە قارىتا مۇئامىلىدە پۈ-
تۈن مىللەتتە ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتچانلىق بولغان. مەسىلەن،
يەھۇدىيلار ياۋروپانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا يەھۇدىيلارغا قارشى
قانۇن بىكار قىلىنغاندىن كېيىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرى-
مىغا كەلگەندە بىرخىل مەدەنىيەت كۆچى بولۇپ باش كۆتۈر-
گەن. بۇنى مۇنداق چۈشىنىشكە بولىدۇ: يەھۇدىيلار ئازادلىققا
ئېرىشكەندىن كېيىن ئۆزىنى بايقىۋالغان. بىرنەچچە يۈز يىللىق
زۇلۇمنى بېشىدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، باش كۆتۈرۈپ چە-
قىشنى ۋە بۇرۇن يوقىتىپ قويغان بارلىق نەرسىلەرنى تولۇقلاش-
نى كۈچلۈك تەلەپ قىلغان. بۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلارغا قارشى
ھەرقانداق جايدىكى ھەرقانداق ئىرىم يەھۇدىيلارنى قابىلىيەتتىن
مەھرۇم قىلىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يېتەلمىگەن. يەھۇدىيلار
قوزغىلىپ ئۇ ئىرىملار بىلەن كۈرەش قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ پايدى-
سىز تەرەپلىرىنى يوقاتقان. ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ناھەقچىلىق
تەرەپلىرىگە سەزگۈر بولغان، شۇ تۈپەيلى جەمئىيەتنىڭ يېڭىلىق
يارىتىشىنى ۋە ئىسلاھات قىلىشىنى ھەرقاچان قوۋۋەتلەپ تۇرغان.

ئالتىنچى، ئوخشاش بولمىغان، ھەتتا قارىمۇ قارشى بولغان
مەدەنىيەت غىدىقلىشىنى قوبۇل قىلىش. بۇنداق قارىمۇ قارشى-
لىقنىڭ يىلتىزىنى ناھايىتى بۇرۇنقى زامانلاردىن ئىزدەش مۇم-
كىن. يەھۇدىيلارنىڭ قەدىمكى ئىبراي ئەدەبىياتى ياۋروپا مەدە-

لىنى شۇنداق ئۇتتۇرىغا قويغان. ئۇ، تارىختىن بۇيان مەدەنىيەت ۋاسىتىلىرىدىن ئەركىن پايدىلانغانلارنىڭ ھامان چەكلىك بولۇپ كەلگەنلىكىنى، بولۇپمۇ ئەرلەر كۆپ، ئاياللار ئازلىقىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىرچاغدا، خوتۇن ـ قىزلارغا بولۇشۇپ بەرگەن ھەممە خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت ساھەسىدە ئارقىدا قېلىشىدا بىئولوگىيىلىك ئاساس يوقلۇقىنى، مىڭ بىلەن تەن ئېغىرلىقىنىڭ نىسبىتىدە تېخى خوتۇن ـ قىزلار ئەرلەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇ ـــ ئىنسانىيەت پاراسەت سەۋىيارىسىدىكى ئەر ۋە ئاياللىدىن ئىبارەت ئىككى يېرىم شارنىڭ ئېغىرلىق مەركىزىدىن قېچىش تراگېدىيىسى: تەبىئىي پەنلەرگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئىجتىمائىي پەنلەرگە سەل قاراش، ماددىغا ئەھمىيەت بېرىپ، ھۈنەر ـ سەنئەتكە سەل قاراش، ھۆسنىگە ئەھمىيەت بېرىپ، مەنىۋىيلىككە سەل قاراش، شىجائەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، رەھىمدىللىككە سەل قاراش، مۇسىپىيلىككە ئەھمىيەت بېرىپ، مەنپىيلىككە سەل قاراش، سول شارچىسى (مېڭىنىڭ) غا ئەھمىيەت بېرىپ، ئوڭ شارچىسىغا سەل قاراش، ئەرلەرگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئاياللارغا سەل قاراش... لار بىر ـ بىرىگە ماسلىشىپ بىر سىستېما شەكىللەندۈرگەن. بۇ ھەرگىز تاسادىپىي قوشۇلۇش ھادىسىسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت روھىدىكى كېسەللىك مەنتىقىسىنىڭ نەتىجىسى.

بەشىنچى، ئېغىر زۇلۇم ياكى ئىستىبداتلىق چىقىرىپ تاشلانغاندىن كېيىن ئېرىشكەن ئەركىنلىك ياكى ئۇنداق ھالدىن مۇۋاپىق دەرىجىدە پەرقلىنىدىغان نىسپىي ئەركىنلىك. بۇنداق قاراش دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەردىن خالىي ھالدا پەقەت يەھۇدىيلار كەچۈرمىشلىرىدىن چىقىرىلغان خۇلاسە بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئىجادىيەتكە قارىتا غىدىقلاش رولىنى ئالىدىغان يوشۇرۇن ئامىللارنى ئويغىتىشنى كۆرسىتىدۇ. يەھۇدىيلار شەخسلىرىنىڭ

خەلقىگە پايدىلىقلا بولىدىكەن، ئۇنى ھەرباب بىلەن قوبۇل قىلىپ
ئالغا باسقان.

يەتتىنچى، ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلارنى قوبۇل قى-
لىش. ئىجادىيەت جەھەتتە، ئوخشاشمىغان پىكىرلەر مەيلى قاي-
سى تەرەپنىڭ بولسۇن ئاڭلاش، مەيلى كۆپ سانلىق ياكى ئاز
سانلىق ئادەملەرنىڭ پىكرى بولسۇن ھەق بولسىلا ئىقرار بولۇش
يەھۇدىيلاردا ئومۇملاشقان پوزىتسىيە بولغان. ئالدى بىلەن ئۇلار
مىلادىدىن بۇرۇنقى XVIII ئەسىردە مىسىرغا مەجبۇرىي كۆچۈپ
كېلىپ، 430 يىللىق قۇللۇق تۇرمۇشنى بېشىدىن كەچۈرگەن-
دىن كېيىن، مىسىرغا كەلگەن ھەرقانداق مۇساپىر بولسا،
ئېزىلگۈچى قۇللا بولىدىكەن، ئۇلارغا خەيرىخاھلىق قىلغان،
تۇغقان مىللەتلەرگە چىن دوست بولغان، ئۇلارنى كەمسىتمى-
گەن، بۇ ئارقىلىق ئۆزىگە ھەر تەرەپتىن دوست توپلىغان،
كېيىنچە، شۇنداق خەيرىخاھلىقنى ھەقنى قوللىغۇچى ئادالەتكە
مەركەزلەشتۈرۈپ، يېڭىلىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىقنى قول-
لاش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن. ياخشىراق نەپ بېرىدىغان تەلىمات
يارىتىلغان ھامان، قېتىپ قالغان پايدىسىز قاراشلاردىن ۋاز
كېچىپ، توغرىلىققا ھامىي بولۇپ، ئۇنى قوللاپ، تولۇقلاپ
بېشىدىكى كۆلپەتنى ئازايتىش ئامالىنى قىلغان. تېخىمۇ كېيىن-
چە، ئوخشاشمايدىغان تەلىماتلارنى رەت قىلماي، ئۆزلىرىنىڭ
ئىدىيىسى، ھەرىكىتىگە شۇ زامانلا ئۇيغۇن كەلمىگەن تەقدىردىمۇ
قوبۇل قىلىش تەرەپكە ئۆتكەن. ئارەتنىڭ قارىشىچە، بۇنداق
قىلىش ئىجادىيەت ئۈچۈن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى
قوبۇل قىلىش تەدرىجىي ئىلگىرىلەشكە بولغان كۈچلۈك قىزى-
قىش، ئىجادىيەتكە بولغان ئىشەنچ بولۇپ، ئۇ گويا سېھىرگەر-
لىككە ئوخشاپ كېتىدىغان ئومۇملاشتۇرۇشقا، ئادەمنىڭ ئەقلىگە
سىغمايدىغان دەرىجىدىكى ئېستېتىك سۈپەتكە ۋە ئىجادىيەت قىم-
مىتىگە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. قوبۇل قىلىش زۆرۈر بولغان

نىيىتى بىلەن ئۇچراشقان چاغدىلا ئۇنىڭ بىلەن قارشىلاشقان.
ھەتتا مەجبۇرىي ئاسسىمىلىياتسىيە خەۋپىگە يولۇققان يەھۇدىيلار-
دىمۇ كونا ئىدىيىۋى ئادەتلەر ئۈستۈن ئورۇندا تۇرغان. ئەمما،
ئۇلار ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتلەرنىڭ ئۆزلىرىگە ئېلىپ كەل-
گەن يېڭى - يېڭى تەسىرىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، بۇ
تەسىرلەرنىڭ ئۆزلىرىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە — ئۆز-
لىرىمۇ ئەزەلدىن ئويلاپ يەتمىگەن دەرىجىدە ئۇنىۋېرسال ئىجادىي
كۈچ ھاسىل قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان. قەدىمكى گرېك
مەدەنىيىتىنىڭ شۇنچە پارلاق بولۇشىدىكى سەۋەبنىڭ گرېك خەل-
قىنىڭ باشقا مەدەنىيەتلەرگە قارىتا ئىشىكنى ئېچىۋېتىپ گرېك-
لەر مەدەنىيەت خاسلىقىنى ئۈستۈرۈش ئىكەنلىكىنى، ئىتالىيە
ئەدەبىيات - سەنئەت گۈللىنىشىنىڭ قەدىمكى گرېك روما مەدە-
نىيىتى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىر خرىستىئان مەدەنىيىتىنىڭ بىرقە-
دەر ئەركىن بىرلىشىشى ئاستىدا، ھەتتا ئىلغار ئىسلام مەدەنىيە-
تىنى قوبۇل قىلىش ئاساسىدا بارلىققا كەلگەنلىكىنى يېگىۋاش-
تىن بايقىۋالغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار: بىر مىللەت ئۆچۈن
ئوخشاشمىغان مەدەنىيەت توقۇنۇشلىرىنى قوبۇل قىلىش، قوبۇل
قىلغاندىمۇ ئۆزىنى يوقىتىۋەتمەي قوبۇل قىلىش ئىنتايىن مۇھىم
ۋەزىپە، مۇنداق مەدەنىيەت توقۇنۇشلىرىنى قوبۇل قىلمىدىغان
جاسارەتنى يوقاتقان مىللەت ۋە شەخس قاتماللىق بوھرانلىرىدىن
ئاسانلىقچە قۇتۇلالمايدۇ. شۇڭا، بۇنداق توقۇنۇشقا گەرچە ۋاقىت-
لىق بەدەل تۆلەش توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ بۇرۇنقىدىن
كۆپرەك بايلىق، ھوزۇر، مۇقىملىق ئېلىپ كېلىدىغان، بولۇپ-
مۇ، پىكىر مەھبۇسچىلىقىنى تازىلاپ مىللىي مەدەنىيەت ئىلگى-
رىلەپ كېتىۋاتقان ھۇجەيرىلەرنى ياشارتىدىغان تەرەپلىرىنى ئوي-
لاش، مىللەتتىكى ئۈمىدسىزلىنىدىغان تەرەپلەرنى تۈزىتىشكە
تولىمۇ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ئويلاش كېرەك، دېگەن قاراشقا
كېلىپ، ھەرقانداق مەدەنىيەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر يەھۇدىي

لەرنى پەيدا قىلىشقا ئىلھام بېرىدىغانلار تەرەپكە، ئۆزلىرىدىكى ئىجادىي قابىلىيەت ياكى بىرىكتۈرمە ئىجادىي قابىلىيەتلەرنىڭ جارى بولۇشىغا ئىلھام بېرىدىغانلار تەرەپكە يۆتكەلمەكتە. ئەمەلىيەتتىمۇ ھەرقانداق مىللەت ھەم رايوندا كۈچلۈك تەسىرى بار شەخسلەر باشقىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئىلھام بەرسىمۇ، لېكىن بەزىلەرنىڭ چوقۇنغۇچىلىكى يوق، ھەتتا بۇرۇن ئاتىلىپ قالغان، ھازىرقى كۈنگە كەلگەندە ئىجادىيلىقتىن مەھرۇم بولۇپ قالغان بەزى شەخسلەر ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جارى بولۇشىغا پايدىسىز. قايسى مىللەت تارىخىي ئەنئەنىسى ۋە ئۇنىڭدىكى مۇھىم شەخسلەرنى قەدىرلەش بىلەن بىر چاغدا، زامان ئېتىبارىدا يەنە شۇنداق مۇھىم شەخسلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقارماستىن، كونا خاماننى سورۇۋەرسە ياكى جېنىغا ئەسقاتمايدىغان ئاللىقانداق شەخسلەرگە چوقۇنۇپ يۈرسە، تازىمۇ ئەخمەقلىق قىلغان بولىدۇ. شۇڭا، ئۆزى مۇھىم شەخس دەپ ئاتالمىسىمۇ ئۇرغۇپ تۇرغان شەخسلەر بىلەن ئىلمىي ئەسلىھەلەرنىمۇ تۆۋەن چاغلىماسلىق، ئۇلارنىڭ تېخىمۇ مۇھىم تەسىر كۆرسىتىش مەنبەسى ۋە تەسىرگە ئەگەشكۈچىلەر ئۈچۈن پايدىلىق يول باشلىغۇچى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك.

توققۇزىنچى، ئىلھام بېرىش ۋە مۇكاپاتلاشقا بولغان تەشەببۇس. ئارەت مۇنداق دەيدۇ: «ئىجادىي قابىلىيەتكە بېرىلىدىغان ئەڭ زور ئىلھام ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئۆزىدۇر. سەنئەتكارنى شۇ سائەتتە شۇغۇللىنىۋاتقان ئىجادىي پائالىيىتىدىن ياكى ئۆزىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنى ئەمەلدە كۆرسىتىشتىن ئارتۇق خۇشال قىلالايدىغان ھېچقانداق نەرسە يوق». بۇ يەردە ئارەت سەنئەتكارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ئۆزىنى رىغبەتلەندۈرىدىغان مېخانىزمنى نەزەردە تۇتۇپ شۇنداق دېگەن. بۇ ھەقىقەتەن شۇنداق. نورمال تۇرمۇش تەلەپلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەقىقىي سەنئەتكارنىڭ يۈرىكى ئۆزى ئىزدەۋاتقان ھەقىقەت ئۈچۈنلا سوقىدۇ.

تەڭشەك، چىدام، گىرەلىشىش، ئەلالىرىنى تاللاش مەزمۇنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ غايىۋى چېكى بولسا بىر مەھەل پەرقلەندۇرۇۋالالىغان شەيئىلەرگە ئەپۇچان بولۇش بولۇپ، بۇ بىر مىللەتنىڭ پاراستىدە تەرەققىيات ئۈمىدى بارلىقىنىڭ تىل-تۇمارى، شەخسلەر ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ تولۇق جارى بولۇشىدىكى يەنە بىر زېمىن.

سەككىزىنچى، مۇھىم شەخسلەرنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى. بۇ پۇتكۈل ئىنسانلار مەدەنىيەت تارىخىدا ئەمەلىيەت بولۇپ كېلىۋاتقان ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت بولۇپ، پىپاگور ۋە ئېۋكىلىدلارنىڭ ياۋروپادىكى مىڭلىغان ماتېماتىكلارغا كۆرسەتكەن تەسىرى، ھومىر گومىرنىڭ ۋىرگىلغا كۆرسەتكەن تەسىرى ۋە ۋىرگىلنىڭ دانتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى، كوڭ فوزىنىڭ جۇڭگودىكى مىڭلىغان ئالىملارغا كۆرسەتكەن تەسىرى، فارابى، مەھمۇد قەشقەرى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، نەۋائىيلارنىڭ ئۇيغۇر مىللىتى قاتارلىق تۈركىي خەلقلەردىكى مىڭلاپ تىلشۇناس، يازارمەن، ئالىملارغا كۆرسەتكەن تەسىرى، ھەربىر مىللەتتىن باش كۆتۈرۈپ چىققان ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ ئۆز مىللىتىدىكى، شۇنداقلا باشقا مىللەتلەردىكى مۇناسىۋەتلىك ئالىملارغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئەنە شۇنداق ئوبيېكتىپلىقنىڭ مەھسۇلىدۇر. بۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، پاراسەت جامائەتلىرىنىڭ ئۆزئارا تەسىرى (مۇھىم ئىجتىمائىي تەشكىلات سۈپىتىدىكى ئىلمىي گۇرۇھلار) نىمۇ تۆۋەن مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. ئەمما، دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ مۇھىم شەخسلەر دېگەننىڭ ئىچكى مەزمۇنى بىلەن تاشقى ئىپادىسىدە ئۆزگىرىشلەر بولماقتا. شۇنداقلا ئاز ساندىكى ئادەملەرنىڭ ئاتالمىش «مۇھىم» لىقىنى ئۆز ئالدىغا ئېلىۋالىدىغان ۋەزىيەتمۇ جىددىي ئۆزگەرمەكتە. بۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ نەزەرى مۇھىم يېڭىلىق پەيدا قىلىشقا، يېڭى تەپەككۇر يوللىرىنى، يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىشقا، يېڭى مۆجىزى-

IV ئىجادىي مائارىپ ئۆتكىلىدىن ئۆتۈش

1. مائارىپ بىلىم ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى ئىكەنلىكىنى تونۇش

هەممەيلەن بىلىمىزكى، بىلىم ئىگىلىكى يېڭى بىلىم مەھسۇلاتى بەرپا قىلىشنى نېگىزلىك بەلگە قىلغان ئىگىلىك بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇ بىر خىل تالانت ئىگىلىكى، ئىجاد قىلىش ئىقتىدارىنى ئۇل تاش قىلىپ ئىلگىرىلەيدىغان ئىگىلىكتۇر. ئۇ بىزدىن جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىنى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلالايدىغان يېڭى - يېڭى بىلىم بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇكى، ۋارىسلىق قىلىش بىلەنلا ئىشنى بولدى قىلىدىغان كونا بىلىملەرنى تەلەپ قىلمايدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، بۇ ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا پۈتكۈل جەمئىيەت بويىچە بىلىم ئىجاد قىلىشقا ئىلھام بېرىش بىلەن بىر چاغدا، مۇنتىزىم مائارىپ شەكلى بىلەن ئىجادچان ئادەملەرنى يېتىشتۈرۈشنى ئىگىلىكنىڭ ئاچقۇچى قىلىدۇ. باش شۇجى جياڭ زېمىن بەرپاچىلىق بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنىڭ جېنى، بىر دۆلەتنىڭ گۈللىنىپ تەرەققىي تېپىشىدىكى خوردىماس بۇلاق ۋە ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ دەپ، يېتىپ كېلىۋاتقان بىلىم جەمئىيىتىنىڭ دەۋر روھىنى توغرا ئىگىلەش بىلەن بىر چاغدا، ئەنە شۇنداق ئىگىلىك ۋە مائارىپ تەربىيىسىگىمۇ نىشان كۆرسىتىپ بەرگەن. بۇ روھ بىلەن قارىغاندا، بىلىم ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بىلىم ئىگىلىكىنىڭ ئاساسىنى بەرپا قىلىشتىن ئىش باشلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئاساس ئادەم قابىلىيىتىنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتۇر. تەبىئىيكى، بۇ خىزمەت قابىلىيەت مەۋقەسىنى تونۇش، ئەقىل چەمبىر-

ئۇنىڭ كاللىسىغا سەنئەت شارابىنى ئىچمىگەن ھاڭۋاقتى كىشى-لەر تەسەۋۋۇرىدىكى ھايۋانىي نەپس ـ تەلەپلەر سىغمايدۇ. شۇ-ڭا، جەمئىيەت سەنئەتكارىدىكى مۇشۇنداق ئىستىخىيىلىك قوزغى-لىشقا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە يول قويۇش بىلەن بىر چاغدا، پۈتكۈل جەمئىيەتتە سەنئەتكارلىق (بارلىق ئىجادىي پائالىيەتلەر بۇنىڭ ئىچىدە) نىڭ ھەرقانداق بىر تەرىپىنى قەدىرلەش، ھۆر-مەتلەش، ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىش روھىنى ئۇرغۇتۇش كېرەك. مانا بۇ ھەرقانداق مىللەتنىڭ كېلەچەك ئىستىقبالى ئۈچۈن قىلى-دىغان ئالدىنقى قاتاردىكى خىزمىتىدۇر. بۇ خىزمەتنىڭ ئورنىنى ھېچقانداق كاتتا ئىش ئىگىلىيەلمەيدۇ.

رولىنى جارى قىلدۇرغاندا، ئۆز مەقسىتىنى جەزمەن تالانت
خەزىنىسى قۇۋۋىتىنى تارقىتىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن، بىلىم ئىگىلىكىدە ئىقتىسادنىڭ ئاساسى بولغان
مۇنداق تەلىم - تەربىيىگە سەل قارالسا، ئىجادچان تالانتلارنى
يېتىلدۈرۈشكە سەل قارالسا، ئوقۇتۇش جەريانىدىكى پەن - تەتقى-
قاتىغا سەل قارالسا ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۆزىنىڭ نېگىزلىك
ئاساسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. شۇڭا، مائارىپ، بولۇپمۇ ئالىي
مائارىپ ئارقىلىق ئىجادچان تالانتلارنى تەربىيىلەش، يېتىلىپ
بولغان مۇتەخەسسىلەرنىمۇ ئالىي مەكتەپلەردىكى ئاساسىي پەن
تەتقىقاتى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ داۋاملىق تەربىيىلەش بىلىم ئى-
گىلىكىدە كەم بولسا بولمايدىغان ئالدىنقى شەرتتۇر. بۇ خۇددى
مېيى تۈگىگەن ماشىنىغا دائىم ماي قاچىلاپ ھەيدىگەندەك بىلىم
ئىگىلىكىنىڭ ماشىنىسىغا دائىم ماي تولۇقلايدىغان — يېڭى
بىلىم ئىجادىيىتى بىلەن ئىگىلىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز يۇقىرى پەللى-
گە كۆتۈرۈلۈشىنى تەمىن ئېتىدىغان بىلىم ئوچىقىدۇر. بۇ ئا-
ساس، ئالدىنقى شەرت — مۇقەددەس بىلىم ئوچىقىدىن ئايرى-
لىپ ھەرقانچە قىلغان بىلەن ئومۇمىي مەدەنىيەت قالاقلىقىدىن
ئازاد بولۇپ، بىلىم ئىگىلىكىدە ئۈتۈق قازانغىلى بولمايدۇ.
بۇنداق ئۇلۇغ ھەقىقەتنى بۇرمىلاش، ئىنسانلار پۈتكۈل تارىخىدا
قەدىرلەپ، بۈگۈنكى كۈنىمىزنى بىلىم دەۋرىگە ئۇلىغان ئوبيېك-
تىپ چىنلىقتا ساختىپەزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئىنسان-
لارنىڭ ھەرقانداق بىر بۆلىكىنى زامانىۋى مائارىپ تەربىيىسى-
دىن مەھرۇم قىلىش زامانىمىزدىكى زىيانكەش ئالۋاستىلارنىڭ
ئىشىدۇر.

بىز شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىلىم ئىگىلىكىدە ئىقتىسادنىڭ ئاسا-
سى بولغان مائارىپ تەربىيىسىنى قەدىرلەشنى ھەرقانداق ئادەم،
تەشكىلات ۋە مىللەتلەر ئۈچۈن مۇتلەق تەلەپ قىلىپ ئوتتۇرىغا
قويىمىز، ھەمدە مىللەتلەر مائارىپىغا زىيانكەشلىك قىلغانلارنى

ـرىككە ھۆرمەت قىلىش ۋە ئىجادىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇ-
رۇشقا پايدىلىق مەدەنىيەت ئامىللىرىنى تونۇش بىلەن بىر چاغدا،
بۇ نۇقتىلارنى ھەقىقىي بىلىم بىلەن تەمىن ئېتىدىغان مۇنتىزىم
مائارىپنى گۈللەندۈرۈشكە، مائارىپ ئارقىلىق ئاشۇ نۇقتىلارنى
يۈكسەلدۈرۈشكە موھتاج، زامانىمىزنىڭ ئىقتىساد نەزەرىيىلىرى
ۋە ئەمەلىيەتلىرىنىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشىچە، ئادەم قابىلىيىتىنىڭ
ساپاسى بىلەن كارخانىلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى ئىشلەپچىقىرىش
ئۈنۈمىنىڭ ئۆسۈشى ۋە ئىقتىسادنىڭ ئۆسۈشىدىكى ئىچكى ھەرد-
كەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولۇپ، بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە كىشىلەر
تەبىئەت كۈچى بىلەن ماددىي نەرسىلەرگە بولغان ھەددىدىن زىيا-
دە بېقىنىشتىن قۇتۇلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت-
نىڭ تەرەققىياتى بىلىم بىلەن ئەقلىي قابىلىيەتنى تەتبىقلاش ۋە
بىلىم بىلەن ئەقلىي قابىلىيەت بۇلىقىنى ئېچىشقا قاراپ يۈزلە-
نىدۇ. بىلىم، ئەقلىي قابىلىيەت ئىشلەپچىقىرىش ۋە بايلىقنى
قولغا كەلتۈرۈشتە ھەل قىلغۇچ شەرت ۋە دەسمايە بولۇپ قالىد-
دۇ. ئەمگەك قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزگىرىشى ئەقلىي ئەمگەكنى
ئىجتىمائىي ئەمگەكنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ،
بۇنىڭ بىلەن ئىجادچان تالانتلار دۆلەتلەر ئارا بولىدىغان رىقابەت
كۈچى بىلەن كارخانىلار ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت كۈچىنى بەلگى-
لەيدىغان ئاچقۇچ بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئىكەن، مائارىپ،
بولۇپمۇ ئالىي مائارىپ «بىلىم بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشى» دا
مۇھىم رول ئېلىپ، دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ ئاساسى بولۇپ قالىد-
دۇ. مەكتەپلەر ئەنئەنىۋى ئوقۇتۇشتىكى تەييار بىلىملەرنى ساق-
لاش، تارقىتىش بويىچە بىلىم خەزىنىچىسى بولۇش بىلەن بىرگە
يېڭى بىلىم، يېڭى تەپەككۇر يېتىشتۈرىدىغان ئىدىيە خەزىنىچى-
سى، بولۇپمۇ ئىجادىي تالانتلارنى تەربىيىلەپ ئىقتىسادنىڭ تو-
مۇرلىرىنى جانلاندۇرۇپ تۇرىدىغان تالانت خەزىنىچىسى بولىدۇ.
مائارىپ، بولۇپمۇ ئالىي مائارىپ بىلىم ۋە ئىدىيە خەزىنىچىلىك

نى تارىخى بىلەن تەڭ ئىزچىل داۋاملاشتۇردى. قەيەردە قانچى-
سى بولسا شۇنچىسى بىرسى بىرسىنى قوغدىدى، ئۆز ئىچىدىكى
تەپرىقىنى، يۇرتۋازلىقنى «بىرلا يەھۇدىي مىللىتى» دەيدىغان
مىللىي ئاڭغا ئۆزگەرتىپ، گۇناھسىز ئادەملەردىن كىمىكى
تۇتۇلسا، ئەيىبلەنسە، زەربىگە ئۇچرىسا، ئۇنى يەھۇدىي مىللى-
تىگە قىلىنغان ئىغۋاگەرچىلىك ھېسابلاپ، زەربە بەرگۈچىلەرگە
تاقابىل تۇردى، بىر يەھۇدىي خەۋپ - خەتەرگە ئۇچرىسا ئامان
قالغانلىرى بىر ئاتا - ئانىنىڭ بالىلىرىدەك ئىتتىپاقلىشىپ،
ئۆزلىرىنىڭ مال - پۇلى ۋە تۇرلۇك قانۇنىي ۋاسىتىلەر بىلەن
ئۇلارنى قوغدىدى. بارلىق خەير - ساخاۋەتنى ۋە ئۆشرە -
زاكاتنى ياراملىق تالانتلىقلارنى تەربىيىلەشكە، بىلىم ئېلىشقا
سەرپ قىلىپلا قالماي، ئاپتونومىيە ھوقۇقى يۇرگۈزۈشكە مۇم-
كىن بولغان جايلارنىڭ ھەممىسىدە «كۆتۈمدە ئىشتان يوق،
ئېتىم مارجان بوۋى» دەيدىغان ھەشەمەتخورلۇققا قارشى تۇرۇپ،
توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا كېلىدىغان ئادەمنىڭ سانىنى
ئەڭ تۆۋەن چەكتە بەلگىلەپ، ھەرقانداق سۆھبەت ۋە ئىش -
ھەرىكەتتە ۋاقىتنى تېجەپ، تۇرلۇك زىياپەتلەردە ئىسراپخورلۇق
قىلىشنى تەڭرى ئالدىدا گۇناھ، مىللەت ئالدىدا جىنايەت ئۆت-
كۈزگەنلىك دەپ قاراپ، بارلىق ئىقتىسادنى مىللەت ئەزالىرى-
نىڭ، يېتىم - يېسىر بالىلارنىڭ بىلىم ئىگىلىشىگە قاراتتى.
قەيەردە بەختسىزلىك بولسا، يەھۇدىي بايلىرى ئىئانە توپلاپ
ئۇلارنى قۇتۇلدۇردى. قايسىبىر يىلى ئامېرىكىغا جەنۇبىي ئافرى-
قىدا دەھشەتلىك يەر تەۋرەيدىغانلىقى ھەققىدە خەۋەر تارقالغاندا،
ئامېرىكىدىكى يەھۇدىي بايلىرىنىڭ ناھايىتى چوڭ ئايروپىلانلار-
دىن نەچچە ئوننى سېتىۋېلىپ، ئافرىقىدىكى يەھۇدىي قېرىنداش-
لىرىنى ئېلىپ كېتىپ، 10 مىنۇتتىن كېيىن يەر تەۋرىگەنلىكى
بۇنىڭ تىپىك دەلىلى. مانا مۇشۇنداق مىللىي قېرىنداشلىق
روھى ئۇلارنى مىلادىدىن بۇرۇنقى XIII ئەسىردە مىسىردىكى

خەلق دۇشمەنلىرى قاتارىدا كۆرىمىز.
ناھايىتى روشەنكى، ھەرقانداق بىر قەۋمگە ئوقۇتۇش يولى بىلەن گۈزەللىك تۇيغۇسىنى سىڭدۈرمەي تۇرۇپ، ئۇلارنى ئىنسانلىق كامالىتىگە يەتكۈزگىلى بولمايدۇ، مائارىپ مەيلى قانداق شەكىل ئالسۇن، ئۇ پەقەت غەرىزى يامان سىياسىي گۇرۇھ ياكى دىنىي تۇس ئالغان خۇراپىيلارنىڭ قولىغا چۈشۈپلا قالمايدىكەن، ئۇ جەزمەن ئىنسانلارغا قانداق ياشاشنى، كىشىلىك ھاياتنى قانداق ئۆتكۈزۈشنى ئۆگىتىدۇ. ھەرقاچان يېڭى تەپەككۇرغا باش بولۇپ ئىزدىنىدۇ، كىشىلىك ھاياتنىڭ ئەھمىيىتى، مەقسىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، كىشىلەرنى يېڭىچە تۇرمۇش ئۇسۇلىغا باشلايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، مائارىپ تەربىيىسى ئىنسانىي بەخت ــ سائادەتنىڭ ئوق يىلتىزى ۋە زامان تەلىپىدە ئىجادىي مۇھىت يارىتىشتىكى باش ھالقىدۇر. ئادەم ئىنسانلىق كامالىتىگە كۆتۈرۈلۈش ئۈچۈن مىللىي مائارىپنى قەدىرلەش شەرتتۇر. ھازىرقى دۇنيادا ئىلىم چولپانى دەپ ئاتىلىۋاتقان يەھۇدىيلارنى ئالايلۇق، ئۇلار تارىختا دۇشمىنى ئەڭ كۆپ مىللەت بولغانلىقتىن، سەييارىمىزنىڭ بەش قىتئەسىگە تارقىلىپ 2000 يىل ۋەتەنسىز يۈردى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن باشقا مىللەتلەرگە ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ يوقىلىپ كەتمىدى؟ نېمە ئۈچۈن 5000 يىللىق مەدەنىيەت تارىخىنى ئۈزۈلدۈرمەي داۋاملاشتۇرۇپ، ئەۋلىيا ــ ئەنبىيالار ۋە دانىشمەن ئالىملارنى ئەڭ كۆپ يېتىشتۈرۈپ دۇنيانىڭ ئىلىم ــ پەن چولپانى بولۇپ قالدى؟ نېمە ئۈچۈن بەش قىتئەنىڭ ھەممىسىدە ئۇلارغا يامان كۆزلەر تىكىلىپ تۇرسا، يەنىلا دۇنيانىڭ ئەڭ دۆلەتمەن بايلىرىغا ئايلىنالىدى؟ بۇنىڭدا تۈرلۈك سەۋەبلەر بولسىمۇ، ئۇلار ئاساسلىقى مىللىي قېرىنداشلىقنى ۋە مائارىپنى قەدىرلەشتىن ئىبارەت ئەنئەنىسىنى مەڭگۈ داۋاملاشتۇردى. ئالدى بىلەن ئۇلار دۇنيانىڭ ھەر يەر ــ ھەر يەرلىرىدە مۇساپىر بولۇپ ياشىسىمۇ ئۆز ئارا ھېسداشلىق قىلىش-

ماتارىپ ئارقىلىق ئەقىل تېپىپ ئۇلارغا ياردەم بېرىش، دۇنيانىڭ پەن ـ مەدەنىيىتىنى ئۆز مىللىتىگە ئۆزلەشتۈرۈش، ئىلىم ـ پەن ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە ئىجاد قىلىشنى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىبادەت دەپ بىلىش، دېگەن مەنىدە چۈشەندى. ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۇلار ماتارىپنى ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئىشى ھېسابلىماستىن، بارلىق يەھۇدىيلارنىڭ ئورتاق ئىشى دەپ قارىدى. يەھۇدىيلار تەخمىنەن 4 مىڭ يىللىق تارىخنى بېسىپ بولغاندىن كېيىنمۇ، ئۇلارنىڭ XII ئەسىردىكى پەيلاسوپى مايمۇند ئېيتقان سۆز بۇنىڭ ئىسپاتىدۇر. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: ھەربىر ئىسرائىللىق مەيلى ياش ياكى قېرى بولسۇن، مەيلى ساغلام ياكى ساقسىز بولسۇن، «تەۋرات» نى تەتقىق قىلىشى پەرز. ھەر كۈننى سەدىقىگە تايىنىپ ئۆتكۈزىدىغان، ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن كوچىلارغا چىقىپ تىلەمچىلىك قىلىدىغان قەلەندەرلەر، بالا ـ چاقىسىنى بېقىش ھەلەكچىلىكى بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان بىچارىلەرمۇ ۋاقىت چىقىرىپ، كېچە ـ كۈندۈز دېمەي «تەۋرات» نى زىكرى قىلىشى پەرز («يەھۇدىيلار» دېگەن كىتابنىڭ خەنزۇچە نەشرى، 136 ـ بېتىدىن). پەيلاسوپ مايمۇندنىڭ بۇ يەردە ئېيتىۋاتقىنى يالغۇز تەڭرى تەرىپىدىن مۇسا ئەلەيھىسسالامغا چۈشۈرۈلگەن «تەۋرات» ۋە يەھۇدىي دىنىنىڭ يەنە بىر مۇقەددەس كىتابى «تالمود» نى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۆگىنىش بولماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى پۈتكۈل يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ھەربىر ئەزاسىنى ئالدى بىلەن ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۆگىنىش ئاساسىدىكى ئومۇمىي خەلق ماتارىپىغا كۆندۈرۈش بولۇپ، ھەربىر ئادەمدە ئىككى كالامنى تەتقىق قىلىدىغان قابىلىيەت بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئەمما، ھەممە ئادەمنى شۇ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسەتمىسە بولمايدىغان «ئىمان» غا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ماتارىپ ئەنئەنىسىنىڭ يېڭى دەۋردىكى جاكاسى ئىدى. چۈنكى، خرىستوس ئەرشتىن چۈشۈشتىن بۇرۇنلا پەلەستىندە بىرمۇنچە

قوللۇقتىن قۇتۇلدۇرسا، مىلادىدىن بۇرۇنقى VII ۋە VI ئەسىرلەردە ئاسورىيە ۋە بابىلۇنىيىلەرنىڭ باسقۇنچىلىقىدىن قۇتۇلدۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن پارسلارنىڭ، گرېكلەرنىڭ، ئىتالىيانلارنىڭ بېقىندۇرۇشىدىن ئامان قېلىشقىمۇ ياردەم بەردى. مىلادىدىن بۇرۇنقى V ئەسىردىن باشلانغان سەرگەردانلىق هاياتىنىڭ هازىرقى ئىسرائىلىيىنى قايتۇرۇۋېلىش بىلەن ئاياغلىشىشىغا ياردەم بەردى. ماتارىپ ئەنئەنىسىگە كەلسەك، پەيغەمبەرلەر ئىسخېمىسىدا ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبىرىمىز بۇ دۇنياغا كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا كۆچلۈك پەيغەمبەرلەر يەهۇدىيلاردىن چىققاندەك، ئۇلارنىڭ ماتارىپى دۇنيادىكى يازما يادىكارلىقى بار مىللەتلەرنىڭ هەرقاندىقىغا قارىغاندا ئىزچىللىقىنى ساقلىدى، ئۇلار ئۇلۇغ ماتارىپچى باربىيوس ئېيتقاندەك: «مەكتەپ ۋايىغا يېتىۋاتقان ئەۋلاد تەپەككۇرىنى شەكىللەندۇرۇش دەرسخانىسىدۇر. ئەگەر كېلەچەكنى قولدىن بېرىپ قويۇشنى خالىمىساڭ، مەكتەپنى قولدا مەهكەم تۇتۇشۇڭ كېرەك»[1] دەپ قاراپ، پۈتكۈل تارىخنىڭ ئەڭ مۇقەددەم چاغلىرىدىكى ماتارىپ ئەنئەنىسىنى تاكى هازىرغىچە ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ مېڭىش بىلەن بىلىم ۋە بىلىملىكلەرنى هۆرمەتلەش، ئۇلاردىن ئۆگىنىشنى ئالىيجاناب مىللىي غۇرۇر هېسابلاپ، ماتارىپنى بەخت ـ سائادەت ۋە كىشىلىك كامالىتىنىڭ هەقىقىي ئوق يىلتىزى قىلدى. ئۇلار قانچە خورلانغانسېرى بىلىمگە شۇنچە بېرىلدى؛ قانچە نامراتلاشقانسېرى بىلىمدىن يۈز ئۆرىگەن، نادانلىقتا هامىي بولغان گۇناهلىرىغا تۆۋا قىلدى. هەتتا يەهۇدىي دېگەننى پۈتۈن مىللەت بويىچە ئۆز خەلقىگە قارا يۈزلۈك قىلىدىغان مۇناپىقلىق ۋە ئۆز ئىشلىرىغا لايىغەزەللىك قىلىدىغان سۆرەلمەپالاسلىقنى تۈگىتىش، باشقا جايلاردا ئۆزىدەك قىينىلىۋاتقان يەهۇدىيلارنىڭ غېمىنى يېيىش،

---

① «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى، 9 ـ بەت.

دىيلارغا ئېچىۋېتىلدى. ئۇلار خۇددى ئەزىم دەريانىڭ سۈيى يار ئېلىپ كەتكەندەك تەۋرەپ ئاشۇ ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇلارنىڭ پەننىي مەكتەپلەرگە مۇنچىۋالا قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ كېتىشى «تەۋرات» ۋە «تالمود» تىن كەچكەنلىكى ئەمەس، بەلكى، ئاشۇ كالالارنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۆگىنىش دەيدىغان ئەنئەنىسىنى يېڭى دەۋردىكى مۇقەددەس مەجبۇرىيەتكە — پەن - مەدەنىيەت ئۆگىنىشنى شانلىق مىللىي ئادەتكە ئايلاندۇرۇش ئىدى. ئۇلار مانا مۇشۇنداق شانلىق مىللىي ئادىتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن تۈركۈم - تۈركۈملەپ تېببىي ئىنستىتۇتلار، ئاكادېمىيىلەر ۋە تۈرلۈك ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقۇپ ئالىملارغا ئايلىنىش بىلەن نادانلىق ئېلكىدىكى خۇراپىيلىقلىرىنى يەڭدى، «تىل - ھەقىقەتنىڭ ھاياتى، مىللەتنىڭ قەلبى، تارىخ ئۇنىڭ شانۇ - شەۋكىتى، تىل، تارىخ ئۆلگەن جايدا، مىللەتنىڭ ھاياتى خازان بولىدۇ» دېگەن ئەقىدە بىلەن قەدىمكى تىللىرىنى، تارىخىي ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلىپ، ئۆزىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ بىلدى، ئېتىراپ قىلدى. دەسلەپتە پۇلى كۆپ غەنى بايلارنىڭ بالىلىرى ئوقۇشقا كىرگەن بولسىمۇ، ئوقۇشنى ھەممە يەھۇدىي «ئىمان» جۈملىسىدە تونۇغانلىقى ئۈچۈن، كېيىنچە باي بولمىغان كىشىلەر تەۋادارلىقنى ئوقۇش ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرۇپ، ھەر ئىشتا ئىقتىسادچىل، تېجەشلىك بولۇپ، پۇل توپلاپ پەرزەنتلىرىنى ئالىي مەكتەپلەرگە كىرگۈزۈش بىلەن بايلارنىڭمۇ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن بىلىم ئالماي كالۋالىشىپ يۈرگەن ياكى ئازغىنە بىلىملىرى بىلەن ئالچاڭلاپ يۈرگەن، بالا - چاقىسىغا ھەقىقىي بىلىم كامالىتى بىلەن پۇل تېپىش يولىنى ئۆگەتمەي، نەدىكى كىچىك بايلىقلىرىنى قالدۇرۇش بىلەن قايغۇرۇپ يۈرگەنلەر مىللەت ئىچىدە يېتىم قالدى. يەھۇدىيلاردا كۆتۈرۈلگەن بۇنداق مائارىپ قىزغىنلىقى يەھۇدىي ئاھالىسىنى ئاساسەن جىم تۇرماي ئۆگىنىدىغان، ئۆگەنگەندىمۇ

مەدرىسلەر بار ئىدى. بۇنداق ئىلمىي تەتقىقات مەركەزلىرىنىڭ
چوڭلىرى تېخى بابىلونىيىنىڭ سوزا، پومپېيىت، تاھاردا شە-
ھەرلىرىدىمۇ بار بولۇپ، بۇ يەردىكى ئىلمىي مەركەزلەر مىلادى
II ئەسىردىن تاكى X ئەسىرگىچە گۈللەپ ـ ياشناپ تۇرغانى-
دى. بىراق، بۇ مەدرىس — تەتقىقات مەركەزلىرىنىڭ تەتقىقات
دائىرىسى ناھايىتى تار بولغاچقا، مايمۇنىد مائارىپ تەتقىقات
مەركەزلىرىدىن يەھۇدىي خەلقىنىڭ ھەربىر ئەزاسىغىچە كېڭەي-
تىش بۇرۇلۇشىنى ئورۇنداپ، دىنىي ئەقىدە بىلەن پەننىي بىلىم
ئېلىشنى بىرلەشتۈرگەن بىر يۈنىلىشنى ئىلگىرى سۈردى. مۇ-
شۇنداق يېڭى تەشەببۇس ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، يەھۇ-
دىيلارنىڭ كۆچىيىشىگە ئەگىشىپ ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۆگىنىش
دەيدىغان بۇنداق مەدرىسلەر شىمالىي ئامېرىكا، ئىسپانىيە ۋە
رېيىنلاردا بارلىققا كېلىپلا قالماي، XVI ئەسىردىن كېيىن،
پولشا ۋە لىتۋالاردىمۇ باش كۆتۈرۈپ، يەھۇدىي دىنىنىڭ ئاساس-
لىق مەركەزلىرى بولۇپ قالدى. XVIII ئەسىرگە كەلگەندە ھاشى-
دىزمنى شەكىللەندۈردى. بۇ مەسىلەكنىڭ تەشەببۇسچىلىرى تەق-
ۋادارلىق بىلەن بىلىم بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان ئېتىقاد-
نى ئىلگىرى سۈردى. يەنى ئۇلار: تەبىئىتى تەقۋادارلىق بىلەن
تولمىغان بولسىمۇ، ئالىملار ئۆزلىرىنىڭ بىلىمىگە تايىنىپ تۇ-
رۇپ تەقۋادارلارغا ئايلىنىدۇ؛ تەقۋادار ئادەملەرنىڭ بىلىمى ئاز
بولسىمۇ، تەقۋادارلىقىنىڭ ھەيدەكچىلىكى بىلەن ئىلمىي تەتقىقات-
قا كىرىشىپ كېتەلەيدۇ، دەپ قارىدى. بۇنداق ئىلغار مائارىپ
ئىدىيىسى يەھۇدىيلاردىكى ئىلىم ـ پەنگە قارشى خۇراپىيلىقنى
جازالاپ، مىڭلاپ ياشلارنىڭ قەلبىنى داۋالاش بىلەن ئۇلارنى
جىسمانىي ھەم مەنىۋىيەتكە زىيانلىق پەس ئارزۇ ـ ھەۋەسلەردىن
ياندۇردى. مانا مۇشۇنداق ئىدىيە ھازىرلىقى بولۇۋاتقاندا، ناپالې-
ئون ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى ـ دە، شەرقىي ياۋروپادىمۇ غەربىي
ۋە ئوتتۇرا ياۋروپاغا ئوخشاش ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىشىكى يەھۇ-

ئىگە قىلدى. ھازىرقى كۈندە، ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى «ماگا-رېپچىلىق ئىسرائىلىيىنىڭ ئاساسلىق كەسپى، تالانت ئىسرائى-لىيىنىڭ ئاساسلىق بايلىقى» دېگەن شوئارى ئاستىدا بۇنداق سۈر - ھەيۋىنى بارغانسېرى ئەۋج ئالدۇرۇپ ماڭماقتا. بىز بۇنى تېخى تۆۋەندە ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنىڭ جارى بولۇشىغا پايدى-لىق مەدەنىيەت ئامىللىرى ئۈستىدىكى تەھلىل ئارقىلىق تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ چۈشىنىمىز.

يەھۇدىيلار تارىخىدا، ماگارىپىنىڭ تارىختىن بۇيان ئىجتىما-ئىي بەخت - سائادەت ۋە كىشىلىك كامالىتىنىڭ ھەقىقىي ئوق يىلتىزى، ئۇلى ۋە پىشاڭى بولۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى تەكرارلاپ ئۇلتۇرمىغاندىمۇ، كۆز ئالدىمىزدىكى يەر شارى خاراكتېرلىك رىقابەتتە ماگارىپىنىڭ بىر مىللەت ياكى دۆلەتنىڭ ئۈنۈمۈېرسال كۈچىنى ئاشۇرۇشنىڭ ئاساسى ھەم ئالدىنقى شەرتى بولۇۋاتقانلى-قى ھەممىگە ئايان پاكىتتۇر.

قاراپ باقايلۇق، بىلىم ئىگىلىكىنىڭ بەرپاچىلىقىغا ئۇيغۇن-لاشقان تالانتلارنى تەربىيىلەش تەلىپى بويىچە خەلقئارادا، بولۇپ-مۇ ئىلغار ئەللەردە كېتىۋاتقان ئۆگىنىش ئىنقىلابى شۇنداق چوڭقۇرلاپ كەتتىكى، ئۇلار بارغانسېرى ماگارىپنى ئۆز ئەللىرى-نىڭ ئەڭ ئالىي ئىنسانچىلىق ھەرىكىتى ھېسابلىدى. شۇ تۈپەي-لى، ھازىرقى كۈندە بىز ئېسىلىپ يۈرگەن توپ - توپ بولۇپ ئوقۇش شەكىللىرىنىڭ ئاجىزلىقلىرىنى تېپىپ چىقىپ، يېڭىچە ئوقۇتۇش ۋە ئوقۇش شەكىللىرىنى ئىجاد قىلدى. بولۇپمۇ ئەقىل بۆلۈشنى ئېچىش جەھەتتە مەكتەپ ھەل قىلالماي كېلىۋاتقان مەسىلىلەرنى بايقاپ چىقتى. ئېينىشتېيىن، چېرچىل، ئېدى-سوندەك ئۇلۇغ ئالىملار ۋە داھىي، ناتىقلارنىڭ ئەينى چاغدىكى مەكتەپلەردىن ھەيدەلگەن، ئوقۇتقۇچىلاردىن تاياق يېگەن، «دۆت ئاتالغان» مۇشكۈل ئوقۇش سەپەرلىرىنى يەكۈنلىگەندە، ئۇلار-نىڭ شۇنداق تۇرۇپ دۇنياغا داڭق چىقارغان ئالىملار ھەم داھىي-

رىقابەتچىلىرىنى بېسىپ چۈشكۈدەك، دوستلىرىنى كۆلدۈرگۈ
دەك سەۋىيە يارىتىدىغان، مىللەت بېشىدىكى بارلىق كۆلپەتنى
بىلىم ئارقىلىق يوقىتىدىغان ئومۇمىي دولقۇنغا ئېلىپ كىردى.
بۇنداق دولقۇن ئاخىرىدا بېرىپ ئۇلارنىڭ ئەنئەنىسىدىكى بارلىق
ئالىملارنىڭ ھەرقانداقنىنى يەھۇدىيلارنىڭ ئىلىم - پەن يولىدا
تېخىمۇ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغان يەرگە ئېلىپ باردىكى،
ھەرقانداق يەھۇدىي ئائىلىسى بىر، بىرنەچچە دوكتور يېتىشتۈ-
رۈش بىلەن، بولۇپمۇ دوختۇرلۇق بويىچە دوكتور يېتىشتۈرۈش
بىلەن پەخىرلىنىدىغان بولدى. دوكتور دوختۇرلار تېبابەت بى-
لەن ئالىملىقنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلىشتا باشقا دوكتورلاردىن
ئۈستۈن بولغانلىقتىن بولسا كېرەك، يەھۇدىيلار دوكتور دوخ-
تۇرلارنى گويا مۇقەددەسلىك دەرىجىسىدە ئەيمىنىپ ھۆرمەتلە-
دى. مەيلى قانداقلا بولسۇن، بىر-بىر پەندە دوكتور بالا تەربىيە-
لىمىگەن ئاتا - ئانىلار ھەسرەت - نادامەت قىلىدىغان، خۇددى
ئۆز مىللىتىگە مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىۋاتقاندەك نومۇس قىلىپ
ياشايدىغان ئادەت ئۇلاردا ئومۇملاشتى. بۇنداق ئادەت ئالىملارنى
شۇنداق دەرىجىدە قايىل قىلدىكى، خۇددى «يەھۇدىيلار» دېگەن
كىتابنىڭ ئاپتورى چايىن بېرمانت ئېيتقاندەك، يەھۇدىيلارنىڭ
ھەممىسى ئالىم بولۇپ كەتكىلى تاس قالدى: «بىر ئادەم چوڭ-
راق تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى بىلەنلا ئېيىنشتېين ۋە ئېر-
لىچ بولۇپ كېتەلمەيدۇ، چۈنكى، ئالاھىدە تالانتلىق ئادەم بو-
لۇش ئۇچۇن تۇغما ئۇستۇنلۇكمۇ كېرەك بولىدۇ، ئەگەر ئۇنداق
بولمىسا ئىدى، بارلىق يەھۇدىيلار بىردەك ئېيىنشتېين بولۇپ
كېتەتتى». دېمەك، يەھۇدىيلاردا 5 مىڭ يىل ئۈزۈلمەي داۋام
قىلغان مائارىپ ئىجتىمائىي بەخت- سائادەت ۋە كىشىلىك كاما-
لىتىنىڭ ئوق يىلتىزى سۈپىتىدە قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەپ،
يەھۇدىيلارنى ھازىرقى دۇنيانىڭ ئىلىم - پەن چولپىنىغا، ئەڭ
باي مىللەتكە، باشقا خەلقلەرنى ئەيمەندۈرىدىغان سۈر - ھەيۋىگە

لاندۇرۇشتىن ئىبارەت. راست، ئۇلار ئوقۇتۇۋاتقان دەرسلەرگە مۇناسىپ كەلسىمۇ، ئۆگىتىش ئۇسۇلىنى قوبۇل قىلالمايدىغان ياكى بولمىسا توپلىشىپ يۈزەكى ئوقۇشقا مۇناسىپ كەلمەيدىغان ئاشۇ تىپتىكى ئادەملەر ئىدى. ئەگەر ئۇلار ئاشۇ نازۇك تىپلارنى بايقىۋالالمايدىغان نائەھلى مائارىپچىلارنىڭ قولىدا داۋاملىق قالغان بولسا ئىدى، بەلكىم ناھەق يەنجىلىپ كەتكەن بولاتتى. بۈگۈنكى كۈندە ياشاۋاتقان مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان باشقا ئادەملەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، خۇددى ئاشۇلاردەك مۇناسىپ كەلمەسلىك داۋاملىق مەۋجۇت بولماقتا. بۇ ئېھتىمال مەكتەپلەرنىڭ مەغلۇپ بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىدىكى ئەڭ زور ئامىللارنىڭ بىرىدۇر[1].

بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ئادەم مېڭىسىدىكى 7 خىل ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا بىردىن دۇنيا بولۇپ، ئۇ ھەربىر ئادەمدىن ئۆزىدىكى ئۈستۈنلۈكنى بايقاپ توغرا ئۇسۇل بىلەن ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشنى تەلەپ قىلىپلا قالماستىن، مائارىپچىلاردىنمۇ ئالدى بىلەن ئەقىل پسىخىكىسىنى پۇختا ئىگىلەپ، ھەربىر ئادەمدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئاشۇ تۈرلەر بويىچە بايقىيالايدىغان، ھەممە ئۇنى ئۈستۈرۈشكە توغرا يېتەكچىلىك قىلالايدىغان ئالىملارغا، مۇتەخەسسىسلەرگە ئايلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

چۈنكى، ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىشتا ئادەتتىكى ئوقۇتۇش — بىلىم ۋە تېخنىكىنى كىتابى ئوقۇتۇش تۆۋەن قاتلامغا تەۋە ئەقىل پائالىيىتى بولۇپ، بۇنداق ئوقۇتۇش پاراسەتنىڭ ئىشىكىنى تولۇق ئاچالمايدۇ. ئۇ پەقەت پاراسەتتىن ئىبارەت ئادەم مېڭىسىنىڭ يۇقىرى قاتلاملىق پائالىيىتىنى ئوقۇتالىغاندىلا، ئۆز مەج-

---

[1] ج. ۋاس: «ئۆگىنىش ئىنقىلابى» شاڭخەي سەنلىيەن نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 331 - بەت.

لارغا ئايلىنىشىدىكى سىرلىق مەزمۇنلارنى ئېچىپ بېرىپ، بىز نىڭ ھەرقانداق «دۆت» ئاتالسىمۇ ئۇلۇغ ئادەملەردىن بولۇش ئىمكانىيىتىمىزنىڭ بارلىقىغا ئىلھام بەردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ مائارىپنىڭ ئىنسانلار تارىخىدىكى رولىنى چۈشىنىشىگە يېتىشىدىن باشقا، كېلەچەكنى مائارىپتىن ئىزدەيدىغان دادىل ۋە ئىلمىي ھەرىكەتتۇر.

قارائىلار، ئۇلارنىڭ تەتقىقاتىنىڭ ئادەم بايلىقىنى ئېچىشتىكى قانچىلىك چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى. «دۇنيانىڭ كىتابلار قامۇسى»دا ئۇلۇغ ئوقۇتقۇچى ئېيىنىشتېيىننىڭ ئانىسىنى تەسۋىرلەپ شۇنداق دەيدۇ: «ئۇنىڭ قاراشلىرى ئۆز زامانىسىنىڭ جامائىتى بىلەن ئوخشاش ئەمەس ئىدى، چۈنكى ئۇ ئوقۇش — ئۆگىنىش بىر خىل ھوزۇرغا ئايلىنالايدۇ دەپ قارايتتى. ئۇ شۇ دېگىنى بويىچە ئېيىنىشتېيىننى ئوقۇتۇشنى بىر خىل ئويۇنغا — ئۇنىڭ تىلىدىكى ئىزدىنىش - كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان بىلىم دۇنياسىغا ئايلاندۇردى. بۇ ئوغۇل بالا دەسلەپتە بۇنىڭدىن ھەيران قالدى، ئارقىدىنلا ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇزاققا بارماي ئۇ شۇنداق بېرىلىپ كەتتىكى، ئانىسى ئۇنىڭغا داۋاملىق ئۆگىتىشكە ھاجەت قالمىدى». ئانىسى ئۆگەتمىگەن بىلەن ئۇ بىلىمنى ھوزۇر ئالىدىغان ئويۇن تەرىقىسىدە ئۆزلەشتۈرۈۋېتىدىغان ئۇلۇغ ئوقۇتقۇچى — ئانىسىنىڭ باشلىغان يولىدا داۋاملىق ئىزدەندى، تەجرىبە قىلدى، بىلىم دۇنياسىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئۇنىڭ ھاياتىغا مەڭگۈلۈك ھەمراھ بولۇپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ بۇ قامۇستا بۇ ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرۇشتىكى مەقسىتى ئەنە شۇنداق ۋەتەننىڭ ئوغۇل - قىزلىرىنى «دۆت» دېمەي تەربىيىلەيدىغان ئۇلۇغ ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىلدۈرۈپ، «دۆت» لەرنىڭ ھەيۋەتلىك دۇنياۋى ئالىملارغا، يادلاش ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىگەنلەرنى ئىختىراچىلارغا، كېكەچلەرنى ناتىققا ئاي-

مان ـ ماكان سەزگۈسى، ھەرىكەت سەزگۈسى، ئالاقە سەزگۈ-
سى، ئىچكى ھېسسىيات سەزگۈسى رايونلىرىنى تولۇق بىلىشى،
بۇ سەزگۈلەرنىڭ ئەقىل نۇرلانغاندا گەپ ـ سۆز، ئىش ـ ھەرد-
كەتتە كۆرۈنىدىغان بەلگىلىرىنى بىلىشى ۋە ئۇلارنى چوڭقۇر
ئۈزلەشتۈرۈش ئاساسىدا ئوغۇل ـ قىزلىرىمىزدىن ئالىملارنى،
ئىختىراچىلارنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يول ئېچىپ مېڭىشى
كېرەك. بۇنى يەنە مۇنۇ نۇقتىدىن چۈشىنىش تېخىمۇ مۇھىمكى،
ھازىرقى دۇنيادا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاساسلىق فۇنكسىيىسى
بەرپاچىلىق، ئىختىراچىلىققا قارىتىلىپ كەتتى. بىلىم ئىگىلە-
كىنىڭ تەلەپلىرىدىن ئالغاندا، ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن جەمئىيەت-
نىڭ ئىشلەپچىقىرىش، كارخانىچىلىقىغا بارغانسېرى يېقىنلى-
شىش، كىتابى موللىچاق بولۇشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئىگىلىك-
نىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجلىرىغا ئۇيغۇنلىشىش زۆرۈر بولۇپ قال-
دى. پەن ـ تېخنىكىدا بەرپاچىلىق قىلىشتا، بولۇپمۇ بۇگۈنكى
يۇقىرى پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات دەۋرىدە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ
بىلىم ئىگىلىكى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بارغانسېرى زىچلى-
شىپ، ئۇنىڭ بىلىم ئىگىلىكىدىكى تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈ-
رۈش رولى بارغانسېرى روشەنلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئالىي
مەكتەپلەرنىڭ ئىجادىي مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى ئىقتىساد
ساھەسىدىكىلەرنى بارغانسېرى جەلپ قىلىپ، خەلقئالەمنى قا-
يىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن باي دۆلەتلەر ئاساسلىقى ئالىي
مەكتەپلەرگە، بولۇپمۇ تەتقىقات بىلەن بەرپاچىلىقنى ئىلگىرى
سۈرگەن مەكتەپلەرگە مەبلەغ سېلىشنى بارغانسېرى كۈچەيتمەكتە.
ھازىر ئامېرىكىدا 50 ئالىي مەكتەپتە ئىجادىيەتشۇناسلىق
ياكى بەرپاچىلىق تەتقىقات ئورگىنى قۇرۇلدى. 80 ـ يىللارنىڭ
بېشىدا ياپونىيە ھۆكۈمىتى ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىشنى XXI
ئەسىرگە كىرىشنىڭ ئىستراتېگىيىلىك كاپالىتى قىلدى. ئۇ
ئىجادىي قابىلىيەتنى ئېچىش جەھەتتە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە

بۇرىيىتىنى ئورۇندىيالايدۇ. ئۇزاق ھۆكۈم سۈرگەن ئەنئە
ئوقۇتۇشتا ئۆزلۈك ئىگى ئىنتايىن تۆۋەن بولغانلىقتىن، ئو
قۇچى ۋە مائارىپ باشقۇرغۇچىلار ئەقىلنى بىلىم ئىلىش بى
تەڭ تەرەققىي قىلىۋىرىدۇ، دەپ چۈشەندى. بىلىم ئەقىل تەر
قىياتىدا رول ئوينىسىمۇ تەپەككۇر مەشىقىنىڭ تېخىمۇ مۇ
رول ئوينايدىغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمىدى. بىلىم ئىگىلىكىد
بەرپاچىلىق مانا مۇشۇنداق ئوقۇتۇشتىن بىزار. چۈنكى، بەر
چىلىق بىلىمنىڭ قەدىر - قىممىتىدىنمۇ پاراسەتنىڭ قىممىتى
بەكرەك تونۇيدۇ. بىر جەھەتتىكى بىلىملەردىن كۆپ جەھەتتى
بىلىملەرنى قەدىرلەيدۇ. بىر نەرسىنى ئىجاد قىلىشتىن ھەم
نەرسىنى ئىجاد قىلىشنى قەدىرلەيدۇ. بىر جۈملە سۆز بىل
ئېيتقاندا، ئۇ ئادەمنىڭ ياشاش ئۇسۇلى، ياشاش ئېھتىياجىدىك
ھەرقانداق بىر ساھەدە ئىجاد قىلىشنى تەكىتلەيدۇ. شۇڭا، ماگ
رىپ تەپەككۇر مەشىقى ئارقىلىق ئادەمنىڭ كۆزىتىش، خاتىر
تەسەۋۋۇر، نورمال تەپەككۇر قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈش ئاسا
سىدا، پاراسەتنىڭ قىممىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇشى، تەپەك
كۇر مەشىقى ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقىل قابىلىيىتىدىكى
كۆپ تەرەپلىمىلىك ساپا - سۈپەتلەرنى يېتىلدۈرۈش، پاراسەت
بۇلىقىنى ئېچىش ۋە ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش
نى مۇھىم نۇقتا قىلىشى كېرەك. بۇنداق تەلەپلەرنى ئاش
جەھەتلەردە ئالىملاشقان ئوقۇتقۇچىلار بولمىسا قانداق ئورۇندى
غىلى بولىدۇ؟

بولۇپمۇ بىلىم تارقىتىش ۋە يۇقىرى ساپالىق تالانت تەربى
يىلەشنى ئاساس قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا بىلىم بەرپ
قىلىدىغان ۋە بىلىم ئۆزلەشتۈرۈشنى بىللە ئېلىپ بارىدىغان
ئالىي مەكتەپلەردىكى ئۇستازلار ئوقۇغۇچىلاردا كۆمۈلۈپ كې
تىش ئېھتىماللىقىدىكى ئەقىل بۇلاقلىرىنىڭ كۆزىنى ئېچىش
ئۈچۈن، مېڭىمىزنىڭ تىل سەزگۈسى، مۇزىكا سەزگۈسى، زا

تىشتۇرۇپ، قەدىرلەپ بولالمىدۇق.
شۇ تۈپەيلى، بىز هازىرقى كۈندە هېچقانداق ئىككىلەنمەستىن ئارقىدا قالغانلىقىمىزنى ئېتىراپ قىلىمىز ۋە زامانىۋىلاشقان خەلقلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ئۆزىمىزگە ئېچىنىمىز. ئۇنداق بولسا، بىزنىڭ ئارقىدا قېلىشىمىز بىزنىڭ قېنىمىزدا بىرەر چاتاقنىڭ بارلىقىدىنمۇ؟ ياق، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھەقىقەتەن قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا زامان تارىخىدا قالدۇرغان پاراسەت ئىزلىرى دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ مۇقەددەس بابلىرى بولۇپ، بۇنىڭغا ۋەتىنىمىز جۇڭگو ۋە دۇنيا ئەللىرى قايىل. ئۇنداق بولسا، مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئەسكىلىكىدىنمۇ؟ ياق، بىزنىڭ يايلاق ۋە ئاتلىقلار مەدەنىيىتىنى ياراتقان يىراق ئەجدادلىرىمىز قىشلاق، ئېكىنزارلىق، خەلقئارا سودا ھەم سودىنىڭ دەسمايىسى بولغان زامان ئېتىبارىدىكى ھۈنەرۋەنچىلىكلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تاكى ھازىرقى كۈنگىچە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر ئارقىلىق مۇزېيلارغا قويۇلۇۋاتقان ئەۋرىشكىلىرى، قۇم ئاستىدا قالغان شەھەرلەر ۋە زور تەبىئەت ئۆزگىرىشلىرىمۇ بۇزۇۋېتەلمىگەن مىڭئۆي ھەم بېزەكلىكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا دۇنيانى «ئاپىرىن» دېگەن يەرگە كەلتۈرمەكتە. توغرا، ئادەملەرنىڭ يېتىلىشىدە مەدەنىيەت مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئادەم تۇغۇلۇپلا ئۆزى تۇغۇلغان جايدىكى مەدەنىيەت مۇھىتىغا كۆز ئاچىدۇ. مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان مەدەنىيەت ئۇنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇپ قالىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئەگىشىپ ئانا مەدەنىيەت ئۇنىڭغا تىل، ئادەت، ئېتىقاد ۋە قورال - سايمانلارنى ئاتا قىلىدۇ. لېكىن، بۇنداق مەدەنىيەتنىڭ قوبۇل قىلىنىشى پاسسىپ ھالدا بولماستىن، ھەزىم بولۇش، تاللىنىش ۋە ئىجاد قىلىش جەريانىدىن ئۆتىدۇ. ھەمدە مۇشۇنداق ئۆتكەللەردىن ئۆتكەن ۋە تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتنى كەنجى ئەۋلادلارغا ئۆتكۈ-

30 يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ئامېرىكىدىن باشقا بار
تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ كېتىپ، دۇنيا
ئىككىنچى باي دۆلىتى، تېخنىكا بۇلىقىنى ئېچىش تەتقى
جەھەتتە ئامېرىكىنىڭ رىقابەتچىسى بولۇپ قالدى. ياپونىيە لىك
لىكتە تېز سەكرەپ ئىلگىرىلىگەندە بەرپاچىلىق قۇرۇلۇشنا
تېخنىكا ياكى ھۈنەر - سەنئەت قىسمىدا كۈچ سەرپ قىلغانلى
لېكىن، ھازىرقى پەن - تېخنىكا 3 - 4 يىلدا بىر قېت
يېڭىلىنىپ كەتكەچكە، ئامېرىكىنىڭ بىلىم ئىگىلىكى بىلە
سېلىشتۇرغاندا ياپونىيە ئاساسىي تەتقىقاتتا ئاجىز بولۇپ چىقتى - د
يۇقىرى پەن - تېخنىكىنىڭ بىرىنچى قول ئاساسىي تەتقىقا
بىلەن ئېچىش خىزمىتىدە ئامېرىكىغا تەڭلىشەلمىدى. بۇنى
بىلەن 1992 - يىلدىن باشلاپ ئىقتىسادىي رىقابەتتە ئامېرىك
نىڭ ئارقىسىدا قالدى. 1997 - يىلى 4 - ئورۇنغا چۈشۈپ
ئامېرىكا، سىنگاپور ۋە شياڭگاڭنىڭ ئارقىسىدا قالدى. ئامېرىك
ھەر يىلى ئاساسىي تەتقىقاتتا 25 مىليارد دوللار سەرپ قىلىپلا
قالماي، باشقا تۈردىكى تەتقىقاتلارغىمۇ تېخىمۇ كۆپ مەبلەغ
سالدى. بۇنىڭ بىلەن ئامېرىكا بويىچە ھەر يىلى 80 مىڭ يېڭى
تېخنىكا شىركىتى مەيدانىغا كەلدى. ئامېرىكىنىڭ پۈتۈن دۇنيا-
نىڭ ئالدىغا كىرىۋېلىپ ھەيۋەتلىك باي دۆلەت بولۇپ كېتىشىدە-
كى مۇھىم سەۋەب ئەنە شۇ. گەرچە ئېلىمىزنىڭ بىلىم ئىگىلە-
كىنىڭ گۈللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئالىي
مەكتەپلىرىمىزدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئۆس-
تۈرۈشنى ئالدىنقى شەرت قىلىش، مائارىپچىلارنىڭ ئىجادىيەت-
تىكى ئورنى، غۇرۇرىنى ئېتىراپ قىلىش تەشەببۇس قىلىنغان
بولسىمۇ، ئەمەلىي ھەرىكەتلەر بەكمۇ ئاز، ئالىي مەكتەپلىرى-
مىزدىكى بەزى ئوقۇتقۇچىلار تېخىچە ئىجادچانلىق ئوقۇتۇشنى
نىشان قىلىنمىدى. بىز يەنىلا باشقا جايلارنىڭ تېخنىكىسىنى تۇتىيا
بىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ ئىختىراچىلىرى، ئىجادىيەتچىلىرىنى يې-

لىقتا كەلتۈرگەن. بىزمۇ يىراقتا كۆز تىكىپ، ئۆزىمىزنى ئىدد-
يە جەھەتتە خۇراپىيلىقتىن ئازاد قىلساق، مائارىپنىڭ ئەنە شۇن-
داق ئۇوق يىلتىز ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇ ئارقىلىق
باللارغا بىلىم ئېلىش تەربىيىسى بەرسەك، ئۇلارنىڭ يۇمران
رايىغا باب كېلىدىغان ھەرىكەتلەردە بولساق، بىزنىڭ باللىرى-
مىزمۇ ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق بولالايدۇ، ئادەم بىلىم بىلەن
قابىللىشىدۇ. قايسى خەلقنىڭ بىلىملىك، ئىجادچان كىشىلىرى
كۆپ بولىدىكەن، شۇ خەلقنىڭ سودا ـ سانائىتى تەرەققىي قىلى-
دۇ. خەلقى باي بولىدۇ، روناق تاپىدۇ، بۇنداق خەلق جاھاننىڭ
رىقابەتلىرىدە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ نەتىجە ئالدى بىلەن
مۇنتىزىم مائارىپنى ــ مەكتەپنى ئۇل مەنبە قىلىدۇ. بىز
باللىرىمىزنى ئالىي مەكتەپلەرگە ئەۋەتىپ كادىر قىلىش ئۈچۈنلا
ئوقۇتماي، ئۇلارنى خەلقىنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا
مەڭگۈلۈك ياشاش ئۈچۈن ئوقۇتۇشقا تىرىشىدىغان بولساق، ھا-
زىرقى ھالىتىمىزدىن تېزلىكتە تەرەققىي قىلىشقا ئاساسىي تايانچ
بولىدىغان ئىجادىي ئادەملەرنى تەربىيىلەپ، شۇنداق زامانىۋى
خەلقلەرگە يېتىشۋالالايمىز. توغرا، ئىجادىي ئادەم تەربىيىلەش-
تە مائارىپتىن باشقا ئۇسۇللارمۇ بار. مەسىلەن، مىللەت، ئىن-
سانىيەتنىڭ تەقدىرىنى ئىگىلەپ تۇرىدىغان ئانىلارنىڭ بىلىم سە-
ۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش يولى بىلەن باللارنى ئەقىللىق قىلىش
قاتارلىقلار. ئەمما، شۇنداق بولغان بىلەنمۇ، بۇ ئۇسۇللار ئا-
خىرقى ھېسابتا يەنىلا پۈتكۈل ئىجتىمائىي تەربىيىگە ياكى ئو-
مۇملاشتۇرۇش مائارىپىغا تايىنىدۇ، بولۇپمۇ مائارىپ نۇقتىلىق
ھالدا باللارغا قارىتىلىدۇ. باللار بىزنىڭ كەلگۈسىمىز. مىل-
لەتنىڭ تەقدىرى جەزمەن باللارغا قالىدۇ. ئەۋلادلارنى تەربىيە-
لەشكە كۆڭۈل بۆلمىگەن، ھەر جەھەتتە قابىل ئىز باسارلارنى
يېتىشتۈرۈشكە كۈچ سەرپ قىلمىغان ھەرقانداق خەلق مەھكۇم
خەلق بولۇپ قالىدۇ. ئەدناسى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ تالانتقا

زۇش بولىدۇ. مەيلى ئالدىنقى ئەۋلادلاردىن قوبۇل قىلىنىش
سۇن ياكى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش بولسۇن يە
ماتارىپقا تايىنىدۇ. مۇشۇ سەۋەبلىك، خەلقنىڭ ساپاسىنىڭ
سۇشى ۋە مۇكەممەللىشىشى بىۋاستە ماتارىپقا باغلىق بولىد
خەلقنىڭ ساپاسىنى تۆۋەنلەشتۈرىدىغان تۈرلۈك ئىللەتلەرمۇ ما
رىپ ئارقىلىق تۈزۈتىلىدۇ. بۇ يەردىكى تەلىم - تەربىيە يالغۇ
مەكتەپتىكى ئوقۇ - ئوقۇتۇشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن
ئائىلە ۋە جەمئىيەتنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەلۋەتتە. ياشلار .
ئۆسمۈرلەرگە يۈرگۈزۈلىدىغان ئوقۇ - ئوقۇتۇشنى ئۆز ئىچىگە
ئېلىپلا قالماستىن، چوڭلار ماتارىپىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
سۆزلەپ ئوقۇتىدىغان مۇنتىزىم ماتارىپتىن باشقا، تويدۇرماي
ئۆزگەرتىش ئېلىپ بارىدىغان تۈرلۈك تەلىملەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ. دېمەك، ئادەمنىڭ ساپاسى مەدەنىيەت مۇھىتىدا يېتىلـ
گەندەك تۇرسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ماتارىپ شەكلىنى ئاساس قىلىپ
يېتىلگەچكە، ماتارىپ ئادەم ساپاسىنىڭ يېتىلىشىدە، بولۇپمۇ
ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ يېتىلىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ.
مەدەنىيىتىمىزنىڭ ياخشى ياكى يامان تەرەپلىرىنىڭ بولۇشىدىن
قەتئىينەزەر، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭغا ماتارىپ ئۆزىنىڭ زاما-
نىۋى تامغىسىنى باسىدۇ. شۇڭا، ئىجادىي ئادەملەرنى تەربىيە-
لەشتە جەمئىيەت ۋە ھەربىر ئادەم ماتارىپنى ئالدىنقى ئورۇندا
قويۇشنى زامان تەلىپى، تەرەققىيات تەلىپى، خەلققە مەسئۇل
بولۇش ۋىجدانى دەپ بىلىشى كېرەك.
ماتارىپ ئارقىلىق ئالغا كەتكەن خەلقلەرنى ئالىدىغان بول-
ساق، يەھۇدىيلار ۋە دۇنيادىكى زامانىۋىلاشقان ئەللەر شۇنداقلا
ئېلىمىز جۇڭگونىڭ دېڭىز ياقىلىرىدىكى ئاجايىپ - غارايىپ
زامانىۋى مۆجىزىلىرىنى كىم ئاسماندىن تاشلاپ بەرگەن؟ ئۇلار-
نى بىلىم ئارقىلىق ئۆزلىرى ياراتقان. ماتارىپ ئارقىلىق تىرى-
شىپ شارائىت ياراتقان ۋە ئىجادىي پائالىيەتنى يوقلۇقتىن بار-

سىدە مۇنداق ئىككى ئالاھىدىلىك كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوز-غىماقتا. بىرىنچى، مائارىپ نوقۇل پاراۋانلىق خاراكتېرىدىكى ساھە بولۇشتىن قېلىپ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈ-رىدىغان، ئۈنۈم بېرىدىغان ساھە دەپ قارىلىدىغان بولدى. 1961 - يىلى 10 - ئايدا غەربتىكى 18 دۆلەت ۋاشىنگتوندا «ئىقتىسادنى يۇكسەلدۈرۈش ۋە مائارىپقا مەبلەغ سېلىش يىغىنى» نى چاقىر-دى. يىغىندا ۋەكىللەر ئىقتىساد بىلەن مائارىپنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا ئورتاق تونۇشقا كېلىپ، مائارىپقا مەبلەغ سېلىش ئىقتىسادنى يۇكسەلدۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتى، دەپ قارىدى. ئىككىنچى، خەلقئارادىكى كەسكىن رىقابەت كۆپ ھاللاردا پەن - تېخنىكا رىقابىتى، ئاخىرقى ھېسابتا تالانتلىق ئادەم ۋە مائارىپ رىقابىتى بولۇپ ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. 80 - يىللارغا كەلگەندە سى-ياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ئىشلاردا دۆلەتلەر ئارا كۈنسايىن كەسكىنلىشىۋاتقان رىقابەت بارغانسېرى مەركەزلىك ھالدا پەن - تېخنىكا رىقابىتىدە گەۋدىلەندى ۋە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مائارىپ رىقابىتىگە ئۆزگەردى. كىمكى مائارىپنى ئالدى بىلەن راۋاجلان-دۇرۇپ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى تۈركۈملەپ يېتىشتۈرۈپ چىقالىسا، XXI ئەسىردىمۇ تەشەببۇسكار ئورۇنغا ئۆتەلەيدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئامېرىكىنىڭ لانا شىركىتى مۇشۇ ئە-سىرنىڭ ئاخىرىدىن XXI ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە كىم دۇنيا رىقابىتىدە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولالايدۇ، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىپ، ئەگەر سىياسىي ۋەزىيەت مۇقىم بول-غاندا، تېخنىكا مەبلىغى ۋە تالانتلىق ئادەم بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلالىسىلا، ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولالايدۇ، دەپ خۇلاسە چىقاردى.

بۇنداق ئىكەن، بىز پۈتكۈل ئىجادىي مۇھىت يارىتىشتىكى ئىجتىمائىي مەجبۇرىيەتلەر ئىچىدە مائارىپنى، بولۇپمۇ ئۆزىدىن باشقا بىرىنەچچە مىللەتنىڭ، دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار مىللەتلەرنىڭ

ئايلانغانلارمۇ يەنىلا مۇنتىزىم مائارىپ ئاساسىدىكى بەلگە
مەدەنىيەت سەۋىيىسىدىن ئايرىلالمايدۇ. چۈنكى، بۈگۈنكى
يادا ئىجتىمائىي رىقابەتنىڭ ماھىيىتى تالانتلىق ئادەملەر رىقا
تىدىن ئىبارەت. تالانتلىق كىشىلەر مائارىپقا تايىنىش ئارقى
يېتىشتۈرۈلىدۇ. مائارىپسىز جەمئىيەت ۋە تەرەققىيات بول
دۇ. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئەقىل ـ پاراستى ۋە ئىجادچانلىق
ئۇرغۇتۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇ
دۇ. بىر دۆلەتنىڭ مائارىپ، پەن ـ تېخنىكا ۋە تالانتلىق
ئەھۋالى شۇ دۆلەتنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆ
سىتىپ، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ دەرىجىسى
بەلگىلەيدۇ. پەن- تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى بىر دۆلەتنىڭ ئىگ
لىكىنىڭ گۈللىنىشىدىكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ئامىل بولۇپلا قا
ماي، بەلكى يەنە ئۆز نۆۋىتىدە شۇ دۆلەتنىڭ نامراتلىق، قالا
لىق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، ئىلغار دۆلەتلەرگە يېتىشىۋېلى
ۋە ئۇلاردىن ئېشىپ كېتىشىدىكى ئاساس. چەت ئەل ئىقتىساد
شۇناسلىرىنىڭ ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، باشلانغۇچ مەك
تەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئەمگەك ـ ئىشلەپچىقىرىش ئۈ
نۈمدارلىقىنى 43%، ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى
لار 108%، ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار 300%
ئۆستۈرەلەيدىكەن. ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادشۇناسى خارسىنىڭ
ھېسابلىشىغا ئاساسلانغاندا، ئامېرىكا يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۇرۇش
تىن كېيىن تېز تەرەققىي قىلىشى پەن ـ تېخنىكىنىڭ نەتىجىسى
ئىكەن. ئۇرۇشتىن كېيىنكى ياپونىيىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققى
ياتىنىڭ ناھايىتى تېز بولۇشىدىكى مۇھىم سەۋەبمۇ ئەقلىي قابى
لىيەتكە كۆپلەپ مەبلەغ سالغانلىقتىن بولغان. 1960 ـ يىلىدىن
1975 ـ يىلىغىچە بولغان 15 يىل ئىچىدە ياپونىيىنىڭ مائارىپ
راسخوتى توققۇز ھەسسىدىن كۆپ ئاشۇرۇلغان. يېقىندىن بۇيان
تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان دۇنيانىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش مۇساپى

روشتا ھەقىقىي ئۇنۇمى بولغان مائارىپ ئىشلىرىغا دادىل قەدەم تاشلايلى. بىلىمگە، ئىجادكارلىققا ئىنتىلگەن ئوغۇل - قىزلىرىمىزنى ۋە شۇنداق مۇنەۋۋەر پەرزەنتلەرنى تەربىيىلەش ئۈچۈن زور بەدەللەر بېرىۋاتقان ئاتا - ئانىلارنى ھۆرمەتلەيلى، ئۇلارغا مەدەت، ئىلھام بېرەيلى. مائارىپ ئۈچۈن جان پىدا قىلغان بۇنداق مۇنەۋۋەر ئادەملىرىمىزگە زىيان سالغان مەلئۇنلار «يولدىن ئۆتكەن چاشقاننى ئۇر - ئۇر» غا قالسۇن!

دۇنيادىكى ھەرقانداق خەلق ئۆزىدىن يېتىشىپ چىققان ئالىملىرىنى، ئىجادكارلىرىنى، سەنئەتكارلىرىنى، ھاكىملىرىنى ئىززەتلەيدۇ. چۈنكى، ئۇلارنى قەدىرلىگەنلىك — خەلقنىڭ ئۆزىنى ئۆزى قەدىرلىگەنلىكىدۇر. ئۆز خەلقىنىڭ ئۇزاق يىللار داۋامىدا ياراتقان مەدەنىيەت - مەرىپەت نەتىجىلىرى بىلەن خەلقنىڭ ئۆزىگە ۋە ئۆزگە خەلقلەرگە تونۇتقۇچىلارمۇ شۇلار؛ شۇنداقلا مىللەتلەر ئارا مەدەنىيەت تارقاتقۇچىلارمۇ شۇلار. لېكىن قاشاڭلىق، نادانلىق، ھەسەت - ئاداۋەت، كىبىرى - رىقابەت ئىللەتلىرى بىلەن چىرمالغان خەلقتە ئالدى بىلەن ئۆزىنى تونۇش سەۋىيىسى تۆۋەن بولىدۇ ۋە بىرلىك، ئىتتىپاقلىق بولمايدۇ - دە، ئۇنداق خەلق ئۆزىدىن چىققان ئۇلۇغلارنى قەدىرلەشنى بىلمەيدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا خەلق ئۆزىنىڭ قەدرىنى يوقىتىدۇ. خەلق ئۆز قەدرىنى بىلىش ئۈچۈن تارىختا بېسىپ ئۆتكەن يولىنى، مەدەنىيەت تارىخىدا ياراتقان ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرىنى تونۇشى ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشى كېرەك. ئالىملار، ئەدىب - سەنئەتكارلار خەلققە ئۆز مەدەنىيىتىنى تونۇتقۇچى ۋە مەنىۋى بايلىقلىرىنىڭ ۋارىسلىرىدۇر. بىزمۇ بۇلارنى قەدىرلەپ ئۆزىمىزنى قەدىرلىك ئورۇنغا كۆتۈرەيلى. بىز قاشاشاقلىق قىلىپ بۇلاردىن ئايرىلىپ قالساق، بۇلارنى يېتىشتۈرىدىغان مائارىپ بازىلىرىغا سەل قارىساق، مەكتەپلەرنى قولدىن بېرىپ قويساق، تېخىمۇ بەتتەر گادايلارغا ئايلىنىپ كېتىمىز. ئىجادىي مۇھىت-

تىلىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا رىقابەتكە چۈشىدىغان ئالىي ماگارىپ
ئەڭ مۇقەددەس بىلەيلى. رېئال ھاياتىمىزنى ياخشىلاشقا يارد
بېرىدىغان ھەقىقىي بىلىملىك، ۋىجدانلىق ئادەملەر ۋە ئومۇم
كامالىتىمىز ئۈچۈن ئىنتىلىپ تۇرىدىغان ياشلارنى تەربىيىلەشنى
خەلققە كۆيۈنۈشنىڭ بۈيۈك ۋەزىپىسى دەپ قاراپ، ھەرجايدا
بولساق، ئۇلارنى قورقۇمسىز، جىگىرى بار، ئەقىللىق ئالىملا
ر، ئەدىب سەنئەتكارلار قىلىپ تەربىيىلەشنىڭ غېمىنى يەيلى.
يەر شارى بويىچە ھەممە ئىنسان ئۆزىنىڭ چىقىش يولى ئۈچۈن
تىرىشىپ - تىرمىشۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، دائىم تارىختىكى
مەشھۇر كىشىلەرنى ئېغىزىمىزدىن چۈشۈرمەي ماختاش بىلەن
ئۆزىمىزنىڭ ھازىرقى ئاجىزلىقلىرىمىزنى يوشۇرىدىغان ساختا
شۆھرەتپەرەسلىكلىرىمىزگە لەنەت ياغدۇرۇشقا جۈرئەت قىلاي.
لى. تارىخنامىلىرىمىزگە ئاساسەن، «مىللىتىمىز ئەسلى مەدە.
نىيەتلىك مىللەت ئىدى، بۇرۇن يۇرتىمىزدا نۇرغۇن ئالىي بىلىم
يۇرتلىرى بولۇپ چەت مەملىكەت، باشقا مىللەت كىشىلىرى بۇ
يەرگە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا كېلەتتى» دېگەن سۆزلەرگە ئېسىـ
لىۋېلىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىدا تۇتقان ئورنىمىزنى خاتا مۆل.
چەرلەيدىغان قۇرۇق پوچىلىقنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئەسلىدە شۇ.
داق شانلىق مەدەنىيەتىمىز بولغان بىلەن ھازىرقى ئەھۋالىمىز
قانچىلىك، بىزنىڭ قانچىلىك ئىختىراچىمىز بار؟ مىللىي مەدە.
نىيەتكە ۋەكىل بولالايدىغان كەشپىياتچى ئالىملىرىمىز قانچە؟
بولۇپمۇ تەبىئىي پەندە، تېخنىكا پەنلىرىدە ئىختىراچىلىق قىلە.
ۋاتقان ئالىملىرىمىز بارمۇ؟ بار بولسا، بۇ سان تارىخىي شەرەپ.
لىرىمىزگە ھەم ھازىرقى دۇنيادا مىللىي غۇرۇرىمىزنى ساقلاپ
تۇرۇشقا ئۇيغۇن كېلەمدۇ؟ دېگەن سوئاللارنى قويايلى. ئۆزد.
مىزگە بۇنداق سوئاللارنى قويغاندا مەيۇسلىنىپ كەتمەستىن،
ئاجىزلىقىمىزنى يېڭىپ كۈچىيىشكە جۈرئەت قىلايلى، ئۆزىمىز.
نى ئېتىراپ قىلايلى، ئىنسانلىق كامالىتىمىزنى ئىشقا ئاشۇ.

بىيتىگە، ھەتتا ئۆزىنىڭ قەلبى ھەم باشقىلارنىڭ قەلبىگە بول-
غان چۈشەنچىسى ئۇنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمۈرلۈك ئالغان
چۈشەنچىسىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە كۆپ بولىدىكەن. بۇ ئارىلىقتا
بىر بالىنىڭ ئۆز تۇرمۇشىدا توپلىغان بىلىمى ۋە قەلبىدە ھاسىل
قىلغان ئىدىيىسى شۇنداق مۇھىم بولىدىكەنكى، ئۇنىڭ ئالدىدا
كېمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىملىرىنىڭ
كېيىن ئالغان بىلىمى تىلغا ئېلىشقا ئەرزىمەيدىكەن. ناۋادا بىر
ئادەمنىڭ بىلىمىنى ئۈچۈرۈپ يوقىتىۋېتىشكە بولىدۇ دەپ پەرەز
قىلساق، بىر بالىنىڭ ئاشۇ 30 ئايلىق يېشىدا ئۆگەنگەن بىلىمى-
نى بىر ئۆمۈر كۈچ سەرپ قىلىپ ئۈچۈرۈۋەتكىلى بولسا، بۇ
ئۇنىۋېرسىتېتلاردىكى ئالىمنىڭ بىلىمىنى بىر ھەپتىدە پاكپاكى-
زە ئۈچۈرۈۋەتكىلى بولىدىكەن.» شۇڭا، ئالىملار بالىلىق،
ئۆسمۈرلۈك، ياشلىقنى پۈتۈنلەي بىلىم ئېلىشقا ئۇندەيدۇ. دې-
مەككى، ئوقۇ - ئوقۇتۇشنىڭ باشلىمىدا ئۇلارنى ئائىلىدە قانداق
تەربىيىلەش، مەكتەپتە قانداق ئوقۇتۇش تولىمۇ مۇھىم مەسىلى-
دۇر. بىز بۇ يەردە ئائىلە تەربىيىسى ئەمەس، مائارىپ تەربىيە-
سى ئۈستىدە توختىلىمىز، ئەلۋەتتە. ئەمما، بىز ئوقۇتۇۋاتقان
بالا خۇددى ئالىملار ھەيۋەتلىك ئالىي مەكتەپلەردە لېكسىيە قى-
لىدىغان بىلىملەردىن نۇرغۇن دەرىجىدە ئۈستۈن تۇرمۇش بىلى-
مى ۋە خۇددى ئۇلۇغ تالانت ئىگىلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن
ھالدا داۋام قىلىش كېرەككى، ئۇلارنى «خام سويما» دەپ ئۆزى-
مىزگە بولغان تەلەپنى ئاجىزلاشتۇرماسلىقىمىز كېرەك. چۈن-
كى، بۇ چاغ بالىغا بىلىم بېرىش بىلەن توختاپ قالماي، ئۇ
بالىنى قايسى ئائىلىگە، مىللەتكە ۋە قايسى تالانت تىپىگە مەن-
سۇپ قىلىش بىلەنمۇ باغلانغان.

بۇ ھەقتە ياپونىيىلىك مەشھۇر ئالىم ئىنتىيەنجاڭ ئۆزىنىڭ
«ئىجادىيەت بۇلىقىنى ئېچىش ۋە باھالاش توغرىسىدا» دېگەن
ئەسىرىدە ئىجادىي تالانتلارنى يېتىشتۈرۈشنى بالىلاردىن باشلاش-

نىڭ مائارىپتىن ئىبارەت ئەڭ مۇھىم بازىسىدا قىلىنىدىغان كونكرېت خىزمەتلەرگە كەلسەك، بۇنىڭدا ئىنسانىيەتنىڭ ئىلىم - پەن چولپانلىرى ئاچقان ئورتاق زامانىۋى تەلىم - تەربىيە ئۇسۇلى ئاساسىدا مىللىي خاسلىقىمىزنى گەۋدىلەندۈرۈشىمىز كېرەك.

2. بالىلارغا ئىجادىيەت تەربىيىسى ۋە خاسلىقنى گەۋدىلەندۈرۈش

بىزنىڭ ئىجادىي تەربىيىمىزنى بالىلاردىن باشلاشنى تەشەببۇس قىلىشىمىز شۇنىڭ ئۈچۈنكى، بالىلارغا بىلىم خۇددى قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىدۇ، بۇنداق يۇمشاقلىق ھاياتنىڭ ھېچقانداق باسقۇچىدا بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ كىچىكىدە ئالغان تەربىيىسى قۇرامىغا يەتكەندىكى غۇرۇر، پەزىلەتلىرىنىڭمۇ يادروسى بولۇپ قالىدۇ. «كىچىكىدە ئۆگەنگەن بىلىم تاشقا مۆھۆر باسقاندەك، چوڭ بولغاندا ئۆگەنگەن بىلىم قۇمغا خەت يازغاندەك» دېگەن تەمسىل شۇنىڭغا چىقىرىلغان. ئادەمنىڭ ھاياتىدا «ئەڭ ئۇزاق داۋام قىلىدىغان، ئەڭ چوڭقۇر يىلتىز تارتىدىغان، ئۆلگۈچە ئۇ ئادەمگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدىغان ئەخلاق ياكى رەزىللىكنىڭ ئۇرۇقى ئەنە شۇ كىچىك ۋاقتىدا ئادەمنىڭ قەلبىگە ئورۇنلىشىپ قالىدۇ، چۈنكى، بالا تۇغۇلغان ھامان يېڭى دۇنيانىڭ مەنزىرىسىدىكى ھەربىر نەرسىگە ھەيران قالىدىغان ھەۋەسكاردۇر. ئۇ «ئالدى بىلەن تۆت ئەتراپىغا قارايدۇ، ئۇزاق ئۆتمەي كۆزىتىدۇ، كۆڭلىگە پۈكىدۇ، تەھلىل قىلىپ سېلىشتۇرىدۇ، دورايدۇ، شەيئىلەردىن ئالغان تەسىراتىنى قەلبىگە پۈكۈپ قويىدۇ. ئەگەر ئۇ كۆڭۈل قويۇپ يېتەكلەنسە، ئۇنىڭ قولغا كەلتۈرىدىغان تەرەققىياتى ئادەمنى خۇشال قىلىدىغان ۋە ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يېتىدۇ. برۇم تۆرەمنىڭ تەتقىقاتىدا بايقىلىشىچە، بالا 18 ئايلىق بولغاندىن 30 ئايلىق بولغۇچە ئارىلىقتا ماددىي دۇنياغا، ئۆز قابىلىيىتىگە، باشقا جىسىملارنىڭ مەنسۇ-

يەتنىڭ ئۆسۈشى بىلەن بىلىم ئۆگىنىش بىر - بىرىنى تولۇقلاي-
دۇ. ئىجاد قىلىش بەرپاچىلىق قابىلىيىتىنىڭ يېتىلىشىدە بىلىم
قۇرۇلمىسى يەنە شۇ ئادەمنىڭ خاسلىقىغا قاراپ تېخىمۇ مۇكەم-
مەل بولۇش شەرت قىلىنىدۇ، تەتقىقات بارلىق ئىجادىيەتلەرنىڭ
بۇلىقى بولۇپ، تەتقىقات قابىلىيىتىمۇ ھەربىر ئادەمدىكى ساغلام
خاسلىق ئاساسىدا تېز تەرەققىي قىلىدۇ. شۇڭا، بىز ئىجادىي
مائارىپنىڭ بۇ ئۈچ مەزمۇنىنى بىرلىكتە ئۆستۈرۈشنى تەكىتلەش
بىلەن خاسلىقنى تېخىمۇ تەشەببۇس قىلىمىز. يەنە كېلىپ،
ھەربىر بالىدا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئىقتىدار ۋە خاراكتېر
بولىدۇ، بۇنداق تۇرۇقلۇق ھەممە كىشىگە بىر خىل قېلىپ
بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان مائارىپ تالانت يېتىشتۈرۈشكە مۇخا-
لىپ كېلىدۇ.

مېنىڭچە، بىز بۇ مەسىلىدە مېڭە فىزىئولوگىيىسى ئېچىپ
بەرگەن ھەقىقەتلەر بىلەن مېڭىمىزدىكى 7 خىل قابىلىيەتنىڭ
ئۆز ئالاھىدىلىكى بىلەن ئېچىلىدىغان خۇسۇسىيىتىنى نەزەردە
تۇتۇپ، ئالاھىدە ئويلىنىپ كۆرمىسەك بولمايدۇ. چۈنكى مىل-
لىي مەدەنىيىتىمىزدە نەچچە مىڭ يىللار ئۆزىنىڭ ھاياتىي قۇدرى-
تىنى ساقلاپ تۇرالايدىغان ئاجايىپ زور ئارتۇقچىلىقلار بولسى-
مۇ، يېقىنقى زاماندا، ھەتتا ھازىرقى كۈندىمۇ ئادەمنىڭ خاسلى-
قىغا سەل قاراش ناھايىتى ئېغىر بولغانلىقتىن، ئادەمنىڭ خاس-
لىق تەرەققىياتى ھەققىدە تەتقىقات كەمدىن كەم بولدى. بولۇپمۇ
بەزىلەر «مەن» دېگەننى تىلغا ئېلىشتىن قورقۇپ، ھە دېسىلا
«ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلىش» نى ئابستراكت ھالدا تەكىت-
لىدى، ھەتتا بۇنداق قاراشنى بەزىلەر بۇرمىلاپ، ئەخلاقىي،
ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتلەردە ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىشنى
«ھەممە ئادەم تەڭ تەرەققىي قىلىش» دېگەن مەنىدە تەشۋىق
قىلىپ، تالانت تەرەققىياتىنىڭ خاسلىق ئالاھىدىلىكى بىلەن
باغلانغانلىقىنى ئىنكار قىلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى. كىمدە

نى تەكىتلەيدۇ ۋە ئومۇمەن تۆۋەندىكى مەسىلىلەرگە ئەھمىيەت بېرىشنى كۆرسىتىدۇ:
بىرىنچى، بالىلارنى كىچىك دائىرىدە رامكىلىماستىن، خىلمۇ خىل پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ پسىخىكىسىدا ھەۋەسكارلىقنى يېتىلدۈرۈش.
ئىككىنچى، بالىلارنىڭ ھەيران بولۇش ۋە ئىزدىنىش پسىخىكىسىنى ئاسراپ، ئۇلاردىكى قىزىقىش ۋە ھەۋەسكارلىق بىخلىرىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ زۆرۈر بولغان بىلىملەرنى ئىگىلەش ۋە ياخشى تەجرىبىلەرنى قوبۇل قىلىشقا تۈرتكە بولۇش.
ئۈچىنچى، بالىلارنىڭ تەپەككۇر ۋە پائالىيەتلىرىنى ياخشى نىشانغا قارىتىپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق، ئۇلارنى ئۆلۈك رامكىلارغا چىرمىلىپ قېلىشتىن ساقلاش ۋە تۇرمۇشقا پايدىسىز كونا مۇقاملارغا دەسسەتمەسلىك.
تۆتىنچى، بالىلارنىڭ ئۆزگىچە خاسلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش ناھايىتى زۆرۈر. بەرپاچىلىق مائارىپىنىڭ تەلىم - تەربىيە ئىدىيىسىدە خاسلىق، قابىلىيەت ۋە تەتقىقاتتىن ئىبارەت ئۈچ ئامىل بار. بىلىم ئىگىلىكىدە پەقەت خاسلىقى بار ئادەملا ئۆز ئالدىغا ئىجاد قىلالايدۇ. مائارىپ تەربىيىسىدە ئەنە شۇ خاسلىقنى نامايان قىلىدىغان شەخسلەردىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىش، ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل قىممىتى بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىش، شۇ ئارقىلىق ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ تۇغما قابىلىيىتى يار بەرگەن دائىرىدە بىر قەدەر تولۇق تەرەققىي قىلىشىغا ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇش ۋارىسلىق قىلىنىدىغان بىلىملەرنى ئوقۇتۇشتىن ئىجاد قىلىدىغان ئوقۇتۇشقا ئۆتۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. شۇڭا، ئىجادچانلىقنى قوزغاشتا خاسلىقنى قوغداش ۋە جارى قىلدۇرۇش تەلىم - تەربىيىنىڭ گۈلتاجىسىدۇر. قابىلىيەت بىلىمنىڭ ئۆزلىشىش ھالىتى بولۇپ، قابىلى-

شىمايدۇ. ئەمەلىي تۇرمۇشتا ھەربىر ئادەمنىڭ گەپ - سۆز ۋە ھەرىكىتىدىكى ئۆزگىچە تەپەككۇر ۋە ھەرىكەت ئۇسۇلى ئەنە شۇ ئادەمنىڭ خاسلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرىدۇ. بىز بۇ يەردە سۆزلەۋاتقان سەنئەتكارلىقمۇ ئەمەلىيەتتە ھەربىر ئادەمدىكى مۇشۇنداق خاسلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شۇ خاسلىقتىكى گۈزەللىك بىلەن تۇرمۇشنى گۈزەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت. شۇنداق بولغاچقا، ئادەملەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش ئۇلاردىكى ئۆزىنى ھۆرمەتلەش غۇرۇرى ئاساسىدىكى جاۋابكارلىق روھىنى ئۆستۈرۈپلا قالماستىن، ئۇلاردىكى تالانت ئۇستۇنلۇكىنى جارى قىلدۇرۇشقىمۇ بەك پايدىلىق بولىدۇ.

خاسلىقنىڭ دەل مەزمۇنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، خاسلىق — بىر ئادەمدە ئىپادىلىنىدىغان تۇراقلانغان پسىخىك پائالىيەت ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ يىغىندىسىدۇر. بۇ پسىخىك ئالاھىدىلىكلەر مەلۇم بىر ئادەمنىڭ ئالاھىدە بولغان خاراكتېرى، ئېھتىياجى، قىزىقىشى، قابىلىيىتى، مىجەزى، ھەۋىسى، ئېتىقادى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خاسلىق بىر ئادەمدە ھازىرلانغان بەلگىلىك ئاڭ خاھىشچانلىقىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ، ھەم شۇ ئادەمنىڭ باشقىلارغا كۆرسىتىدىغان ئالاھىدە ئۇسۇلىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئادەمنىڭ خاسلىقتىن ئىبارەت پسىخىك ئالاھىدىلىكى ئادەمنىڭ پەزىلىتىنىڭ ئاساسلىق پسىخىك ئاساسى بولىدۇ ۋە ئىجادىي خاسلىقنى ئۆستۈرىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ كامالىتىنى تەپەككۇر ھەم ھەرىكەت شەكلىدە ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئۇسۇل بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەربىر دەۋردە كىشىلىك ھاياتنىڭ تۈپ ۋەزىپىلىرىنى ئىجرا قىلىدۇ. ھازىرقى كۈندە، كىشىلىك ھاياتنىڭ تۈپ ۋەزىپىسى پەن - مەدەنىيەتنىڭ يۈكسەك تەرەققىياتى ئاساسىدا ئادەمنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى، ئادەم بىلەن تەبىئەت مۇناسىۋىتىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى، ئادەم بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى يېڭىۋاشتىن بىلىش ئارقىلىق كىشىلىك ھايات

كىم ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئىقتىدارىنى ئىپادىلىسە، ئۇنى قەدىرلەش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۇنىڭغا ئۇنداقچى، بۇنداقچى دېگەن ناملارنى قويۇپ، خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى كۈندە ئۆزىگە لايىق زامانىۋى مىللىي مەدەنىيەتكە، بۇنداق مىللىي مەدەنىيەتنى دۇنياغا تونۇتىدىغان مەدەنىيەت ئەربابلىرىغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرمەسلىككە سالىدىغان ئەھۋاللارمۇ يۈز بەردى ۋە يۈز بەرمەكتە. مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولساق، بىز بوۋىلىرىمىز فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقىرى، نەۋائى. . . لەرگە ئوخشاش بىزنى دۇنياغا تونۇتىدىغان زامانىۋى كېنىئاللارنى قاچان تەربىيىلەپ چىقىمىز؟

بىز بۇ مەسىلىنى يەنە شۇنىڭ ئۈچۈن تەكىتلەيمىزكى، خاسلىق ئادەمدىكى ئۆزىنى ھۆرمەتلەش ۋە ئۆزىنى ھۆرمەتلىتىش ئۈچۈن جەمئىيەتكە تۆھپە قوشۇپ، ئۆزىنىڭ ئوبرازىنى يارقىنلاشتۇرۇش غايىسىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان غۇرۇرنىڭ تەرەققىياتى بولۇپ، خاسلىق جەھەتتىكى تەربىيىلىنىشى ياخشى بولغان ئادەم ھەرقاچان رېئاللىق ئالدىدا ئۆزىنى بىلىش ۋە ئۆزىنى توغرا مۆلچەرلەش ئاساسىدا، تەبىئەتكە، جەمئىيەتكە، كەلگۈسىگە جاۋابكارلىق بىلەن خىزمەت ئۆتەشتىن ئىبارەت ئاكتىپ پوزىتسىيىدە تۇرىدۇ ۋە ھەرقاچان زامان ئېتىبارىدىكى ئىشلارغا ئىجادىي ئۇيغۇنلىشىپ، باشقىلارنىڭ ئارقىسىدا قالمايدۇ. شۇڭا، خاسلىق تەربىيىسى ھالىمىزنى ۋاي قىلىۋاتقان «ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي، يولۇڭغا ماڭ، كۆتۈڭنى قىس»، «تۆگە كۆردۈڭمۇ كۆرمىدىم» دەيدىغان شەخسىيەت ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىك ئىللەتلىرىنىڭ ئەۋلادىمىزنىمۇ رودىپاي قىلىۋېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەربىيىسى بولىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ دۇنيادىكى ئادەملەرنىڭ ھېچقايسىسى بىرسى بىرسىگە بەئەينى ئوخشاپ كەتمىگەندەك، ھەربىر ئادەمدىكى خاسلىقمۇ ھەربىر ئادەمنىڭ قىممىتىنى ئىپادىلەيدىغان ئايرىم ھادىسە سۈپىتىدە بىر ـ بىرىگە ئوخ-

ۋازدا يالغۇز ئەقىل ئامىللىرى بولۇپلا قالماي، بەلكى غەيرىي ئەقىل بولغان پەزىلەت ئامىللىرىنىڭ جەملەنگەن كۆچىمۇ بولغانلىقتىن، ئۇ مۇستەقىل هالدا ئۆز ئاۋازىنى ئاڭلىتىشقا ئاتلانغان ئادەمنىڭ تېخىمۇ كامال تاپىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بىز قەدىرلەيدىغان هەربىر شانلىق پىلان، ئۇلۇغ ئىلمىي بايقاش، ئىختىرا، يارقىن بەدىئىي ئەسەر ئەنە شۇنداق مۇستەقىل ئاۋازنى ئاڭلىتىشنىڭ ئۈلگىلىرى.

بىزدىكى «مەرگەن تۇرنىلارنىڭ ئالدىدا ئۇچۇپ كېتىشۋاتقىنىنى ئاتىدۇ»، «بوران دەرەخنىڭ ئېگىزىنى ئاسان سۇندۇرىدۇ»، «شۆهرەت دۈشمەنلىكنى قوزغايدۇ» دېگەندەك يارىماس هېكمەتلەرگە ئەقىدە باغلاپ، ئارىمىزدىن باش كۆتۈرگەن كىشىلەرنى مازاق قىلىدىغان، خاراب قىلىدىغان، روهىغا سوغۇق سۇ سېپىدىغان، قورقىتىدىغان، هەسەت قىلىدىغان ناچار قىلمىشلار، ئوتتۇراهاللىقنى قوغلىشىپ ياشايدىغان روهىي هالەت، «خۇدانىڭ بەرگەن كۈنىگە شۈكرى» دەپ كونىلىقتىن مېھرىنى ئۈزەلمەسلىكتەك ئەھۋاللار ۋۇجۇدىمىزدا چۆكمە هاسىل قىلغان تارىخىي ئىللەتلەر بولۇپ، مىللىي پسىخىكىمىزدىكى ئەجەللىك ئاجىزلىقلاردۇر. بۇ «مۇستەقىل ئاۋاز» لارنى ئۆچۈرىدىغان، خاسلىقنى تۇنجۇقتۇرىدىغان، قالاقلىقنى، نادانلىقنى توختىماي چىللايدىغان، بىزنى مەنىۋى جەھەتتە كاردىن چىقىرىدىغان رەزىل ئالۋاستى.

ئەگەر بىزنىڭ مائارىپىمىزدا هازىرقى كۈندىمۇ ئادەمنىڭ مۇستەقىل ئاۋازى ئارقىلىق دۇنيانىڭ گۈزەللىكىگە رەڭ بېرىدىغان خاسلىق ئىنكار قىلىنىپ، بىر تەرەپلىمە هالدا ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىش تەكىتلەنسە، مۇقەررەر هالدا كىشىلەرنى باراۋەر تەرەققىي قىلىش يولىغا كىرگۈزۈپ قويىدۇ. مىڭلاپ ئالىملار پەن تەتقىقاتى ئارقىلىق ئىسپاتلاپ چىققان ئادەم مېڭىسىدىكى پەرق هەممە ئادەمنى بىر خىل ئىشتا تەڭ كارامەت كۆرسىتىش-

بىلەن تەبىئەتنىڭ، كىشىلىك هايات بىلەن جەمئىيەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئاڭلىق تەڭشەپ، ئادەم بىلەن تەبىئەت، ئادەم بىلەن جەمئىيەت مۇناسىۋىتىنىڭ تەڭپۇڭ بىرلىكىنى ئىجادىي يول بىلەن ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت.

كىشىلىك هاياتىنىڭ بۇنداق تۈپ ۋەزىپىسى پەقەت ساغلام خاسلىق يېتەكچىلىكىدىلا تولۇق ئورۇندىلىدۇ. ئالاھىدە تالانت مانا مۇشۇنداق خاسلىق قۇرۇلمىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسى، شۇنداقلا خاسلىق قۇرۇلمىسىنىڭ ساغلام تاكامۇللۇقىنى كۆرسىتىدىغان بەلگە.

— بارلىق تالانتلار ۋۇجۇدىدا ئۆزىنىڭ ئاۋازى دەيدىغان بىرخىل نەرسە بار، — دەيدۇ ئۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى تۇرگېنېف. خېلى كۆپ ئالىم، سەنئەتكارلارمۇ تالانت ھەققىدە گەپ قىلغاندا «ئۆز ئاۋازى» نى ئاڭلىتالايدىغان بىرخىل خاسلىقنى تەكىتلەيدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، بىر ئادەمنى دەسلەپكى مۇستەقىللىقتا يۇزلىنىشتىن ئاخىرىدا مۇستەقىل «ئاۋاز» نى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان تالانت باسقۇچىغا ئېلىپ بارىدىغان خاسلىقنى تەكىتلەش ۋە يېتىلدۈرۈشنى ئەڭ ئالىي مەقسەت قىلىش زامانىمىزدىكى مەكتەپلىرىمىزنىڭ تۈپ نىشانى بولۇشى كېرەك. ئىجادىي مائارىپ دېگەننىڭ ئۇل تېشى مانا شۇدۇر.

ئەمەلىيەتتىمۇ، ئادەمنىڭ ئۆز ئاۋازىلا ئۇنىڭ سىرلىق ئەقىل بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقالايدۇ ۋە ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى نۇرنى جانلاندۇرۇپ، ئۆزىنى ھەم باشقىلارنى يورۇتالايدۇ. بۇنداق نۇرلاندۇرۇش، ھەتتا ناھايىتى كىچىك، جانسىز بولغان ئەقدىردىمۇ پىكىر قىلىشقا يارالغان ئىنساننىڭ پىكىرسىز مەۋجۇداتلاردىن ئۈستۈنلۈكىنىلا ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت بەختى ئۈچۈن ئازراقمۇ پىكىر يۈرگۈزمەيدىغان ئادەمسىياقلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنىمۇ نامايان قىلىدۇ. بۇنداق مۇستەقىل ئا-

مسالى سوپىتىدە ئۇلارنىڭ ھەتتا تېخى ھېچقانداق ئىجادىي مېۋە بەرمىگەن زىيادە تالانتلىق باللار تەربىيىسىنى يولغا قويۇشتىكى تىرىشچانلىقىنى كۆرسىتىش مۇمكىن. زىيادە تالانتلىق بالا دې-گەندە، زېھنىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۆزى بىلەن تەڭ ياشتىكى باللاردىن ئالاھىدە يۇقىرى باللار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. تەلىم ـ تەربىيە پسىخولوگلىرىنىڭ مۆلچەرلىشىچە، بۇنداق باللار بار-لىق باللارنىڭ ئۈچ پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن. زىيادە تالانتلىق باللارنى پەرق ئېتىشكە بولغان ئۆلچەم ئوخشاش بولمىغاچقا، ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى نىسبەتمۇ ئوخشاشمايدۇ. يۇزەكى ستا-تىستىكا قىلىنىشىچە، ئامېرىكىدا زىيادە تالانتلىق بالا ئومۇمىي بالىنىڭ 3 ـ 5 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن. يەنى 1 مىليون 300 مىڭ زىيادە تالانتلىق بالا بار ئىكەن.

50 ـ يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە سابىق سوۋېت ئىت-تىپاقىدا سۇنئىي ھەمراھ مۇۋەپپەقىيەتلىك قويۇپ بېرىلىپ، ئامېرىكىنىڭ مائارىپ جەھەتتە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشىغا سە-ۋەب بولغان، دۆلەت مەجلىسى بۇيرۇق ئارقىلىق زىيادە تالانتلىق باللارغا بولغان تەربىيىنى كۈچەيتكەن. جامائەتمۇ نۇرغۇن زىيا-دە تالانتلىق بالا سەل قاراش سەۋەبلىك كۆمۈلۈپ قالغان، دەپ ھېسابلىغان.

70 ـ يىللارغا كەلگەندە ئامېرىكىدا زىيادە تالانتلىق باللار تەربىيىسىنىڭ دۆلەت دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورگىنى قۇرۇل-غان، يەنى قوشما شتاتلار مائارىپ مىنىستىرلىقىدا زىيادە تالانت-لىق باللار مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلغان، ھەرقايسى شتاتلاردى-مۇ ئاپپاراتلار قۇرۇلۇپ، زىيادە تالانتلىق باللار تەربىيىسى خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان. دۆلەت مەجلىسى زىيادە تالانتلىق باللار تەربىيىسىنى كۈچەيتىشكە مەخسۇس پۇل ئاجراتقان. 1976ـ يىلى ھۆكۈمەت قوشما شتاتلار فوندىدىن زىيادە تالانتلىق باللار تەربىيىسىگە 2 مىليون 300 مىڭ دوللار ئاجرىتىپ

كە، بىر ئادەمدىكى ئارتۇقچىلىقنى ئىككىنچى ئادەم شۇنىڭغا ئوخشاش ئورۇنداشقا يول قويمايدۇ. شۇڭا، ھەممە ئادەم باراۋەر تەرەققىي قىلىش تاماسىدىلا يۈرگەن يەردىن تالانتلىق ئادەملەر-نىڭ كۆپلەپ مەيدانغا چىقىشى ناھايىتى تەس بولىدۇ. ھازىرقى كۈندە بىزدە ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ مەيدانغا كەلمەسلىكىدە بىرمۇنچە ئوبيېكتىپ ئەھۋاللار بولسىمۇ، ئەمما ئاتا- ئاتا يولىدا، ئانا- ئانا يولىدا، ئالىم- ئالىم يولىدا، باتۇر- باتۇر يولىدا ... ھۆرمەتلەنمەي، كارامەتلىك ئۇ ئىنسانلارنىڭ پاراسىتىدىكى تا-لانت ئۇچقۇنلىرىغا يول بەرمەي، ئىجادىيەت ئۈستىدە زادىلا بىل-مەيدىغان ئادەملەر سۆزلەيدىغان، ھەممە ئادەم بىلەرمەنلىك قى-لىدىغان، ئۆزىدىكى تالانتلىق ئادەملەر بىلەن پەخىرلەنمەيدىغان نادانلىقمۇ مەلۇم دەرىجىدە سەلبىي رول ئالماقتا. بۇنىڭ بىلەن خەلقىمىزنىڭ دەۋر ئېتىبارىدا يېڭى مەدەنىيەت يارىتىش، يېڭى مەدەنىيەت ۋەكىللىرى ئارقىلىق دۇنيا مەدەنىيىتىگە سوۋغات يوللاش خىياللىرى كۆپۈككە ئايلىنىپ كەتمەكتە. بىز ئەجدادلار روھى ئالدىدا نومۇسقا قالماقتىمىز. كېسىپ ئېيتىش كېرەك-كى، بىر خەلق ئۇچۇن ھامان ئۇلۇغ ئادىمىنى تىكلەش، پىرى ئۇستازلىرىنى ھۆرمەتلەش، بۇلار ئارقىلىق نا كەسلىككە خاتىمە بېرىش زۆرۈر بولىدۇ. شۇڭا، مائارىپ تەربىيىمىزدە بولۇپمۇ باللارغا قارىتىلغان مائارىپ تەربىيىمىزدە خاسلىقنىڭ ئادەمنى ئىجادىيلىقتىن ئىبارەت كامالەت ئۈستۈنلۈكىگە ئىگە قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل ئىكەنلىكىنى، ئىجادىيلىقنىڭ ئادەمنىڭ ھايا-تىدىكى ئەڭ ئاكتىپ، ئەڭ قىممەتلىك، ئەڭ ماھىيەتلىك مەز-مۇن ئىكەنلىكىنى، ئادەم ياكى جەمئىيەت ئۆز تەرەققىياتىدا خاسلىققا ئەڭ موھتاج بولىدىغانلىقىنى، ساغلام خاسلىق ياكى ئىجادىيلىق بولمىغاندا، ئادەم ۋە مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىش تولىمۇ زۆرۈردۇر. بۇ زۆرۈر-يەتنى پۈتۈن دۇنيا ئاللىقاچان بىلىپ بولغان. ئۇنىڭ تىپىك

تەسىر كۆرسەتمەكتە ھەمدە مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم سىمۋولىغا ئاي-
لانماقتا. ئېستېتىكا ئىلمىدىن خەۋەرسىز ۋە ھازىرقى گۈزەللى-
كى ئۇچۇن ئىجاد قىلالمايدىغان مىللەت ھازىرقى زاماندىكى
مەدەنىي مىللەت سالاھىيىتىگە مۇناسىپ كەلمەيدىغان بەپىلى
مىللەت بولۇپ قالماقتا. شۇڭا، چېرنىشۋىسكى: مىللەتنىڭ
مۇھىم بايلىقى — خەلقنىڭ مەنىۋى قىياپىتىدۇر دېسە، ئامېرى-
كا شائىرى ئېمىرسون: تەرەققىياتنىڭ ھەقىقىي بەلگىسى بايلىق
ئەمەس، بەلكى، شۇ ئۆلكە باغرىدا تەربىيە كۆرگەن ئىنساننىڭ
مەنىۋى قىياپىتىدۇر دېگەن. مارتىن لوتېر بولسا «بىر دۆلەت-
نىڭ گۈللىنىشى ئۇنىڭ خەزىنە بايلىقىنىڭ مولluقىغا، ئۇنىڭ
شەھەر قەلئەلىرىنىڭ مۇستەھكەملىكىگە باغلىق بولمايدۇ. ئۇ-
نىڭ جامائەت ئەسلىھەلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك بولۇشىغىمۇ باغلىق
بولمايدۇ؛ بەلكى پۇقرالارنىڭ مەدەنىيلىك تەربىيىسىگە، يەنى
كىشىلەر قوبۇل قىلغان تەلىم - تەربىيىگە، كىشىلەرنىڭ يىراق-
نى كۆرىدىغان نەزەر دائىرىسى بىلەن پەزىلىتىنىڭ يۇقىرى -
تۆۋەنلىكىگە باغلىق بولىدۇ. مانا بۇ - ھەقىقىي پايدا - زىيان
مەنبەيى، ھەقىقىي كۈچ مەنبەيىدۇر»[1] دېگەن. بۇنداق مەنىۋى
قىياپەتنى پەقەت ئۆزىنى تارىخىي يوسۇندا يېڭىدىن بىلىۋېلىپ،
ئىجادچانلىق روھى بىلەن ئۆزىنى كونا تۇرقىدىن ھالقىتىپ كې-
تەلەيدىغان «ئارىف» لىقتىن باشقا يول بىلەن يېتىلدۈرۈش
مۇمكىنمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس.

بۇنداق «ئارىف» نىڭ كونكرېت ئەمەلىيەتلىرى ناھايىتى
كەڭرى مەنىلەرگە ئىگە، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ يىلتىزى جەزمەن
بالىلىق دەۋرىدە يېتىلىشى كېرەك. ئالىملار بۇنداق يىلتىزنى
ھەر تەرەپلىمە شەرھلەيدۇ. بىز بۇ ھەقتە «تالانت بوسۇغىسى»

[1] مارتىن لوتېر: «غۇرۇر - پەزىلەت قۇدرىتى» بېيجىڭ كۇتۇپخانا نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 1 - بەت.

نىڭ ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچلىرى تۇرغىدىن، زامان ئەپسانىلىرى ۋە ماكان چەكلىمىلىرى تۇرغىدىن، ھادىسە كۆرۈنۈش، ۋەقە - ھېكايىلەر تۇرغىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىنساننى بىۋاسىتە ۋە روشەن ھالدا ئۆزى ئۆستىدە ئىزدىنەلەيدىغان، تاشقى ئالەم بىلەن بولغان بىلىش پائالىيىتىدە ماھىيەتلەرنى كۆرىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ زامان ئېتىبارىدىكى گۈزەللىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلالايدىغان قىلىشتۇر. شۇ نەرسە ئايان بولسۇنكى، بۇنداق بىلىش مەدرىس پەلسەپىسى، دوگماتىزم، سەپسەتىۋازلىق، ساختا شۆھرەتپەرەسلىك، «زاھىد» لىق بىلەن سىغىشالمايدۇ.

تەلىم - تەربىيە سېتكىلىرىنى تاماملىغان، چوڭ - كىچىك مەكتەپلەرنى كېزىپ چىققان، توم - توم كىتاب - قامۇسلارنى ئوقۇپ چىققان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىلا بىر دەك «ئارىف» بولۇپ كەتمەيدۇ، بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، ئۇلارنىڭ قانداق مەنىدە، قايسى دەرىجىدە تەلىم - تەربىيىگە ئېرىشكەنلىكىدە بولسا كېرەك. بۇلاردىن مۇنداق ئۈچ يەكۇن چىقىرىش مۇمكىن. بىرىنچى، تەربىيىلىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلەرنىڭ ھەممىسى «ئارىف» بولۇپ چىقمايدۇ. ئىككىنچى، «ئارىف» لىق مائارىپنىڭ ئەڭ ئالىي نىشانى ۋە مىزانى. ئۈچىنچى، قايسى پەن ساھەسىدە بولسۇن، «ئارىف» لىق مۇتەپەككۇرانە پىكىر ئىقتىدارىنى تەلەپ قىلىدۇ. مەيلى ئۇلارنىڭ قىسمەتلىرى ئوخشۇشلۇق ياكى ئوخشۇشسىز بولسۇن، پەن تارىخى ئۇلارنىڭ ئابىدىگاھى بولۇپ قالىدۇ[1]. بۈگۈنكى كۈندە تېخىمۇ شۇنداق. چۈنكى، بۈگۈنكى ئۈچۈر دەۋرىدە، ئىنسانىيەت گۈزەللىك تەلپۈنۈشلىرى ۋە تۇرمۇشنى گۈزەللەشتۈرۈش كۈرەشلىرىنى بارغانسېرى ھەمەجەھەتلەشتۈرمەكتە. ئىجادچانلىق بارغانسېرى تارىخنىڭ پائالىيەتچان ۋە ئۇلۇغۋار ئىلھامبەخش كۈچى، مەنىۋى پېشاڭى بولۇپ

---

[1] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «قاتلاملىق ئېستېتىكا»، 9 - بەت.

رىپ تاشلايدۇ، ئۇلاردا كىلەچەك ئۈچۈن ۋاقىتلىق ئىشلارغا چىشنى چىشلەپ سەۋر قىلىپ تۇرالايدىغان جاسارەت بولىدۇ. بۇنداق قىلىش ئۇلاردىكى ئالدىن كۆرەرلىكتۇر.

3. ئۇلاردا خىزمەتكە پايدىسىز شەيئىلەرگە ھەرقاچان «ياق» دەيدىغان ئادەت بولىدۇ. ئۇلار ھەرقاچان ھەققانىي يوللارغا ئېتىلىپ تۇرىدۇكى، تەتۈر يوللارغا ماڭمايدۇ.

4. ئۇلاردا خىزمەتكە پايدىلىق كىتاب - ژۇرناللارنى ئوقۇپ تۇرۇش ئادىتى بولىدۇ. ئۇلار يېڭى ئۇقۇم، يېڭى بىلىم ياكى يېڭى ئىلھاملارنى ئۈزلۈكسىز قوبۇل قىلىپ تۇرىدۇ.

5. ئۇلاردا كۆڭۈلسىز ئىشلارنى ئالدىن بىر تەرەپ قىلىۋېتىدىغان ئادەت بولىدۇ. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار ئۈستىدە ھېساب - كىتاب قىلىپ يۈرۈپ، كۆز ئالدىدىكى نەق پائالىيەتلەرنى كېچىكتۈرمەيدۇ.

6. ئۇلاردا ئۈزلۈكسىز خىزمەت ئىشلەش ئادىتى بولىدۇ، ھەرگىز لايغەزەللىك، ئەزمىلىك قىلمايدۇ.

7. ئۇلاردا ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى غاچ - غۇچ قىلىۋېتىدىغان، تېز سۈرئەتتە جىددىي ھەل قىلىۋېتىدىغان ئادەت بولىدۇ، ھەمدە ئۇلار زادىلا زېرىكمەستىن، كېيىنكى ئىشلارنى قانداق قىلىش ھەققىدە چوت سوقۇپ تۇرىدۇ.

8. ئۇلاردا خىزمەتلەرنى ئوغۇل بالىچىلىق بىلەن تېزدىن باشلاش ئادىتى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ خىزمەتكە كىرىشىپ كېتىدىغان، پۇت - قولىنى سوزۇپ يېتىپ كۆز ئالدىدىكى ئىشلارنى ئاقسىتىپ قويمايدىغان ئادەملەردۇر.

9. ئۇلار ئاق كۆڭۈل ھۈنەرۋەنلەرنىڭ روھى بىلەن خىزمەت قىلىشقا ئادەتلەنگەن بولۇپ، خىزمەتنىڭ «مىقدارى» غا بەك ئەھمىيەت بېرىپ كەتمىسىمۇ، «سۈپىتى» گە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ - دە، قانائەتلىنەرلىك نەتىجىگە ئېرىشىدۇ.

دا توختالغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە پەقەت باللاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈش — ئۆگىنىش ئادىتى، تەپەككۇر ئادىتى يېزىق ئادىتى. . . يېتىلدۈرۈشنىلا تەكىتلەپ ئۆتىمىز.

چۈنكى، بۇ ئىجادىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى. باللارنى ئىجادىي ئادەم قىلىپ تەربىيىلەشتە ياخشى ئادەم يېتىلدۈرۈش ئۇسۇلى بىر ئۇلۇش كۈچ سەرپ قىلىپ مىڭ ئۇلۇش پايدا ئېلىشنىڭ پىسخىك ئۇسۇلىدۇر. ئالىملارنىڭ يەكۈنلىشىچە، بىر ئادەمدە ياخشى بىر ئادەت يېتىلسە، بۇ ئادەت ئۇنىڭغا خۇددى ناھايىتى كۆپ پۇلنى بانكىدا ئامانەت قويۇپ ئۆمۈرۋايەت ئۇ پۇلنىڭ ئۆسۈمىنى ئېلىپ خەجلىگەندەك پايدا يەتكۈزسە، يامان بىر ئادەتنىڭ يېتىلىشىمۇ خۇددى ناھايىتى كۆپ پۇلغا قەرزدار بولۇپ قېلىپ ئۆمۈرۋايەت تۆلەپ تۈگىتەلمىگەندەك زىيان كەلتۈرىدۇ. دۇنيادا باش كۆتۈرگەن ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزىدىكى ناچار ئىللەتلەرنى ئۆزگەرتىپ، كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان ئېسىل ئۆگىنىش، خىزمەت، تۇرمۇش ئادەتلىرىنى يېتىلدۈرۈپ، زېھىن ئىسراپچىلىقىنىڭ ئالدىنى ئالغان ئادەملەر ئىكەن. دانىشمەن كارنىگمۇ چوڭلار مائارىپىنى يولغا قويغاندا، بۇ ھەقتىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، بارلىق ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەرنىڭ ئۆزگىچە خىزمەت ئادىتى بارلىقىنى جەزمەنلەشتۈرگەن ۋە ئۇلارنى ئورتاقلاشتۇرۇپ تۆۋەندىكىدەك كۆرسەتكەن:

1. ئۇلاردا خىزمەت ئۈستىدە كۆز ئالدىدىكى ئىشلارنى ئويلاپلا قالماستىن، بەلكى كەلگۈسى نىشاننى پىلانلايدىغان ئادەت بولىدۇ. ئۇلار بەلگىلىۋالغان نىشان بويىچە ئىلگىرىلەيدۇ، بۇ نىشان ئۇلارغا ھەرقانداق قىيىنچىلىق ياكى توسالغۇلارغا باش ئەگمەي، باتۇرلۇق بىلەن ئالغا باسىدىغان كۈچ ئاتا قىلىدۇ.

2. ئۇلاردا پىلاننى جەسۇرلۇق بىلەن ئىجرا قىلىش ئادىتى بولىدۇ. ئۇلار زېھىننى بۇلغىۋېتىدىغان ئېزىتقۇلۇقلارنى چىقى-

دىمەك، مەشھۇر، تالانتلىق ئادەملەرمۇ ياخشى ئادەتلەر بىلەن دوستلاشقان ۋە شۇ تۈپەيلى ئاپتوماتىك ھالدا ئېتىلىپ تۇرۇپ كېنىئاللىق ئوبرازىنى تۇرغۇزغان. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئادەمنىڭ مېڭىسى ۋە ئالىي نېرۋا پائالىيىتىنىڭ نېگىزلىك ئالاھىدىلىكىنى تەھلىل قىلغاندا، ياخشى ئادەتلەرنىڭ ماھىيىتى نېرۋا سىستېمىسى قۇدرىتىنىڭ بىرخىل بېكىتىلىشىدىن ئىبارەت. چوڭ مېڭە پوستلىقى سىستېمىلىق پائالىيەت مېخانىزمىغا ئىگە بولغانلىقتىن، تاشقى غىدىقلاشلارنى قانۇنىي رەۋىشتە تەكىتلەپ بىرخىل شەرتلىك رېفلېكسنىڭ زەنجىرسىمان سىستېمىسىغا ئايلاندۇرىدۇ، ئۇ شەكىللەنگەن ھامان مۇۋاپىق پەيتتە ئاپتوماتىك ھالدا مەيدانغا چىقىرىۋېرىدۇ.

شۇڭا، بىر بالىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ياخشى ئادەت قابىلىيەتنىڭ ئىپادىسى بولىدۇ. بىز ھازىرغىچە ياخشى تەربىيە ئارقىسىدا تېتىك، ئوچۇق چىراي، پاكىز، رەتلىك ئۆسكەن بىر بالىنىڭ ئادەتتە ياخشى ئادەم بولۇپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرىمىز. بۇ ھال مۇشۇنداق قابىلىيەت شەكلىنى كۆرسىتىدۇ. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقىللىق بالىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىدا مۇنداق ئورتاق ئالامەتلەر بار ئىكەن: (1) بالىلار ئارىسىدا دائىم باشلامچىلىق رول ئويناپ، بۇيرۇق چۈشۈرىدىكەن، كۈچلۈك تەسىر كۈچىگە ئىگە بولىدىكەن؛ (2) يالغۇز يۈرۈشنى خالايدىكەن، كىتاب ئوقۇش، يېزىقچىلىق قىلىش، رەسىم سىزىشقا، بەس مۇنازىرىگە كۆپ ۋاقىت چىقىرىدىكەن، بۇنداق بالىلارنىڭ دوستلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى مول تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىغا ئىگە بولىدىكەن؛ (3) دۇچ كەلگەن مەسىلىنى ئەقىل ئىشلىتىپ، مەنتىقلىق تەھلىل قىلىدىكەن؛ (4) تۇرمۇشتا قىزغىن مۇئامىلە قىلىدىكەن؛ يۈرەكلىك بولۇپ قىيىنچىلىققا باش ئەگمەيدىكەن؛ (5) ئويۇنچۇقلارنى بۇزۇپ، قۇراشتۇرۇپ ئويناشقا، بولۇپمۇ يېڭى ئويۇنچۇقلارنى ئويناشنى

10. ئۇلاردا بوش ـ بىكار ۋاقىتلاردىن، ئىككى قولدىن تولۇق پايدىلىنىپ، بىرلا چاغدا ئىككى تۈرلۈك خىزمەتنى ئىشلىۋېتىدىغان ئادەت بولىدۇ. ناھايىتى ئاز ۋاقىتنىمۇ بىكارغا ئۆتكۈزمەيدۇ. ھېچ ئىش قىلماي ۋاقىتنى بىكارغا ئۆتكۈزۈشنى ئەڭ يامان كۆرىدۇ.

11. ئۇلاردا باشقىلارنى ئۆزلىرىگە مەنپەئەتلىك ئىشلارنى قىلدۇرۇش ئادىتى بولىدۇ. باشقىلارنى قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ كۆزى، قولى ۋە مېڭىسى ئورنىدا ئىشلىتىشنى بىلىدۇ.

12. ئۇلاردا پۇل ـ مالدىن ھالقىغان نىشان بەلگىلەش ئادىتى بولىدۇ. كامالەتكە يەتكەن خىزمەت ئۇلار ئۈچۈن پۇل - مالدىن قىممەتلىك بولغان ھەقدۇر.

13. ئۇلاردا ئۆزلىرىگە تېخىمۇ كۆپ خىزمەتلەرنى مەجبۇرىيەت قىلىش ئادىتى بولىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قابىلىيەتلىرىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىپ بارىدۇ، ھەمدە تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. ئۇلار تېخىمۇ كۆپ خىزمەتلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىش ئۈچۈن، خىزمەت سۈرئىتىنى تېزلىكتە كۆچەيتىدۇ ـ دە، شۇ ئارقىلىق ئالغا ئىلگىرىلەش يولىنى كېڭەيتىپ، كونىلىقتا پېتىپ قېلىشتىن ساقلىنىدۇ. ئۇلار خىزمەتتىكى ئەستايىدىللىقى بىلەن ئۆزىگە ئۆزى بېسىم قىلىپ، ئۇ بېسىملارغا جەڭ ئېلان قىلىپ تۇرىدۇ.

14. ئۇلاردا ئۆزى قىلغان ئىشقا جاۋابكار بولۇش، باھانە ـ سەۋەب كۆرسىتىپ جۇداچىلىق قىلماسلىق ئادىتى بولىدۇ. ئۆزىنىڭ بەخت ـ ئامىتىدە ئاللىقانداق نەرسىلەرنىڭ كەملىكىنى ھېس قىلىپ، بۇنىڭ ئۈچۈن كاللىسىنى سىلكىپ تۇرۇپ يەنە ئىلگىرىلەيدۇ[1].

---

[1] «كارنىگ ھېكمەتلىرى» جۇڭگو دوستلۇق نەشرىياتى شىركىتى، خەنزۇچە نەشرى، 174 ـ، 175 ـ بەتلەر.

قىلىشىغا ئىشەنچ قىلىپ، سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈش كېرەك.
ئالدىراڭغۇلۇق، كۆپ گەپ قىلىش، چات كېرىۋېلىش، بالىلاردا ئېزىلەڭگۈلۈك، يۈنىلىشچانلىق، جاسارەتسىزلىك قاتارلىق يامان ئادەتلەرنى يېتىلدۈرۈپ قويىدۇ. دېمەك، بالىلاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئاتا - ئانىلارنىڭ ھەرىكەت ۋە ئۇسۇلىدا ياخشى ئادەتلەر بولۇشى كېرەك.

ئۈچىنچى، خۇشال - خۇرام تۇرۇپ تەربىيىلەش پرىنسىپى. بەزى بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىشلىرىغا خۇشال - خۇرام ياردەملىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە ئاجايىپ ھۇزۇر ھېس قىلىدىغانسىز. چوقۇم شۇنداق ھېس قىلىسىز، چۈنكى، ھەرقانداق ياخشى ئادەت بالىنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىش مۇستەقىللىقى، ئۆزىنى ھۆرمەتلەش غۇرۇرى ۋە خۇشال، ئازادە، ئاكتىپ كەيپىياتى بىلەن باغلىنىدۇ. لېكىن، رېئال تۇرمۇشتا بىرمۇنچە ئاتا - ئانىلار، ئوقۇتقۇچى - ئۇستازلار بۇنىڭغا دىققەت قىلمايدۇ، ھەتتا چىرايىنى تۇرۇپ بۇيرۇقچىلىق قىلىدۇ، كايىيدۇ، ئۇرىدۇ، تىللايدۇ، . . . بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، كەيپىيات جەھەتتە خۇشال - خۇرام تۇرۇپ تەربىيىلىمەيدۇ، بۇمۇ نادانلىقتۇر.

تۆتىنچى، قاتتىق تەلەپ قويۇش پرىنسىپى. ياخشى ئادەتلەرنىڭ يېتىلىشى چوڭلارنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئەمما، بۇنداق قاتتىق تەلەپ ئەركىلىتىپ بولۇشىغا قويۇۋېتىش، ئارقىسىدىن مەجبۇرلاش بولماستىن، بەلكى، بالىلار خۇشال قوبۇل قىلىپ ئىختىيارىي ئىجرا قىلىدىغان دەرىجىدە بولۇش كېرەك، بۇ ئاساسلىقى، ئاتا - ئانىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بالىلارغا بولغان ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىگە تايىنىدۇ. بالىلارغا ھۆرمەت قىلىپ ۋە ئىشەنچ قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى بارا - بارا چېنىقتۇرغاندا، قىسقا ۋاقىتتا مەجبۇرلىغاندىن نۇرغۇن دەرىجىدە يۇقىرى ئۈنۈم قازىنىش مۇمكىن.
يەھۇدىيلاردا يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئىجادىي ھەم جەسۇر

ياخشى كۆرىدىكەن. ئەگەر بالىلاردا بۇ ئالاھىدىلىكلەرنىڭ كۆپ قىسمى بولسا، ئۇلارنىڭ ئەقىللىق بولۇپ يېتىلىشىدىن %80 ئۈمىد بولىدىكەن. ئەمەلىي تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن مەلۇم بو- لۇشىچە، تاپشۇرۇق ئىشلەش ئادىتى ياخشى بولغان ئوقۇغۇچى باشقا ئوقۇغۇچىلارغا قارىغاندا %50 ۋاقىتنى تېجەيدىكەن، تاپ- شۇرۇق دەپتىرىدىن كۆرۈلىدىغان خاتالىق باشقا ئوقۇغۇچىلارغا قارىغاندا %80 تۆۋەن بولىدىكەن، شۇڭا ئاتا - ئانىلار بالىلاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت بىر ئۇلۇش كۈچ بىلەن مىڭ ئۇلۇش پايدا ئالىدىغان ئۇسۇلنى چىڭ تۇتۇشى كېرەك.

دۇنياۋى پسىخولوگ ئۇستازلارنىڭ تەلىماتلىرىغا قارىغاندا، بالىلاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن تۆۋەندىكىدەك تۆت تۈرلۈك پرىنسىپقا ئەمەل قىلىش كېرەك:

بىرىنچى، تەربىيىنى باشتىن چىڭ تۇتۇش پرىنسىپى. يا- پون ئالىمى چىتيەنجىن «يېشىغا يەتمىگەن بالىلارنى تەربىيىلەش- نىڭ سىرى» ناملىق ئەسىرىدە ئادەم ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈشى ياشنىڭ چوڭىيىشىغا قاراپ ئاستىلايدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈشمۇ شۇنداق بولۇپ، بالا قانچە كىچىك ۋاقتىدا ياخشى ئادەتكە كۆنسە، شۇنچە تېز ئىقتىدارلىق بولۇپ يېتىلىدىكەن.

ئىككىنچى، چوڭلار ئۈلگە كۆرسىتىش پرىنسىپى. ياخشى ئادەت كۈندىلىك تۇرمۇش ئارقىلىق تۈيدۇرماي سىڭدۈرۈش ۋە ئاتا - ئانىنىڭ ياخشى ئۈدۈم ئارقىلىق تەسىرلەندۈرۈشى بىلەن يېتىلىدۇ. بەزى ئاتا - ئانىلار ھەدەپ نەسىھەت قىلسام، ھەيدەك- چىلىك قىلسام، ئەسكەرتىپ تۇرسام‌لا بالامدا ياخشى ئادەت يې- تىلدۈرەلەيمەن دەپ قارايدۇ. بۇ توغرا ئەمەس. بۇ ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈشتە تامامەن پەرھىز تۇتۇشقا تېگىشلىك ئىش بولۇپ، ھەرىكەت بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇشى كېرەك. يەنى بالىلارغا ياخشى ئادەتلەرنى كۆرسىتىش، ئاندىن بالىلارنىڭ شۇنداق ھەرىكەت

مۇھىم بىر تەتقىقات ھەم ئەمەلىيەت تېمىسىدۇر.

شۇڭا، ئوقۇغۇچىلاردا ئىجادىي قابىلىيەت يېتىشتۈرۈشنى نىشان قىلغان ئوقۇتۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ھازىرقى مائارىپىمىزدىكى ئەۋزەل تەرەپلەرنى جارى قىلدۇرۇش، «ياخشى ئوقۇتقۇچى بولۇش ئۈچۈن ئالىم بولۇش كېرەك» دېگەن تەشەببۇستا چىڭ تۇرۇپ، ئۇنىڭ نەزەرىيىۋى بىلىمگە ئەھمىيەت بېرىشتە مۇھىم تەركىبلىرىنى ساقلاپ قېلىش بىلەن بىر چاغدا، دۇنيا بويىچە سىنەن مائارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ «ئالىمنىڭ ياخشى ئوقۇتقۇچى بولالىشى ناتايىن» دېگەن قارىشى بويىچە لاياقەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بولۇشىنى، ئۇلارنىڭ ئىلىم - پەن بىلىملىرىنى ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتىشكە ماھىر بولۇشىنى، شۇنداقلا ئوقۇتۇش مېتودى ۋە ئەمەلىي ئوقۇتۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىپ، مەۋقەنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى يېتىشتۈرۈشكە توغرىلاش كېرەك.

ئىجادىي تەلىم - تەربىيە ھەرخىل مەكتەپلەردە ھەرخىل ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىجادىي قابىلىيەت ھالەتتىكى بىلىم قۇرۇلمىسى ھەققىدە بىز «تالانتشۇناسلىق» دېگەن كىتابىمىزدا مەلۇمات بەرگەنلىكىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە ھەرقايسى ئەل ئالىملىرىنىڭ تەلىماتلىرىغا ئاساسەن باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەققىدە سۆز ئالىمىز.

3. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئىجادىي تەربىيە ئېلىپ بېرىش تەلەپلىرىنى ئىگىلەش

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئىجادىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشتا تۆۋەندىكى تەلەپلەر قويۇلىدۇ:

بىرىنچى، ھەۋەسلەندۈرۈش. بۇ تولىمۇ مۇھىم. چۈنكى، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ھەۋەسى ناھايىتى كۈچلۈك بولىدۇ. شۇڭا، پاسسىپ ھالدىكى ئۆگىنىشنى ئۆزلۈكىدىن ئۆ-

پەرزەنت تەربىيىلەش ئۈچۈن بالىنى ئانا ئېمىتىپ چوڭ قىلىش ۋە يەتتە ياشقىچە ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىماسلىقتەك قان ۋە روھنى پاكلاش ئادىتىمۇ بار ئىكەن. ئەرەبلەردىمۇ «بىر ئەر تەربىيىلەسەڭ، بىر ئادەم تەربىيىلىگەن بولىسەن، بىر ئانا تەربىيىلەسەڭ، بىر ئائىلىنى تەربىيىلىگەن بولىسەن» دېگەن ئەقىدە بار ئىكەن، يەنى بۇ مىللەتلەر مەيلى قانداقلا تەرەپتىن بولسۇن، بالىلارنى قېنى ساپ، دىلى پاك قىلىش ئۈچۈن ئاۋۋال ئانىلارنىڭ بىلىملىك، قېنى ساپ، ئائىلىسىنىڭ تەربىيىچىسى بولالايدىغان سۈپەتلىك بولۇشىنى چىڭ تۇتۇپ، بۇنىمۇ مائارىپ تەربىيىسى دائىرىسىدە يۇقىرى ئۈنۈم بېرىدىغان ئادەت دەيدىكەن. بىزدىكى ناباپ بالىلار بىزنىڭ ئەنە شۇنداق ئادەتلەر بىلەن بالىلارنى تەربىيىلىمىگەنلىكىمىزدىن كېلىپ چىققان. قىسقىسى، ئىجادىي بالا تەربىيىلەشتىن بۇرۇن ياخشى ئادەتلىك بالا تەربىيىلەش، تۇرمۇش، ئۆگىنىش، ئەمگەك، تەنھەرىكەت، باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەت جەھەتلەردە بالىلاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈش كېرەك. مۇشۇنداق بولغاندا كىچىككىنە تۇرۇپ چوڭلاردەك ئەقىل بىلەن ئىش قىلىدىغان، ياش چېكىدىن ھالقىپ ئىختىرا، ئىجادىيەتكە يول ئالىدىغان بالىلارنى يېتىشتۈرۈش مۇمكىن.

مۇنتىزىم مەكتەپلەرنىڭ تەلىم - تەربىيىسى ئىجادىي مائارىپنى مانېۋىر قىلىپ، ئىجادىي تالانتلارنى يېتىشتۈرىدىغان ئەڭ مۇھىم بازا. ھەرقانداق بىر خەلق مۇشۇ بازىنى كۈچەيتمىسە ۋە ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئېتىقاد مەركەزلىرىدەك ئاسراپ قوغدىمىسا، ئۇ خەلقنىڭ ھازىرقى زامان شارائىتىدا ئۆزىنى ساقلاپ قېلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، مەكتەپ ۋە يەنە مەكتەپتىلا ئىجادىي قابىلىيەتنى يېتىشتۈرىدىغان ھەل قىلغۇچ شەرتلەر بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىجادچانلىقنى يېتىشتۈرۈش ۋە مۇشۇ نۇقتىدا تۇرۇپ ئەۋلاد تەربىيىلەش مەكتەپلەر ئۈچۈن ئەڭ

قىلىشقا تىرىشىدىغان قىلىش لازىم. چۈنكى، بۇ، ئىجادىيەت ئىقتىدارىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ياخشى ئۆگىنىش ئۇسۇلىدۇر.

ئۈچىنچى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش، بىلىمىنى ئاشۇرۇش. ئوقۇغۇچىلارغا كىتابتىن سىرت تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى بىلدۈرگەندە، ئۇلارنىڭ ئوي - پىكرى ۋە نەزەر دائىرىسى كېڭىيىدۇ، تەسەۋۋۇر قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ، كىتابىي بىلىم دائىرىسىدىن چىقىپ، نۇقتىئىنەزەرىنى ئۆزگەرتىپ، مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھالدا ئويلىيالايدىغان بولىدۇ.

تۆتىنچى، ئوقۇغۇچىلارنى ئىجادىي تەسەۋۋۇر قىلىشقا يېتەكلەش. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، تەربىيىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە ئوبرازلىق، كۆرسەتمىلىك بولۇشنى ئىمكانقەدەر ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا تەسەۋۋۇر قىلىش شارائىتى ۋە ئىمكانىيىتى ھازىرلاپ بېرىش لازىم.

بەشىنچى، ئوقۇغۇچىلارنى ئەمەلىي پائالىيەتكە قاتنىشىشقا تەشكىللەش. دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتىكى ئەمەلىي ئېھتىياج ھەمىشە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەپەككۇرىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. چوڭلار بالىلارنى ھەرخىل پائالىيەتلەرگە كۆپلەپ قاتناشتۇرۇشى، ئۇلارنى مەسىلىلەرنى مۇستەقىل ھەل قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىشى لازىم. بالىلارنى كۆپرەك ئويلاشقا، پىكىر قىلىشقا، كاللا ئىشلىتىشكە جۈرئەت قىلىدىغان، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرىنى ئىجادىي ھالدا تېپىپ چىقالايدىغان قىلىپ تەربىيىلىگەندە، ئۇلارنىڭ تەپەككۇرى ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدا تەرەققىي قىلىپ بارىدۇ.

ئالتىنچى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۆز قابىلىيىتىنى ئاشۇرۇش. بالىلارنىڭ سۆز قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈشكە كۆڭۈل بۆلۈش زۆرۈر، ئۇلارنى توغرا لوگىكىغا ئۇيغۇن سۆزلەيدىغان قىلىپ

گىنىشكە ئۆزگەرتىش ئۇچۇن ئۇلارنىڭ ھەۋسىنى قوزغاش زۆ-رۇر. ئالايلۇق، ئوقۇتقۇچى «چەمبەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى» ھەققىدە دەرس ئۆتمەكچى بولسا، دەرس ئۆتۈشتىن ئاۋۋال ئوقۇ-غۇچىلارغا ئۆزلىرى چەمبەر شەكىللىك بىرەر جىسىمنىڭ دىئا-مېتىرى بىلەن ئايلانما ئۇزۇنلۇقىنى ئايرىم - ئايرىم ئۆلچەپ كېلىش ھەققىدە تاپشۇرۇق بەرسە، كېيىن دەرسكە كىرگەندە، ئوقۇغۇچى ئۆزى ئۆلچىگەن دىئامېتىرنى مەلۇم قىلسا، ئوقۇتقۇ-چى دەپ بەرگەن چەمبەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقىنى ئېيتىپ بەرسە ھەمدە شۇ تەرىقىدە ئۇدا بىرقانچە قېتىم تەجرىبە ئېلىپ بارسا، ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچى دەپ بەرگەن چەمبەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇ-قى بىلەن ئۆزلىرى ئۆلچەپ چىققان ساننىڭ ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ، بۇنىڭدىن ئوقۇغۇچى ھەيران قالىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ ھەۋسى ئوقۇتقۇچىنىڭ چەمبەر ئايلانمى-سىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى قانداق تاپقانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرىتىدۇ، بۇنداق بولغاندا ئوقۇتۇشنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى ياخشى بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئەركىن پىكىر بايان قىلىدىغان ئۆگىنىش ئىستىلىنى شەكىللەندۈرۈش. ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزى ئويلاپ تاپ-قان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ خىلمۇ خىل ئۇسۇللىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ئىلھاملاندۇرۇش، ئۇلارنىڭ ھەرخىل مەسى-لىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنىمۇ قارشى ئېلىش لازىم. خاتا سۆز-لەپ قويسا ھېچ گەپ يوق. ئىجادىي پىكىر دېگەن ئەزەلدىن مەۋجۇت تۇرغان بەزى نەرسىلەرنى چۈشىنەلمىگەنلىكتىن رەت قىلىش ياكى خاتاسى بار نەزەرىيىلەرنى تۈزىتىش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قو-يۇلغاچقا، تولا چاغلاردا خاتا بولۇپ چىقىدۇ، توغرا گەپ قىلىمەن دەپ ئىجاد قىلمايدىغان 1000 ئادەمدىن خاتا سۆزلەپ قويسىمۇ ۋەتىنىمىزگە شان - شەرەپ ۋە ئەمەلىي ئۈنۈم كەلتۈرىدىغان بىر ئادەم ياخشى، شۇڭا، تەنقىد قىلىش ئورنىغا تەقدىرلەپ، ئوقۇ-غۇچىلارنى بىرىلىپ مۇھاكىمە قىلىدىغان، ئۆز پىكرىنى بايان

ئۇلارنى تەربىيىلەشتە، بىرىنچىدىن، ئۇلاردا بولۇۋاتقان تېگىشلىك پىسخىك ساپانى ئايدىڭلاشتۇرۇشىمىز، ئىككىنچىدىن، ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى توغرىلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق بولسا، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدا ھازىرلىنىشقا تېگىشلىك پىسخىك ساپا قانداق بولىدۇ؟

بىرىنچى، چىدام. ياشلار - ئۆسمۈرلەردە يالغۇز ئۆتۈق قازىنىش ئارزۇسى بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، ئۇلاردا جەزمەن تۇرمۇشتىكى ساقلانغىلى بولمايدىغان رېئال توقۇنۇشلار ۋە ئو-ڭۇشسىزلىقلارغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان چىدام بولۇش كېرەك. رېئال تۇرمۇشتىكى ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتىۋېلىش ئەمەس، بەل-كى شۇنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى تۈرلۈك رىيازەت، تەتۈر-لۈكلەرنى توغرا تونۇش بىلەن تۈرلۈك نەرسىلەرنى كۆڭلىگە سىغدۇرۇش، ھەتتا بېسىم بولغان تەقدىردىمۇ تىرىشىپ ئۇنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ شۇ تاپتىكى سەۋىيىسى، ئىقتىدارى، . . . دىن ھالقىپ ئۆتۈپ كېتەلىشى كېرەك.

ئىككىنچى، غەيرەت. ھازىرقى ئېچىۋېتىلگەن دۇنيا كۆز ئالدىدىكى ئەھۋالغا قانائەت قىلىپ توختاپ قالمايدىغان، يول ئېچىپ مېڭىش ئېڭىغا ئىگە ئادەملەرگە موھتاج. چۈنكى ھازىر-قى دۇنيا ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ھەرقانداق دەۋرىگە قارىغاندا زىچلىشىپ كەتكەن دۇنيا بولۇپ، ھەر ئادەم ئالغا باسسىمەن دەيدىكەن، كاللا ئىشلىتىپ، كۈچ سەرپ قىلىپ بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ ئالغا باسىدۇ. يەنى ھازىرقى كۈندە بوشلۇقتىن پايدى-لىنىش ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئىمكانىيەت يولى بولۇپ، شۇ بوشلۇقنى تېپىپ ئۆتۈق قازىنىش ئۈچۈن ئادەمدە غەيرەت بولۇش كېرەك. ئوتتۇرا مەكتەپ دەل ئاشۇنداق بوشلۇقنى تونۇپ يېتىپ تېخىمۇ پىلانلىق ئىلگىرىلەشكە نىشان تاللايدىغان چاغ. جەمئى-يەتتىكى بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ ئۆتۈق قازانغان تىجارەتچىلەرنى

تەربىيىلەشتە، باللارنىڭ ئىشلەتكەن سۆزلىرىنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە ئىپادىلىگەن ئوي - پىكرىنىڭ باغلىنىشلىق بولۇشىغا دىققەت قىلىش لازىم. باللارنىڭ ئۆگىنىدىغان سۆزلىرىنى كۈندىن - كۈنگە كۆپەيتىپ، ئۆز پىكرىنى توغرا، مۇكەممەل ۋە راۋان ئىپادىلەيدىغان قىلىپ چىققاندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ كۈندىن - كۈنگە تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

يەتتىنچى، رىغبەتلەندۇرۇش شەكلىدىكى تەلىم - تەربىيىنى يولغا قويۇش. يېقىنقى زامان مائارىپ ئىسلاھاتچىلىرى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىجادىيەت تەپەككۇرىنى يېتىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئىزدىنىش ئاساس قىلىنغان بايقاش ئۇسۇلىنى كۈچەپ تەشەببۇس قىلغان، سۆزلەشنى ئاساس قىلغان ئەنئەنىۋى تەربىيىگە قارشى تۇرغان. ئېلىمىزدە رىغبەتلەندۇرۇش شەكلىدىكى تەربىيىنى يولغا قويۇش زۆرۈر. چۈنكى، ئۇ، باللارنىڭ ئۆگىنىش جەھەتتىكى تەشەببۇسكارلىقى، ئاكتىپلىقى ۋە تەپەككۇر قىلىش ئاكتىپلىقىنى قوزغاپ، مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىش ۋە ھەل قىلىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرىدىغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقىغا ئېتىبار بەرمەيدىغان، تەپەككۇرنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا توسالغۇ بولىدىغان پائالىيەتلەرنى، مەسىلەن، قالايمىقان مەشىق قىلىش، قارىغۇلارچە كۆچۈرۈپ يېزىش، ھەددىدىن زىيادە يادلاتقۇزۇش، شۇنىڭدەك بىر تەرەپلىمە، ئۆلۈك ھالدا يادلاپ ئىمتىھان بېرىش قاتارلىقلارنى ھەقىقىي تۈردە ئىسلاھ قىلىپ، باللارنىڭ ئوقۇش يېشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى تەپەككۇرنى تولۇق يېتىلدۇرۇش لازىم.

ئوتتۇرا مەكتەپ مەزگىلى ئادەم ھاياتىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك ئالتۇن دەۋرى. بىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى دېگەننى كېلەر ئەسىرگە ئاتلايدىغان ئىز باسارلىرىمىز دەپ چۈشىنىپ،

ئادەملەر ئۇچۇن يالغۇز تىجارەتتە بوشلۇق بولۇپلا قالماس-تىن، باشقا ئىشلاردىمۇ نۇرغۇن بوشلۇق مەۋجۇت، ھۆكۈمەت خىزمەتچى خادىملىرىنى ئالىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ خىزمەت، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش سورۇنلىرىدىمۇ نۇرغۇن بوشلۇق بار. نۇرغۇن كىشىلەر بۇخىل بوشلۇقتىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىدۇ، خىزمەتتىكى قولايلىق شارائىت، پۇرسەت ۋە بىكار ۋاقىتلارنىڭ ھەممىسى بوشلۇق بولۇپ، بۇنىڭدىن پايدى-لىنىپ نۇرغۇن ئىشلارنى قىلغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، گۈل ئۆستۇرگىلى، تۈرلۈك مەزمۇندىكى ماقالىلەرنى يازغىلى، تۈر-لۈك مۇلازىمەتلەرنى قانات يايدۇرغىلى بولىدۇ. شۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى باللارمۇ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا كىرىپ مۇقىم مائاشلىق ھۆكۈمەت خىزمەتچىسى بولۇشنىڭ زىچلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپلا بوشاپ كەتمەستىن، ئۆزى-گە ھۆكۈمەت خىزمەتچىسى بولسام يەنە قانداق يېڭى بوشلۇقلار-دىن پايدىلىنىپ ھازىرقى خېلى چوڭ باشلىقلار قىلالمىغان ئىش-لارنى قىلىمەن؟ ئەگەر بولالمىسام، كىشىلەر بايقىمىغان قانداق يېڭى كەسىپلەرنى ئاچىمەن؟ ئەگەر يېڭى كەسىپ ئاچالمىسام، كىشىلەر مىڭ-ئىلداپ يۈرگەن زىچلىقلار ئىچىدىن قايسى بوشلۇق-لاردىن پايدىلىنىپ جەمئىيەت ھەم ئۆزۈم ئۈچۈن پايدىلىق ئىش-لارنى قىلىمەن؟ ئەگەر ئادەم نوپۇسى يەنە مۇشۇنداق زىچلىشىپ كەتسە، مەن قانداق يول بىلەن شۇ زىچلىق ئىچىدە پۇت تىرەپ تۇرالايمەن؟ دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ، يېڭى يول ئېچىپ، يېڭى بوشلۇقلارنى ئىگىلەپ ئالغا باسىدىغان غەيرەتكە ئىگە بولۇ-شى كېرەك.

ئۈچىنچى، ئۇيغۇنچانلىق. ھەر كۈنى ئۆزگىرىپ بېرىۋاتقان بۇ دۇنيا ھە دېسىلا بىر مۇقامدا توۋلايدىغان، بىرخىل ئەندىزە بىلەن ئىشلەيدىغان ئادەملەر بىلەن زادىلا چىقىشالمايدۇ. شۇڭا، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى كونا تەرەپدارلىرىدىكى تەپەككۇر

مىسالغا ئالىدىغان بولساق، تىجارەت بىلەن شۇغۇللانمايدى. غانلىرىمىزغا سودا ـ تىجارەت ساھەسىدىن زادىلا بوشلۇق كۆ- رۈنمەيدۇ، ھەممىلا ئادەم سودا۔ تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇ- شۇۋاتقاندەك، ئالغۇچىلاردىن ساتقۇچىلار كۆپتەك، بۇ ئىشقا يې- ڭىدىن كىرىشىشكە ئىمكانىيەت يوقتەك بىلىنىدۇ. ئەمما، بەزى كىشىلەر بۇ سورۇنغا سەكرەپ كىرىپ بىردىنلا تىجارەتتە ئۇتۇق قازىنىدۇ، تىجارەتتە بۆسۈپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىكى سىر زادى نەدە؟ بۇنىڭدىكى سىر جەمئىيەتنى كۆزىتىشتە، بازارنى تەتقىق قىلىشتا. كىشىلەر تىجارەت قىلىشتا مەلۇم بىر بوشلۇقنى ئۇ- تۇق قازىنىشنىڭ مەنبەسى قىلىدۇ، جەمئىيەتنىڭ بىرخىل ياكى بىرقانچە خىل ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى روناق تېپىشنىڭ ئاسا- سى قىلىدۇ. تەرەققىيات ئۆچقاندەك بولۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، تۇرلۇك ئۈسكۈنە، ماشىنا ـ سايمانلار تەرەققىي قىلىپ، يېڭىلى- نىپ تۇرۇۋاتىدۇ. بۇنىڭ تۇرتكىسىدە، كىشىلەرنىڭ يۈرۈش – تۇرۇش ۋە ھەرخىل پائالىيەتلىرىدىمۇ ئۆزگىرىش بولۇپ تۇرۇۋا- تىدۇ. بۇ ئۆزگىرىش يېڭى ـ يېڭى بوشلۇقلارنى پەيدا قىلىدۇ. يىراقنى قويۇپ، يېقىن ئەتراپىمىزدىكى قاتناش ۋاستىلىرىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئەينى چاغدىكى ئېشەك ھارۋىسىنىڭ ئورنىنى ئۈچ چاقلىق ۋېلىسىپىت، ئۈچ چاقلىق ۋېلىسىپىتنىڭ ئورنىنى ئۈچ چاقلىق موتسىكلىت، بۇنىڭ ئورنىنى كىچىك ماشىنا تەدرىجىي ئىگىلىدى. بۇخىل دەۋر قىلىش تىجارەتكە نۇرغۇن بوشلۇق پەيدا قىلىپ بەردى. ئەنە شۇنداق دەۋر قىلىش مەزگىلىدىكى بوشلۇقتىن بەزىلەر ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن پايدىلاندى، يەنى ئاشۇ خىل ئەھۋالغا ماس ھەدەمدە ھەرىكەت قىلىپ، دەۋر سۈرگەن ئۈسكۈنە تىجارىتى بىلەن، ئاشۇ خىل ئۈسكۈنىلەرنىڭ رېمونتچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۇقىرى تاپا- ۋەتكە ئېرىشتى، مانا بۇنى بوشلۇق ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولغانلىق دېيىشكە بولىدۇ.

چىلارنىڭ دۇنيا يەككە ـ يېگانە، تۇرغۇن نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ تەرەققىي قىلىپ، ئۆزگىرىپ بارىدۇ، دەيدىغان ئوبيېكتىپ كۆز قاراشنى تۇرغۇزۇشىغا ياردەم بېرىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئوقۇغۇچىلارنى تېخىمۇ يېڭى بىلىملەر ئۈستىدە ئىزدە-نىشكە يېتەكلەپ، ئۇلارنىڭ ئىجاد قىلىش روھىنى يېتىلدۈرگى-لى بولىدۇ.

ئىككىنچى، بىلىم ئۆگىتىش بىلەن ئەقلىي قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇش. نۆۋەتتە، ئەنئەنىۋى مائارىپ سىستېمىسىنىڭ بوغۇپ قويۇشى بىلەن «بى-لىم ئەلا» دەيدىغان ئۇقتىئىنەزەر ۋە يالغۇز ئوقۇتقۇچىلار سۆز-لەيدىغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلى مەكتەپلەردە يەنىلا خېلى سالماقنى ئىگىلەپ تۇرماقتا، بۇ هال ئوتايلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادچانلى-قىنى بوغۇپ قويىدۇ. شۇڭا، بىلىم بېرىش جەريانىدا ئوقۇغۇچى-لارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا چوقۇم چىڭ تۇرۇشىمىز لازىم. ئوقۇتۇش ئۇسۇلى جەھەتتە، ئوقۇغۇچىلارنى كۆزىتىش، سېلىشتۇرۇش، تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇ-رۇش، ئىخچاملاش، هۆكۇم قىلىش، خۇلاسىلەش قاتارلىق پائا-لىيەتلەر ئارقىلىق تەشەببۇسكارلىق بىلەن بىلىم ئىگىلەشكە يې-تەكلەش لازىم.

ئۈچىنچى، ئىلمىي هالدا تەكشۈرۈش. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىنى تەكشۈرگەندە، مۇهىمى، ئۇلارنىڭ ئاسا-سىي چۈشەنچىلەرنى ئىگىلەش ئەهۋالىنى تەكشۈرۈش، بىلىملەر-نى جانلىق ئۆگىنىشى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارغا قارىتا مەسىلىلەر-گە تېز، توغرا، جانلىق جاۋاب بېرىشنى، قىيىن بولۇشنى قوغلاشماسلىقنى تەكىتلەش لازىم.

تۆتىنچى، دەرستىن سىرتقى مەزمۇنلۇق، هەرخىل پائالى-يەتلەرنى قانات يايدۇرۇش. مەسىلەن، پەن ـ تېخنىكا گۇرۇپپى-سى، هەۋەسكارلار گۇرۇپپىسى قاتارلىقلارنى تەشكىللەپ،

سى بىلەن تونۇشىدىغان مۇھىم مەزگىل بولۇپلا قالماي، كەسىپ تاللاشقا تەييارلىنىش ۋاقتىدۇر. شۇڭا، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى جەمئىيەت ئالدىدا، يۇرت ئالدىدا، ئاتا - ئانا ئالدىدا يۈكسەك مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، يۇقىرى ماھارەت ئىگىلەشكە ئۆزىنى بېغىشلىشى، كەلگۈسىدە ئۆزىنى تەربىيىلىگەن جەمئىيەت، يۇرت، ئاتا - ئانا، ئۇستازلارغا شەرەپ كەلتۈرۈشى كېرەك.

يۇقىرىدىكىلەر XXI ئەسىرگە ئاتلايدىغان ئىز باسارلىرىمىزنىڭ كۆپ قىرلىق قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن قويۇلىدىغان پىسخىك ساپا بولۇپ، دەۋرىمىزنىڭ تەلىپىدىكى مۇنداق ئەقىل قۇرۇلمىسى ۋە پىسخىك ساپانى يېتىلدۈرۈشتە، يەنە تۆۋەندىكىچە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىش مۇمكىن.

ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئىجادىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا تۆۋەندىكى تەلەپلەر قويۇلىدۇ:

بىرىنچى، دەرسلىكلەرنى ئۈزلۈكسىز يېڭىلاش. تالانتلىقلارنى يېتىشتۈرۈش بىر ھالقىسىنىمۇ تاشلاپ قويۇشقا بولمايدىغان ئىش، «ئوتتۇرا مەكتەپتە ئاساس سېلىنىدۇ، ئالىي مەكتەپتىن تالانتلىقلار چىقىدۇ» دېيىش بىلىمنىڭ چوڭقۇر - تېيىزلىقى جەھەتتىنلا ئالغاندا توغرا، لېكىن ساپاسى ۋە ئىجاد قىلىش روھىنىڭ يېتىلىشى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئوتتۇرا مەكتەپ مۇھىم ئۆتكەل. ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دەرسلىكى ھازىرقى گەۋدىلىك مەسىلە بولۇپ قالدى. پەن - تېخنىكا شىددەت بىلەن يۈكسىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، دەۋر ئېقىمىغا ئوڭۇشلۇق ماسلىشىش ئۈچۈن، دەرسلىكلەرنى ئۈزلۈكسىز يېڭىلاپ تۇرۇش، يېڭى مەزمۇن ۋە يېڭى ئۇسۇللارنى تولۇقلاپ تۇرۇش لازىم. ئوقۇتۇش جەريانىدا، يېڭى ئىلمىي ئۇقۇملارنى يېتەكچى قىلىپ، ۋاقتى ئۆتكەن تەپەككۇر ئۇسۇلى ۋە كونا ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى داۋاملىق تۈردە چىقىرىپ تاشلاپ، ئوقۇغۇ-

بەزىلەر يۇقىرىقىلارنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئىجادىي تەلىم - تەربىيە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە قارا - قويۇق ئېلىپ بېرىلامدۇ؟ ئىجادىي تەربىيە ئارقىلىق ھەممە ئوقۇغۇچىنى ئىجادكار قىلغىلى بولامدۇ؟ دەپ سورىشى مۇمكىن. بۇنىڭغا بىز «ھەئە» دەپ جاۋاب بېرىمىز. ھازىرقى زامان پسىخولوگىيىسىنىڭ قارىشىچە، ئىنسانلار ئىچىدىكى تۆۋەن تەبىئەتلىك ۋە مېڭە قاتارلىق ئەزالىرى مەجرۇھ بولغانلاردىن باشقا كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىجادىيلىق بولىدۇ ۋە بۇنداق ئىجادىيلىقنى مائارىپ ئارقىلىق ئۆستۈرۈپ، پۈتكۈل خەلقنى ئىجادىي خەلققە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. پسىخولوگىيىنىڭ بۇ قارىشى بويىچە ئويلىغاندا، مەكتەپتە بارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئۈمىد باغلاش مۇمكىن.

بۇنداق دېسەك، بەزىلەر كونا خامانىنى سورۇپ، ئەقلىي قابىلىيەت دېگەن بىلىم بىلەن بىللە ئۆسۈپ مېڭىۋېرىدۇ دەپ، ئوقۇغۇچىلارغا تەپەككۇر مەشىقىدىن ئىبارەت يەنە بىر دەرسنى قوشۇپ ئۆتۈشكە ئۇنىمايدۇ. لېكىن، نوقۇل ھالدا بىلىم ۋە تېخنىكا ئوقۇتۇپ ئۇلارنى يىغىنچاقلاپ رەتلەيدىغان ۋە تەتبىقلاشقا يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىرخىل توغرا تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئوقۇتمىغاندا، ئوتۇننى دۆۋىلەپ قويۇپ قالمىغاندا ئوت يېنىپ ئىسسىق چىقىرالمىغاندەك، جۇغلىنىۋالغان بىلىممۇ يېڭىچە تەرتىپ بىلەن ئىجادىي پائالىيەتكە قاتنىشالمايدۇ. بۇخىل دەرس ئېلىمىزدىكى خەنزۇ مەكتەپلىرىدە يولغا قويۇلغىلى خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى. گەرچە ئۇلارنىڭ يولغا قويۇش ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇللىرىدا ئېگىز - پەسلىكلەر بولسىمۇ، ئەمما دەسلەپكى ئۈنۈمىنى كۆردى. ئۇيغۇر، قازاق مەكتەپلىرىدە ئۇنىڭ نېمە دەرس ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيدىغانلار كۆپ. تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا، خەنزۇ مەكتەپلەردىكى «ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش ئىلمى» دىن دەرس ئالغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسىنىڭ ئېشىش نىسبىتى بۇ دەرس ئۆتۈلمىگەن ئوقۇغۇچىلارغا قارىغاندا 8 ـ 9

دەرستىن سىرتقى ۋاقىتنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىختىيارىغا كۆپ -رەك ئاجرىتىپ بېرىپ (ئىمكانىيەت يار بەرگەن ئەھۋالدا)، ئۇلارغا كۆپرەك كىتاب كۆرۈش، ئىختىيارىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش، تەجرىبە ئىشلەش، ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەت قىلىش، دەرستىن سىرتقى ئەركىن مۇنازىرىلەرگە قاتنىشىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بېرىش لازىم. يەنە ئوقۇغۇچىلارنىڭ كىچىك دىسسېرتاتسىيە ـ مۇھاكىمە يىغىنلىرى، كۆرگەزمە ۋە مۇسابىقە پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈشكىمۇ بولىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئالاھىدە ھەۋىسى ۋە ئالاھىدە ئىقتىدارىنى كۈچەيتىپ، مۇستەقىل كۆزىتىش، مۇستەقىل ئويلاش، مۇستەقىل مەشغۇلات قىلىش ۋە مۇستەقىل يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرگىلى بولىدۇ ھەمدە بۇ ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ غايىسىنى كۈچەيتىپ، بىلىم دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئۇلارنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەيدىغان، ئېھتىياتچان ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن ئىش قىلىدىغان ۋە ئېگىلمەس ـ سۇنماس قەيسەر ئىرادىگە ئىگە قىلىپ يېتىشتۈرگىلى بولىدۇ.

شەرت ـ شارائىتى يار بېرىدىغان بەزى مەكتەپلەر تاللاپ ئۆگىنىدىغان دەرسلەرنى تەسىس قىلسىمۇ، مەلۇم دەرسنى ئۆگىنىشنى كەچۇرۇم قىلىش، سىنىپ ئاتلىتىش چارىسىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويسىمۇ بولىدۇ.

قىسقىسى، ئوتتۇرا مەكتەپ ــ ئادەمنىڭ ھاياتى دەسلەپكى قەدەمدە مۇقىملىشىدىغان دەۋر، ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىش يا-كى خىزمەتكە چىقىشتا بولسۇن، ھەممىسىدە ياخشى ساپا بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. ۋەھالەنكى، ئوتتۇرا مەكتەپ يەنە كېلىپ مۇ-شۇنداق ساپانى يېتىلدۈرىدىغان ئاچقۇچلۇق پەيت①.

---

① «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، ئۇيغۇرچە 1992 ـ يىل نەشرى، 1 ـ سان، 150 ـ، 151 ـ بەتلەر.

ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىقتىدار قۇرۇلمىسى ۋە پسىخىكىلىق ئالاھىدىلىكىمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈشكە مۇناسىۋەتلىك مەسىلە بولۇپ، ئەگەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتى يۇقىرى بولسا، ئۇلاردىن دەرس ئالغان ئوقۇغۇچىلار ئىنتايىن ياخشى نەتىجىگە ئېرىشەلەيدۇ. ئەگەر ئوقۇتقۇچىلار «ئىجادىي قابىلىيەت كۆرسەتكۈچى» نىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە تۇرسا، تالانتلىق ئوقۇغۇچىلار كۆمۈلۈپ قېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرالمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئىجادىي قابىلىيىتى ئۈستۈن ئوقۇتقۇچىلار تالانتلىقلارنى ياخشى كۆرۈپ ئۇلارغا كۆيۈنىدىغان، ئىجادىي قابىلىيىتى تۆۋەن ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئۆزىگە ئوخشاشلارنى ياقتۇرىدىغان، شۇنىڭ بىلەن تالانتلىق ئادەم يېتىشتۈرۈشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى ھېسابلىمايدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىدۇ. بىزنىڭ ئەۋلادىمىزنىڭ ئۈمىدى بولغان ئوقۇتقۇچىلار سېپىدىكى بەزى ئادەملەرنىڭ ئىجادىي قابىلىيەتنى ئۆگىتىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىكى مەلۇماتلاردىن ئېلىنغان ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەسلىكى، بەزىلىرىنىڭ ھەتتا ساقال - بۇرۇتنى ئالماي، كىيىم - كېچەكلىرىنى رەتلىك كىيمەي . . . ئۆز تۇرمۇشىنى باشقۇرۇشتىمۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۈلگە بولۇشقا تېگىشلىك نازۇك تۇيغۇلار ۋە روھىي ئىنژېنېرلىق سۈپەتلىرىنى يوقىتىشى بىزنى چۆچۈتىدۇ. شۇڭا، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى ئىجادىي قابىلىيىتى بار كىشىلەر بىلەن تولۇقلاش ناھايىتى مۇھىم. بۇ ھەقتە بىز «تالانتشۇناسلىق» دېگەن كىتابىمىزدا مائارىپ تېپىدىكى تالانتلارنى ئۈلگە قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ قانداق ئادەملەر بىلەن تولۇقلىنىشى شەرتلىكىنى شۇنىڭدىن بايقىۋېلىشنى تەۋسىيە قىلىپ بۇ يەردە گەپنى بولدى قىلىمىز.

ھەسسە تېز بولغان. يالغۇز 1991 ـ يىلى ئەتىياز ۋە يازدا ئېلىپ بېرىلغان زېھىن سىناش مۇسابىقىسىدىن قارىغاندا، مۇشۇ دەرىسكە قاتناشقان 99 نەپەر ئادەمنىڭ 36 سائەتلىك دەرس مەشىقى ئارقىلىق زېھنىي بۆلۈنمىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2% . ئاشقان، بۇنداق دەرسكە قاتناشمىغانلارنىڭ بولسا 32% . ئۆسكەن. بۇ ئەھۋال تەپەككۇر تېخنىكىسىنى دەرس قىلىپ كىرگۈزۈشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما، تەپەككۇر ۋە ئەقىل تەرەققىياتىنىڭ باسقۇچلۇق قانۇنىغا ئاساسەن، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپ ھەم سىنىپلارغا تەپەككۇر مەشىقى دەرسىنى پەرقلىق ئورۇنلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئىجادىي قابىلىيەت بىلىم ئىگىلەش بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك، بىلىم سەۋىيەسى قانچىكى يۇقىرى بولغانسېرى، ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشقا شۇنچە قولايلىق تۇغۇلىدۇ. ئىجادىي قابىلىيەت تەپەككۇر بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك، ئىجادىي قابىلىيىتى بار كىشىلەر تەپەككۇردا ئۆتكۈر، پۇختا بولىدۇ. كىشىلەر ئادەتلىنىپ كەتكەن ھاسىلاتلار ۋە نەزەرىيىلەرگە قارىغۇلارچە ئىشەنمەستىن، بەلكى، ئۇلارغا تەنقىدىي پوزىتسىيىدە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىلمىي ياكى ئىلمىي ئەمەسلىكىنى ئايرىيالايدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ مۇستەقىل قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويالايدۇ. ئىجادىي قابىلىيىتى بار كىشىلەردە يەنە يېڭىچە ئىپادىلەش قابىلىيىتى بولۇشى ۋە شۇ قابىلىيىتى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىجادىي پىكىرلىرىنى يازما ھالەتتە ئىپادىلەش ماھارىتى بولۇشى كېرەك. ئەڭ مۇھىمى، بۇنداق ئادەملەردە ئالدى بىلەن يۇكسەك ئىزدىنىش روھى بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ مائارىپىدا ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆگىتىشتىن باشقا، يەنە ئاساسىي كۈچنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەپەككۇر قابىلىيىتى (بولۇپمۇ تەپەككۇرنىڭ ئۆتكۈرلۈكى، تەنقىدىيلىكى ۋە يېڭىلىقى) نى، تەتقىقات قابىلىيىتىنى، ئىپادىلەش قابىلىيىتىنى يېتىشتۈرۈشكە قارىتىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىي ئۆگىنىش ئۇسۇلى ۋە پوزىتسىيىسىنى قوللىنىشقىمۇ ئىلھام بېرىش كېرەك.

سۆز بېشى I

سەرخىللار ياكى ئۇتتۇق قازانغۇچىلار كىم؟ ۋەتىنى ئۇچۇن جان پىدا ئەيلىگەن باتۇرلار، ئىش - ئەمگەكتە داڭ چىقارغان نەمۇنىچىلار، پەرزەنتلىرىمىزنى تەربىيىلەش ئۇچۇن تەر تۆككەن ئوقۇتقۇچى - باغۋەنلەر، تۇرمۇشىمىزنى تەمىن ئېتىش ئۇچۇن ئىشلەۋاتقان مۇنەۋۋەر ئىشچى - دېھقانلار، سالامەتلىكىمىز ئۇ- چۇن كېچىنى كۇندۇزگە ئۇلاپ ئىشلەۋاتقان دوختۇرلار، بىزنى توغرا يولغا باشلىغان تەشكىلاتچىلار. . . ئىش قىلىپ ھەرقانداق بىر كەسىپتە ئالدىدا كېتىۋاتقان ئۇلگىلىك شەخسلەردۇر، بۇلار- نى ئانىمىز بىۋاسىتە تۇغۇپ بەرمەيدۇ، بەلكى مىللەت بىر پۇتۇن ئائىلە سۇپىتىدە تۇغىدۇ، شۇنداق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ خاسىيەت- لىك پەزىلەتلىرى بىزنىڭ ھەر تەرەپتىكى ئەھۋالىمىزنى ياخشى- لاش ئۇچۇن تۇرتكىدۇر. بۇلار خۇددى دېھقان تاشلاندۇق يەرگە گۇل تېرىپ ئۆستۇرگەندىن كېيىن بىز كېلىپ ئۇنىڭ خۇشبۇي ھىدىنى پۇراپ زوقلانغاندەك، زامانىۋى قۇرۇلۇشىدىكى بىنەم يەرلەرگە گۇل تېرىيدىغان ئۇلۇغ ئۇلگىلەردۇر. بۇنداق ئۇلگى- لەرنىڭ كىچىكلىرى مەھەللىمىزنىڭ جامائىتى دىلىدا سۆيۈنۇش ھاسىل قىلىدىغان مۆتىۋەر بولسا، چوڭلىرى خەلقىمىزنىڭ يۇ- رىكىدە ئۇمىد يۇلتۇزى بولۇپ يانىدىغان ماياكلاردۇر. بىز مانا مۇشۇنداق ئۇلگىلەرنى ئۆگىنىش، دوراش ئارقىلىق بۇگۇنكى ئىنسانلىق كامالىتىمىزگە كېتىۋاتىمىز. بۇنداق ئىكەن، ياخشى ئۇلگىلەر ئىنسانىيەتنىڭ مەكتىپى بولسا، يامان ئۇلگىلەرمۇ ئىنسانىيەتنى رەزىللىككە باشلاپ كېتىدىغان ئېزىتقۇدۇر. چۇن- كى، ياخشى ئۇلگە ھەرقاچان قايناق ھېسسىيات ئىلكىگە ئۆتۈپ

ئۈچىنچى قىسىم

سەرخىللار ۋە ئۇتتۇق قازانغۇچىلار-دىن ئۈلگە ئېلىش

ئۈلگە ئىنسانىيەتنىڭ مەكتىپى[1] .

① ئەنگلىيىلىك دوكتور تۆرەم بىك.

ئۇلۇغ يۈرۈشلىرىدە ئىجادىيەتنىڭ مۇھەببەت ئوتىنى تۇتاشتۇر-
غۇچىلاردۇر. غۇرۇرلۇق ۋە تالانتلىق شەخسلەردىن ھاسىل بول-
غان ئەنە شۇنداق كۈچ ھەربىر خەلقتىكى باتۇرلۇق، ھاياجان ۋە
سەممىيەتنى ئويغىتىدۇ. ئۇلاردىكى جامائەتكە ئوخشىمايدىغان
ھەربىر كۆز قاراش ھەر قاچان باتۇرلار ۋە غازىلارنى ئەھيا
قىلىدۇ. . . ئۇلۇغ روھ ھەرقاچان نۇر چاچار قۇياشتۇر. ئۇ
كۈچ ھاسىل قىلىپلا قالماي، كۈچنى كۈچكە ئۇلاپ پۈتۈن خەلق-
نىڭ مەدەنىيەت تارىخىنى ئىجاد قىلىدۇ. شۇڭا، ئىتالىيانلاردا
دانتى مەيدانغا كېلىشى بىلەن پېتراركا، بوكاچۇدەك بىر تالاي
ئۇلۇغ ئادەملەر مەيدانغا كەلگەن. ئېينىشتېيىن ئۈلگىسى بىلەن
مىڭلاپ يەھۇدىي ئالىم بولغان، فارابى، يۈسۈپ، مەھمۇد، نەۋا-
ئىيلارنىڭ ئۈلگىلىك ئىجادىيىتى بىلەن بىزنىڭ مەدەنىيەت گې-
نىمىز داۋاملاشقان، ئۇلارنىڭ پىشىق پەزىلەتلىرى بەرپاچىلىق-
نىڭ ئىجادكارى بولىمەن دەيدىغان ھەربىر ئادەم ئۈچۈن نۇرلى-
نىپ تۇرىدىغان ئۈلگىدۇر. كىمدە - كىم بىلىم ئىگىلىكىنىڭ
بەرپاچىلىق سەھنىسىدىن غىل - پال قىلىپلا ئۆتۈپ كېتىدىغان
ئۆتكۈنچى بولماي، تەكرار كۆرۈنىدىغان ياخشى نەتىجىلەرگە ئې-
رىشىپ، بىلىم ئىگىلىكىنىڭ بەرپاچىلىق پائالىيەتلىرىدە ئۆتۈپ
چىقالايدىغان ئىجادكارلارنىڭ ئوبرازىنى ئۆزىدە بىر پۈتۈن ھالەت-
تە تۇرغۇزىمەن دېسە، ئىجادىيـەت يولىنى توسۇپ ياتقان يولۋاس -
يامان ئۈلگىلەرنى، پىشىق ئاجىزلىقلارنى مەغلۇپ قىلىدىغان
دائىمىي جاسارەت ۋە ئىشەنچكە ئىگە بولۇشى، سەرخىللار -
ئالاھىدە تالانتلار، ئالىم، ئىختىراچى، پەن - تېخنىكىنى ئا-
ماس قىلغان كارخانىچىلار ۋۇجۇدىدىن بىزگە ئۈلگە بولۇپ نۇر-
لىنىدىغان ئىجادىي خاسلىق ۋە پىشىق پەزىلەتلەرنى ئۆزىگە
ئۈلگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئەقىدىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك، ئىمكانى-
يەتنىڭ بارىچە كۆپرەك ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇزاققىچە بو-
شاشماستىن چېنىقىشى كېرەك.

ئىختىيارسىز ھالدا بىزنى ئۈلۈغلۇقتا باشلىسا، يامان ئۆلۈ
«بۆرە بىلەن ياشىساڭ، سەنمۇ قاۋايسەن» دېگەندەك بىزنى يامان
تەرەپلەرگە ئېلىپ كېتىدۇ. شۇڭا، ئەخلاقشۇناس سمىيىل سمىلىز «غۇرۇر ـ پەزىلەتنىڭ قۇدرىتى» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن:

«مەن سېنىڭ كىمگە چوقۇنغانلىقىڭدىن سېنىڭ كىملىكىڭگە ھۆكۈم چىقىرىمەن. كەم دېگەندىمۇ سېنىڭدىكى يوشۇرۇنلۇقنى، قىزىقىشنى ۋە پەزىلەتنى بىلىۋالىمەن. رەزىل ئادەملەرگە چوقۇنساڭ، سەنمۇ رەزىلسەن، نام ـ ئاتاقنا چوقۇنساڭ خۇشامەتچىسەن، ساداقەت، باتۇر ۋە جەسۇر ئادەمگە چوقۇنساڭ، سەنمۇ ساداقەت، باتۇر ۋە جەسۇر ئادەمسەن.»

دېمەك، بىز قانداق ئادەم بولۇشتا خېلى كۆپ ھاللاردا تاللىۋالغان ئۈلگىلىرىمىزنىڭ مېۋىسى بولۇپ قالىمىز. بىز كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا ئۆزىمىزگە يۇقىرىقىدەك ياخشى ئۈلگىلەرنى تىكلەپ جەمئىيەتنىڭ مۇنەۋۋەر ھەم قانۇنىي ئەزاسى بولۇشتا تىرىشىپلا قالماستىن، بۈگۈنكى بىلىم ئىگىلىكى بىلەن ئوت بىلەن سۇدەك چىقىشالمايدىغان تۈرلۈك خۇراپىيلىقلاردىن قول ئۈزۈپ ئىجادىي مۇھىت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرىدىغان ئىجادچان ئادەملەرنى ئۈلگە قىلغاندىلا، ئاندىن بەرپاچىلىق تەلىپىدىكى ئىجادىي ئادەملەردىن بولالايمىز. بىزنىڭ بۇ يەردە ئىجادىي مۇھىت ھاسىل قىلغۇچى ئۈلگىلەر دەپ قاراۋاتقان ئالىملارنىڭ خۇسۇسىيەت، پەزىلەت ھەم خىسلەتلىرى ئىجادىي مۇھىتنىڭ ئۈلگىلىرىدۇر.

پۈتكۈل جەمئىيەت تارىخى بىزگە تەكرار ئۇقتۇرىدۇكى، بىر مىللەتتىكى باتۇرلار، ئالىملار، يولباشچىلار شۇ مىللەتنىڭ قەلبىدە ئوت بولۇپ ياندىغان مۇھەببەت ۋولقانى بولۇپلا قالماستىن، پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئۈلگە بولىدىغان ئالىملار بىلەن ئىنسانىيەت ئازادلىقىدا ئۇتۇق قازانغۇچىلارمۇ سەييارىمىزنىڭ

1. ئالاھىدە تالانتنىڭ تەبىرى

ئالاھىدە تالانت ئېلىمىزنىڭ تەتقىقاتىدا تالانت قاتلىمىنىڭ يۇقىرىسى بولۇپ، بۇ خەلقئارا ئىلىم - پەن تەتقىقاتى گېنىئاللىق (Genius) نىڭ جۇڭگوچە ئاتىلىشىدۇر. گېنىئاللىقنى يەنى ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەرنىڭ مەشھۇر نەتىجە قازىنىشىنى تەتقىق قىلىش ۋە ئوقۇتۇش ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى (روسىيە ۋە ئەزەر بەيجان) ، ياپونىيە قاتارلىق باي، مەدەنىي دۆلەتلەردە XX ئەسىردە ئەۋجىگە چىققان زور بىر ساھە بولۇپ، بۇ تەتقىقات شۇ دۆلەتلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئالىم مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈپ، ئىجادىي مۇھىت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق خەلقئارالىق رىقابەتتە ئۇتۇپ چىقىشتىكى چوڭ ئىستراتېگىيىسىدۇر. ئېلىمىزدە پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش ئىستراتېگىيىسى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ھازىرقى كۈندە مۇتلەق كۆپ ساندىكى مىللەتلەر ۋە دۆلەتلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان بۇ نەزەرىيىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىپ تالانتشۇناسلىق ساھەسىدە قولغا ئېلىندى. ئەمما ئۇ تالانتنىڭ يۇقىرى قاتلىمى، مەشھۇر نەتىجە قازانغانلار ئۈستىدىكى تەتقىقات بولغانلىقتىن، ئېلىمىزدىكى تالانتشۇناسلىقنىڭ بىر بۆلىكى بولىدۇكى، شۇ پەننىڭ ئۆزى بولالمايدۇ.

ئەسلىدە ئالاھىدە تالانتلارنى تەتقىق قىلىش خاسلىق پسىخىكىسىنى تەتقىق قىلىش تارىخى بىلەن بىرلەشكەن بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچى باسقۇچى 1870 - يىلدىن 1907 - يىلغىچە ئەنگلىيە ئالىملىرىدىن گالتوننىڭ «ئىرسىيەتلىك گېنىئاللار» دېگەن ئەسىرى بىلەن سپېرماننىڭ «ئومۇمىي ئەقلىي قابىلىيەت» تەلىماتىنى بايراق قىلدى؛ ئىككىنچى باسقۇچى 1908 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە فرويدنىڭ «مەدەنىيلەشكەن جىنسىي ئەخلاق ۋە زامانىمىزدىكى روھىي جىددىيلىك» ، «شائىر ۋە كۈندۈزدە

Ⅱ سەرخىللار ياكى ئالاھىدە تالانتلار

ھازىر ئىنسانىيەت بىلىم ۋە ئىجادىي قابىلىيەتنى ئاساس قىلغان يۇقىرى پەن - تېخنىكا سانائىتى بىلەن بازاردىن تەركىب تاپقان ئەقلىي ئىقتىدار ئىگىلىكى (بىلىم ئىگىلىكى) دەۋرىگە كىرىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ئىگىلىكنىڭ تازا باش كۆتۈرگەن ئامېرىكا كىرىمنىي جىلغىسىدىكى پەن - تېخنىكا سودىسى بىلەن شۇنىڭغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن چېپىۋاتقان باشقا جايلاردىكى جىددىي ئىلمىي رىقابەت كىشىلەرگە ئىلىم - پەن، تېخنىكا ۋە ئادەمدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ دەۋرىمىزدە ھەل قىلغۇچ رول ئېلىۋاتقانلىقىنى، ئىجادىيەت ۋە ئىجادكارلارنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت، ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ھەممىسىنىڭ ئالدىدا مېڭىۋاتقانلىقىنى تونۇتۇپ قويماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىلىمنى ئازاد قىلىشقا، تالانتنى ئازاد قىلىشقا، ئادەمنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئازاد قىلىشقا ئۇيغۇن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى ۋە ئۈستقۇرۇلما ئورنىتىشنى ھەر قانداق بىر رايون ۋە دۆلەتكە تەقەززا قىلىپ قويماقتا. بۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەتنىڭ ئالدىدا ماڭىدىغان سەرخىل كىشىلەر — ئالاھىدە تالانتلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈش ئىجادىي مۇھىت ھاسىل قىلىشتىكى مۇھىم تېمىغا ئايلىنىپ، بۇ تەتقىقات ئىگىلىكى روناق تاپقان ئىلغار ئەللەرنىڭ تەتقىقاتىنى ئۈلگە قىلغان ھالدا غۇلاچ يايماقتا. بۇنداق ئىكەن، دۇنيانىڭ سەرخىللار — ئالاھىدە تالانتلار ھەققىدىكى قارىشى نېمە؟ ئۇنى بىز قانداق ئۆزلەشتۈرىمىز؟

تەتقىقات بولمايدىكەن، تەسىرى ناھايىتى كۈچلۈك مەلۇم ئادەم-
لەر ۋە ئۇلارنىڭ كەچۈرمىشلىرى ھەققىدىكى بىلىملەر پارچە -
پۇرات بىر نەرسە بولۇپ قالىدۇ، خالاس». (جېجياڭ خەلق
نەشرىياتى تەرىپىدىن 1988 - يىلى نەشر قىلىنغان «گېنىئاللار
ۋە مەشھۇر نەتىجىلەر» نىڭ خەنزۇچە 40 - بېتىدىن ئېلىندى.)
سېلىشتۇرما تەتقىقات ئۈستىدە توختىلىپ ئۇ مۇنداق دەيدۇ:
«گېنىئاللار ئۈستىدىكى تەتقىقات مەشھۇر ئادەملەرنىڭ پۈتكۈل
ھاياتى ۋە كەسپىي ھاياتى ھەققىدە نۇرغۇن قىزىقارلىق بىلىملەر-
نى يەتكۈزۈپ بەردى. لېكىن ئوخشاش بىر ساھە ياكى كەسپتە
مەشھۇر نەتىجە قازىنالمىغان ئادەملەر ھەققىدە بىزگە ھېچنېمە
دەپ بەرمىدى. گېنىئال ئادەملەرنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا،
ئەگەر يېتەرلىك تىزگىنلەش گۇرۇپپىسى ۋە توغرا لىنىيىلىك
تەتقىقات پىلانى بولمايدىكەن، ئۇنداقتا بىز بىر ئادەمنىڭ كەس-
پىي ھاياتىدا ئۇتۇق قازىنىشى بىلەن يەنە بىر ئادەمنىڭ ھېچ
ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالماسلىقىدىكى ئامىللار بىلەن كەچۈر-
مىشلىرى ھەققىدە باشتىن - ئاخىر ماھىيەتلىك بىلىمگە ئېرى-
شەلمەيمىز.» (يۇقىرىدىكى كىتاب 31 -، 32 - بەتلەر).

ئالبېرتنىڭ توختالغان بۇ نۇقتىئىنەزەرىدىن كۆرۈنۈپ تۇ-
رىدۇكى، ئۇ گېنىئاللىق — ئالاھىدە تالانت ھادىسىسىنى بار-
لىق خىيالپەرەسلىك، تەقدىرچىلىك، مەۋھۇم نەزەرىيىچىلىك،
ساختا شۆھرەت قوغلىشىدىغان قۇرۇق دېپلوم، نام - مەنپەئەتپە-
رەسلىك ئېقىملىرىدىن پۈتۈنلەي ئايرىپ چىقىپ، تارىخ تەرەققى-
ياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئەمەلىي ھەرىكەت ھالىتىدە تەسۋىر-
لىگەن. مەشھۇر نەتىجە قازانغان ياكى قازانمىغانلىقنى ئاساسلىق
ئۆلچەم قىلىپ تۇرۇپ، يۇرتى، خەلقى، ۋەتىنى، ئىنسانىيەتكە
تۆھپە قوشۇش يولى بىلەن گەۋدىلىنىپ چىقمىغانلارنى ئالاھىدە
تالانت دائىرىسىدىن چىقىرىپ تاشلىغان. ئۇنىڭ بۇنداق ئەمەلى-
يەتچانلىق روھى ھازىرقى ئىجادىيەت دەۋرىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا-

چۈش كۆرۈش» ئەسەرلىرىنى بايراق قىلدى؛ ئۈچىنچى باسقۇچى 1950 ـ يىلدىن 1969 ـ يىلغىچە گىيولفوردنىڭ «ئىجادچانلىق» دېگەن ئىلمىي دوكلاتى بىلەن تورراننسىنىڭ ئىجادىي تەپەككۇر تەجرىبىسىنى بايراق قىلدى؛ 1970 ـ يىلدىن هازىرغىچە خاس-لىق سىستېمىسىنى ـ ئىجادىيەتكە ياراملىق بولغان خاسلىق ساغلاملىقىنى تەتقىق قىلىشنى بايراق قىلىپ، ماسلوۋنىڭ تەتقى-قاتى ئارقىلىق ئالاھىدە تالانت ياكى گېنىئاللىقنى ئېچىپ بې-رىشكە قاراپ يۈزلەندى. بۇ باسقۇچلاردىكى تۈرلۈك ـ تۈمەن تالاش ـ تارتىشلارنى قېلىنراق كىتابلار ئارقىلىق ئۆگىنىشكە قالدۇرۇپ، نان تېگىدىغان يەرنى تۇتىدىغان بولساق، ئېلىمىز-نىڭ تالانتشۇناسلىق تەتقىقاتىدا گېنىئاللىقنى تەتقىق قىلىشتا ۋەكىللىك خاراكتېرى بار دەپ قارالغان ئادەم كالفورنىيىلىك پسىخولوگ ئالبېرت بولۇپ، ئۇ «تارىخ تەرەققىياتى نەتىجىسىدە ئالاھىدە تالانتنى تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت مۇشۇنداق بىر جىد-دىي تەتقىقات ساھەسى شەكىللەندى، بۇ تەتقىقات ساھەسى مەر-كەزلىك ھالدا مەشھۇر نەتىجە قازانغانلار ۋە ئۇلارنىڭ مەشھۇر نەتىجە قازىنىشىغا ھەمدەم بولىدىغان ئامىللار بىلەن كەچۈرمىش-لىرىنى تەتقىق قىلىدۇ» دەيدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى نۇر-غۇن ئىلمىي ئەسەرلىرى ئارقىسىدا توختالغان نۇقتىئىنەزەرنى تونۇشتۇرغاندا ئىز قوغلاش ۋە سېلىشتۇرما قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل تەتقىقات ئۇسۇلىنى تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: «ھا-زىر ئەڭ زۆرۈر بولغىنى نورماللىقتىن ھالقىغان گېنىئال بالىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىلىرى ئۈستىدە ئىز قوغلاپ تەتقىقات يۈرگۈ-زۈش كېرەك. چۈنكى، بۇلارنىڭ كەلگۈسىدە مەشھۇر شەخسلەر كېلىپ چىقىدىغان ئەڭ مول بۇلاق ئىكەنلىكى روشەن. يىراقنى نەزەردە تۇتقاندا، پەقەت مۇشۇنداق تەتقىقاتلا گېنىئال بالىلار تەرەققىياتىنى نېمىنىڭ ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقىنى ۋە نېمىنىڭ ئۇلارغا توسقۇنلۇق قىلىدىغانلىقىنى ئېچىپ بېرەلەيدۇ. مۇنداق

بەرداشلىق بېرىش ۋاقتىنىڭ ئۇزاقلىقى، سۆيىتىنىڭ ئۇس-
تۈن، يېتىلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا، ئادەتتىكى
تالانتلاردىن تېخىمۇ بۇرۇن، تېخىمۇ كۆپ، تېخىمۇ ئۇزاق،
تېخىمۇ ياخشى ئىجاد قىلىدۇ، دېدى. مەشھۇر نەتىجە دېگەندە،
ئىجادىي قابىلىيەت ۋە ھەرىكەت مەشھۇر نەتىجە قازىنىشنىڭ
ئاساسى ۋە شەرتى، مەشھۇر نەتىجە ئالاھىدە ئىجادىي قابىلىيەت-
نىڭ ئەمەلىيەتتە گەۋدىلىنىشى، دېدى. تەسىرى كۈچلۈك دېگەن-
دە، ئالاھىدە تالانتتا تۆت تۈرلۈك «تېخىمۇ» بولۇشتىن باشقا،
ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولۇشتەك ئالاھىدە-
لىك بولىدۇ، دەپ قارىدى. تەسىرىنىڭ كۈچلۈك بولۇش -
بولماسلىقى مەشھۇر نەتىجىنىڭ تىكلىنىش - تىكلەنمەسلىكى-
دىكى ھالقا بولۇپ، تەسىرنى مۇنۇ تەرەپلەردىن باھالاش مۇم-
كىن: ① نەقىل قىلىنىش ۋە تەتبىقلىنىش ئەھۋالى؛ ② بىلىم،
مەدەنىيەت، مائارىپ، سىياسىي قاتلاملارغا تەسىر قىلىش ئەھۋا-
لى؛ ③ تەسىر كۆرسىتىش كىشىلەرنىڭ مەقسىتى ئەمەس،
بەلكى خىزمەتنىڭ يىغىندىسى، ئۇنىڭغا كىشىلەر ھەر خىل پو-
زىتسىيە تۇتۇشى مۇمكىن؛ ④ تەسىر پەيدا قىلىش ئۈچۈن ئالا-
ھىدە تالانتلارنىڭ خىزمەتلىرى جامائەتكە ئاشكارىلىنىشى كې-
رەك. كىشىلەرنىڭ قوبۇل قىلىش، ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشى-
شى، ئەكس تەسىر پەيدا قىلىشى، تەكشۈرۈلۈشى، كىشىلەر
تەرىپىدىن قوللىنىلىشى كېرەك. ئالبېرت بۇ قاراشلىرىنى تې-
خىمۇ يىغىنچاقلاپ: ئالاھىدە تالانت شۇنداق بىر ئادەمكى، ئۇ
ناھايىتى ئۇزاق بىر ۋاقىت ئىچىدە ناھايىتى زور بىر تۈركۈم
تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ تەتقىقاتلار نۇرغۇن يىللار
نۇرغۇن ئادەملەر ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەسىر پەيدا قى-
لىپ تۇرىدۇ، دېگەن.

ئالبېرتنىڭ يۇقىرىدىكى بايانلىرى ئاساسىدا ئالاھىدە تالانت
ياكى گېنىئاللارنىڭ ساپا شەرتى ۋە ئاچقۇچلۇق خۇسۇسىيەتلىرى-

كى ئالىملارنى تاللاش ۋە يېتىشتۈرۈش، ئالدىنقى قاتاردىكى ئىجادىيەت نەتىجىلىرى بىلەن رىقابەتتە ئۇتۇپ چىقىش يۆنىلىشىگە ئۇيغۇن بولۇپ، بىزنىڭ ئالاھىدە تالانتلارنى يېتىشتۈرۈشتە ئەينەك قىلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ.

ئۇ تالانتقا تەبىر بەرگەندە، ئالدى بىلەن تارىختا ھۆرمەت قىلىپ، گالتون بىلەن فرويدنىڭ نۇقتىئىنەزەرىنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق مۇنداق يەكۇن چىقارغان: ئالاھىدە تالانت يۇكسەك تەرەققىي قىلغان ئومۇمىي قابىلىيەتلەر بىلەن ئۈزلۈكسىز داۋام قىلىدىغان، روھى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، يۇكسەك شەخسىي تىرىشچانلىقتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكى، يۇكسەك تەرەققىي قىلغان ئومۇمىي قابىلىيەتلەر بىلەن ئۇزاققا سوزۇلىدىغان شەخستە خاس بولىدىغان مۇددىئا گېنىئاللارنىڭ سەۋىيىسىنى، ئىجادىيەت ھەرىكىتىنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ساپا شەرتىدۇر. ئالبېرتنىڭ بۇ يەكۇنىدە ئالاھىدە تالانتنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ئىككى تۈرلۈك ساپا شەرتى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىلگەن بولسا، بۇلارنىڭ بىرى، يۇكسەك تەرەققىي قىلغان قابىلىيەت، يەنە بىرى، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان شەخستە خاس بولىدىغان تىرىشچانلىق بىلەن مۇددىئادۇر.

بۇ تەبىردىن كېيىن ئالبېرت ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرى ئاساسىدا ئىجادىي ھەرىكەت، مەشھۇر نەتىجە، كۈچلۈك تەسىر قاتارلىق ئامىللارنى تەكىتلىدى.

ئىجادىي ھەرىكەت دېگەندە، ئۇنى ئالاھىدە تالانتنىڭ ئاچقۇچى دەپ قاراپ، گېنىئاللارنىڭ ئىجادىيەتلىرى سان جەھەتتە خېلى كۆپ بولىدۇ، ئالاھىدە تۆھپە قوشىدىغان ۋاقتى ئۇزاق بولىدۇ، ئىجادىيەتلىرىنىڭ مەزمۇنى ئىچىدە باشقىلار ئويلىمىغان مەزمۇنلار بولىدۇ. ئالاھىدە تالانتنىڭ ئادەتتىكى تالانتقا ئوخشىمايدىغان يېرى ئۇنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىدىكى ئۈستۈنلۈك بولۇپ، ئۇ ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنىڭ سان جەھەتتە كۆپلۈكى،

تەپەككۇر ۋە ھەرىكەت تاكتىكىسى قاتارلىقلار تېخىمۇ مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئۇنداق بولسا، ئالاھىدە تالانتلاردا نورمال تالانت-لاردىن پەرقلىنىدىغان قانداق خۇسۇسىيەتلەر بولىدۇ؟

2. ئالاھىدە تالانتنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى

تالانت بىلەن ئالاھىدە تالانت نېگىزلىك تەرەپلەردىن ئوخ-شاشلىقتا ئىگە بولسىمۇ، ئالاھىدە تالانتنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئۆزگىچىلىكنى بىلىش جەمئىيەتتە ئىجادىي مۇھىت ھاسىل قى-لىش ۋە كىشىلەرنىڭ ئىجادىي تەربىيىلىنىشىنىڭ دەسلەپكى قەدى-مىدۇر. ئالايلۇق، ئىجادىيەت جەريانىدا ئالاھىدە تالانت بىلەن دانىشمەنلەر قاتارىدا باش كۆتۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئىجادىيەت ئەھ-ۋالىغا نەزەر سالساق، ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى قوزغاشنىڭ نورمال ئادەملەردە، بولۇپمۇ ئىجادىيەت تەرىپىدە كۆپ تەربىيە كۆرۈپ ئەتراپلىق تەييارلانمىغان ئادەملەردە تەسكە چۈشۈۋاتقانلىقىغا قا-رىماي، ئۇلارنىڭ خۇددى ھەرىكەتتە كەلتۈرۈپ قويسىلا مېڭىپ كېتىدىغان ماشىنا ۋە ياكى تاشقى مۇھىتقا توغرىلاپ قويسىلا ئۆزلۈكىدىن سۈرەتكە ئالىدىغان ئاپتوماتىك فوتو ئاپپارات ئورنى-تىپ قويۇلغاندەك تۇرغانلىقىنى، مۇنداق ھالەتنىڭ ئۇلارنى تە-سەۋۋۇرلارنى قوبۇل قىلىپ بىرتەرەپ قىلىدىغان خىزمەت ئاپپا-راتىغا ئوخشاش جانلىق ۋە دادىل ھالەتكە كەلتۈرگەنلىكىنى كۆ-رىمىز. ئالايلۇق، مۇزات بىر تىنىقتىلا تەسىرلىك كۈي ئىجاد قىلغان. مەن بىزنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىكى بە-زى ئالىملار كېلەچەكنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ى دەپ تەرىپلىگەن «رابىيە ـ سەئىدى» دەك ھەيۋەتلىك تارىخىي داستاننى ئەھمەت زىيائىينىڭ قاراڭغۇ ئۆيدىن چىقىپ سالامەتلىكى ئەمدىلا ئەسلىگە كەلگەندە يېرىم يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە يېزىپ چىققانلىقى-نى كۆرگەنمەن. 1998 ـ يىل 10 ـ ئايدا رەسسامىمىز غازى ئەمەت قەشقەردە چاقىرىلغان مەملىكەتلىك «قۇتادغۇبىلىك» دۇن-

نى مۇنداق خەرىتىلەشتۈرۈش مۇمكىن:

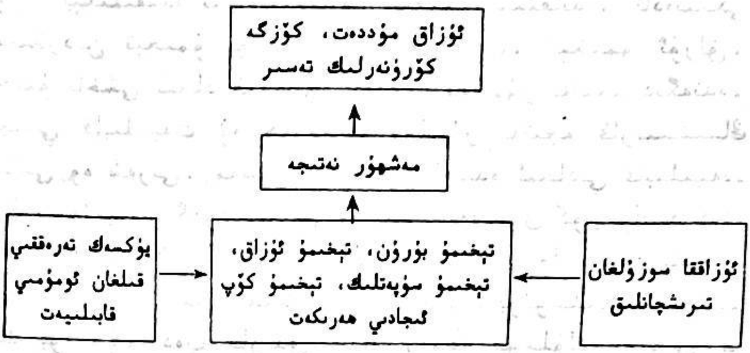

ئالبېرتىنىڭ تەتقىقاتى بىلەن بۇ ساھەدىكى داڭدار ئالىملار-
نىڭ قاراشلىرى ۋە بۇ قاراشلارنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇم بېرىشىنى
بىرلەشتۈرۈپ كۆرگەندە، ئالاھىدە تالانت ئەڭ تۆۋەن قاتلامدىكى
توغما ساپا ۋە قابىلىيەتنى ئاساس قىلغان ھالدا ساغلام خاس -
لىقنىڭ — ئىجادچانلىقنىڭ ئادەم ۋۇجۇدىدا تەڭكەش ئۆسۈپ
بېرىشىنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ، ئۇ گەرچە بىلىش ۋە ئىجتىمائىي
كاتېگورىيىگە تەۋە بولسىمۇ، لېكىن، ئەڭ ئەلا بولغان توغما
شەرتلەر ئاستىدا ئېچىلغان ئەڭ يارقىن گۈلدۇر. ئۇلار ئىقتىدار
تەرەققىياتىنىڭ زىيادە يۇكسەك ۋە مۇكەممەل بولغانلىقى بىلەن
مەشھۇر ئادەملەرگە ئايلىنىدۇ، ئىجادىي مېۋىلىرىنىڭ باتۇرلۇق
خاراكتېرى ۋە مولluqى بىلەن ئىنسانىيەت جەمئىيىتى، ئانا
ۋەتىنى، قان قېرىنداش خەلقىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە مۇ-
ھىم تۆھپە قوشقانلىقى بىلەن ئىنسانىيەت ئالىمىدە مۇھەببەت
شارابىغا مۇيەسسەر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ مەشھۇر نەتىجە قازىنىشىدا
ئائىلە ئىقتىسادىي شارائىتى، ئائىلە تەربىيىسىنى كۆپ كۆرۈ-
شى، ئىجتىمائىي مۇھىتىنىڭ قانداق بولۇشى قاتارلىقلار رول
ئوينىسىمۇ، ئالاھىدە تالانتلاردا بولىدىغان ئورتاق خۇسۇسىيەت،

لىك ئامىللارنىڭ تىزگىنلىشىگە ئۇچرايدۇ، كىشىلەرنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلمە جەھەتتىكى پەرقلىرى ئالاھىدە تالانتنىڭ تەرەققىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە پايدىلىق ياكى پايدىسىز تەسىرلەرنى كۆرسىتىدۇ. فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلمە جەھەتتىكى شەرتلەر ئالاھىدە ئىقتىدارنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىشىدا مۇھىم ئالدىنقى شەرت بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ئەقلىي پەرقتىكى ئالاھىدە ئەھۋال سۈپىتىدە ئەمەلىي تۇرمۇشتا دائىم ئىقتىدارى باشقا بالىلارنىڭكىدىن ئۈستۈن بالىلارنى، يەنى ئاتالمىش «دانىشمەن بالا» لارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن.

ئالايلۇق، ئىتالىيىلىك شائىر دانتى توققۇز يېشىدا شېئىر يازغان. ئاۋستىرىيىلىك كومپوزىتور مۇزارت ئالتە يېشىدا مۇزىكىلىق ئولتۇرۇشنىڭ باش رولچىلىقىنى ئۆتىگەن. گېرمانىيىلىك كومپوزىتور بىتخوۋىن 13 يېشىدا ئۈچ ئاھاڭلىق مۇزىكا ئىجاد قىلغان. فرانسىيىلىك پەيلاسوپ ۋە ئالىم پاسكار 13 يېشىدا مۇتەپەككۇر بولۇپ قالغان. ئەنگلىيىلىك ماتېماتىك خامىلتون بەش يېشىدا لاتىن يېزىقى، گرېك يېزىقى ۋە ئىبراي يېزىقلىرىنى ئوقۇيالايدىغان بولغان. ئىبىن سىنا ئۆلىما دادىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە 5 يېشىدا دەرس سېتكىسى بويىچە ئۆگىنىشكە كىرىشكەن، 10 يېشىدا «قۇرئان كەرىم» نى يادقا ئېلىپ مۇرەتتەپ قارى بولۇپ بولغان. نەۋائىي ئالتە يېشىدا شېئىرىي بەزمىگە قاتناشقان. ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىنىڭ ئۈستۈنلۈكى گەرچە ئاساسلىقى، كىچىككىدىكى قالتىس تەربىيە ــــ ئائىلە تەربىيىسى ۋە ياخشى يېتىلىش مۇھىتىدىن پەيدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن زېھنىي ئامىلنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ. بىر مۇنچە مەشھۇر ئادەملەرنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 140 تىن ئۈستۈن بولۇپ، بۇنداق ئادەملەر باشقىلاردىن تۇغما ئۈستۈنلۈككە ئىگە. فرانكلىننىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 160، گالىلېينىڭ 185، نيۇتوننىڭ 190، دىكارتنىڭ 210، كانتنىڭ

ياغا كەلگەنلىكىنىڭ 920 يىللىقى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ تۇغۇل-
غانلىقىنىڭ 980 يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇھاكىمە يىغىنى مۇن-
بىرىگە ئېسىلغان ئالىمنىڭ ئۆلچەملىك پورترېتىنى دەل شۇ
ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا سىزىپ چىقتى ۋە مۇھاكىمە جەريانىدىكى
تونۇشىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئاساسەن بىر ئاخشامدىلا يىغىن
ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى يايرىتىدىغان دەرىجىدە ئۆلچەملەشتۈرۈپ يە-
غىن مۇنبىرىگە ئېسىپ قويدى. مەملىكىتىمىزنىڭ جاي - جاي-
لىرىدىن كەلگەن ئالىملار ئۇنىڭدىكى چېۋەرلىككە سۆيۈنۈپ
گۇلدۇراس ئالقىش ياڭراتتى. باشقىلارچۇ؟ باشقىلارنىڭ ئىجاد
قىلىشى يۇقىرىقىلاردىن ناھايىتى تەس، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

1) ئالاھىدە تالانتلارنىڭ مېڭىسى ئۆزگىچە بولىدۇ

ھازىرقى زامان نېرۋا مورفولوگىيىسىنىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشىچە،
ئادەملەرنىڭ چوڭ مېڭىسى ئاناتومىيىلىك ئىندىۋىدۇئال پەرق-
لەرگە ئىگە بولىدۇ. ئۇنىڭ مىكرولۇق تۈزۈلمىسىدىكى پەرقلە-
رى تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ. مېڭە توقۇلمىلىرىنىڭ مىكرو گورى-
زونتاللىق دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئىندىۋىدنىڭ
تۈزۈلمە جەھەتتىكى پەرقلىرىمۇ تاناسىپلىق دەرىجىدە ئۆسىدۇ،
يەنى ئۆسۈكچىلەر تېگىشمىسى (نېۋرونلار ئارىسىدىكى ئۇچۇر
يەتكۈزۈش تۈزۈلمىسى) بىلەن سۇس نېۋرونلار (ھۈجەيرىلەرنىڭ
ئىچكى تۈزۈلمىلىرى) نىڭ گورىزونتاللىقتىكى پەرقلىرى نېۋ-
رونلارنىڭكىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە چوڭ بولىدۇ. مېڭىنىڭ تۈ-
زۈلمىسىدىكى پەرقلەر فۇنكسىيىدە ئەكس ئېتىدۇ، شۇنىڭ بى-
لەن ئىندىۋىدنىڭ چوڭ مېڭە تۈزۈلمىسىدىكى پەرق تۈرلىرى
مۇقەررەر ھالدا پسىخىكىلىق پەرق تۈرلىرى بىلەن مۇناسىۋەت-
لىك بولىدۇ. بۇ ئىندىۋىد ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ زىيادە كەملە-
كى ۋە غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلىرى جەھەتتىكى پەرقلەرنىمۇ ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ. مېڭىنىڭ مۇشۇنداق ئاناتومىيىلىك پەرقلىرىگە
ئاساسەن، ئالىملار: ئادەمنىڭ ئالاھىدە تالانتى فىزىئولوگىيە-

يوقىرىقىلاردىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئەقلىي زىيادىلىك ئوبيېكتىپ مەۋجۇت. بۇنداق زىيادىلىك تارىخنىڭ ئوخشاشمىغان باسقۇچلىرىدا تۈرلۈك پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. ھازىرمۇ دۇنيانىڭ تۈرلۈك جايلىرىدا تۈرلۈك شەكىللەردە ئىپادىلەنمەكتە.

— ئەقىللىق ئادەملەرنىڭ نېرۋا توقۇلمىسى بىرقەدەر مۇرەككەپ، بىر قەدەر يۇقىرى ئۈنۈم بىلەن ئۇچۇر تارقىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولىدۇ، - دەيدۇ تالانتشۇناس ساۋون بىگىل، - مەسىلەن، دوكتورلارنىڭ نېرۋا توقۇلمىسى ئەنە شۇنداق قويۇق ھەم مۇرەككەپ بولسا، ئوقۇشتىن يېرىم يولدا چېكىنىپ كەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ نېرۋا توقۇلمىسى شالاڭ ۋە تۆۋەن ئۈنۈملۈك بولىدۇ. سىرىكىل كالفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىن مارىيان دېمود خانىم ئېينىشتېيىننىڭ چوڭ مېڭىسىدىكى ئۆسۈكچىلەر يېپىشقىقى — نېرۋىلاردىكى ئۇچۇر يەتكۈزۈشنى تېزلىتىدىغان مېڭە ھۈجەيرىسى ئۆزى تەتقىق قىلىپ كۆرگەن 11 ئادەمگە قارىغاندا تۆت ھەسسە يۇقىرى ئىكەنلىكىنى بايقىغان. بىز مۇشۇنىڭغا ئاساسەن بىر قەدەر ياخشى بولغان نېرۋا توقۇلمىسى ئېينىشتېيىننىڭ ۋە يۇقىرىدىكى بەزى ئالىم، سەنئەتكارلارنىڭ ئالاھىدە تالانت بولۇپ چىقىشىدىكى بىر سەۋەب دېسەك بولامدۇ - يوق؟

2) ئالاھىدە تالانتلاردا پىسخىك پەزىلەت ئۈستۈنلۈكى بولىدۇ

بىز تالانت تارىخىغا قارايدىغان بولساق، نۇرغۇنلىغان ئالىملارنىڭ يالغۇز ئەقلىي زىيادىلىككە تايىنىپلا قالماستىن، يەنە ئۇلارنىڭ بالىلىق دەۋرىدىلا ئاجايىپ زور غايىۋى ئىستەكلەرنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى كۆرىمىز. ئالايلۇق، ئېدىسون: «چوڭ بولسام دۇنياۋى ئىشتىن بىرنى قىلىمەن» دېگەن ئىستەكتە بولغان بولسا، فارابى: «پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈن ياشايمەن»

190، لىنكولىنىڭ 150، ناپالېئوننىڭ 145، داۋىنچىنىڭ 180، مۇزارتنىڭ 165، گىيۇتىنىڭ 410، ۋولتېرنىڭ 190 بولغان، بۇلارنى قانداق ئىنكار قىلغىلى بولسۇن؟

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، بىز ناھايىتى ئىشەنچلىك ماتېرىياللاردىن ئامېرىكىنىڭ ئىلگىرىكى زۇڭتۇڭى لىنكولىنىڭ خاتىرە قابىلىيىتىنىڭ ناھايىتى ئۈستۈن ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ 50 ياشلاردا 30 يىل بۇرۇن بىر قېتىم كۆرۈشۈپ سۆزلەشكەن ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى دەل ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى كۆردۇق.

يۇرتىمىزغا نەزەر سالساق، قەشقەرنىڭ كەنجى قازىسى ئىمىر ھۈسەيىن ئاخۇنۇمنىڭ ئۆزى يازغان نەچچە مىڭ كۇپلېتلىق داستانلىرىنى 90 ياشلاردىمۇ جاراڭلىق دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرەلىگەنلىكىنىمۇ ئۆز قۇلىقىمىز بىلەن ئاڭلىغانمىز.

1978 ـ يىلى ئامېرىكىلىق كەننام ھاكىت دېگەن بالىنىڭ تىلى ئالتە ئايلىق بولغاندا چىققانلىقىنى، ئۈچ ياشتا كىتاب ئوقۇشقا كىرىشكەنلىكىنى، ئالتە ياشتا باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرىپ ئۈچ يىل ئىچىدە تولۇقسىزنىڭ دەرسلىكلىرىنىمۇ قوشۇپ ئوقۇپ بولغانلىقىنى، يەتتە ياشتا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسىنى باشلاپ، 11 ياشتا ئامېرىكىنىڭ مىچىگان ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرگەنلىكىنىمۇ ئاڭلىدۇق. بۇلارنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكىدە تۇغما ئەقلىي قابىلىيەتتە زىيادە بولغانلىقى ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. 1977 ـ يىلى شەخسىي پۇلىغا «جەنتەنىيۇنىڭ تەرجىمىھالى» نى نەشر قىلدۇرغان 12 ياشلىق ياپون تەرجىمانى سانلون گۇڭپەننىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئالتە ياشتا 196 گە يەتكەن بولۇپ، نامىنى ئاتاۋاتقان بۇ كىتابنى 1 ـ سىنىپتىن باشلاپ رادىئو ئارقىلىق ئۆگىنىۋالغان خەنزۇ تىل سەۋىيىسى بويىچە خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرغان. ئۇنىڭ 12 ياشتىكى بۇ تەرجىمە ئىجادىيىتى كىتاب بولۇپ، جۇڭگو ۋە ياپونىيىلىكلەردە ساقلانماقتا.

رۇپ، مىللىي ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، يەھۇدىي-لارنىڭ غۇرۇرىنى دۇنياغا تونۇتۇپ قويۇش يولىدا ئىلمىي جە-ھەتتە ئىلىشىش ئىرادىسىگە كەلگەن.

مانا مۇنداق ئالىمەتلەر ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆرۈلگەن غەيرىي ئەقلىي ئامىللار زىيادىلىكى بولۇپ، بۇنداق زىيادىلىكمۇ تالانتنىڭ شەكىللىنىشىدە ئەقلىي زىيادىلىككە ياندىشىپ رول ئوينايدۇ. ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەر ئادەمدە ئايرىمچە كۆرۈلىدىغان ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگە-چىلىك، يەنى خاسلىق ئالامەتلىرى يەنە ھەممە ئادەمدە مەۋجۇت بولىدۇ.

ئالىملارنىڭ ئىسپاتلاپ بېرىشىچە، ئەڭ ئىپتىدائىي، ئەڭ نوقۇل ھېسسىيات ھەيران قېلىش ھېسسىياتى ئىكەن. دۇنياغا بىرىنچى ئۇستاز سۈپىتىدە تونۇلغان ئارستوتېل بۇنداق ھېسسى-ياتنى ئېتىراپ قىلىپ مۇنداق دېگەن: «ھەيران قېلىش ئادەمنى پەلسەپىۋى تەپەككۇر قىلىشقا يۈكسەلدۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۈر-گۈچى كۈچ، ئادەم ئالدى بىلەن ئۆزى ئۇچرىغان ناتونۇش شەيئى-گە ھەيران قالىدۇ، ئاندىن تەدرىجىي ھالدا ئاي، يۇلتۇز، قۇ-ياشتىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن شەيئىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ». بۇ ھەقتىكى تەلىمات ۋە ئەمەلىي پاكىت-لاردىن كۆرۈۋالالايمىزكى، غەيرىي ئەقلى بولغان تۇغمىلىق ئاي-رىمچە ئەھۋاللار ئەمەس، بەلكى تالانتلىقلار، دانىشمەنلەردە ئالا-ھىدە گەۋدىلىك، ئېنىق كۆرۈلىدىغان ئادەتتىكى ئادەملەردىمۇ ئۆز ھالى بويىچە ئوخشاشمىغان دەرىجىدە كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان تالانت ھادىسىسىدۇر.

تالانت بىلەن ئەقلىي زىيادىلىك باغلىنىپ تۇرىدۇ. لېكىن، ئەقلى زىيادە باللارنىڭ ھەممىسى تالانتلىق بولۇپ كېتەلمەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇنىڭ سەۋەبى تالانتنىڭ ئەقلىي زىيادىلىك-تىن باشقا غەيرىي ئەقلىي پەزىلەتلەرنىڭ زىيادىلىكىگىمۇ موھتاج

دېگەن ئىستەكتە بولغان. مەھمۇت قەشقىرى بىلەن نەۋائى تۈرك تىلىنىڭ باي ۋە ئۇلۇغلۇقىنى دۇنياغا تونۇتىمەن دېگەن ئىستەكتە بولغان. سۇن جۇڭشەن «كۈرەش قىلغانلار كۈچىيىپ غولداش، كۈرەش قىلمىغانلار ئاجىزلاپ يوقىلىش دۇنيانىڭ ئورتاق قانۇنى، مەن جۇڭگونى كۈچەيتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن» دېگەن ئىستەكتە بولغان. ماۋزېدۇڭ باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چاغلىرىدىن باشلاپلا: «جۇڭگو ۋە دۇنيانى ئۆزگەرتىش كېرەك» دېگەن ئىستەك بىلەن بېرىلىپ ئۆگەنگەن، يەنى ماۋزېدۇڭ، جۇئېنلەيدەك ئۇلۇغ سىياسىئونلار ياكى فارابى، ئېدىسون، ئېينىشتېين، فرويىد، مۇزات، ماسلوۋ، مەھمۇت ھەم نەۋائىدەك ئۇلۇغ ئالىملار بولسۇن، ئۇلاردا ئەقلىي زېيادىلىك ئالامەتلىرىدىن باشقا يەنە باشقىلاردىن نۇرغۇن دەرىجىدە ھالقىپ تۇرىدىغان غايە، پەزىلەت، غۇرۇر ۋە ھەرىكەت ئالاھىدىلىكلىرى كۆرۈلگەن. بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغان سىياسىئونلارنىڭ ھايات ئىزلىرىنى تەكشۈرگىنىمىزدە، ئۇلاردا كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا مېھنەتكەش خەلققە ھېسداشلىق قىلىش، ئىجتىمائىي، سىياسىي ئىشلارغا قويۇق قىزىقىشتا بولۇش ئالامەتلىرى كۆرۈلگەن. ماۋزېدۇڭ، ئېينىشتېين، فرويىد قاتارلىقلاردا كىچىكىدىن باشلاپلا ئېلىشىش خاراكتېرى، باشقىلاردا كەم كۆرۈلىدىغان ئىرادە قۇدرىتى ۋە مۇستەقىللىقچىلىك خاسلىقى كۆرۈلگەن. ئۇلار دۇنياغا كۆز ئاچقاندا ياكى ئۆز خەلقىنىڭ غۇربەت تۇرمۇشىدىن ئېچىنغان، ئۆز ۋەتىنىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئاپەتلەرگە غەزەپلەنگەن ياكى رېئال يۇرگۇزۇلۇۋاتقان فېئوداللىق تۈزۈمدىكى چىرىكلىك كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان يامان ئاقىۋەتلەرگە نەپرەتلەنگەن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلاردا جاھاننى تۈزەش ھېسسىياتى، مىللەتنى قۇتۇلدۇرۇش ھېسسىياتى باشقىلاردىن بۇرۇن يېتىلگەن. مەسىلەن، فرويىد بىلەن ئېينىشتېين يەھۇدىيلارنىڭ دۇنيا بويىچە خورلۇققا ئۇچرىشىغا ئېچىنىپ، مىللىي كەمسىتىشكە قارشى تۇ-

سۈكچە توقۇلمىلىرى ئوتتۇرىسىدا مۇقىمسىز تۇتاشتۇرغۇچى قۇرۇلمىلار بولۇپ، بۇنداق مۇقىمسىز قۇرۇلمىلار تەبىئىي مېخانىزم سۈپىتىدە ئۆسۈكچىلەرنىڭ باغلىنىشلىرى ئۈچۈن تاللاش خاراكتېرىدىكى قاتارلاشتۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىشقا كۆپ خىل ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىدىكەن. ئەگەر بىر ئادەمدىكى بۇنداق ئىستىخىيە توسۇپ تۇرۇلسا، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىشىگە يول قويۇلمىسا ياكى ھەممە ئادەمنىڭ ئىستىخىيىسى باشقىلارنىڭ تۈزۈپ بەرگەن ئەندىزىلىرىگە كىرگۈزۈپ قويۇلسا، ئىجادىي پىكىر قىلىشتا توسقۇنلۇق تۇغۇلىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھەربىر ئادەمدىكى بۇنداق ئىستىخىيىنى كىشىلەرنىڭ بەرپاچىلىق روھىنى ئاسراش نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئاسرىشىمىز، ھە دېسىلا ئۇنداق قىلساڭ بولمايدۇ، بۇنداق قىلساڭ بولمايدۇ دەپ تۇرۇۋالماي، ئۇنىڭ ئۆز خاھىشىدىكى ئىجادىيەت ئۇسلۇبىنى ئاسرىشىمىز كېرەك. بۇنداق قىلمىغاندا، ئادەمدىكى ئىستىخىيىلىك قوزغىلىش، يېڭىلىققا ئۆز خاھىشى بويىچە ئىنتىلىش ئاجىزلاپ، تەكرارلاشنىلا كۈتۈپ تۇرىدىغان پاسسىپ پسىخىكا ئۆسۈپ بارىدۇ - دە، تالانت ۋە ئالاھىدە تالانتلاردىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىسىز ئامىللار كۆپىيىپ كېتىدۇ.

يېگانىلىق — ھەربىر ئادەمنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشتىكى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئىنكاس نۇقتىسىنى، ھېسسىيات ئۇسۇلىنى، خىيال ئالاھىدىلىكىنى، ئىدىيە ھالىتىنى ئىپادىلەيدۇ. يېگانىلىق ئىستىخىيىگە ئوخشىمايدىغان ھالدا بىر ئادەمدىكى سۇبيېكتىپ ئامىللارنى تېخىمۇ كۆپ ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، ئۇنى باشقىلار ئورنىنى باسالمايدىغان شەخس قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ كۆپ ھاللاردا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ھەرىكەت ئۇسۇلى ۋە ھېسسىيات ئۇسۇلى قاتارلىق تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇ بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ ھايات ئوبرازىنى ئۆزى مونوپول

بولغانلىقىدىندۇر. بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان تالانتلىق ئادەم-لەرنىڭ ھەممىسىدە ئەقلىي زىيادىلىك كۆرۈلمىگەن، بەزىلىرى-نىڭ ئەقلى نورمال بولغان. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى غەيرىي ئەق-لىي بولغان پەزىلەتلەر گەۋدىسى جەھەتتە زىيادە بولغان. كىچىك ۋاقتىدا ئەقلى زىيادە بولغان بەزى بالىلارنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە تالانتلىق ئادەم بولالماسلىقى ئەنە شۇنداق غەيرىي ئەقلىي پەزىلەت-لەر جەھەتتىمۇ زىيادە بولالمىغانلىقى، ئېينىشتېيندەك «تەبى-ئەت سىرلىرىنى ئېچىش جەھەتتە توسۇۋالغىلى بولمايدىغان بىر خىل ئىستەك» تە بولمىغانلىقى، جۇئېنلەيدەك «جۇڭخۇانىڭ باش كۆتۈرۈشى» ئۈچۈن ئۆگىنىشتەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ بولماسلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، تالانتنىڭ ھەم ئەقلىي زىيادىلىككە، ھەم غەيرىي ئەقلىي زىيادىلىككە موھتاجلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، تالانتنىڭ شەكىللىنىشىگە بىۋاسىتە تە-سىر كۆرسىتىدىغان تۈغما ئامىللار ئەقلىي ۋە غەيرىي ئەقلىي جەھەتلەردە كۆرۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئۇ يەنە خىلمۇ خىللىقىغا ئىگە بولىدۇ. بۇنداق كۆپ خىللىقنىڭ تۈغما قابىلىيەت-نىڭ ئەقلىي ساھەسىدە كۆپلىگەن ئىپادىلىرى بولۇپلا قالماس-تىن، غەيرىي ئەقلىي ساھەلەردىمۇ كۆپلىگەن ئىپادىلىرى بولى-دۇ ھەمدە بۇنداق ئىككى تەرەپتىكى تۈغمىلىقنىڭ ھەربىر ئادەم-دىكى ئىپادىلىرى ئوخشاش بولمايدۇ. شۇڭا، تالانت تەتقىقاتىدا ھەربىر ئادەمدىكى ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ۋە ئە-جادىيلىقنى نەزەرگە ئېلىش كېرەك.

ئىستىخىيە دېگىنىمىز، بىر ئادەمنىڭ ئىچكى پەزىلەتلىرى ۋە روھىي دۇنياسىدىكى تەسىراتلارنىڭ ئىختىيارسىز ھالدا ياكى تەرتىپكە كىرمىگەن ھالدا ئاشكارىلىنىشى بولۇپ، ئۇ ئادەمنىڭ نېرۋا تۈزۈلۈشىگە باغلىق بولىدۇ. مېڭە نېرۋولوگىيىسىنىڭ ئىسپاتلىشىچە، نېرۋا ھۈجەيرىلىرى ئۆسۈكچىلىرى ياكى ئۆ-

مۇنداق بىر ئادەمدىكى ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك باشقا ئادەمدە ئاسانلىقچە ئىپادىلەنمىگەنلىكتىن، ئەگەر ئۇ بېسىۋېتىلسە، تۇرمۇشنىڭ شۇ تەرىپىدىكى گۈزەللىككە كېپىللىك قىلغىلى بولمايدۇ. ئىككىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، تالانت قوغلىشىش ئادەمنىڭ تۇرمۇشىدىكى بىر خىل ياشاش ئالاھىدىلىكى، ئۇسلۇبى بولۇش سۈپىتى بىلەن تۇرمۇشنىڭ ھەرقانداق بىر تەرىپىدە ئاكتىپ پوزىتسىيىدە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان غۇرۇرغا ئىگە، ئەمەلىي نەتىجە بىلەن ئۆزىنى ئىسپاتلاپ بېرىشكە تەقەززا قىلىپ تۇرىدىغان جەمئىيەت بايلىقىدۇر.

ئەمما، ھەربىر تالانتقا ئىنتىلگۈچى ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ئاللىقانداق بىلەرمەنلىكنىڭ ۋە ياكى تەرسالىقنىڭ ئىپادىسى بولماستىن، بەلكى ئوبيېكتىپلىقنىڭ ئاساسىدۇر. كىشىلىك ھايات ھەرقاچان خۇشلۇق ھەم خاپىلىققا ھامىي بولىدۇ. ئادەمدىكى ھەرخىل كەيپىيات يېگانە مەيدانغا چىقماستىن، مەلۇم مۇھىت ياكى شەيئى، ئادەم بىلەن باغلىنىشلىق ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. شۇڭا، مەيلى مۇسپىي كەيپىيات (ياكى ئۇنۇم بېرىدىغان ئاكتىپ كەيپىيات ياكى پاسسىپ كەيپىيات) نىڭ تەسەللىسىدە، ئوتتۇراھال كەيپىيات (بىر ئىشقا پايدىسىمۇ تەگمەيدىغان، زىيىنىمۇ تەگمەيدىغان كەيپىيات ھەرىكىتى) نىڭ تەسەللىسىدە، مەنپىي كەيپىيات (تەھلىكە پەيدا قىلىدىغان) نىڭ تەسەللىسىدە، شۇنداقلا زىيانلىق كەيپىيات (ئېغىر زىيان ياكى ئوڭۇشسىزلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان) نىڭ تەسەللىسىدە بولسۇن، ئۆزىنىڭلا پايدا ـ زىيىنى ۋە ئايرىم تەسىراتلىرىنى ئاساس قىلىۋېلىپ، ئوبيېكتىپلىقتىن ئايرىلىپ كېتىشكە بولمايدۇ. بۇنداق چاغلاردا، ئۆزىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى باشقىلار ھۇزۇرلانغۇدەك دەرىجىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن، شۇ كەيپىياتلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان مۇناسىۋەتلىك ئامىللارنىڭ ئومۇمىيىتىگە نەزەر تاشلاش كېرەك.

قىلىش، ئەركىن هالدا ئۆزىگە ئۆزى خوجايىن بولغان هالدا تەرەققىي قىلىش، ئۆزىنى ئۆزى يېڭىلاپ مېڭىش ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق ئۇسۇل ئىجتىمائىي نىزاملار بىلەن مۇقەررەر يوسۇندا باغلىنىپ كەتمەيدۇ. جەمئىيەت ۋە باشقا ئادەملەرنىڭ هەربىر ئادەمدىكى مۇنداق يېگانىلىققا بولغان كەڭ قورساقلىقى ئۆزگىچىلىكنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق.

ئۆزگىچىلىك — ئىستىخىيىلىك تەپەككۇرنىمۇ، تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئىجادىي قابىلىيەتنىمۇ نۇرغۇن دەرىجىدە ئەركىن تۇرىدىغان بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ ئىجادىي قابىلىيەتكە ئوخشاش ئىجتىمائىي باهالاشلارنىڭ ئۆزگىرىشچىلىقىنى كۆتۈرمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ ئادەمنىڭ باشقىلار بىلەن ئوخشىمايدىغان ، ئۆزىنى ئۆزى يېڭىلاپ ماڭىدىغان بىر خىل ياشاش ئۇسۇلىدۇر. بۇنداق ئۆزگىچىلىكنىڭ تەرەققىي قىلىشى باغرى قاتتىقلىق قىلماستىن، كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە ئەخلاقىي مۇهىتقا موهتاج بولىدۇ ۋە شۇنداق بولۇشقا مۇراجىئەت قىلىدۇ، كىشىلەردە ئۆزگىچە ئادەمنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ئۇنايدىغان ۋە ئۇنىڭ ئەقلىگە ئۇيغۇنلۇقىنى ئېتىراپ قىلىدىغان پوزىتسىيىنىڭ بولۇشى تالانت ۋە تالانتلاردىكى ئىجادىي ئىقتىدارنىڭ تولۇق جەۋلان قىلىشى ۋە جارى قىلدۇرۇلۇشىدىكى ئالدىنقى شەرتتۇر.

ئەمەلىيەتتىمۇ ئادەمنىڭ تالانت كۆرسىتىشى يۇقىرىدىكى ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان بولۇپ، ئۇ پەقەت (ئاز سانلىق ئەتراپلىق يېتىلگەن تالانتلىقلارنى هېسابقا ئالمىغاندا) تۇرمۇشنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىدە كارامەت كۆرسىتىدۇكى، هەممە تەرىپىدە كۆرسىتەلمەيدۇ. ئۇ پەقەت تۇرمۇشنىڭ ئاشۇنداق بىر تەرىپىنى گۈزەللىككە ئىگە قىلسىلا، تۇرمۇشىمىزنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ، تۇرمۇشنى تالانتنىڭ بىر ئىلمىيلىقى سۈپىتىدە تولۇقلىغان

ئالايلۇق، بەزى ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەردە بىز يۇقىرىدا
قەيت قىلغان ئالاھىدىلىكلەردىن باشقا يەنە غەلىتە تەپەككۇر ئۇ-
سۇلىمۇ بولىدۇ. تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى بۇنداق ئىستىخىيە،
خاھىشچانلىق، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكنى ئۆزگەرتىۋېتىش
توغرا كەلسە، ھەتتا دۆلەت، مىللەت ئۇچۇن تۆلىۋالغىلى بولماي-
دىغان زىيانلارمۇ بولىدۇ. ئالىملارنىڭ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىشى-
چە، ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر ۋە ئۇلۇغ ئىجادكارلارنىڭ تەپەككۇر
ئۇسۇلى ئۇلارنىڭ غەلىتە خۇي - مىجەزى ۋە ھەرىكىتى بىلەن
زىچ باغلانغان. بىر ماتېرىيالدا كۆرۈشۈمچە، نېمىس ئالىمى
كانت يازغاندا دېرىزىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، بەزىدە ئورنىدىن تۇ-
رۇپ، يىراق - يىراقلاردىكى ئۇپۇققا نەزەر سالىدىكەن، ئۇنىڭ
دېرىزىسى ئالدىدىكى بىر تۈپ دەرەخ ئۆسۈپ كەتكەندىن كېيىن،
ئۇنىڭ يىراققا نەزەر تاشلاپ تەپەككۇر قىلىش ئادىتى بۇزۇلۇپ،
ئىجادىيىتى دەخلىگە ئۇچراپتۇ. شۇ چاغدىكى نېمىس پادىشاھى
ئۇنىڭدىن ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم ھال سوراپ تۇرىدىكەن. بىر
كۈنى پادىشاھقا بۇ ئىش خەۋەر بولۇپتۇ - دە، پادىشاھ ئادەم
ئەۋەتىپ ئۇ دەرەخنى قومۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پاكار
دەرەختىن بىر تۈپ قويۇپ، ئۇنىڭ يىراققا نەزەر تاشلاپ تەپەك-
كۇر قىلىش ئادىتىگە كاپالەتلىك قىپتۇ. پۇشكىن يېزىپ ئورنى-
دىن تۇرغاندا دەرەخزارلىقتا مېڭىپ يۈرۈپ ئويلىنىدىكەن. دە-
رەخزارلىققا بېرىپ ئويلانمىسا، تەپەككۇرى كۈچلۈك بولمايدى-
كەن. لۇشۈن ۋاقتى بولسىلا شىرەنىڭ ئالدىغا كېلىدىكەن - دە،
ئالدى بىلەن شىرە ئالدىدا كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇپ كاللىسىنى
يىغىدىكەن، ئاندىن تاماكىسىنى كۈچەپ شۈمۈرگەن ھالدا جىم-
جىت ئولتۇرۇپ خىيالغا پاتىدىكەن. بالزاك ھەرقاچان شام يو-
رۇقىدا خىيال سۈرىدىكەن، ئويلىنىدىكەن، شام يورۇقىدىن ئاي-
رىلسا، ئۇنىڭ خىيالىي ئىجادىيىتى توسالغۇغا ئۇچرايدىكەن.
جۇڭگونىڭ سۇڭ دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىب ئوۋ ياڭشيۇ ھاجەتخانىغا

بۇنداقتا كۆڭۈلنى تەسكىن تاپتۇرۇپ، غەشلىكنى كۆتۈرۈۋېتىدىغان ۋە باشقىلارنىمۇ ھۆرمەتلىيەلەيدىغان ئۇنۇم قازىنىشقا بولىدۇ. بۇ، بىر خىل پەلسەپىۋى پاراسەت نەزەرىدىكى ئۆزگىچىلىكنى ساقلاپ قالالايدىغان يۇقىرى قىياپەتتۇر، بولۇپمۇ ئىجتىمائىي ئەقىدە، تۇرمۇش ئۇسۇلى، تۇرمۇش ھەۋىسى، تۇرمۇش ئادەتلىرى كۆندىن ـ كۈنگە تېزلىكتە ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا يۇرەكنى داغلىماي تۇرۇپ تالانت كۆرسىتىشكە پايدىلىق ئىدىيىۋى تەييارلىقتۇر. بۇنداق بولمايدىكەن، جاھىلنى بازار ئوڭلايدۇ دېگەندەك، بىزنىڭ ئۆزۈمچىلىكىمىزنى ھۆرمەتلەيدىغان جامائەت زېرىكىدۇ ـ دە، بىزنىڭ گېپىمىز چىققاندا «بىلىمى بولسىمۇ جاھىل» ، «ئىجاد قىلالىغان بىلەن ھاكاۋۇر» دېيىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، «يازىدۇ، ئەمما شەخسىيەتچى» ، «ئۆزىنى دەپ باشقىلارغا زامىن بولۇشتىن يانمايدىغان ئۆكتەم» ، «ئۆز كەسپىدە ماھىر بولغان بىلەن مەردانىلارنى كولايدىغان سوخەنچى» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن بىزنىڭ جامائەت غېمىنى يەپ، تالانت چوققىسىغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئۆزگىچىلىكىمىزنى يوققا چىقىرىدۇ. بۇنداق جامائەت پىكرى گەرچە تالانت شاخلىرىمىزنى پۈتۈنلەي ئۇشتۇۋېتەلمىگەن تەقدىردىمۇ، نۇرغۇن قىممەتلىرىمىزنى ئۆلۈپ تۈگەشكەندە كېيىنكى ئەۋلادلار مۇئەييەنلەشتۈرمىسە بولمايدىغان يەرگە ئاپىرىپ قويىدۇ. شۇڭا، ئۆزگىچىلىكنى تۇجۇپلەپ يېتىشتۈرۈش، ئەمما ئۇنىڭ كەلگۈسىدە مېۋە بېرىدىغان شاخلىرىنى قايرىۋېتىدىغان ئىللەتلەرنىمۇ تۈزىتىپ مېڭىش كېرەك.

3) ئالاھىدە تالانتلاردا يېگانە مىجەز بولىدۇ

ئالاھىدە تالانتلار ئۈستىدە ئېيتىلىۋاتقان مىجەز تەبىئىيكى، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت جەريانىدىكى خۇي ـ پەيلى بولۇپ، ئۇ ئالاھىدىلىك ئۇلاردىكى ئۆزگىچىلىك، خاھىشچانلىق، يېگانىلىق، ئىستىخىيە يېنىدىن ئىز قوغلاپ ماڭىدۇ.

قىلىق كىشىلەردىكى سىقىلىش، ئىچى قايناش، بۇرۇقتۇم بو-
لۇش، قىسقىسى، يامان ئىللەتلەر تۈپەيلى گەپ يوشۇرىدىغان
قورقۇنچنى تۇگەتكەندىلا، تولۇق ئويغاق ھالەتكە كېلىدىغان، بىخ
سۇرىدىغان نەرسە بولغانلىقتىن، ئۇ كىشىلەرنىڭ ئىدىيە ۋە
ھەرىكەتتە ئۆزىگە تولۇق خوجايىن بولۇشنى، سىرلىق مەسىلە-
لەرگە پىكىر يۈرگۈزۈشنى، باشلىقلىرى، ئۇستازلىرى ۋە ئۆزى-
دىن چوڭ كاتتىلار بەلگىلىگەن ئىشلار ئۈستىدە كاللا ئىشلىتىپ
مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى، ئۆزىنىڭ تەكلىپ ـ لايىھىلە-
رىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا باشقىلارنىڭ چىرايىغا قاراپ ھەقىقەت-
تىن چېكىنمەسلىكنى شەرت قىلىدۇ. بۇنداق ئىكەن، ھەر ئا-
دەمدىكى ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك مۇقەررەر يو-
سۇندا تالانتىنىڭ ھەر ئادەمدىكى ئەقلىي ياكى غەيرىي ئەقلىي
ساھەنىڭ ئەسلى ئۇستۇنلۇكى بويىچە ئۆسۈپ بېرىشىغا پايدىلىق
بولغان، قوغدىلىشقا تېگىشلىك بولغان كىشىلىك ئىززەت ـ
ھۆرمىتى سانىلىشى كېرەك بولىدۇ. ئەمما، شۇنى بىلىش لازىم-
كى، بۇنداق ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىك ھەممە ئا-
دەمدە تولۇق ساغلاملىق ياكى ئەقلىي ھەم پەزىلەت جەھەتتىكى
زىيادىلىك بولۇپ ئىپادىلەنمەستىن، پەرقلىق ئىپادىلىنىدۇ. بە-
زىلەر ھە دېسىلا ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە ئادەملەرنى كۆز ئالدىغا
كەلتۇرۇۋېلىپ، ئادەتتىكى ئادەملەرنى ئاشۇلارغا ئوخشىتىش ئۇ-
چۇن، ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن بولمىغان رامكىلارنى
ئويدۇرۇپ چىقىرىدۇ. نەتىجىدە، ئۇلار بۇنداق رامكىلارغا نارا-
زى بولۇپ، تالانت يېتىلدۇرۇش پۇرسەتلىرىنى قولدىن بېرىپ
قويىدۇ ياكى ئۇنچىۋالا قاردىن ئاق، ئۇندىن پاك بولۇشقا كۆزى
يەتمەي بوشىشىپ كېتىدۇ. يەنە كېلىپ، بەزى يازغۇچى، شا-
ئىرلار ئۆز ئەسەرلىرىدە ياخشى بىر ئادەمنى يازماقچى بولسا،
ئۇنى ھەممە تەرەپتە زىيادە ياخشى كۆرسىتىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ
قىياپىتىنى تەسىرلىك، روھى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، كۆتۈرەڭگۈ،

كىرگەندە مۇھىم تېمىلارنى ئويلىنىۋالىدىكەن، ئۇ، بۇ چاغدا كاللا ناھايىتى ئوچۇق بولىدۇ، دەپ قارايدىكەن. مۇزىكانت شۇبېرت ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كافېخانىدا ۋە ياكى قاۋاقخانىلاردا ئولتۇرۇپ كۈيلەرنى ئىجاد قىلىدىكەن، ئۇ، ۋاراڭ - چۇرۇڭ بولغان يەردە تىنچلىقنىڭ، ئازادىلىكنىڭ قەدرى ئۆتۈلىدۇ، شۇڭا، مەن تىنچسىز يەردە تىنچلىق بېغىشلايدىغان كۈيلەرنى ئىجاد قىلىمەن، دەپ قارايدىكەن. كولومبو ھەر قاچان ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ مەسىلىلەر ھەققىدە ئويلىنىدىكەن. ئامېرىكا شائىرى رامپىرو يامغۇر ۋە قار يېغىۋاتقاندا يېڭى ئەسەرلىرىنىڭ لايىھىسىنى تۈزىدىكەن. ئۇ، مەن يامغۇر سۈيى ۋە قار ئۇچقۇنلىرى ئارقىلىق ئىلھاملىرىمنى سۇغۇرىمەن، دەيدىكەن. فۇسۇڭلىڭ كىشىلەر بىلەن پاراڭلاشقاچ ئولتۇرۇپ ئەسەرلىرىنى لايىھىلەيدىكەن. ئۇ، ئۆتكەن - كەچكەنلەر بىلەن جاھاننىڭ ئۇ قېتىدىن - بۇ قېتىغىچە سۆزلىشىپ تۇرۇپ «لياۋجەي رىۋايەتلىرى» نى پۈتتۈرگەنىكەن. ياپون ئىختىراچىسى گاۋ چياۋجې «خىيالغا چۆكۈش ئۇسۇلى» نى ئىجاد قىلغان. ئۇ: ئادەم ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ پىكىر - خىياللىرىنى بىر يەرگە يىغسا ۋە ھەممە نەرسىنى ئۇنۇتسا چوڭقۇر خىيالغا چۆمىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىجادىي تەپەككۇر جانلىنىدۇ، دەپ قارايدىكەن. قىسقىسى، ناھايىتى كۆپ ئالىم، يازغۇچى، سەنئەتكارلارنىڭ باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان بىر خۇي - مىجەزى بولۇپ، بۇ ھال ئۇلارنىڭ خاھىشچانلىقى، ئىستىخىيىسى، يېگانىلىقى، ئۆزگىچىلىكىدىن ئۆسۈپ چىققان ياكى شۇ ئالاھىدىلىكلىرىگە ياردەمچىلىك رول ئوينىغان. شۇڭا، ئالاھىدە تالانت مەسىلىسىدە بۇ نەرسىلەرنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇلارغا شۇ ئالاھىدىلىكى بويىچە ئىلھام بېرىش ئاقىللىقتۇر.

يەنە كېلىپ، ئىجادىيلىق دېگەن كىشىلەرنى غىدىقلاش ئار-

ئويلىشىمىز، ئىنسان تەبىئىتىدە ھەممىگە ئورتاق بولغان ياخشى ـ يامانلىقنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ئىشىنىپ، توختىماستىن ئۆز تەبىئ- يىتىمىزدىكى تالانت، ئىستىخىيە، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكىن- مۇ ھۆرمەت قىلىشىمىز كېرەك.

شۇمۇ ئەقىلگە ئىشارەتكى، باشقىلارنىڭ ئىستىخىيە، يېگا- نىلىق ۋە ئۆزگىچىلىكىنى ھۆرمەت قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ شۇ ئالاھىدىلىكلىرىنى قوللاش يالغۇز ئەدەب يۈزىسىدىن ئەمەس، بەلكى باشقىلارنىڭ قىممىتىنى ھۆرمەت قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ھۇزۇر ئېلىشتۇر. بىر ئادەمدىكى ئۆزگىچىلىك يەنە بىر ئادەمگە شۇ ھامانلا يېقىپ كەتمىگەچكە، ئۆزگىچىلىكنى ھۆرمەتلەشتە ئۇ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئىپادىلەپ بولغۇچە كۈتۈپ تۇرۇشقا، ئۇ- نىڭدىكى غەلىتىلىك تۇيۇلغان تەرەپلەرگە قامچا تەگلىمەي كەڭ قورساقلىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بوپتۇلا، بۇمۇ ئوخشىمىغان بىر ياڭزىغۇ دېيىش كېرەك. ئۇ بىر ئادەمدىكى ئېھتىياتچانلىق بولۇپ، بۇنداق ئېھتىيات بولغاندا، غەلىتە كۆ- رۈنگەن ئۆزگىچىلىك ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن جەمئىيەت ۋە جامائەتكە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان ئىجادىي قىممەت يارىتىپ قال- سا، ئېھتىيات قىلغۇچى خىجىللىق ئىلكىدە قىزىرىپ قېلىشتىن قۇتۇلىدۇ. ھېچبولمىغاندا، باشقىلار ئۇنى كۆرۈپلا كاپىشىپ كې- تىدىغان «ئۆپكىسى يوق» دېمەيدۇ. نۇرغۇن ئەمەلىيەتلەردىن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ئىجادىيلىق ھەرقاچان مەغلۇبىيەتكە ھا- مىي بولغانلىقتىن، ئۆزگىچىلىكنىڭ مەغلۇب بولۇپ يەنە ئور- نىدىن تۇرۇپ قېلىش، ئىجادىيلىقتا ئۆزگىرىش ئېھتىمالى كۆپ بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، باشقىلارنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن ھۇ- زۇرلىنىشنى ئۆگەنگۈچىلەر ھەم ئاقىل، ھەم ئەقىللىقلاردۇر. چۈنكى ئىنسانىيەتتە تازا ماختاشقا ئەرزىيدىغان سۈپەت ئەڭ قىم- مەتلىك بولغان ئىجادىيەت ئۇسلۇبى ۋە سېھرىي كۈچكە باي بولغان ھەققانىيەت روھىيالىقتۇر. بۇنداق قىممەت ۋە روھىيال-

باتۇر قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ قىياپىتىنى بېزەۋې
رىپ ھەيۋەتلىك سۈرەت دەرىجىسىگە ئاپىرىپ قويىدۇ. ئادەتتى
كى ئادەملەر بۇنى كۆرۈپ ئۇنداق بولۇپ بولغۇچە ھالى قالمايدى
غانلىقىنى ھېس قىلىدۇ ـ دە، ئۇنداق ئادەملەردىن بولۇشنى
خالىمايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىنسان تەبىئىتىدە بولىدىغان ئاجىزلىق
لار ئۇلاردىمۇ بولۇپ، ئەقلى زىيادە ۋە ياكى پەزىلەتتە زىيادە
ئاتالغان ئادەملەرمۇ بەزى تەرەپلەردە مۇتلەق ئۈستۈن تۇرغان
بىلەن يەنە بەزى تەرەپلەردە ئەخمەق، بەدخەج؛ مەسئۇلىيەتسىز،
بىخۇد بولىدۇ، ئايرىملىرى ھەتتا جاھىللىق قىلىپ ئادەمنى
زېرىكتۈرۈۋېتىدىغان، سۈنئىي ھەرىكەتلەرنى كۆپ قىلىدىغان،
ساختا شۆھرەت ھەم كىبىر قىلىدىغان، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ چوتى-
نى سوقىقاندا، بالا ـ چاقىسى ۋە ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىغا كەلگەن-
دە پىت ئۇچەيلىك قىلىدىغان كەمتۈكلۈكلەردىن خالىي بولالماي-
دۇ. دېمەك، تۇغما ئالاھىدىلىكى زىيادە ئادەملەرمۇ ئالدى بىلەن
نورمال ۋە كەمتۈك ئادەملەرگە ئوخشاش قايغۇ ـ ھەسرەت،
خۇشلۇق ـ خاپىلىقلارنىڭ زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلىرى ئىچىدە
تۇرىدۇ. بۇ ئالتۇن ساپ بولمايدۇ، ئادەم تولۇق، مۇكەممەل
بولمايدۇ دېگەنىنىڭ ئۆزىدۇر. توغرا، ياخشى ئادەملەر، ناھايىتى
ياخشى ئادەملەر، ھەتتا ئۇلۇغ ئادەملەرنى تاپقىلى بولىدۇ. ئىن-
سانىيەتنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ئۈمىد بېغىشلايدىغان ئەۋلىيا،
ئەنبىيالار، ئاقىللار ۋە باشقا ساپ دىل ئۇلۇغ داھىيلارمۇ بولى-
دۇ. لېكىن، بۇنداق ئادەملەر ناھايىتى ئاز بولىدۇ ھەمدە ئۇلار-
دىمۇ خاپا بولىدىغان، خۇش بولىدىغان، ئاچچىقلايدىغان، شەخ-
سىيەتچىلىك قىلىدىغان، ھەتتا تېخى چۈشكۈنلىشىدىغان ئاجىز-
لىقلار بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھەربىرىمىز ئۆزىمىزدىكى
ئىستېخىيە، خامشچانلىق، يېگانىلىق، ئۆزگىچىلىكلەرنى جا-
رى قىلدۇرۇپ تالانت بوسۇغىسىدىن ئۆتۇشتە، ئەقلىي ۋە پەزى-
لەت زىيادىلىكى بار ئادەملەرنىڭمۇ خۇددى بىزگە ئوخشاشلىقىنى

دىغان ئىجادىي پىكىرلەردە بولۇشىدىكى بىر سەۋەبتۇر.
بىز بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئالاھىدە تالانتلاردىكى ئىجادىي تەپەككۇر خاس ئىجادىي پائالىيەت داۋامىدا بولىدىغان يۇقىرى سەۋىيىلىك، مۇرەككەپ تەپەككۇر ھەرىكىتىدۇر. ئۇلاردىكى ئىجادىيلىقنىڭ مەركىزىي ئايرىملىقتىن ئومۇمىيلىقنى بىلىش، ئومۇمىيلىقتىن قانۇنىيەتلەرنى بايقاشتۇر. ئالاھىدە تالانتلاردا مانا مۇشۇنداق تەپەككۇرنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى قوغلىشىش، تارقاقلاشتۇرۇش بىلەن مەركەزلەشتۈرۈشنى بىرلەشتۈرۈش ئالامەتلىرى تولۇق بولۇپلا قالماي، ئوخشىتىش ماھارىتى ناھايىتى ئۈستۈن بولىدۇ. ئوخشىتىش بەزى چاغلاردا، ھەتتا بىر خىل تەپەككۇر ئۇسۇلى بولۇپلا قالماي، ئومۇملاشتۇرۇش خاراكتېرى بىلەن پۈتكۈل ئىجادىيەت پسىخىكىسى جەريانىنى يىغىنچاقلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغانلىقتىن، تەپەككۇر جەريانىدا ئادەم ئوخشىتىشتا، ئومۇملاشتۇرۇشتا قانچە ماھىر بولسا، شۇنچە ئۈستۈن ئىجادىي پىكىردە بولىدۇ. «ئومۇملاشتۇرۇش بولمىسا، ئۇلۇغ مەدەنىيەت ۋە ئۇلۇغ شەخسلەر مەيدانغا كەلمەيدۇ» دېگەن ھۆكۈم مانا مۇشۇ سەۋەبتىن كېلىپ چىققان. ئامېرىكىنىڭ ئايغا ئۇچۇش كېمىسى «ئاپوللو» نى ياساشقا رەھبەرلىك قىلغان باش ئىنژېنېر ۋېيېرنىڭ قارىشىچە، بۇ قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك بولغان بىلىم ۋە تېخنىكىلارنىڭ ھەممىسى تەل بولۇپ، ئۇنى پۈتتۈرۈشنىڭ ھالقىسى ئومۇملاشتۇرۇش بولغان. دېمەك، ئومۇملاشتۇرۇشتىن ئىجادىيەت كېلىپ چىقىدۇ. ئۇنداق ئىكەن، تالانت ئىجادىي پىكىر ئارقىلىق يورۇيدىغان بولغانلىقتىن، ئالاھىدە تالانتنىڭ تالانتتىن ئۈستۈنلۈكى ئىجادىي تەپەككۇردىكى ئوخشىتىش، ئومۇملاشتۇرۇشتا ماھىرلىقى بىلەن گەۋدىلىنىدۇ.
كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پسىخولوگى سىممونت بۇنداق ئىجادىي تەپەككۇر جەريانىنى «پىكىر ئېلېمېنتلىرى» — ئوبراز، خاتىرە كارتىنىلىرى، قايمىيە، ئۇرغۇ، ئۇن، ئابست-

لىق ھەممە ئادەمنىڭ قوينىدىن چىقمايدۇ، ئالدى بىلەن ئۆزگە-
چىلىكنى ساغلام خاسلىق تەرىپىگە يۆتكەۋاتقان ئىجادىي ئادەملەر-
دىن چىقىدۇ. مۇشۇ قانۇنىيەت تۈپەيلى بىز باشقىلارنىڭ ئۆزگە-
چىلىكىنى ھۆرمەتلەش ئارقىلىق تەربىيە ئالغۇچى، ئۆگەنگۈچى،
يۇزلەپ كىشىلەردىكى ئۆزگىچىلىك بىلەن ئۆزىمىزنى تولۇقلى-
غۇچى، گويا ھەسەل ھەرىسىدەك گۈل بەرگىلىرىگە قونۇپ تۇ-
رۇپ چاڭلاردىن ھەسەل يىغقۇچى بىلىمى مول ئادەمگە ئايلىنى-
مىز ھەمدە تالانت بىخلىرىغا سۇ قۇيغان قاتاردا تەرىپلىنىمىز.
باشقىچە ئېيتقاندا، باشقىلارنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن ھۇزۇرلىنىش
كەيپىياتى بىر غېرىچ ئۆسسە، بىزدىكى ياشاش پاراستى بىر
غۇلاچ ئۆسىدۇ؛ باشقىلارنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن ھۇزۇرلىنىش
ئەخلاقى بىر ئۇلۇش ئۆسسە، بىزدىكى ئەخلاقىي كۈچ ئون ئۇ-
لۇش ئۆسىدۇ. بۇ تولىمۇ ئەپچىل ھەم ئادىل بولغان تەڭ قىمم-
مەتلىك قايتىلىنىش قانۇنىدۇر.

4) ئالاھىدە تالانت ئىجادىي تەپەككۇر قىلىدۇ، بولۇپمۇ
ئوخشىتىشقا ماھىر كېلىدۇ

ئادەتلەنگەن تەپەككۇر كىشىلەرنىڭ ئادەتتىكى پائالىيەتلىرى-
گە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. ئالايلۇق، كىشىلەر قىيىن مەسىلە-
لەرگە يولۇقۇپ قالغاندا، ياندىكىنى قويۇپ تۇرۇپ يىراقتىكىگە
قول ئۇزارتمايدۇ، ئاسانلىقنى تاشلاپ قويۇپ قىيىنچىلىقنى قوغ-
لاشمايدۇ، بەلكى ئەڭ ئالدى بىلەن ئەڭ تونۇشلۇق بولغان ئۇ-
سۇلدا پىكىر قىلىدۇ. لېكىن، تونۇشلۇق ئۇسۇلغىلا بېكىنىش
ئادەمنىڭ غاپىللىقىنى ئاشۇرغانلىقتىن، ئۇ ئۆزىگە قىيىن بول-
غان ئىشلاردىن قېچىش، قىيىن مەسىلىلەرنى چۆرۈپ تاشلاش
بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ، ئالاھىدە تالانت بۇنداق قىلمايدۇ. ئۇلار
ئادەتلەنگەن تەپەككۇر ئۇسۇلىدىن ھالقىپ چىقىپ، يېڭى بۆسۈش
ھاسىل قىلىدىغان تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنى قوللىنىدۇ، كۆپلەپ
ئوخشىتىش ئېلىپ بارىدۇ. مانا بۇ ئۇلارنىڭ زىلزىلە پەيدا قىلى-

چۈنكى، ئوخشىتىش ئىككى ياكى تېخىمۇ كۆپ جىسىم، ئىدىيە ۋە ئۇسۇل ئوتتۇرىسىدىكى قىسمەن ئوخشاشلىقنى تەك-
شۈرگەنلىكتىن، بىلىنگەن نەرسىلەر بىلەن بىلىنمىگەن نەرسى-
لەر ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى ئىپادىلەپ، بۆسۈش خاراكتېر-
لىك تەپەككۇرگە ئاساس ھازىرلاپ بېرىدۇ. مەسىلەن، ئۆزىگە
ئوخشىتىش ئۇسۇلىدا ئادەم ئۆزىنى تەپەككۇر قىلىنىدىغان ئو-
رۇندا قويۇش بىلەن ياكى بىر خىل ئىدىيىنى مودېللاشتۇرىدۇ
ياكى مەلۇم ئۇسكۇنىنىڭ مەلۇم قىسمى ۋە ھالقىلىرىنى مودېل-
لاشتۇرىدۇ - دە، شۇ ئارقىلىق قارشى تەرەپتىن تەسىرلىنىدۇ
ھەمدە مەسىلىلەرنى بايقاپ تەسەۋۋۇرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بىۋا-
سىتە ئوخشىتىشتا ئوبيېكتى ئوخشىشىپ كېتىدىغان شەيئى،
ھادىسىلەرنى بايان قىلىش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئىجادىي ئاڭ
ئويغىتىلىدۇ. قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىنى داۋاملىق تەتقىق قىلىش
ئارقىلىق، يېڭى ئايروپىلانلار ياسىلىدۇ؛ دېڭىز دېلفىنىنى دا-
ۋاملىق تەتقىق قىلىش ئارقىلىق چۆكمە كېمىلەرنىڭ سەۋىيىسى
ئۆستۈرۈلىدۇ. شەرتلىك ئوخشىتىشتا شەيئىلەرنىڭ ئوبرازى يا-
كى سىمۋوللۇق ئالامەتلەر تېخنىك مەسىلىلىرىگە سېلىشتۇرۇ-
لۇپ، ئىجادىي ئاڭ ئۇرغۇتۇلىدۇ. خىيالىي ئوخشىتىشتا ئەپسا-
نىلەردىكىدەك خىياللار تېخنىكىلىق مەسىلىلەرگە سېلىشتۇرۇ-
لۇپ ئاجايىپ يېڭى پىكىرلەر بارلىققا كەلتۈرۈلىدۇ. قىسقىسى،
ئوخشىتىش بەزىدە دېگەندەك دەل بولالمىسىمۇ، لېكىن ئۇ قى-
يىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدىكى تەپەككۇر ئۈزۈلۈپ
قالغان چاغلاردا، تەپەككۇرنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ بولۇپ قېلىشى
مۇمكىن.

5) ئۇلار پەۋقۇلئاددە تىرىشچان بولىدۇ

ئەقلىي زىيادىلىك ئالاھىدە تالانتلاردىكى ئەۋزەل فىزىئولو-
گىيىلىك ئاساس بولۇپ، بۇنداق ئەۋزەللىك ئۇلارنىڭ ئىجاد
قىلىشى ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم ئۈستۈنلۈكنى بەرسىمۇ، لې-

ـراكت ئۇقۇم. . . قاتارلىقلارنىڭ بىرىكىش جەريانى دەپ قاراپ
كاللىسىدا پىكىر ئېلېمېنتلىرى قانچە كۆپ ئادەمنىڭ شۇنـ
ئەقىللىق بولىدىغانلىقىنى، بىلىمى قانچە كۆپ ئادەمنىڭ شۇنچ
ئەقىللىق بولىدىغانلىقىنى، بىلىمى قانچە كۆپ ئادەمنىڭ مەشھۇ
ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدىغان ئاشۇ ئوبراز، ئىدىيە، ئۇ
قۇم، خاتىرە، ئاۋاز. . . لارنى بىرىكتۈرۈش ئىمكانىيىتىگ
شۇنچە كۆپ ئىگە بولالايدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرىدۇ. سىمونتو
«ئىلىم ـ پەن ئالاھىدە تالانتلىرى» ناملىق ئەسىرىدە: «ئالاھ
ـدە تالانتلار شۇنىڭ ئۈچۈن ئالاھىدە تالانت بولالايدۇكى، ئۇلا
ئادەتتىكى تالانتلىق ئادەملەردىن تېخىمۇ كۆپ ئاجايىپ بىرىكتۇ
رۇشلەرنى قىلالايدۇ» دەيدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، پىكىر ئامىللە
ـرىنى فىزىكا ياكى شېئىرىيەت بابىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەرگ
ئايلاندۇرغۇچى ئالاھىدە تالانتلاردا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان
خاسلىق ئالاھىدىلىكلىرى بولىسىمۇ، ئەمما ئۇلاردىكى ئورتاق بىر
خاسلىق شۇكى، ئۇلار بىردەك ئەنئەنىۋى كۆز قاراشلارغا جەڭ
ئېلان قىلالايدۇ، مانا بۇ خاسلىق ئۇلارنى ئادەتتىكى مۇتەپەككۇر-
لار نەزەرگە ئالمىغان ئوبراز ۋە خاتىرىلەرنىڭ بىرىكىشىنى قو-
بۇل قىلالايدىغان قىلىدۇ. ئىجادىي قابىلىيەتكە باي ئالاھىدە
تالانتلار خېيىمخەتەرلەرگە تەۋەككۇل قىلىشنى خالايدۇ، قارد-
ـماققا ئۆزئارا مۇناسىۋەتسىزدەك كۆرۈنىدىغان پىكىر ئېلېمېنت-
لىرىنى بىرلىككە كەلتۈرەلەيدۇ. گوردوننىڭ سۆزى بىلەن
ئېيتقاندا، «ناتونۇش نەرسىلەرنى تونۇشلۇق نەرسىلەرگە ئايلاند-
ـدۇرىدۇ» . «تونۇش نەرسىلەرنى ناتونۇش نەرسىلەرگە ئايلاندۇ-
رىدۇ». بۇنىڭ مەنىسى شۇكى، ئىجاد قىلىش ئۈچۈن، ئالدى
بىلەن يېڭى شەيئىلەرنى چۈشىنىش، بىلىش، ئاندىن تونۇشلۇق
بىلىش چەمبىرىكىدىن ئاتلاپ چىقىپ تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئۆز-
گەرتىش بىلەن يېڭى نۇقتىئىنەزەر شەكىللەندۇرۇش كېرەك.
مۇشۇنداق قىلغاندا، ئالاھىدە تالانت كارامىتى كۆرۈلىدۇ.

لىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا ئېلىپ بېرىپ سېتىپ
كېلىشكە بۇيرۇغاندا، نيۇتون مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ،
شەھەردىن كىتاب ئارىيەت ئېلىپ ئوقۇيمەن دەپ، ئانىسىدىن
كۆپ قېتىم تىل ئىشىتكەن. ئۇ خىزمەتكە كېيىنرەك قاتناشقان،
ئۇنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى تېخىمۇ شۇنداق بولغان. ئۇنىڭ ياردەم-
چىسى ئېيتقاندەك؛ «ئۇنىڭ كەچ سائەت 2 ـ 3 لەردىن ئىلگە-
رى ئۇخلايدىغان چاغلىرى ناھايىتى ئاز بولغان، بەزىدە 5 ـ 6
لەرگىچىمۇ ئۇخلىمىغان. . . بولۇپمۇ باھار پەسلى ياكى يوپۇر-
ماق چۈشىدىغان مەزگىللەردە ھەپتە ـ ھەپتىلەپ داۋاملىق تەج-
رىبىخانىدا بولغان. ئۇ، ئۆزىنىڭ خىمىيە تەجرىبىسىنى قىلىپ
بولغۇچە نەچچە ـ نەچچە كېچىلەرنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزگەن.
بىز بۇ يەردە گەرچە ئائىلە قىيىنچىلىقى ئېغىر نامرات
ئالىملارنى مىسالغا ئالغان بولساقمۇ، ئىقتىسادى ياخشى بولغان
ئالىملارنىڭ تالانتىمۇ ئاجايىپ تىرىشچانلىقتىن ئايرىلالمايدۇ.
دېمەك، ئالىملارنىڭ تالانتى ئاللىقانداق تەلەي ياكى ئاللى-
قانداق بىر كۆرۈنمەس ئىلتىپاتتىن ۋە ياكى يالغۇز فىزىئولو-
گىيىلىك ئاساس بولغۇچى زېھنىي بۆلۈنمىنىڭ ئۈستۈنلۈكىدىن
كەلمىگەن، بەلكى شۇ ئۈستۈنلۈك ئاساسىدىكى ئۆزلۈكىدىن
قوزغىلىش روھى بىلەن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقتىن، مېھنەت-
تىن كەلگەن. ئالىملارلا ئەمەس، ھەرقانداق ئادەم پەقەت مېھ-
نەت ئارقىسىدىلا تۈگىمەس خۇشاللىققا چۆمىدۇ، ئۆزىنىڭ گۈ-
زەل تۇرمۇشىنى قۇرالايدۇ. ھۇرۇنلۇق، غاپىللىق، ئېرىنچەك-
لىك بارلىق يامانلىق، پەسىلكىلەرگە سەۋەب بولىدۇ. كىشىنى
ھەقىقىي بەختكە ئېلىپ بارغۇچى ئەمگەك — مېھنەتتۇر. شۇ-
نىڭ ئۈچۈن، ئۇلۇغ ئالىملار ۋە ھەقىقىي بىلىم ئىگىسى بولغان
دانا يولباشچىلار ئەقىل ۋە تالانت ئۈستىدە توختالغانلىرىدا مېھ-
نەت ۋە تىرىشچانلىقنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن. مەسىلەن، لۇ-
شۇن: «ئەمەلىيەتتە تالانت ئىگىسى بولغان ئادەمنىڭمۇ تۇغۇلغان

كىن، ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ مۇھىم ھالقىسى ئۆزلۈكى-
دىن قوزغىلىپ تۇرىدىغان تىرىشچانلىق ئارقىلىق بوسۇلىدۇ.
بىز ئالاھىدە تالانتلىق ئادەمنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۇر-
سەك، ئۇلارنىڭ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان تۆھپىلىرى
ئارقىلىق خەلقنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ يادلىنىدىغان سىمۋولى نامايان
بولىدۇ. بۇ سىمۋول بىزگە بىر تەرەپتىن، ئالاھىدە تالانتلىق
ئادەم بولۇشنىڭ ئاجايىپ شەرەپلىك ئىش ئىكەنلىكىنى بىلدۈر-
سە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئالاھىدە تالانتلىق ئادەم بولۇشنىڭ
ئاسان ئىش ئەمەسلىكىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. بىز بۇ مەسىلىنى تېخى-
مۇ ئوچۇق چۈشىنىش ئۈچۈن ئالاھىدە تالانتلىقلارنىڭ يېتىلىشى-
گە قاراپ باقايلى.

مەشھۇر پەيلاسوپ روسسو نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇ
نامراتلىق، سەرگەردانلىق كۈنلەردىمۇ كىشىنىڭ ئەقلى يەتمەيدى-
غان دەرىجىدە غەيرەت بىلەن ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرۇپ ئۇلۇغ
ئادەمگە ئايلانغان. مەشھۇر ئىتالىيان فىزىكى فىر باللىق دەۋ-
رىدە ئائىلىدە غۇربەتچىلىكتە ئۆتسىمۇ، ئۇ تۇرمۇشنىڭ ھەممە
ھالەكچىلىكلىرىگە بەرداشلىق بەرگەن. قىش زىمىستاندىمۇ كې-
چىدە كوچىدىكى چىراغنىڭ يورۇقىدا تىرىشىپ ئۆگەنگەن. ئا-
خىرىدا ئالىملىق تاجىنى كىيگەن.

دۇنياغا مەشھۇر فىزىك، خىمىك، پەيلاسوپ نيۇتون تېخى-
مۇ شۇنداق. ئۇنىڭ باللىق چاغلىرىدا ئائىلىسى ناھايىتى نام-
رات بولغان، ھەتتا تېخى ئائىلىسىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇتۇشقا
قۇربى يەتمىگەچكە، مەكتەپتىن يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن. ئەمما،
ئۇ ناھايىتى زور تىرىشچانلىق ۋە يۇكسەك ئىلمىي تەشنالىق
بىلەن قىزغىن ئۆگەنگەن. قوي باققان چاغلىرىدا دەرەخنىڭ
تۈۋىدە ئولتۇرۇپ باش كۆتۈرمەي كىتاب ئوقۇغان. بەزىدە قويلى-
رى خەقنىڭ زىرائەتلىرىگە كىرىپ كەتسىمۇ سەزمەي كىتاب
ئوقۇۋەرگەن. ئانىسى ئۇنى خىراجەت قىلىش ئۈچۈن دېھقانچە-

3. ئالاھىدە تالانت ياكى گېنىئاللارنىڭ تەپەككۇر ۋە ھەرىكەت تاكتىكىسى

گېنىئاللار (ئالاھىدە تالانتلار) نىڭ ئۇلۇغ كەشپىياتلىرى قانداق مەيدانغا كېلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ نەزەر دائىرىسى نېمىشقا شۇنچە كەڭ بولىدۇ؟ بەرپاچىلىق ئىجادىيىتىدە ئىنسانلار ھاياتلىق ھەرىكىتىنىڭ تىپىك خاسلىقى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئىلگىرىلىشىنى يۇكسەلدۈرىدىغان ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدىغان بۇنداق ئادەملەردە ھەرقاچان كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان نوپۇزلۇقلارنىڭ خاتالىقلىرىغا قارشى ئىسيان روھى، كىشىلەر قورقۇپ دەككە ـ دۈككىدە تۇرغان چوڭ ئىشلار ئالدىدىكى ئىلمىي تەۋەككۈلچىلىك روھى، قاتماللىق ۋە جاھىللىققا تەربىيە بولىدىغان يېڭىلاش روھى، كونا قائىدىلەرنى تۈزىتىپ تۇرمۇش ھەقىقەتلىرىگە ئۇيغۇن يېڭى نىزاملارنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىكى ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ، شۇنداقلا كەسىپ تاللاش، نەتىجە قازىنىش، ئۆزىنى ھۆرمەت قىلىش جەھەتتىكى ھەرىكەت ئۇسۇللىرى ھەقىقەتەن ئادەتتىكى ئادەملەردە ئاز كۆرۈلىدۇ. بۇنداق ئۇستۇنلۇك ئالدى بىلەن گېنىئاللار — ئالاھىدە تالانتلارنىڭ تەپەككۇر تاكتىكىسىدىن كەلگەن بولۇپ، بىز ئۆگىنىش، ئوقۇتۇش خىزمەتلىرىمىزدە ئۇلارنىڭ تاكتىكىسىنى ئەمەلىيىتىمىزگە بىرلەشتۈرۈپ دائىملىق مەشىق قىلىپ ماڭساق، ئالاھىدە تالانتلارنى بارلىققا كەلتۈرۈپ زامانىمىزدىكى مەۋجۇتلۇقىمىزنى دۇنياغا تونۇتۇشتا ئۈنۈملۈك قەدەملەرنى باسالايمىز. ئۇنداق بولسا، بىز ئادەتتىكى ئادەملەر بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن قانداق ئويلايمىز؟ ئالىملار ئالاھىدە تالانت ياكى مىللەت، دۆلەت، ھەتتا ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت ئابىدىلىرىنى تىكلەيدىغان گېگانت ئادەملەر بولۇش سۈپىتى بىلەن قانداق ئويلايدۇ؟

ئىجادىيەت، ئىختىرا قىلالمايۋاتقان ياكى بۇ جەھەتتە ئادەت-

چاغدىكى تۈنجى يىغا ئاۋازى ئادەتتىكى بالىلارنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ ياخشى شېئىر بولالمايدۇ» دېسە، ھازىرقى زامان تېخنىكىسىنىڭ پېشىۋاسى، ئۇلۇغ تالانت ئېگىسى ئېدىسونمۇ «تالانت 2% چېچەنلىك بىلەن 98% تەرنىڭ يىغىندىسىدۇر» دېگەن.

ئالىملارنىڭ جاپالىق ئۆگىنىشى ۋە تالانتنى تىرىشچانلىق بىلەن يېتىلدۈرۈشنى قەتئىي تۈردە شەرت قىلىپ قويۇشى شۇنى چۈشەندۈرىدۈكى، ئالاھىدە تالانت دېگەن ئاللىقانداق سىرلىق نەرسە، سۈنئىي بىلەرمەنلىك بولماستىن، بەلكى ئادەمنىڭ تۇغما ئەقلىي قابىلىيەت ئۈستۈنلۈكى ئاساسىدىكى تۈرلۈك ئەقلىي قابىلىيەتلىرىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى تەرەققىي قىلىشى ۋە ئەمەل قۇرۇلمىسىغا مۇكەممەل دەرىجىدە بىرىكىشى بولۇپ، كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان تالانت يېتىشتۈرۈش — ئۇلۇغ ئىلىم - پەن مۆۋەپپەقىيەتلىرىنى يارىتىش ھۆرۈنلارنىڭ قولىدىن مەڭگۈ كەلمەيدۇ. ئالاھىدە تالانت پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۈستىكارلىق قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپمۇ قويمايدۇ. ئالاھىدە تالانت — ئەمگەكنىڭ جۇغلانمىسى. جاپالىق، ئەمەلىي تىرىشچانلىقنىڭ جۇغلانمىسى. بۇ يىمىرىلمەس ھەقىقەتتۇر.

شۇڭا، تالانت بابىدا بىز ھۆرۈنلۇقنى زەھەرلىك دورا، ئۇ قەلبنى زەئىپلەشتۈرىدۇ دەپ بىلسەك، ئىجتىھات قىلغۇچىنىڭ ئامىتى ئوڭ، ئىجادىيىتى مول بولىدۇ دەپ بىلىشىمىز كېرەك. ناۋادا بىر ئادەم ئۆزى ئەقىللىق بولسىمۇ، ئۇ ناھايىتى ھۇرۇن بولىدىكەن، ئۇ بىر خىل ئاپەتتۇر. ئۇ شۇ ئەقلى بىلەن ئەمگەك قىلماي قانچىلىغان كىشىلەرگە تاپانتۇزاق قويىدۇ. ناۋادا ئۇ ئۆزىنىڭ ياخشى ئادەملىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولسا ئۆگىنىشى، ئۆگىنىش ۋە ئىجادىيەت جەريانىدىكى جاپالىق ئەمگەكلەرگە بەرداشلىق بېرىشى كېرەك.

سىرنى سورىغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئالىملارنىڭ بىلىمى ۋە روھىنى ئۆگىنىدىغانلىقىنى، ئەمما، ئۇ ئالىملارنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچە يېڭى تەپەككۇر ئۇسۇلىنى قوللىنىدىغانلىقىنى ئېيتقان. دېمەك، كونا بىلىملەردىن كۆپىيە ئېلىش ئۇسۇلى ئىدىيەنى قاتماللاشتۇرۇپ ماڭىدۇ، ئەگەر بىز كۆنۈككەن تەپەككۇر ئۇسۇلىمىز بىلەن مەسىلىلەرنى ئويلاۋېرىدىكەنمىز، يەنە شۇ بىز كۆنۈككەن دائىرىدىكى ئاددىي نەتىجىلەرگە ئىگە بولىمىز - دە، مەڭگۈ ئالاھىدە ئىجادىيەت نەتىجىسىگە ئىگە بولۇپ ئالاھىدە تالانت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمەيمىز. شۇڭا، بىز ئالىملارنىڭ ھازىرقى زامان ئىجادىي پائالىيەتلىرى ئۈچۈن ئىجادىيەت قۇرۇلۇشىدا ئوتتۇرىغا قويغان 400 خىلدىن ئارتۇق تېخنىكىلىق ئۇسۇلىنى، تۈرلۈك تەپەككۇر سەنئەتلىرىنى (ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت، ھۈنەر - تېخنىكا ئىجادىيەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان) ئىگىلەپ ئېلىشنى كېچىكتۈرمەسلىكىمىز كېرەك.
بۇ ھەقتىكى ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنى بىز شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن 1996 - يىلى نەشر قىلىنغان «تالانت بوسۇغىسى» دېگەن كىتابىمىزدا تېگىشلىك نۇقتىلارنى كۆرسىتىپ ئۆتكەنلىكىمىز ئۈچۈن ئوقۇرمەنلىرىمىزگە بۇ مەزمۇننى شۇ كىتابتىن كۆرۈۋېلىشنى ئىلتىماس قىلىپ، بۇ يەردە ئالاھىدە تالانتلارنىڭ ھەرىكەت تاكتىكىسىنى قىسقىچە كۆرسىتىش بىلەن چەكلىنىمىز.
يىغىپ ئېيتقاندا، ئالاھىدە تالانتلارنىڭ سانى قانچە بولسا، شۇنچە تۈرلۈك ھەرىكەت تاكتىكىسى بولىدۇ. ئۇلارنى بىر - بىرلەپ ئۆگىنىش شۇ ئالىملار بىلەن ئۇچرىشىش، بىللە ئىشلەش، بىللە مۇھاكىمە قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن كىشىلەرنىڭ ئامىتى بولۇپ، ئورتاق ھەرىكەت تاكتىكىسى دەپ تۆۋەندىكىلەرنى كۆرسىتىش مۇمكىن:
بىرىنچى، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان كەسىپنى تاللايدۇ. زور

تىكىچە نەتىجىلەر بىلەن مەمنۇن بولۇپ يۈرگەن بىزدەك ئادەم-لەرنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى تەجرىبىلەرنى ئاساس قىلىش ۋە تەييار بىلىملەردىن كۆپىيە ئېلىشتەك تەكرارلاش ئۇسۇلى بولۇپ، مە-سىلىلەرگە يولۇققان هامان «تورمۇش» تەلىم - تەربىيە ۋە خىزمەت جەريانىدا ئۆگەنگەن بىلىملەر ماڭا بۇ مەسىلىنى هەل قىلىش جەھەتتە نېمىلەرنى دېدى؟ دەپ ئۆزىمىزگە سوئال قو-يۇپ، تۇرمۇشتىكى ساۋاقلار ۋە خىزمەتتىكى تەجرىبىلەرنىڭ بىرىنى ئاساس قىلىپ، ئۆتۈپ كەتكەن زامان ۋە ماكاندىكى ئۇسۇلىمىزنى هازىرقى كۈندىكى مەسىلىنى هەل قىلىشنىڭ ئاچ-قۇچى قىلىشتۇر. ئالىملارچۇ؟ بىزدەك ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارنى هەل قىلىش ئۇسۇلىدىن كۆپىيە ئالمىدىغان تەكرارلايدىغان تەپەك-كۇر ئۇسۇلىغا قارشى تۇرۇپ، «بۇ مەسىلىنى هەل قىلىشقا تېگىشلىك پەن ۋە ئەمەلىيەت سەۋىيىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى قاي-سى؟»، «بۇ مەسىلىگە قايسى نۇقتىلاردىن قارايمىز؟»، «بۇ قاراشلىرىمىزنىڭ ئەكس تەرىپى قانداق بولىدۇ؟»، «بۇ مەسى-لىنى هەل قىلىشنىڭ قانچە خىل ئۇسۇلى بار؟» دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ مەسىلىلەرنى ئويلاشنىڭ، هەل قىلىشنىڭ، چاتاق چىقىپ قالسا ئالدىنى ئېلىشنىڭ تۈرلۈك ئۇسۇللىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ - دە، شۇ هامان ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئۇسۇ-لىغا، ئەنئەنىۋى ئۇسۇللارغا ئوخشىمايدىغان، ئۆزگىچە بىر ئوي-راز بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. ئېينىشتېيىندىن كىشىلەر «سىز-نىڭ ئادەتتىكى ئادەملەردىن پەرقىڭىز قەيەردە؟» دەپ سورىغان-دا، ئۇ: ئەگەر ئادەتتىكى بىر ئادەم دۆۋىلەنگەن چۆپ ئارىسىدىن بىر يىڭنىنى تاپماقچى بولسا، ئۇ شۇ يىڭنىنى تېپىپ بولۇپلا توختاپ قالىدۇ؛ مەن بولسام پۈتۈن چۆپ دۆۋىسىگە چۇشۇپ يىڭنىلەرنىڭ هەممىنى تېپىپ بولمىغۇچە توختىمايمەن، دېگەن. نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن رىچارد فىللىفىس فېيىنماندىن ئۇ-نىڭ ئالاھىدە تالانت - گېنىئال ئادەمگە ئايلىنىپ كېتىشتىكى

توسالغۇسى» دەيدۇ. خىزمەتتە زور ئۇتۇق قازىنىدىغان مەشھۇر ئادەملەر مانا مۇشۇنداق سۈنئىي توسالغۇلارنى چۆرۈپ تاشلىيالايدۇ. ئۆز دىققىتىنى ئۆز ۋۇجۇدىغا — ئۆزىنىڭ سەزگۈسى، ئۆزىنىڭ رولى ۋە ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقىنى ھاسىل قىلغان يۇكسەلدۈرگۈچى كۈچكە مەركەزلەشتۈرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار دادىل ئىشلەيدۇ. ئەڭ ئەلا سەۋىيىنى جارى قىلدۇرۇپ، مۆۋەپپەقىيەت قازىنالايدۇ.

تۆتىنچى، تەۋەككۇل قىلىشقا جۈرئەت قىلىدۇ. كۆپ ساددىلەر تەۋەككۇل قىلىشنى خالىماي، پۇختىلىقنى قوغلىشىپ كېتىدۇ. ھەتتا ئۇلار ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمىسىمۇ، ئاشۇ قىلىقنى توغرا دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ھالبۇكى، ئۇتۇق قازانغۇچىلار تەۋەككۇل قىلىشقا جۈرئەتلىك بولىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۇرلۇك ئەھۋال ھەم زىددىيەتلەرگە قانداق ئۇيغۇنلىشىشىدا بىر-ەر مەغلۇبىيەت كۆرۈلگەندە، ئۇنىڭدىن قانداق قۇتۇلۇپ كېتىش ھەققىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ تۇرىدۇ.

بەشىنچى، رىقابەتنى باشقىلار بىلەن ئەمەس، ئۆزىنىڭ قابىلىيىتى بىلەن قىلىدۇ. زور ئۇتۇق قازانغان مەشھۇر ئادەملەر رىقابەتچىلىرىنى مەغلۇپ قىلىشتىمۇ بەكرەك ئۆزلىرىنىڭ قابىلىيەتلىرىنى قانداق ئۇستۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرىدۇ. ئەمەلىيەتتە، رىقابەتچىلىرىنىڭ ئۇستۇن قابىلىيىتىدىن ئەنسىرەشلەر كۆپ ھاللاردا ئۆزىنى ئۆزى مەغلۇپ قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ. زور ئۇتۇق قازانغان مەشھۇر كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە بارلىق كۈچى بىلەن ئىشلەۋېرىدۇ، چۈنكى ئۇلار رىقابەتچىلىرىگە تاقا مىختەك تىكىلىۋالغان بىلەن ئۆزىدە قابىلىيەت تۆۋەن بولسا، ھامان يېڭىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

ئالتىنچى، كەسىپنى توغرا تاللايدۇ. ئوخشاشمايدىغان كەسىپلەردە ئۇتۇق قازىنىشنىڭ ئۇقۇم ۋە خاسلىقىغا بولغان تەلەپلىرىمۇ ئوخشىمايدۇ ھەتتا ئوخشاشمايدىغان كەسىپلەر ئوخشاشماي-

ئۇتۇق قازانغان مەشھۇر شەخسلەر ئومۇمەن قىلغاندا ئادەتتىكى جان باقار ئادەملەردەك ئوقۇسام مەلۇم خىزمەتكە ئېرىشىپ جان باقىمەن دېمەستىن، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان كەسىپلەرگە بۇرۇن كىرىشىدۇ ۋە ئىجادىيەتنىمۇ بۇرۇنراق باشلايدۇ، ھەتتا ئىش ھەققى ئاز بولغان تەقدىردىمۇ ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئاشۇ ساھەدە قازانغان ئۇتۇقلىرى بىلەن قەلبىدە بىر خىل مەمنۇنىيەت ھېس قىلىپ، تۇرمۇشىنى خۇشال ئۆتكۈزىدۇ ۋە كەسىپتە تېخىمۇ زور ئۇتۇق قازىنىدۇ. ھەمدە تۇغما قابىلىيىتى ئۇستۇن بولغانسېرى، شۇنچە زور ئۇتۇق قازىنىدۇ، بۇنداق بولۇشى ئۇقۇم ۋە خاسلىقىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ئادەمنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى ئائىلە كەچۈرمىشى ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل ئالاھىدە بىرىكىشكە باغلانغان بولۇپ، بۇ ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا ئادەمنىڭ ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىدا باشلىنىدۇ.

ئىككىنچى، يالغۇز تاكامۇللۇقنى ئەمەس، نەتىجە قازىنىشنى قوغلىشىدۇ. بەزى جاسارەتلىك ئادەملەر ناھايىتى تىرىشچانلىق بىلەن خىزمەت قىلىسىمۇ، ئەمما خىزمىتىدە ناھايىتى تاكامۇل بولۇشنى قوغلىشىپ كەتكەنلىكتىن، ئېغىزغا ئالغۇدەك نەتىجە قازىنالمايدۇ، مەشھۇر كىشىلەر بولسا ئۆزىدىكى سەۋەنلىكلەرنى مەغلۇبىيەت ھېسابلىمايدۇ. سەۋەنلىك، خاتالىقلاردىن ساۋاق قوبۇل قىلىپ داۋاملىق ئىلگىرىلەيدۇ. تاكامۇل بولمىسىمۇ، نەتىجە قازانسىلا تېخىمۇ ياخشى ئىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ.

ئۈچىنچى، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى تۆۋەن چاغلىمايدۇ. كۆپرەك ئادەملەر ئۆزۈمدە بار قابىلىيەتنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى بىلىمەن، دەپ قارايدۇ، ئەمما بىز بىلگەن نەرسىلەرنىڭ كۆپچىلىكىنى بىزنىڭ تولۇق بىلگەن بولۇشىمىز ناتايىن بولۇپ، ئۇ پەقەت بىزنىڭ شۇ تاپتىكى سەزگۈمىزدىن ئىبارەت. شۇڭا، كاففىرد: «ئۆزىگە نىسبەتەن چەكلەش رولىنى ئالىدىغان تۇيغۇ يۇقىرى سەۋىيىلىك خىزمەت قىلىشنىڭ ئەڭ زور

شۇنىڭ ئۈچۈن تەكىتلەيمىزكى، ئەقلى زىيادە بالىلار زىيادە
ئەقىللىق ئاتا ـ ئانا ۋە ئوقۇتقۇچىلارغا موھتاج. بالىلاردىكى
ئەقلىي زىيادىلىك مەلۇم بىر تەرەپتە گەۋدىلىك بولۇپ، ئەگەر
ئۇنى تەربىيىلىگۈچىلەر شۇ ئارتۇقچىلىقنى بايقىۋالالمىسا ياكى
ئادەتتىكى بالىلار بىلەن بىر تاياقتا ھەيدەپ نورمال دەرسلىكلەر-
گە ئېسىلىۋالسا، ئەقلى زىيادە بالىلاردا تۈرلۈك نارازىلىقلار
كېلىپ چىقىپ، ئەكسىچە ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن،
سۈرئىتى ئاستا قاتمال بىر دەرسلىك ئۇلارغا زورلاپ تېڭىلغاندا،
ئۇلارنىڭ كەيپى ئۈچۈپ كېتىشى، ئۇلارنىڭ دىلىدا مەيۈسلىنىش
پەيدا بولۇشى مۇمكىن. ھەتتا ئۇلار مەكتەپنى تاشلاپ قېچىپ
كېتىشى مۇمكىن. بۇ يەردىكى تۈپ خاتالىق ئوقۇتقۇچىلار ۋە
ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۇلارنى بايقىۋالالماسلىقى ياكى بايقىۋالالىغۇ-
دەك بىلىم ـ قابىلىيەتكە ئىگە بولالمىغانلىقىدۇر. ئۇلار ئۆزلى-
رىنى باشقىلار بايقىۋالالمىغانسېرى جېدەلخور، ئىنتىزامسىز،
ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا ئۇيغۇنلىشالمايدىغان بولۇپ كېتىشى مۇم-
كىن. بىلىم سەۋىيىسى تۆۋەن، ئىستىبداتسىز مۇئەللىملەرنىڭ
قولىغا چۈشۈپ قالغاندا، بۇنداق ئوقۇغۇچىلار كەم دىگەندىمۇ قىز
بولسا خىياللارغا غەرق بولۇپ يۈرۈيدىغان، ئوغۇل بولسا جېدەل
چىقىرىشنىڭ كويىدا يۈرىدىغان بولۇپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇن-
داق قىلىشى ئاتا ـ ئانا، ئوقۇتقۇچى، جەمئىيەت ئۇلاردىكى
زىيادە ئەقىلنى بايقاپ ئىلغار ئۇسۇللار بىلەن ئۇلارنى بۇرۇن
يېتىلدۈرۈشكە، ئالاھىدە تالانت يولىغا باشلىيالمىغانلىقىدۇر.
شۇڭا، ئۇلارنى بايقاش ۋە تاللاش بىلىمىنى ئىگىلەش (تەتقىقات-
تىن ئۆتمىگەن قالايمىقان ئەقىل سىناشلار كېرەكسىز ئىشتۇر)
جىددىي مەسىلىدۇر.

ھازىر ئەقلى زىيادە بالىلارنى بايقاش ۋە تەربىيىلەشتە ھەر
خىل تالاش ـ تارتىش ياكى ئوخشىماسلىقلار بولسىمۇ، ئامېرى-
كىدا 137 ئالىي مەكتەپتە ئەقلى زىيادە بالىلارغا قارىتىلغان

دىغان تىپ ۋە مىجەزدىكى بالىلاردىن تېخىمۇ زور نەتىجە يارىتالايدىغان يېڭىچە ئادەملەرنى تاللاشقا كىرىشىدۇ. مەلۇم ئالاھىدە ساھەنىڭ تەلەپلىرىگە مەلۇم جەھەتتىكى قىزىقىشلىرى بىلەن ئەقلىي زىيادىلىكى ماس كېلىپ قالغاندا، مەشھۇر نەتىجە ئەنە شۇ كەسىپتە دۇنياغا كېلىدۇ. ئەگەر بىر جەمئىيەتنىڭ ئۆز كىشىلىرىگە ئىلمىي يوسۇندا كەسىپ تاللاپ بېرىش ئىقتىدارى قانچىكى كۈچلۈك بولسا، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ يۈرەك قېنىدىكى ئارزۇلىرى بىلەن باغلانغان ئۇ كەسىپلەرنى شۇنچە بەجانىدىل ئىشلەيدۇ - دە، ئۇزاق مۇددەتلىك كەسپىي خىزمەت ئەمەلىيىتى ئۇلارنىڭ مەشھۇر نەتىجە قازىنىشىغا سەۋەب بولۇپ قالىدۇ.

4. ئالاھىدە تالانتنىڭ بالىلاردىكى بەلگىلىرى

ئادەم بالىسىنىڭ ھەر قانداق ئانىنىڭ قورسىقىدىن بىلىم ماھارەت بىلەن تۇغۇلمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۆگەنمىسە، ئائىلە ياكى مەكتەپتە تەلىم - تەربىيە ئالمىسا بولمايدۇ. شۇڭا، بالىلارنىڭ ئۆگىنىشى، تەلىم ئېلىشى ئۈچۈن تېگىشلىك شەرتلەرنى ھازىرلاش ۋە ياردەمدە بولۇش كېرەك. دۇنيا ۋە ئېلىمىزنىڭ ئەقىلشۇناسلىرى شۇنداق قارايدۇكى، ئەقلى يوق ساراڭ تۇغۇلۇپ قالمىسىلا ھەر قانداق بالىنى تەربىيىلەپ تالانتقا ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. لېكىن تەلىم - تەربىيە ئىلىم - پەن تەتقىقاتىدىن ئۆتكەن نازۇك بايقاشلار ئارقىسىدا بولغاندا، بالىلارنىڭ تالانتقا ئايلىنىشى، ئالاھىدە تالانتقا ئايلىنىشى تېخىمۇ تېز بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانا، ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز ۋە پۈتكۈل جەمئىيەت ئالاھىدە تالانت بايلىقىغا ئېرىشىش يولى بىلەن رىقابەتلىك دۇنيا مۇسابىقىسى ئېقىمىدا مىللىي ئىززەتنى ساقلاش ئۈچۈن، بالىلاردىكى ئەقلىي زىيادىلىك، ئالاھىدە تالانتقا ئايلىنىش ئىپادىلىرىنى بايقاش ۋە ئۇ ئالاھىدىلىكلەرنى ئەمەلىيەت ئارقىلىق يېتىلدۈرۈش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇنى

تۈرلەر	بېرىلىدىغان نومۇر
تەييارلىق سىنىپتا ئوقۇشتىن بۇرۇن خەت تونۇغان	6
كىتاب ئوقۇشقا ئامراق، ئوقۇشى تېز	2
لۇغەت ۋە قامۇسلارغا قىزىقىدۇ	2
تېزلىكتە ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالغان بولسىمۇ، يازالمايدۇ	1
يېشى چوڭ باللار ياكى چوڭلار بىلەن بىرگە بولۇشنى ياخشى كۆرىدۇ	2
مۇھەببەت قوزغۇشقا ئامراق	2
بىر مۇنچە سوئاللارنى قويۇپ جاۋاب بېرىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالىدۇ	3
تۇغۇلۇشىدىلا سەزگۈر بولىدۇ، بىر نەرسىگە مەستانە بولسا ناھايىتى كۈچلۈك ئىشتىياق بىلەن سەپ سالىدۇ ۋە كۆزىتىدۇ	2
باشقىلارنى باھالاپ تۇرىدۇ	1
تەكرارلىنىدىغان قائىدىلەرگە بىزار بولىدۇ (يۇيۇنۇش، تەكرارلاش مەشقى)	1
ناھەق ئىشلارغا سەزگۈر بولىدۇ (ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ)	2
يۇمۇرلۇق ھېسسىياتتا بولىدۇ	2
مۇرەككەپ ئويۇنلارغا ئامراق بولىدۇ (خەلقئارا ۋە جوڭگوچە شاھمات)	2
ئۆزى يالغۇز ئەمگەك قىلىشقا خۇشتار بولىدۇ	2
ئالەمدىكى تۈرلۈك مەۋجۇداتلارنى، ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى بىلىشكە قىزىقىدۇ	2
دەرسكە ئۆزىنى ئۇرۇپ كەتمەي تۇرۇپلا يۇقىرى نومۇر ئالىدۇ	2
ئەمەلىيەتچان گۈزەللىك تۇيغۇسىدا بولىدۇ	2
ئۆزگىرىپ تۇرۇشقا ھەۋەس قىلىدۇ	1
باشلانغۇچ مەكتەپتە كىشىلىك مۇناسىۋەتتە ياخشى بولىدۇ	
ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇنىڭغا يەتمەيدۇ	1

بالىڭىزنى يۇقىرىدىكى تۈرلەر بويىچە كۆزەتسىڭىز، بالىڭىز 13 ـ 14 نومۇر ئالسا، بۇ ئۇنىڭ بالدۇر يېتىلىدىغان بالا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

تۇرلۇك سىنىپلار ئېچىلغان. ئامېرىكىدا پەقەت مۇشۇ جەھەتتە-
ىكى خەلقئارالىق مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۈچۈنلا 56 مىليون ئامې-
رىكا دوللىرى مەبلەغ سېلىنىدۇ. ھەتتا 5 ياشتىن كىچىك ئەقلى
زىيادە بالىلار ئۈچۈن ئېچىلغان دەرىجىدىن تاشقىرى يەسلىلەردە
ھەربىر بالا ئۈچۈن 2000 ـ 4000 دوللار ئوقۇش پۇلى ئالىدۇ.
روسىيىدە ھەر يىلى پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن شۇنداق
بالىلاردىن 100 بالا تاللىنىپ سىبىرىيىدىكى ئىلىم - پەن
ئورنىغا ئېلىپ بېرىلىدۇ ۋە شۇ يەردە يازلىق تەتىل ئۆتكۈزۈپ
ئىمتىھان ئارقىلىق 500 بالىنى ياش ماتېماتىك ۋە فىزىك يې-
تىشتۈرىدىغان مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىدۇ. ئىسرائىلىيىدە
1984 - يىلدىن باشلاپ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن
ئەقلى زىيادە بالىلارنى تاللاپ ئىروسالىم ئىبراي ئۇنىۋېرستې-
تىنىڭ فىزىكا، خىمىيە، ئۈچۈر ۋە بىئولوگىيە تەجرىبىخانىلى-
رىدا ئوقۇش بىلەن تەتقىقاتقا تەڭ قاتناشتۇرماقتا. ياپونىيىدە بىر
خۇسۇسىي مەكتەپ بولۇپ، ھەر يىلى 40 نەپەر ئەقلى زىيادە
بالىلار قوبۇل قىلىنىدۇ. ئۇلار 12 ياشقا كىرگەندە 3 خانىلىق
سانلارنى كۆڭلىدە كۆپەيتەلەيدۇ. بۇنداق بايقاش ۋە تاللاپ ئوقۇ-
تۇش ئىشى ئېلىمىزدىمۇ يولغا قويۇلۇپ، بىرمۇنچە بالىلار كى-
چىك تۇرۇپلا پەن ـ تېخنىكا ئۇنىۋېرستېتىغا كىرمەكتە. شۇن-
داق بولغاچقا، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئەقلى زىيادە بالىلارنى تال-
لاشتا ئۆزگىچە ئۇسۇللىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەڭ ئىلغار ۋە
مۇكەممەلرەك بولۇۋاتقانلىرى ئامېرىكىنىڭدۇر.

«فرانسىيە مەسىلىلەر ھەپتىلىكى» دە كۆرسىتىلىشىچە،
ئامېرىكىلىق 45 ياشلىق پسىخولوگ، دوكتور لوبىرت ستاد-
بورگىنىڭ سىنىقى ساپا ھەم ئەمەلىيەت پاراستىنى نەزەردە تۇت-
قان بولۇپ، 6 ياشتىن 12 ياشقىچە ئەقلى زىيادە بالىلارنى
بايقاشتا قوللىنىشقا بولىدىكەن. بۇنى بىزنىڭ شىنخۇا ئاگېنتلى-
قىمۇ توغرا تاپقان. بۇ تۈۋەندىكىچە:

تېشى ۋە باشقىلاردىنمۇ ھالقىپ ئۆتۈپ كېتىشىنىڭ باشلىنىشى
بولىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۆز - ئۆزىگە: «ئۆزۈڭ چىڭ تۇر، ھەر-
گىز باشقىلارنى دورىما؛ پۈتۈن ھاياتىڭدا توپلىغان كۈچ ئارقى-
لىقلا تالانتىڭنى كۆرسىتەلەيسەن؛ باشقىلارنىڭ تالانتىدىن پايدى-
لانساڭ، پەقەت ئۇنىڭ يېرىمىغا ئىگە بولالايسەن» دەپ تۇرىدۇ.
مۇنداق ئىجادىيەت قارىشى ئۇلارنىڭ ھاياتىنىڭ قىممىتىنى يارى-
تىش جەھەتتىكى بىر پۈتۈنلۈك ھېسسىياتىنىڭ ئىپادىسى بولۇپلا
قالماي، ئۇلارنىڭ توختىماي ئۆرلەپ جامائەت ئىچىدىن تۆتىنىڭ
بىرى بولۇپ كېتەلىشىنىڭمۇ ئاساسىدۇر. چۈنكى بۇنداق ئادەم-
لەر ئىچكى دۇنياسىدا ئاشۇنداق تەبىئىي ھالدىكى بەرپاچىلىق
قارىشىلا ئەمەس، يەنە ئۆزىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ نەق بار ھالىتى-
دىن ھالقىپ كېتىش ئۈمىدىمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە:
«جاھاندىكى ھەممە ئىش ئۈمىد ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. دېھقان
سالغان ئورۇقنىڭ يېتىلىپ ئورۇق بولۇشىنى كۈتمىگەن بولسا،
ئۇ بىرتال كۆممىقوناق ئورۇقنى تېرىمىغان بولاتتى؛ بويتاق
بالىلىق بولۇشنى ئۈمىد قىلمىغان بولسا، ئۆيلەنمىگەن بولاتتى؛
سودىگەر ياكى ھۈنەرۋەن تاپاۋەتنى كۆزلىمىگەن بولسا، ئۇ ئىش
بىلەن شۇغۇللانمىغان بولاتتى»①. مەنمۇ چىڭ تۇرسام تالانتىمنى
جارى قىلدۇرۇپ، ئىجادىيەتچى بولالايمەن، دېگەن ئوي بولىدۇ - دە،
ئۇلار باشقىلار ماختىمىسىمۇ خۇش بولالايدۇ. ئۆز ئالدىغا بىر
يېڭى ئويدا بولسا، بىر نەرسىنى ياساپ چىقسا، كىشىلەر ئويلى-
مىغان يەردىن بىر ساۋابلىقنى قىلىپ كېتەلىسە، ئۆز ئىچىدە
پەخىرلىنىدۇ. ھەتتا ئۆزىنىڭ يېڭى پىكىر نەتىجىسىنى ئەتراپى-
دىكىلەر بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئىنسانلىق كامالىتىگە
قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى جەزملەشتۈرىدۇ - دە، باشقىلار ئۇلارنى

① «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 246 - بەت.

Ⅲ ئالىملار ياكى ئۇتۇق قازانغۇچىلار-نىڭ ئۆلگىلىك پەزىلەتلىرى

1. ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت قارىشىدا تەبىئىيلىك بولىدۇ. بەر-
پاچىلىقنى ياشاشنىڭ تەبىئىي قىياپىتى دەپ بىلىدۇ ۋە ھەربىر
ئىجادىي پائالىيىتى بىلەن ئۆزىگە ئىلھام بېرىپ ئۆرلەيدۇ. چۈن-
كى ئۇلار ئاللىقانداق ھەشەمەتچى ئادەملەر ئەمەس، ئاساسلىقى
ياشاش پوزىتسىيىسى توغرا ھەم ئۈمىدۋار ئادەملەر بولۇپ، تۇر-
مۇشقا تەبىئىي قارايدۇ. «ئىنسان تۇرمۇشىنىڭ ھەممىسى سەن-
ئەت شەكلىدە ئىجاد قىلىنغان، ئۇنداق بولمىغاندا ئىدى، ئادەم-
لەر ئۆز تۇرمۇشىنى مۇنچىۋالا بېزەپ كېتەلمەيتتى، بىزمۇ بۇ
دۇنياغا مۇشۇ زوررۇرىيەت بىلەن مۇئامىلە قىلمىساق، مەسئۇلى-
يەتسىز دېۋەڭلەرگە ئايلىنىپ كېتىمىز، تەييارتاپلارنى يوقىتىش
ۋە ئەمگەكنى ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت تارىخنىڭ ئېقىمى ھازىر
بىزنىڭ بەرپاچىلىق يولىمىز بولۇشى كېرەك» دەپ ئويلايدۇ.
مۇشۇنداق ئوي بىلەن بەرپاچىلىقنى بىر مەزگىللىك تېخنىك
خاراكتېرلىك نىشان قوغلىشىشقا ئايلاندۇرۇۋالماستىن، ئۇنى
ياشاشنىڭ تەبىئىي ئېھتىياجى، ھەربىر ئادەمنىڭ بۇ دۇنيادا
ئادەملىك ئىززىتىنى ئۆستۈرۈپ بارىدىغان، ئۆز ھاياتىنىڭ ئوب-
رازىنى تۇرغۇزىدىغان مۇقەررەر، دائىملىق ھەرىكىتى قاتارىدا
ھەرقاچان مۇلاھىزە قىلىپ تۇرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ
نەزەرىدە ئۈزلۈكسىز ئىجادىيەت ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى
قىياپىتىدىن ئۈزلۈكسىز ھالقىش بولىدۇ؛ ئۆزىنىڭ قىياپىتى-
دىن بۇنداق ھالقىش بولسا ئۆزگىچە ئۇتۇق قازىنىشنىڭ ئۇل

قىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلار ھەسەتكە مۇنداق قارايدۇ: «ھەسەت — زەھەرلىك ئويغاقلىق، نەۋائى نادانىنى ئېشەك، پاسىقنى ئەخلاقسىز، يالغانچىنى قەبىھ گۇناھكار، غەيۋەتخورنى ئەجەلسىز ئۆلمىدىغان ناپاك، دەپ خاراكتېرلىگەندەك، ئۇ بېخىل، ئەشەددىي قارا كۆڭۈل، ئىچى تار بىر مەخلۇق بولۇپ، كۆپىنچە پاكىز، ئاددىي كىشى بولۇپ كۆرۈنسىمۇ دىلى كۆرەلمەسلىك، دۈشمەنلىك ۋە ئاداۋەت كۆمۈرلىرىگە تولغان بولىدۇ. ئەمما ھەسەتنىڭ ئانىسى — كۈچسىزلىك، مەنىۋى ئاجىزلىق. ئىستىبداتلىق ئادەملەرنىڭ نەپەسلىرىدىن ئىستىبداتسىزلار كۆپىنچە غەشلىنىپ بوغۇلىدۇ. دانانىڭ پىكرىدىن نادانىنىڭ بېشى ئاغرىيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيانىڭ قايسى جايىدا كامال تاپسۇن، ئۇلۇغ ئىستىبدات ئىگىلىرى — مەيلى ئۇلار ئالىم، شائىر ياكى تېۋىپ بولسۇن ئوخشاشلا ھەر خىل ھەسەت ئوقلىرىنىڭ نىشانى بولۇپ ئۆتكەن. ھەسەت ئۈچقۇر ئارغىماقنىڭ ئاياغلىرىغا مىخ بولۇپ سانجىلىشى مۇمكىن. ھەسەتنىڭ كەسپى گۆركالىق بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ مەردلەرنىڭ يوللىرىغا تىنىمسىز ئورەك كولايدۇ. ھەسەتخور زەھەرلىك يىلاندەك پەيت پايلايدۇ. خۇددى سايىدەك كىشى كەينىدىن سۆرۈلۈپ يۈرىدۇ. ھەسەتتىن ھەمىشە ئاگاھ بولۇپ ياشاش كېرەك. لېكىن، ۋاقىت ۋە ئەقىل سەرپ قىلىپ ھەسەت بەندىلىرىگە قارشى ئەتەي كۈرەش قىلىش لازىم ئەمەس»[1]. چۈنكى، ئۇ ھامان يېڭىلگۈچى، ھەقىقىي پەزىلەت ئىگىسى ئۇتقۇچى بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ھەسەتخورلارنىڭ نادانلىق ئىلكىدە قىلغان غەيۋەتلىرىگە توغرا مۇئامىلە قىلىپ، ۋەتەنداش قېرىنداشلىرىنىڭ كىچىك سەۋەنلىكلىرىگە ئەپۇچان مەردلەر قاتارى خۇشال - خۇراملىق

① ئىبراھىم ھەققۇلۇۋنىڭ «نادانلىق — ياۋۇزلۇق» دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىندى. «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، 1994 - يىل 2 - سان.

ماختاپ باركاللا ئېيتمىغان تەقدىردىمۇ ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن ياشاۋېرىدۇ. ھەتتا مۇتتەھەملەرنىڭ ماختىشىنى ياقتۇرمايدۇ، باشقىلار ماختىسا «راستمۇ، يالغانمۇ» دەپ ئۆزىنى تەكشۈرۈپ كۆرىدۇ. ئۇتۇپ چىقالمايدىغانلار ئۇنداق ئەمەس، ئۇلار باشقىلار-نىڭ باھاسىنى، ماختىشىنى دەلىللەر بىلەن تەكشۈرۈپ كۆرمەيـ-دۇ. باشقىلارنىڭ جەزملەشتۈرۈشىنى، باركاللا ئېيتىشىنى ئا-ساس قىلىدۇ. باشقىلار ماختىمىسا، ئۆزىنى مەغلۇپ بولغۇچىلار قاتارىغا كىرگۈزۈۋالىدۇ، پايدا ئالالمىسا تىت - تىت بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىقلىرىدا ئىجادىي پائالىيەت تەبىئىيلىكتىن ئايرىلىپ، ئىجادىيەت سۈبيېكتىدىن تاشقىرى نەرسىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ - دە، ئۇتقۇچىلار ئىلكىدىكىدەك ياشاشنىڭ تەبىئىي ئېھتىياجى بولۇپ ئەۋجىگە چىقالمايدۇ. ئۇتقۇچىلارنىڭ ئېسىل يېرى مانا مۇشۇ يەردە. ئۇلار خۇشاللىقنى باشقىلاردىن ئېلىشقا، باشقىلارنىڭ باركاللا ئېيتىپ قويۇشىغا ھاجەتمەنلەرچە قاراپ تۇرماي، ئىجادىي پائالىيەتنى رېئاللاشتۇرغان ھامان، ۋىجدانىدا: «خەلقىئالەمگە بىر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىۋالدىم - ھە! » دەيدۇ - دە، پايدا ئالالمىسىمۇ باي بولغاندەك خۇشال بولىدۇ ۋە تەبىئىيتىدىن ئۆرلىگەن بۇ خۇشاللىقنى يەنە بىر ساۋابلىق ئىجادىي پائالىيەتكە ئۇلاپ دائىم كۆتۈرەڭگۈ تۇرىدۇ. تېخىمۇ قەدىرلىك يېرى شۇكى، ئىجادىي پائالىيەت تۈپەيلى باشقىلار ئۇلارنىڭ ئۇنداق ياكى مۇنداق كەمتۈك جايلىرىنى دەپ ئېيتىپ يۈرگەن تەقدىردىمۇ مەيۈسلەنمەيدۇ. چۈنكى ئۇلار ئىنسان بالىـ-سى ھەرقانچە چەبدەس بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ۋە ھەرقانداق ئۇلۇغ ئىش قىلغان تەقدىردىمۇ ئاللىقانداق ئىلەنلەردىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى ۋە توغرا، ھەققانىي ئىجادىي، جەسۇر، غە-نىي، پالۋانلارنىڭ كەينىدىن يامان گەپ قىلىپ يۈرىدىغانلارنىڭمۇ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ھەرقاچان ئازدۇر - كۆپتۇر بولىدىغانلىـ-قىنى، قابىلىيەتلىكلەرگە ھەسەت قىلىدىغانلار كۆپ بولىدىغانلىـ-

ۋېلىيام بوس ئىشانە قىلىنغان نۇرغۇن پۇلغا خىيانەت قىلغان دەپتۇ. بۇ بىرخىل كۈلكىلىك شىكايەت ئىدى، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ ماھىيەتلىك سەۋەبى، ئۇنىڭ بۇنداق ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزىدىن ئابرۇيلۇق ئادەمنىڭ ئىناۋىتىنى تۆكۈش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغانلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، خالا-س. زەھەرلىك سۆز - ئىبارىلەر بىلەن تولغان بۇ خەتنى كېرەك-سىز قەغەز سېۋىتىگە تاشلىۋېتىپ، ئىچىمدە ئاللاغا رەھمەت ئېيتتىم، تەلىيىم بار ئىكەن، ھېلىمۇ مۇشۇنداق خوتۇنلار بىلەن بىر ئۆيگە كىرىپ قالماپتىمەن دېدىم. ئۇنىڭ خېتى ۋېلىيام بوس ئەپەندىگە قىلچە زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمىدى، ئەكسىچە ئۆزى-نىڭ رەزىل روھىي دۇنياسىنى ئېچىپ تاشلىدى. شوپېنغوئېر رەزىل، چاكىنا ئادەملەرنىڭ ئەڭ زور لەززىتى ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئاجىزلىقى ۋە يېتەرسىزلىكىدىن قۇسۇر تېپىش ئۇچۇن باش قاتۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس، دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن»[1].

كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىيەتكە قارايدىغان بولساقمۇ مۇنداق سېلىشتۇرۇش تۇرمۇش قىياپىتىنى يېكىلاشنىڭ ئىلھامچىسى، ئۆزىنىڭمۇ، باشقا بىرىنىڭمۇ گېپىگە ئىشەنمەي، ئۆزىنىڭ ھەم باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئىشىنىش روھى، ئادەمنىڭ جامائەت ئىچىد-دىن ئۆز مېھنىتى ئارقىلىق مېۋە تەقدىم قىلىش يولى بىلەن ھالقىپ چىقىشىنىڭ ھەقىقىي سەۋەبچىسى. ئالايلۇق، بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىكىلەر پىكىر يۈنىلىشى، ھەتتا ھەل قىلماقچى بول-غان مەسىلىلىرى تامامەن ئوخشاش تۇرۇقلۇق ئوخشىمىغان نەتى-جىگە ئېگە بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ بۇ يەردىكى تۈگۈن ئەنە شۇ ئىجادى-يەتنى ياشاش قىياپىتىگە ئايلاندۇرۇش بىلەن ئايلاندۇرماسلىق ئوتتۇرىسىدا بولۇپ، ئايلاندۇرالىغانلار ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنيا-

---

① كارنىگ: «قايغۇرماڭ، باتۇرلارچە ياشاڭ»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 319 -، 320 - بەتلەر.

بىلەن ياشاشىنىڭ ئىجادىيلىقتىن ئىبارەت تەبىئىي ۋە ھەقىقىي
قىياپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن شەخسىي دۈشمەنلىرى يوق دې-
يەرلىك ھالدا ئەركىن نەپەس ئالىدۇ. ئۆزىنىڭ باھاسىنى تېخى-
مۇ ئېنىق بىلمەكچى بولغاندا بولسا، ئۆزىنى خەلق ھۆكۈمىگە
ھاۋالە قىلىدۇ. جامائەتمۇ ئايرىم بەغەرەزلەرنىڭ ئۇششاق گەپلە-
رىگە قارىمايلا بۇ مەردلەرگە ئىززەت ـ ئىكرام قىلىشقا باشلايدۇ.

راست، ئۇتۇق قازانغۇچىلارنىڭ بۇنداق سېلىشتۇرۇشى چۇ-
پەيلەرنىڭ قىلتاقلىرىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ جەمئىيەتكە پايدىلىق
ئىجادىي پائالىيەتنى باشقا ئېلىپ چىقىشنىڭ مۇھىم تاكتىكىسى.
دانىشمەن كارنېگىمۇ بىزگە ئەنە شۇنداق تەلىم بەرگەن. ئۇ قانچى-
كى قابىلىيەتلىك، قانچىكى تەسىرى بار ئادەملەرگە مۇناپىق
ئادەملەرنىڭ شۇنچىكى قارا چاپلىغۇسى، ئۇنى ئاياغ ئاستى قىلى-
غۇسى كېلىپ كېتىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ بىزگە مۇنداق مەس-
لىھەت بەرگەن: «ناۋادا بەزىدە سىزنى ئاياغ ئاستى قىلغان ۋە
سىزگە ھۇجۇم قىلغان بۇ كىشىلەر ئۆزىنىڭ قالتىس نوچى
ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇش خىيالىدا بولۇشى مۇمكىن.
ئۇلارنىڭ سىزگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقتى دەل سىزنىڭ ياخشى ئىش
قىلىپ نام چىقىرىدىغان ۋاقتىڭىز بولىدۇ. دۇنيادا شۇنداق بىر-
خىل ئادەملەرمۇ باركى، ئۇلار ھەمىشە باشقىلارنىڭ ئالغان تەر-
بىيىسىنىڭ ئۆزىنىڭكىدىن يۇقىرىلىقىنى، قولغا كەلتۈرگەن نە-
تىجىلىرىنىڭ ئۆزىنىڭكىدىن چوڭلۇقىنى كۆرۈپ ئىچىدە غۇم
ساقلايدۇ. شۇڭا، ھامان ئۇنى پۇتلىغۇسى كېلىدۇ. مەن دەل
مۇشۇ بابنى يېزىۋاتقاندا، بىر ئايالدىن كەلگەن خەتنى تاپشۇرۇ-
ۋالدىم. خەتتە گېنېرال ۋېلىيام بوسقا ــ ھەربىي دوختۇرلار
خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان بۇ
ئادەمگە قارا چاپلانغان. مەن بىر قېتىم رادىئودا دوكلات بەرگەن-
دە گېنېرال ۋېلىيام بوسقا مەدھىيە ئوقۇغانىدىم، بۇنىڭ بىلەن
بۇ ئايالدا ھەسەتخورلۇق پەيدا بوپتۇ. ئۇ خېتىدە ماڭا، جياڭجۇن

ئوبيېكتىپ ئۆلچەمدىن ئايرىلىپ قالىدىغان، ھەتتا شەخسىيەتكە بېرىلىپ خەلققە يۈز ئۆرۈيدىغان ئىللەتلەرنى چۆرۈپ تاشلاپ، كەمتەرلىككە يۈزلىنىمىز، يامانلىققا قارشى تۇرۇش، مۇناپىقلىقنى ئەخلەت دۆۋىسىگە تاشلاش، جەمئىيەتكە ياخشىلىق تېگىدىغان ئىجادىي پائالىيەتلەرنى دادىللىق بىلەن داۋاملاشتۇرۇش غەيرىتىگە ئىگە بولىمىز.

2. ھاياتلىق سۆيگۈسى كۈچلۈك بولىدۇ. بۇنداق ئىجادىي ئادەملەر ھاياتلىقنىڭ ھەممە ساھەسىدىن ھوزۇرلىنىشنى ئويلايدۇ. چۈنكى ئىجادىيەت نەتىجىسى دېگەن ھاياتلىقنىڭ ھەممە قاسىنىقىدا ئوخشىمىغان رومالLARغا ئورۇنۇۋېلىپ ماراپ تۇرغان پەرىلەرگە ئوخشاش گۈزەللىك دۇنياسى بولۇپ، ھاياتلىقنىڭ قايسى قاسىنىقىدىن قايسى پەرىنىڭ يۈزىنى ئېچىش ئامىتى مۇھەببەت ئوتىدا ئۇزاق مۇددەت چاڭقاپ يۈرگەن يىگىتكە خاس ھەرىكەت بولغاندەك ھاياتلىق مۇھەببەتچىسىگە مەنسۇپ نەرسىدۇر. شۇ تۈپەيلى، ئۇلار ئىلىم - پەن مەنبەلىرىدىن دەرس ئېلىشتا، چاسا كوچىلاردا مېڭىپ كۆرۈشكە، سەنئەت تۈرلىرىدىن ھوزۇرلىنىشتا، باغۇ بوستانلاردا سەيلە قىلىشتا، دەردمەنلەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇشتا، مۇھەببەت ئوبيېكتلىرىنى ئەزىزلەپ قۇچاقلاشتا... ئىش قىلىپ ياشاشتا بولىدىغان ھەقىقىي ياخشى ئىشلارغا قىزىقىدۇ. ياشاشنىڭ شۇ مەزمۇنلىرىنى بېيىتىش ئۈچۈن، ئۆزىدىكى ئىجادىي قابىلىيەتنى قانداق جارى قىلدۇرۇش ھەققىدە ئويلىنىدۇ. ئۆزىنىڭ بەخت - ئامىتى ۋە لەززەت - مەززىسىنى ھاياتلىقنىڭ بىرەر مەزمۇنى ئۈستىدىكى تەتقىقات، ئىختىرادىن ئىزدەيدۇكى، ئىنسان روھىنى زەئىپلەشتۈرىدىغان قەھۋەخانىلار، مۇھەببەتسىز مەيدىسىنى ئېچىپ تۇرىدىغان ھايۋانىي نەپسى تەلەپلەر، ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى بوشىتىپ تاشلايدىغان شېرىن - سۇخەن خوتۇنلار، ئۇزاققا بارماي جاننى ئالىدىغان زەھەرلىك چېكىملىكلەر، ھامان بىر كۈنى ئەسقاتماي-

سىدىن ئۆزلىگەن نۇرى ئېھسان بىلەن دائىم ئىلھاملىنىپ ئۆزى-
نىڭ بۇرۇنقى ھالىتىدىن سەكرەيدۇ، ئۆسىدۇ، ھالقىيدۇ.
شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بۇنداق سىلىشتۇرۇشى بەھۇزۇر، تەبىئىي،
ۋىجدانەن بولۇپ، ھېچقانداق ھەسەت ئوتىنى باشقىلارغا تۇتاش-
تۇرمايدۇ. ئۇتالمىغانلارچۇ؟ ئۇلارنىڭ سىلىشتۇرۇشى ئۇتقۇچى-
لاردەك مەنىۋىيەت تەرەپتە ئەمەس، شەخسىيەت بىلەن تولغان
تاشقى ماددىي بايلىق، ئورۇن، مەرتىۋە، ھەتتا ئەتراپتىكىلەر
ئېرىشكەن كىچىككىنە نەپلەرگىمۇ چىدىيالماسلىق دەرىجىسىدە
بولغانلىقتىن، ئۇلار ھەرقاچان مەنىۋىيەتتە تۆۋەنلەشكە، كىشى-
لىك مۇناسىۋەتتە ساختىلىقتا، ھەتتا ئىجادكارلارغا ھەسەت ئوتى
تۇتاشتۇرۇشقا يۈزلىنىپ كېتىپ، ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى تۇرمۇش
ھالىتىدىن ھالقىپ كېتەلمەيدۇ، باشقىلاردىنمۇ ھالقىيالمايدۇ.
جامائەتمۇ ۋاپاسىزلىق بىلەن تولغان بۇنداق ئادەملەرنى ئاستا -
ئاستا كۆزىتىپ بارىدۇ - دە، ئۇلاردىن ئىجتىمائىيەتكە نەپ
تەگمەيدىغانلىقىنى تولۇق جەزملەشتۈرگەن ھامان قەلب جامىدىن
ئۇلارنىڭ ئورنىنى بىكار قىلىدۇ. ئەمما، شۇ نەرسە ھەممىمىزگە
خاسىيەت بولىدۇكى، باشقىلاردىن ھالقىپ كەتكۈچىلەر مەجبۇ-
رىيەت ۋە نومۇر يولىنى ھېچ ۋاقىت تەرك ئەتمەي جۇشقۇن
تۇرىدۇ. ئىجادىيەتنى تۇرمۇش قىياپىتى دەپ قاراپ، ئۆزىنى
ئۇستۇنلۇككە ئىگە قىلغان ئىجادىي نەرسىلىرىنى دۇنيانىڭ بىر-
دىنبىر مۆجىزىسى دەپ داپ چالماستىن، ئىنسان ھاياتىنىڭ
نورمال قەدىمىدە قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيەت دېگەن ئىدىيە
بىلەن كەمتەرانە ئۇلگە بولىدۇ. كۆز ئالدىدا قېرىنداشلىق،
يۇرتداشلىق، ۋەتەنداشلىق. . . ھېسسىياتلىرى بىلەن تۇرمۇش
قىياپىتىنى يېڭىلاشقا تەلمۈرۈپ تۇرغان خەلقنىڭ غېمىدا بەرپا-
چىلىق قىلىش بويىچە تېخىمۇ چوڭقۇرلايدۇ. مۇشۇ خاسىيەت
بىلەن بىز تەربىيەتلىك بولۇپ، مەغرۇرلىنىپ جاھىللىق قىلى-
دىغان، توغرا نەسىھەت ۋە دوستانە ياردەملەرنى رەت قىلىدىغان،

سەنئەتكارلىقىنىڭ بىر مەزمۇنى قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار يامغۇرغا، قارغا، قارنىڭ ئېرىپ سۇ بولۇشىغا، قاردا چاڭغا تېيىلىشقا، دەريا ـ كۆللەردە قولۋاق ھەيدەشكە قىزىقىدۇ. ئات مىنىشكە، ئاجايىپ ھايۋانلارنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىگە، ھەتتا قۇرت ـ قوڭغۇزلار، زىرائەت، جان ـ جانىۋارلارغىمۇ قىزىقىدۇ ھەمدە ئاجايىپ زور تەشنالىقى بىلەن شۇ ساھەلەرنىڭ ھەرقاندىقىدا ئاۋۋال ئوقۇغۇچى بولۇپ ئۆگىنىپ، ئاندىن ئۇلارنى بىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزنىڭ تېخىمۇ گۈزەللىكى بىلەن باغلاپ تۇرۇپ تەتقىق قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىمىزغا ھۇزۇر يەتكۈزىدىغان تەرەپلىرىنى كۆپەيتىش، زىيان كەلتۈرىدىغان تەرەپلىرىنى ئازايتىش ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي شاد ـ خۇراملىقى ھېسابلايدۇ. مانا بۇ ئۇلاردىكى ئىزچىل قىزغىن پوزىتسىيىدۇر. دۇنيا تارىخىدا ئۆتكەن ئۇلۇغ ئەربابلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ئۇستىدە ئىزدەنگەن كارنېگمۇ ئەجادىيەت ئۇستىدىكى مۇھىم مەسىلىنىڭ پايدىسىز ئامىلنى پايدىلىق ئامىلغا ئايلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى، غالىبلارنىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق ئوڭۇشسىز، پايدىسىز ئامىللارنى ئوڭۇشلۇق، پايدىلىق ئامىللارغا ئۆزگەرتىش قىزغىنلىقى بىلەن ئۆتىدىغانلىقىنى جەزملەشتۇرۇپ: «مۇبادا قولۇمدا ھوقۇقۇم بولىدىغان بولسا ۋېلىيام بولتونىڭ ‹ھاياتىكى ئەڭ مۇھىم نەرسە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش داۋامىدا نەپ ئېلىش ئەمەس — بۇ ھەتتا ساراڭلارنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ — بەلكى قانداق قىلىپ پايدىسىز ئامىلنى پايدىلىق ئامىلغا ئايلاندۇرۇش. ئۇ ئەقىل ـ پاراسەت ۋە قابىلىيەتكە موھتاج، شۇڭا ئۇ ئەقىللىقلەر بىلەن ئەخمەقلەرنىڭ توپ پەرقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ› دېگەن مەشھۇر سۆزىنى تۇچقا ئويدۇرۇپ، ئېلىمىزدىكى ھەممە مەكتەپنىڭ ئالدىغا ئاستۇرۇپ

دىغان ۋاقىتلىق ئەرمەك ۋە نىقابلار، دىلىدا بۇلدۇقلاپ يېغلاۋات-
قان بىچارە قېرىنداشلىرىغا خىيانەت بولىدىغان نەپسى تەقەززا-
سىدىكى تۇرلۇك سودىلار، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشتىن قايمۇ-
قۇپ، قانداقلا نەرسە بولمىسۇن چەت ئەلنىڭكىنى، باشقىلارنىڭ-
كىنى ياخشى دەپ مىللىي غۇرۇرنى يەرگە ئۇرۇشلارنى غەيۇر
شىجائەت بىلەن چۆرۈپ تاشلايدۇ. ھەتتا، ئۇلار تۇرمۇشنىڭ
مەزمۇنلۇق تەرەپلىرىگە شۇنداق ئامراقكى، ئىجادىيەت مۇددىئا-
سىغا ۋە تولۇپ تاشقان قىزغىنلىقىغا ئىگە بىر ئادەمنىڭ ھامان
بىر مۆجىزە يارىتالايدىغانلىقىغا ئىشىنىپ ۋاقىتلىق پايدا ئالالمى-
غانلىقىدىن تۇرمۇشنىڭ ئاللىقانداق ياخشى تەرەپلىرىدىن ۋايسى-
مايدۇ، ئامالسىز تەرەپلىرىنى تەقدىردىن كۆرمەيدۇ، توسالغۇغا
ئۇچراپ قالغاندىمۇ ۋايجان دېمەيدۇ، بەلكى، شۇنداق تەرەپلەرنى
رېئاللىق تارازىسى بويىچە قوبۇل قىلىپ، يەنە بىرمۇنچە نەرسى-
لەرنى ياخشى كۆرۈپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ بىرىدىن: «نېمە
بىلەن خوشۇڭ يوق» دەپ سورىسىڭىز، ئۇ دەماللىقتا ئېنىق
جاۋاب قىلالماي، «بۇ ئادەم نېمە دەيدىغاندۇ، مەندىكى شاد -
خۇراملىق ھەممىدىن ئاۋۋال تۇرمۇشقا بولغان ھەۋەسلىرىمدىن،
ئاندىن قالسا خەلقىمگە ۋە ئۇنىڭ ياشاش شەكلىگە بولغان مۇھەب-
بىتىمدىن كەلگەن تۇرسا، مەن قانداقسىگە ئۇلارنىڭ ئىچىدىن
ياخشى كۆرمەيدىغانلىرىمنى مۇشۇ مىنۇتتىلا دەپ بېرەلەيتتىم-
كىن» دەپ ھەيران قالىدۇ. چۈنكى ئۇلار ياشاشقا شۇنداق قىز-
غىنكى، سىز گەپ سورىغاندا ناۋادا يامغۇر يېغىۋاتقان بولسا،
ئۇ ئۆزى يامغۇردىن مۇداپىئەلىنىۋاتقان تۇرۇقلۇق، سىزگە:
«يامغۇر ياخشى ھەم گۈزەل، يامغۇر بىزگە ھاياجان، دەل -
دەرەخلەرگە ھۇزۇر، ھايۋانلارغا ئۇسسۇزلۇق بېرىدۇ» دەيدۇ
ھەمدە يامغۇرنىڭ ھاياتلىقتا بەرگەن لەززىتى بىلەن بەزىدە كەلتۈ-
رىدىغان زىيانلىرىنىمۇ تەبىئىي ئويلايدۇ ۋە ئۇنىڭ ئادەمگە بېرى-
دىغان ھۇزۇرىنى ئاشۇرۇپ زىيىنىنى كىچىكلىتىشنى تۇرمۇش

غان تۇرمۇشتىكى ئاددىي ئىشقا بولغان مۇھەببەت تۇپەيلى باش كۆتۈرۈپ كەتكەنلەر گەنە شۇنداق ھاياتنى سۆيۈپ تۇرۇپ، ئىجادىيەت پۇرسىتىنى ياراتقان — ئۇتۇپ چىققانلاردۇر.

شۇنداق بولمايچۇ، بىز ھايات ياشاۋاتقان تۇرمۇشتىن ئايرىلىپ پۇرسەت كۈتۈش، باشقىلارنىڭ ياردىمى ئارقىلىقلا ئىجادىيەتتە ئۇتۇپ چىقىشنى ئويلاش ئادەمنى مەڭگۈلۈك نەتىجىسىز قالدۇرىدۇ. ئىجادىيەت پۇرسىتىنى ئادەم ئۆزىنىڭ ياشاشقا بولغان مۇھەببىتى بىلەن ئىچ - ئىچىدىن قوزغىلىپ تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارى، ئىجادىي قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ يولى ئۇستىدە توختىماستىن ئويلىنىش، كۆڭۈل قويۇش، جەبىرلەرگە سەۋر قىلىش ئارقىلىق يارىتىدىغان نەرسە. شۇڭا، بىز ئۇتۇپ چىققۇچىلارنىڭ ئىجادىيەتنى ياشاشنىڭ قىياپىتى، تەبىئىيىتى دەيدىغان روھىغا تۇرمۇشنى سۆيۈش روھىنىمۇ قوشۇپ ئۆگىنىشىمىز كېرەك. چۈنكى، ئۆزلۈكىنى، تۇرمۇشنى، مىللىي ھاياتنى مۇھەببەت بىلەن سۆيۈپ تۇرۇپ ئىجاد قىلغاندىلا، چىنلىققا يېقىنلىشىپ ئايرىملىقتىكى ھەقىقەتلەرنى ئومۇملۇققا ئۆستۈرۈش مۇمكىن.

3. ئۆزى ھەققىدە ئوبيېكتىپ خۇلاسە قىلىدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار ھاياتىدىن باسقۇچلۇق خۇلاسە قىلغاندا، خاتالىقلاردىن ساۋاق ئالىدۇ، ئۆتكەن ئىشلارغا پۇشايمان قىلمايدۇ، دوستلۇقنى قەدىرلەيدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇرۇن بەزى ئىشلارنى خاتا قىلىپ قويغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ ۋە ئۇنى تۈزىتىشكە ۋەدىلەر قىلىدۇ. لېكىن، شۇنداق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىگە نەپرەتلىنىپ: «ئىست» دېمەيدۇ، ھەممىدىن بىزار بولۇپ، ئۆزىنى قارشى ئېلىنمايدىغان كېرەكسىز ئادەم ھېسابلىمايدۇ. بۇرۇنقى بەزى قىلمىشلىرىدىن ھازىرقى كۈندە بەزگەنلىكى ئۈچۈنمۇ قايتىدىن تىت - تىت بولمايدۇ. ئۇلار ئەزەلدىن ئېيمىلەرگىدۇر ئاھ ئۇرۇپ يۈرمەيدۇ، شۇنداقلا باشقىلارنىمۇ ئۆكۈندۈرمەيدۇ.

قويغان بولاتتىم» دەيدۇ[1].

راست، «قىزغىنلىق ئادەم خاسلىقىنىڭ تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى، ئۇ بولمايدىكەن، سەندىكى ھەرقانداق قابىلىيەت جايىدا جىمجىت تۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. بىز شۇنى جەزملەشتۈرۈپ ئېيتالايمىزكى، ئالاھەزەل ھەربىر ئادەمدە ئېچىلمىغان يوشۇرۇن قابىلىيەت بولىدۇ. سەندە بىلىم بولۇشىمۇ مۇمكىن، توغرا ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتى، ئەلا سۈپەتلىك ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش قابىلىيىتى بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەمما، سەن ئۆز قەلبىڭدىكى ھارارەتنى پىكرىڭگە ۋە ھەرىكىتىڭگە سەرپ قىلمايدىكەنسەن، ھېچكىم ــــ ھەتتا ئۆزۈڭمۇ مەن مۇنداق ئادەم، دېيەلمەيسەن»[2]. . . بۇنداق قىزغىنلىق ئادەم قەلبىدىن، ئادەمنىڭ ئۆزى شۇ سائەتتە قىلىۋاتقان خىزمىتىگە بولغان چىن مۇھەببەتتىن كېلىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ھاياتنىڭ بۇ مۇھەببەتچىلىرىگە ھاياتنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەر يادىغا كەلتۈرمىگەن ئاللىقانداق تەرەپلىرى ئۈمىد كەپتىرى بولۇپ قانات قېقىپ تۇرىدۇ - دە، ئۇلار شۇ ئۈمىد بىلەن «پۇرسەت يوق» دەيدىغان مەغلۇبىيەتچىلەردىن ھالقىپ ئىجادىيەت پۇرسىتىنى ئەمەلىي تۇرمۇشتىن ئۆزلىرى يارىتىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇلۇغ ئادەملەرگە ئايلىنىدۇ. فۇلتۇننىڭ كىچىككىنە سومبا ئىختىرا قىلىپ ئامېرىكىنىڭ ئاتاقلىق ئىنژېنېرى بولۇپ كېتىشى، بىلىنىك تېلېفون ئىجاد قىلىپ دۇنياغا تونۇلۇشى، ئۇيغۇر ئوغلى خالمۇراتنىڭ زىققا كېسەللىكىنى داۋالاشتا رېكورت يارىتىپ دۇنياۋى ئالىم بولۇپ كېتىشى، غازى ئەمەتنىڭ رەسىم ۋە نەقىش ئىجادىيىتى بىلەن دۇنياۋى سەنئەتكار بولۇپ كېتىشى ۋە بۇلارغا ئوخشاپ كېتىدى-

---

① كارنېگ: «قايغۇرمالى، باتۇرلارچە ياشالى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى، 287 ـ بەت.

② «كارنېگ ھېكمەتلىرى» جوڭگو دوستلۇق نەشرىياتى شىركىتى، خەنزۇچە نەشرى، 146 ـ بەت.

شىندۇ. شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭدىكى يوشۇرۇن سەۋەبنى ئېنىقلا-
ش، ھەتتا گاس ئاڭلىيالايدىغان، گاچا چۈشىنەلەيدىغان مېھرى-
بانلىق يولى بىلەن ئۇنىڭ خۇلقى - مىجەزىنى چۈشىنىشنى
ئىلگىرى سۈرۈپ، ھەم كىشىلەرنى ئەيىبلەپ ئەدەپتىن چىقىپ
كەتمەيدۇ، ھەم خاتالاشقۇچىنىمۇ ئەدەپكە كەلتۈرىدۇ.
قىسقىسى، ئۇلارنىڭ ئەقىل مەركىزىدە ئۆتمۈشنى قولدىن
بېرىپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئاھ ئۇرۇش، ئۆكۈنۈش، بۇرۇن بى-
رەر ئىشنى توغرا قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىپ كە-
يىپسىزلىنىش، باشقىلارغا ھۆكۈمرانلىقنى ئەيىبلەش يولى بى-
لەن كۆچەيتىپ ئۆزىنى چوڭايتىشقا ئۇرۇنۇشتەك ئەخمىقانە ئىش-
لار ئەمەس، رېئاللىقنى قوبۇل قىلىپ ئۇنىڭغا يېڭى چارە قى-
لىش، رېئاللىق ئاساسىدا يۈكسەك نىشان تاللاپ ئىلگىرىلەش،
خۇشاللىقنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈش ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ.
بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ روھ - ھە! تەبىئىيكى، ئۇچقۇچى،
ئالىم، ئىختىراچى، سەنئەتكارلارنىڭ بۇ پەزىلىتى بىزگە تارازا
دانىشمەن كارنېگ تەرىپىدىن «ئىنسانىيەت پاراستىنىڭ شانلىق
نۇرى» دەپ نام ئالغان ئۇلۇغ زات لىنكولىنىمۇ ئۇتقۇچى سەنئەت-
كارلارنىڭ ئۆتمۈشتىكى خاتالىقلاردىن ساۋاق ئېلىپ دوستلۇقنى
قەدىرلەش روھىغا مەدھىيە ئوقۇغان. قوپاللىقنى ئەقىلسىزلىق
قاتارىغا قويغان: «كىشىلەرگە ئادالەتسىزلىك قىلىپ، يامان
تەسىر قالدۇرسىڭىز، ئالەمدىكى بارلىق ئەقىدە - قائىدىلەرنى
سۆزلەپمۇ ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئۇتالمايسىز. دائىملا تەنبىھ بېرى-
دىغان ئاتا - ئانىلار، زالىم ئەمەلدارلار ۋە رەھىمسىز ئەركەك-
لەر، كوت - خوتۇنلار بىلىشلىرى كېرەككى، ئىنساننىڭ
ھېسسىياتىنى ئاسان ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ، باشقىلارنى مەج-
بۇرلاپ ئۆز كېيىڭىزگە كۆندۈرەلمەيسىز؛ پەقەت سىلىق، دوس-
تانە پوزىتسىيىدە بولغىنىڭىزدىلا پىكرىڭىزگە كۆندۈرەلەيسىز،
ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە سىلىق، دوستانە بولۇڭ!»

دۇ. چۈنكى ئۇلار خاتالىق سادىر قىلماي ھېچكىمنىڭ ئۇلۇغ ياكى مۇنەۋۋەر بولالمايدىغانلىقىنى، كېيىنكى پۇشايماننىڭ ئۆزدە-گە دۇشمەنلىكىنى، ئۆتمۈشتىكى ئىشلاردىن ساۋاق ئېلىپ توۋا قىلىشنىڭ ئاھ ئۇرۇش، پۇشايمان قىلىشتىن پايدىلىق ئىكەنلى-كىنى، ئۆتمۈشتىكى خاتالىقتىن ساۋاق ئېلىش قىممەتلىك بە-دەلگە كەلگەن تەجرىبىدىن جىددىي ئالدىغا قاراشنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئۇلار دوستلۇقنى ھاياتتىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسە ھېسابلايدۇ، ئادەمگە ياخشى دوستتىن ئايرى-لىپ قېلىشتىن ئېغىر دەرد بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇلار يەنە دوستلۇقنى پۈتۈن ئۆمرىنى سەرپ قىلىپ ئىنسانىيەت جەمئىيە-تىگە، قېرىنداش خەلقىگە، دوستلىرىغا كۆيۈنۈپ خىزمەت قى-لىش دەپ چۈشىنىدۇ. شۇڭا، خۇشخۇيلۇق بىلەن كىشىلەرگە ئەدەپ قىلىدۇ. باشقىلارنى ئەيىبلەش ئارقىلىق تىزگىنلەشنى ئويلىمايدۇ، باشقىلارغا نەدىكى مەرتىۋىلىرىنى پەش قىلىپ يو-غانچىلىق قىلمايدۇ. ئىنسان ھۆرمىتىنى قەدىرلەشنى كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ئالىيجانابلىق دەپ بىلىدۇ. ناۋادا باشقىلار ئۇلار-نى ئەيىبلەپ قالسا، ئۇلارغىمۇ دەرغەزەپ قىلىپ ۋارقىراپ يۈر-مەيدۇ، پەقەت ئۇلارنى پىسەنتكە ئالماي تاشلاپ قويىدۇ، خالاس. كۆڭۈلسىز ئىشلار چىقىپ قالغان تەقدىردە، ئۆزلىرى ئۇ تەرەپتە ھەرىكەت قىلىدىغان ھارامزادىلەردىن بولمىغاچقا، چېچىلىپ قو-پاللىق قىلماي، ئىچكى دۇنياسىنى بەخىرامان تۇتىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق بەخىرامان تۇرالىشى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى باشقىلارنىڭ ئورنىدا قويۇپ ئويلاشقا جۈرئەت قىلالايدىغان زېرەك، كەڭ قور-ساقلىقىدىن بولۇپ، «ئەگەر مەن ئۇنىڭ ئورنىدا بولسام قانداق قىلار ئىدىم» دېگەننى كەچۈرىدۇ. باشقىلارنىڭ تامامەن خاتالاش-قان تەقدىردىمۇ ئۆزىنى خاتالاشقان ھېسابلىمايدىغانلىقىنى، ئە-يىبلەش دېگەننى ھەرقانداق ساراڭ ئادەممۇ قىلالىغانلىقتىن، ئەيىبلەش ئەيىبلىگۈچىنى شۇ قەدەر يەرگە ئۇرۇدىغانلىقىنى چۈ-

ۋە ئەپسۇسكى، ئۆز ئەۋلادىمىزنىمۇ بۇ ئېغىر قەرزدىن قۇتۇلدۇ-
رالماسلىقىمىز مۇمكىن. ئۇيغۇر مۇھىتىدىكى ئاجايىپ تاۋازۇ،
خۇش پېئىل، ئەدەپ - دىيانەتلىك، سالام - سائەت ئادەتلىرى-
مىزنىڭ بەزى قىلىقسىز ئادەملىرىمىزدە قوپال دىۋەڭلىككە ئاي-
لىنىپ كەتكەنلىكىنى ئويلىغىنىمىزدا، ئەدەپسىزلىكنىڭ ئەۋلا-
دىمىزغا كەلتۈرىدىغان تالاپەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن
ئۆزىمىزنى ئەدەپلەش، خۇشخۇيلۇقنىڭ ئاساسي نىيەتنى پاكلاش،
خاتالىقلار ئالدىدا سەمىمىي بولۇپ، يامانلىقتىن قول ئۈزۈپ
ئېخىمۇ ئىلگىرىلەش ئەقىلنىڭ تەقەززاسى، ئەلۋەتتە.

4. كەلگۈسىگە قايغۇرۇشتىن ھەرىكەت قىلىشنى ئەلا بىلە-
دۇ. بۇنداق ئىجادكارلار يىراق كەلگۈسى ئۈچۈن، «ئۇنداق
بولسا قانداق قىلارمەن، مۇنداق بولسا قانداق قىلارمەن» دەپ
قايغۇرمايدۇ ۋە باشقىلارنىڭ بۇنداق قايغۇرۇشلىرىغا ھامىي بو-
لۇپ چۈچۈپ كەتمەيدۇ. چۈنكى، ئۇلار قەلب تەشۋىشلىرىنىڭ
ئادەمنى ھەرقانداق ئىشتىنمۇ كۆپرەك ھارغۇزۇۋېتىدىغانلىقىنى
بىلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالغان كىشىلەردۇر. ئۇلار ھەرگىز غەم -
قايغۇدىمۇ ئۇلۇغۋارلىق بارلىقىنى ئىنكار قىلمايدۇ. چۈنكى
«قايغۇرۇش تۇپەيلىدىن يۈرەك پارە - پارە بولغاندا، بىزنىڭ
روھىمىزمۇ ھەممىشە خۇددى ئورمانلىقتا ئېزىپ قالغان يولۇچى-
دەك ئايلىنىپ يۈرىدۇ. بىز قورقۇنچ ئىچىدە بارلىق نىشان
سەزگۈلىرىدىن مەھرۇم بولىمىز، بىرەر يول تېپىش ئۈچۈن،
دەرەخلەرگە ئۇسۇۋالىمىز، تاشلارغا پۈتلىشىپ كېتىمىز. دەل
مۇشۇ پەيتتە بىر يول — ئېتىقاد يولى ئېچىلىپ، توغرىدىن
- توغرا ئىرماش - چىرماش مۇشكۇللۇككە ئېلىپ بېرىپ، بىز
ئىزدەپ يۈرگەن كەڭ يولغا باشلايدۇ»[1]. لېكىن، بۇنداق يول

---

[1] ھېلېن كېللېر: «ئەقىل پاراسەت خەزىنىسى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 129 - بەت.

بۇ لېنكولىن بۇنىڭدىن 100 نەچچە يىل بۇرۇن قىلغان سۆز. ئۇ يەنە: «بىر تامچە ئۆت سۈيۈقلۇقىغا قارىغاندا، بىر تامچە ھەسەلگە چىۋىن كۆپ ئولىشىدۇ دېگەن قەدىمكى يىمىرىلمەس ھەقىقەت بار. ئادەممۇ شۇنداق، ئەگەر سىز كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقاي دېسىڭىز، ئۇلارنى ئۆزىڭىزنىڭ ھەقىقىي دوست ئىكەنلىكىڭىزگە ئىشەندۇرۇڭ. شۇندىلا خۇددى بىر تامچە ھەسەلدەك كىشىلەر رايىنى ئۆزىڭىزگە تارتالايسىز ھەم داغدام يولدا بەھۇزۇر ماڭالايسىز» دېگەن[1].

راست، «قوپاللىق — روھىي گادايلىق»[2]، «ئەدەپسىزلىك — جاھىللىق ئۇرۇقى»[3]، «ئەدەپ ئەڭ مۇھىم ئىنسانىي پەزىلەتلەرنىڭ بىرى، بۇ خىسلەتنىڭ يوق بولۇشى سەۋەبىدىن كۆپىنچە ئەڭ زور تالانتلارمۇ گۇمران بولىدۇ»[4]. ئىشلەش ئارقىسىدا ھەرقانداق تەشۋىش تۇغۇلىدۇ، خاتالىقلارمۇ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر ئاساسىدا كىشىلەر كۆڭلىدىن ئەپۇ قىلىنىدۇ. بۇنداق ئىكەن، قوپاللىق قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟

قاراڭلار، بۇگۈنكى ھاياتىمىزدىكى ئايرىم قوپال كىشىلەرنى، ئۇلارمۇ كېلەچەكتە خەلقىمىز بىلەن بىللە ياشايدىغاندۇ؟ ئۇلارنىڭ ئۆزىنى چاغلىمايدىغان يەرلىرىگە شۇنداق دەيمىزكى، ھەي، ئىنساپ قىلىڭلار، سىلەر خەلقنى ياراتمىغان، خەلق سىلەرنى ياراتتى!

— بىز ئۆزىمىزدە ئەدەپ تۇيغۇسىنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز كېرەك، — دەيدۇ گيۇتى، — بەزىدە ئادەملەر ھۆرمىتىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى تېزلا قولدىن بېرىپ قويۇشىمىزمۇ مۇمكىن، بۇ ئادەمگە غايەت زور قىممەتكە چۈشىدۇ

---

① كارنېگ: «جاھاندارچىلىق سەنئىتى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 240 - بەت.

②③④ «تەپەككۇر گۈلشەنى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى، 698 - بەت، 694 -، 695 - بەت.

بۇگۈنكى مەن چىققان چوققىدا ۋايىغا يەتتى، دېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ تۇرمۇش سەنئىتىدە يۇقىرى چوققىلارغا چىقىشى گۈزەللىك تاللاش بويىچە ئۆتۈش بولسا، ئۇنىڭغا مەستانە بولۇپ توختاپ قېلىش ياكى كەلگۈسىنى چوققىلاردىن ئۈزلۈكسىز ھالقىش ئارقىلىق قۇرۇش تەييارلىقىدا بولماستىن، ئۆزى چىقىپ بولغان يۇقىرىدىكى گۈزەللىك بىلەن ئىش ئەپلەشنىڭ غېمىدە بولۇش ھاياتلىق پاراسىتىنى دەپنە قىلىشنىڭ باشلىنىشىدۇر. بۇ ھەقىقەتەن بىزگە يەنە، ئۆزىنى ئۇجمە يوپۇرماقلىرىنى يەپ يىپەك غوزەكلىرىنى توقۇۋاتقان پىلە قۇرتى ۋە كۆيۈپ باشقىلارغا يورۇقلۇق بەرگۈچى شام ئورنىغا قويۇپ، قولىدىكى ئىشلارنى پۇختا قىلىشنىڭ غەمىدىن خالاس بولۇش، يېڭىۋاشتىن ئۇلۇغلۇققا قەدەم بېسىش بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

5. ھازىرنى كەلگۈسىدىن قەدىرلەيدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار: «ئالىم ــ سەنئەتكارنى ئۆز دەۋرىنىڭ پەرزەنتى، ئۇلار گەرچە ئۆتمۈشتىكى مەدەنىيەت بىلەن ھازىرقى مەدەنىيەتنى تۇتاشتۇرىدىغان، ھەتتا كەلگۈسىگە مىڭ يىللار ھالقىيدىغان بولسىمۇ ئۆز دەۋرىدىن چەتنىگەن، ئۆز دەۋرىدىكى خەلق ھاياتىدىن چەتنىگەن، خەلقنىڭ ئازاب ــ ئوقۇبىتى، شادلىقى ۋە ئۈمىد ــ ئارزۇلىرىغا سۈكۈت قىلىپ تۇرغان، خەلق دۈشمەنلىرىگە پايپېتەك بولغان كىشى ھەقىقىي سەنئەتكار بولالمايدۇ» دېگەن ئىدىيىدە بولىدۇ، ھەمدە شۇ ئىدىيە بويىچە ھەممە ئىشنى كۆز ئالدىدىكى ھەربىر مىنۇتقا ئۇلايدۇ. كەلگۈسىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بۈگۈنكى ئىشلارنىڭ بالىسى، بۈگۈنكى ئىشلارنىمۇ تامامەن بۈگۈنكى پۇختا ھەرىكەتلىرىمىزنىڭ نەتىجىسى دەپ قارايدۇ، ئادىمىي ھايات گويا بىر ۋاراق ئاق قەغەز بولسا، ياشاۋاتقان مۇشۇ كۈنلىرىمىزدە قولىمىزغا قەلەم ئېلىپ ئۇنىڭغا رەسىم سىزغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ھاياتىمىزنىڭ گۈزەللىكىنى ھاسىل قىلالايمىز، ياشاشنىڭ پۈتۈن خۇشاللىقى مانا مۇشۇنداق بۈگۈن

مىڭلاپ تۇرمۇش سەنئەتكارلىرىنىڭ ھەمكارلىقى بىلەن ئېچىل-
غاچقا، ھەربىر ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، كۆز ئالدىدىكى
ئۆزلىرىنىڭ قولى بىلەن بىرتەرەپ قىلغىلى بولمايدىغان ئازاب –
ئوقۇبەتلەرنى دەپ غەم ـ قايغۇنىڭ تاغلىرىغا ئۆزىنى باستۇرۇپ
يۈرمەسلىك ئاساسلىق ۋەزىپە بولىدۇ. ئۇلار مانا مۇشۇنداق پو-
زىتسىيە بىلەن ھەرقاچان ئۆزلىرىنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. رېئال
تۇرمۇشىمىزدا غەم ـ قايغۇ، ئۈمىدسىزلىككە ئورۇن يوق؛
ئۇ دېگەن زېھنىي قۇۋۋەتنى خورىتىدۇ، ئادەمنى ھەتتا ۋەھىمە
ئىلاھلىرىغا تۇتۇپ بېرىدۇ. ئۇ كۆز ئالدىغا نىسبەتەن نادانلارنىڭ
تۇرمۇش ئۇسۇلى، ھازىرىمىزنىڭ پۈتۈن كۈچى كەلگۈسىمىز
ئۈچۈن پىكىر قىلىشتا، ئىجاد قىلىشتا، ھازىرقى توغرا پىكرى-
مىز، ئىجادىيەت ھەرىكىتىمىز كەلگۈسىدە ئۆلۈپ تۈگەپ كې-
تىشنى ئىنكار قىلىدۇ. ھەرىكەت قىلىپ تەدبىر قوللانماي قاي-
غۇرۇۋېرىش ئۆلۈش ۋەھىمىسى بولسا، ئەمگەك، ئەقلىي تەدبىر-
لەر ھاياتلىقنىڭ بەختكە قاراپ يۈزلىنىشىدۇر. شۇ تۈپەيلى رې-
ئال تۇرمۇش قەدەملىرىمىزنى كەلگۈسى ئۈچۈن قايغۇرۇش ئور-
نىغا دەسسىتىش ھاياتنىڭ شەرتىدۇر.

ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى مۇنداق ئاگاھلاندۇرۇشى ئالدى بىلەن
ھەرقانداق ئۇلۇغلۇقنىڭ بېشى ئادەم قولىدا قىلىنىۋاتقان ئىش
بولسا، ئاندىن قالسا كىشىلىك ھايات نىشانىدا يېتىلگەن ھەرقان-
داق سەۋىيە ھاياتنىڭ ئاخىرقى چېكى بولمىغانلىقىدۇر. دەر
ھەقىقەتكى، ھاياتنىڭ بۈگۈنكى نىشانى كەلگۈسىگە تەڭ ئەمەس،
كۈن بۈگۈنكىدىن ئۆتسە ئەتىسى دائىمىي ئۆزگىرىش ئىچىدىن
ئۆسۈپ بارىدۇ. شۇڭا، ئادەم بۈگۈنكى ئىشنى پۇختا قىلىشنى
ئەتىكى ئۈستۈنرەك نىشان ئۈچۈن ئۇل تاش قىلىشقا بولىدۇكى،
بۈگۈندە تۇرۇپ ئەتىگە ھۆكۈم قىلىپ گەپنى چورتلا ئۈزۈۋېتىش-
كە بولمايدۇ. بۈگۈن چىققان چوققىنى ئەتىكى تۇرمۇش سەنئە-
تىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى قىلىشقا بولىدۇكى، ياشاش سەنئىتى

قايسى گەپتان ئۆزىگە ياكى باشقىلارغا ھوزۇر ئېلىپ كەلگەن
دەيسىلەر؟ ئۇلار تۇرمۇشنىڭ جىسمانىي تەلەپلىرى ئۈچۈن ناگان ـ
ناگاندا بىر دەملىك ھوزۇر بېغىشلىشى مۇمكىن. ئەمما، بۇنداق-
لارنىڭ جامائەتچىلىكتىكى ئورنىنى قانداقمۇ ئىش ـ ھەرىكەتكە
ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرىدىغان، ئىشلارنى ئالدىغا سۈرۈپ قىلىدىغان،
ھەتتا ئىشنى تالىشىپ قىلىپ باشقىلارنىڭ قولىنى سوۋۇتىدىغان
چەبدەس ئادەملەرگە، راستچىل ئادەملەرگە، پىكىر قىلىشقا
پۇختا ئادەملەرگە سېلىشتۇرغىلى بولسۇن دەيسىلەر؟ ئىجادىيەتتە
ئۇتۇپ چىقىدىغانلارنىڭ دائىم دەۋر تومۇرىنىڭ رىتىمى بىلەن
ھەمنەپەس ھالدا خۇشال يۈرۈشى ئېھتىمال ئۇلارنىڭ ئىش ئەم-
گەكتىن خۇشاللىنىش، ئۆگىنىشتىن خۇشاللىنىش، كۆز ئالدى-
دا ئەمەلىيەتكە ئايلانغان ئىجادىي پائالىيەتتىن بەخت ھېس
قىلىش، يار ـ بۇرادەرلىرىگە قىلىپ بەرگەن ياخشى ئىشلىرىدىن
راھەتلىنىش روھىنىڭ ئۈستۈنلۈكىدىن بولسا كېرەك. بىزمۇ
مۇنداق راھەتلەرنى مەززە قىلساق بولامدۇ؟ بۇ ئېھتىمال ئۆز
تەبىئىتىمىزدىكى ساختىلىقتا ئۇرۇنۇش ھاسىل قىلىدىغان جايلى-
رىمىزغا ئۆزىمىز قارشى تۇرغۇدەك غەيرەتكە كەلمىگۈچە مۇم-
كىن بولمايدۇ. چۈنكى، جان باقارلىق ئۈچۈن يازىدىغان،
شەرھلەيدىغان، ئوبيېكتىپ پاكىتلارغا قارىماي ماختاپ ياكى
تىللاپ سۆزلەيدىغان، ھەقىقىي باتۇرلارنىڭ ئالدىغا كىرىۋېلىش
ئۈچۈن يۇقىرى تەبىقە ئادەملىرى ئالدىدا خۇشامەتكۈيلۈق قىلىدى-
غان، بىلەرمەنلىك بىلەن گەپتانلىق قىلىدىغان ئادەملەر كۆپ،
ئەمما، ئالدىمىزدىكى رېئاللىقتىن جامائەتنىڭ بەختىگە يول ئا-
چىدىغان ھەقىقەتلەر روھىي دۇنيادا پاك ئادەملەردىن مەيدانغا
كېلىدۇ. روھنى پاكلىغاندىلا، ئادەمدە ھەقىقەتكە تەلپۈنۈش كەي-
پىياتى ئۇرغۇيدۇ، ھەقىقەتكە تەلپۈنۈش كەيپىياتى ئۆرلىگەندى-
لا، جاسارەتكە تولۇپ ئىجاد قىلغىلى، ئۆزى ئۆلسىمۇ، ئۆزىدىن
كېيىن نامى ئۆلمەيدىغان بىر نەرسە قالدۇرۇشقا ئىمكانىيەت

ئۇچۇن ئىجاد قىلىشتا دېگەن ئەقىدىدە بولىدۇ.

بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا، تەخمىنەن 90 پىرسەنت ئىش ياخشى، 10 پىرسەنت ئىش ياخشى ئەمەس، ـ دەيدۇ ئۇتۇق قازانغۇچىلارنىڭ خۇسۇسىيىتىنى يەكۈنلىگەن كارنېگ، ــ ئەگەر سىز تۇرمۇشىڭىزنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزەي دېسىڭىز، روھىڭىزنى ئاشۇ 90 پىرسەنت ياخشى ئىش ئۈستىگە قويۇشىڭىز كېرەك؛ ئەگەر سىز غەم ـ ئەندىشە قىلاي ياكى ئاشقازان ياللۇغى كېسەللىكىگە گىرىپتار بولاي دېسىڭىز، ئۇ هالدا زېهنىڭىزنى 10 پىرسەنت يامان ئىش ئۈستىگە قويسىڭىز بولىدۇ①.

راست، ئۇ ھەقىقەتەن توغرا ئېيتقان، «كەلگۈسى لاغايلاپ كېچىكىپ كېلىدۇ، هازىر خۇددى ئاتقان ئوقتەك ئۇچۇپ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۆتمۈش تۇرغان يېرىدە مەڭگۈ مىدىرلىمايدۇ»②. يەنە كېلىپ، بالا ـ قازا بۈگۈن بىزنىڭ ئالدىمىزدا يۈز بېرىدۇكى، ئەتىنى كۈتۈپ تۇرمايدۇ! بىر ئادەم گەپتىن ھەرىكەتنى ئەلا بىلىدىغان، دېگىنىنى ئەمەلدە قىلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىدە هايال بولمايلا ئۈنۈم بولىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، دېگەن ئىشنى ۋاقتىدا قىلىدىغانلارنى هۆرمەتلەپ، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغانلاردىن زېرىكىپ كېتىدىغاندىمىز؟ بۇمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئۈنۈمى ئېنىق بولىدىغان ئىش، ئۆتۈپ چىققۇچىلارنىڭ بىلىنمىگەن دۇنيادىن قورقماي يېڭى ـ يېڭى شەيئىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىشى، ھەرقاچان كۆز ئالدىدىكى ۋاقىتنى قەدىرلىشى ئىنسان هاياتىدىكى بىردىنبىر پۇرسەتلەرنى چىڭ تۇتۇش ئەمەسمۇ؟ قايسى دېلىغۇل، قايسى سۆرەمپالاس ۋە ياكى ئۇلۇغ غايە ۋە ئارزۇلاردىن خالىي

① «جاھاندارچىلىق سەنئىتى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 49 ـ بەت.

② شىللېر شۇنداق دېگەن.

لىقنى قەدىرلىگۈچى دەپ بىلسەك، مۇناسىۋەتتە ئىنسانىيەتكە، خەلقىگە، يار ـ بۇرادەرلىرىگە چىن مۇھەببەت باغلىغۇچى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ئۇلارنىڭ نىسپىي مۇستەقىل خاسلىقىنى قەدىرلىگۈچى دەپ بىلىمىز. شۇنداقلا كۆڭلىمىزنىڭ چوڭقۇر يېرىدە: «ھەسەتخورلۇق ــ نادانلىقتىن، دورامچىلىق ــ ئۆزىنى خاراب قىلىشتىنلا ئىبارەت؛ ھەربىر كىشىنىڭ ياخشىلىقى ۋە يامانلىقى شۇ كىشىنىڭ ۋۇجۇدىنىڭ بىر قىسمى؛ جاھاندا ياخشى نەرسىلەر تولۇپ ياتقان تەقدىردىمۇ، تىرىشمىساڭ ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيسەن، سېنىڭ ئۆزۈڭدىكى كۇچۇڭ تەڭداشسىز، ئۆزۈڭنىڭ نېمە ئىش قىلالايدىغانلىقىڭ پەقەت ئۆزۈڭگىلا ئايان، لېكىن سەن راستىنلا قىلىپ كۆرمىسەڭ، ئۆزۈڭنىڭ راستتىن نېمە ئىش قىلالايدىغانلىقىڭنى ھەتتا ئۆزۈڭمۇ بىلمەي قالىسەن» دېگەننى زىكرى قىلىمىز.

ئۇلاردا مانا شۇنداق خاسلىق پەزىلىتى بولغانلىقتىن، بولغاندىمۇ دوستلۇقتىن، جامائەتتىن ئايرىلمايدىغان خاسلىق بولغانلىقتىن، ئۇلار جامائەتتىن مەدەت ئالغان ھالدا ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇشنى تالانتقا يۈرۈش قىلىشنىڭ دەسمايىسى قىلىدۇ. كونا قائىدىلەرگە يېپىشىۋالماي، ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق تۇرمۇشنى يېڭىلاش كويىدا بولىدۇ. ئەمما، ئېسىل ئەنئەنىلەرگە ئاسىيلىق قىلماستىن، زامان ئېتىبارى ئۆزىنىڭ تاللىشىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇلار بىر ئادەم يېڭى بىر نىشاننى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھە دېسىلا ئۆتمۇشنىڭ مۇنكىر ـ نەكىرلىرى بىلەن بەنت بولۇپ كەتمەسلىكى، يېمەك ـ ئىچمەك بىلەنلا كۆڭلىنى خوش قىلىدىغان ئەخمەقلەر ئارىلاشقان سورۇنلاردا تولىدىن ـ تولا ئولتۇرۇپ كەتمەسلىكى، يېقىنچىلىقنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قۇرۇق گەپنى كۆپ قىلماسلىقى، ئۆزى ئۈچۈن سەگەك ۋە ئۈنۈملۈك ياشاشنىڭ مىزاننى بەلگىلەپ، تالانت ئارتۇقچىلىقىنى

تۇسكە كىرگۈزىدىغان تىنىقىنى بوغۇپ تاشلايدۇ.

تازا سۈرۈشتۈرۈپ كەلگەندە، دۇنيادىكى ئۇلۇغلارمۇ ئەنە شۇنداق ھەرئىشنى ئۆزگىچە قىلىدىغان، ئىش قىلغاندىمۇ ئۆزىگە ئىشىنىپ قىلىدىغان خاسلىقتا ئىگە ئادەملەردۇر. ھەرقانداق ئىجادىيەتمۇ ئالدى بىلەن بىر ئادەمنىڭ ئىجادىيىتىدۇر. بۇ خۇددى بەزىلەر بىزنىڭ فارابى، مەھمۇد، يۇسۇپ، نەۋائىلىرىمىزنى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيادىكى تۇغقان مىللەتلەرگە ئورتاق دېسىمۇ، بۇلارنىڭ ئىجادىيىتى ئالدى بىلەن سەييارىمىزدا بەنايەت ئۇزاق تارىخلىق مەدەنىيەت ساپاسى بار ئۇيغۇر خاسلىقىدىكى بىر ئۇيغۇرنىڭ ئىجادىيىتى بولۇپ، ئاندىن ئۇ تۇغقانلىرىمىزغا ئورتاق بولغانغا ئوخشاشتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاشۇ ئۇلۇغلاردىكى خاسلىقنى ئۇلۇغلاش ھەممىمىزنىڭ ئىجادىيەت ئېتىمىزدىن ھوسۇل ئېلىشىمىزدىكى شەرتتۇر.

ئەمما، ئۇلاردا شۇنداق قەدىرلىك بىر يەر باركى، ئۇلار ئىجادىيەتتە شۇنداق مۇستەقىل بولغان بىلەن ئۇلار يەنە دوستلۇقنى قەدىرلىگەچكە، ئۆزى بىلەن تەڭلا باشقىلارنىڭ ئەركىنى، ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەت قىلغان ئادەمنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىش تۇتۇشىنى قەدىرلەپ، ئۆزىنىڭ قىممەت قارىشىنى ئۇلارغا تاڭمايدۇ. بولۇپمۇ كىشىلەرنىڭ شەخسىيىتىگە، مەخپىيىتىگە ياتىدىغان نەرسىلەرگە قەتئىي ئارىلاشمايدۇ، ئۆزىنىڭ كىشىگە ئېيتىشقا بولمايدىغان مەخپىيەتلىكىنى سورىغۇچىلارغىمۇ «سەنمۇ تايىنلىق ئىكەنسەن» دەپ قويىدۇ. ناۋادا بەزىلەر ئۆزىگە بېقىندىماقچى بولسا، ئۇلارنىڭ بېقىنىشىنى ئىككىلەنمەي رەت قىلىدۇ. چۈنكى بېقىنىش ھەم بېقىندۇرۇش دېگەن ئىنساننىڭ ئەركىنلىك روھىغا زىيان كەلتۈرىدۇ. ئۇلار دوستلىرىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا تاللىيالايدىغان، مۇستەقىل ياشىيالايدىغان، مۇستەقىللىقى كۈچلۈك ئادەملەردىن بولۇشىنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنى بىز ئىجادىيەتتە قەتئىي ئىككىلەنمەيدىغان مۇستەقىلچى، خاس-

لىنغان ئەقىلدۇر. شۇڭا، ھەرقانداق ئادەمگە ئۆزىنى باشقىلار-نىڭ غىلىپىغا سېلىش ھاجەت بولمايدۇ. ئامېرىكىنىڭ كاتتا پەيلاسوپ ھەم پسىخولوگى ۋىلىيام جېمىس مۇنداق دېگەن: كىشىلەر ئەمەلىيەتتە ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ 10 پىرسەنتىنىلا ئىشلىتىۋاتىدۇ. مۇشۇنىڭغا ئاساسەن، كىشىلەر تېخى ئۆزىنى بايقىمىدى، دېسەك قىلچىمۇ ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. «بىز ئۆزىمىزدە ھازىرلىغان ماھىيەتكە سېلىشتۇرغاندا» دەپ يازىدۇ جېمس، — «بىز تېخى يېرىم ئويغاق، خالاس. بىز ۋۇجۇدىمىزدىكى ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى ئازغىنە بايلىقتىنىلا پايدىلىنىۋاتىمىز، ئېچىلمىغان بايلىقىمىز تېخى ناھايىتى كۆپ، بىز نۇرغۇن ئىقتىدارىمىزنى كۆنگەن ئادىتىمىز بويىچە خاراب قىلىۋاتىمىز»①.

دانىشمەن كارنېگ بۇ سۆزنى ئۆزىنىڭ «جاھاندارچىلىق سەنئىتى» دېگەن كىتابىغا نەقىل قىلىپ ئېلىش بىلەن بىر چاغدا، ئۇنى تېخىمۇ قۇۋۋەتلەپ مۇنداق دېگەن: «سىزمۇ، مەنمۇ مۇشۇنداق يوشۇرۇن ئىقتىدارغا ئىگە، شۇڭا مەن باشقىلارغا ئوخشىمايمەن دەپ قايغۇرۇپ ۋاقتىڭىزنى زايە قىلىشىڭىزنىڭ ئورنى يوق. سىز بۇ دۇنيادا پۈتۈنلەي يېڭى، ئالدىڭىزدا قەدىمكىلەر يوق، كەينىڭىزدىمۇ كېيىنكىلەر يوق. ئىرسىيەت ئىلمى ئالىملىرى بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، سىز 48 بويالغۇچى تەنچىنىڭ ئۆزئارا بىرلىشىشىنىڭ نەتىجىسى، ئۇنىڭ يىگىرمە تۆتى دادىڭىزدىن، يىگىرمە تۆتى ئانىڭىزدىن كەلگەن، شېنىغلىدىنىڭ گېپىچە بولغاندا، «ھەربىر بويالغۇچى تەنچە ئىچىدە يۈزلىگەن ئىرسىيەت گېنى بولىدۇ، ھەربىر گېن سىزنىڭ پۈتكۈل ھاياتىڭىزنى ئۆزگەرتىۋېتەلەيدۇ». شۇڭا، بىز ھەقىقەتەن «ئەقىلگە

① «جاھاندارچىلىق سەنئىتى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 10 - بەت.

جەمئىيەتكە قانداق تۈردە ئوڭۇشلۇق تەقدىم قىلىشىنىڭ ئېپىنى تېپىشى كېرەك، دەپ قارايدۇ.

راست، ئادەم دېگەن بۇ دۇنياغا تۇغۇلۇشىنىڭ ئۆزىدىلا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان مۇستەقىل، يېڭىنچە بىر ئادەم بولىدۇ. ئۇنىڭدا ھەرقاچان باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان بىر تالانت خاسلىقى يوشۇرۇنىدۇ. بۇنداق يوشۇرۇنلۇق ئۇنى باشقا ئادەمگە زادىلا ئوخشىمايدىغان ئارتۇقچىلىق ياكى ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلىدۇ. ئۇ پەقەت مۇشۇ ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن كونىرىغان قائىدىلەردىن ھالقىپ تۇرۇپ يېڭى ئىش قىلغاندا، ھەتتا ئۆزىدىكى بۇنداق ئۈستۈنلۈكنى تازا جۇلالىنىپ باشقىلارنىڭ زوقىنى تارتقۇدەك دەرىجىگە يەتكۈزگەندە، ئاندىن ئۇ ئادەم ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، يەنە كېلىپ ئۆزى ياشاۋاتقان زامان، ماكانىنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمى ئىكەنلىكىنى تونۇتالايدۇ. ئادەم دېگەندە ئەنە شۇنداق ئۆزىگە تايىنىش، ئۆزىدىكى يېڭىلىقنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ كارامەت كۆرسىتىش روھى بولۇشى كېرەك. مۇشۇنداق روھ ياكى ئىشەنچ بولغاندا، ئۇ ئادەم باشقىلارنى دوراپلا يۈرۈشتىن نومۇس قىلىدىغان، باشقىلار قىلىۋاتقان ئىشنى دوراپ بولالمىغانلىقى ئۈچۈن «ئەجەبمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولالمىدىم» دەپ ھەسەت قىلىشنى چۈپەيلىك ھېسابلايدىغان، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى باتۇرلۇق بىلەن ئاچىدىغان ھەقىقىي ھايات تىرىكلىككە ئىگە بولىدۇ. ئۇلۇغ نەتىجە يارىتالمىغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىكى يېڭىلىق، ئۆزگىچىلىك، ئارتۇقچىلىق بارغانسېرى ئۆسۈپ بېرىپ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا «كۆرسەتمىسەڭ ياڭزاڭنى، تاشلاپ بېرىمەن جاڭزاڭنى» دەيدىغان يەرگە بېرىپ قالمايدۇ - دە، جامائەت ئىچىدە ھۆرمەتتىن قالمايدۇ.

بۇ بىزنىڭ بىردەملىك ھاياجان ياكى سۇبيېكتىپ ئارزۇيىمىز بىلەنلا ئېيتىلىۋاتقان سۆز ئەمەس، دۇنيادىكى ناھايىتى كۆپ مۇتەپەككۇر، پسىخولوگلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىدىن ئې-

كىيىن ئېگىز دۆڭگە چىققان ئۆچكە بولۇپ قېلىشتىن قورقماي، ئۆزىڭىزنى مۇستەقىل ئىجادكار ئورۇندا قويۇپ يىراققا كۆز تىكىسىز، بۇ سىزنىڭ تەتقىقاتقا كىرىشىڭىزگە يول ئاچىدىغان بىر باسقۇچ بولۇپ، بۇ جەرياندىكى ھەقىقىي ئىزدىنىپ ئۆگىنىش سىزنى بىر ەر پەن ساھەسىدە ئىزدىنىدىغان ئىختىراچىلىق دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ قويىدۇ. ئاندىن سىز تۈرلۈك تەرەپلەردىن ئويلايسىز، ئىزدىنىسىز، قانچە كۆپ ئىزدەنسىڭىز يەنە يېڭى قىيىنچىلىقلار ئالدىڭىزدا توغرا تۇرۇۋېلىپ سىزنى قىينايدۇ. ئەمما، سىز بەل قويۇپ بەرمەيسىز. بۇ سىزدىكى ئىلھامنىڭ سىزنى سىناش باسقۇچى بولۇپ، سىز بۇ قىيىنچىلىقلارغا باش ئەگمەي ئۆگىنىڭچۇ، شۇنداق بىر نۇرنى يا ئىلگىرى يا ئاخىر كۆرۈپ قالىسىز، بۇ سىز يولۇققان قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىدىغان لايىھە، ئۇسۇل ياكى سىز تەشنا بولۇۋاتقان جاۋاب تىزمىسىدۇر. مانا بۇ سىزدىكى ئىلھامنىڭ باشقىلارغا ئوخشىماي سىزنىڭ ۋۇجۇدىڭىزدا ئۆسۈپ يېتىلىشى بولۇپ، ئۇ سىزنىڭ تۇغما تالانت پەرقىدىكى ئۇستۇنلۇكىڭىزگە بېرىلگەن مۇكاپات.

يەنە شۇنى بىلىش كېرەككى، ھەربىر ئادەمنىڭ قانداق ئەھۋالدا قانداق ئىلھاملارغا ئىگە بولۇشىمۇ تامامەن پەرقلىق بولۇپ، بەزىلەر ئۇخلاشتىن بۇرۇنقى مۇگدەك باسقاندا، بەزىلەر ئويغىنىش ئالدىدىكى خاراموش باسقۇچتا، بەزىلەر چاي ئىچىپ پاراڭلىشىپ تۇرغاندا، بەزىلەر مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئىلھامغا كېلىدۇ. بەلكىم بۇلارمۇ، ئېھتىمال مېڭىمىزدىكى 7 تۈرلۈك ئەقىل مەركىزىدىكى پەرقلەرنىڭ ئوخشاشمايدىغان سورۇنلارغا ماس قوزغىلىدىغان ئەھۋالىدۇر. بىراق، بۇنىڭغا ئەدىبلەردەك ئوچۇق بىر نېمە دېمەك تەس.

دېمەك، «مەغلۇبىيەت بىلەن مۇۋەپپەقىيەتنى بەلگىلەيدىغىنى سېنىڭ چوڭ ــ كىچىكلىكىڭ ئەمەس، بەلكى سېنىڭ ئەڭ

سىغمايدىغان، ئىنتايىن ئاجايىپ» بىر بىرىكمە ھېسابلىنىمىز.
سىزنىڭ ئاتا - ئانىڭىزنىڭ بويالغۇچى تەنچىسىنىڭ بىرىك-مىسىدىن سىزنىڭ بۈگۈنكى قىياپىتىڭىزنىڭ ھاسىل بولۇش ئېھتىماللىقى 30 مىليوندىن بىر بولىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيت-قاندا، ناۋادا سىزنىڭ 30 مىليون ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭلى-ڭىز بولغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنىڭ سىزگە ئوخشىشىدىغان يېرى بولىدۇ - يۇ، سىز يەنىلا جاھاندا بىر تەڭداشسىز بولىسىز: بۇ قۇرۇقتىن - قۇرۇق قىلىنغان پەرەز ئەمەس، بەلكى ئىلمىي ئاساستا ئېگە گەپ. ئەگەر سىز قىزىقسىڭىز، شېنفىلىد يازغان «سىز ۋە ئىرسىيەت» دېگەن كىتابنى ئوقۇپ چىقسىڭىز بولى-دۇ.
بۇنداق بولۇشى ئادەم تەبىئىتىدىكى گېنلارنىڭ ئوخشاشماس-لىقى تۈپەيلىدىن ئادەمنىڭ تۇغما تالانتىدا پەرق بولىدىغانلىقىدى-دىندۇر. ئادەم تالانتى ئەقلىي زېھنىي بۇلۇنمە، كەيپىيات زېھ-نىي بۆلۈنمىسى، كەسپىي ئىلھام، تۇيغۇنلۇق ۋە ئارتۇقچىلىق، خاتىرە قابىلىيىتى، سان - سېپىر ئىلھاملىرى، نىشان ۋە قىياپەتنى پەرقلەندۈرۈش قابىلىيىتى، مۇزىكا سېزىمى، گۈزەل-لىك سېزىمى، ئىشتىياق سېزىمى، رەھبەرلىك قابىلىيىتى، تەنتەربىيە ئارتۇقچىلىقى، چۈشىنىش ۋە تەھلىل قىلىش قابىلى-يىتى، ئىپادىلەش قابىلىيىتى، ئىنكاس چەبدەسلىكى، زېرەك-لىك، ئىشنىڭ تېگىنى سۈرۈشتۈرىدىغان ھەيران قېلىش خۇسۇ-سىيىتى قاتارلىق تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ. بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىن يېتىلدۈرۈلىدۇ. بولۇپمۇ سىزدىكى ئىجادىي ئىلھامنى پەقەت ۋە پەقەت سىزدىلا يېتىلدۈ-رۈشكە بولىدۇ. بۇ جەھەتتە سىزنىڭ باشقىلارغا قاراپ تۇرۇشى-ڭىزنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ بىرى ھامان سىزنىڭ.
ئەمما، سىزدىكى ئىلھام ئۈچ قەدەم بويىچە يېتىلىدۇ. سىز ئىجادكار بولۇش ئۈچۈن ئاۋۋال ئۆگىنىشكە بەلنى باغلىۋالغاندىن

زامانىمىزنىڭ داڭلىق چولپانلىرىدىن ھېنرى فورد ئۆز ھاياتىنىڭ، شىركىتىنىڭ ۋە باشقا ئالىملارنىڭ گېنىئاللىقتا يېقىنلاشقان تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق گېنىئاللىقتا يېقىنلاش ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان كۆز قاراش ئۇتۇق قازانغۇچىلارنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ چۈشەندۈرىدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ:

«فورد ئاپتوموبىل شىركىتىدە ئىشلەنگەن ئاپتوموبىللارنىڭ ھەممىسى ئوخشىشىپ كەتسىمۇ، ئەمما ئىككى ئادەم بىر - بىرىگە تامامەن ئوخشىمايدۇ. يېڭىدىن تۆرەلگەن ھاياتلىقنىڭ ھەممىسى قۇياش ئاستىدىكى يېڭى شەيئى؛ ئۇنىڭغا ئوخشىشىدىغان نەرسە ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مەڭگۈ بولمايدۇ. ياشلاردا ئۆزىگە قارىتا مۇشۇنداق تونۇش بولۇشى كېرەك. ئۆزىدىكى باشقىلارنىڭكىگە ئوخشاشمايدىغان ئۆزگىچە خۇسۇسىيەت ئۇچقۇنلىرىنى تېپىشى ھەمدە ئۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن راۋاجلاندۇرۇشى كېرەك. جەمئىيەت بىلەن مەكتەپمۇ بىر ئامال قىلىپ سىنىڭ ۋۇجۇدۇڭنى چېنىقتۇرۇپ چىقىشى مۇمكىن؛ ئۇلار بىزنى پۈتۈنلەي ئوخشاش بىر مودىغا سالماقچى بولسىمۇ، ئەمما بىز ئاشۇ ئۇچقۇندىن ھەرگىز ئايرىلىپ قالماسلىقىمىز لازىم؛ سېنىڭ بىردىنبىر، ھەقىقىي مۇھىم يېرىڭ ئەنە شۇ»[1].

7. ئۆزىنى ۋە تەبىئەتنى ئەينەن قوبۇل قىلىدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار ھېچقانداق ئىككىلەنمەستىن، ئۆزىنى ۋە تەبىئەتنى قانداق بولسا شۇ پېتىچە قوبۇل قىلىدۇ. شۇڭا، سىز ئۇلارنى كۆرگەندە، ئۇلارنىڭ خۇددى ئۆزىنى تەبىئىي قوبۇل قىلغاندەك تەبىئەتنىمۇ قوبۇل قىلىۋاتقانلىقىنى، كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرۇۋاتقان تەبىئەتنىڭ تېخىمۇ گۈزەل بولمىغانلىقىدىن ۋايىسىماي، ئۇنىڭدىكى ئىسسىق - سوغۇق، شامال، يامغۇر، قار، تاغ،

① «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، ئۇيغۇرچە نەشرى» 243 - بەت.

ياخشى سەن بولۇشۇڭدۇر»[1].

راست، بىزدە جامائىتىمىزنى ئۇلۇغلاپ تالانت ئالاھىدىلىكىگە سەل قاراش ئىدىيىسى ئېغىرلاپ كەتمەسلىكى كېرەك. ئۇلارنى گەرچە بىزنىڭ جامائەت تۇغقان بولسىمۇ، ئەمما، ئۇلارنىڭ جامائىتىمىزنىڭ چېكىسىدىكى گۈل ئىكەنلىكىنى بىلىشىمىز كېرەك. بولۇپمۇ XX ئەسىر ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى بىلىش ئەسىرى بولدى، بىز XXI ئەسىرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرۇپمۇ يەنىلا ئۇلاش - چولاش كەتمەن بىلەن ئۆستەڭ چېپىشقا ئوخشاش ئەنئەنىدە تۇرۇپ، ئارىمىزدىن ئالاھىدە تالانتلارنىڭ باش كۆتۈرۈشىدە زۆرۈر بولغان ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمىسەك بولمايدۇ. ئەگەر بۇنداق ئەنئەنە داۋاملىشىۋەرسە ۋە ئۇنىڭغا زامانىۋى تالانت قارىشى بىلەن ئىسلاھات يۈرگۈزۈلمىسە، بۇنداق ئەنئەنە بارغانسېرى چېكىنىپ ئەخمەقلىشىش تەرەپكە كېتىپ قېلىشى مۇمكىن. بىلىش كېرەككى، ساغلام، بۈيۈك مەنىۋى تەرەققىيات ھەرقاچان دەۋر روھىنى ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتقا ئۇيغۇن گېنىئاللىق ئېڭى (ئالاھىدە تالانتلىق ئادەملەرنى مەيدانغا چىقىرىش ئېڭى) نى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. گېنىئال ئادەملەر دېگىنىمىز، ھەرىكەت ھالىتىدىن ئېيتقاندا، ئۆزىدىكى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان تالانت ئۇستۇنلۇكىنى، ئارتۇقچىلىقنى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە ئوتتۇرىغا ئاتقۇچى، قەلبىدىكى يوشۇرۇن قۇدرەتنى زامانىنىڭ مەنىۋى چېلىشچىلىرىدىن ھالقىپ چارىستاندا كۆرسەتكۈچىدۇر. توغرا، سەنئەتكارلىق قوغلاشقۇچىنىڭ ھەممىسى بۇنداق ئالاھىدە تالانت ياكى گېنىئال بولۇپ كېتەلمەيدۇ. ئەمما، ئۆز ئارتۇقچىلىقىمىزنى جارى قىلدۇرۇپ، شۇ ئۇلۇغلارغا يېتىشىۋېلىش جاسارىتىنىڭ بولماسلىقى ھاياتىمىزنىڭ خاتىرىسىنى خۇنۈكلەشتۈرىدۇ.

---

① «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، ئۇيغۇرچە نەشرى 243 - بەت.

بارغانسېرى روھىمنى پاكلاپ، ئىرادەمنى چىڭىتىپ ماڭمىسام بولمايدۇ، مېنىڭ ئالدىمغا ئۆتۈپ كەتكەن ئادەملەرمۇ شۇنداق قىلغان ئەمەسمۇ؟ «داڭلىق چېلىشچىلار ئۆز بەدىنىنى چېنىقتۇ-رۇش ئارقىلىق كۈچلۈك بولغان، داڭلىق ئالىملار زېھنىي ئۈس-تۈنلۈك ئاساسىدا تىرىشىپ ئالاھىدە تالانتلىق بولغانىكەن، مەن-مۇ ئۆزۈمدىكى ئىرادە سۇسلۇقىنىڭ بەلگىلىرى بولغان قىيىن-چىلىقلاردىن قورقۇش، ئىش ـ ھەرىكەتنى باشلاشتىن بۇرۇن ئىنجىقلىق قىلىش، راھەتكە چىقالمىغانلىقى ئۈچۈن تېرىكىش؛ بىلىم ئىگىلەش ياكى يېڭى ئۆتكەللەرگە بۆسۈپ كىرىشتە ئېرىن-چەكلىك قىلىش، ئىش ئۈستىدە يېرىم يولدا بوشىشىپ كې-تىش، غايىگە يېتىش يولىدىكى زۆرۈر مۇناسىۋەتلەردە پەۋقۇل-ئاددە نازۇكلۇق قىلىپ ئىلدام ئىلگىرىلىمەسلىك... قاتارلىق ئىللەتلىرىمنى يېڭىش ئارقىسىدا مۇھىم ئىشلار ئۈستىدە ئۆزۈم-گە ئۆزۈم خوجايىنلىق قىلالايدىغان، ماڭا شەخسىي پايدا بەرمە-سىمۇ جەمئىيەت ئۈچۈن ئورۇندىلىشى زۆرۈر بولغان ئىشلارغا ئۆزۈمنى مەجبۇر قىلالايدىغان كامىل ئىنسان بولۇش ئارقىلىق، تەن تۈزۈلۈشى ۋە باشقا جەھەتلەردىكى كەمچىل جايلىرىمنى تولۇقلاپ كېتىشىم كېرەك. بۇ چاغدا ماڭا قاراپ كۈلگەنلەر ئالتە كۈنلۈك يەردە ئارقىدا قالىدۇ ئەمەسمۇ؟» دېگەنلەرنى دائىم زىكرى قىلىپ تۇرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۇلار خاسلىقى ئاسا-سىدا يەنە پۈتكۈل تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە مىڭلاپ كىشىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى قەلبىگە سىڭدۇرالايدىغان ئادەملەر بولۇپ، ئۇ-لارنىڭ قەلبى گويا تۇرمۇشنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۇخچى-ۋاتقان دەريا سۈيىگە ياكى ئادەم گۈزەللىكىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان گۈللەر ئۈنۈپ چىقىدىغان مۇنبەت زېمىنغا ئوخشايدۇ.

راست، ئادەمنى قىلىپ تۇرىدىغان خاسلىق گۈزەللە-كى ھەرگىز مەنىۋى جەھەتتە گادايلاشقان قەلب ياكى ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان تەبىئەت ھەم تۇرمۇش شارائىتلىرىدىكى تەبىئىي-

باغ. . . لارنىڭ ھەممىسىگە توغرا مۇئامىلە قىلىپ، ھەرقانداق
سىپايىگەرلىك ياكى ساختىلىقتىن خالىي ھالدا ئاقىلانە تۇرۇۋات-
قانلىقىنى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىقلار تۈپەيلى
ھودۇقماي، كەمچىلىكلەر تۈپەيلى مەيۇسلەنمەي، ئۆزىنى كەم-
سىتمىش ۋە خام خىياللارغا ئۆزىنى قۇل قىلىپ تۇتۇپ بېرىشتىن
خالىي ھالدا يەڭ تۇرۇپ ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرىسىز. چۈنكى
ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئادەملىكىنى ۋە ئادەم دېگەننىڭ بىر جەھەتتە
كامىل بولسا، يەنە بىر تەرەپتە كەمچىل بولىدىغانلىقىنى بىلى-
دۇ. ئۆزىنىڭ بويى ئېگىز ياكى پاكار، تېرىسى ئاق ياكى سې-
رىق، تەقى - تۇرقى ئۇنداق ياكى مۇنداق بولۇشىدىن قەتئىينە-
زەر، ئۇلار ئۆزلىرىنى تەبىئەتنىڭ بالىسى سۈپىتىدە شۇنداق
تەبىئىي قوبۇل قىلىدۇكى، ھەرگىز سەتەڭ قىزلاردەك ياسا-
چۇقلۇق قىلغۇسى كېلىپ ئۆكۈنۈپ يۈرمەيدۇ. سەۋەب شۇكى،
ئۇلار ئاددىيلىق دېگەننىڭ ھەممە ئادەمگە تەقدىر ئىكەنلىكىنى ۋە
تالانتلارنىڭ شۇ ئاددىي ئادەملەردىن گىزى كەلگەندە پۇرسەتنى
قولدىن بەرمەي، تېگىشلىك شەرتلەرنى ئورۇنداپ چىقىدىغانلى-
قىنى چۈشىنىدىغان ئادەملەر بولغاچقا، ئۆزىنىڭ تەن تۈزۈلۈشى
جەھەتتىن كەم جايلىرىدىن مەيۇسلەنگەندىن كۆرە، ئۆزىنىڭ كۈ-
چىگە ئىشىنىدۇ ۋە قەتئىيەتلىكتىن ئىبارەت ئەقىلنىڭ جاسارى-
تىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆتمۈشنىڭ ئۆزىدە قالدۇرغان ناچار
ساقىندىلىرىنى تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. بۇ كۈرەشكە
ئۇلار شۇنداق ۋىجدانەن مۇئامىلىدە بولىدۇكى، كىشىلەر تېخىچە
بىلمەيدىغان كەمچىل جايلىرى ئۈستىدىن قازانغان كىچىككىنە
بىر غەلىبىسىنىمۇ «مەن دېگەن ئادەم، ئادەم دېگەن بىردىنبىر
ئۇياتچان مەخلۇق، مەن ئۆزۈمنىڭ ئۇياتتا قالدۇرىدىغان بىر
كەمچىلىكىمنى تۈزەتكەن ئىكەنمەن، بۇ ماڭا يېڭىدىن قوشۇلغان
بىر كۈچ» دەپ تەبرىكلەيدۇ، كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىدە
مەندە مېنى ئارقىدا قالدۇرۇۋاتقان يەنە قانداق كەم جايلار بار؟

لەرنى ئەتىۋارلايدىغان، ھەر ۋاقىتتىنىڭ ئۆزىدىلا كۆڭۈلنى خۇش
قىلىپ، تۇرمۇشتىكى نورمال خۇشاللىقنىمۇ يىراقتىن ئىزدەي-
دىغان ئەخمەقلىقتىن قۇتۇلىدىغان، ساغلاملىق ۋە خۇشخۇيلۇق-
تىن ئىبارەت خۇشاللىق ماكانىنى قوغدايدىغان تۇرمۇش تېخنى-
كىسىنى تۇرمۇشتىكى سەنئەتلىك رىتىم دەپ بىلىدۇ. ئۇلار مانا
مۇشۇنداق پوزىتسىيە بىلەن ئاكتىپ ياشاش يولىدا ئىنسانلىق
شەرىپىنى يەرگە ئۇرىدىغان ھەرقانداق ئەخمەقلىق ۋە پەسلىكنى
ئىلىم - پەن ئارقىلىق سۈپۈرۈپ تاشلاش ئۈچۈن تىرىشىپ
ئۆگىنىدۇ. ھاياتلىق ماھارىتىنى قەدەممۇ قەدەم ئاشۇرۇپ بارى-
دۇ. كىرىمى ئاز، ماددىي مەئىشىتى يوق دېيەرلىك بىر جاپا-
كەش ھۈنەرۋەن بولسا، ئىلگىرىلەپ ئۆز ئالدىغا زاۋۇت قۇرۇش
دەرىجىسىگە يېتىدۇ ۋە ماددىي مەئىشەتنىمۇ ئۆز يولى بىلەن
قولغا كىرگۈزىدۇ. بۇ ھەرقانداق ئاددىي ئەمگەكچى ئۆزىنى سې-
لىشتۇرۇپ كۆرۈپ بېقىشقا تېگىشلىك تۇرمۇش تېخنىكىسى-
دۇر. ناۋادا ئۇ بىر ئەقلىي ئەمگەكچى بولسا، ھەربىر ئادەمنىڭ
ئانا ۋەتەنگە ھېچقانداق بايلىق بىلەن قايتۇرۇپ بولالمايدىغان
قەرزدارچىلىقى بولغان ھەقىقەت يولىدا بىلىم ئۆگىنىش، بىلىم-
نى خەلق يولىدا توغرا ئىشلىتىش تارازىسىنى ئىككى قوللاپ
كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئىشلار ھەم ئىلمىي تەڭ-
لىكلەرنى ئاشۇ روھ بويىچە توغرا بىرتەرەپ قىلىپ، ئەڭ ئاخى-
رىدا ئۇتۇقتا يېتىپ بارىدۇ - دە، مەنىۋى ئىشلەپچىقارغۇچىلار
(زىيالىيلار) دا ئورتاق بولىدىغان كەمبەغەلچىلىكنى چۆرۈۋې-
تەلمىسىمۇ، مەنىۋى دۇنيادا ئۆزىگە تەسەللى بېرىدۇ. بۇنداق
تەسەللى دىندا، سىياسىي غايىلەردە ئېيتىلىدىغان ئابستراكتلىق
ياكى پەلسەپەدە ئېيتىلىدىغان مەۋھۇملۇق ھالىتىدە بولماستىن،
كونكرېت پاكىت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئېدىسوننىڭ ئې-
لېكتر تەتقىقاتىدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ دۇنياغا تونۇلۇپ كېتى-
شى ۋە مىڭلاپ يازغۇچى، ئالىملارنىڭ ئاشۇنداق نەتىجىلەر بىلەن

لىككە قارشى مۇشت ئاتىدىغان تەرسالىق بىلەن ئۆسمەيدۇ، بەلكى شۇ تۇرمۇش شارائىتلىرىدىكى چىنلىق، ياخشىلىققا ياتىدىغان بارلىق گۈزەللىكلەرنى ئۆزىگە ئۆگىنىش ئۈلگىسى قىلغان ئويغاق قەلبىنىڭ ئاجايىپ، ھەيۋەت زامانىۋى كۈچكە ئايلاندۇرۇش غەيرىتى بىلەن ئۆسىدۇ. يەنە كېلىپ ھەقىقىي ئادەمنىڭ بۇنداق خاسلىقى، ئۇنىڭدىكى گۈزەللىكنىڭ ئاخىرقى چېكى بولمايدۇ، بەلكى ئەسلىدىكى ھالىتىدىن ئۈزلۈكسىز ئىجادىيەت ئارقىلىق ئۈزلۈكسىز ئۆرلەش جەريانى بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ خاسلىقى تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ئادەملەر ئارىسىدىكى تۈرلۈك تۈمەن شەيئىلەرنىڭ ھەرىكەتچان تەرەققىيات ھالىتىدىكى، ئۆزىدىكى چەكسىزلىككە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان مەڭگۈلۈك مەۋجۇدىيىتىنى ئىپادىلەيدۇ.

8. تۇرمۇشنى تەبىئىي ئۆتكۈزىدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار ئالدى بىلەن كىچىككىنە كېسەل بىلەن مەيۈسلىنىپ، ئازغىنە قىيىنچىلىققا ۋايساپ يۈرمەيدۇ. شۇڭا، ئۇلارنى كۆرگەندە قارايدىغان بولسىڭىز، ئۇلارنىڭ تېخى يېقىندا ئۇچرىغان ۋە سىزمۇ بىلىدىغان ئوڭۇشسىزلىقلار ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندەك، كۆز ئالدىدىكى قىيىنچىلىق ۋە تۇسالغۇلارمۇ ھېچقانداق تەسىر كۆرسەتمىگەندەك بىمالال تۇرغانلىقىنى كۆرىسىز. چۈنكى ئۇلار تۇرمۇشنىڭ تەبىئىي تەرتىپى بويىچە ئۆزىنى ئاسرايدۇ، ئوبدان يەيدۇ، ياخشى ئۇخلايدۇ، تەنھەرىكەت بىلەن چېنىقىپ تۇرىدۇ، ئەمما، ئۇلار بەختنى جاڭگالدىكى ياۋايىلار يەم قوغلاپ يۈرگەندەك ئەسەبىيلەرچە قوغلاپ يۈرمەيدىغان بولۇپ بولغان ۋە بولغۇسى مۇقەررەر ئىشلار ئۈستىدە بەخت گۈلىنى ئۆزەلمىسە ۋە ئۆزەلمەسلىككە كۆزى يەتسە، بۇلارنى دەپ روھىنى چۈشۈرۈپ مۇكچىيىپ يۈرۈشنى تۇرمۇشنىڭ تەرتىپىنى بۇزۇش دەپ بىلىدۇ. خۇشال يۈرۈش - تۇرۇش ئادىتىنى تاشقى ئەھۋاللارغا ئاكتىپ پوزىتسىيە قوللىنىش يولى بىلەن ئۆزىنى ھەم ئۆزگە-

ئېگىز ـ پەس يەرنى تۈزلىۋەتسە، ئۇنىڭ ئۆزى سەزگەن خۇشال-لىق ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ ئەڭ يېقىملىق بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئۇ چۈشىنىۋالىدۇ، ئۇ چوقۇم شۇنىڭغا تايىنىپ ياشىشى كېرەك. بىر مەھەل يوقىتىشقا بولمايدىغان توسالغۇدىن ئۆتۈپ كەتكەندە ھەمدە بۇ مۇۋەپپەقىيەتنىڭ چېگرىسىنى تېخىمۇ يىراقتىكى خۇ-شاللىققا سۇرگەندە، ئۇنىڭغا يېتىدىغان يەنە قانداق خۇشاللىق بولسۇن؟ خۇشاللىققا تەلپۈنگۈچىلەر جىمجىت ھالدا قىسقىغىنە بىر مىنۇت توختىۋالسا ھەمدە ئويلاپ كۆرسە، شۇنى سېزىۋالالاي-دۇكى، ئۇلار ھەقىقىي چۈشەنگەن خۇشاللىق خۇددى پۈتىنىڭ قېشىدا تۇرغان ئوت ـ چۆپكە ياكى سەھەردە گۈلگە چۈشكەن شەبنەم تامچىلىرىدەك بولۇپ، ئۇنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ[1].

بىز بۇ ئالىمنىڭ سەممىيەت ئۈچۈن ياخشىلىق قىلىشنى ھايات تايانچىسى قىلىش ھەققىدىكى تەشەببۇسىدىن تېخىمۇ ئىل-گىرىلەپ، دىنىي ئىدىيىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەقىدىسىگە قارايدى-غان بولساقمۇ، ئۇتتۇق قارانغۇچىلارنىڭ يالغانچىلىقىنى تۈزىتىپ ياخشىلىق قىلىش ئىدىيىسى پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارى-خىدىن ئېلىنغان ئىلمىي خۇلاسە بولۇپ، بىزنىڭ مەڭگۈ ھەرد-كەت قىبلىنامىمىز، قىلىشقا تېگىشلىك ئىدىيە ئىكەنلىكىگە تېخىمۇ چوڭقۇر ئىشىنىمىز. «ياخشىلىق قىل، ئەمما مىننەت قىلما، چۈنكى پايدىسى ئۆزۈڭگە قايتىدۇ»[2].

شەئىدى بۇ نەقىلنى بايان قىلىپ بولۇپ، مال ـ دۇنياسى-نىڭ كۆپلۈكى ۋە پېخسىقلىقى بىلەن نامى چىققان باي قارۇننىڭ كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلمىغانلىقى تۈپەيلى ئاخىر بېرىپ بېشى-نى يېگەنلىكىنى ۋە سېخىيلىق بىلەن ياخشىلىق قىلغانلارنىڭ

---

① «ئەقىل ـ پاراسەت خەزىنىسى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 135 ـ بەت.
② شەيخ سەئىدى: «گۈلىستان»، 274 ـ، 275 ـ بەتلەر.

خەلقىئالەمنى قايىل قىلىشى ئەنە شۇنداق مەنىۋى دۇنيادا ئۆزىگە تەسەللى بېرىدىغان سەنئەتكارلىق بولۇپ، بۇمۇ ھەرقانداق بىر ئاددىي ئەقلىي ئەمگەكچى ئۆزىنى سىلىشتۇرۇپ بېقىشقا تېگىشلىك ياشاش سەنئىتىدۇر.

ئاندىن قالسا، ئۇلار ياشاشنىڭ تەبىئىيلىكىنى ساقلاش ئۈچۈن سەمىمىي، سادىق كېلىدۇ. سەمىمىي دېگەندە، ئۇلار:

«بىراۋ قىلسا ئادەت راستلىقى مۇبادا،
كېرەك يوق، بىرەر سۆزنى قىلسا خاتا.
ئەگەر نام چىقارسا يالغانچى دېگەن،
كېيىن قىلسا راست سۆز، ئىشەنچ يوق ئاڭا»[1].

دېگەن ئەقىدىدە بولىدۇ. گەپ بولسا دۇدۇقلىماي ئۈچۈقلا دەيدۇ، ھەرگىز ئادەم ئالدىمايدۇ. يالغان گەپ قىلىشنى، رېئاللىقنى بۇرمىلاشنى، باشقىلارنى ئالداش، ئاخىرىدا ئۆزىنى ئالداش دەپ بىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن يالغان سۆزلەرنى دۇدۇقلاپ قىلىپ پايدا ئالىمەن دېگۈچە، راست گەپنى ئەركىن سۆزلەپ، باشقىلارغا سەمىمىي ياردەم قىلىش ئارقىلىق ئۆزىگە خۇشاللىق ۋە ھۇزۇر بېغىشلاش كېرەك، دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق ھايات قارىشى تۇرمۇشتا ياخشىلىقنىڭ قىلسا تۈگىمەيدىغانلىقى ۋە ياخشىلىقنىڭ ھەرقانداقىدا ياخشىلىقنى قىلغۇچىغا خۇشاللىق بېغىشلاش قۇدرىتى بارلىقىدىن ئىبارەت تەبىئىيلىكنى ئەكس ئەتتۈرگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاشۇ روھتا تۇرۇش ۋە تەشەببۇس قىلىشى ئىنسانىيەتتە سەمىمىيلىك ۋە ئۇنىڭ ئەركىن بالىسى خۇشاللىقنى ئەزىم دەرياغا ئايلاندۇرۇشنىڭ ئاساسىدۇر.

— بىر ئادەم، — دەيدۇ ئالىم ھېلېن كېلېر، — ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن بىر ئېغىز ئىلھام بېرىدىغان سۆز قىلسا، كىشىگە ئىلھام بېرىپ مېيىقىدا كۈلسە ياكى خەقنىڭ يولىدىكى

[1] شەيخ سەئدى؛ «گۈلىستان» دىن ئېلىندى.

— مەن ئىلگىرى مىسسۇرى شتاتىدىكى بىر دېھقانچىلىق مەيدانىدا بۇنداق ئىشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، — دەيدۇ زامانىمىزنىڭ دانىشمەنلىرىدىن كارنېگ، — مەن ئۇ يەردە تىككەن 20 توپ كۆچەت دەسلەپتە ئاجايىپ تېز ئۆسكەنىدى، كېيىن يامغۇر ئارىلاش قار يېغىپ، ھەربىر نوتا شاختا بىر قەۋەت قېلىن مۇز تۇتتى. بۇ كۆچەتلەر ئۈستىدىكى ئېغىرلىققا ئۆز لايىقىدا باش ئەگمەي، ھاكاۋۇرلۇق بىلەن تاقابىل تۇردى، نەتىجىدە ئېغىرلىقنى كۆتۈرەلمەي سۇنۇپ، يېرىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ھالاك بولۇش تەقدىرىدىن قۇتۇلالمىدى. ئۇلار شىمالدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ پاراسىتىنى ئۆگەنمىگەن. مەن كانادادىكى نەچچە يۈز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى دائىم ياپيېشىل تۇرىدىغان ئورمانلىقتىن ئۆتكەندىمۇ، مۇز، قار سۇندۇرۇۋەتكەن يىڭنە يوپۇرماقلىق قارىغايلارنى كۆرمىگەنىدىم. بۇ ياپيېشىل ئورمانلار قانداق ئېگىلىشنى بىلىدۇ، شاخلىرىنى قانداق ئېگىشنى بىلىدۇ، ساقلانغىلى بولمايدىغان ئىشلار بىلەن ھەمكارلىشىشنى بىلىدۇ[1].

كارنېگىنىڭ بۇ سۆزىدىكى ئىككى خىل دەرەخ دەل ياشاش سەنئەتكارلىقىدا ئۆتۈپ چىققۇچىلارنىڭ ئەنە شۇنداق ئېھتىياتچان پوزىتسىيىسىنىڭ ئېنىق تەسۋىرىدۇر.

10. چىدام - غەيرەتلىك بولىدۇ. ئۇلارغا زەن قويغىنىمىزدا، ئۇلارنىڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ باشقىلارغا سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئىشلەۋاتقانلىقىنى، لاغايلاپ يۈرىدىغان، ھە دېسىلا مۈگدەيدىغان كىشىلەرگە زادىلا ئوخشىمايدىغان كۆتۈرەڭگۈ روھ، غەيرەت بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى، ئۆز بەختىنى پېشانىسىدىكى تەردىنلا تاپىدىغان ۋە ھەرقانداق شور پېشانىلىكنى چىداملىق ئەمگىكى ئارقىلىق يېڭىدىغان

① «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 281 - بەت.

هوشيار بول، سۆزلىسەڭ تامنىڭ تۈۋىدە،
ئارقىدا يات قۇلاق تىڭشاپ قالمىسۇن[1].

شۇنداقلا، دوستلۇقنى خار قىلماسلىق ئۈچۈن، دوست بىلەن دۈشمەننى سۆز ـ ھەرىكىتىدىن ئايرىشقا، دوستىنىڭ كۆيۈنۈپ دېگەن سۆزلىرىنى ساختىپەزلەرنىڭ ماختاپ قىلغان سۆزلىرىدىن ئەلا بىلىشكە ماھىر بولىدۇ.

ئەمەس ماختىغان دوست، ئالدامچىدۇر،
مالامەتچىلەر ساڭا ياردەمچىدۇر.
تاتلىق بولسىمۇ قەنت كېسەلگە زىيان،
داۋا بولغاي ئاچچىق، قېرىق دورىلار[2].

9. كۆرەشتە ئېھتىياتچان بولىدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ۋە بەخت ـ سائادەت كەلتۈرەلەيدىغان تەرەپلەردە چېلىشىدۇ. ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن مەلۇم ئىقىملارغا ماسلىشىپ قىلچە ئەھمىيەتسىز كۆرەشلەرنى قىلمايدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇلار ئىجتىمائىي ئىسلاھات سەپلىرىدە ئىستىھكاملارغا ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان جەڭچى بولۇپ، باشقىلارنىڭ مەنپەئىتى، بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن ھارماي ـ تالماي خىزمەت قىلسا، ئەھمىيەتسىز ئىشلار ئۈچۈن بەزىلەر پايپېتەك بولۇۋاتقان تەقدىردىمۇ دورامچۇقلۇق قىلماي ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ يۈرىدۇ. ھەتتا ئۇلار ئىجتىمائىي بەخت ـ سائادەت ئۈچۈن كۆرەش قىلغاندىمۇ ئوبيېكتىپ ئەھۋالغا، ۋاقىت شارائىتىغا، كونكرېت سورۇنغا قارىماي تەلۋە قەھرىمانلىق قىلمايدۇ، بەلكى كۆرەش جەريانىدا بېلىنى رۇسلاپ بىر باشقا چىقىش ئۈچۈن، ساقلانغىلى بولمايدىغان ئىشلار ئۈستىدە ئېھتىياتەن ئىش قىلىدۇ.

---

[1] شەيخ سەئدى: «گۈلىستان»، مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى، 280 ـ بەت.
[2] شەيخ سەئدى: «تەپەككۇر گۈلشەنى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى، 539 ـ بەت.

«چىدام» دېگەننى بىلىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا زېرى-
كىش دېگەندىن ئەسەر بولمايدۇ، ئۇلار باشقىلار زېرىككەن ۋە
ئىچى پۇشقانلىرىغا ئىشلەتكەن زېھنىنى ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇ-
رۇشقا سەرپ قىلىدۇ. ھامان بىر كۈن ئالاھىدە ئۈستۈن شارا-
ئىتقا ئىگە بولغان كىشىلەرمۇ غىڭ قىلالمايدىغان بىر ئۇلۇغ
نىشانغا يېتىپ بېرىش كويىدا ئالغا باسىدۇ. ئۇلاردىكى بۇنداق
سالماق - ۋەزمىنلىك، تىرىشچان - پىداكارلىق ئۇلارنىڭ ئەقىل -
پاراسەت خەزىنىسىنى بېيىتىپ، ئۇلارنى كۈنلەرنىڭ بىرىدە كى-
شىلىك دۇنياسى پەخىرلىنىدىغان ھۆرمەت چوققىلىرىغا چىقىرىدۇ.

راست، دۇنيادا چىدام - غەيرەتنىڭ ئالدىغا ئۆتەلەيدىغان
يەنە نېمە بار دەيسىلەر؟ تۇرمۇشىمىزدا نى - نى دۆلەتمەنلەرنىڭ
بالا - چاقىسى چىدام - غەيرەتنىڭ كەملىكىدىن ئاجىزلار قاتارى-
غا، ئۇلار كۆزگە ئىلمىغان نامراتلارمۇ، ھەتتا جىسمانىي جەھەت-
تىن ئاجىز بولغان تەقدىرىدىمۇ چىدام - غەيرەتنىڭ خاسىيىتىدە
ئۇلۇغلار قاتارىغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقى بۇنىڭغا پاكىت ئەمەسمۇ؟
قېنى، بىزمۇ سەنئەتكارلىقتا ئۇتۇپ چىقىش ئۈچۈن چىدام -
غەيرەت توغرىسىدا زىكرى قىلايلى:

«دۇنيادا چىداملىقنىڭ ئورنىنى باسىدىغان ھېچقانداق نەر-
سە يوق. ‹ئىقتىدار› كارغا كەلمەيدۇ، ‹ئىقتىدار› لىق بولسى-
مۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدىغانلارنى ناھايىتى تولا ئۇچرىتىپ
تۇرىمىز. تالانتمۇ كارغا كەلمەيدۇ، ياخشىلىقنى قايتۇرمىغان
تالانت بىز ھەمىشە دېگۈدەك ئاڭلاپ تۇرىدىغان پاراڭلاردۇر.
تەربىيىمۇ كارغا كەلمەيدۇ، دۇنيادا تەربىيە كۆرگەن تۇرۇقلۇق
ساداقەتلىك بىلەن ئىشلىمەيدىغانلار كۆپ. پەقەت چىداملىق ۋە
قەتئىي نىيەتلا ھەممىگە قادىردۇر. ‹باتۇرلارچە ئالغا› دېگەن
شوئار ئىنسانلاردىكى نۇرغۇن مەسىلىنى ھەل قىلدى ۋە داۋاملىق

روھ بىلەن ئۇرغۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرىسىز. ئۇلار ئاشۇنداق تىنىمسىز ئىشلىگەنلىرىدە ھەقىقەتەن باشقىلاردىن ئارتۇق چىدام ۋە ئالاھىدە جاسارەت ئىپادىلەيدۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ئىشلار-غا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بۇنداق بېرىلىشى ۋە چارچاشنى بىلمە-گەن تەرىزدە ئىشلىشى ئۇلارنىڭ باشقىلاردىن ھالقىغان كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە بولغانلىقىدىنمۇ؟ ياق، ھالقىغان كۈچ دېگەن پەقەت ئەۋزەل شارائىتلارغا ئىگە ئاز ساندىكى ئادەملەردىلا بولى-دىغان نەرسە، ئۇلاردىكى بۇنداق قىزغىنلىق ئۇلارنىڭ تۇرمۇش-نى، تۇرمۇشتىكى بارلىق پائالىيەتلەرنى، ئىجتىمائىي ھەقىقەت-لەرنى قىزغىن سۆيگەنلىكى ۋە شۇ مۇھەببەت بىلەن تۇرمۇشنى تېخىمۇ گۈزەل بېزەشكە غەيرەت قىلالايدىغان چىدامغا ئىگە بول-غانلىقىدىندۇر. ئۇلار مۇشۇنداق چىدام - غەيرەتتە بولغانلىرىدا ئاللىقانداق تاماگەر خىياللاردا بولمايدۇ، بەلكى، «ھەرقانداق بىر سەيلە - تاماشا ياكى مەئىشەت، ئاساسلىقى ئادەمنىڭ فىزى-ئولوگىيىلىك تەربىيىلىنىش پۇرسىتى بولىدۇ. ھەرقانداق بىر ئەمەلىي ئىش ئويلاش، چېنىقىش، ئىشلەش ۋە تۇرمۇشنى چوڭ-قۇرلاپ چۈشىنىشتىن ئىبارەت مەنىۋى ئۆسۈش جەريانى بولىدۇ، مۇشۇنداق مەنىۋى چېنىقىش جەريانىدىلا ئادەمنى كامال تاپقۇزالاي-دۇ. شۇڭا، ئادەم ھەتتا سولاقتا چۈشۈپ قالغاندىمۇ ئىشلەشكە مۇمكىن بولمىسا ئىجادىي ئويلىشى، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تالانتقا ئايلىنىشىغا بولغان ئىشەنچىسىنى يوقاتقان چاغلىرىدىكى مەنىۋى پالەچلىكتىن ساقلىنىشى كېرەك» دېگەن ئويدا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئويلىرى نېمىدېگەن توغرا - ھە! دۇنيادا ئەنە شۇنداق ئاز ساندىكى ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولغان كۈچلۈكلەردىن باش-قا، مۇتلەق كۆپ ساندىكىلەر ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان ئاددىي ئادەملەر ئەمەسمۇ؟ بۇنداق ئاددىي ئادەملەرنىڭ چىدام - غەيرەت-تىن باشقا نېمىسى بار؟ ئۇتقۇچى سەنئەتكارلار مانا مۇشۇنداق ئاددىي كىشىلەرنىڭ ئۇلۇغلۇقتا ئۇتۇشىدىكى بىردىنبىر قورالى

ئارقىسىدا مەيدانغا كېلىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. بۇنداق ئىكەن، سەنئەتكارلىق يولىدىكى ھەرقانداق كىشى بۇنداق گىزەندىلەرنىڭ گېپى بىلەن «راست مەغلۇپ بولغان ئوخشايمەن» دەپ كەينىگە داجىماي، بەلكى ئۇلار دەۋاتقاننىڭ ئەكسىچە يانداپ ئۆتۈپ ئۆز نىشانىغا كېتىۋېرىش كېرەك. چۈنكى، مەغلۇپ بولۇش ئىجادىيەتنىڭ ئورتاق قانۇنىيىتى بولغانلىقتىن، ئەزىمەت سەنئەتكارلار ئۇ گىزەندىلەرنىڭ تىلىدا ھەرقانچە قەدىرسىزلەنگەن بىلەن زەررىچىمۇ ئەھمىيىتىنى يوقاتمايدۇ. مېۋىلىك دەرەخكە تاش ئاتىدىغان، مېۋە قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە كۆپ ئادەم تاش ئاتىدىغان ھەرىكەت ئاۋامغا قائىدە بولغاندەك، ئالەم ۋە ئادەمنى تونۇپ يەتكەن ئالىملىق مەرتىۋىسىدىكى ئادەملەرگە تاش ئېتىش ھەسەتخور گىزەندىلەرنىڭ قائىدىسىدۇر. بۇنىڭ ئەجەبلەنگۈچىلىكى يوق.

يەنە كېلىپ، «تالانت ئۈزلۈكسىز تىرىشىشتىن ھاسىل بولغان كۈچتۇر. مەغلۇبىيەت بىلەن مۇۋەپپەقىيەتنىڭ چېگرىسى ئىنتايىن ئىنچىكە بولىدۇ. شۇڭا بىز ئۇنىڭدىن ئۆتكەندە ھەتتا ناھايىتى ئاز سېزىمىز. ئۇ شۇ قەدەر ئىنچىككى، بىز ھەمىشە ئۇنىڭغا دەسسەپ تۇرۇپمۇ سەزمەي قالىمىز. نۇرغۇن كىشىلەر ئازراق تىرىشسىلا، يەنە بىر ئاز چىدىسىلا، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا ئاز قالغاندا، ئۇنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. بۇ خۇددى دېڭىز سۈيى پۈتۈنلەي پەسلەپ، يەنە يېڭىۋاشتىن كۆتۈرۈلگەنگە ئوخشايدۇ. ئىشلاردا، بەزىدە ئىستىقبال ئىنتايىن تۇتۇق كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ دەل بۇرۇلۇش بولغان ۋاقىتتۇر. يەنە بىر ئاز چىڭ تۇرسىلا، يەنە كۆپرەك تىرىشسىلا ئوڭۇشسىزلىق شانلىق مۇۋەپپەقىيەتكە ئايلىنىدۇ. قايتا سىناپ كۆرمىگۈچە ئۇنى مەغلۇبىيەت ھېسابلىغىلى بولمايدۇ. ئىچكى سەۋەب بولمىسىلا، ئۇنى ئوڭۇشسىزلىق دېگىلى بولمايدۇ. ئۆزىمىزنىڭ ئاجىزلىقى تۈپەيلىدىن مەقسەتكە يېتەلمىگەندىن باشقا، ئاتلاپ ئۆتكىلى

ھەل قىلىدۇ»[1].

11. مەغلۇبىيەتكە توغرا قارايدۇ. بۇنداق ئىجادكارلارنىڭ ئۇتتۇش ـ ئۇتتۇرۇش ئىدىيىسى دىئالېكتىك بولۇپ، ئىجادىيەت سىناقلىرى ئۇستىدىكى مەغلۇبىيەتلەردىن قورقمايدۇ، بەلكى بەزى مەغلۇبىيەتلەرنى قارشى ئالىدۇ. چۈنكى ئۇلار: مەلۇم خىزمەتتىكى مۇۋەپپەقىيەت ياكى مەغلۇبىيەت شۇ ئادەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشىغا تەڭ ئەمەس، دۇنيادا پەقەت بىرلا مەغلۇبىيەت بار، ئۇ بولسىمۇ بىرەر ئىشتا ئۇتتۇرۇپ قويغانلىقى ياكى خاتالاشقانلىقى تۈپەيلى چۈشكۈنلىشىپ ئورنىدىن تۇرالماسلىقىدىن ئىبارەت. ئەڭ يامان ئەھۋالغا قالغان تەقدىردىمۇ: «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دەيدىغان غەيرەت بىلەن ئورنىدىن تۇرالايدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۆز ھاياتىدا ئاز بولسىمۇ غەلىبە قىلالايدۇ، دەپ قارايدۇ.

راست، مەغلۇبىيەت دېگەن سۆز پەقەت بىراۋلارنىڭ باھالىشى ياكى بىرەر ئادەمنىڭ، بىرەر توپ ئادەمنىڭ يەنە بىرەر ئادەمنىڭ بىرەر ئىشنى باھالىشى بولۇپ، ھەرگىزمۇ قازى ئاخۇنۇمنىڭ باسقان تامغىسى ئەمەس، كىشىلەر شۇنداق باھالىغان تەقدىردىمۇ ئىشنى قىلغۇچى ئۆزىنى توغرا باھالاش قۇدرىتىگە ئىگە بولۇپ، يېڭىدىن ئويلاشقا، ئىشلەشكە جۈرئەت قىلسا، قارشىلىقلار بولسىمۇ ئادالەت ئۈچۈن ئەقىل بايرىقى ئاستىدا ئىشلىسە، ھامان بىر كۈنى خەلقئالەمگە ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيەتچى ئەمەسلىكىنى تونۇتقىلى بولىدۇ. كىچىككىنە مەغلۇبىيەت ۋە خاتالىقلارغا دۇچار بولغۇچى ئاق كۆڭۈل ئىجادكارلارغا قاراپ كۈلگەنلەر زامانىمىزنىڭ ئەڭ نادان گىزەندىلىرى بولۇپ، ئۇلار ياشاش بابىدا سەنئەتكارلىق قىلىشنى ۋە ھەقىقىي سەنئەتكار دېگەننىڭ تەكرار مەغلۇبىيەتلەردىن كېيىنكى يېڭى سىناقلار

---

[1] كالۋىن: «ئەقىل ـ پاراسەت خەزىنىسى» ئۇيغۇرچە نەشرى، 221 ـ بەت.

رىدا تۇرايلى، قايسىسى ھەقىقەت بولسا، ۋاقتى كەلگەندە شۇ يانغا ئۆتەرمىز» دەيدۇ. بولۇپمۇ مۇشۇنداق بىر مەسىلىنى ھەل قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قىممەت ئۆلچىمىنى توختىتىشقا، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىدىنمۇ بىلىملىك ۋە ئىجادچان ئادەملەرنىمۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ قاراشلىرىغا بىرلىككە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنمايدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ كەڭ قورساقلىقى ھەم ئىلمىيلىكىدۇر. نەۋائى ئۇتقۇچى سەنئەتكارلارنىڭ ئالىملىق دەرىجىسىنى مۇشۇنداق كەڭ قورساق ئىلمىيلىككە سىمۋول قىلغان. ئۆزبېك ئالىمى ئىبراھىم ھەققۇلۇۋ بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

بىراۋكى قىلسا ئالىملەرگە تەئىزىم،
قىلۇر گوياكى پەيغەمبەرگە تەئىزىم.

نەۋائى «پەيغەمبەر» گە دېگىنىدە قۇرۇق ماختاش ۋە تار مەنپەئەتلەرگە ئەسلا ئالدانمايدىغان، ئەلگە، ۋەتەنگە خىيانەت قىلىشنى ئۆلۈم بىلىدىغان ئالىيجاناب سىمانى كۆزدە تۇتقان. دۇنيانى مەرىپەت نۇرى ئارقىلىق ئىدراك قىلغان ئادەم باشقىچە بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ ئۇلۇغلار: «ئالىمنىڭ ئۆلۈمى — ئالەمنىڭ ئۆلۈمى» دېيىشكەن. بىر ئالىم ئۆلگەن بىلەن پۈتۈن ئالەم ئۆلۈپ كەتمىسىمۇ، ھەقىقىي ئالىمدىن قانچىلىك كۆپ ئىلمىي مىراس قالمىسۇن، لېكىن ئۇ بەرىبىر ناھايىتى چوڭ بىر مەنىۋى دۇنيانى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كېتىدۇ. ئوتتا كۆيدۈرۈلۈۋاتقان ئالىمنىڭ: «ھەممىسى ئۆزۈم بىلەن بىللە!» دېگەن پىكرىدە باشقا مەنىمۇ بار. بۇنى نەۋائى بىر ھېكايەت ئارقىلىق شەرھلەپ بەرگەن. ئۇ ھېكايەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: زامانىسىنىڭ چوڭ ئالىمى پەخرىدىن رازى ئۇزاق يول يۈرۈپ خارەزىمگە كېلىدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان مۇھەممەد خارەزىمشاھ ئالىمغا ھېچقانداق پەرۋا قىلمايدۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ شاھ بىلەن ئالىم كۈتۈلمىگەندە مۇنچىدا ئۇچرىشىپ قالىدۇ. شۇ چاغدا خارازىمشاھ قىيامەت ئىشلىرى توغرىسىدا رازىغا سوئاللار بېرىدۇ. «ئەي قىيامەت

بولمايدىغان ھەقىقىي توساق يوق»[1]. بۇنداق ئىكەن، ئىجادكارغا توساق ئالدىدا چېكىنىش ھاجەت بولمايدۇ.

12. ھوشيار، كەڭ قورساق بولىدۇ. ھوشيار بولىدىغان دېگەندە، ئۇلار باشقىلارغا چۈشىنىش ناھايىتى تەسكە چۈشىدىغان ئىشلارنى ئاسانلا چۈشىنىدۇ ۋە باشقىلار ھەل قىلالماي ئۆزىنى تاشلىۋېتىش دەرىجىسىگە يەتكەن مەسىلىلەرنى چەبدەسلىك بىلەن ھەل قىلىدۇ. قىيىنچىلىق ياكى خەتەرگە دۇچ كېلىشتىن ئاۋۋال ئېھتىياتچان بولسا، باشقا شۇ ئىش كېلىپ قالغاندا، جاسارەت بىلەن ئۇنى يېڭىپ ئۆتۈشكە ئىنتىلىپ تۇرىدۇ. بىراق، باشقىلارنىڭ شۇ ئىشلار ئۈستىدە قانداق قىلماقچى بولۇۋاتقانلىرىنى، ھەتتا دۈشمەنلىك نەزەرىدىكى ناپاك مۇناسىۋەتلەردىن ئۆسۈپ چىقىدىغان شۇملۇقلارنىمۇ مۆلچەرلەپ، نالايىق ئىش - ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىدۇ. شۇنداقتىمۇ مۇناسىۋەتتە قەستەن قوپاللىق قىلمىسا، ھودۇقماستىن تېخىمۇ جاسارەتلىك بولۇپ مۇناسىۋەتنى يۇمشىتىشقا قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ. بۇلاردىكى بۇنداق «جاسارەت ئادەتتە كۆڭۈلچەكلىك بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدۇ ۋە شۇ سەۋەبتىن بۇ مەرد ئادەملەر باشقىلارغا قارىغاندا قىممەتلىكرەك بولىدۇ»[2]. لېكىن، ئۆزلىرىنى ئالاھىدە ئەقىللىق ھېسابلاپ، ئۆزلىرىنىڭ مەردلىكىدىن تەسىرلەنگەن ئادەملەر ماختاپ قويغان ھامان خۇش بولۇپ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ كەتمەيدۇ، ياكى باشقىلار يەنە گەپ تېرىمىسۇن دەپ شۈبھىلىنىپ ئۆزىنىڭ ھەرىكىتىنى جان - جەھلى بىلەن چۈشەندۈرۈشكە، باشقىلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ئۆزىنىڭ كۆز قارىشى بويىچە ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنمايدۇ، بەلكى: «ھەرقايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ كۆز قاراشلى-

---

① گىلبېرت ھوبباد: «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، ئۇيغۇرچە نەشرى 49 - بەت.

① شېللىگو: «تەپەككۇر گۈلشەنى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى، 677 - بەت.

مەيدۇ، بەلكى ئىنسانىيەتكىلا مەنسۇپ قىلىدۇ. چۈنكى، تۇر-
مۇش سەنئەتكارلىقىنى ھەربىر شەخسىي يەككە - يەككە قىلىدى-
مۇ، بۇنداق سەنئەتكارلىق شۇ شەخسنىڭ مۇستەقىللىقى، خاس-
لىقى، قىممىتى، ئالاھىدە تالانتىنى ئىپادىلەپ تۇرسىمۇ، سەن-
ئەت مەھسۇلاتى شەخس بىلەن چەكلەنمەستىن، ئىجتىمائىيەتتە
ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، مەدەنىيەتنىڭ چې-
كىنىپ كېتىش ياكى زىيانغا ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋەزى-
پىسىنى ئۈز ئۈستىگە ئالىدۇ، شۇ سەۋەبلىك سەنئەتكارلىق
ئىنسانىيەتنى سۆيىدىغان، باشقا دىن، باشقا مەدەنىيەت، باشقا
مىللەت ئادەملىرىگىمۇ مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان ئالىيجاناب ئىدى-
يىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولۇشى كېرەك بولىدۇ. ئېينىشتېيىن
بۇ ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈش يۈزىسىدىن مۇنداق دېگەن: «ئىنسا-
نىيەت ۋە ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەڭ
ياخشى تۆھپە قوشالىغان ئادەم ئەڭ قەدىرلىك ئادەم بولۇشى
كېرەك. گەپنىڭ پوسكاللىسى مانا مۇشۇنداق ئېيتىلىدۇ. ئەمما
كىشىلەر بۇلارنىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، ئاز بولمىغان قىيىن-
چىلىقلارغا يولۇقىدۇ. . . شۇڭا، مەن شۇنىڭغا سەمىمىيەت بى-
لەن ئىشىنىمەنكى، بىر ئادەمنىڭ خەلق ئۈچۈن قىلىپ بېرىدى-
غان ئەڭ ياخشى خىزمىتى — سەنئەتكارلارنىڭ ئىدىيە ھالىتى-
نى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن مەلۇم خىزمەتلەرنى ئىشلەش ھەمدە شۇ
خىزمەتلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىدىيە ھالىتىنى ۋاسىتىلىك
ھالدا ئۆستۈرۈش بولىدۇ. بۇنداق قىلىش خۇسۇسەن بۈيۈك
سەنئەتكارلارغا، كىچىكرەك دائىرىدە ئالىملارغا مۇۋاپىق كېلى-
دۇ. بىراق، بىر ئادەمنىڭ ئىدىيە ھالىتىنى ئۆستۈرۈش ھەمدە
ئۇنىڭ تەبىئىيىتىنى بېيىتىش پەن تەتقىقات نەتىجىسى بىلەن
بولمايدۇ، بەلكى چۈشىنىشنى تەلەپ قىلىدىغان قىزغىنلىق،
ئىجادىي ياكى ئويغىتىش خاراكتېرىنى ئالغان ئەقلىي ئەمگەك

كۆڭۈلنى بىلىشنى ئارزۇ قىلغان ئادەم، — دەيدۇ ئالىم ئۇنىڭغا، — سېنىڭ سوئاللىرىڭغا جاۋاب بېرىدىغان مۇناسىپ جاي مۇشۇ مۇنچىدۇر. قىيامەتتىمۇ شاھ ۋە گاداي، ھەممىسى بىرخىل ئەھۋالدا — يالىڭاچ بولىدۇ. نە شاھ، نە ئەمەلدار — ھېچكىم ھېچنەرسىنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ بارالمايدۇ. سەن بۇ مۇنچىغا نېمەڭنى ئېلىپ كىرەلىدىڭ؟ ھېچنېمىنى! تاج - تەخت، خەزىنە دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى تاشقىرىدا قالدى. ئىلىم ھۈنەر - ئىگىلىرىچۇ؟ ئۇلارنىڭ بايلىقلىرى مېنىڭكىگە ئوخشاش ھەممىسى ئۆزلىرى بىلەن بىللە»[1].

راست، ئۇلاردىكى كەڭ قورساقلىق، ھەتتا ئاشۇنداق پادىشاھلارغىمۇ نەسىھەت قىلغۇدەك دەرىجىدىكى بىلىم كامالىتىدىن چىققانلىقتىن، ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا ھەممىنى قايىل قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە، باشقىلارنى مەجبۇرلاشقا ئانچە ھاجەت ئەمەس. شۇڭا، ئۇلار ھەرقاچان كەڭ قورساق بولىدۇ..

بۇلاردىكى بۇنداق ئالىيجاناب خىسلەت نېمىدېگەن ئۇلۇغ - ھە! ناۋادا بۇلارنىڭ ھوشيارلىق ئاساسىدىكى كەڭ قورساقلىقى بولمىسا، يەنە قانچىلىغان جاھىللار چىقىپ ئىلمىي دېموكراتىيىنى باساتتى، قانچىلىغان سوخەنچىلەر چىقىپ بۇنداق سەنئەتكارلار بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوتقا ئوتۇن سالاتتى- ھە! بىز بۇ تەرەپلەرنى ئويلىغاندا، ئۇلاردىكى مەردلىكنى ياشىسۇن دەپ توۋلايمىز، ئەلۋەتتە.

13. ئىنسان سۆيگۈسىدە ئالىيجاناب ئىدېئاللىقتا بولىدۇ. ئالىم، سەنئەتكارلارنىڭ بارلىق قوغلىشىشلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئىنسانىيەتنى تېخىمۇ گۈزەل ياشاش شارائىتىغا ئىگە قىلىش ئۈچۈن بولغانلىقتىن، بۇنداق ئىجادكارلار ئۆزلىرىنى ئائىلىسى، مەھەللىسى، مىللىتى ھەم دۆلىتىگىلا مەنسۇپ قىلىۋەت-

[1] ئىبراھىم ھەققۇلوۋنىڭ «نادانلىق - ياۋۇزلۇق» دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىندى.

جۈملىسىدىمۇ مۇبارەكلىنىدىغان سەنئەتكارلىق ئىدىيىسىدۇر. بۈگۈنكى كۈندە بۇنداق ئىدىيىنى كىشىلەرنىڭ ئەركىنگە ھۆرمەت قىلىش يولى بىلەن ئالغا سۈرۈپ، سەنئەتكارلىقتا ئىنسانىيەت دوستلۇقىغا ياردەم بەرمەسلىك ئەقىلسىزلىقتۇر.

14. نوپۇزلۇقلارغا چوقۇنمايدۇ. ئۇلارنىڭ نوپۇزلۇقلارغا چوقۇنماسلىقى بىرىنچىدىن، ئىلىمنىڭ مۇنازىرىسىز تەرەققىي قىلمايدىغانلىقىدىن بولسا، ئىككىنچىدىن، ئادەملەرنى باراۋەر كۆرۈشنىڭ ئادالەتنىڭ باش مىزانى ئىكەنلىكىدىندۇر.

ئىلىم - پەننى مۇنازىرە ئارقىلىق تەرەققىي قىلدۇرۇش دېگەندە، ئىزدىنىش، يېڭى بىلىم ساھەلىرىنى ئېچىپ، دۇنيانىڭ سىرلىرىنى كىشىلەرگە ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن، خۇراپىيلىقنى ئەۋج ئالدۇرىدىغان، پەن تەرەققىي قىلىپ مۇشۇ كۈنگە كەلگەندىمۇ كونىلىقتا يېپىشىۋالىدىغان بىرمۇنچە خاتا ئىدىيىلەرنى رەت قىلىپ كىشىلەرنىڭ دىلىنى ئويغىتىش، كۆزىنى ئېچىش نەزەردە تۇتۇلىدۇ. ئەمما، ھەرخىل جەمئىيەتلەردە بۇرۇن تىكلەنگەن بەزى نوپۇزلۇقلارنىڭ كۆپچىلىكى مۇشۇنداق يۆنىلىشتە ئاۋانگارت بولسىمۇ، ئايرىملىرى ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ، كىشىلەرنىڭ باراۋەرلىك غورۇرىغا تېگىپ تۇرىدۇ، بولۇپمۇ نام - شۆھرىتىنى دەسمايە قىلىۋېلىپ، يېڭىلىق ياراتقۇچىلارنىڭ ئالدىنى توسىدۇ، ھەتتا ئىلمىي نوپۇزىنى ھوقۇق تۇتۇش ۋە مال - دۇنيا توپلاشنىڭ دەسمايىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىپ، تەرەققىياتنىڭ يولىدا توغرىسىغا يېتىۋالىدۇ. شەيخ سەئىدىنىڭ تەبىرى بويىچە ئېيتقاندا، بۇنداق نوپۇزلۇقلارنىڭ بەزىلىرى «پەرھىز قىلمايدىغان ئالىم مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان قارىغۇ، ئۇ باشقىلارغا يول باشلايدۇ - يۇ، ئەمما ئۆزى توغرا يولدا ماڭمايدۇ» دېگەن قاتاردا تۇرۇپ، بۇرۇن دېگەن گەپلىرىدىن يېنىۋېلىپ، بۇرۇن ئۆزى ۋەدە قىلغان ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىيات يولىدا ماڭمايدۇ. يەنە بەزىلىرى: «كىمكى پەرھىز، ئىلمۇ تەقۋادارلىقنى سېتىپ پۇل قىلار، بىر دۆۋە

ئارقىلىق بولىدۇ، ئەلۋەتتە»①. دېمەك، ئېينىشتېيىن ئالىم، سەنئەتكار بولغاندىمۇ بۇلاردىن چوڭ ئۇتۇق قازىنىدىغانلىرى ئەدىيمۇۋى ھالىتى ئۇستۇن — ئىنسانىيەتنى سۆيىدىغان ئالىيجاناب ئادەملەر ئىكەنلىكىنى، شۇڭا، ياشاش سەنئەتكارلىقىنى ئەۋج ئالدۇرۇشتا ئۆزىنى خەلقە، ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتىگە تەقدىم قىلىش روھىنى ئۇستۇرۇش خىزمىتىنىڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى جەزملەشتۇرگەن. بىز تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىدا «ھەربىر ئىشنىڭ ئەڭ ياخشى تەرىپىنى كۆرۈشكە ئادەتلىنىش، يىلىغا مىڭ فوندستېرلىڭغا ئىگە بولۇشتىنمۇ ئەلا»② ئىكەنلىكىنى تونۇشىمىز، سەنئەتكارلىقتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچى تۇرمۇش سەنئەتكارلىرىنىڭ ئىنسانىيەتنى سۆيۈش، تۇرمۇشنى سۆيگەندىمۇ پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى ئاساسىدا ئۆستۇرۇلىدىغان تۇرمۇشنى سۆيۈشتىن ئىبارەت ياخشى تەرىپىنى كۆرۈشكە ئادەتلىنىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

زامانىمىزدىن يەتتە ئەسىر بۇرۇنقى ئىسلام تۈرك ئالىمى ھەزرىتى مەۋلانە جالالىددىن رۇمىنىڭ ئىنسانىيەتنى سۆيۈشنى ئىماندىن ئىجتىمائىيەتكە، ئىلىم - پەنگە، ئەدەبىيات - سەنئەتكە، ھەتتا ھازىرقى كۈندە بىز ئويناۋاتقان ساما ئۇسسۇلىغىچە قانات يايدۇرۇشىدىن مەلۇمكى، ئادەمنى قەدىرلەش، ئىنسانىيەتنى سۆيۈش، ئىنسانلار ئارىسىدا نىزا ۋە مىللەتلەر ئارىسىدا ئىتتىپاقسىزلىق تۇغدۇرۇشقا قارشى تۇرۇش بىرخىل تارىخىي ئىزچىللىق بولۇپ، ئۇ مەيلى ئىلىم - پەن ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىدە، شۇنداقلا ھەرقانداق بىر ئىجتىمائىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتا تەۋرىنىشكە بولمايدىغان، ھەتتا ئىمان

---

① «ئېينىشتېيىن ئەسەرلىرى»، جۇڭگو خەلق نەشرىياتى، خەنزۇچە نەشرى، 36 - بەت.

② جولپۇس: «ئەقىل - پاراسەت خەزىنىسى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 112 - بەت.

«ئىلاھىي» سۆزىنى ئاڭلاش دەرىجىسى ئۆسۈپ بارىدۇ ـ دە، مىڭلىغان ـ ئونمىڭلىغان بۇ بىچارىلەرنىڭ مېڭىسى ئۆز ئالدىغا تەپەككۇر قىلىشتىن توختاپ، ئۆزلىرىدىكى ئەقلىي ئىقتىدارلاردا ئىلگىرىلەش، يېڭىلىق يارىتىش، ئىجاد قىلىش فۇنكسىيىسىنى قارىغۇلارچە ئاشۇ سۇنئىي مەبۇدنىڭ خوجايىنلىق قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. مانا بۇ ـــ چېكىنىش پەيدا قىلىپ، مىڭلاپ سەنئەتكارنى كاردىن چىقىرىش بولماي نېمە؟

ئادەملەرنى باراۋەر كۆرۈش دېگەندە، ئۇلار ۋاقتىنچە تۆۋەندە تۇرغان ئادەمنى مەڭگۈلۈك پەگاھ ساقچىسى دەپ قارىمايدۇ، بەلكى ئادەم دېگەننىڭ ھەممىسى ئوخشاش ئادەم. ئادەملىك ئىززىتىگە كەلگەندە، ئۇ مۇھىم ئادەم، بۇ مۇھىم ئادەم ئەمەس دېيىش نائىنساپلىق دەپ قارايدۇ. ئەمما، ئۇلار ھەممىلا يەردە باللارنى بويلىرىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندەك سېلىشتۇرۇپ تەپتەڭ تۇرۇشنى ئويلىمايدۇ. ئىقتىدار سالاھىيىتى بارلارنىڭ ئۆرلىگىنىنى كۆرسە، خۇشال بولۇپ چاۋاك چالىدۇكى، ھەسەت قىلمايدۇ، ئۆزى بىرى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشسە، رىقابەتچىسىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى كۆرۈشنى ئويلايدۇكى، كارامىتىنى كۆرسىتەلمىسە ئىكەن دېگەن ئۈمىدتە بولمايدۇ، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ ماھارىتىگە تايىنىپ ئۇتۇپ چىقىشنى ئويلايدۇكى، رىقابەتچىسىنىڭ ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ ئۇتۇپ چىقىش تەمەسىدە بولمايدۇ. ھە دېسىلا باشقىلارنى باھالاپ يۈرمەيدۇ، بولۇپمۇ باشقىلارنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە خۇشال بولمايدۇ، باراۋەرلىكنى ھەرگىز ھەممە ئادەمگە تەڭ مۇئامىلە قىلىش دەپ چۈشەنمەستىن، ئاساسلىقى، ئادەمنىڭ ئىززەت ـ نەپسىگە ھۆرمەت قىلىش چۈشىنىدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئۆزىنى سۆيۈش، خورلۇقنى ق قىلماسلىق، ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن بارلىق ئ نىيەتلەردىن پايدىلىنىپ كامالەتكە ئىنتىلىش دەپ چۈشى بولۇپمۇ ئادەملەرنىڭ تۇغما قابىلىيىتى بىلەن ئەقلىي قابى

خامانىنى توپلاپ ئوت يېقىپلا كۆل قىلار» دېگەن قاتارغا كىرىۋې-
لىپ، كىشىلەرنىڭ قەلبىنى تازىلايدىغان ۋە دۇنيادىكى بارلىق
يامانلىق ئۇرۇقىنى كۆيدۈرىدىغان ئىلىم نۇرىنى نەپسى ئاۋارىچى-
لىق قىلىپ كۆلدەك سورۇپ تاشلايدۇ. ئۇلارنىڭ مۇشۇ پەيتى
ئىجادىي ئىقتىداردا تېز چېكىنىپ، دەسمايىسى غالتەككە چىققان-
دىن كېيىن مەنمەنچىلىككە چۈشكەن پەيتىدۇر. بۇرۇنقى پەرھىز
تەقۋادارلىقلىرى ۋە ئىجادىي مېھنەتلىرى ئارقىسىدا تىكلەنگەن
نوپۇزىنى بۇزغان بۇنداق ئادەملەرگە چوقۇنۇش بولغاندا تەبىئىي-
كى ئىلىمنىڭ مۇنازىرە ئارقىلىق تەرەققىي قىلىش قانۇنىيىتى
تامامەن بوغۇلۇپ كېتىدۇ. چۈنكى بۇنداق نوپۇزلۇقلارنىڭ بەزى-
لىرى تېخى دۇنيادا ئەڭ ئۇلۇغ ئاتالغان ئالىملارنىڭ ھەرقاندىقى
باشقىلارنى ئۆزىگە چوقۇندۇرۇش توگۈل، ئۆزىنىمۇ تەشۋىق قىل-
مىغانلىقىنى ئۇنتۇپ، باشقىلارنى ئۆزىگە چوقۇندۇرۇش ئۈچۈن
تۈرلۈك نەيرەڭلەرنى ئوينىتىدۇ. ناۋادا بۇنداق نوپۇزلۇقلار ناھا-
يىتى چوڭ ئادەم بولغاندا، مىڭلاپ ئادەم لايدا ياسىۋالغان بۇتقا
چوقۇنغاندەك ئىجتىمائىي ئەخمەقلىق كېلىپ چىقىدۇ - دە،
ئۇنداق نوپۇزلۇقلارنى «ئۇلۇغ» دەپ توۋلىغانسېرى ئەخمەقلىق
كېسەلگە ئايلىنىپ، داۋالاپ ساقايتقىلى بولمايدىغان مەدەنىي
راك كېلىپ چىقىدۇ. راست، بۇ دېگەن راك ھەتتا راك، ئەيدىز-
لەر دەرىجىسىدىن ھالقىغان ئاپەت! چۈنكى بۇنداق «ئۇلۇغ» لار
رول ئېلىۋاتقان سەھنىدە ئادەملىك قىياپەت ساقلانسىمۇ، ئىجا-
دىيەتتىن ئىبارەت ئادەملىك ماھىيەت بارغانسېرى ئاجىزلاپ كې-
تىدۇ. چوقۇندۇرغۇچى ئاڭلىق بولسىمۇ، چوقۇنغۇچىلار نادان
بولغانلىقتىن، ئاما بىلەن نوپۇزلۇقلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسى-
ۋەت مەبۇد بىلەن چوقۇنغۇچىلار مۇناسىۋىتىگە ئوخشاپ قالىدۇ.
بۇنداق ئويۇن قانچە ئويىنالغانسېرى، نوپۇزلۇقلار نامىدىكى «مە-
بۇد»لارنىڭ ئورنى ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە قارىماي ئۆسۈۋېرى-
دۇ، چوقۇنغۇچىلاردا «مەبۇد»نىڭ كەيپىياتىنى ھېسابقا ئېلىپ،

مەلۇم، ئىجادىي پائالىيەتنىڭ ھەرقانداق بىر تۈرىنى باشقا ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن، كۆڭۈلنى كۆپ ئىشلارغا بۆلمەسلىك، نىشاندىكى ئىشقا بېرىلىش كېرەك. ئەمما، دۇنيادا شۇنداق كىشىلەر باركى، ئۇلار ھەرقاچان ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز ئىشلاردا سىركە - پىيازلىق قىلىپ قالماي، ھەتتا كىشىلەرنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىدىغان ئىشلارنىمۇ سۈرۈشتۈرۈپ كۆرىدۇ. بۇنداق ئادەملەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارى ئەنە شۇنداق ئۇششاق ئىشلاردا بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ھەرقاچان چارچاپلا قالماستىن، تېخى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە «ئۇششاق سۆز» ، «ئىچى يامان» دېگەندەك، دوختۇرلارغا «بېشىم ئاغرىيدۇ» دەپ بېرىپ كېسەل كۆرسەتسە دوختۇرلار كېسەلنى تەكشۈرۈپ تاپالمايدىغان ياكى دوختۇرلۇقتىن خەۋىرى يوقلار ئۆز تەجرىبىلىرى بويىچە بۇيرىغان دورىنى يېسە پايدا قىلمايدىغان كىشىلەر ئەنە شۇنداق ئارتۇقچە ئىشلارغا ئىچى تىت - تىت بولۇپ يۈرىدىغان «ئۇششاق سۆز» لەردۇر. تازا دىققەت قىلىدىغان بولساق، ئەتراپىمىزدىكى بەزى ئادەملەر ھە دېسە ئانچىكى كېسەللەرنى باھانە قىلىپ خىزمەتتىن رۇخسەت سورايدۇ. بىردەم بېشى، بىردەم چىشى ياكى قورسىقى ئاغرىپ قالىدىغان كىشىلەر ھازىرقى زامان رىقابىتىنىڭ بارغانسېرى جىددىيلىشىۋاتقان تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن ئىجادىي خاراكتېر يارىتىشقا ئىنتىلمەستىن، ئۆزىنى ئاشۇنداق ئۇششاق كېسەللىكلەر بىلەن دالدىغا ئېلىۋاتقانلار بولۇپ، ئەمەلىيەتتە فىزىئولوگىيىلىك ئاغرىماي، پسىخىك ئاغرىيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، ئۆزىنىڭ ئىشىنى پۇختا قىلماي ئارتۇقچە ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلىدىغانلار ئۆزىنى ئەيىبكار، كېسەل قىلىۋېلىشتىن باشقا يەنە ۋاقتىنى، زېھنىنى، ھەتتا پۇلىنى ئىسراپ قىلىۋېتىپ، بىرەر مۆجىزە يارىتالمايدۇ. ياكى ئۆزلىرىنىڭ كەسپىي خىزمەتلىرىنىمۇ ئىجادىي ھەم دادىل ئىشلىيەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىرەر ئىجادىيەتنى باشقا ئېلىپ چىقىش ياكى

ئوخشاش بولسىمۇ، ئۇلار يەنىلا ئىجادىي قابىلىيەتتە تەڭ بولمىغانلىقتىن، ئاددىي ئادەملەرمۇ ئالاھىدە تىرىشچانلىق كۆرسەتسە، بولۇپمۇ ئۆزىدىكى ھېچقانداق ئادەمگە ئوخشىمايدىغان تۇغما قابىلىيەت ئارتۇقچىلىقىنى نىشانلىق تەربىيىلىسە ۋە ئۈنۈملۈك ئاچسا، قىممەت جەھەتتە ئۈستۈن تۇرىدىغان ئۇلۇغلارغا يېقىنلىشىپ بارالايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ھەرقاچان ئۆزىنىڭ سۈپىيېكتىپ شەرتلىرىنى ھازىرلاش ئارقىلىق چوڭىيىش، ئەتىۋارلىنىش غۇرۇرىنى ئۈستۈرۈپ ماڭىدۇ.

ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۇلار بىر ئادەمنىڭ سەنئەتكار بولۇشىدا ئۇنىڭ ئالىيقاچان يارىتىپ بولغان نەتىجىلىرىلا ئەمەس، ئاساسلىقى ئادەمدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ داۋاملىق تۈردە ئىجادىي قابىلىيەتكە ئايلىنىشى ئاساس بولىدۇ، شۇڭا، بىر ئادەمنى سەنئەتكارلىق بابىدا باھالاشتا ئۇنىڭ كەچۈرمىشى ۋە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسىگە؛ ئۆزىنى مۆلچەرلەش ۋە ئۆز ئالدىغا ئېنىق نىشان ۋە ئارزۇغا ئىگە بولغان - بولمىغانلىقىغا؛ مۇستەقىللىق ۋە خاسلىقىغا؛ تۇغما قابىلىيەت ۋە ئەقلىي قابىلىيەت ئەھۋالىغا؛ ئاتا - ئانىسىنىڭ پوزىتسىيىسىگە قاراش كېرەك. مۇشۇ تەرەپلەر بىرلىكتە ئادەمنىڭ كەلگۈسىدىكى تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە تەرەققىيات يۆزلىنىشىنى بەلگىلەيدۇ، ئەگەر كىمدە - كىم مۇشۇ جەھەتلەردە بىرقەدەر تولۇق ئاساسلارغا ئىگە بولسا، كەلگۈسىدە چوقۇم تىرىشچانلىق ئارقىسىدا كاتتا ئادەم بولۇپ كېتىدۇ، دەپ قارايدۇ.

شۇڭا، ئۇلار ئادەمنى تۆۋەن كۆرىدىغان، ھەتتا باشقىلار ھۆرمەت قىلىۋاتسىمۇ ئۆزىنى چاغلىمايدىغان نوپۇزلۇقلارغا قايىل بولمايدۇ. بۇنداق باراۋەرلىك قارىشى كىشىلەرنىڭ تەييار نوپۇزلۇقلارغا چوقۇنماي يېڭىلىق يارىتىپ چوڭىيىش تەلپىگە ئۇيغۇن بولۇش ھەممىمىز ئۇچۇن قەدىرلىك، ئەلۋەتتە.

15. ئۇلار دىققەتنى يىغىش ماھارىتىنى بىلىدۇ. ھەممىگە

جىددىيلىشىپ كېتىدۇ، ھەتتا ئۇلار ئىمتىھان مەيدانىدا دىققىتىـ
نى مەركەزلەشتۈرەلمەي، ئوقۇغانلىرىنى ئېسىگە كەلتۈرەلمەيـ
دۇ، ئېسىدە بارلىرىنى ئويلىيالمايدۇ، بۇنىڭ بىلەن نورماللىقـ
نى يوقاتقان باشقىچە بىر خىل خاھىش كۆرۈلىدۇ. شۇڭا ئىمتىـ
ھاندا ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىش ئۈچۈن دىققەتنى يىغىشقا ۋە
دىققەتنى يىغىش ئۇسۇلىنى ئىگىلىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئىجاـ
دىي قابىلىيەتنى جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇنى ئۆستۈرۈشمۇ ئەنە
شۇنداق بولۇپ، پەقەت دىققەت يىغىلغاندىلا، ئەمەلىي ئۈنۈم
بېرىدۇ ۋە بارغانسېرى ئۆسۈپ بارىدۇ. تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىدا
ئۇتۇپ چىقىدىغانلار ئەنە شۇنداق دىققەتنى يىغىش ماھارىتىنى
بىلىدىغان ئادەملەردۇر. بىز ئۇلارنىڭ ئىزىدا مېڭىش ئۈچۈن
كەلسە ـ كەلمەس ئىشلاردىن كۆڭلىمىزنى ئىجادىي ئەمگەككە
يىغىش، دىققەتنى يىغىپ، چىن يۈرەكتىن سۆيۈپ قىلغان ھەرـ
قانداق ئىجادىي ئەمگەكنى.شائىرانە دەرىجىگە يەتكۈزۈش مۇمكىنـ
لىكىگە ئىشىنىشىمىز كېرەك.

16. ساختا شۆھرەتكە بېرىلمەيدۇ. بۇنداق ئىجادكارلار
تۇرمۇشنى دېڭىزدەك دولقۇنلاپ، چەكسىز داۋاملىشىدىغان ھاياتـ
لىق جەريانى ھېسابلاپ، كۆڭلىدە مۇنۇلارنى ئويلاپ تۇرىدۇ:
«تۇرمۇش گويا بىر دېڭىز. دېڭىز بەزىدە خۇددى چېكى يوق
چوڭ ئەينەكتەك تىنچ كۆرۈنىسمۇ، گىزى كەلگەندە غايەت زور
دولقۇنلارنى كۆتۈرۈپ، خۇددى تۇمەنلىگەن تۇلپارلار بەيگىگە
چۈشكەندەك ھەيۋەتلىك ھالەتكە كېلىدۇ. ئۇنىڭ بەزىدە جىمجىت
ئەينەكتەك كۆرۈنۈشى ئۆركەشلەش ئۈچۈن كۈچ توپلاش، چېكى
كۆرۈنمەسلىكى بىپايانلىقى بولسا، قاتمۇ قات دولقۇنلار ياساپ
ھەيۋەتلىك ھالغا كېلىشى يەنە چەكسىز غايىلەرگە تولغانلىقىـ
دۇر. دېڭىزنىڭ دولقۇنلىرى مانا مۇشۇنداق بىر ـ بىرىنىڭ
كەينىدىن قوغلىشىپ، مەڭگۈ تىنىماي كۆتۈرۈلۈپ تۇرغاندەك،
بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى سەنئەتكارلىق غايىلىرىمۇ بىرىگە يەنە

خاتالىقلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن دىققەتنى يىغىش كېرەك. پسى-
خولوگىيىدە كىشىنى مۇنداق مەقسەتكە يەتكۈزىدىغان قابىلىيىتى-
نى دىققەت قابىلىيىتى دەپ ئاتايدۇ. دىققەت قابىلىيىتىنى بەلگى-
لىك ۋاقىت ئىچىدە ساقلاشنى هوشيارلىق دەپ ئاتايدۇ. دىققەت
قابىلىيىتىنى مەركەزلەشتۈرۈش دەرىجىسىنى زېھنىنى يىغىش
ياكى دىققەتنى يىغىش دەپ ئاتايدۇ. دىققەت قابىلىيىتى تۈرلۈك
نەرسىلەرنى كەمتۈك كۆرۈپ قېلىش، خاتا كۆرۈپ قېلىش،
كەمتۈك ئاڭلاپ قېلىش، خاتا ئاڭلاپ قېلىش، ئۇنتۇپ قېلىش،
ئىدىيە بىلەن هەرىكەت تامامەن بىردەك بولماسلىق هادىسىلىرىدىن
ساقلىنىدىغان قابىلىيەتتۇر. مەسىلەن، 1982 ـ يىلى 11-
ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كەچتە ياپونىيىنىڭ دابەن شەھىرىدىكى قولى
تەنتەربىيە سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىدە جۇڭگو ئاياللار
ۋالىبول كوماندىسى كۆپ قېتىم چېمپىيون بولغان ياپونىيە
ئاياللار ۋالىبول كوماندىسى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشۈپ، ئالدىن-
قى ئىككى مەيداندا ئۇتۇپ، غەلىبە قىلىش ۋەزىيىتىنى شەكىل-
لەندۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى مەيدانلاردا ئارقا ـ ئار-
قىدىن ئۇتتۇرۇپ قويغان. مۇتەخەسسىسلەر بىردەمدىلا بۇنچىۋالا
جىددىي ئۆزگىرىشنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەبىنى جۇڭگو ئايال-
لار ۋالىبول كوماندىسىدىكى چوكان ـ قىزلارنىڭ تۇنجى قېتىم-
قى چېمپىيون بولۇشىدىن ئىزدىگەن: ئۇلار تۇنجى قېتىم چېم-
پىيون بولغاچقا، خۇشاللىقنى ئىچىگە پاتقۇزالماي تايتاڭلاپ
كەتكەن. كەيپىياتىدا جىددىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ ئاخىرقى
مەيدانلاردا ئۇتۇش ئىشىغا دىققىتىنى يىغالمىغان، ئۇلارنىڭ هايا-
جان ئىلكىدە چېچىلغان زېھنى يىغىلىپ بولغۇچە ياپونىيە كوماند-
دىسى ئۇلارنى بېسىپ كەتكەن.
خۇددى يۇقىرىقىغا ئوخشاشلا، ئىمتىهانغا قاتنىشىدىغان ئو-
قۇغۇچىلار ۋە چوڭلار ئىمتىهانغا قاتنىشىدىغان ئىشچى ـ خىز-
مەتچىلەرنىڭ ئىمتىهاندىن بۇرۇنقى تەكرار جەريانىدا كەيپىياتى

كۆپ پەننىي بىلىملەرنى ئىگىلەشنى ھەمدە تەتقىقات ئېلىپ بېرى-
ۋاتقان ساھەلىرىدە ئالاھىدە كۆز قاراشلارغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ
قىلىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا تېخى يالغۇز بىر كىشى بەزى ئىجادى-
يەتلەرنى ئۆز ئالدىغا ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ. بىر كىشىنىڭ
خىلمۇ خىل كەسپىي بىلىملەر بىلەن يۈزەكىلا تونۇشۇپ ئۆتۈشى
مۇمكىن بولىسىمۇ، لېكىن ھەممىگە پىشقان بولۇشى مۇمكىن
بولماي قالىدۇ. شۇڭا، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ئالىم
- سەنئەتكارلاردىن ئىتتىپاقلىشىپ، ھەمكارلىشىپ ئىشلەپ،
ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆز ئارا ئۆگىنىپ، كەمچىلىكلىرىنى تۈگى-
تىپ، بىرلىكتە ئىزدىنىپ، پەن - تېخنىكىنىڭ تېخى ئېچىلمى-
غان سىرلىق ساھەلىرىگە يۈرۈش قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇن-
داق ئىكەن، تۇرمۇش سەنئەتكارلىقى يولىدا ئوتتۇرىغا چىققان
ھەر قانداق شۆھرەتپەرەسلىك خۇددى يولۋاسقا ئوخشاش يول
توسۇپ ياتقان دۈشمەن بولۇپ قالىدۇ، ھەرقانداق ياخشى نەتىجى-
گە ئېرىشىش ئۈچۈن ئازغىنە نەتىجە ۋە شان - شۆھرەتكە مەم-
نۇن بولۇشتىن ئىبارەت پىسخىك دۈشمەننى مەغلۇپ قىلىدىغان
جاسارەتكە ئىگە بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. ھەقىقىي ئۇتۇق قازانغۇ-
چى سەنئەتكارلارنىڭ ساختا شۆھرەتكە بېرىلمەسلىكى مانا مۇشۇ
قانۇنىيەت ئاساسىدا تاۋلىنىپ مەيدانغا چىققان يېتۈك پىسخىك
پەزىلەتتۇر. بۇ قانۇنىيەت بىزگە شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى،
بىر ئادەمدە تۇرمۇشنىڭ دېڭىزدەك مەڭگۈ جەۋلان قىلىدىغانلىقى-
نى چۈشىنىپ، ئۇنى سەنئەت تەرىقىسىدە بېزەشكە ئىنتىلىپ
تۇرىدىغان ئوبرازلىق تەپەككۇر ۋە يىراققا قاراپ ئۇپۇق يارىدىغان
تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولغاندىلا، ئاندىن شەيئىلەرنى بايقىيالاي-
دۇ، كەشىپ قىلالايدۇ ۋە ئىجاد قىلالايدۇ، ئۇنىڭ ئەكسىچە
بولغاندا، كاللىسى ئېچىلماي ھەرقانداق شەيئىنى قاراپ تۇرۇپ
كۆرەلمەيدۇ - دە، ھەرقانداق ئىجادىي پائالىيىتىدە كۆڭۈلدىكى-
دەك نەتىجىگە ئېرىشەلمەيدۇ، ناۋادا ئۇ بەكمۇ قورقۇنچاق، قى

بىرى ئۆلىنىپ تۇرمۇش دېگىنىڭنىڭ دولقۇنلىرىنى ھاسىل قىلىدۇ، مۇشۇنداق دولقۇنلار ئۈزۈلمەي داۋام قىلغاندىلا، گۈزەللىك تاللاش ھەرىكىتىمىز مەڭگۈلىشىپ، تۇرمۇشنىڭ مەلۇم بىر باسقۇچىدىكى كىچىك بىر گۈزەللىكنى مەڭگۈلۈك قىلىۋېلىشتەك توختاپ قېلىش ئوقتىسىنەزەرىنىڭ قولى بولۇش ئاقىۋىتىدىن قۇتۇلالايمىز».

راست، تۇرمۇش سەنئەتتى ئالدى بىلەن باي مەزمۇنغا ئىگە. شۇڭا، بىر تال گىياھ، بىر تال گۈل، بىر تال بېلىق، بىر تال قۇرت ياكى ھاشارات ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ھېچ-نېمىگە ئەرزىمەيدىغان نەرسە بولسىمۇ، تۇرمۇشنى سەنئەت نۇق-تىسىدىن چۈشەنگەن سەنئەتكارلارنىڭ قولىغا چۈشكەندىن كېيىن چەكسىز ھاياتىي كۈچكە، يۈكسەك ھۆزۈر بېرىش قىممىتىگە ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ئەنە شۇنداق مول مەزمۇنى بىلەن مەڭگۈ ئاخىرلاشمايدۇ، ئۇنىڭدىكى خىلمۇ خىل مەزمۇنغا ئىگە ناخشىلار گويا: «مەن ئەقىل بىلەن جاسارەتكە تولغانلارغا قاراپ ياڭرايمەن» دېگەندەك قىلىپ، تۇرمۇشنى سەنئەت ئورنىدا بېزەش يولىدا نىشان قوغلاشقۇچىلارغا ئىجادىي سىگنال بېرىپ تۇرىدۇ.

بىراق، ھەرقانداق سەنئەتكار جاپا چەكمەي، قاتمۇ قات توسقۇنلۇقلارنى يەڭمەي بۇ مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرەلمەيدۇ ۋە ئۈزمەي جەڭ قىلىش روھى بولماي تۇرۇپ، تۇرمۇشتىكى يېڭى ناخشىلارغا جور بولالمايدۇ. بىز چوڭ ئىجادىيەتچىلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۆزىمىزدەك نورمال كىشىلەرنىڭ ئۆگىنىش ھەم خىز-مەت پائالىيىتىگە قاراپ باقايلى. بىر ئادەم ئۆز ئۆمرىدە بىر-ئىككى خىل پەننى بىلىمنى ناھايىتى تەستە ئىگىلەيدۇ. ھا-زىرقى كۈنگە كەلگەندە ئەھۋال تېخىمۇ ئۆزگەردى. ھا-زىرقى پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى پەنلەر ئارا چېگرىنى بۇزۇپ تاشلىماقتا. بۇ ھال ئالىم ۋە سەنئەتكارلاردىن تېخىمۇ

ـنى ھېس قىلىشقا باشلايدۇ. بىراق، بۇ تولىمۇ بەك كىچىككىش، ئۇلۇغ ھايات دەرىخىنى دەپسەندە قىلغانلىق. بىز مۇشۇنداق ئاقـ ۋەتلەرنى تەسەۋۋۇر قىلغاندا، ئىختىيارسىز ھالدا ھەقىقىي ئۇـ تۇق قازانغۇچى سەنئەتكارلارنىڭ ساختا شۆھرەتكە بېرىلمەسلىك روھىغا ھۆرمەت بىلدۈرىمىز ھەمدە ئۇلارنى ئۈلگە قىلىپ تۇرـ مۇش سەنئەتكارلىقىدا دېگىز دولقۇنلىرىنىڭ بىرىنىڭ ئارقىسىـ دىن بىرى ئۆرلەيدىغان بەيگە ھالىتىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۇـ رۇپ تۇرۇپ ئۆگىنىمىز، ئىشلەيمىز، ئىجاد قىلىمىز، ئىجادىي ۋە ساۋابلىق پائالىيىتىمىزدىن تەسىرلەنگەن كىشىلەر: «بەللى، ئوغۇل بالا!» دېگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ئۆزىمىزگە تېـ خىمۇ قاتتىق تەلەپ قويىمىزكى، ئۇنۋان، مۇكاپات، خىزمەت دەرىجىسى... دېگەنلەر بىلەن توختاپ قالمايمىز، ئەلۋەتتە.

شۇنىڭغا تولۇق ئىشەنچ قىلىش كېرەككى، تۇرمۇش سەنـ ئەتكارلىقىدا يۇقىرىقىدەك شۆھرەتپەرەسلەر: «تىرىشچانلىق» دېگەن نېمە ئۇ؟ ئۇ دۆت ئادەملەرگە كېرەك، ئۇلار دۆت بولغاچـ قا، تىرىشمىسا بولمايدۇ، بىزدەك ئەقىللىق ئادەملەر ئەزەلدىن تالانتقا تايىنىپ ئىش كۆرىدۇ، مانا مەندەك ئامتى بارلار ئەمەل ـ مەرتىۋىلىك بولىدۇ، دەيدىغان ئاتالمىش بىلەرمەنلەر دېگىزدەك چەكسىز ھايات ھەم شۇ ھايات گۈزەللىكى ئۈچۈن بولىدىغان ھەقىقىي تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىدا يېڭىلمەي قالمايدۇ. ھەشەم كۆتۈرمەي، زادىلا ھۇرۇنلۇق قىلماي، ساختىلىقنى چۆرۈۋ[illegible] لاپ خەلق ھەم ۋەتەن ئۈچۈن دائىم كىتاب ئوق[illegible] غان، ئىشلەيدىغانلارنىڭ كارامىتى بارغانسې[illegible] بۇنداق ئادەملەرنىڭ تۇغما قابىلىيىتى تۆۋەن[illegible] ۋاقىتلىقتىن ئەقىللىقلىقتا ئۆزگىرىدۇ، س[illegible] چىقىدۇ. ساختا شۆھرەتكە بېرىلگەنلەر بۇ[illegible] نى ھەرقانچە يامان كۆرگەن، چۆكۈرگە[illegible] دىردىمۇ، دۇنيا ئىشچانلارغا موھتاج،

يىنچىلىقلارغا تىز پۈكمىگەن بولۇپ قالسا، ئارقىغا چېكىنىپ قابىلىيەتسىز، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ.

رېئال تۇرمۇشىمىزدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەن‍ئەتكارلىقىدا بىر باشقا چىقالماسلىقى ياكى نامى ئۇلۇغ بولسىمۇ، سۈپرىسى قۇرۇق بولۇپ قېلىشى، ئاساسلىقى، ئەنە شۇنداق قىيىنچىلىقلارنى يېڭەلمەي ئالغا باسماي، ئازغىنە نەتىجە ياكى نام - شۆھرەتكە بەنت بولۇپ قالغانلىقىدىندۇر. ئەتراپىمىزغا قاراپ باقايلى، بىر قىسىم كىشىلەر شۆھرەتكە ئېرىشىشتىن ئىلگىرى تۇرمۇش سەنئەتكارى بولۇش ئۈچۈن جاسارەت بىلەن ئالغا ئىنتىلىپ، توختىماستىن تىرىشىپ كۆرەش قىلىدۇ. بىر-ئاز نەتىجىگە ئېرىشىپ، ئازراق تۆھپە قوشۇپ، باشقىلار تەرىپى-دىن ئېتىراپ قىلىنغاندىن كېيىنلا بىر ئىزىدا تۇرۇۋېلىپ، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلمەيدىغان «كۆرگەزمىدىكى مودېل» لارغا ئايلىنىدۇ ھەمدە ئۈزلۈكسىز ھالدا قول سۇنۇپ خەلق ۋە دۆلەت-تىن نام - مەرتىۋە تەلەپ قىلىدۇ. ئۇلارغا ئېرىشەلمىگەندە بولسا، ئىنتايىن پەسكەش يوللارغا مېڭىشتىنمۇ يانمايدۇ، بۇ خىل كىشىلەر ئەمەلىيەتتە ھەقىقىي سەنئەتكار بولماستىن، تۇر-مۇش سەنئەتكارلىقىدا مەغلۇپ بولغان، تەقىقات، ئىزدىنىش، ئىجادىيەت ئۈستىدىكى كۆرەشتىن چېكىنىپ چۈشكەنلەردۇر. ئۇلارنىڭ قايتىدىن بەيگىگە چۈشۈش جاسارىتى يوق، ئۇلار پەقەت ئۆزىنىڭ بۇرۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىنى داۋراڭ قىلىش ئار-قىلىق، ئالدامچىلىق بىلەن مول يېمەك - ئىچمەكلەرگە ئىگە بولۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ قالغان ئۆمرىنى ئۆتكۈزمەكچى بولىدۇ. ئەمما، كىشىلەر بۇنداق ئادەملەردىن: «سىز بۇنچىۋالا ئالچاڭلاپ كەتكۈدەك خەلققە نېمىلەرنى قىلىپ بەردىڭىز؟» دېگەن ھامان دەسمايىسى غالتەككە چىقىدۇ - دە، ئۆزىنىڭ ساختا شۆھرەتكە قول بولۇپ، شۇنچە ئەزىزلەپ ئۆستۈرگەن ئاتا - ئانا، قوۋم - قېرىنداش، يۇرت خەلقىنىڭ ئالدىدا تۇزكورلۇق قىلىۋاتانلىقىد-

تەقدىرىنى كۆزەتكۈچى، ئۇنى چۆرىدەپ، ئۇنى ئىپادىلىگۈچى. جەمئىيەت ئۆز قەلبىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىپ كەتمىگەچكە، ئۇ سەنئەتكارغا موھتاج. جەمئىيەت ئۆز قەلبىنى بىلمىگەندە، ئۇ ئۆزىنى ئالداپ قويىدۇ، مۇنداق نادانلىق ھالاكەتتىن دېرەك بېرىدۇ، ئۇ كېسەللىك — ئاڭ چىرىش كېسەللىكى، بۇنى داۋالىغۇچى — دورا — سەنئەتكاردۇر، شۇڭا، جەمئىيەتنى بىلىش ئۈچۈن خەلقنى بىلىش لازىم. خەلقتىن ئايرىلغان، خەلقنى ئاددىي ئاۋام، ئاددىي كىتابخان، شۆھرەت ئوبيېكتى دەپ چۈشەنگەن كىشى ھەقىقىي سەنئەتكار بولالمايدۇ. خەلقتىن، خەلق قەلبىدىن، خەلق يۈنىلىشلىرىدىن ئايرىلغان سەنئەتكار ئۆلگەن، چىرىگەن سەنئەتكاردىن ئىبارەت»①.

توغرا، بەرپاچىلىقتا ئۇتۇق قازانغۇچىلاردا بىزگە ئۈلگە بولىدىغان پىسخىك پەزىلەتلەر يۇقىرىدا تونۇشتۇرغان بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ، شۇنداقلا بىز بۇ تەرەپلەرنى توغرا تونۇشتۇرالىغان بولۇشىمىزمۇ ناتايىن، ئەمما، بۇلار تالانتشۇناس، ئىجادىيەتشۇناس ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى بىزگە ئومۇملاشتۇرۇپ كۆرسىتىپ، ئىجادىي مۇھىتنىڭ ئىچكى ئامىللىرىنى ياخشىلاشقا مەسلىھەت بېرەلەيدۇ.

---

① ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «قاتلاملىق ئىستېتىكا»، 427

چىلەرگە موھتاج بولغاچقا، بۇنداق ھەققانىي دولقۇن ئۇنداق شۆھرەتپەرەسلەرگە ۋاقىتلىق سوكۇت قىلغاندەك تۇرسىمۇ، ھامان بىر كۈنى ئاشۇ تىرىشچان باللىرىنى ئارزۇلاپ ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئۈچۈن چايقىلىشلىرىدا ئۇلارنى ھالاك قىلىدۇ. تۇرمۇشنىڭ گارمونىستىك رىتىمى مانا شۇدۇر. چۈنكى بىر ئادەمنىڭ قۇرۇق شۆھرەتكە بېرىلىپ، يۇقىرى ئورۇندا تۇرۇپ، ھېچ نەتىجە يارىتالمىغىنىدىن كۆرە، جامائەت بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ، پۇختىلىق بىلەن خەلققە مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان ئەمەلىي ئىشلارنى قىلغىنى تۈزۈك – تە!

خەلقىمىز تارىخىدا نۇرغۇنلىغان ئەزىمەت ئوغلانلار ساختا شۆھرەتكە بېرىلمەي، خەلق كۈلسە كۈلۈپ، يىغلىسا يىغلاپ، ھەتتا ئۆزىنىڭ ھايات – ماماتىنى بىر ياققا قايرىپ قويغان ھالدا ۋەتەن ئۈچۈن ئىجاد قىلىپ ئىلىم – پەن بىناسىنى قۇرغان ساغلام پىسخىك كۆرۈنۈشلەر بار. ھازىرقى كۈندىمۇ جاپادا خەلقنىڭ ئالدىدا، ھالاۋەتتە خەلقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ، تەپەككۇر ئۇپۇقلىرىنى بويلاپ دۇنيانىڭ ئالدىغا ئۆتۈش ئۈچۈن پاك قەلب، شەخسىيەتسىز روھ، ئالىيجاناب خىسلەت بىلەن ئىلىم – پەن بوستانىمىزغا پەرۋىش قىلىۋاتقان نەۋقىرانلار ۋە بىخ سۇرۇپ چىقىۋاتقان نوۋەي پەرزەنتلەر بار. بۇلار بىزنىڭ سۆيۈملۈك ئۆلگىمىز. تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىدا ئۇتۇپ چىقىمىز دېسەك، بىزنى ساختىپەز قىلىۋېتىدىغان ساختا شۆھرەتكە قارشى تۇرۇپ، ئاشۇ سۆيۈملۈك ئۆلگىلەرنى قەدىرلەيلى. ئۆزىمىزنى خەلققە تاپشۇرايلى، چىن يۈرىكىمىز بىلەن ئۆزىمىزنى، خەلقىمىزنى سۆيەيلى. چۈنكى، «سەنئەتكار — خەلقنىڭ پەرزەنتى، خەلق پىكرىنى بايان قىلغۇچى، سەنئەتكارنى خەلق يارىتىدۇ. سەنئەتكارنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۇنىڭ ئۆز خەلقىگە بولغان مۇناسىۋەت نورمىلىرى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. سەنئەتكارنىڭ ھاياتى خەلقنىڭ ھاياتى، خەلقنىڭ مەنىۋى ۋە تارىخىي ھاياتى سەنئەتكار خەلقنىڭ

I ئۆزىنى تونۇتۇشنىڭ قابىلىيىتىنىڭ مۇھىملىقى

دانىشمەن ئادەملەرنىڭ ياشاشتىن مەقسىتى ئۆلگەندىن كې-يىنمۇ ھايات قېلىشتىن ئىبارەت. ئەمما، ئۆلگەندىن كېيىن ھايات قالىدىغان ئامەتلەر دانىشمەن ئادەملەرنىڭ ھەممىسىگە كې-لىۋەرمەيدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ يوق بولۇپ كېتىدى-غان نەرسىلەرگە ئىتائەتمەن بولۇپ قېلىپ، ئۇلۇغ ئىجادىيەتلەر ئالدىدا ئۆزىدىكى ئەڭ ياخشى خىسلەتلەرگە تايىنىپ ياشاشتىن داجىيىدىغان ئىرادىسى بوش ئادەملەر بولۇپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئىلىم ـ پەندە كەشپىيات يارىتىش، ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەھەت-تە ئىجاد قىلىش، تېخنىكا جەھەتتە ئىختىرا قىلىشقا ئوخشاش ھاياتنىڭ گۈزەللىكىنى ئۈستۈرۈپ بارىدىغان تۇرمۇش سەنئەت-كارلىقى ساھەسىدە بۇنداق ئىرادىسىزلىك ئالاھىدە گەۋدىلىك بولۇپ، تاڭلا كۈنلەردىن كېيىن كىشىنى «ھەي، ئىسىت، چىڭ تۇرسام بوپتىكەن» دېگەن ھەسرەتتە قالدۇرىدۇ. دۇنيادا نى-نى تالانتلىقلار سەنئەتكارلىق (مەن تۇرمۇشنىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىنى بېزەيدىغان بارلىق ئىجادىيەتلەرنىڭ ئومۇمىي نامىنى شۇنداق ئاتاۋاتىمەن) بابىدا تاپا ـ تەنە، غەيۋەت ـ شىكايەت، ئۆزى بىلمەي تۇرۇپ باشقىلارغا پوپوزا قىلىدىغان ۋە ياكى ئۆمۈر بويى ئۆزى ئىجاد قىلمىسىمۇ، ياچاقلىرىنى ئىجاد قىلغانلارغا بەتلەپ يۈرىدىغان «ئالاھىدە مۇئەللىملەر» كەلتۈرىدىغان ئاۋارى-چىلىكلەر ئالدىدا ئۆزىنى تونۇتۇۋالالماي، نام ـ شەرەپلىرىنى مەڭگۈلەشتۈرىدىغان پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويغان. بىز تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىدىكى بىلىم-لەرنى ئىگىلەش بىلەن سەنئەتكارلىق ھاياتىمىزنىڭ ئاشكارا

ئۈچىنچى قىسىم

ئۆزىنى تونۇۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ مېڭىش

ئادەم مۇشۇ ئەدەبكە قايتىش، سەنئەتكارلىقنىڭ قىيىن ئۆتكەللە-
ىردىن ئۆتۈپ كېتىشكە يارىغۇدەك ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش قابىلىيد-
ىتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك ئىكەن. جۇڭگودا پەن - مەدەنىيەتنى
گۈللەندۈرۈشتە ھەممىمىز ئورتاق ئەمەل قىلىدىغان «بارچە گۈل-
لەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش»
يۆنىلىشى بولسىمۇ، بۇنى ئەمەلىيىتىدە ئىجرا قىلمايدىغان بەغە-
رەزلەرنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابى دېگەن نامدا كۆتۈرۈلگەن تەتۈر
قۇيۇندا يۇرت تۇزگۇچى ئۆلىما - ئالىملارغا، ئۆزلىرىنى پەرۋىش
قىلىپ تەربىيىلىگەن ئۇستازلىرىغا، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى
ئۇچۇن ئۆزىنى، ھاياتىنى قۇربان قىلىشتىن قورقماي خەلققە
يولباشلىغان ئىنقىلابىي داھىيلار - گېنېراللارغا، پەنگە، پەن
ھەقىقەتلىرىگە ئۆزىنى پەرۋانىدەك ئۇرۇپ تۇرىدىغان ھەققانىيەت-
چىلەرگە يوق يەردىن تۆھمەت چاپلاپ، ئۇلار ئۇستىگە ئىنسان
قېلىپىدىن چىققان شۇملۇقلارنى ياغدۇرغان رەزىللىكلىرىنى ئۆز
كۆزۈم بىلەن كۆرگەنلىكىم ئۇچۇنمۇ، ئالىملار، ئەدەبىيات -
سەنئەتچىلەر ۋە ئىلىم - پەننىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىدە كەش-
پىيات، ئىختىرا، ئىجاد قىلماقچى بولغان ئادەمگە ئۆزىنى تۇتۇ-
ۋېلىشتىن ئىبارەت بۇ قابىلىيەتنى ئۇستۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم
دەپ قارايمەن.

مەن بۇ ھەقىقەتنى كۆپلىگەن ئۆلىما - ئالىملارنىڭ بىۋاسى-
تە سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق تونۇپ يەتتىم. ئالايلۇق، ئۆزد-
ىنى ئەڭ قاتتىق تەلەپلەر بىلەن تۇتۇۋېلىپ دۇنياغا مەشھۇر
بولغان يازغۇچى ئېبي. ھېمىڭۋاي «ئۆز روھىي ھالىتىنى بويسۇن-
دۇرغان كىشى شەھەرلەرنى بىنا قىلغان كىشىدىنمۇ كۈچلۈك-
رەكتۇر»① دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپ، سەنئەتكارلىق بابىدا پە

① ئېبي. ھېمىڭۋاي: «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرى
662 - بەت.

يوشۇرۇن ئالىمىنى گۈزەللىك روھى بىلەن يۇغۇرۇپ، ئىجتىما-
ئىي تۇرمۇشنىڭ ئومۇمىي تاشقى قىياپىتىنى ۋە ھاياتنىڭ ماھى-
يىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان تېخىمۇ ئىلغار سەنئەتكارلىق تۇر-
مۇشىغا قەدەم قويۇشتا نېگىزلىك تەربىيىلىنىش بىلىملىرى بى-
لەن ئۇچرىشالىساقمۇ، ئەمما، سەنئەتكارلىق روھى پىكىر -
ھېسسىياتىمىزدا نىسپىي ئۆزگىرىشچان بولغانلىقتىن، ئىجادى-
يەت ئىرادىسىنى ئۈستۈرۈشكە ئائىت روھىيەت بىلىملىرى بى-
لەن ئۆزىمىزنى قورالландۇرمايدىكەنمىز، يەنىلا سەنئەتكارلىق
سېپىدىن چۈشۈپ قېلىپ نام - شەرەپلىرىمىزنى مەڭگۈلەشتۈ-
رەلمەيمىز. شۇڭا، پىكىر - ھېسسىياتتا ئۆزىنى تۈتۈۋېلىش
قابىلىيىتىمىزنى خۇددى جىسمانىيىتىمىزنى كۈندىلىك ئوزۇق-
لاندۇرۇش بىلەن كۈچەيتىپ ماڭغاندەك كۈچەيتىپ مېڭىشىمۇ
ئىجادىي پائالىيەتلەردىكى تەبىئىي تەلەپتۇر. شۇ مۇناسىۋەت بى-
لەن مەن ياشاش سەنئەتكارلىقىنىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىدىكى
ئىجادىيەتتە ئۆزگىچىلىك بولسىمۇ، ئۇنىڭدا ئورتاق رىئايە قىلى-
دىغان بىر ئەدەب بار، ئۇ بولسىمۇ «ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش» دەپ
قارايمەن. مەن ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇيدىغان كۈنلەردىن باشلاپ
ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر كۇڭفۇزىنىڭ «ئۆزۈڭنى تۇت، ئەدەبكە قايت»
دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندا، ئۇنىڭدىن جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمكى
گۈللىنىشكە ۋەكىل جۇ سۇلالىسىنىڭ ئەدەبلىرىگە قايتىش كې-
يىنكى سۇلالىلەرنى ساقلاپ قېلىشنىڭ چارىسى دېگەندەك مەز-
مۇننى پەم قىلاتتىم. ئەمدى ئويلاپ باقسام، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش
قابىلىيىتىمۇ، كۇڭفۇزى سۇلالىلەرنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن
تەكىتلىگەن مىللەتنىڭ ئېسىل ئەدەب - يوسۇنلىرىدەك، سەنئەت-
كارلىقنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە باب كېلىدىغان ئەدەب - يوسۇن
ئىكەن. ئىلىم - پەندە، ئەدەبىيات - سەنئەتتە، تېخنىكىدا
ئۆلگەندىن كېيىن خەلقنىڭ قەلبىدە ھايات قالغۇدەك ئىجادىيەتتە
بولۇپ، خەلقنىڭ ئىشلىرىدا يادىكارلىق بولۇپ قالىمەن دېگەن

يىرگىنىش ئويغىتىدۇ»[1] . بىزنىڭ ياشاش سەنئەتكارلىقىدا بۇ-
رۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىمىز بىزنىڭ ئەيىبلىرىمىزنى يېپىپ
بىزنى خەلق كۆزىگە كۆركەم كۆرسەتتى. تەبىئىيكى، ئۇ بىزنىڭ
قەلب گۈزەللىكى دەپ ئاتىلىۋاتقان ھەقىقىي سەنئەتكارلىق رو-
ھىدا ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىشنى بىلگەنلىكىمىزدىن ئىدى. بۈگۈن-
كى كۈندە، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىغان ناھايىتى كۆپ كىشىلەرنىڭ
پۇل، مەنسەپ، مەئىشەت قۇللىرىغا ئايلىنىپ كېتىشىگە قارى-
ماي، تار شەخسىي مەنپەئەتلىرىدىن ھالقىپ چىقىپ خەلقىمىز-
گە، ئىنسانىيەتكە پايدىلىق ئۇلۇغۋار ئىشلارغا ئىنتىلىپ تۇرىدى-
غان ھەقىقىي سەنئەتكارلىق روھىدىكى قەدىردانلىرىمىز بولسى-
مۇ، خەلق ئۇلاردىن يەنە خەلقىمىزدىن ئىبارەت ئەزىز قان -
قېرىنداشلىق بىلەن تولغان بۈيۈك ئەمگەكچىلەر ئائىلىسىنىڭ
ئەزاسى، بىزنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن گويا سىبغىن كالىدەك
تۇرۇپ بېرىۋاتقان ۋەتىنىمىزنىڭ خىزمەتچىسى سۈپىتىدە ئۆزىنى
سەنئەتكارلىق روھىدا جۇشقۇن تۇتۇش ۋە روھىيىتىمىزگە ھۇ-
جۇم قىلىۋاتقان ئەجنەبىي روھىي ئەخلەتلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاش-
نى تەلەپ قىلىدۇ. بولۇپمۇ خەلقىمىزنىڭ پىكىر يوللىرىدىكى
چىگىشلىكنى يېشىش، قارىمۇقارشىلىقنى ئاكتىپ ئۇسۇل بىلەن
ھەل قىلىش، تۇتۇقلۇق ۋە ئۈمىدسىزلىكنى ئىشەنچ ۋە جاسارەت-
كە ئايلاندۇرۇش، كەملىك، ئاجىزلىقلارنى تولۇقلاش ۋە ھەل
قىلىش ئۈچۈن، پىكىر - ھېسسىيات جەھەتتە ئۆزىنى تۇتالماي،
خەلق نەزەرىدە تاسادىپىي يىرگىنىش ئويغىتىپ قويىدىغان قەلب
بىمەنىلىكىدىن ھەزەر ئەيلەشنى، ئىشنىڭ ۋاقتىنچە ئوڭ كەل-
مەسلىكىگە، تۇرمۇشتا كۆرۈلىدىغان ئەنسىزلىكلەرگە، تاشقى

[1] لېنىنتىس: «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەشرى، 74 -،
75 - بەتلەر.

قەت ئۆزىنى باشقۇرۇش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ ماڭالىغان، ئۆز ھېسسىياتلىرىنى سەنئەتكارلىق تۇرمۇشى ئۈچۈن بويسۇن-دۇرغان كىشىلەرنىڭلا بارغانسېرى كۆچىيىپ بارىدىغانلىقىنى، «ھاياتتىكى ئەڭ بىرىنچى ۋە ئەڭ ئاساسىي نەرسە ئۆزىنى تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىش»[1] ئىكەنلىكىنى ئېچىپ بەرگەن. بىز «ھەممە ئىشنى موللا بىلەر، موللا قوپۇپ كۆلگە سىيەر» دېگەندە، مانا مۇشۇنداق تەبىئىي تەلەپ بويىچە پىكىر - ھېسسىيات جەھەتتە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ ماڭالماي، بۇرۇنقى سەنئەتكارلىق تۇرمۇشىدا نى - نى پايدىلىق ئىجادىيەتلەرنى قىل-غان ۋە شۇنداق ئويلىغان بولسىمۇ، كېيىنكى كۈنلەردە شەخسىي ھەۋەسكە بويسۇنۇپ، نەپسى ئارزۇسىنىڭ كەينىگە كىرىپ، پىكىر - ھېسسىياتلىرىنى خالىغان تەرەپلەرگە ئەركىن قويۇۋې-تىش بىلەن باشباشتاق، يۈگەنسىز يۈرۈپ، تۇرمۇش سەنئەتكار-لىق قەلبىنىڭ گۈزەللىكىگە بىمەنە روھىي ئەخلەتلەرنى چۈشۈ-رۈپ، ھاياتىمىزدىكى رەزىللىككە قارشى تۇرۇپ گۈزەللىكنى قوغداش قۇدرىتىنى يوقاتقان، خەلقىمىزنىڭ يۈرەك تارىنى چې-كىدىغان دەۋر كۈيلىرىگە جور بولالماي، «ئاكاڭ كىمنى ئالسا، يەڭگەڭ شۇ» دېگەن پاسسىپ ھايات يولىغا مېڭىپ كېتىۋاتقان ئاتالمىش زىيالىيلار ۋە ئۆلىما - نازىنلارنىمۇ نەزەردە تۇتىمىز.

راست، «قەلب گۈزەللىكى ھەتتا سەت بەدەنگىمۇ كۆركەم-لىك بەخش ئېتىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك قەلب بىمەنىلىكى ئەڭ ئاجايىپ قىياپەتكە ۋە بەدەننىڭ ئەڭ دىلبەر ئەزالىرىغىمۇ قانداق-تۇر ئالاھىدە داغلارنى چۈشۈرىدۇكى، ئۇلار بىزدە تاسادىپىي

---

① ۋ. كومبىولدىت: «تەپەككۇر گۈلشەنى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەش-رى، 662 - بەت.

بولىدۇ.

ھاياتىمىزدىكى گۈزەل شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى سەنئەتتە ئۆز
ئىپادىسىنى تاپىدۇ، ئەمما ياشاش سەنئىتىدە ئىپادىلەنگەنلەرنىڭ
ھەممىسى گۈزەل شەيئى بولۇشى ناتايىن. ئەگەر ئىجادىيەتتە
ئىختىراچى، ئالىم ياكى سەنئەتكارنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىشى بىر-
دەملىك بولىدىكەن، ئۇ چاغدا، ئۇنىڭ ئۇلۇغلار قاتارىدىن ئورۇن
ئېلىشى ناھايىتى قىيىنغا توختايدۇ. ئەگەر ئىختىراچى ئالىم
ياكى سەنئەتكارنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىشى ئۇزاققا سوزۇلىدىكەن،
ئۇلۇغلار قاتارىدىن ئورۇن ئالالمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى
ئىختىراچى، ئالىم، سەنئەتكارنىڭ ئۇلۇغ ياكى ئۇلۇغ ئەمەسلى-
كى ئۇنىڭ ئەسىرىنىڭ سىرتىدىكى تەشۋىقاتى ۋە داۋراڭ سېلى-
شىغا باغلىق ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئەسىرىگە باغلىق
بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، تارىخ كىمنىڭ سەنئەتكار، كىمى-
نىڭ ئىختىراچى، ئالىم، نانقېپى ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭ ئەسەرلى-
رى ۋە پەزىلەتلىك پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ھامان بىر كۈن
ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. بارلىق غوجىكودىلەرنى سەنئەتكارلىق سې-
پىدىن شاللاپ چىقىرىۋېتەلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆزىنى
تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش تەلەپلىرى بويىچە ئۆزىمىز-
گە ئۆزىمىز بويسۇنۇشنى ۋە ئۆز قارارىمىزغا ئىتائەت قىلىشنى
ئۆگىنىشىمىز ھەمدە بۇ تەلەپلەر بويىچە سەنئەتكارلىق سېپىدە
داۋاملىق ئۆرلەپ مېڭىش ئۈچۈن تەمكىن بولۇشىمىز كېرەك.
بۇ مەسىلە كىتابىمىزدا ئېيتىلغان ۋە كىتابىمىزدا ئۈلگۈرەلمى-
گەن نۇرغۇن تەرەپلەرگە چېتىلسىمۇ، ئىجادىي پائالىيەتلەرنىڭ
ئەمەلىي مەشغۇلاتى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش
قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستە تۇ-
تۇپ، ئۇتۇقنىڭ مېخانىزمىنى ئىگىلەش؛ ئەنسىزلىككە توغرا
قاراش؛ ئۆزىنى كەمسىتىش ھېسسىياتىنى تۈگىتىش؛ روھىيەت-
تىن چۈشكۈنلۈكنى ھەيدەش قاتارلىقلارنى نۇقتىلىق تەكىتلەش
مۇمكىن.

مۇھەتتىن كېلىدىغان زەربىلەرگە، تۇرمۇش ۋە خىزمەت ئۈستىدىكى ئىزالارغا بەرداشلىق بېرەلمەي، سەنئەتكارلىق ھاياتىدا «كۆلگە سىيىدىغان موللا» بولۇشتەك پاسسىپ يولغا مېڭىپ كېتىشتىن ساقلىنىشنى، تۇرمۇشنىڭ ھەر كۈنى دېگۈدەك يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىپ كېتىۋاتقان دەۋر روھى بويىچە ئۆزىنى قايتا بىلىش، ئۆزىنى تولۇق ئېتىراپ قىلىش، ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى بىلىم ۋە قابىلىيەت سەۋىيىسىدىن ھالقىپ، خەلقىمىزنى دەۋرنىڭ ئارقىسىدا قويىماسلىق رىغبىتىدە تۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

چۈنكى، سەنئەتكارلىق دېگەن ئالدى بىلەن خەلقنىڭ دەۋر قەدىمىدىن چۈشۈپ قالماسلىقنى كۆزلەپ پىكىر قىلىش كەسپىكى، ئاللىقاچان يارىتىلىپ بولغان سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە بۇرۇنقى بىلىم سەۋىيىسى بىلەن بىر گەپنى تەكرارلاۋېرىدىغان ھۈنەرۋەنچىلىك ئەمەس. ھەقىقىي سەنئەتكار سەنئەت يارىتىدۇ، ئەمما سەنئەتنى ھەممە يەردە كۆز - كۆز قىلمايدۇ، ئۆزىنى تونۇۋېلىش قابىلىيىتى يوق ئاغزىدا شەھەر ئالغۇچىلار سەنئەتنى ھەممە يەردە كۆز - كۆز قىلىدۇ، ئەمما سەنئەت ياراتمايدۇ. مانا بۇ سەنئەتكارلىق سېپىدىكى ئىككى خىل ئادەملەرنىڭ پاسىل تېشى. بۇ بىزنىڭ ھەقىقىي سەنئەتكار بولۇشىمىز ياكى ئاغزىدا شەھەر ئالغۇچى بولۇشىمىزدىكى تارازا. سەنئەت ئەسەرلىرىگە كەلسەك، تۇرمۇشىمىزنىڭ ھەرقانداق بىر تەرىپىنى گۈزەللەشتۈرىدىغان ماددىي ھەم مەنىۋى ئەسەرلەردىكى گۈزەللىك ئىككى خىل قىممەتكە ئىگە، بىرى، ھۇزۇرلىنىش قىممىتى، يەنە بىرى، ساقلاش قىممىتى. بىز ھۇزۇرلىنىش قىممىتىگە ئەھمىيەت بەرگەندە، دىققەت قىلىدىغىنىمىز — ئەسەرنىڭ ئۆزى بولىدۇ، بىز ساقلاش قىممىتىگە ئەھمىيەت بەرگەندە، دىققەت قىلىدىغىنىمىز — شۇ ئەسەرنىڭ كىمنىڭ ئەسىرى ئىكەنلىكى

لەپ قالمىغان بولاتتى.

ئەنە قاراڭلار، تارىخنىڭ بەتلىرىدە سىياسىي جەھەتتە ئالدىغا ھالقىپ كەتكەنلەرنىڭ كۆپچىلىكىدىن قان ئاققان، ئىدىيە جەھەتتە مۇتەپەككۇرانە پىكىردىكىلەر قىيىن - قىستاققا قالغان، پەن - تېخنىكىدا كەشپىيات - ئىختىرا ياراتقانلار خېيىمخەتەردىن خالىي بولالمىغان. گەرچە ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت ئالىمىگە ئېلىپ كەلگىنى شانلىق نۇر بولسىمۇ، ئۇلارنى كۈلكە قىلىدىغان، تىللاپ قارغايدىغانلار خۇددى چوڭ يولغا ئۇشتۇمتۇت ئۇنۇپ قالغان تىكەنلىك چاتقاللاردەك ئىنسانىيەتنىڭ داغدام تەرەققىيات يوللىرىنى تىكەنلىك يوللارغا ئايلاندۇرۇۋەتكەن. مەسىلەن، 1814 - يىل، ستېفېنسون بىرىنچى پويىزنى ئىجاد قىلىۋېدى، ئۇ پويىز گەرچە 30 نەچچە توننا ئېغىرلىق سۆرەپ ماڭسىمۇ، كىشىلەر ئۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئەقىللىق ھېسابلىدى - دە: «ھە، نوچى، بۇ پويىزنىڭ ئات ھارۋىسىدىنمۇ ئاستا ماڭىدىكەنغۇ؟»، «ئۇنىڭ گۈركىرىشىنى دېمەمدىغان تېخى، پويىزنىڭ گۈركىرىشى مال - چارۋىلىرىمىزنى ئۈركۈتىۋەتتى»، «تۈمشۇقىدىن ئوت پۈركۈپ بابۋارانلىرىمىزنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى»... دېگەندەك تاپا - تەنىلەر، ھەزىل - كۈلكىلەرنى ئۇنىڭغا ئوق قىلىپ ئاتتى. ھەتتا نۇرغۇن گېزىت - ژۇرناللارمۇ ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى. ئۆزىنى مۇتەخەسسىس، ئالىم دەپ يۈرگەن بىرمۇنچە كىشىلەرمۇ شۇنداق ھۇجۇملارغا بولۇشۇپ بەردى. ئاۋستىرىيىدىكى دوختۇرلار: «ئىنسان بەدىنى سائىتىگە 24 كىلومېتىردىن يۇقىرى سۈرئەتكە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. ئەگەر بۇ ئالۋاستى سۈرەتلىك مەخلۇق ئاۋسترىيىدە قاتنايدىغان بولسا، يولۇچىلىرىمىزنىڭ يەتتە ئەزايىدىن قان كېتىدۇ. ئۆلمىدى دېگەندىمۇ، تونېللاردىن ئۆتكەندە بوغۇلۇپ تۈگەيدۇ. ئەمەلىيەتتە پويىز دېگەن مېيىت قاچىلايدىغان ساندۇق» دېسە، روھىي كېسەللىكلەر تەتقىقاتچىلىرى: «ھازىرقى جەمئىيەت بارغان

I تارىخي ساۋاقلارنى ئەستە تۇتۇپ، ئۇتۇقنىڭ مېخانىزمىنى ئىگىلەش

ياشاشنىڭ مەنئەتكارلىق بابىدا ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىشىمىز ئالدى بىلەن بىزنى تاشقى ۋە ئىچكى جەھەتتىن تەڭلىكتە قالدۇرىدىغان ۋە ئىجادىي پائالىيەتلىرىمىزدە بىزنى مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ كېتىۋاتقان ئەھۋاللاردىن قۇتۇلدۇرىدىغان جاسارەت ۋە ھەرىكەت مېخانىزمىنى قولغا ئېلىشتۇر. بۇنداق جاسارەت ۋە مېخانىزم نېمە؟

1. پەلەك ۋاقىتلىق تەتۈر ئايلانسىمۇ، ھاياتنىڭ ئۆز قائىدىسى بويىچە ئىلگىرىلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىش

پەلەك ئاجايىپ نەرسە، بەزىدە ئۇنىڭ گەردىشى ئامەتنى ياپساچىلارغا، ئاپەتنى تارىخ تەرەققىياتىنىڭ ئالدىدا ماڭغان ئەزىمەتلەرگە سوۋغا قىلىدۇ. ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ باشلامچىلىرىغا ئەڭ ئاخىرقى ھېسابتا مەدھىيىلەر ئوقۇلسىمۇ، ئۇلارنىڭ دانىشمەنلىك باسقۇچلىرىغا تاپا - تەنە بىلەن مالالچىلىقنى ھامىي قىلىپ قويىدۇ. بۇ ئېھتىمال پەلەكنىڭ ئىنسانلار تەبىئىتىدىكى ئۆزگە كۆرەڭلىك قىلىپ باشقىلارغا ھەسەت قىلىدىغان شۇملۇقنى جازالىغانلىقىدۇر. بىراق، ئىنسانىيەت تارىخ تەرەققىياتىنىڭ باشلامچىلىرى ئالدىدا ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلسە ئىدى، جازا قامچىسى ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات ھارۋىسىنى سۆرەپ كېتىۋاتقان ئاشۇ شوتا ئاتلارغىلا تەگمىگەن بولاتتى. ئىنسانىيەتتىكى بۇ ئورتاق كېسەل بەكرەك يامرىغان مىللەتلەر ئاچقۇچلۇق پەيتلەردە ئۆپكىسى يوقلۇق قىلىپ، ئامەت كەتكەندە قولىنى چىش-

دۇنيانى زىلزىلىگە سالدى. 1921 ـ يىلى 42 يېشىدا نوبېل
فىزىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەمما، ئۇنىڭغا كۆپلەپ ئادەم قار-
شى چىقتى. گېرمانىيىدە مەخسۇس تەشكىلات قۇرۇپ ئۇنى تەن-
قىدلىدى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بەزى ئالىملار ئۇنى
بۇرژۇئا ئالىمى دەپ تەنقىدلىدى. دېمەك، ئالىم ـ سەنئەتكارلار
ئۇتقا تاشلانغان، تىرىك كۆمۈلگەن، جازا تۈۋرۈكلىرىگە مىخلان-
غان، تەنقىتلەنگەن بىلەن ئۇلار يەنىلا دۇنياغا شانلىق نۇر تارقات-
تى. بىراق، بۇ نۇرنىڭ تىكەنلىك چاتقال بىلەن قاپلانغان يوللار-
دىكى قان داغلىرى شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ زامان ئېتىبارىدىكى
مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىگە تۇتقان جاھىلانە پوزىتسىيىسىدىن ناھايى-
تى ئاچچىق بىر ساۋاق قالدۇردى. نادان كىشىلەر مۇنەۋۋەر
ئەزىمەتلەرنىڭ بېشىدا چۆرگىلەۋاتقان تەتۈر پەلەكنىڭ تەسىرىدە
«دەۋرنىڭ ئالدىدا ماڭساق بەختسىزلىككە ئۇچرايمىز، كەينىدە
قالساق دۇمبالىنىمىز، ئوتتۇرىدا ماڭساق ئارامخۇدا ئۆتىمىز»
دېگەن نىشانغا يۈزلىنىپ كەتتى. مانا مۇشۇنداق خاتا يەكۈن
ئىنسانلارنىڭ تەرەققىيات سەپىرىنى ئەسىرلەپ كېچىكتۈردى.

بىزنىڭ ھاياتىمىزدىكى ئىجادچانلىق بىلەن ئىجادىيەتكە قار-
شى كۈنلەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق ئەھۋال تېخىمۇ
شۇنداق بولدى. ئىلىم ئەربابلىرىنى ۋە ئارسلان بوۋىلىرىنى
بايراق قىلغان ھالدا پىكىر مەھبۇسلۇقىنى پاچاقلاپ تاشلاپ
ئىجاد قىلغان، ئۆزىنىڭ خاسلىقىنى باشقا مەدەنىيەتلەرگە قوشۇ-
ۋەتمەي يىپەك يولىنى ئاچقان كۈنلەردە خەلقىمىز شۇ زاماننىڭ
ئۆتكۈر رىقابەت جەڭگاھىدا ياشاپ، يىپەك يولى ئارقىلىق پۈتكۈل
ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى خەزىنىسىگە ئۆزىنىڭ ئىرپان ھۆجەير-
لىرىنى قاتتى. «قۇت» ئىزگۈلۈكىنى قەلبىگە پۈكۈپ، تاغ ـ
جەزىرىلەردىن ئېشىپ، مەغرىب ـ مەشرىق ئىستىھكاملىرىدىن
ئۆتۈپ، يىراق زېمىننىڭ «سىم تانابى» نى تارتىپ، مۇساپىرەت
مەنزىلگاھلىرىدىن بوستانلار، مۇساپىرلىق سەرگۈزەشتىلىرىدىن

جىددىيلىشىپ كەتمەكتە، ئادەملەرنىڭ روھى ھارغىن ھالەتكە يېتىپ قالدى. ئەگەر پويىز بۇ جىددىيلىك ئىچىدە گۈركىرەپ يۈرسە، ئىنسانىيەت بىراقلا ساراڭ بولىدۇ» دەپ تۇرۇۋالدى.

كۆلكە ۋە تاپا ـ تەنە قىلىسىمۇ قىلسۇن، بۇنىمۇ «بوپتۇ» دېيلى. بىراق، ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى بىلىش ۋە ئۆزىنى ئېتىراپ قىلىشتىكى ئىجادىي ئىلگىرىلەشلەرنى ھەتتا بەزى گۇرۇھلار مەخسۇس پېيىگە چۈشىدىغان ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرۇۋالدى. بۇنداق تەتۈر پەلەك قانچىكى ئارقىدا قالغان مىللەتلەردە شۇنچە چۆرگىلەپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىنى خورلاش بىلەن ئاياغلاشماي، ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق چولپانلىرىغىمۇ خىيانەت قىلىشتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان مەلئۇنلۇقىقا يېتىپ باردى. زاماننىڭ سەركىسى مەن دەپ يۈرگەن مىللەتلەرمۇ ئىنسانىيەتتىكى مۇنداق ئاجىزلىقلارنى تەبىئىتىگە سىڭدۈرۈۋالغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئالتۇن كۇرسىلاردا ئولتۇرغان پادىشاھلىرىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي تەنتەكلىك قىلىپ بەزى رەزىل ھەرىكەتلەرنى قىلدى. ئامېرىكا قىتئەسىنى تاپقان كولۇمبۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق چولپانى ئىدى. ئۇ گەپ توشۇغۇچىلار دەستىدىن شۇنچە ئۇلۇغ سەپەردىن قايتۇرۇلدى. سىنزورلار كىچىككىنە گەپنى كۆپتۈرۈپ، ئۇنى ئىسپانىيە پادىشاھىغا چېقىپ قويغانلىقتىن، ئىسپانىيە پادىشاھى ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى قولغا ئالدى ۋە قولىغا كويزا، پۇتىغا كىشەن سېلىپ ئىسپانىيىگە قايتۇرۇپ كەلدى. ئۇ، بۇ دۇنيانىڭ مۇنداق شۇملۇقلىرىنى كىشىلەرگە تولۇق نامايان قىلىش ئۈچۈن، «بۇ جازا قورالىرىنى مېنى دەپنە قىلىدىغان مېيىت ساندۇقىغا سېلىپ قويۇڭلار» دەپ كۆزىگە ياش ئالدى. ئامېرىكا ئەنە شۇنىڭ سەۋەبى بىلەن ياۋروپالىقلارغا زېمىن بولغان ئەمەسمىدى؟ 1919 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ئېينىشتېيننىڭ «تار مەنىدىكى نىسپىيلىك نەزەرىيىسى» بىلەن «كەڭ مەنىدىكى نىسپىيلىك نەزەرىيىسى» تەجرىبىدىن ئۆتۈپ پۈتۈن

قاتارىغا قوشۇپ قويىدۇ. بىزنىڭ بىزنى روھىي، ئەخلاقىي، ئەقلىي جەھەتتە شۇ قەدەر زەئىپ، ئېچىنىشلىق ۋە پاجىئەلىك ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتقان ئىللەتلىرىمىز ۋە ئۇنىڭدىكى مەۋ-جۇتلۇقنىڭ ئىچكى سەۋەبلىرى ھەققىدە — زەھەرلىك ئۆسمى-دەك ۋۇجۇدىمىزنى چىرمىۋالغان، مەيلى بىز خالايلى ياكى خالى-مايلى، ئاخىر بىر كۈنى جېنىمىزغا زامىن بولىدىغان خەتەرلىك مەنىۋى كېسەللىكنىڭ مەنبەسىنى تېپىش ۋە ئۇنىڭ ۋاقتىدا داۋاسىنى قىلىپ ساقايتىشنىڭ يولىنى قىلىش ھەققىدە ناھايىتى ئاز ئويلاۋاتقانلىقىمىز ئەنە شۇنداق چەمبىرەكچىلىكنىڭ ئارىمىز-دىكى ئىپادىسىدۇر.

بىراق، ھايات قائىدىسى ماھىيەتلىك ئىشلار ئۈستىدە ئىز-دىنىش، ئىجاد قىلىش بويىچە ئىلگىرىلەش بولغاچقا، ئۇ ئۆز يولىدا بىرمۇنچە ئىختىرا، كەشپىياتلارنى مىڭلىغان ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە سۇنىدۇ. ئىختىرا كەشپىياتلارنىڭ نەق پايدىسىنى كۆرۈشكە باشلىغان كىشىلەر ئۇنى قوغداش تەرىپىگە ئۆتكەندە، ئۇلار يا: «ئۇ دېگەن بۇرۇنلا بار نەرسە ئىدى. مىسىر ئېھراملىرىدىنمۇ تېلېۋىزور چىقىپتىكەن، كىرورەن گۈزىلىنىڭ قورسىقىنى ئوپېراتسىيە قىلغانلار بولغانىكەن، بۇنىڭ دەلىلى كونا كىتابنامىلەردە مانا مەن دەپ تۇرۇپتۇ. بۇ ئېھتىمال كۆچۈ-رۈۋالغان بولۇشى مۇمكىن» دەيدۇ ياكى بولمىسا، XX ئەسىردىن بۇرۇن ئادەمنىڭ ئاسمانغا، كائىناتقا ئۇچۇشىنى «بىمەنە سەپسە-تە» دېگەن كىشىلەر ھازىرقى كۈندە «مۇتلەق ھەقىقەت» دېگەنگە ئوخشاش ھەقىقەت تەرەپكە ئۆتۈۋالىدۇ - دە، «مەن بۇرۇنلا شۇنداق ئويلىغان، بۇ دېگەن دەۋر بۆلگۈچى كەشپىيات، مۇتلەق ھەقىقەت» دەپ باركاللا توۋلاش بىلەن ئۆزىنى ئوڭشىۋالىدۇ.

ئۆزگىرىشنىڭ مۇنداق قەدەممۇقەدەم بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، ھەرقانداق كەشپىيات ناھايىتى ئۇلۇغ بولغان تەقدىردى-

بولغان بىلىقلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان سۇپسۇزۇك دېڭىزغا ئوخشايدۇ. بىراق، ئۆزىنى ھايات قائىدىسى بويىچە تۇتۇۋالمايدىغان بەزى تەنتەك ئادەملەرنىڭ كاللىسىدا ئىدىيىسى جانلىق كىشىلەرنى «ئېزىتقۇ» دەيدىغان چەمبىرەك بولغانلىقتىن، ئۇلار بۇنداق تەرەققىياتنى كۆزلەيدىغان ھايات قائىدىلىرىنى كۆرمەيدۇ. ئۇلار چەمبىرەكلەنگەن ئىدىيىسى بويىچە ئەڭ ئالدى بىلەن سەنئەتكارلىق مېۋىلىرىگە «كۇندۇزدە چۈش كۆرگەنلىك»، «ئەقەللىي بىلىمنىمۇ بىلمەيدىغان ساراڭنىڭ ئىشى» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن شىددەتلىك قارشى تۇرىدۇ. ھەقىقەت خېلى ئايدىڭلاشقاندا بولسا، «خېلى يوللۇق بولسىمۇ، ھۆججەت ئاساسى يوق»، «سۆزلىرى چىرايلىق بولغان بىلەن ھېسسىياتقا بېرىلىپ كېتىپتۇ، نەزەرىيە ئاساسى ۋە مەنتىقلىق باغلىنىشى ئاجىز» دەپ كەينىگە چېكىنىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇلار زۇۋان سۈرۈپ گەپ قىلمىسىمۇ، پىكىر - ھېسسىيات جەھەتتە ئۆزىنى تۇتۇۋالمايدۇ - دە، كۆڭلىدە: «ھەي، قارا بۇ ساراڭ بالىنى، كىچىككىنە تۇرۇپ ئاقساقاللارغا نېمىلەرنى دەپ يۈرىدۇ - ھە؟»، دەيدۇ - دە، ئىدىيىدە جانلىق بولغانلارنى ئۆز چەمبىرىكىگە كىرگۈزەلمىگەنلىكىگە ھەسرەت چېكىپ، بىردەم: «بۇنداق جاپا تارتقۇچە تەييار ئۇقۇملارنى قوراشتۇرۇپ ئادەم بولۇشنىڭ ئېپىنى ئىگىلىۋالسا بولماسمىدى»، «دېگىنى ھەق بولسىمۇ، بېشىغا بالا تېرىۋالغۇچە، ئاغزىنى يۇمۇپ يۈرسە بولماسمىدى» دەپ ئۆزلىرىنى خەيرىخاھلىق قىلغۇچى مېھرىبانلار قاتارىغا كىرگۈزۈۋالسا، يەنە بىردەم ئۆزلىرىچە ئۇلارنى «تەنتەك»، «خام سويما»، «چوڭ ئىشقا يارىمايدىغان» قاتارىغا چىقىرىۋېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇقىملاشقان ئەندىزىلىرى ئىچىدە ئامان - ئېسەن ياشىغانلىقىنى، بۇنداق ئېسەنلىكتە راھەتلىك تۇرمۇشنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىرىنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆز - كۆز قىلىپ، سەنئەتكارلارنى «ئەخمەق» لەر

تىن قورقۇپ يەنىلا ئۆمىلىگەنلىكىدىن بولۇۋاتقانلىقىنى تونۇش؛
ھەرقانداق يېڭى ئىدىيىنىڭ مەيلى ئۇ ھەقىقەت بولسۇن ياكى
ھەقىقەتكە يېتىش يولىدىكى بىر قېتىملىق يېڭىلىش بولسۇن،
ئەمەلىيەتتە ئىدىيىدە تېخىمۇ تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن يېڭى بىر
تاللاشقا باشلىنىش نۇقتىسى ۋە ۋىنتا بولىدىغانلىقىنى تونۇشتۇر.
چۈنكى كىشىلەر مانا مۇشۇنداق تونۇش بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالغان
سەنئەتكارلار سەۋەبلىك ھەقىقەتكە ئېرىشىش بىلەن شادلىقتا چۆ-
مىدۇ، يېڭىلىش بىلەنمۇ يېڭى تاللاشقا ئۆتىدۇ، ئۆزى ھېچ ئىش
قىلماي ئولتۇرۇۋېلىپ باشقىلارنى سۆكۈش بىلەن ئۆتىدىغان
پەتىۋاچىلار بىلەن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيدۇ.

يەنى، تەتۈر ئىش ئاچقۇچلۇق پەيتلەردە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش —
ئىدىيىدىكى جانلىقلىق ئارقىلىق ئوڭغا بۇرۇلىدۇ. مانا بۇ ياشاش
سەنئەتكارلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقى — ئادەمنىڭ تۆۋەن تەبىئەت-
لىك ھايۋانلاردىن ھەرقاچان ئۈستۈن تۇرۇشىدىكى نېگىزلىك
سەۋەبتۇر. مەلۇم ئادەم ئىدىيە جەھەتتە جانلىق بولۇپ ئىجاد
قىلغانلىقى تۈپەيلى «پىشىپ يېتىلمىگەن» دەك كۆرۈنسىمۇ،
دەل مۇشۇ نۇقتا ئۇنىڭ ئىدىيىدە چەمبىرەكچىلەرنىڭ توساقلىرى-
دىن ئۆتۈپ كېتىدىغان دەرىجىدە جانلىق بولالمىغانلىقىنى، جان-
لىقلىقىنىڭ ھەقىقەت سېپىنى تۇتۇش دەرىجىسىگە يەتمىگەنلىكى-
نى ئىسپاتلايدۇكى، ھەرگىزمۇ ھېچنېمە ئىجاد قىلمايدىغان پە-
تىۋاچىلارنىڭ ئالتە ئېشەككە يۈك گەپلىرىنىڭ توغرىلىقىنى ئىس-
پاتلىمايدۇ. چۈنكى پەقەت ھەقىقەت ئىگىلىگەن، ھەتتا ئاز بول-
سىمۇ ھەقىقەت ئىگىلىگەن ئادەملا، ئاندىن پىشىپ يېتىلگەن
ياكى پىشىپ يېتىلىشكە قاراپ كېتىۋاتقان ئادەم ھېسابلىنىدۇ.
ئىدىيىدە جانلىق ئادەملەر تۈپەيلى بىرەر «چاتاق» چىقىپ قالار-
مىكىن، «بالا - قازا» بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشىدە يۈر-
گەن ئادەملەر بولسا، دەلمۇدەل قورسىقىدا جىن بار ئادەملەر

مۇ، ئۇ مۇتلەق ھەقىقەتكە يېقىنلىشىپ بارىدۇكى، تاماملانغان
مۇتلەق ھەقىقەت بولمايدۇ. ئۇ ھەقىقەت سېپىگە قوشۇلۇپ بول-
غۇچە، خۇددى ئەمدىلا ماڭغان بالا ھە دېسىلا يىقىلىپ تۇرغاندەك
مۇستەھكەم تۇرالمايدۇ. ئۇنىڭدا يەنە تۈزىتىشكە تېگىشلىك خاتا
تەرەپلەر بولىدۇ. بۇلار چەمبىرەكچىلەرگە ۋاقىتلىق دەسمايە
بولۇپ بېرىش بىلەن ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرىدۇ. ناۋادا سەنئەتكار-
لاردا بۇنداق ئاۋارىچىلىكتىن قورقۇپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان
تەنتەكلىك بولسا، سەپسەتە سورۇنىنى ئىگىلەپ كېتىدۇ - دە،
كىشىلەر سەپسەتىگە ئەگىشىپ ھەقىقەتكە قارشى مۇقاملارنى توۋ-
لىشىپ بېرىدۇ. دېمەك، ئىجاد قىلىش ۋە بەرپاچىلىق ياكى كونا
ئادەتلەردىن بېكىتىلگەن پىكىر يۈزلىنىشلىرىدىن بۆسۈپ ئۆتىدۇ
ياكى ئەزەلدىن كۆرۈلمىگەن شەيئىلەرنى مەيدانغا كەلتۈرۈپ ئىن-
سانىيەت تارىخىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۇ
باشقا كىشىلەرنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى ياكى چۈشەنمەي تۇرۇپ
جۆلۈيدىغانلارنىڭ مەسخىرىسىگە ئۇچرايدۇ. بولۇپمۇ قېلىپلاش-
قان ئىشلاردىن مەنپەئەتدار ئادەت كۈچلىرىنىڭ توسقۇنلۇقى بى-
لەن ئىقتىسادىي شارائىت، كىشىلىك مۇناسىۋەت، ھەتتا ئائىلە
مۇناسىۋەتلىرىدە ئىجادكارنى زىددىيەتلەر قاتلىمىغا تىقىپ قويى-
دۇ. شۇڭا، سەنئەتكارلىقنى چەمبىرەكچىلەردىن قۇتۇلدۇرۇش-
نىڭ چارىسى ئالدى بىلەن دۇنيانىڭ ھەر زامان ئۆزگىرىپ
بارىدىغانلىقىغا ئىشىنىش؛ ھەرقانداق يېڭى ئىدىيە كىشىلەرنىڭ
نەزەر دائىرىسىنى يېڭى مەنزىرىلەرگە ئاچىدىغان بولغاچقا، تەييار
ئەندىزىلەر بىلەن ھەر كۈنى ئوخشاش بىر قېلىپتا ئىش قىلىش
ئىدىيىسىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە جۇشقۇن بولىدىغانلىقىنى، ئەن-
دىزە بىلەن ئىش قىلىدىغان چەمبىرەكچىلەرنىڭ تىم - تىم
ماڭغان باللاردەك يىقىلىپ كېتىش خەۋپىگە ئۇچرىماسلىقى ئۇ-
لارنىڭ تىم - تىم مېڭىشقا تېگىشلىك چاغدا، يىقىلىپ كېتىش-

ئىلمىي ئىزدىنىش داۋامىدىكى ئۇتتۇق ۋە مەغلۇبىيەتكە توغرا مۇئامىلە قىلىدىغان ئالىملار ئەزەلدىن ئۆزى سادىر قىلغان خاتالىقلارنى ۋە مەغلۇپ بولغان تەرەپلىرىنى يوشۇرمايدۇ. چۈنكى، ئىجادىيەت ئۈستىدىكى ھەددىدىن زىيادە ئارتۇق ماختاش ئادەمنى مەستخۇش قىلىپ ئۇخلىتىپ قويىدۇ - دە، «قۇرۇق ماختاشنى ئەخمەقلەر ياخشى كۆرىدۇ» دېگەندەك، بۇنداق ماختاشنى ياخشى كۆرگەن ئالىملارمۇ ئەخمەقلىشىپ ئاسانلا بۇزۇلۇپ كېتىدۇ. خاتالىقنى يوشۇرماسلىق ئالىملارنىڭ ئادەم تەبىئىتىدىكى ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى يوشۇرۇش ۋە ئۆزىگە پايدىلىق مەيداندا تۇرۇۋېلا گەپ قىلىشتىن ئىبارەت ئەڭ زور ئاجىزلىقىنى يەڭگەنلىكى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى خۇددى ئىلىم - پەن ھەقىقەتلىرىنى تارقاتقانغا ئوخشاش ئالىيجاناب ھەرىكەتتۇر. چۈنكى، ھەممە ئۇتتۇقلار ئادەمنىڭ ئۆزى ئۈستىدىن قازانغان ئۇتتۇقىدىن، ھەقىقىي ئۇلۇغلۇق ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىشتىن باشلانغانلىقتىن، ئىجادىيەتچىنىڭ ئىدىيىسىدە خاتا ئىدىيە، مۇددىئا تۇرغاندا ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا ئىجادىيەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھېسابتا غەلىبە قىلىشىغا توسقۇن بولىدىغان خاتا رامكىلار تۇرغاندا، ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ ھەقىقەتنى ئېچىپ بېرەلىشى ۋە ئۇنى تارقىتالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەشھۇر پسىخولوگى باتلىت: بىر ئالىمنىڭ ئەقىل ۋە ماھارىتىنى ئۆلچەيدىغان ئالامەت ئۇنىڭ سەپسەتىلەرنى چۆرۈپ تاشلاش سۈرئىتىدۇر، دېگەن. قاراڭلار، دۇنيانىڭ بۈيۈك چولپانلىرىدىن ئېيىنشتېيىندەك ئادەممۇ «ئىسپىيلىك نەزەرىيىسى» نى ئوتتۇرىغا قويغانلىق شەرىپى بىلەن فىزىكىدا ئەڭ چوڭ نوپۇز ئىگىسى بولغاندىن كېيىن، تارتىشىشتا كۈچ دولقۇنى مەۋجۇت بولمايدۇ، دېگەن خاتا نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۆز نۇقتىئىنەزەرىنىڭ خاتالىقى ئىسپاتلانغان ھامان، ئۇ خاتالىقنى ئاشكارا ئېتى-

بولۇپ، ئۇلارنىڭ «ئوغرى گۇمانخور» دېگەندەك ھەرىكەتلىرى ئۇلارنىڭ قولىدا ھەقىقەت يوقلۇقىنى، شۇ سەۋەبتىن ئېرۋىسى ئەدەپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. چۈنكى ھەقىقەت دېگەن خۇددى مېكىيان تۇخۇم باسمىسا چۈجە چىقمىغاندەك، پائال، جانلىق پىكىر قىلىدىغان ئادەم بولمىسا مەيدانغا چىقمايدۇ. كىمىكى، ئىدىيىدە پائال ئويلايدىغان جانلىق ئىدىيىگە ئىگە بولسا، سەپسەتىدىن ئۆزىنى بۇرۇنراق ئازاد قىلىپ ھەقىقەتكە يېقىنلايدۇ، ھەقىقەتنى ئىگىلەيدۇ. شۇڭا، ھەرقانداق سەنئەتكار بېشىدا تۇگمەن چۆرگىلىتىۋاتقان تەتۈر پەلەكنى ئوڭغا بۇراش ئۈچۈن ئىدىيىدە بۇرۇنقىدىنمۇ جانلىق بولۇپ، پەتىۋاچىلار خاپا قىلىۋاتقاندا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھەقىقەتكە تېزرەك ئېرىشىشنىڭ كويىدا تىرىشىپ ئىجاد قىلىش كېرەك. بىراق، شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، ياشاشنىڭ سەنئەتكارلىقىدىكى مەغلۇبىيەت كۆپ ھاللاردا بىز پەلەك دەپ ئاتاۋاتقان تاشقى مۇھىتتىكى ھاسىلاتلار، بولۇپمۇ قورسىقىدا جىن بار ئادەملەرنىڭ قوچىشىدىن كېلىپ چىقسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن، ئادەمنىڭ ئىجادىيەت ئىدىيىسىدە بەزى خاتا سەپسەتىلەر بىلەن بوغۇلۇپ قېلىشىدىن، جاھىللىق بىلەن بىر خىل پىكىردە تۇرۇۋېلىشىدىن، بىر قېتىملىق مەغلۇبىيەت كەلتۈرۈپ چىقارغان قىيىنچىلىق ۋە مۇشكۇلات ئالدىدا تىز پۈكمەي ئېلىشىش روھىنىڭ كەم بولۇشىدىن، يېڭى ئۇسۇل ـ چارىلەرنى ئىجاد قىلالمىغانلىقىدىن، تۈرلەمە ھالىتىدە تۇرغان يېڭى ئىلمىي ئىدىيىلەرنى تونۇپ يېتىشنىڭ كەمچىلىكىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق ئىكەن، سەنئەتكارلىق تۇرمۇشىدا ئادەمگە پەلەك تەتۈر ئايلانغاندا، ئۇنىڭغا توغرا قاراش ۋە ئۇنى ئوڭغا بۇراشقا ئىنتىلىش زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن، تېخىمۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن مەغلۇبىيەتتىن ئۇتۇقتا ئۆتۈش ئۈچۈن، ئۆزىدىكى خاتالىقتىن ۋاقتىدا قول ئۈزۈش كېرەك بولىدۇ.

Ⅲ ئەنسىزلىك ۋە خاتىرجەمسىزلىككە توغرا قاراش

خاتىرجەملىككە كىممۇ قىزىقمايدۇ دەيسىز. بولۇپمۇ بىز ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئۇزاق مەزگىللەردە مۇدھىش كۈنلەرنى بېشىمىزدىن ئۆتكۈزگەنلىكىمىز ئۈچۈن بولسا كېرەك، «قايناقسۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنچ» دېگەن ئەقىدە بىلەن تۇرىمىز ۋە ھەرقانداق بىر ياخشى ئادىمىمىزنى كۆرگەندە: «تىنچلىقمۇ؟» دەپ ھال سوراپ، تىنچ ياشاشنى تۇرمۇشنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدا قويىمىز. بىزدىكى خېلى كۆپ كىشىلەر بەختنىمۇ خاتىرجەملىك دەپ چۈشىنىدۇ. بىراق، بەختلىك پەيتلەر، ئاجايىپ چوڭ ئامەتلەر، ئۆمۈرلۈك خاتىرجەملىكلەر مانا مۇشۇ چۈشەنچە تۇپەيلى قولدىن كېتىپ قالىدۇ. كىشىلىك تۇرمۇش دېگەندە، تىپتىنچ ئۆتكىلى بولامدۇ؟ سەنئەتكارلىق بابىدا يالغۇز خاتىرجەملىكنى مىزان قىلىشۋالساق، بىرەر ئەنسىزلىك يۈز بەرسىلا ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالمىساق بولامدۇ؟ تۇرمۇشتا يۈز بەرگەن ئەنسىزلىكنىڭ ھەممىسىلا يامان نەتىجە بېرەمدۇ؟ خاتىرجەملىك بىلەن ئەنسىزلىك رېئال تۇرمۇشىمىزنىڭ قوشبۆرەك مەزمۇنى بولۇۋاتقان يەردە، بىز بۇنىڭ بىرىنى چەتكە قاقالامدۇق؟

بۇ سوئاللارغا بىز دۇنيانىڭ ئىجادىيەت چولپىنى بولغان ئوسبورىننىڭ تىلى بىلەن جاۋاب بېرىدىغان بولساق، ئۇ ھەر ئىككى تەرەپنى قەدىرلەيدۇ. ئەمما ئەنسىزلىكنى ئىجادىيەتنىڭ ئاكتىپ ئىلھامچىسى دەيدۇ. ئۇ مور دېگەن بىر ئالىمنىڭ «نامراتلىق، مۇشكۇلات ئىچىدە تۇرغاندا بىزگە ئەركىن ئىلھاملار ھەمراھ بولىدۇ، باي بولۇپ كەتكەندە بولسا، ئىلھام بىز بىلەن

ـراپ قىلىپ تۈزەتكەن. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى، خاتا ئىدىيە ھەم سەپسەتىلەرنى رەت قىلغان ۋە چۆرۈپ تاشلىغاندىلا، ئادەم ئۆزىنى ھەقىقەتنى بايقايدىغان، تەرەققىي قىلدۇرىدىغان دائىرىدە تۇتۇپ تۇرالايدۇ. ئۇنىڭدا چىڭ تۇرۇۋالغاندا ئىجادىيەتـتىن توختايدۇ. بۇنداق ئىكەن، ھازىر بىز يەنە ئىجاد قىلماي تەييار ئەندىزىلەرنى تەكرارلاپ ئولتۇرساق سەپسەتىلەر بىزنىڭ كەلگۈسى تاكامۇللۇقىمىزنى خام خىيالغا ئايلاندۇرۇپ قويماسـدۇ؟

رۇلىدىغان ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ، بۇ يەرلەردىكى كىشىلەر جان ساقلاشقا ئىمكان بار يەرلەرنى ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ بىزنىڭ يۇرتقىمۇ بىر تۈركۈمى كەلگەنىكەن. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن جۇڭگودا خەلق تۇرمۇشىدا ئوخشىمىغان دەرىجىدە قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ، ھەر يەر ئۆز ئەھۋالى بويىچە چارە - تەدبىر قوللىنىۋاتقانىكەن. شۇ كۈنلەردە بۇ ئاچارچىلىققا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئانا يۇرتۇم بەشكېرەمدىكىلەر چوڭ - كىچىك بېرىپ يۇرتىمىزنىڭ ئاياغ چېكىسىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانى قەشقەرنى مەركەز قىلىپ باشقۇرغان شانۇشەۋكەتلىك قاراخانيلار خارابىسى «خان ئۆيى» دېگەن يەردە بوز يەر ئېچىشقا كىرىشتى. بۇ يەردە داداملار تولىمۇ جاپالىق ئىشلىمەكتە ئىدى. بىز ئالتە بالا ئانامدىن يېتىم قالغان بولۇپ، دادام بىزگە ھەم دادا، ھەم ئانا ئىدى. دادام تارتىۋاتقان جاپا - مۇشەققەت ھەممىمىزنى بىئارام قىلاتتى. يازلىق تەتىل بولۇشىغىلا مەن دادامنىڭ ئورنىدا ئۇ يەرگە ئىشلەشكە باردىم. بىر كۈنى مەن ئەتىگەندە بوز يەر مەيدانىغا كېتىۋېتىپ، بوز يەرگە تارتىپ چېپىلغان ئېرىقنىڭ ئەتراپىدا ئاق سۆپۈرگە مايسىلىرىنىڭ بولۇق ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى كۆردۈم. كەچقۇرۇن ئىشەككە مىنىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ قارىسام، ئۇ سۆپۈرگە مايسىلىرى كۆزۈمگە چېلىقمىدى. مەن يېنىمدا كېتىۋاتقان تاغامدىن سورىدىم: «بىز ئەتىگەندە كۆرگەن سۆپۈرگە مايسىلىرى كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئەتراپىتا ياكى چارۋا مال بولمىسا، ئۇلارنى نېمە يەپكەتكەندۇ؟» تاغام ماڭا مۇنداق دېدى: «ھەي، بالام سورىمايلا قوي. ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەن بىچارىلەر ئۇنى يەيدىكەن، ئۇلار ئەتىيازدىن بېرى قارا ياغاچنىڭ پوستىنى، ئاكاتسىيە چېچەكلىرىنى يېدى، ئىچىمىز ئاغرىپ ئۇلارنى تاغ بويىغا ئورۇنلاشتۇردۇق. ئورمىغا بارغاندا، بۇ دەردتىن بىردەك قۇتۇلۇپ كېتەرمىز». مەن ئادەمنىڭ بۇنداق نەرسىلەرنى يەپ ھايات كەچۈرۈشىنى تۇنجى قېتىم

خوشلىنىدۇ» دېگەن سۆزىگە ئالاھىدە ھېرىس بولۇپ، بىزنى ماددىي نەرسىلەرگە بولغان ئەنسىرەشلەر تۇگەپ كەتكەندە، ئۆز ۋۇجۇدىمىزدا ئۇنىڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئىرادىسىنى چىڭد. تىپ قويۇشقا چاقىرىدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا، ھەرقاچان ئەسەر يېزىش، ئىگىلىك تىكلەش، كارخانا قۇرۇش، مەنىۋى ھەم ماد. دىي جەھەتتە باي بولۇشنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىدە جاپالىق كۈنلەر. نى ئۇنتۇماي ھەرىكەت قىلىدىغان مۇددىئا تۇرغۇزۇپ، ئۆزىگە ئۆزى بېسىم قىلىش بىلەن ئىجادىي تەسەۋۋۇرلارنى ئۇتتۇرىغا قويغىلى بولىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. بۇنداق ئىكەن، ياشاش سەنئەتكارلىقىدا ئۇتۇپ چىقىش ئۈچۈن، بىزنىڭ ئەنسىزلىكتىن قورقۇشىمىزلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى ئەنسىزلىك يۈز بېرىۋات. قاندىمۇ ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىپ، ئەنسىزلىكتىكى پايدا ـ زىياننى توغرا تونۇپ، ئەنسىزلىكنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلەردىكى ئالغا سۈرۈش رولىنى جارى قىلدۇرۇشىمىزمۇ زۆرۈر بولىدۇ.

ھازىرقى كۈندە، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئادەملەر تېخىمۇ كۆپلەپ پۇل تېپىش، تېخىمۇ كۆپ مەئىشەتلەرگە ئېرىشىش ئارزۇسى بىلەن تېپىرلاپ يۈرۈشىدۇ. ئۇلاردىكى تۈرلۈك ـ تۈمەن ھەرىكەتلەرنى ھەتتا دانالارمۇ ئويلاپ كۆرمىگەن، ئۇلاردد. كى بۇنداق ئىجادىي ھەرىكەتلەرنى پۇلغا بولغان ئاشۇ قىزغىند. لىق، مەئىشەتكە بولغان ئېھتىياج كەلتۈرۈپ چىقارغان. بە. راق، ئەتراپلىق قارىغاندا، ئادەمدە ئىجادىي ئىدىيە ئۇچقۇنلىرد. نى قوزغايدىغان نەرسە بەلكىم پۇل قىزغىنلىقىدىنمۇ كۈچلۈك بولغان ئەنسىزلىك ۋەھىمىسىدۇر.

ئۆزۈمنى مىسالغا ئالسام، مەن 60 ـ يىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاۋات ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇۋاتاتتىم. بۇ چاغدا خۇاڭخې ۋە چاڭجياڭ دەريالىرىدا دەھشەتلىك كەلكۈن ئاپىتى بولۇپ، دەريا ۋادىسىدىكى پايانسىز زېمىننى سۇ بېسىپ كەتكەنىكەن. شۇ تۇپەيلى ئىچكىرى ئۆلكىلەردە تارىختا ئاز كۆ.

باقمىغان تەسەۋۋۇرلاردا بولىمىز. بۇنداق تەسەۋۋۇرلارنىڭ كال-
لىمىزدا پەيدا بولۇشى قورقۇنچ بىزنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىمىز-
نى ئۆستۈرۈپ قويغانلىقتىن دېرەك بەرمەيدۇ، بەلكى شۇ قور-
قۇنچتىن قۇتۇلۇش ئېھتىياجى بىزنىڭ ھېسسىيات كۈچىمىزنى
زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. بۇن-
داق كۈچىيىۋاتقان ھېسسىيات ئىجادىي قابىلىيەت بولماي نېمە؟
جەڭنى مىسالغا ئالساق، جەڭ تولا ھاللاردا ئۇشتۇمتۇت بولىدى-
غان نەرسە، ناپالېئون جەڭ تارىخىدىكى شۇنداق ئەنسىز ھېسسى-
ياتلارنى بىر قەدەر چوڭقۇر چۈشەنگۈچى ھېسابلىنىدۇ. ئۇمۇ ئەنە
شۇنداق ئالاھىدىلىككە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. روھىي
ھاللىقتىكى قوزغىلىشنىڭ ئېرىشكەن بىلىم بىلەن يېڭى تەسەۋ-
ۋۇر ئوتتۇرىسىدا مەلۇم باغلىنىش ھاسىل قىلىدىغانلىقىغا ھەمدە
ئۇ تەسەۋۋۇرلارنىڭ ئادەمنى ھوشيارلاشتۇرۇپ ئۇتۇققا ئېلىپ
بارىدىغان تاكتىكا قوللىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغانلىقىغا
چىن دىلىدىن ئىشىنىدىكەن. بۇنىڭدىن كۆرگىلى بولىدۇكى،
بىزنىڭ سەنئەتكارلىق بابىدا قولغا كەلتۈرىدىغان ھەربىر ئۇتۇقى-
مىز يالغۇز خاتىرجەملىككىلا باغلىق بولماستىن، ئەنسىزلىك-
تىن كېلىپ چىقىدىغان روھىي قوزغىلىشقىمۇ باغلىق بولىدۇ.
كۆپرەك ئۇتۇقلار قەلبىمىزدىكى زادىلا باسقىلى بولمايدىغان
كۈچلۈك ئارزۇ بولغان شارائىتتا، ئۆزىمىزدە يېتىلدۈرگەن تى-
رىشچانلىق ئادىتىمىزنىڭ ئىتتىرىشى ئارقىسىدا بارلىققا كېلى-
دۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، بىر ئادەم مەلۇم
ئىقتىسادىي ئېھتىياج ياكى مەلۇم ئەنسىزلىك ھېسسىياتىدا مە-
لۇم ئىجادىيەتكە قوزغالغاندا، ئۇنىڭدىكى تىرىشچانلىق ئادىتى
ئىجادىيەت مېۋىسىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ھەرقانداق ئادەمدە
ئەگەر تۈرلۈك ئاپەتلەر كەلتۈرگەن قىيىنچىلىقتىن ئۆتۈپ كې-
تىشكە ئىنتىلىدىغان تىرىشچانلىق ئادىتى بولىدىكەن، ئۇنىڭ
خىزمىتى ئۇنىڭغا نىسبەتەن تىنچلاندۇرغۇچى، غىدىقلىغۇچى،

لىق، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش تەشنالىقى ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ بايلىققا بولغان قىزغىنلىقىدىنمۇ كۈچلۈك بولغان بىر خىل غىدىقلاشنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، بۇ خىل غىدىقلاش تەشنالىق بىلەن ئۇلاردا يوشۇرۇن ياتقان ئىجادىي قابىلىيەتنى بىرلەشتۈ- رۈش رولىنى ئوينىغان. ئەتراپىمىزغا تازا زەن قويۇپ قاراپ باقايلى: مەشھۇر ئادەملەردىن جاپا تارتمىغانلار يوق. مۇتلەق كۆپ ساندىكى يازغۇچىلار، ئالىملار، رەھبەرلەر ۋە بايلار نامرات- لىق، ئاچارچىلىق ياكى سىياسىي زىيانكەشلىك ئەنسىزلىكى بىلەن قوزغىلىپ چىقىپ باش كۆتۈرگەنلەر بولۇپ، نامراتلىق، ئاچارچىلىق، زۇلۇم، خورلۇق ئۇلاردا جاپا - مۇشەققەتكە چى- داپ كۈرەش قىلىدىغان، جاسارەت بىلەن كۈچىنىپ ئىشلەيدى- غان، قىيىن كۈنلەردىن مول تەسەۋۋۇرلىرى ئارقىلىق ئىجادىي يول بىلەن قۇتۇلىدىغان ئادەتلەرنى يېتىلدۈرگەن. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلگەن تۈرلۈك ئاپەتلەر ۋەھىمىسى ئۇلارغا نورمال كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلالماي- دىغان شىجائەت بىلەن قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدىغان تالانت ئاتا قىلغان. خەلقىمىزنىڭ «زىمىستان كۆرمىگەن بۇلبۇل باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس، جاپانى چەكمىگەن ئاشىق ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس» دېگەن ھېكمەتلىك قوشىقى تامامەن مۇشۇ مەنىدە بولمىسىمۇ، ئەنسىزلىككە يولۇقۇۋاتقان سەنئەتكارلار «جاپا چەككەن ئاشىقلار» قاتارى بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەگدىن تولى- سى ئەنە شۇنداق مۇشكۈل خەتەرلەر داۋامىدا ئۇزاق قىينالغاندا، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش تەشنالىقى بىلەن تېخىمۇ كۆپ ئىجادىي تە- سەۋۋۇرلاردا بولغان. مۇشەققەت جەريانىدا ئۇلارنىڭ ھەققانىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئىرادىسى چىڭىپ، نەپسى ئاۋارىسى ئادەملەر ئويلىيالمايدىغان ئىجادىيەتلەرنى قىلىشقا سەۋەب بول- غان. ئۆزىمىزنى سېلىشتۇرۇپ باقايلى، بىزمۇ ئۇشتۇمتۇت بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتكەندە، كاللىمىزدا بۇرۇن زادىلا ئويلاپ

دۇ. كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ بۇنداق ئەنسىزلىكتىن بىزار بولغانلىرى، قانچە قورققانسېرى تېخىمۇ يامان ئاقىۋەتلەرگە قېلىدىشى يۇقىرىدىكى ئۇتۇق قازانغۇچىلاردەك ئەنسىزلىك يۈز بەرگەندە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، قىيىنچىلىقنى تىرىشچانلىق بىلەن يېڭىش ئادىتىنى يېتىلدۈرمىگەنلىكىدىن بولغان.

كۆن بويى ئەنسىرەپ يۈرىدىغان ئادەملەر نېمە ئۈچۈن شۇنچە كۆپ ئەنسىرەيدۇ؟ بۇنداق كىشىلەر: «ئەگەر خاتىرجەم بولغان بولسام، مەندە چوڭ ئىلگىرىلەش بولغان بولاتتى» دەيدۇ. ئەمما ئۇلار ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇۋالالمىغانلىقتىن، نۇرغۇن ۋاقىتنى ئاشۇنداق دەپ يۈرۈپ بىكارغا ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. «ئۇتۇق قازانغانلار جەزمەن ھەر تەرەپتىن خاتىرجەم ئادەملەر» دەيدۇ. ئەمما، ئۇتۇق قازانغانلارنىڭ بېشىدىمۇ بەزىدە تونۇر كۆيۈۋاتقانلىقىنى نەزەرگە ئالمايدۇ. ئەمەلىي تۇرمۇش دېگەن راست دېگەندەك ئەنسىزلەر دېگەندەك بولامدۇ؟ ياق، تۇرمۇش دېگەن كۈرەش قاينىمى، كۈرەش قاينىمىدىن تولۇق يېتىلگەن خاتىرجەملىكنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس. ھەرقايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئۆتمۈشىنى ئويلاپ باقايلى، بىزنىڭ ئوقۇش، خىزمەت تارىخىمىزدىمۇ ئىزچىللاشقان تولۇق خاتىرجەملىك يوققۇ؟ خىزمەتلىرىمىزدە ئەنسىرىگەن، كەتكۈزۈپ قويغان يەرلىرىمىز بارغۇ؟ تۇرمۇش ھەمىشە بىزنىڭ ئويلىغىنىمىز بويىچە داۋام قىلىۋەرمىگەنلىكتىن، مەغلۇپ بولغان ۋاقىتلىرىمىزمۇ بولغانغۇ؟ مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، رېئال تۇرمۇشتا مەڭگۈلۈك خۇشاللىق ۋە مەڭگۈلۈك خاپىلىق بولمايدۇ، خۇشال كېتىۋاتقان باياشات تۇرمۇشتىكى ئادەمنىڭ تۇرمۇشىدىمۇ ئاز - تولا خاپىلىق پەيدا بولىدۇ، ھەتتا بەزىدە ئۇنىڭ خاتىرجەملىكى پۈتۈنلەي بۇزۇلىدۇ، بەزى ئالىي زاتلارنى كۆرگەندە سىز «مەنمۇ شۇنداق بولغان بولسام - ھە!» دېگەن بىلەن، ئۇلارمۇ بەزىدە ئاجايىپ مۇشكۇلات، سىز زادىلا چىدىيالمايدىغان دۈشمەنلىكلەرگە ئۇچرايدۇ. سىز

دەم ئالدۇرغۇچى، خۇشال قىلغۇچى، چېنىقتۇرغۇچى ھەتتاكى ئىجادىيەتكە ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئىشق ـ مۇھەببەتكە ئايلە-نىپ كېتىدۇ ـ دە، بۇ جەرياندا ئۇنىڭغا ئۇچرىغان ۋەھىمە، غەزەپ، قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە ياكى باشقا ئارزۇ ـ ئارمانلارمۇ ئۇنىڭ تىرىشچانلىق ئادىتىگە يول بېرىپ، ئۇنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرىدىغان ئامىللارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئەگەر ئۇ ھەرقاچان دائىم خاتىرجەملىكنى كۆزلەپ توخۇ يۈرەكلىك قىلىدىكەن، ھەتتا تۇرمۇشتىكى ئەنسىرىمىسىمۇ بولىدىغان ئىشلارغىمۇ ئەن-سىرەپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىكەن، بۇنداق ئەنسىزلىك ئۇنى رو-ھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلەشتۈرۈۋېتىدۇ.

كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا بىزگە ئۇچراپ تۇرىدىغان ئاشۇن-داق ئەرزىمەس ئىشلارغا ئەنسىرەپ ئۆزىنى خارابلاشتۇرىدى-غانلارغا قاراپ باقايلى، ئۇلار مىڭلىغان ئىشسىزلار بىرەر خىز-مەت ئورنى تاپالماي يۈرگەندە، بىر ئوبدان خىزمەت ئورۇنلىرىغا كىرىپ بولۇپمۇ يەنىلا ئەنسىرەپ يۈرىدۇ. ھازىر جەمئىيەتتە رىقابەت شۇنچە كەسكىن تۇرسا، مەن ئىشلەۋاتقان شىركەت رو-ناق تاپالارمۇ، بۇنداق شىركەتتە ئىشلىسەم ئىستىقبالىم قانداق بولار، قاچان ئۆيلىنەرمەن، قاچان ئوبدانراق ئۆيگە ئېرىشەلەر-مەن، قاچان خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئىگە بولۇرمەن؟ دېگەندەك خىياللار بىلەن كاللىسىنى چىرمىۋېلىپ، كۈن بويى ئەنسىرەپ يۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئەنسىرەشلىرى كاللىدىن سىرتقا چىق-قان ھاياتنى ياخشىلاش پائالىيىتى بولمىغانلىقتىن، ئۇلارغا ھېچقانداق خۇشاللىق بېغىشلىيالمايدۇ. ئۇلاردىكى بۇنداق تۇيغۇ قانچە ئېغىرلاشقانسېرى، ئۇلارنىڭ روھىي جەھەتتىكى بېسىمى شۇنچە چوڭىيىدۇ، كەيپىياتى مۇقىم بولمايدۇ، كىشىلىك مۇنا-سىۋەتتە چاچقۇن بولۇپ كېتىدۇ. ھەتتا بۇنداق ئەنسىز تۇيغۇلار-نىڭ ئېغىرلىشى ـ ۋېرىشى ئۇلار كۆزلىگەن ئىشلاردا يامان ئەھۋال-لارنىڭ ئۈزلۈكسىز تەكرارلىنىپ تۇرۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرى-

دەرىجىسىگە، راۋاج تاپقان مىللەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈش ئۈچۈن ئەنسىزلىكلەردىن قورقماي كۈرەش قىلىدىغان ئۇنىۋېرسال رىقابەت كۈچىگە باغلىق. «ۋەھالەنكى، پۈتۈن ھاياتىي كۈچ — ئىقتىدارنىڭ مەركەزلىشىشى، مۇجەسسەملىشىشىدىن تەشكىل تاپىدىغان مۇنداق ئۇنىۋېرسال رىقابەت كۈچى ھەربىر ئىنسان ئۈچۈن، ھەربىر مىللەت ئۈچۈن، ھەربىر مەملىكەت ئۈچۈنمۇ ئاساسلىق ھايات ۋە قابىلىيەت دەرىجىسىدۇر. ئادەمنىڭ ھاياتىي كۈچى، ئىممۇنىتېت ھالىتى، مىزاج - خىلىتلىرى ئۇنىڭ ئىچكى ئەزالىرىدا مۇجەسسەملىشىپ، بەدىنىنى ئوراپ تۇرغان نۇر چەمبىرىكىدە جىلۋىلىنىدۇ. بىر مىللەتنىڭمۇ ئۆتمۈش تارىخى ئەمەس، ھازىرقى ئائىلە — جەمئىيەت - مىللەت ئەھۋالى، مەنىۋى، ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى، ئىقتىدار ھالىتى ئۇنىڭ ھاياتىي سۈپەت، ئىقتىدارىنى، رىقابەت ئىقتىدارىدىكى ئەۋزەللىك ياكى، زەئىپلىكىنى بەلگىلەيدۇ. پۈتۈن مىللەتتىكى ھەر خىل ئىقتىدار ۋە سۈپەتنىڭ ئۇنىۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارى ۋە ئىجادىيەت كۈچلىرىنى - قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۇنىۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارىغا مەركەزلىشىشىدىكى سەۋەب شۇكى، يەر يۈزىدىكى نەچچە مىڭلىغان مىللەتنى، تارىختا نامى ئۆچكەن ياكى ھاياتىي ئىقتىدارىنى نامايەندە قىلغان مىللەتلەرنى سېلىشتۇرۇپ ئۆلچەيدىغان، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە ‹پال› ئاچىدىغان بىرلا مىزان بار، ئۇ بولسىمۇ ئەنسىزلىكلەردىن قورقمايدىغان ئۇنىۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارى ۋە ئۇنىڭ سۈپەتلىرىدۇر. ھەربىر ئادەمنىڭ، مەيلى ئۇ تۇغما كۈچتۈڭگۈر ياكى ساھىبجامال بولسۇن، مەيلى ئۇ ئىقتىساد ياكى ئىلىم - سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغان بولسۇن، مەيلى ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىئون ياكى جامائەت ئەربابى بولسۇن، ئۇنىڭ كامالەت ياكى مەئىشەت دەرىجىسى، شەخسىي ئىززىتى ۋە رىقابەت كۈچى، بەختى ۋە تەقدىر — قىسمەتلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ شەخسىي ئىرادىسى ياكى

جاپا تارتىۋاتقاندەك، تۇرمۇشتا خاتىرجەم بولالمايۋاتقاندەك قىلى-
غىنىڭىز بىلەن دۆلەتمەن ئادەملەر تېتىقسىز سورۇنلاردا ھاياتى-
نىڭ خاتىرىسىنى ئۇچۇرۇۋاتقاندا، سىز شۇ خاتىرجەملىكىڭىزنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۇچۇن ئەڭ ئەھمىيەتلىك ئىشلارغا ئۆزىڭىزنى
بېغىشلىسىڭىز بەلكىم تارىخ ئۇلارنى ئەمەس، سىزنى تونۇيدۇ.
تۇرمۇشنىڭ قانۇنىيىتى مانا مۇشۇ. شۇڭا، تامامەن خاتىرجەم-
لىكنى كۆزلەش زىيانلىقتۇر. چوڭ تەرەپتىن جاۋاب ئىزدىسەك،
بىز جۇڭگولۇقلار ھەدېسىلا خاتىرجەملىكنى كۆزلەپ تاجاۋۇزچى-
لىققا قارشى تۇرمىغان بولساق، چىرىك چىڭ خاندانلىقىنىڭ
ئەجنەبىيلەرگە تىز پۈكمىگەن ساتقىن شەرتنامىلىرىگە قارشى
تۇرمىغان بولساق، ھازىرغىچە جاھانگىرلارنىڭ تاپىنى ئاستىدا
خورلىناتتۇققۇ؟ دېمەك، بەخت ھەرقاچان بىزدىكى بىر تەرەپلىمە
تىنچلىق كۆزقارىشىدىنلا ئەمەس، مۇھىمى ئەنسىزلىكنى پەيدا
قىلىۋاتقان مەنبەلەرنى تېپىپ كۈرەش قىلىشتىن كېلىپ چىقى-
دۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدىمۇ ئەنسىزلىكنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇز-
لۇكسىز ئۇچراپ تۇرۇشىمىز تۇرغان گەپ. بىراق، تىرىشچان
كىشىلەر مانا مۇشۇنداق ئەنسىز تۇرمۇش ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ
كەسپىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن مول ئىجادىيەت
مېۋىلىرىنى جەمئىيەتكە تەقدىم قىلىدۇ. بىز مۇشۇنداق تىرىش-
چانلىق ئادىتى بار ئادەملەرنىڭ ئۇتۇقلىرىغا قاراپ، ئەنسىزلىك-
مۇ ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، دېگەن
مەۋقەدە تۇرىمىز. بىز ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىپ بىر ئويلىنىپ
باقايلى، بۇنداق نەتىجىلەرنى كۈن بويى قورسىقى توق يۈرىدى-
غان، ھېچنېمىدىن غەم يېمەيدىغان بىپەرۋا ئادەملەرنىڭ يارىتا-
لىشى مۇمكىنمۇ؟

ياق، بولۇپمۇ بۈگۈنكى كۈندە، بىر ئادەم، بىر مىللەت،
بىر دۆلەتنىڭ ئۇتۇپ چىقىش قابىلىيىتى تامامەن ئاشۇنداق ئەن-
سىزلىكلەرگە تەۋەككۈل قىلىدىغان، كامال تاپقان ئىنسانلىق

IV ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى تۈگىتىش

1. ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى ئىرادە پەزىلىتى ئارقىلىق تۈگىتىش

ياپونىيىنىڭ لىڭۋاڭ شىركىتى ھازىرقى دۇنيا بازىرىدا تاۋارلىرىنىڭ ئەلا سۈپەتلىكى بىلەن داڭلىق ئىكەن. بۇ شىركەتنىڭ شۇنداق داڭلىق بولۇپ كېتىشىدە ئاساسلىق رول ئوينىغان شى سۇنچىڭ باشلانغۇچ مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئائىلىسى ئىقتىسادىي جەھەتتە ۋەيران بولۇپ ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرەلمىگەن. كېيىنچە خانئانكىسىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرگەن. ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 ـ يىللىقىدا ئوقۇۋاتقىنىدا ئامېرىكا سەنئەتچىلىرى ئۇنىڭ يۇرتىغا كېلىپ ئويۇن قويغان. ئويۇن بېلىتى بەش تىيىن بولۇپ، شى سۇنچىڭ ئويۇن كۆرۈش ئۈچۈن خانئانكىسىدىن بەش تىيىن سورىغان. ئەمما، بىر نەۋرە ئاكىسى ئۇنىڭغا: «سېنى ئانام پۇل چىقىرىپ ئوقۇتۇۋاتسا، يەنە ئويۇن كۆرۈشكە پۇل دەيسەنغۇ؟» دەپ سوغۇق گەپ قىلغان. شى سۇنچىڭ بۇ گەپتىن بەكمۇ رەنجىگەن ۋە بۇنداق خورلانغۇچە ئوقۇمىغىنىم ياخشى ئىكەن دەپ، ئوتتۇرا مەكتەپتىن چىقىپ كەتكەن. ئەمما بۇ جەرياندا ئۇ ئۆزىگە ئوخشاش بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ نى ـ نى ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىپ يۇرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆز ئىچىدە: «توختا، مەنمۇ شۇنداق ئادەم ئەمەسمۇ، مەنمۇ شۇنداق قىلسام بولامدۇ» دېگەن، ھەمدە بىر ئامالLAR قىلىپ بۇنداق خورلۇقتىن ئۇزۇل ـ كېسىل قۇتۇلۇپ، ئۇلۇغ ئەربابقا ئايلىنىشقا بەل

مۇناسىۋەت ئەۋزەللىكى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇ ھالقىپمۇ، قالقىپمۇ چىقىپ كېتەلمەيدىغان، ئۇ تەۋە ئېتنىك تۈركۈمنىڭ ئومۇمىي ھالەت چەمبىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. مانا بۇ شەخس تەقدىرىنىڭ مىللەت ھالىتىگە بېقىنىش قانۇنىدۇر»①. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ھەربىر ئادەمنىڭ تەقدىرى ئاخىرقى ھېسابتا مىللىتىنىڭ تەقدىرى بىلەن بىر بولۇپ، ھەرقانداق ئادەم ھەرقانچە ئۇستىكارلىق بىلەن شەخسىي پايدا ئالىدىغان خاتىرجەملىكنى كۆزلىگەنسېرى، مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتى ئۈچۈن زىيان سالغۇچى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ.

---

① ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1995 - يىل 5 - 6 - سان، 38 - بەت.

ئەقلىي ئامىللار ئىكەن. ئالىملار بۇ نۇقتىئىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، خېنەن ئۆلكىلىك شىنشياڭ 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئۆسمۈرلەر تەجرىبە سىنىپىنى نۇقتىلىق تەكشۈرگەن.

1989 ـ يىلى، شىنشياڭ 1 ـ ئوتتۇرا مەكتىپى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىن 11 ياشتىن تۆۋەن بولغان 30 نەپەر «دانىشمەن بالا» نى قوبۇل قىلىپ، تۆت يىل ئىچىدە ئۇلارغا تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكلىرىنى ئۆتۈپ، تېز سۈرئەتتە تالانتلىق قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىش تەجرىبىسى ئېلىپ بارغان. ئارىدىن بەش يىل ئۆتكەندە، بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بالىلىرىنىڭ تالانتلىق بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلغان ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۈمىدىگە زىت بولغان، كىشىنى ئويغا سالىدىغان نەتىجىگە ئېرىشكەن.

فۇخۇا ئۆسمۈرلەر سىنىپىغا قوبۇل قىلىنىشتىن ئىلگىرى توققۇز يېرىم ياش بولۇپ، سىنىپتىكى يېشى ئەڭ كىچىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى 128، ئاتا ـ ئانىسى ئادەتتىكى ئىشچى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئائىلىدە دەرس تەكرارلىشىغا ھېچقانچە ياردەم قىلالمايتتى. لېكىن، بۇ ئاتا ـ ئانا يالغۇز قىزىنىڭ كۆزىگە بەكمۇ قاراپ كەتمەستىن، ئۇنىڭغا كىچىكىدىن باشلاپلا ئائىلە ئىشلىرىنى قىلدۇرغان. بۇ ئائىلىدە دېموكراتىك كەيپىيات ئىنتايىن قويۇق بولۇپ، مەسىلىلەر ئۈستىدە دائىم بەس ـ مۇنازىرە ئېلىپ بېرىلغان. شۇ سەۋەبتىن ئۇ كىچىكىدىنلا ئۆزىنى تىزگىنلىيەلەيدىغان ئىقتىدار يېتىلدۈرگەن، ئۆز تۇرمۇشىنى تەرتىپلىك ئورۇنلاشتۇرىدىغان، كۆپ نەرسىلەرگە قىزىقىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈرگەن. تۆت يىل ئىچىدە ھېچقانچە كۈچىمەيلا سەككىز يىللىق دەرسلەرنى ئۆگىنىپ بولغان ھەمدە ئالىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغان.

يەنە بىر ساۋاقداش B نىڭ مەكتەپكە كىرگەن چاغدىكى زېھنىي بۆلۈنمىسى 134 بولۇپ، سىنىپ بويىچە 2 ـ ئورۇندا

باغلىغان. دېمەك، شى سۇن ئائىلىسىنىڭ نامراتلىقىدىن خور-
لۇققا ئۇچراپ ئۆزىنى كەمسىتىپ بويىنىنى قىسىپ قېلىش ئەھۋا-
لى يەنە ئۇنىڭغا قىيىنچىلىقنى يېڭىشنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى
كۈچىنى بەرگەن. ئۇ ئاشۇ غەيرەت بىلەن ئالىي مەكتەپنىڭ كەچ
كۇرسىدا ئوقۇغان، شىركەتكە كىرىپ خىزمەتمۇ قىلغان، ھەر
قېتىم قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەندە ئۇنىڭغا كىچىك چېغىدا خور-
لانغان مەنزىرە ۋە بۈيۈك ئادەم بولۇپ چىقىشقا بەل باغلىغان
ئىرادىسى ھەمراھ بولغان.

دۇنيانىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان، بۈ-
يۈك ئادەملەرنىڭ ئىچىدىمۇ خېلى كۆپ كىشىلەردە ئاشۇنداق
ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى بولۇپ، بەزىلەر سىياسىي زەربىگە
ئۇچرىغان، بەزىلەر نامراتلىق ئازابىغا قالغان، بەزىلەر ئىمتىھان-
دىن چۈشۈپ قالغان، بەزىلەر مەرتىۋىسى تۆۋەن بولغانلىقتىن
خورلانغان. قىسقىسى، ئۇلار پەقەت ئۆزلۈكسىز تىرىشچانلىق
كۆرسىتىش ئارقىلىقلا ئۆزلىرىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىغا چۆكتۈ-
رۈۋېتىدىغان كەمتۈكلۈك ۋە ئاجىزلىقلار ئۈستىدىن غەلىبە قى-
لىپ، ئۆزىنى تولۇقلىغان.

پسىخولوگلارنىڭ قارىشىچە، ئۆزىدە كەمتۈكلۈك بار شارا-
ئىتتا، ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىدىن قۇتۇلۇپ تالانتلىق ئادەم
بولۇپ چىقىشتىكى ئاساسلىق مەسىلە ــ ئىرادە پەزىلىتىدىكى
مۇستەھكەملىك بولۇپ، بۇنىڭدا پسىخىك ئامىللار ئاساسلىق
رول ئوينايدۇ. يېقىندا ئېلىمىزدە «دانىشمەن باللار» ئۈستىدە
ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشمۇ بۇنىڭ دەلىلىدۇر. ئالىملارنىڭ
تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا، «دانىشمەن باللار» نىڭ
تالانتلىق بولۇپ چىقىشىدىكى ئەڭ مۇھىم ئامىل ئۇلارنىڭ زېھ-
نىي بۆلۈنمىسىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىلا بولماستىن، بەلكى
ئەخلاق ـ پەزىلىتى، ئىرادىسى، تۇرمۇشقا تۇتقان پوزىتسىيە-
سى، ئۆزىگە ئۆزى خوجايىن بولۇش ئېڭى قاتارلىق غەيرىي

ئويۇنچۇقخانىغا بېرىۋالغان. نەتىجىدە، ئۆگىنىش نەتىجىسى كۈندىن ـ كۈنگە تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكتىن، ئاتا ـ ئانىسى باشقا مەكتەپكە يۆتكىۋەتكەن.

ساۋاقداش D 15 ياش بولۇپ، ئۆسمۈرلەر سىنىپىنىڭ تۇنجى سىنىپ باشلىقى بولۇپ، ئائىلە شارائىتى ئىنتايىن ياخشى ئىكەن. ئۇ ئۆسمۈرلەر سىنىپىغا قوبۇل قىلىنىشتىن ئىلگىرى شەھەردىكى نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە پىشىۋالار ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولغان، نەۋرىسىنىڭ يارامسىز ئادەم بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان مومىسى پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن مەخسۇس ئۇنىڭ تۇرمۇشىغا مەسئۇل بولغان. نەۋرىسى ئەتىگىنى ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە ناشتىلىقىنى تەييارلاپ قويىغان؛ ھاۋا رايىدا ئازراق ئۆزگىرىش بولسىلا، مەكتەپكە قېلىنىراق كىيىم ئاپىرىپ بەرگەن. ئۇ بىر ئاي ئىچىدە مۇسابىقە ۋېلىسىپىتىدىن ئىككىنى يىتتۈرۈۋېتىپمۇ قىلچە ئۆكۈنمىگەن. بۇ بالا كىچىكىدىنلا گەپنىڭ يۇمشىقىنىلا ئاڭلاپ، مېنىڭ راست دەپ ئۆگىنىپ قالغان بولسىمۇ، لېك...

«دانىشمەن بالا» لار؛

ئالدىراڭغۇلىشىپ، ...

يوقاتقان، بۇنىڭ بىلە...

...دىكى ئالدىنقى 10 ـ

باشلىقلىق «ئەمەل» دى...

مەكتەپكە يۆتكىلىپ كېتى...

چىسى قاتتىق ... كۈنگەن ھا...

بالىنىڭ ئى... نابۇت

ئىنسان... يېزى...

دەملەر ۋە ھاز... ...لانتىلىق

تەربىيە كۆرۈۋاتـ... ئۇس...

مىدىن مەلۇمكى، ... ...ەت

تۇرىدىكەن. كومپيۇتېرغا ھېرىسمەن بولغانلىقتىن، ئەم ئېلىش
كۇنلىرىنى ئاساسەن كومپيۇتېرخانىدا ئۆتكۈزگەن، شۇنداقلا شە-
ھەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كومپيۇتېر مۇسابىقىسىدە 2 - دەرىجە-
لىك مۇكاپاتقىمۇ ئېرىشكەن. 1 - يىلللىقتا ئوقۇۋاتقان مەزگىلە-
دە بىر پروفېسسور ئۇلارنىڭ سىنىپىغا كېلىپ خەلقئارا ئوتتۇرا
مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئولىمپىك ماتېماتىكا مۇسابىقىسىدە-
كى قىيىن مەسىلىلەرنى چۈشەندۈرۈپ قويۇۋاتقاندا، بۇ ساۋاق-
داش پروفېسسورنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىنلا، ئۇ ئوتتۇرىغا قوي-
غان قىيىن مەسىلىنى توغرا يېشىپ بېرىپ، پروفېسسورنى
ھەيران قالدۇرغان. ئۇنىڭ ماتېماتىكا، تىل - ئەدەبىيات، بىئو-
لوگىيە دەرسلىرىدىكى نەتىجىسى سىنىپ بويىچە 1 - ئورۇندا
تۇرغان. ھالبۇكى، بۇ ساۋاقداش ئۆزىنى تىزگىنلىيەلمەيدىغان
بولغاچقا، ئۆسمۈرلەر سىنىپىدا ئوقۇغان تۆت يىل ئىچىدە،
نېمىگە قىزىقسا، نېمىنى قىلغۇسى كەلسە شۇنى قىلغان. دەرس
ۋاقتىدا ئويناپ ئولتۇرغان، چامباشچىلىق كىتابلىرى ۋە باشقا
كىتاب - ژۇرناللارنى ئوقۇغان. ئاخىر بېرىپ، ئۆگىنىش نەتى-
جىسى تەدرىجىي تۆۋەنلەپ، ئۆزىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى يوقاتقان.

ساۋاقداش C 14 ياش بولۇپ، تەجرىبە سىنىپىغا قوبۇل
قىلىنىش ئىمتىھانىدىكى نەتىجىسى سىنىپ بويىچە بىرىنچى ئى-
دى. ئەمما، ئۇ ئۆزىنى ئەقىللىق چاغلاپ، دەرسكە قۇلاق سال-
مىغان، تىرىشمىغان، بېرىلگەن تاپشۇرۇقنى ئىشلىمىگەن،
مەكتەپتىن قايتىپلا ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇقخانىغا يۈگۈرۈيدىغان
بولغاچقا، ئاتا - ئانىسى ئاچچىقىغا پايلىماي مەكتەپكە كېلىپ،
ئوقۇتقۇچى ۋە ساۋاقداشلىرىنىڭ ئالدىدا ئۇنى دۇمبالىغان، كې-
يىن ئۇلار ئامالسىزلىقتىن ئىدارىسىدىن رۇخسەت سوراپ،
ئوغلىنىڭ مەكتەپتىكى ھەرىكىتىگە كۆز - قۇلاق بولغان. لې-
كىن، كەپسىز ئوغلى ھەر ئاماللارنى قىلىپ ئۇلارنىڭ كۆزىنى
غەلىتە قىلغان ھەمدە ئۇلارنى ئالداپ، يەنىلا ئېلېكترونلۇق

ئىرادە قىلىدىغان كۆچلەندۈرۈش كاتالىزاتورى ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىغا قۇل بولغان، ئۆزىنى: «بولغان يېرىم شۇ» دەپ تاشلىۋەتكەن ئادەملەردىكى ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى ئۆزىنى كەمسىتكەنسېرى كۈچىيىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئادەمنى كاردىن چىقىرىدۇ.

«كۆچلەندۈرۈش» — يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن ھەرىكەت ئىلمىدىكى بىر ئۇقۇم بولۇپ، تۈرلۈك ۋاسىتە ۋە ئۇسۇللار بىلەن ئادەمنىڭ ھەرىكەت جەريانىنى كۈچەيتىش ياكى ئاجىزلىتىش، قوزغاش ياكى بېسىش دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنى كۈچەيتىدىغان، قوزغايدىغان ۋاسىتە ۋە ئۇسۇللار مۇسبەت كۆچلەندۈرۈش دەپ ئاتىلىدۇ، ئادەمنىڭ ھەردكىتىنى ئاجىزلىتىدىغان، باسىدىغان ۋاسىتە ۋە ئۇسۇللار مەنپىي كۆچلەندۈرۈش دەپ ئاتىلىدۇ. تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاش، رەھبەرلىك ئەتىۋارلاش، جەمئىيەت ئېتىراپ قىلىش قاتارلىقلار مۇسبەت كۆچلەندۈرۈش بولۇپ، ئادەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدا كاتالىزاتورلۇق رولىنى ئوينايدۇ؛ فىزىئولوگىيىلىك كەمتۈكلۈك، ئائىلىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەر، بەختسىزلىكلەرگە يولۇقۇش، مەغلۇپ بولۇش، مۇھەببەتتىن ئايرىلىپ قېلىش، تۆھمەتكە ئۇچراش، نامراتلىشىپ كېتىش ۋە بۇلار ئارقىسىدا پەيدا بولىدىغان كەمسىتىلىش، خورلىنىشلار مەنپىي كۆچلەندۈرۈشكە كىرىدۇ. پسىخولوگىيە نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بۇنداق مەنپىي كۆچلەندۈرۈش ئادەمنىڭ پسىخىكىسىدا ناھايىتى ئېغىر بېسىم ھاسىل قىلىدۇ، ئەمما يەنە مۇنداق بېسىم ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكىمۇ ئايلىنىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، مەنپىي كۆچلەندۈرۈشنىڭ ئادەمنىڭ سەنئەتكارلىقتا غەلىبە قىلىشىدىكى رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. مانا بۇ ئۆزىنى تونۇتۇۋېلىشنىڭ ناھايىتى مۇھىم ھالقىسىدۇر. پسىخولوگ ئادلېرنىڭ: «ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى تولۇقلاش قۇدرىتى ئىنسانلار ھەرىكىتى

ياشاش شارائىتىلا ھالقىلىق رول ئوينىمايدۇ، ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىممى ئۇنىڭ پسىخىك پەزىلەتلىرى ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، قىيىن شارائىتلاردا قالغان ياكى قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن ئادەمنىڭ ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى بۈيۈك ئادەم بولۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ھېسسىياتىغا ئالماشتۇرۇشى ياكى شۇنداق تۇيغۇنىڭ تەسىرىدە چۈشكۈنلىشىپ كېتىشى شۇ ئادەمنىڭ پەزىلەت جەھەتتە تەربىيىلىنىشىگە باغلىق بولىدۇ. ناۋادا ئادەمنىڭ ئەسلى تۇرمۇش ئاساسى ياخشى بولسىمۇ، ئۇنىڭ پەزىلىتى ئۆزىنىڭ كەمتۈكلۈكىنى تولۇقلاپ كەتكۈدەك كۈچلەندۈرۈش رولىنى ئوينىيالمىسا، ئۇنداق ئادەملەر ئەسلىدە ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان يۇقىرىدىكى ئوقۇغۇچىلاردەك تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، تەبىئىي شارائىتلار پەيدا قىلغان كەمتۈكلۈكنى تولۇقلايدىغان كۈچلەندۈرۈش پسىخىكىسى ناھايىتى مۇھىمدۇر. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شى سۇندا شۇنداق غەيرەت بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى كەمسىتىشتىن كېلىپ چىققان قۇدرەتنى ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئىشلىتەلىگەن.

ئادەتتىكى ئىشچىنىڭ بالىسى ھەمدە سىنىپ بويىچە يېشى ئەڭ كىچىك بولسىمۇ مېھنەت سۆيىدىغان ئائىلە تەربىيىسىدە تىرىشىپ ئۆگىنىشتىن ئىبارەت كۈچلەندۈرۈش پەزىلىتى يېتىلدۈرگەن فۇخۋادىمۇ ئۆز قابىلىيىتىگە تايىنىپ تۆۋەنچىلىكتىن قۇتۇلۇش، تېخىمۇ بۈيۈك نىشانغا ئىنتىلىش غەيرىتى قوزغالغان. بۇنىڭدىن شۇنداق ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇكى، پەزىلەت جەھەتتە چېنىققان ئادەملەردە ئۆزىنىڭ كەمتۈكلۈكىنى تولۇقلاش ھېسسىياتى ناھايىتى كۈچلۈك بولىدۇ، ئۇلار قانچە تۆۋەندە قالغانسېرى، ئىلگىرىلەش ھېسسىياتى جەھەتتىمۇ شۇنچە كۈچىيىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدا ھەرقاچان ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىدىن بۈيۈك ئادەم بولۇشقا، ئۇتتۇپ چىقىدىغان ئادەم بولۇشقا

جىز مىللەت ئىكەنلىكىنى بىلىپ يېتىشكە باشلىدى. مىللەت قالاق بولسا، ئۆز تەرەققىياتىغا ئۆزى پۇتلىكاشاڭ بولۇپلا قالماي، باشقا مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتىغىمۇ پۇتلىكاشاڭ بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى. ئىللەتلەرنى تۈگىتىپ، ئىلغار، مەدەنىيەتلىك بولۇشنى، ئىلغار مىللەتلەردەك دۇنياغا يۈزلىنىشنى، دۇنياغا تونۇلۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان بولىدۇ». بۇ سۆزنى گەرچە مىللەتنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە پىسخىكىلىق توغرا ھۆكۈم قىلغان دېگىلى بولمىسىمۇ، ئەنە شۇنداق ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى تۈگىتىشتىكى مەنپىي كۈچلەندۈرۈش كاتالىزاتورنىڭ رولىنى بىزنىڭ ھاياتىمىزدىن ئېچىپ بەرگەن دېيىشكە بولىدۇ. ئۇيغۇرلارمۇ ئۆزىمىزنىڭ تۇرمۇشىدا ھەر تەرەپتىن كۆرۈلۈپ تۇرغان ئاجىزلىقلىرىمىزنى تونۇپ يەتسەك ۋە بۇ ئاجىزلىقلار بىزدە ھاسىل قىلغان ئۆزىمىزنى كەمسىتىش تۇيغۇسىدىن بۈيۈك مىللەت بولۇش غەيرىتىگە كەلسەك، بىزدىمۇ دۇنياغا يارامىلىق سەنئەت گۈللىرى ئېچىلىدۇ.

2. ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى ھەر ئادەم ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا تۈگىتىش

تالانت تەتقىقاتىدا بىزگە ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغىنى ۋە بىزنى ئادەمدىكى غايەت زور يوشۇرۇن قابىلىيەتكە تەسلىم قىلدۇرىدىغىنى ئۇتۇق قازانغانلارنىڭ كۆپچىلىكىدىكى جىسمانىي ئاجىزلىقتۇر. بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇلارغا توسقۇنلۇق قىلغان ئاشۇ ئاجىزلىقلار ئۇلارنىڭ ھەسسىلەپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىگە سەۋەب بولغان بولسا كېرەك. دۇنيادا «ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىلاھى» دەپ ئاتالغان سۇڭشياڭ شىڭجىجۇدىن كىشىلەر: «دۇنياۋى كاتتا كارخانا بەرپا قىلالىشىڭىزنىڭ سىرىنى ئېيتىپ بەرسىڭىز» دەپ سورىغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ تېنى ئاجىزلىقتىن ھاسىل بولغان كەمسىتىلىشتىن پەيدا بولغان تىرىشچانلىقنى ئىشقا سالغانلىقىنى

ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچىنىڭ ئاساسى» دېگەن ھۆكۈمى ئەنە شۇ يەردىن كەلگەن.

بۇنداق تولۇقلاش شەخسلەرگە ئەمەس، مىللەت، دۆلەتكىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغان ئومۇمىي قائىدىدۇر. ياپونىيىدە تەبىئىي بايلىق مەنبەلىرى كەمچىل بولغاچقا، ئۇلار تاشقى سودىنى راۋاجلاندۇرغان. ئۇلارنىڭ بۇنداق تولۇقلىشى نەتىجىسىدە، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئاۋات بازارلىرىنى ياپونىيىنىڭ ئەرزان ھەم چىدامىلىق ماللىرى ئىگىلىۋالغان. ئەگەر ئۇلار بايلىقى ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدىغان خەلق بولسا ئىدى، ئېھتىمال ئۇلاردا: «بىزنىڭ يۇرتتا ھەممە نەرسە بار» دېگەن ئىدىيە پەيدا بولۇپ، پۈتكۈل مىللەتتە ھورۇنلۇقنى ئەۋج ئالدۇرۇپ قويغان بولاتتى. ھازىرقى دۇنيادا يەر بايلىقى مول بىرمۇنچە يەرلەردە نامراتلىق بولۇۋاتامدۇ؟ ئەمما، ياپونىيە يەر بايلىقى ئاز تۇرۇپ، دۇنياۋى ئىقتىسادىي دۆلەتكە ئايلىنىپ كەتتى. بۇ ئەمەلىيەت ھەرقانداق نامرات خەلقنىڭ كۈرەش قىلىش ئارقىسىدا باي بولۇش مۇمكىنلىكىنى، پىسخىكىسى پاسكىنىلىشىپ كەتكەن قالاق خەلقنىڭمۇ ئۆزلىرىنى خورلۇق ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغان كەمچىلىكلىرىنى تۈزەتكەندىن كېيىن كۈچىيىدىغانلىقىنىمۇ چۈشەندۈرىدۇ.

ئەجنەبىيلەرنىڭ «شەرقنىڭ كېسەل كۆرپىسى» دېگەن ھاقارىتىگە قالغاندا، بىز جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۆزىمىزنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىللەتلىرى بولۇش غەيرىتىگە ئۆزگەرتكەنلىكىمىزمۇ ئەنە شۇنداق مەنپىي كۈچلەندۈرۈش مېخانىزمىنىڭ جۇڭگولۇقلاردىكى رولىدىن بولدى. شۇنىڭغا ئوخشاش «مىللەتلەر ئىتتىپاقى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 ـ يىل 1 ـ سانىدىكى جاپپار قاسىمنىڭ ماقالىسىدە مۇنداق دېيىلگەن: «كىشىلەر مىللەتنىڭ تەبىئىتىدىكى ئىللەتلەرنى بىلىپ يېتىپ ۋە ئۇنىڭدىن سەسكىنىپلا قالماي، مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەتسىز، قالاق، ئا-

نى يوقىتىش ئۇسۇلىنى تاللاپ بەس - بەس بىلەن مېڭىشىدۇ، بۇنداق قىلىش ئەمەلىيەتتە ھەممە ئادەمنىڭ ئۆز ئىقتىدارىنى ئۈستۈرۈشكە پايدىلىق بولىدۇ. ئەمما، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەلگ قاملاشمايدىغىنى ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى بو- لۇپ، بۇنداق ئەھۋالدا قالغانلار ئۆزلىرىدىكى كەمسىتىش تۇيغۇ- سىنى يۈرىكىدىن چىقىرىپ تاشلاشقا ئاسانلىقچە ئامال تاپالمايدۇ. بۇ بىر خىل ئۆزىگە ئىشەنچ قىلالماسلىق بولغاچقا، ئۇلار بۇنداق ئاجىزلىق ئالدىدا تەسلىم بولۇش ھالىتىدە تۇرىدۇ - دە، بۇنداق ئادەملەردىكى ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى ئۇلارنىڭ قەلبىدە كۆچىيىپ كېتىپ، تۈگەتكىلى بولمايدىغان پالاكەتكە ئايلىنىدۇ. شۇڭا، ئۆزىدىكى ئاجىزلىق ھەرقانچە كۈچلۈك، ئۆزىنى كەمسى- تىش تۇيغۇسى قورقۇنچلۇق بولغان تەقدىردىمۇ، ھەرگىز مە- يۈسلەنمەسلىك، بەل قويۇپ بەرمەسلىك، بىر ئامال قىلىپ ياشاش سەنئەتكارلىقىدا ئۇتۇپ چىقىدىغان قىزغىنلىقنى يېڭىۋاش- تىن قوزغاش، ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بارلىقىغا، كۈرەش قىلسا ئۆز قولىدىكى ئىشنى (پەقەت توغرا بولسىلا) باشقا ئېلىپ چىققىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىش كېرەك.

چۈنكى، سىزنىڭ مېڭىڭىز ھەرقانچە تۆۋەن تەبىئەتلىك بولغان تەقدىردىمۇ بىر تۈمۈر تۇمشۇقنىڭكىدىن مىليون ھەسسە ياخشى. بىر تۈمۈر تۇمشۇق ھەر يىلى كۈزدە 30 مىڭ دانە قارىغاي ئۇرۇقىنى ئالتە - يەتتە مىڭ يەرگە كۆمۈپ قويۇپ، قىش كۈنلىرى ئۇلارنىڭ ھەربىرىنى ئازماستىن كۆمۈپ قويغان يەرلىرىدىن ئېچىپ يەپ قىش چىقىرىدۇ. سىزنىڭ مېڭىڭىز بولسا 6000 دىن ئارتۇق نېرۋا ھۈجەيرىسى بىلەن 1000 تىرىلە- يون خاتىرە بىرلىكىنى ھاسىل قىلالايدۇ. سىزنىڭ كاللىڭىزدى- كى بۇنداق زور ئىقتىدارغا يېتىدىغان كومپيۇتېر تېخى دۇنياغا كەلمىدى. سىز تېخى مېڭىڭىزدىكى قۇۋۋەتنىڭ بىر نەچچە ياكى ئون نەچچە پىرسەنتىنىلا ئىشقا سالدىڭىز، قالغىنى سىزنىڭ

ئېيتقان. راست دېگەندەك، ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى يالغۇز
ئادەمنىڭ تۇرمۇش شارائىتىدىلا كۆرۈلۈپ قالماستىن، تەن قۇ-
رۇلۇشى جەھەتتىمۇ كۆرۈلىدۇ. بۇنداق تۇغما فىزىئولوگىيىلىك
ئەيىبلەرمۇ ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسىنى كەلتۈرۈپ چىقىدۇ،
بۇ تۇيغۇ ئۇلارنىڭ بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدىن يۇقىرى تىرىشچان-
لىق كۆرسىتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. دېمەك، ئەمەلىيەتتە ھەر-
كىم ئۆز ئەھۋالى بويىچە ئۆزىنى تولۇقلاش، ئۆزىنى كەمسىتىش
تۇيغۇسىدىن قۇتۇلۇش كويىدا بولىدۇ. ئالايلۇق، مىلادىدىن بۇ-
رۇن (384 ـ 322) ئافىنادا ئۆتكەن دىمۇ ستىنىس كېكەچ
بولمىغان بولسا ۋە يەنە دادىسىدىن 14 تالانت بايلىقىنى قانۇن
ئارقىلىق مۇنازىرە قىلىپ قايتۇرۇۋېلىش ئېھتىياجى تۇغۇلمىغان
بولسا، ئۇستا ناتىق بولالمىغان بولاتتى. بېتخوۋېن گاس بولمى-
غان بولسا، مۇزىكىدا ئۇنچىۋالا ئۇتۇق قازانمىغان بولاتتى.

ئالايلۇق، مىجەز جەھەتتىكى ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى
جىمغۇرلۇق، تارتىنچاقلىق، تەڭقىسلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.
ئوقۇش تارىخىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقا بولۇشىمۇ ئادەمدە ئۆزىنى
كەمسىتىش تۇيغۇسى پەيدا قىلىپ قويىدۇ. داڭلىق ئالىي مەك-
تەپلەرنى پۈتتۈرمىگەنلەردە داڭلىق ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈر-
گەنلەرگە نىسبەتەن ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى بولىدۇ. ئالىي
مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇيالمىغانلاردىمۇ ئۆزىنى
كەمسىتىش تۇيغۇسى بولىدۇ. يېزىدىن كەلگەنلەردە شەھەرلىك-
لەرگە نىسبەتەن ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى بولىدۇ. باشقىلار-
نىڭ ئاتا ـ ئانىسى مەشھۇر ئادەملەر ياكى پۇلدارلار بولۇپ،
ئۆزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇلارغا يېتەلمىگەنلىكتىنمۇ ئۆزىنى كەم-
سىتىش تۇيغۇسى پەيدا بولىدۇ. قىسقىسى، كىشىلەرنىڭ ھەم-
مىسى ئالىلىقانداق نەرسىلەرگە ئېرىشەلمىگەنلىكىنى ئۆزىدىكى
ئاجىزلىقلاردىن كۆرۈپ، شۇ تۈپەيلى غەم يەيدۇ؛ ئۆزىنى كەم-
سىتىش شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى-

ئۇنىڭ يولۋاستەك كۈچى، ئالىمدەك زېھنى بار بو
ئۇنىڭ شۇنداق دەپ يۇرگىنىنى كۆرگەن مايمۇن سۇ
شۇ ھامان قوزغىلىدۇ - دە، خەنزۇ خەلق ماقالى
يولۋاس بولمىسا، مايمۇن پادىشاھ بوپتۇ» دېگەندەك
ۋە سىزدىنمۇ قابىل دانىشمەنلەرنىڭ ئورنىنى ئى
«ھە، قانداق، ئاۋۇ قىلالمايتتى، مانا مەن مۇنداق ق
جامائەت ئالدىدا «باتۇر» بولىدۇ. سىزنىڭ بۇرۇن
لىرىڭىزنىمۇ ئۆزىنىڭ قىلىپ داپ چالىدۇ. سىز
ئىشلارنى ئاز كۆرگەن بولۇشىڭىز مۇمكىن، بىلىپ
سىز لېيى خاملىق قىلغان ھامان بۇنداق مايمۇن
يەرلەردىمۇ دەرھال ھازىر بولۇپ، كىچىك چوقىلار
ئىگىلەيدۇ. ئۇنداق ئىكەن، بىز بۇنداق تۆۋەن تەب
لاردا بولماسلىقىمىز كېرەك، بۇنداق كەمچىلىك ھ
نىڭ ئۆزىدە بولۇپ، باشقىلاردا يوق، باشقىلاردا بى
مايدىغان ئاجىزلىق بار. شۇڭا، بىز ئۆزىمىزنى باش
لىشتۇرۇپ يۇرمەسلىكىمىز كېرەك، چۇنكى، باش
كەمسىتىۋاتقان چاغدا، بىز باشقىلارنىڭ ئارتۇقچى
سېلىشتۇرغانسېرى، شۇنچە جىددىيلىشىپ كېتىمىز
قانچە قىلغان بىلەنمۇ بىزنىڭ ئالدىمىزدىن ناھاي
كەتكەنلەرگە تېزلا يېتىۋالالمايمىز، پەقەت ئۆزىمىز
دىن قول سېلىپ، ئىقتىدارىمىزنى قەدەممۇقەدە
ماڭساق، بىزنىڭ پۇختىلىقىمىز خۇددى خىزمەت
تاشلاپ پۇل تېپىۋاتقانلار ئۇزاققا بارمايلا ئىلىم - پە
دە چېكىنىپ كەتكەنىنىڭ ئەكسىچە، ئىقتىدارنى خو
ۋاتقانلارغا يېتىۋالىدۇ ياكى ئېشىپ كېتىدۇ.

ھەربىر ئادەمنىڭ بىر كىشىلىك قانۇنى ھوق
دېھقان دېھقانچىلىقنى، موزدۇز موزدۇزلۇقنى، مۇ
لىمچىلىكنى، سودىگەر سودىسىنى، ھەرقانداق ئى

كاللىڭىزدا ئۇخلىماقتا.
كاللىڭىزدا مانا مۇشۇنداق تولۇق نېرۋا ھۆجەيرىلىرى بو-لۇپ تۇرۇقلۇق سىز تېخى: «مېڭەم ياخشى ئىشلىمەيدۇ» دەم-سىز؟ ئويلاپ بېقىڭا، كالا ئۇسىدۇ، ئات تېپىدۇ، پىل چەيلىۋې-تىدۇ، ئىت چىشلىۋالىدۇ دېگەن يەردە، شۇنچە كۆپ كىشىلەر-نىڭ تەنتەربىيە ۋە سېرك مەيدانلىرىدا ئۇلار بىلەن شۇنچە ئەپلىك ئويۇنلارنى چىقىرىۋاتقىنىنى ۋە ئۇلارنىڭ شۇنچە كۆپ ئىشلەپچە-قىرىش ئەمگەكلىرىگە سېلىنىۋاتقىنىنى. ھەتتا بەزىلەرنىڭ دۇنيادا ئەڭ ۋەھشىي كۆرۈمسىز بولغان زۇلۇكلەرنىمۇ كۆندۈرۈپ بېقى-ۋاتقىنىنى كىنولاردىن كۆرگەنسىز؟ سىزمۇ ئەنە شۇنداق كىشى-لەر قىلالمايدۇ دەپ قارىغان ئىشلارنى قىلالايدىغان ھوشيار ئا-دەم. باشقىلار سۇ ئۈزەلمەيسەن دېسە، سۇغا چۆشمىسەك، ئات چاپالمايسەن دېسە، قورقۇپ ئاتقا مىنمىسەك، بىزنىڭ كاللىمىز نەگە كەتتى؟
كۆندىلىك تۇرمۇشتا ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ يالغان گې-پىنىڭ كەينىگە كىرىپ ئۆزلىرىنى دۆت ھېسابلايدىغان، كىشى-لەر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ ئىشلىنەلمەيدىغان ئادەملەر بار. ئەمەلىيەتتە، ئۇلار پەقەت ئاشۇنداق يالغانچىلارنىڭ ئالدام خالتى-سىغا كىرىپ قالغان. دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئەڭ ئۇ-لۇغى ئادەم، بىر ياكى بىرنەچچە ئادەم ئەمەس، گۇناھتىن خالىي ھەممە ئادەم ئۇلۇغ، گۇناھ ئۆتكۈزگەن كىشىمۇ توۋا قىلىپ گۇناھىنى يۇسا، يەنىلا ئۇلۇغلۇق يولىغا ماڭالايدۇ. ھەقىقىي تىرىشچان ئادەمنىڭ ھەرقاندىقى مۇۋەپپەقىيەتكە يېتىپ بارالماي قالمايدۇ. يەنە كېلىپ، بۇ قائىدە دۆلەت چېگرىسى ئايرىمايدۇ، ئىرق، سىياسىي چەكلىمىلەر بىلەن بىكار بولۇپ كەتمەيدۇ. قاراپ باقايلى، دۇنياغا داڭلىق قەدىمكى گرېك شائىرى گومېرمۇ قارىغۇ ئەمەسمىدى؟ كىمدەكىم مەسىلىنى بۇنداق ئويلىماي، مەن ئۇنىمۇ قىلالمايمەن، بۇنىمۇ قىلالمايمەن دەپ يۈرىدىكەن،

ـ ئاستا چېلىنىڭ، ئاندىن ئىككى كۈن سۇرئەتنى بۇنىڭدىن سەل تېزلىتىنىڭ، ئاخىرقى كۈنى ئىمكان بار تېزرەك چېلىنىڭ» دېگەن.
بۇ ئوقۇغۇچى مۇشۇ ئۇسۇل بويىچە بىر ھەپتە تىرىشىپ مەشىق قىلغاندىن كېيىن، ئاخىر خۇددى مۇئەللىمى ئېيتقاندەك، ناھايىتى ئوبدان چالالايدىغان بولغان.

شۇنداق، مۇئەللىم ئالدى بىلەن ئۇنىڭ جۇرئەتلىك بولۇشىغا ياردەم بەرگەن، ئاندىن توغرا ئۇسۇلنى ئۆگىتىپ قويغان، دەسلەپتە ئۇ ئوقۇغۇچى بۇ خىل چېلىش ئۇسۇلى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئۆزىنىڭ سۇرئىتى بويىچە مەشىق قىلغان، ئاندىن سۇرئەتنى ئاستا ـ ئاستا تېزلەتكەن، ئالتە كۈنلۈك ئاساسىي مەشىق ئارقىلىق ئۇنىڭدا شەرتلىك رېفلېكس پەيدا بولۇپ ئۆز ئالدىغا بىر خىل سەزگۈ ياراتقان. شۇنداق قىلىپ، بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئالدىرىماي ـ تېنىمەي ھەم ياخشى، ھەم تېز چالالايدىغان بولغان.

لېكىن، ياخشى چالالمىغان باللارغا ھەمىشە مۇنداق سەۋر-چانلىق بىلەن مەشىق قىلىش روھى بولمىغان. دوستلىرى ئۆزىدىن ياخشى چالسا ھە دېگەندىلا ئۇلاردىن ئۆتۈپ كېتىشكە ئالدىرىغان، ئالدىرىغانسېرى جىددىيلەشكەن، جىددىيلەشكەنسېرى ياخشى چالالمىغان ـ دە، ئۆزىگە ئەنسىزلىك تېپىۋالغان.

شۇڭا، ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى بار كىشىلەر ئۆزىنى باشقىلار بىلەن سېلىشتۇرۇشقا، باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىشكە ئالدىرىماسلىقى، نىشانىنى زىيادە يۇقىرى بەلگىلىۋالماسلىقى، بەلگىلىگەن نىشانغا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە يېتىمەن دەپ زورۇقماسلىقى لازىم. چۈنكى ئۇنداق قىلغانسېرى ئۆزىنى، ئوي ـ خىيالىنى شۇنچە ئەركىن تۇتالمايدۇ، ئىشىنىڭ ئۈنۈمىمۇ شۇنچە ناچارلىشىپ كېتىدۇ.

بۇنداق چاغدا خۇددى ئاشۇ ئەقىللىق مۇئەللىم ئوقۇغۇچىسىغا ئېيتقاندەك، قىلماقچى بولغان ئىشنى ئۆزىنىڭ كونكرېت

زى قىلىۋاتقان ئىشنى ساختىلىقتىن خالىي پۇختا قىلسا، گەپ - سۆزدە تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرغىلى بولىدۇ. ئەمگەك ھەقىقىي قەدىرلەنگەن يەردە نامراتلىق، خورلۇق بولماسلىقى مۇمكىن بولغان تەقدىردىمۇ خەلق ئۆز ۋىجدانىنىڭ قايناق ئىنتىلىش كۈچىنى ساقلاپ قالالايدۇ. چۈنكى، ئەمگەك ھالاللىق ۋە جۇشقۇن ھاياتىي كۈچتىن دېرەك بېرىدۇ. ئەزىم دەريانىڭ جۇشقۇنلۇقى تامچىلاردىكى ئۇششاق كۈچلەردىن ھاسىل بولىدۇ.

ھەرقانداق ئىشتا پۇختا بولۇش كېرەك. شان - شەرەپ پۇختىلىقنى ئەگىشىپ كېتەلمەيدۇ[1].

ئۇيغۇرلار «ئالدىرىغان يولدا قالۇر» دېگەندىمۇ، ئاشۇنداق پۇختىلىق — ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش ئىقتىدارى بولۇش كېرەكلىكىنى نەزەردە تۇتىدۇ. باشقىلار شاپاشلاپ كەتسە كەتمەمدۇ، ئەمما مەن مەڭگۈ سەن ئەمەستە. ھەر ئادەم ئۆزىگە نىسبەتەن بىر سىرلىق دۇنيا. ئەگەر ئۇسۇل ئۇنىڭدىن ياخشى تاللانسىلا، سەن ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىسەن، ئۆتۈپ كەتسەڭمۇ ئوركېستىر ئىچىدىكى باشقىچىرەك بىر سۇنايىنىڭ ئاۋازىدەك جاراڭلاپ تۇرساڭ بولمامدىمۇ؟ داڭلىق بىر ئىسكىرىپكا مۇئەللىمىدىن بىر ئوقۇغۇچى: «بۇ پەدىنى چېلىش بەك تەس ئىكەن، مەندە ئىسكىرىپكا چېلىشقا يارىمايدىغان بىر تۇغما ئاجىزلىق بولسا كېرەك، ھەرقانچە تىرىشقىنىم بىلەنمۇ بىكارغا كېتىدىغان ئوخشىمامدۇ؟» دەپ سورىغان. مۇئەللىم: «ياق، گەپ سىزنىڭ تۇغما ئىقتىدارسىزلىقىڭىزدا ئەمەس، بەلكى ئۇسۇلىڭىزنىڭ توغرا بولمىغانلىقىدا» دەپ جاۋاب بەرگەن ۋە شۇ ھامان «مانا مۇنداق چالىسىز» دەپ ئۇنىڭغا توغرا چېلىش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپ قويغان، ھەمدە ئۇنىڭغا: «مۇشۇ چېلىش ئۇسۇلى بويىچە دەسلەپ ئۈچ كۈن ئاستا

① ئابدۇقادىر جالالىدىن: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1995 - يىل 5 - 6 - سان، 101 - بەت.

V روھىيەتتىن چۈشكۈنلۈكنى ھەيدەش

بىزنى تېزلىكتە ئۆزىنى تۈتۈۋالالمايدىغان ھالغا كەلتۈرىدىغان يەنە بىرنەرسە چۈشكۈن روھتۇر. چۈنكى، ھاياتلىق تۇرمۇش دېڭىزىدا ئۈزۈپ كېتىۋاتقان كېمە بولسا، چۈشكۈن روھ كېمە ئاستىغا ساقىپ قالغان مەينەت سۇ. ئۆزىنى تۈتۈۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ مېڭىش ئۈچۈن، روھىيەتتىكى كېمىگە ساقىپ قالغان مەينەت سۇغا ئوخشايدىغان چۈشكۈن روھنى تازىلاپ تۇرۇش كېرەك. ئادەم كەيپىياتىدا خۇشلۇق، خاپىلىق، قايغۇرۇش، ئويلىنىش، رەنجىش، قورقۇش، چۆچۈش قاتارلىق ھېسسىيات دولقۇنلىرى بولۇپ، بۇ دولقۇنلار ئادەمنىڭ ئۆز كەيپىياتىنى باشقۇرۇش قابىلىيىتىگە قاراپ ياخشى ياكى يامان تەرەپكە ئۆتۈپ تۇرىدۇ. ئادەم كەيپىياتىنى ياخشى باشقۇرۇپ ئۆزىنى تۈتۈۋالغاندا، ھايات كېمىسىنىڭ ئاستىغا ساقىغان مەينەت سۇنى چىقىرىپ تاشلىغاندەك چۈشكۈن روھ جۇشقۇن روھقا ئورۇن بەرسە، ئادەم ئۆز كەيپىياتىنى ياخشى باشقۇرالمىغاندا، چۈشكۈن روھ جۇشقۇن روھنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ، ھايات كېمىسىنىڭ دولقۇن يېرىپ ئالغا بېسىشىنى توسۇپ قويىدۇ. بۇ يەردىكى ھەقىقەت شۇكى، ئادەمنىڭ كەيپىياتى تاشقى مۇھىت غىدىقلىشىنىڭ نەتىجىسى بولسىمۇ، ئۇنى تىزگىنلەش ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىنىڭ ئىشى بولىدۇ. شۇڭا خۇشلۇق، خاپىلىق قاتارلىق كەيپىيات دولقۇنلىرى ھەممە ئادەمنىڭ كەيپىياتىدا يۈز بەرسىمۇ، ئەمما ھەر ئادەمدە ئوخشاشمايدىغان نەتىجە بېرىدۇ. بەزىلەر يامان كەيپىياتلارنىڭ توسقۇنلۇقلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ

ئەھۋالى بويىچە ئاساسىي مەشىقتىن باشلاش كېرەك. بۇنداق قىلىش باشقىلارنىڭ قارىشىچە ئاۋارىچىلىكتەك بىلىنسىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە پايدىلىق بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن شۇ ئادەم بارا ـ بارا ئۆزىگە ئىشەنچ تۇرغۇزىدۇ، ئىشلەي دېسىلا ئۆزىنىڭمۇ ياخشى ئىشلىيەلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ، تىرىشىشنى خالايدىغان بولىدۇ. بۇنداق قىلغاندا ئۆزىنى كەمسىتىش تۇيغۇسى ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدۇ. بىر ئادەمدە، بىر دۆلەتتە، بىر مىللەتتە ئەنە شۇنداق قىلىپ ئۆزىنى تونۇتىدىغان قۇدرەت بولۇشى، ئۆزىنى ئۆزى تەشۋىق قىلىدىغان روھىيەت بولۇشى كېرەك.

شۇ كەيپىيات كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، بۇنداق بولغاندا، ئاچچىقلانغۇچى ئىشتىن كېيىن پۇشايمان قىلسىمۇ، ئورنىغا كەلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالىدۇ. روھىي جەھەتتە چۈشكۈن تەرەپكە ئاغىدۇ. كۆڭلىدىكى غەزەپنى چىقىرىدىغان يەر تاپالمىغاندا، دەردىنى ئىچىگە يۇتىدۇ، ئىچىگە يۇتۇلغان بۇ دەرد تامامەن بىر تەرەپنىڭ تۇيغۇ ۋە ئوي - پىكىر ئادىتى تەرىپىدىن ھاسىل بولغان بولۇپ، ئۇنى باشقا ئادەم بىلىپ كېتەلمىسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇۋالغۇچىنىڭ ھېسسىيات ئىپادىلىشىگە، تەپەككۇر قابىلىيىتىگە ۋە ھەرىكەت قابىلىيىتىگە توسقۇنلۇق قىلىپ، ئۇ ئادەمنى روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلۈككە ئىتتىرىدۇ.

ھەسرەت - نادامەت قىلىدۇ: بۇ — كەيپىياتنى ياخشى باشقۇرالمايدىغان ئادەم مەلۇم ئىشنى ئەپلەشتۈرۈپ پايدا ئالالمىغان ياكى بۇرۇنقى قىلغان ئىشلىرىدا زىيان تارتىپ قالغانلىقتىن پەيدا بولىدىغان قايغۇلۇق كەيپىيات بولۇپ، بۇنداق ئادەم بىرەر قىيىنچىلىقتا يولۇققان ھامان غەم قىلىپ كېچىسى ئۇخلىيالمايدۇ، چارچاش، ھارغىنلىق ئۇنى چىرمىۋالىدۇ. بۇنداق كەيپىيات ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئاقسىتىپلا قالماستىن، سالامەتلىكىگىمۇ ھۇجۇم قىلىدۇ.

تىت - تىت بولىدۇ: بۇنداق كەيپىياتتىكى ئادەم كەيپىياتتىكى ئەسەبىيلىك تۈپەيلى روھىي تىرەكلەردىن ئايرىلىپ كەتكەن بولۇپ، ئەتراپىدىكى نەرسىلەردىن ھەتتا ئادەملەردىن بىزار بولۇش ھالىتىدە تۇرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئىچىدىكى دەردىنى ئېيتىدىغان يەر تاپالماي تىت - تىت بولىدۇ. ھەتتا ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىستىقبالىدىنمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن تەپەككۇر قىلىش، ياخشى ھەرىكەتلەر بىلەن كىشىلىك مۇناسىۋەتنى ياخشىلىۋېلىشنىمۇ ياقتۇرمايدۇ. روشەنكى، ئادەمدىكى كەيپىيات بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، چۈشكۈنلۈكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ناھايىتى جىددىي ۋەزىپە بولۇپ قالىدۇ.

ئۆزىنى تۇتۇۋالسا، بەزىلەر يامان كەيپىياتنىڭ ئىختىيارىي دولقۇنلىنىشىغا يول قويۇپ ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىگە كىرىپ قالىدۇ. شۇڭا، كەيپىياتتىكى چۈشكۈنلۈككە تەۋە يامان تەرەپلەرنى تىزگىنلەپ ساغلام كەيپىيات يېتىلدۈرۈش ھەربىر ئادەمنىڭ ياشاش سەنئەتكارلىقىدا ئۇتۇققا ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتا بەھرىنى ئاچىدىغان خۇشاللىققا ئېرىشىشىدىكى مۇھىم ھالقىدۇر.

1. روھىي چۈشكۈنلۈكنىڭ ئالامەتلىرى

بىز ھەر كۈنى چوڭ - كىچىك نۇرغۇن ئىشلارغا يولۇقىمىز. بىزنىڭ كەيپىياتىمىزدا بۇ ئىشلارغا قارىتا ئوخشىمىغان ئىنكاسلار بولۇپ تۇرىدۇ. ناۋادا بىر ئادەمدە كەيپىياتىنى تىزگىنلەش ياكى باشقۇرۇش قابىلىيىتى ئاجىز بولىدىكەن، پسىخىك توسالغۇلار ئىلكىدە ئاۋارە بولۇپلا قالماي، تۆۋەندىكى يامان كەيپىياتلارنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرايدۇ:

ئاچچىقلايدۇ: كىچىككىنە بىر ئىش ياكى بىر ئېغىز گەپ كۆڭلىگە ياقمىغان ھامان ئاچچىقلايدۇ. ئاچچىقلاش كىشى يۈرىكىنى سىقىدىغان كەيپىيات بولۇپ، بۇ كەيپىيات ئۇزاققىچە داۋام قىلسا، ئادەم قەلبىدە خېلى ئۇزاققىچە چىقمايدىغان كۆڭۈل ئاغرىقى پەيدا قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تاشقى مۇھىتتىكى بىرمۇنچە نەرسىلەرگە ئاچچىق بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، كىشىلەر بىلەنمۇ مۇناسىۋەتنى جىددىيلەشتۈرۈۋالىدۇ - دە، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن يىراقلىشىشى ئۇنىڭ چۈشكۈنلۈككە سەۋەب بولۇپ قالىدۇ.

غەزەپلىنىدۇ: غەزەپ ئادەم بىرەر زىيانغا ياكى بىرەر نەرسىگە نارازى بولغاندا قوزغىلىدىغان كەيپىيات بولۇپ، بۇ كەيپىيات ئاچچىقلىغانغا قارىغاندا كۈچلۈكرەك بولغانلىقتىن، كۆپ ھاللاردا كىشىنى باشقىلارغا ھۇجۇم خاراكتېرلىك ھەرىكەتلەرنى قوللىنىشقا ئېلىپ بارىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدىكى باشقىلارغا چېقىلىش، بىراۋنى تىللاش، ئۇرۇش قاتارلىقلارنى ئەنە

ئادەمنىڭ ئۆز ھېسسىياتىنى بويسۇندۇرالايدىغان كۈچ - قۇۋۋى-تىنى ئۇنى ئۆلچەيدىغان مىزان قىلىشىمىز، ھەرگىز ئۇنىڭ يوشۇرۇن كۈچ - قۇۋۋىتىنى ھېسسىياتى ئارقىلىق ئۆلچىمەسلى-كىمىز كېرەك»[1]. ئەگەر ھېسسىيات بىلەن ئۆلچەشكە توغرا كەلسە، كەيپىياتنىڭ دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق تەرەپكە ئۆرلىگەن قىزغىنلىقى بىلەن ئۆلچەش كېرەك. چۈنكى، جايىدا قىلىنغان بىر جۈملە دوستلۇق سۆزى ئادىتىمىزدە ساقلىنىۋاتقان رەزىل نەرسىلەرنى گۈلگە، ئاچچىق تەرەپلەرنى تاتلىق يەملىگۈچىگە، يۈرەكتىكى زىمىستاننى باھار ئىللىقلىقىغا، تۇمان كۈننى ئو-چۇق - يورۇقلۇققا، ھۇرۇنلۇقنى ئىشچانلىققا، قوپاللىقنى شەر-مى - ھاياغا، قورقۇنچاقلىقنى جاسارەت - غەيرەتكە، نادانلىقنى ئەقىللىقلىققا، قىسقىسى يامان تەرەپتىكى بارلىق ئىشلارنى ئوڭ-لاپ ياخشى تەرەپكە، گۈزەللىككە يېتەكلەيدۇ.

توغرا، روھىي چۈشكۈنلۈكنىڭ باشقا ئالامەتلىرىمۇ بار. يۇقىرىدىكىلەر بولسا تېخىچە پۈتۈنلەي چۈشكۈنلىشىپ كەتمىگەن ھەمدە دىققەت قىلسا تونۇتىپ كېتەلەيدىغان كەيپىياتلار بولۇپ، كەيپىياتتا ساغلام ئادەملەر ئىبرەت ئېلىشقا، بۇنداق كەيپىيات ئىلكىدە بولۇۋاتقانلار تولۇق چۈشكۈنلىشىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن دەرھال ئۆزىنى تارتىشقا تېگىشلىك نۇقتىلاردۇر. ئۇنداق بولسا، بۇنداق يامان كەيپىياتلار كۈندىلىك خىزمەت ۋە تۇرمۇشىمىزدى-كى قانداق سەۋەبلەردىن كېلىپ چىقىدۇ؟

2. روھىي چۈشكۈنلۈكنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى بەزى سەۋەبلەر

باشقۇرۇش پسىخولوگلىرىنىڭ قارىشىچە، نورمال بولغان يۇقىرىقىدەك چۈشكۈن كەيپىياتلار تۆۋەندىكىدەك سەۋەبلەردىن

---

[1] «شىنجاڭ باشلىرى» 1995 - يىل، 9 - سان، 43 - بەت.

قىسقىسى، ئاچچىقلاش، غەزەپلىنىش، ھەسرەت چېكىش، تىت ـ تىت بولۇش ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان ئالدىراڭغۇ ئادەمنىڭ چۈشكۈنلۈك تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغان كەيپىياتلار بولۇپ، ئادەم ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن بۇنداق چۈشكۈن روھنىڭ زىيانلىرىنى تولۇق تونۇش، ئۆزىنى بۇنداق كەيپىياتلارنىڭ يۆنىلىشىگە قويۇپ بەرمەسلىك كېرەك.

— سىزدە ئالدىراڭغۇلۇق ۋە ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان مىجەز بارمۇ؟ — دەيدۇ ئامېرىكا ئالىمى ئۆرىلىن مارتىن: «ئەگەر شۇنداق مىجەز بولسا، بۇ خىل مىجەزنىڭ قوزغىلىشى بەئەينى مىڭ چاقىرىملىق پۇختا قورغاننىڭ چۇمۇلە ئۇۋىسىدىن ۋەيران بولۇپ كەتكىنىدەك يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلىدۇ. بەزى چاغدا، ئاچچىقلىنىشتىن چىققان بىر ئېغىز سۆز ئايىغى ئۈزۈلمەس ماجىرا كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، غەزىپىنى، ۋارقىراش ـ جارقىراشلارنى قايتا قوزغايدۇ، ئەگەر سىز ئاچچىقىڭىز كەلگەندە ئۇنچىقماي تۇرۇۋېلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ھېس قىلىۋالالىسىڭىزلا، غەزەپ يالقۇنلىرىنىڭ ئۆلغىيىپ كېتىشىدىن ساقلىنالايسىز. كىشىلەرنىڭ مۇشۇنداق غەزەپ يالقۇنلىرى ئىچىدە قىممەتلىك ھاياتىدىن ئايرىلغانلىق مىساللىرى خېلى كۆپ، ھايات قالغان تەقدىردىمۇ غەزەپ ئۇلارنى ئۆمۈرلۈك كېسەلگە [illegible]تار قىلغان. ۋىبوست «ئېغىرلىق قىل، چۈنكى، غەزەپلىنى[illegible] — يوللۇقلۇقنىڭ نامايەندىسى ئەمەس» دېگەنىدى. جورجى خو[illegible]وت: «بەس ـ مۇنازىرە سوغۇققانلىق بىلەن بولۇشى كېرەك. [illegible]ۈنكى ئەسەبىيلەرچە غەزەپلىنىش ئانچىكى سەۋەنلىكنىمۇ زورايتىۋېتىدۇ ۋە ھەقىقەتنى قوپاللاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئاجىزلارغا غەزەپلىنىشنىڭ سېنىڭ كۈچلۈكلەردىن ئىكەنلىكىڭدىن دېرەك بەرمەيدۇ» دېگەن. ۋادگىراسمۇ: «غەزەپلىنىش نادانلىقتىن باشلىنىپ پۇشايمان بىلەن ئاخىرلىشىدۇ» دەپ ئېيتقان. شۇڭا، سىز بىر

كاللىسىدا رېمونت قىلىش ـ قىلماسلىق مەسىلىسىنى ئويلايدۇ؛ بىرىنىڭ ياش خوتۇنى بولسا، ئۇ سودا دۇكانلىرىنىڭ يولغا قارىتىپ ئېچىلغان دېرىزىلىرىگە مودېل قىلىپ قويۇلغان تۇر-لۇك مودا كىيىملەرگە مەپتۇن بولىدۇ؛ بىر كىچىك بالا بولسا، كۆزىگە كۆرۈنگەن ياخشى يېمەكلىك ياكى ئويناشقا ئەپلىك بول-غان تۇرلۇك ئويۇنچۇقلارغا مەپتۇن بولىدۇ. مانا مۇشۇ كوچىدا ئايلانغان تۆت ئادەمدەك، تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىنىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىدىكى ئىجادىيەتچى ئۆزىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىغا دىق-قەتنى يىغىپ ئىشلەۋاتقاندا، ئۇششاق ئىشلارغا مەستانە بولغانلار كۇندىلىك خىزمەتلەرنى غوجىكودىلىك بىلەن «كۆن ئۇياققا، پۇل بوياققا» دەپ ئۆتكۈزىدۇ، ئۆزى مۇھىم دېگەن نۇقتىدىن كۆڭلىنى خالىغان نەرسىلەرگە يۆتكەپ، شاختىن ـ شاخقا قونۇپ يۈرگەنلىكتىن، مۇھىم نۇقتىغا تىكىلگەنلەردەك نەتىجە قازىنال-مايدۇ ـ دە، بارغانسېرى روھىي جەھەتتىن تۆۋەنگە سىيرىلىپ، ئاخىرىغا بارغاندا، «ئۇنى قىلالمايمەن، بۇنى قىلالمايمەن» دې-گەن يەرگە بېرىپ، ئىجادىيەتچىلەرنىڭ ئارقىسىدا قېلىۋېرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ دىققىتىنى ھەر تەرەپكە چېچىپ يۈرىدىغان يامان ئادىتى تۈپەيلىدىن ئۈزلۈكسىز روھىي زەربىگە ئۇچراپ چۈشكۈنلىشىدۇ.

بەشىنچى، باشقىلارنىڭ مۇھىملىقىنى ئېتىراپ قىلمىغان-لىقتىن زەربە يەپ چۈشكۈنلىشىدۇ. بىز ھەممىمىز ئۆزىمىزنى مۇھىم ئادەم دەپ بىلىمىز، ھەرقاچان باشقىلارنىڭ بىزنى ھۆر-مەت قىلىشىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزىمىزگە كۆڭۈل بۆلۈشىنى ئۈمىد قىلىمىز. بۇنداق ئىكەن، ئەگەر كىمىكى بىز بىلەن دوستلاش-ماقچى ۋە بۇنداق دوستلۇقتىن بەھرىمەن بولۇپ ئۆزىنىڭ ئىجا-دىي پائالىيەتلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېلىپ بارماقچى بولىدى-كەن، ئۇ جەزمەن بىزنى ئۆزىدەك مۇھىم دەپ بىلىشى كېرەك بولىدۇ. ئەگەر بىراۋ سىزنى مۇھىم ئادەم دەپ قارايدىكەن،

شىپ كېتىدۇ.
تۆتىنچى، دىققەتنى چېچىشتىن كېلىپ چىقىدۇ. بىز ھە-
مىشە دەۋرىنىڭ ھۇزۇرىدىكى مۇھىم ئىشلار ئادەمنى كۈتۈپ تۇر-
غاندا، ھاڭۋېقىپ تۇرۇۋاتقانلارنى، قارتا ـ بىلىيارت، دامكا ياكى
ئېلېكترونلۇق ئويۇنلارنى ئويناۋاتقانلارنى، ئىچ پۇشۇقىنى چىقى-
رىش ئۈچۈن ئەتەي ئىچىپ يۈرگەنلەرنى ئۇچرىتىمىز. شۇنداقلا
كۈن بويى تېلېۋىزور ئالدىغا كېلىۋېلىپ، خىزمەت ۋە كۈندىلىك
تۇرمۇشقا پايدىسىز چۈشكۈن فىلىملەرنى چالا قويماي كۆرۈۋاتقان-
لارنىمۇ ئۇچرىتىمىز، بىز تېخى ئىلىم ـ پەندە نى ـ نى جەۋھە-
رى بىلىملەرنى ئۆگىنىش شۇنداق زۆرۈر تۇرغان، ئىجادچانلىق-
نى ئۆستۈرۈپ كىرىزىسنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەخىرسىز بولۇۋات-
قان بۈگۈنكى كۈندە، ھەتتا تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا پەن ـ
تېخنىكا ئورنىغا يىللاپ شاھمات ئويناشنى ئۆگىتىدىغان بىرلا
نومۇرنى بەرگەن ئەخمەقلەرنىمۇ كۆردۇق. بۇنداق ئوششاق ئىش-
لارغا مەشغۇل بولۇپ كۈن ئۆتكۈزۈش تاماكىغا ياكى ھاراققا ئاندا ـ
مۇندا چېكىش، ئىچىش بىلەن ئادەتلىنىپ قالغاندەك، بەزى
ئادەملەردە ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. ئۇلاردىكى بۇنداق ئادەت
ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى سەنئەتكارلىق بابىدا ئۇتتۇق قازانغان ئا-
دەملەرنىڭ ئەكسىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.
چۈنكى ئىجادىيەت بابىدا ھەر ئادەم ئۆزى مۇھىم دېگەن
نەرسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل قويىدۇ. بىر كۈنى تۆت ئادەم تۆت
شەھەردە كوچا ئايلانسۇن دەيلۇق، ئەگەر بۇ تۆت ئادەم توت
ساھەنىڭ ئادىمى بولسا، ھەرقايسىسى ئۆز ساھەسىدىكى ئىشلارغا
ياكى ئۆزى ئىجاد قىلماقچى بولغان ساھەدىكى ئىشلارغا ئالاھىدە
كۆڭۈل بۆلىدۇ. سودىگەر بولسا، ئۇ ئالدى بىلەن تىجارەت
سارايلىرى ياكى سودا دۇكانلىرىغا قاراپ، كۆڭلىدە ئىجارە ھەق-
قى ياكى پايدا ـ زىيان ھەققىدە ھېساب ـ كىتاب قىلىدۇ؛ يول
ئاسراش ئىنژېنېرى بولسا، يولنىڭ ئەھۋالىغا دىققەت قىلىپ

دىن سۆز ئاڭلىغاندا، باشقىلار: «راست شۇنداقمىدۇ؟» «بۇنىڭ دېگەنلىرى ئەمەلىيەتتە شۇنداقمىدۇ؟» دېمەي قالامدۇ؟ تەبىئىيكى، بۇنداق گۇمان قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭدىن ناھايىتى تېزلىكتە زېرىكىدۇ. ناۋادا بۇنداق ماختانچاق بىراۋلارنىڭ غۇرۇرىغا تەگكەندە بولسا، ئۇلار شۇ ھامانلا ئۇنى بۇرادەرلىك دائىرىسىدىن چىقىرىپ تاشلايدۇ، ئۇ مۇنداق ئادەتنى ئۇزاققىچە داۋاملاشتۇرىدىكەن، تېخىمۇ كۆپ ئادەم ئۇنى كۆزگە ئىلمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن باشقىلارنىڭ مۇھىملىقىنى بىلمەيدىغان تەكەببۇر خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلغان چۈجىدەك چۈكۈلداپ كېتىدۇكى، چۈكۈلدىغانسېرى كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئازار يېگەنلىكى بىلەن ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلمايدۇ. كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى بۇنداق يىرىكچىلىك ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى كۆڭۈل ئازادىلىكىنى پۈتۈنلەي يوق قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئاچچىق، غەزەپ، ئۆكۈنۈش، تىت - تىتلىقنى تولدۇرۇپ قويىدۇ، ئۇ شۇلار بىلەن چۈشكۈنلىشىپ كېتىدۇ. نى - نى كاتتا مەنسەپلەردە ئولتۇرغان ياكى ناھايىتى باي بولۇپ كەتكەن بەزى ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئاخىردا يالغۇزچىلىقتىن چۈكۈلداپ قېلىشىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىندۇر.

قىسقىسى، يۇقىرىدىكى ئىللەتلەر ھايات كېمىسىنى سەنئەت بابىدا ھەيدەشكە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ناچار كەيپىياتلار بولۇپ، ئۆتۈق قازىنىمەن دەيدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۆزىدە شۇنداق ناچار كەيپىياتنىڭ بار - يوقلۇقىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇش، شۇنداق كەيپىيات بولۇپ قالسا، تۆۋەندىكى ئۇسۇللار بىلەن ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە تازىلاش كېرەك.

3. ناچار كەيپىياتتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئۇسۇللىرى

بىرىنچى، روھىي جەھەتتىن بوشىشىپ كېتىشتىن ساقلىنىش. پسىخىك تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ مەلۇم قىلىشىچە، مەلۇم شىركەتتە ئىشلەيدىغان بىر مال ساتقۇچىنىڭ ھەر ئاينىڭ بېشىغا كەلگەندىلا كەيپىياتى ناچارلىشىپ كېتىدىكەن. ئۇ ئۆزىنى ئوڭشىماقچى بولۇپ، پسىخىك تەكشۈرگۈچىدىن: «مەن كەيپىيا-

سەنمۇ: «راست، مەن مۇھىم ئادەم» دېگەننى كۆڭلۈڭدىن كە-
چۈرسەن ـ دە، ئۇنىڭغا شۇ ھامان ھۆرمەت بىلدۈرۈشكە باشلاي-
سەن. شۇ چاغدا، ئۇ سېنى سېنىڭ بىلەن بىرەر ئىشنى بىرلىك-
تە ئورۇندىماقچى بولىدىكەن، سەن ئۇنىڭ ھۆرمەت قىلغانلىقىنى
ھېسابقا ئېلىپ دەرھال ماسلىشىسەن. سەن بىرەر ئىشنى ئۇنىڭ-
غا تەكلىپ بەرسەڭ، ئۇمۇ سەندىن ھۆرمەت تەمەسىنى قاندۇر-
غانلىقتىن، شۇ ھامان ساڭا ماسلىشىپ بېرىدۇ. دۇنيادا بۇنىڭ-
دىنمۇ ئېسىل كۆڭۈل ئازادىلىكى بولامدۇ؟
روھىي چۈشكۈنلۈككە ئۇچرايدىغان ئادەملەر ئىنسانىيەت
دۇنياسىدا پەقەت باشقىلارنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىسىدا ھاسىل بو-
لىدىغان مۇنداق ھۆرمەت تۇيغۇسىنى ئۆزى تەرەپتىنلا ئېتىراپ
قىلىپ، باشقىلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئۇلپەتچىلىك-
نىڭ شەرتى كۇلپەتنى تەڭ تارتىش تۇرسا، ئۇلار باشقىلارنىڭ
كىچىككىنە ئېغىرچىلىقىنى تارتماي تۇرۇپ تادانلىق قىلىدۇ،
سىپايىگەرلىك قىلىپ باشقىلارنى قورقۇتۇش ياكى بويسۇندۇ-
رۇش بىلەن ئۆزىگە ھۆرمەت تىكلىمەكچى بولىدۇ. ھەتتا يىلان-
نىڭ كۆشىگىنىنىمۇ بىلىپ تۇرىدىغان ئەقىللىق ئادەملەرگىمۇ
يالغان سۆزلەپ ئالدىماقچى بولىدۇ. ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى
كۆز ـ كۆز قىلىپ، كەمتۈك جايلىرىنى يوشۇرىدۇ. باشقىلار-
نىڭ غورۇرىنى ئورۇپ چۈشۈرۈش بىلەن ئۆزىنى مۇھىم ئورۇنغا
قويماقچى بولىدۇ. ھەتتا بالا ـ چاقا، قان ـ قېرىنداشلىرىنىمۇ
ئۆزىنى كۆپتۈرىدۇ.
بىز ئادەتتە كىچىك باللار تىلىدىن: «مېنىڭ دادام سېنىڭ
داداڭدىن كۈچلۈك، دادامنىڭ مەنسىپى چوڭ، پۇلى كۆپ،
بىزنىڭ ئۆي سىلەرنىڭ ئۆيدىن باي» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن
ئۆزىنى كۆپتۈرۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ تۇرىمىز. ئەگەر ھەركىم ھە
دېسىلا ئۆزىنىڭ مۇھىملىقىنى، ئارتۇقچىلىقىنى تەكىتلەپ،
باشقىلارنىڭ مۇھىملىقىنى ئېتىراپ قىلمىسا، ئۇلارنىڭ ئارتۇق-
چىلىقىنى كۆرمىسە، خۇددى ئاشۇ گۆدەك باللاردەك خاتا ئوي-
لاردا بولغان بولمامدۇ؟ ھە دېسىلا ئۆزىنى ماختايدىغان ئادەملەر-

كېتىدىغان ئەھۋال كۆرۈلمىگەن. پىسخىك تەكشۈرگۈچىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ مال ساتقۇچى ئاي ئاخىرىدىكى دەم ئېلىشتىن كېيىنلا كېلەر ئايلىق خىزمەتنى نەزەردە تۇتقان ۋە بۇنىڭ بىلەن ئاينىڭ بېشىدا كەيپىياتى ياخشى بولماسلىقتەك ھالىتىنى ئۆزگەرتىشكە مۇۋەپپەق بولغان. باشقىلارمۇ شۇنداق قىلىپ باقسا بولىدۇ.

ئىككىنچى، قورساقنى كەڭرەك تۇتۇش. جاھاندارچىلىق دېگەن خۇددى يول ماڭغانغا ئوخشايدۇ. دىققەت قىلمىسىڭىز يىقىلىپ كېتىسىز، سىز شۇنى نەزەردە تۇتۇپ ئېھتىيات بىلەن كېتىۋاتقاندا، بىرى ئۇرۇلۇپ كەتسە نېمە ئامال؟ بەزىلەر باشقىلار تەرىپىدىن بىرنەچچە ئېغىز گەپ ئاڭلىسا، ئۇنى ھەمىشە ئېسىدىن چىقىرىۋېتەلمەي تىت - تىت بولۇپ، روھىي جەھەتتىن ئۆزىنى ئازابلايدۇ، رەھبەرلىكتىن قاتتىقراق تەنقىدكە ئۇچراپ قالسا، ھەتتا روھىي جەھەتتە چۈشكۈنلىشىپ خىزمەتتىمۇ بوشاپ كېتىدۇ. ئەمەلىي تۇرمۇشتا مۇشۇنداق ئەھۋاللارغا يولۇققاندا، خاپا قىلغۇچىنى قانچە تىللاپ تويغۇزۇۋەتكەن بىلەنمۇ ئىش ئورنىغا كېلەمدۇ؟ ھەرقانچە قىيىداپ بەرگەن بىلەنمۇ ئۇ يەنىلا بىزنىڭ رايىمىزغا باقمىدىغان ئاتا - ئانىمىز ئەمەستە! ۋاقىت كېتىدۇ، زېھنىمىز ئۇپرايدۇ، ھەتتا: «پوققا چالما ئاتساڭ، يۈزۈڭگە چاچرار» دېگەندەك ئاقىۋەتلەرمۇ كېلىپ چىقىدۇ، قورساقنى كەڭ تۇتۇپ، بەزىلەرنىڭ ئاز - تالا ئۇششاق گەپلىرىنى ئەپۇ قىلساق، كۆڭلىمىزنىڭ ياخشىلىقىنى توغرا ئۇسۇل تاللاپ ئۇلارغا چۈشەندۈرسەك، ئۇلارنى ھامان ئۆزگەرتەلەيمىز. بۇنى چۈشىنىش ئۈچۈن، بىز تۆۋەندىكى ئىككى ئادەمنىڭ قانداق ئەپۇ قىلىشقانلىقىغا قاراپ ئۆتەيلى:

مەلۇم سودا ئىدارىسىنىڭ بىر تىجارەتچىسى سودىلىشىۋاتقان تەرەپتىكى سېتىش بۆلۈمىنىڭ باشلىقىنى «مال تاپشۇرۇش ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈپ قويىدۇڭ» دەپ خاپا قىلىپ قويۇپتۇ. بۇ

تىمنى ياخشىلاش ئۈچۈن قانداق قىلىشىم كېرەك؟» دەپ سوراپ-
تۇ. پسىخىك تەكشۈرگۈچى ئۇنىڭغا: «كېلەر ئايلىق پىلانىغا
مۇددەتتىن بۇرۇن تۇتۇش قىلىڭ» دەپتۇ.

پسىخىك كۆزەتكۈچىنىڭ يولىيورۇقىدىن مەلۇمكى، مال
ساتقۇچى ھەر ئايلىق نىشانىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىنلا خا-
تىرجەم بولۇپ كەتكەن، ئالدىنقى ئايدىكى ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان
چاغدىكى غەيرىتىنى بوشاشتۇرۇپ قويغان. بۇنىڭ بىلەن كەيپى-
ياتتا ۋەزىپە ئىجرا قىلىۋاتقاندەك جۇشقۇن بولالماي، كېيىنكى
ئايغا قەدەم قويغاندىمۇ يەنە ئۇنىڭ غېمىدە بولماي بەخىرامان
تۇرۇپ قالغان. پەننىڭ ئىسپاتلىشىچە، نىشانلىغان ۋەزىپىنى
ئورۇنداۋاتقاندا، ئادەم فىزىئولوگىك، پسىخىك جەھەتلەردە
جىددىي ھالەتتە تۇرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئادەمنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى
جەھەتتىن كەلگەن زەربىگە تاقابىل تۇرۇش قابىلىيىتىمۇ كۈچ-
لۈك بولىدۇ. نىشاندىكى ۋەزىپىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىن
خاتىرجەم بولۇپ قالىدۇ ـ دە، غەيرىتىمۇ بوشىشىپ قالىدۇ،
بەدەننىڭ ھورمۇن ئاجرىتىپ چىقىرىشىمۇ تولۇق بولمايدۇ، شۇ-
نىڭ بىلەن جىسمانىي ۋە زېھنىي جەھەتتىن ئاسانلا چارچايدۇ.
شۇ ۋەجىدىن بىرەر قىيىن مەسىلىگە يولۇقسىلا تاقابىل تۇرال-
ماي، روھىي جەھەتتىن خۇش كەيپ بولالمايدۇ، كەيپىياتى
ناچارلىشىشقا باشلايدۇ. مال ساتقۇچىدا كۆرۈلگەن روھىي جە-
ھەتتىكى بوشىشىش دەل شۇنىڭ دەلىلى. ئۇ، ۋەزىپىنى ئورۇن-
داپ بولدۇم، دەپ بىرنەچچە كۈن ئەستايىدىل خىزمەت قىلمى-
غاندا، ئۇنىڭ كەيپىياتى بۇزۇلغان، ئۇنىڭ زەربىلەرگە تاقابىل
تۇرۇش قابىلىيىتى ئاجىزلىغان. بۇ خىل ھادىسىنىڭ كۆرۈل-
مەسلىكى ئۈچۈن، پسىخىك تەكشۈرگۈچىنىڭ مەسلىھەتى بويى-
چە، بىر ئايلىق پىلانىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىنلا، دەرھال
كېلەر ئايلىق پىلانغا تۇتۇش قىلغان. بۇنداق قىلغاندا، مال
ساتقۇچىدا كۆرۈلگەن ھەر ئاينىڭ بېشىدا كەيپىياتى چۈشۈپ

قىلىدىغان ئادەم بولۇپ، بۇ تىجارەتچىنىڭ دەردىنى ئىچىگە يۇ-تۇپ بۇرۇقتۇم بولۇپ يۈرگەنلىكىنى سەزگەن، ئۇنىڭدىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغان، تىجارەتچىمۇ ئەھۋالنى بۆلۈم باش-لىقىغا قالدۇرماي ئېيتقان.

بۆلۈم باشلىقى ئۇنىڭغا: بۇنداق ئەھۋال دائىم بولۇپ تۇرى-دۇ، خىزمەتداشلىرىڭدىنمۇ پوكۇنى ـ پۈستانىلار بۇنداق ئەھۋال-غا دۇچ كەلگەن، دېگەن ھەمدە ئۇنىڭغا پەقەت مۇشۇنداق ئەھۋال-دىلا ئالاقە قىلىدىغان ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋېلىشقا بولى-دىغانلىقىنى ئۆگىتىپ قويغان.

بۆلۈم باشلىقى تىجارەتچىگە مۇنداق دېگەن: سەن بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتقان ئادەمنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرىغان ۋاقتىڭ دەل ئۆزۈڭنى ھەقىقىي چۈشەنگەن ۋاقتىڭ بولىدۇ. مۇئامىلە قىلىۋاتقان ئادەم بىلەن دائىم مۇئامىلە قىلماقچى بولساڭ، ئۇ-نىڭ سېنى چۈشىنىشىگە يول قويۇشۇڭ كېرەك. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تىجارەتچى بۆلۈم باشلىقىنىڭ خىزمىتىنى مۇشۇنداق ھېسسىيات بىلەن ئىشلىگەن، بۆلۈم باشلىقىمۇ بۇ تىجارەتچىگە شۇنچە قوپال گەپ قىلسامۇ كۆڭلىگە ئالماي ماڭا يەنىلا قىزغىن مۇئامىلە قىلىۋاتىدۇ، بۇ «ئەقىلگە ئىشارەت، نادانغا جۇۋالدۇ-رۇز» دېگەن شۇ ئەمەسمۇ دەپ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ كەتكەن. مانا بۇ ئىككى خىزمەتچى ئوتتۇرىسىدىكى كەڭ قورساقلىقنىڭ نەتىجىسى.

بىزمۇ شۇنداق قىلىشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە. بىر ئادەم-نىڭ بىزگە قىلغان مۇئامىلىسى يامان ئاقىۋەت كەلتۈرۈپلا چە-قارمايدىكەن، ئۇنىڭغا كەڭ قورساق بولۇشىمىز كېرەك. چۈنكى ھەر ئادەم ئايرىمچە مىجەز بىلەن بۇ دۇنياغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ خۇي ـ پەيلى بىلەن ئۇ دۇنياغا كېتىدۇ. ئۇ بىزگە يامان غەرەز بىلەن مۇئامىلە قىلسا، ئەقىل بىلەن تاقابىل تۇرۇشىمىز كې-رەككى، غەزەپلەنمەسلىكىمىز كېرەك. چۈنكى غەزەپلىنىش

بۆلۇم باشلىقى بۇ تىجارەتچىدىن خېلى بۇرۇنلا زېرىكىپ تۇرغاندىكەن، بۇ قېتىمقى سەۋەنلىككە چىڭ ئېسىلىۋېلىپ: «بۇنىڭدىن كېيىن سەن بىلەن بولغان سودا ئالاقەمنى ئۈزىمەن» دەپ پوپوزا قىپتۇ. بۇ ئىش بۇ تىجارەتچىنىڭ كاللىسىدىن زادى ئۆتمەپتۇ، ئۇ «كەلگۈلۈكنىڭ ھەممىسى نېمىشقا ماڭىلا كېلىدىغاندۇ؟» دەپ ئىچىدە ھەسرەت چېكىپ خىزمەتتىن زېرىكىشكە باشلاپتۇ، باشقىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇشنىمۇ خالىماستىن، دائىم بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ بۇرۇقتۇم بولۇپ يۈرۈپتۇ.

سىرتتىن كەلگەن زەربە تۈپەيلى كەيپىياتى ناچارلىشىپ كېتىدىغان ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى خۇددى ئاشۇ تىجارەتچىگە ئوخشاش دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ غەمكىن يۈرىدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق چاغدا، ئەھۋالنى رەھبەرلىك ياكى خىزمەتداشلىرىغا ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ بېقىش كېرەك. كۆڭۈلدىكى دەرد – ھەسرىتىنى باشقىلارغا قانغۇچە بىر تۆكۈۋالسا ئادەم يېنىكلىشىپ قالىدۇ. رەھبەرلىك ۋە پېشقەدەم خىزمەتداشلارنىڭ كۆرگەن – بىلگىنى كۆپ، تەجرىبىسى مول بولىدۇ، ئۇلار بەلكىم: «بۇنداق ئەھۋالغا دۇچ كەلگەنلەر يالغۇز سەن بىرلا كىشى ئەمەس، ئۆتكەن ئايدا x x مۇ ساڭا ئوخشاش ئەھۋالغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ماڭا ئېيتتى، ياش ۋاقتىمدا مەنمۇ ئوخشاشلا شۇنداق ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن» دېيىشى مۇمكىن.

بۇنداق قىلغاندا، ئۇنداق ئەھۋالغا دۇچ كەلگەنلەر يالغۇز ئۆزىلا ئەمەس ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتىدۇ – دە، كۆڭلى ئارامىغا چۈشىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، رەھبەرلىك يەنە بۇنداق ئىشلارنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپ قويسا، ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنىڭ لازىملىقىنى بىلىۋالىدۇ – دە، شۇنىڭ بىلەن روھىي چۈشكۈنلۈكتىن قۇتۇلالايدۇ.

بۇ تىجارەتچىنىڭ ئەھۋالى ئەنە شۇنداق بولغان. بۆلۇم باشلىقى قول ئاستىدىكىلەرنىڭ روھىي ھالىتىگە ئوبدان دىققەت

مىزدىكى پايدىلىق شارائىتلاردىن پايدىلىنىپ، زېرىكمەستىن ئىزدىنىۋېرىدىكەنمىز، ھامان ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدىغان قابىلىيەتكە ئىگە بولالايمىز. تۆۋەندىكى بىر تېخنىكنىڭ ئۆز قابىلىيىتىگە بولغان ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزۇش جەريانى بۇنىڭ مىسالىدۇر.

بىر شىركەتنىڭ تەرەققىيات بۆلۈمىدە ئىشلەيدىغان بىر تېخنىكنىڭ تۇزۇكرەك بىر لايىھىنى ئوتتۇرىغا قويالمىغىنى ئۈچۈن بېشى قېتىپتۇ. ئۇنىڭ باش قېتىمچىلىقى بۆلۈم باشلىقىنىڭ ئۇنىڭغا خېلى مۇرەككەپ بىر تېمىنى تاپشۇرغانلىقىدىن ئىكەن. ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇ ھەقتە تۇزۇكرەك بىر لايىھىنى ئويلاپ چىقالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ: «مەن زادى تەرەققىيات تارمىقىدا ئىشلەشكە لايىقمۇ، قانداق؟» دەپ ئويلاپ، بارا - بارا ئۆزىدىن ئۆزى گۇمانلىنىشقا باشلاپتۇ.

ئەمەلىي خىزمەتتە، ھەرقانداق ئادەم ئۆزى قىلىۋاتقان خىزمەتنى قىلىپ كېتەلىشىگە ئىشەنمەي، ئۆزىنىڭ شۇ خىزمەتنى قىلىپ كېتىدىغان قابىلىيىتىنىڭ بار - يوقلۇقىدىن گۇمانلانغانسېرى، شۇنچە باش قېتىمچىلىقتا قالىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى ئۇنىڭ كەيپىياتىنىڭ ناچارلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ تېخنىكنىڭ ئەھۋالى دەل شۇنداق بولۇپ، ئۇ ئۆز قابىلىيىتىدىن گۇمانلانغانلىقى ئۈچۈن كېلىپ چىققان كەيپى تۆۋەنلىكتىن قۇتۇلۇشقا ئامالسىز قالغان.

بۇ شىركەتتىكە ئۇنىڭدىن بۇرۇن كىرگەن يەنە بىر تېخنىك ئۇنىڭ كەيپىياتىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى سېزىپ قېلىپ: «يېقىندىن بېرى كەيپىياتىڭ تۆۋەن تۇرىدۇ، بىرەر ئىش بولدىمۇ؟» دەپ سوراپتۇ.

بۇ تېخنىك دەسلەپتە بۇ ئادەم ماڭا كۆيۈنۈۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن بولسىمۇ، بىراق ئىزا تارتقانلىقىدىن تىلىنىڭ ئۇچىدىلا سۆزلەپ بېرىش بىلەن بولدى قىپتۇ. كېيىن قەدىناس خىزمەت-

باشقىلارنىڭ يامان غەرەزلىك مۇئامىلىسىگە مۇكاپات بېرىپ، ئۆزىمىزنى تەكرار جازالاشتۇر. ئۇلۇغ شېكىسپىر: «دۈشمىنىڭ ئۈچۈن ئوت بولۇپ يانما، ئۇ ئوت ئاۋۋال ئۆزۈڭنى يارا قىلىدۇ» دېگەندە مۇشۇنداق ئەھۋالنى نەزەردە تۇتقان. ئاچچىقى يامان ئادەملەر مەسىلىلەرگە يولۇقسىلا غەزەپلىنىدۇ، ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ھېچ مەسىلىنى ھەل قىلالمايدۇ. نېمە ئۈچۈن؟ ئاسان غەزەپلىنىش — ئەقىلنىڭ كەملىكى، ئۇسۇلنىڭ ئاددىيلىقى، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنىڭ ئاجىزلىقى بولۇپ، بۇنداق ئاجىزلىق قارشى تەرەپنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ قويىدۇ. قارشى تەرەپ زادى خاتا قىلدى، ئەدىپىنى يېيىش كېرەك دېگەندىمۇ ئوبيېكتقا، سورۇنغا ۋە ئۇسۇلغا دىققەت قىلىشنى ئەقىل تەقەززا قىلىدۇ. چۈنكى بىز بۇ دۇنيادا قىسقىغىنە بىرنەچچە ئون يىل ياشايمىز، كىشىلەر ناھايىتى تېزلىكتە ئۇنتۇلۇپ كېتىدىغان ئۇششاق ئىشلارنى ئىچىمىزگە سېلىۋېلىپ ئۆزىمىزنى قىيىنىغ-نىمىز ئاز كېلىپ، يەنە قوپۇپ غەزەپ ئوتىدا ئۆزىمىزنى كۆي-دۈرسەك، ھەقىقىي ئىشلارنى، ئۇلۇغ ئىشلارنى، ئۇششاق سۆز-لەر قىلالمايدىغان ئىشلارنى كىم قىلىدۇ؟ بىزنى ياشاش سەنئەت-كارلىقىنى ئەۋج ئالدۇرىدۇ دەپ ئالىي تىلەكلەر بىلەن قاراپ تۇرغان يارەنلەر قانداق قىلىدۇ؟

ئۈچىنچى، ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىگە ئىشىنىش. بىز كىتابى-مىزنىڭ باش قىسمىدا ھەرقانداق ئادەمدە ئۆمۈر بويى ئېچىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ بارلىقىنى تەكرار قەيت قىلدۇق. بىز بۇ يەردە ھەرقانداق ئادەمدە ئۆمۈرۋايەت ئېچىشقا تېگىشلىك يوشۇرۇن قابىلىيەتنىڭ بارلىقىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز كېرەك. بولۇپمۇ سەنئەتكارلىق-نىڭ ھەرقانداق ساھەسىدىكى بىر خىل ئىجادىيەتتە ئۇتۇق ئاسان-لىقچە قولغا كەلمەيدۇ. بۇنىڭلىق بىلەن ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتتىن گۇمانلانماسلىقىمىز كېرەك. بىز پەقەت ئەتراپى-

قۇتۇشنىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈرەلمىگەندە... ئۆز ئىچىدە بۇرۇق-تۇم بولۇپ يۈرگەندىن كۆرە دەرد ئەھۋالىنى باشقىلارغا ئېيتىش كېرەك. بۇنداق قىلغاندا، ئادەمنىڭ كۆڭلى ئارام تاپىدۇ ـ دە، مەسىلىلەر ئۈستىدە كۆڭۈل ئازادىلىكى بىلەن ئويلانغىلى بولىدۇ. يەنە كېلىپ، كۆپ ئويلاش، ئويلاپ ھەل قىلالمىغاندا باشقىلاردىن سوراش بىلىم ئېلىشتىكى ئاساسلىق ئۇسۇل بولۇپ، كۆڭلىدىكى باشقىلار بىلەن سۆزلىشىش جەريانىمۇ مۇشۇ ئۇسۇلغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئالىملارنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىنى مەسىلە قويۇش، مەسىلە ھەل قىلىشتىن بەكرەك توغرا ئەكس ئەتتۈرىدۇ. چۈنكى سوئال مۇستەقىل تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى، بۇرۇنقى بىلىملەرگە قانائەت ھاسىل قىلماسلىقنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، سىزنىڭ باشقىلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇشىڭىز ۋە سوئال قويۇشىڭىز، سىزنىڭ تېخىمۇ قابىللىقتا قاراپ يول ئالغانلىقىڭىز بولىدۇ. سىز بۇنداق قابىللىقتا قاراپ ئىلگىرىلەشنى خالىماسسىز؟

ئۆزىنىڭ دىلخەستىلىكىدىن كېلىپ چىققان كەيپى تۆۋەن بولۇش مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشتىمۇ مۇشۇنداق ئۇسۇلنى قوللىنىشقا بولىدۇ. بەزىلەر بۇ ئائىلەمنىڭ ئىچكى ئىشى تۇرسا، باشقىلار چۈشەنمەيدۇ، دېگىنىم بىلەنمۇ بەربىر پايدىسى يوق، دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولمايدۇ، ھەرنېمىدېگەن بىلەن يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەر ياكى ياشقا چوڭ كىشىلەرنىڭ سىزگە قارىغاندا بىلىمى ۋە تۇرمۇش تەجرىبىسى مول بولىدۇ، سىزنىڭ باش قېتىمچىلىقىڭىزنى چۈشىنىدۇ، ياخشى تەكلىپلەرنى بېرىدۇ. قىسقىسى، باشقىلار بىلەن سۆھبەتلىشىش بىلەن بىرگە ئۆزىڭىزنىمۇ تەكشۈرۈپ، قايسى جەھەتلەردىن ئۆزىڭىزنى كۆچەيتىشكە تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايسىز. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ غەم ـ قايغۇسى، باش قېتىمچىلىقىنىڭ سىزگە قارىغاندا تېخىمۇ ئېغىر ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن،

دىشىنىڭ ئۆزىگە كۆيۈنۈش پوزىتسىيىسىدىن ھەقىقەتەن قىزغىن مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپتۇ ـ دە، ئۆزىنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋاتقان ئىشىنى ئۇنىڭغا تولۇق ئېيتىپتۇ.

بۇنىڭ بىلەن بۇ تېخنىكىنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە تەكرار ئويلىنىپ ئاخىر ياخشى چارە تېپىپ چىقىپ ئۇ تېمىنى ئىشلەپ پۈتتۈرۈپتۇ. باشقا ئادەملەرمۇ مۇ-شۇنداق ئەمەسمۇ؟

بەزى كىشىلەر ئىجادىي پائالىيەتلىرىدە ھېچقانداق نەتىجە قازىنالمىسا، تېز ـ تېز ئالغا باسالمىسا ئۆزىدىن خاپا بولىدۇ، كەيپىياتىمۇ شۇنىڭ بىلەن تۆۋەنلەپ كېتىدۇ، باشقىلارغا دېيىش-نىمۇ خالىمايدۇ، نەتىجىدە ئوڭايلا چۈشكۈنلىشىپ كېتىدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئىجادىي پائالىيەتلەر داۋامىدا چېنىقىشنىڭ كەم-لىكىدىن ياكى ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى، ئۇسۇللىرىنى پۇختا ئى-گىلەپ ئالالمىغانلىقتىن بولۇپ، ئادەم بۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، روھىي چۈشكۈنلۈكتىن مەڭگۈ قۇتۇلالمايدۇ. بۇنداق چاغدا ئەھۋالىنى باشقىلارغا ئېيتىش، ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلى-شىش شۇ ئاساستا ئىزدىنىپ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىش لازىم.

توغرا، مەسلىھەتلەشكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدە ياخشى چارە بولۇشى ناتايىن، بىراق مەسلىھەتچى بۇنىڭ بىلەن تۈگەپ كەتمەيدۇ. بۇنىڭلىق بىلەن ئۈمىدسىزلەنمەي، تېخىمۇ ياخشى ئەقىل كۆرسىتەلەيدىغان ئادەمنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىزدەپ تېپىش كېرەك. ئەھۋالنى باشقىلارغا ئېيتقاندىن كېيىن، ھېچ-بولمىغاندا ئادەمدە بىر خىل يېنىكلەش ھاسىل بولىدۇ ياكى بولمىسا مەسلىھەتداشتىن يەنە بەزى يېڭى نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋې-لىش ئارقىلىق ئىلھام ئېلىپ ئۆز ئىشىمىزغا چارە ـ ئامال تاپقىلىمۇ بولىدۇ. دېمەك، بىرەر مەسىلىنى ھەل قىلالمىغاندا، پىلاننى ياخشى تۈزەلمىگەندە، ماقالىنى ياخشى يازالمىغاندا، ئو-

ياكى تېلېۋىزور كۆرۈڭ. ئەگەر كۈندۈزى ئىشلىگەن خىزمىتىڭىز زېھىنكىشلىك خىزمەت بولسا، كەچتە ئەڭ ياخشىسى ئۆزىڭىز قىزىقىدىغان، يەنى رەسىم سىزىش، مۇزىكا ئاڭلاش، شاھمات ئويناش ۋە ئىجادىيەت قاتارلىق ئادەمنى تۇرمۇشتا خۇشال قىلىدىغان ئىشلارنى قىلىڭ.

كۈندۈزى كەتكۈزۈپ قويغان نەرسىلەرنى كەچتە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، روھتىن تارتىپ تەنگىچە بولغان تەڭپۇڭلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، روھ بىلەن تەننىڭ ساغلاملىقىغا ئوخشاش كاپالەتلىك قىلىشنىڭ ئۆزى — ھارغىنلىقنى تۈگىتىش، خۇش كەيپىلىكنى ساقلاشتىكى ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇل.

بەشىنچى، ناچار ياكى نورمالسىز كەيپىياتنى ياخشىلايدىغان ئۇسۇللارنى ئىگىلەش. بۇنداق قىلغاندا، كەيپىياتنى ياخشىلاپ كېتىش بىلەنلا قالماستىن، سالامەتلىكنىمۇ ياخشىلاپ كەتكىلى بولىدۇ. بۇنىڭغا مۇنۇ ئۇسۇللارنى كۆرسىتىش مۇمكىن:

ھەرىكەت قىلىش — ئايلىنىش، تېز مېڭىش، سۇ ئۈزۈش قاتارلىق ھەرىكەتلەر نورمالسىز كەيپىياتنى ئۆزگەرتىشتىكى ئۈنۈملۈك ئۇسۇل، چۈنكى ھەرىكەت يۈرەكنىڭ سوقۇش رىتىمىنى تېزلىتىپ، قان ئايلىنىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ھەمدە ئورگانىزملارنىڭ ئوكسىگېننى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارىنى ياخشىلاپ ئادەمنى روھلاندۇرىدۇ.

كۈلۈش — كۈلۈش كەيپىياتنى تەڭشەشكە، ھارغىنلىقنى تۈگىتىشكە پايدىلىق. ئەگەر ئائىلىدە دائىم كۈلكە ئاۋازى ياڭراپ تۇرسا، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ كەيپىياتى نورمال بولىدۇ.

مۇزىكىدىن ھۇزۇرلىنىش — مۇزىكا چوڭ مېڭىنىڭ تېخىمۇ كۆپ مىقداردا ئىچكى تىنچلاندۇرغۇچ ماددا ئىشلەپچىقىرىشىنى تېزلىتىپ، نېرۋىنى تىنچلاندۇرىدۇ. كەيپىياتىڭىز ياخشى بولمىغان چاغدا ئالدى بىلەن ئۆزىڭىزگە ياقىدىغان (مىجەزىڭىزگە ماس كېلىدىغان) ئىككى - ئۈچ مۇزىكىنى ئاڭلىسىڭىز،

ئۆزىڭىزنىڭ ھال كۈنىنىڭ تېخى يامان ئەمەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ روھىيىتىڭىز كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. شۇڭا، ھەر نېمە بولسا بولسۇن، ئۆزىڭىز يېگانە بۇرۇقتۇم بولۇپ يۈرمەڭ، دىلخەستىلىك بىلەن كۈرەش قىلىڭ، روھلۇق بولۇڭ، باشقىلار بىلەن بىرلىكتە تەدبىر ئىزدەڭ، دىلخەستىلىكتىن قۇتۇلۇش ئامالىنى تېپىپ چىقىڭ.

تۆتىنچى، ھارغىنلىقنى چىقىرىپ تاشلاش. روھىي چۈشكۈنلۈكتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىر ئەپچىل چارىسى بار، ئۇ بولسىمۇ ئۆزىڭىزنى ھەر كۈندىكى ھېرىش ـ چارچاشتىن قۇتۇلدۇرۇش ياكى كەيپىياتىڭىزنى باشقا ياققا بۇراش. چۈنكى ھەر كۈنى كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان خىزمەتتىكى نارازىلىق، چارچاش، زېرىكىش تۇيغۇسى يىغىلىپ كۆپىيىۋەرسە، ئادەم بارا ـ بارا خىزمەت قىلىشنى خالىمايدىغان بولۇپ كەيپىياتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ.

بۇ خىل نارازىلىق، ئازاب ـ زېرىكىش تۇيغۇسىنىڭ يىغىلىشىدىن شەكىللەنگەن كەيپى تۆۋەنلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ھەر كۈنلۈك خىزمەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئامال قىلىپ كەيپىياتىنى باشقا ياققا بۇراش كېرەك. ئەڭ ياخشى چارە — كۈندۈزدىكى خىزمەتكە ئوخشىمايدىغان بەزى ئىشلارنى قىلىشتۇر. ئەگەر كۈندۈزدە ئىشلىگەن خىزمىتىڭىز شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئىشلىگەن خىزمەت بولغان بولسا، كەچتە ئەڭ ياخشىسى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىمكان بار بەدىنىڭىزنى چېنىقتۇرۇڭ. كۈندۈزدە ئۆزىڭىز يالغۇز خىزمەت قىلغان بولسىڭىز، كەچتە ئەڭ ياخشىسى كۇلۇب پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىڭ ياكى كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىدىغان دوستلىرىڭىز بىلەن سۆھبەتلىشىپ يالغۇزلۇق تۇيغۇسىنى تارقىتىۋېتىڭ.

بۇنىڭ ئەكسىچە، ئەگەر كۈندۈزى جىسمانىي ئەمگەك ياكى سىرتتا سېتىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولسىڭىز، كەچتە ئەڭ ياخشىسى جىم ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇڭ، مۇزىكا ئاڭلاڭ

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار

1. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 ـ يىلى 1 ـ نەشرى.
2. مەھمۇد قەشقىرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىلى 1 ـ نەشرى.
3. جان سترلاۋ: «مىجەز پسىخولوگىيىسى»، لياۋنىڭ خەلق نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.
4. ئوسبورىن: «ئىجادىي قابىلىيەت»، نوجياڭ نەشرىياتى، 1989 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.
5. «جۇڭگو بۈيۈك قامۇسى»، جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1982 ـ يىلى 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
6. لىن سۈڭ: «بىلىم خەزىنىسى ‹قۇرئان كەرىم›»، سىچۈەن خەلق نەشرىياتى، 1999 ـ يىل 1 ـ نەشرى.
7. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1994 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
8. ئىبراھىم ھەققۇلۇۋ: «نادانلىق ـ ياۋۇزلۇق» ـ نەۋائىينىڭ مەنتىقىي ئەخلاق كۆزقارىشى توغرىسىدا.
9. ئىبراھىم ھەققۇلۇۋ: «ھايات ساۋاقلىرى»، «بۇلاق» مەجمۇئەسى 1992 ـ يىللىق توپلام.
10. شيەنگۇجىڭزاۋ (ياپونىيە): «ئۆزىنى رىغبەتلەندۈرۈش تەپسىرى»، 1988 ـ يىلى جۇڭگو ئىقتىساد نەشرىياتى، 1 ـ نەشرى.
11. ئىمانۇئىل كانىت (گېرمانىيە): «ئىستېمال ئىنسانشۇناسلىقى»، 1987 ـ يىلى چۇڭچىڭ نەشرىياتى 1 ـ نەشرى.

كەيپىياتىڭىز بارا - بارا ياخشىلىنىپ قالىدۇ.

گۈل سەيلىسى قىلىش — گۈل - چېچەكلەرنىڭ رەڭگى ۋە پۇرىقى ئادەمنىڭ كەيپىياتىنى تەڭشەش رولىغا ئىگە. كۆك، يېشىل رەڭلەر كىشىلەردىكى جىددىيچىلىكنى، غەم - قايغۇنى ئازايتىدۇ. لېكىن ئاچچىق كەلگەندە قىزىل رەڭگە، قايغۇرغاندا بىنەپشە رەڭ بىلەن قارا رەڭگە قارىماسلىق كېرەك.

سەيلى - تاماشا قىلىش — ئازابلانغان، ئىچى سىقىلغان چاغلاردا سىرتتا سەيلە قىلىپ، دەرەخلەرنى كۆرۈپ، قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايرىشىدىن ھۇزۇرلانسا، كەيپىيات ياخشىلىنىپ قالىدۇ.

يۇمۇر — يۇمۇر بىر خىل ئۇنۇملۇك «ئۆزگەرتكۈچ». ئۇ غەمكىنلىكنى خۇشاللىققا ئايلاندۇرىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن تۇرمۇشتا يۇمۇر كەم بولسا بولمايدۇ.

كىتاب ئوقۇش — كىتاب ئوقۇش ئادەمنىڭ دىققىتىنى بۇراپ، باشقا بىر دۇنياغا باشلاپ بارىدۇ - دە، غەم قايغۇدىن ۋاقتىنچە خالىي قىلىدۇ.

责任编辑：热孜万古丽·哈德尔
封面设计：艾克拜尔·沙力

危机与创新（维吾尔文）

斯拉木江·谢里甫 著
阿不都卡德尔·加拉力丁 审订

新 疆 科 技 卫 生 出 版 社（K）出 版
（乌鲁木齐市延安路 21 号　邮政编码 830001）
新疆新华书店发行
新疆漠尔通（**MORTOM**）印刷有限责任公司印刷
850×1168 毫米　32 开本　11.875 印张　2 插页
2001 年 1 月第 1 版　2001 年 1 月第 1 次印刷
印数：1—3000

ISBN 7—5372—2649—0/Z·130（民文）定价：15.00 元

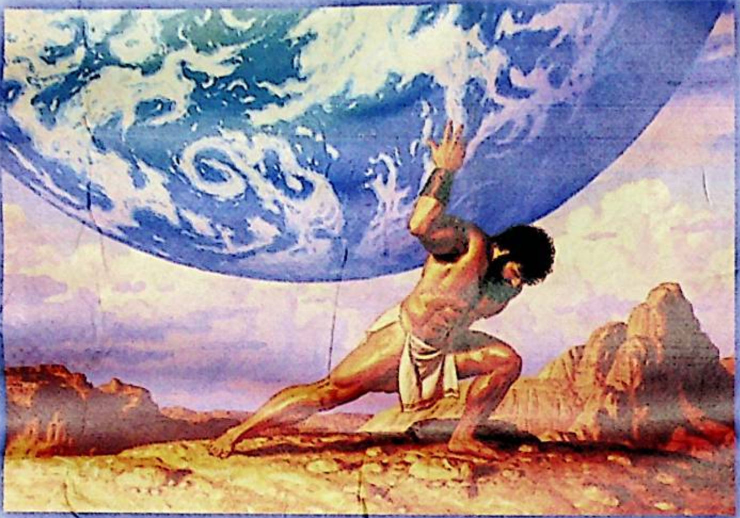

ISBN 7-5372-2649-0

9 787537 226493 >

ISBN 7-5372-2649-0
Z·130(民文) 定价:15.00元